

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS
Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski
praktiskās konferences rakstu krājums
2019.gada 18.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE
Proceedings of the International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
18 May, 2019

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADEMIJA
EKONOMIKAS UN PĀRVALDĪBAS FAKULTĀTE**

***REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
FACULTY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT***

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2019.gada 18.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
18 May, 2019*

Rēzekne 2020

Par rakstu saturu atbild autori.

Atbildīgā par izdevumu:

Mg.oec. Anita PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utenas Koleģija*)

Dr.iur. Ilona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.hist. Vladislavs Malahovskis (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.iur. Līga Mazure (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.sc.comm. Sandra Murinska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Inga Ziankova (*Polockas Valsts universitāte*)

Mg. soc.sc. Liene Amantova-Salmane (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.philol. Simona Jankauskaitē (*Kauņas Koleģija*)

Mg.oec. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Rakstu krājumā apkopoti pētījumi par aktuāliem jautājumiem uzņēmējdarbībā, mārketingā, finansēs, grāmatvedībā, tiesībās, komunikācijās, arhīvniecībā un vēsturē. Pētījumos izvērtēti ar tautsaimniecības attīstību saistītie teorētiskie, ekonomiskie un tiesiskie aspekti starptautiskā, valstiskā un organizāciju skatījumā.

Krājums paredzēts izmantošanai studentu mācību un pētnieciskajā darbā ekonomikas, tiesības zinātņu, informācijas un komunikāciju zinātnes, vadības, administrēšanas un nekustamo īpašumu pārvaldības studiju virzienos, kā arī citu nozaru studiju virzienos, kuros tiek apgūti ekonomikas, vadības un tiesību zinātņu studiju kursi.

Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālu atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Zinātnes padome 2020.gada 25.februārī.

Šis darbs tiek izplatīts ar internacionālo licenci
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ISSN 2592 – 8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2020

© Autoru kolektīvs, 2020

SATURS

Lpp.

EKONOMIKA UN VADĪBA ECONOMICS AND MANAGEMENT

Inna Andreyanova, Anna Rozhkova THE REGIONAL SYSTEM OF QUALIFICATIONS: FUNCTION IN THE TOURISM AND LOGISTIC INDUSTRY <i>Kvalifikāciju reģionālā sistēma: tās darbība tūrisma un loģistikas nozarē</i>	10
Sandra Ceriņa RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJAS TĒLA IZPĒTE UN ANALĪZE <i>Research and Analysis of the Image of Rezekne Academy of Technologies</i>	18
Kristīne Grebeža KULTŪRMANTOJUMA REPOZITORIJS KĀ TŪRISMA NOZARES ATTĪSTĪBU VEICINOŠS FAKTORS <i>Cultural Heritage Repository as a Contributing Factor to the Development of the Tourism Sector</i>	24
Sanija Sonora Jankovska JAUNUZŅĒMUMU KUSTĪBA LATVIJĀ <i>Start-up Movement in Latvia</i>	30
Anita Kriviņa NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA NODOKĻA FINANSIĀLĀ IETEKME UZ PAŠVALDĪBU BUDŽETA NODOKĻU IEŅĒMUMIEM <i>Financial Impact of Real Estate Tax on Local Government Tax Revenue</i>	35
Elena Kostuchenko ASSESSMENT OF CLUSTERING POTENTIAL OF MANUFACTURING SECTOR OF VITEBSK REGION <i>Vitebskas apgabala rūpniecības nozares klasterizācijas potenciāla novērtējums</i>	43
Sņežana Lukša NETO ALGAS SALĪDZINOŠĀ IZPĒTE SASKAŅĀ AR LATVIJAS UN LIETUVAS NODOKĻU LIKUMDOŠANU <i>Comparative Study of Net Salary Under Latvian and Lithuanian Tax Legislation</i>	49
Viktorija Maļkeviča KVALITĀTES VADĪBA ELEKTRONISKĀS KOMERCIJAS INFORMĀCIJAS SISTĒMĀS <i>Quality Management in Electronic Commerce Information Systems</i>	55
Kārlis Missa LATVIJAS MĀJSAIMNIECĪBU APKURES KURINĀMĀ DIFERENCĒŠANAS IESPĒJU IZPĒTE <i>Latvian Household Heating Fuel Differentiation Options</i>	60
Anna Nikolajeva MĀRKETINGA RĪKS “ZORGE” UN TĀ PIELIETOJUMS ELEKTRONISKAJĀ KOMERCIJĀ <i>Marketing Tool “Zorge” and Its Use in Electronic Commerce</i>	66
Pankay INNOVATION MANAGEMENT: TOOLS AND TECHNIQUES <i>Inovāciju vadība: instrumenti un tehnika</i>	71

Zanda Poruka	77
SOCIĀLĀ UZŅĒMĒJDARBĪBA KĀ INOVATĪVS RĪKS SOCIĀLO PROBLĒMU RISINĀŠANĀ LATVIJĀ	
<i>Social Entrepreneurship as an Innovative Tool for Solving Social Problems in Latvia</i>	
Guna Rundāne	86
INOVĀCIJAS VEICINOŠIE FAKTORI UN TO FINANSĒJUMS LATVIJĀ	
<i>Innovation Factors and Their Financing in Latvia</i>	
Tatsiana Serada, Elvira Voronko	92
ENHANCING THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION THROUGH THE INTEGRATION OF BUSINESS AND EDUCATION	
<i>Reģiona intelektuālā potenciāla paaugstinājums biznesa un izglītības integrācijas ceļā</i>	
Ilya Volkov	97
NICHE MARKET	
<i>Tirgus niša</i>	

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

Vladimir Alekseenko	102
PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES	
<i>Krievijas Federācijas krimināllikuma pielietojuma problēmas informācijas tehnoloģiju jomā</i>	
Sergejs Aleksejevs	107
SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU DALĪBNIEKU LĒMUMI BEZ DALĪBNIEKU SAPULCES SASAUKŠANAS	
<i>The Decisions of the Limited Liability Company are Accepted Without Holding the Shareholders Meeting</i>	
Aleksandrs Baikovs	113
JURIDISKĀS KONSTRUKCIJAS IZPRATNE, FUNKCIJAS, VEIDI UN VIETA TIESĪBU MATĒRIJĀ	
<i>The Concept, Functions, Types and Place of Legal Structure in the Legal Matter</i>	
Alexandra Borimecicova	121
PECULIAR DETAILS OF FOREIGN CITIZENS STAYING ON THE TERRITORY OF THE RUSSIAN FEDERATION	
<i>Ārvalstu pilsoņu uzturēšanās īpatnības Krievijas Federācijas teritorijā</i>	
Ilna Bulgakova	126
TIESU VARAS KVALITATĪVU REALIZĀCIJU KRIMINĀLTIESVEDĪBĀ IETEKMĒJOŠIE APSTĀKĻI	
<i>Circumstances Affecting Qualitative Execution of Judicial Power in Criminal Litigations</i>	
Inese Daukule	131
GLĀBĒJSILĪTES JĒDZIENS UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA	
<i>Concept of Baby Box and It's Historical Development</i>	
Ksenija Gaide	136
NEPILNGADĪGA PACIENTA TIESĪBAS	
<i>Underage Patient's Rights</i>	

Valda Gibala-Lesiņa	145
KUKUĻDOŠANAS KRIMINĀLTIESISKAIS UN KRIMINOLOĢISKAIS RAKSTUROJUMS <i>Criminal and Criminal Nature of Bribery</i>	
Aldis Kaļva	150
CIVILPROCESA LIKUMA ATBILSTĪBA ANO KONVENCIJAS PAR PERSONU AR INVALIDITĀTI TIESĪBĀM 13. PANTAM <i>The Compliance of the Civil Procedure Law With Article 13 of UN Convention on the Right of Persons With Disabilities</i>	
Aldis Kaļva	156
SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU JURIDISKĀ ADRESE <i>The Legal Address of a Limited Liability Company</i>	
Santa Keiša	162
APCIETINĀTO UN NOTIESĀTO PERSONU TIESĪBU IZPRATNE UN APJOMS <i>Convicts and Prisoners Person Understanding and Scape of Rights</i>	
Juna Kjakša	168
INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA KRIMINĀLTIESISKĀS AIZSARDZĪBAS REGULĒJUMS EIROPAS VALSTĪS <i>Criminal Responsibility for Crimes Against Intellectual Property Rights Under the Legislation of European Countries</i>	
Ilga Krampuža	173
PUBLISKO TIESĪBU LĪGUMI <i>Public Contracts</i>	
Jeļena Krauliša	181
BŪVNICĪBAS VALSTS KONTROLES BIROJA TIESISKAIS STATUSS <i>Legal Status of the State Construction Control Bureau</i>	
Kristīne Laganovska	188
KASĀCIJAS TIESVEDĪBAS IEROSINĀŠANAS PROCESUĀLĀ KĀRTĪBA KRIMINĀLPROCESĀ <i>Initiation of the Cassation Procedure in Criminal Proceedings</i>	
Aija Livziniece	194
NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA KOROBORĀCIJA ZEMESGRĀMATĀ <i>Corroboration of Real Estate in the Land Register</i>	
Vitaliy Melnik	200
ROLE OF POLITICAL PARTIES IN FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL SYSTEM IN MODERN RUSSIA: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS <i>Politisko partiju loma modernas Krievijas politiskās sistēmas formēšanā un attīstībā: konstitucionālie un juridiskie aspekti</i>	
Diāna Mežajeva	204
PĀRROBEŽU ĀRSTNICĪBAS JĒDZIENS UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>Cross-Border Treatments Concept and Its Historical Development</i>	
Marina Molodcova	213
PERSONAS SUBJEKTĪVO TIESĪBU AIZSARDZĪBA ŠĶĪRĒJTIESĀ <i>Protection of the Subjective Rights of a Person in the Court of Arbitration</i>	
Zane Romane	219
BAZNĪCAS LAULĪBAS CIVILTIESISKAIS NODROŠINĀJUMS <i>Civil Guarantee of the Church's Marriage</i>	

Andris Salcevičs	226
PERSONU NELIKUMĪGAS PĀRVIETOŠANAS PĀRI VALSTS ROBEŽAI NOZIEGUMU APKAROŠANA <i>Combating Crimes Against Illegal Transfers of Persons Across the State Border</i>	
Rolands Siliņš	
PIRMPIRKUMA TIESĪBU IZMANTOŠANA PAŠVALDĪBU FUNKCIJU ĪSTENOŠANAI <i>Exercise Right of Pre-Emption for the Implementation of Municipal Functions</i>	232
Inese Stepule	238
PAGaidu AIZSARDZĪBA PRET VARDARBĪBU ĢIMENĒ <i>Temporary Protection Against Domestic Violence</i>	
Sanda Stikute	247
ĀRSTNIECĪBAS RISKĀ FONDA ATLĪDZĪBAS TIESISKAIS RAKSTURS <i>The Legal Nature of Compensation from the Medical Treatment Risk Fund</i>	
Sintija Stradiņa	255
DAUDZDZĪVOKĻU DZĪVOJAMĀS MĀJAS TIESISKAIS REGULĒJUMS PIESPIEDU ZEMES NOMAS ATTIECĪBĀS <i>Legal Framework for Apartment House to Contact Land Rental</i>	
Rudīte Timofejeva	262
MEDICĪNISKA RAKSTURA PIESPIEDU LĪDZEKĻU IZPRATNE KRIMINĀLTIESĪBĀS <i>Understanding of Medical Coercive Measures in Criminal Law</i>	
Zane Trukšāne	268
IZMEKLĒŠANAS TIESNEŠA KOMPETENCES ROBEŽAS PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ <i>Limits of Competence of an Investigating Judge in the Pre-Trial Criminal Proceedings</i>	
Aivis Trukšāns	275
KRIMINĀLATBILDĪBA PAR VALSTS ROBEŽAS NELIKUMĪGU ŠĶĒRSOŠANU <i>Criminal Responsibility for the Illegal Crossing the State Border</i>	
Dagnija Volodjko	282
PACIENTA IEPRIEKŠ IZTEIKTĀS GRIBAS JĒDZIENS <i>Concept of Patient's Advance Expressed Will</i>	
Boris Zykin	286
THE CONCEPT AND MEANING OF THE QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENCES <i>Administratīvo pārkāpumu kvalifikācijas jēdziens un nozīme</i>	
Elena Zykina	289
FEATURES OF QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN WHICH STRUCTURES THERE ARE INSTRUCTIONS FOR TERMS OF COMMISSION OF ILLEGAL ACT <i>Administratīvo pārkāpumu kvalifikācijas iezīmes struktūrās, kurās ir norādījumi par nelikumīga akta komisijas noteikumiem</i>	
Aleksandr Žemčiugov	294
SIGNIFICANCE AND PECULIARITIES OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA <i>Lietuvas Republikas konstitūcijas nozīmīgums un raksturīgās īpašības</i>	

LIETIŠKĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA. KOMUNIKĀCIJAS ZINĀTNE
APPLIED HISTORY. ARCHIVAL SCIENCE. COMMUNICATION SCIENCE

Inga Belinska ZEMESSARDZES 3.LATGALES BRIGĀDES DOKUMENTU PĀRVALDĪBU REGLAMENTĒJOŠIE NORMATĪVIE AKTI NO 1991.GADA LĪDZ 2018.GADAM <i>Management of Documents of National Guard of 3rd Latgalian Brigade's from 1991 to 2018</i>	303
Inese Brīvere ATTĒLA UN TEKSTA NARATĪVS LATGALIEŠU PRIVĀTAJĀ KORESPONDENCĒ (1927) <i>Image and Text Narrative Latgalian Private Correspondence (1927)</i>	307
Arturs Ikauniēks VARAĻĀNU VESELĪBAS APRŪPES MATERIĀLI LNA FONDOS (1945— 1991): DOKUMENTU ARHĪVISKĀ VĒRTĪBA <i>Varaklani Health Care Resources In LNA Funds (1945-1991): Archival Value of Documents</i>	315
Inga Kaļva-Miņina MEDIJPRATĪBA LATGALES KONTEKSTĀ <i>Media Literacy in the Context of Latgale</i>	319
Inga Kaļva-Miņina PROJEKTS „ATBALSTS LATVIJAS JAUNIEŠU MEDIJPRATĪBAI” LATGALES SKOLOTĀJU VĒRTĒJUMĀ. 1. DAĻA <i>Latgale Teachers Assessment for the Project „Support for Media Literacy Among Young People in Latvia”. Part 1</i>	325
Svetlana Kašerina DAUGAVPILS MUZIKĀLI DRAMATISKĀ TEĀTRA FONDA DOKUMENTU KOPUMS KĀ VĒSTURES LIECĪBAS <i>Daugavpils Music Dramatic Theater Foundation Totality of Document as History Testimonies</i>	329
Kārlis Pozņakovs KOMUNIKĀCIJAS PROCESU ANALĪZE: RĒZEKNES PILSĒTAS DOMES GADĪJUMA IZPĒTE <i>Analysis of Communication Processes: Case Study of Rezekne City Council</i>	334
Marta Reča ARHĪVU REORGANIZĀCIJA LATVIJAS PSR 1961. GADĀ <i>Latvian SSR Archive Reorganization in 1961</i>	340
Inga Treikale ELEKTRONISKIE DOKUMENTI PAŠVALDĪBĀ UN DARBS PIE TO SAGLABĀŠANAS <i>Electronic Documents in the Municipality and Work on Their Preservation</i>	346
Ilga Vasiļjeva DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ ES STRUKTŪRFONDU PROJEKTOS <i>Document Management Problems in EU Structural Funds Projects in Latvia</i>	351
Iļona Vasiļonoka TIESU DARBĪBAS UN DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS NORMATĪVAIS REGULĒJUMS LATVIJĀ <i>The Activities of the Court of Justice and Document Management in Latvia</i>	358

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

**THE REGIONAL SYSTEM OF QUALIFICATIONS: FUNCTION IN
THE TOURISM AND LOGISTIC INDUSTRY**
**KVALIFIKĀCIJU REĢIONĀLĀ SISTĒMA: TĀS DARBĪBA TŪRISMA UN
LOGISTIKAS NOZARĒ**

Inna Andreyanova

Candidate of Juridical Sciences, Strategic Development Vice Principal of the Pskov State
University, jurist-i@mail.ru, Pskov, Russian Federation

Anna Rozhkova

Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the Pskov State University,
annroz80@yandex.ru, Pskov, Russian Federation

Abstract. *The purpose of the research is to identify the functioning role of the regional system of qualifications through the features of the development of relevant professions system in tourism and logistics industry within the digital economy field. The problem of research is associated with contradictions in the regional labor market due to low demand for former professions as well as the devaluation of the educational system because of the lack of technology in the process of educative and other alternative platforms and profiled sites development. The novelty of the research is in the application of the institutional approach of the strategic model of interaction for the implementation of professional standards in the actualization of qualifications in the labor market as well as employment by means of design and professional examination sites. The main conclusions of the research are expressed by the fact that the model of interaction of the three forces in the implementation of the institutional approach to the development of the regional system of qualifications as a tool for modifying the economic and labor potential of the Pskov region is presented on the principles of competitive advantage including the working out, modification and implementation of educational programs in the tourism area.*

Keywords: *labor market, professional standards, regional system of qualifications, tourism and logistics industry.*

Introduction

The relevance is determined by invaluable importance of the regional system of qualifications as an imperative tool of reducing the contradictions between the market of educational services and the labor market in the area of tourism and logistics industry. The functionality of the regional qualifications system correlates with the introduction and initiating of qualification assessment centers as well as both examination professional sites and digital platforms based on the contract partnership between educational organizations, business communities and government authorities. In its turn, the formation of the digital economy puts forward new directions and requirements to the level of the labor force professional competence. The economy of the Pskov region is losing competitiveness without development of professional councils, educational and information platforms, provision of regional and digital infrastructure (regional system of qualifications - RSQ, qualification assessment centers - QAC, examination, professional platforms - EPP) on the implementation of professional standards in the labor market.

The purpose of the research is to identify the functioning role of the regional system of qualifications through the features of the development of relevant professions system in tourism and logistics industry within the digital economy field. Goal-setting of the study involves the following tasks:

- to give reasons to the relevance of the research by means of problems range and legal base as an imperative to achieve the competitiveness of the tourism industry;
- to indicate the composition of determinants of competitive advantage expressed by historical and cultural background and heritage of the Pskov region;
- to identify the features of the institutional approach to the development of the regional system of qualifications in the formation of a strategic model of interaction of the three forces;

- to reveal the role of RSQ as an effective tool for the implementation of professional standards in the development of regional digital infrastructure in the tourism industry;
- to indicate foreign experience in the formation of the register of professions and their standards through interactive and digital information systems, as well as the development of the regional methodological center of the RSQ.

Such general scientific methods as: systematic, strategic, dialectical, deductive and inductive methods, analysis and synthesis are used in the research to ensure the validity of the conclusions received.

Main body

Today in the Pskov region there are enough problems that limit the growth of the economy, including tourism and logistics. The short-term stay of tourists, both lack of hotel facilities and the development of the tourism and logistics industry, the economic disadvantage of the region refer the region on the brink of outsiders in Russia (*Dokashenko, 2014, p.23*). There are obvious contradictions between the requirements of the labor market for the training of specialists in the field of tourism and the level of their skills, which does not correspond to current trends and increased needs in the conditions of digital development of the economy. There are obvious contradictions between the need to develop new professions and the imperfection of the professional qualification structure of personnel, and lack of technology. The main factors hindering the actualization of professional standards in practice, according to experts, are the lack of proven methodology and technology for the implementation of professional standards, including the lack of formation of professional communities (*Kadyrov, Kulbuzheva, 2016, p.69*).

The competitive advantage of the tourism sector is fixed by the regional regulatory framework in accordance with the Resolution of the Government of the Russian Federation № 1632-r dated 28.07.2017 "On approval of the program "Digital economy of the Russian Federation" № 1632-r dated 28.07.2017:

1. The law of the Pskov region № 640-OZ dated 19.12.2013 "On tourist activities in the Pskov region."
2. The resolution of the Administration of the Pskov region № 139 dated 12.05.2000 "On approval of the Regulations on the procedure for the making the tourist services available by tour operators and travel agents at state-owned facilities located in the Pskov region."
3. The order of Administration of the Pskov region № 193-p dated 16.07.2010 "On the approval of the Strategy of social and economic development of the Pskov region till 2020".

In the Federal law № 132-FZ "On bases of tourist activities in the Russian Federation" dated 24.11.1996 it is stated that "the state creates favorable conditions for growth of tourism by allocation of the priority directions, target programs of development of alternative types and forms of tourism (business, health improving, scientific and informative) as well as creation of favorable image of regions of the Russian Federation".

In principle, preservation and acceptance of national cultural monuments, forming of recreational and tourist areas, the development of tourism and logistics industry - all this is due to the cultural and historical conditions of socio-economic development of the Pskov region. The Pskov region is an attractive area for tourists because of location, environmental conditions and cultural and historical heritage. The Pskov land has exceptionally been rich in monuments of its glorious history and has had a truly invaluable historical and cultural heritage (*Ivanchuk, Kungurtseva, 2017*). There are 3 state museums with their 8 branches, municipal museums in the region (Figure 1).

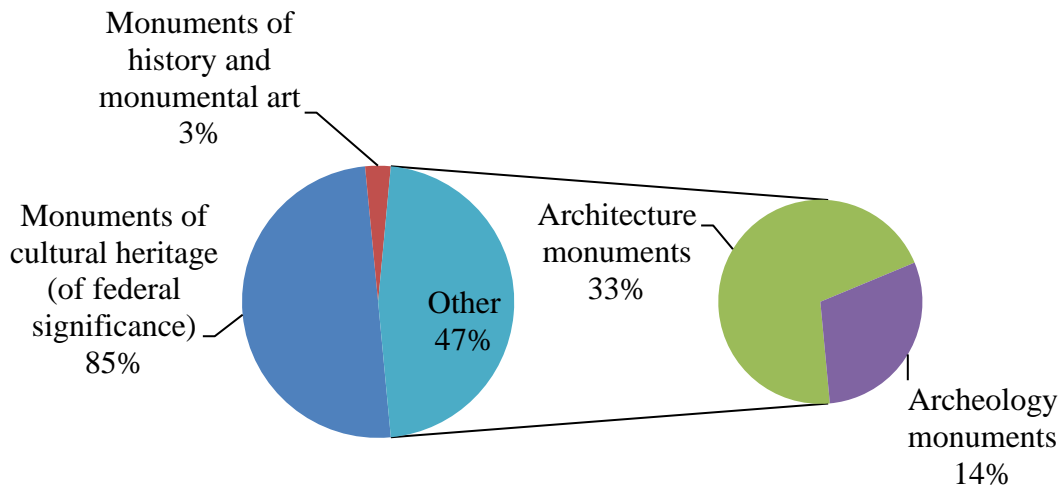

Figure 1. Historical and cultural heritage of the Pskov region

Based on competitiveness assessments (Figure 2) of economic development of the Pskov region, according to O.A. Bakumenko one should: "take into account the four fundamental determinants for the implementation of priority areas of development of the region, including the diversification of the tourism product" (Makhotaeva, 2017, p.34).

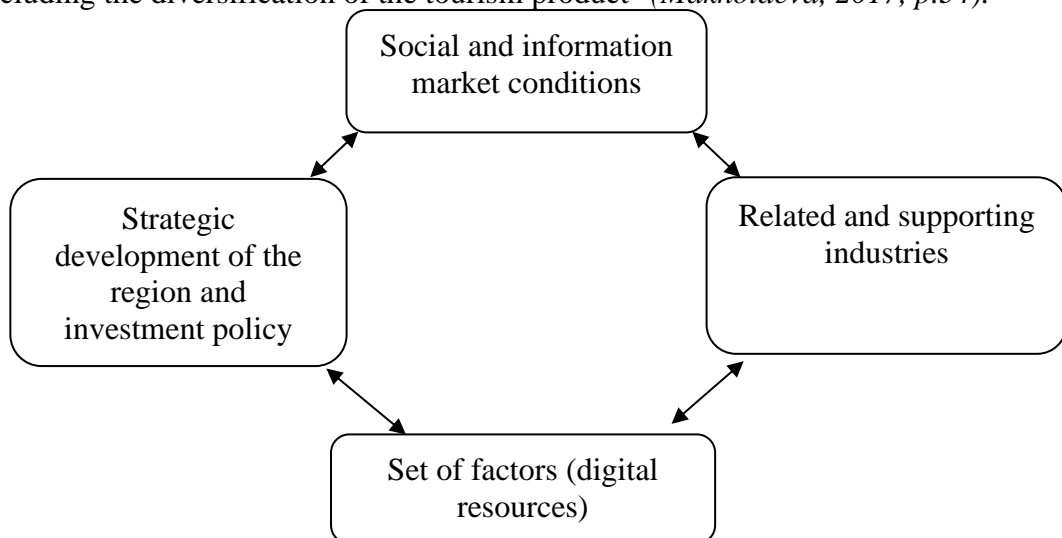

Figure 2. Determinants of competitive advantage

As a tool for modifying the economic and labor potential of the Pskov region, the regional system of qualifications is important through educational and examination sites on the basis of the supporting Pskov State University in providing social and information infrastructure, in the development of the tourism and logistics industry on the basis of the interaction of the three forces (Figure 3) - social partnership of representatives of educational institutions, government organizations with business community.

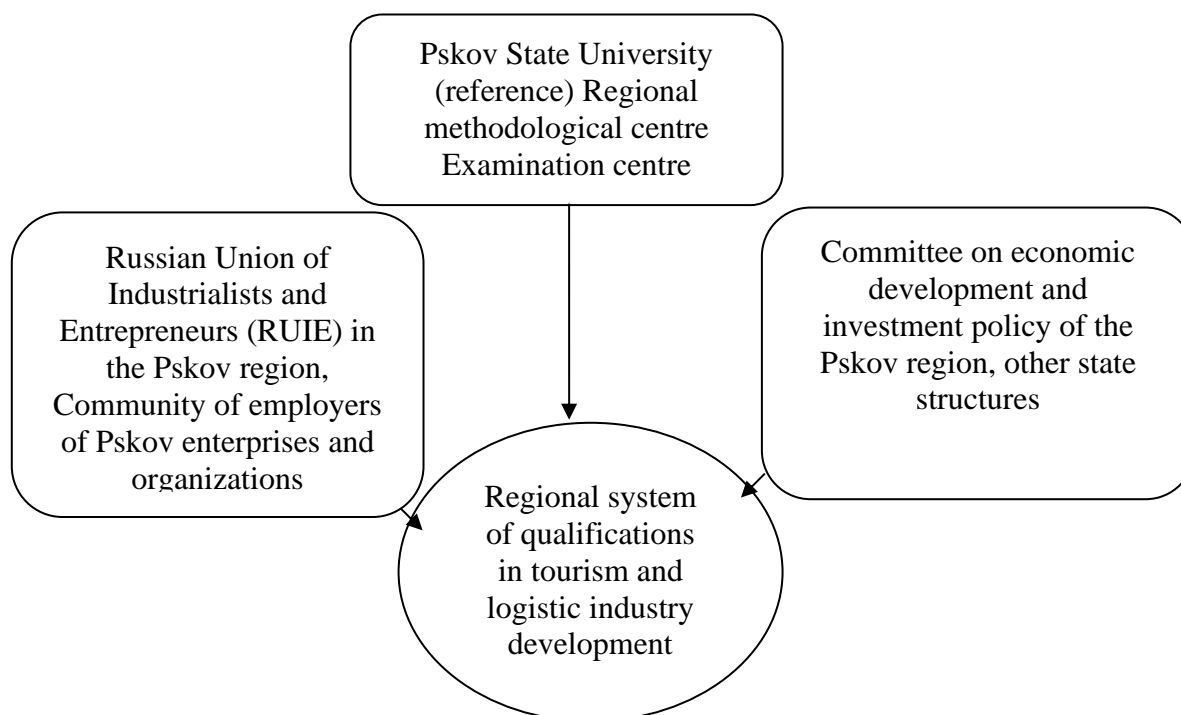

Figure 3. Strategic model of interaction of the three forces of RSQ

Actualization of the development strategy of RSQ in the Pskov region as a tool to improve the competitiveness of labor potential is due to the formation of a "platform of interaction" for the long term period, where the strategic objectives of the reference supporting University are as follows (*Pskov State University, 2018*):

- population capacity increase;
- generation of innovations and training of implementing teams by creation of educational platforms, social engineering and activation of innovations in science, educational services.

In its turn, the RUIE of the Pskov region had identified the following strategic objectives:

- to create an attractive image of the University for three categories: students, professional and teaching staff, employers in digital and alternative format;
- to modify the list of professions according to the requirements of enterprises;
- to develop of popular scientific cooperation centers schools, the University and the business community (for example, Quantorium).

Specific peculiarities of development of the RSQ for the training of specialists, attraction of investors, joint implementation of national and regional projects on the basis of the reference supporting function of the Pskov State University (*Andreyanova, 2018, p. 167*) are represented by means of social partnership of strategic model of interaction between participants, that will cause the providing with new jobs and encourage tourism in the region to worthily compete with neighboring regions (Figure 4). In general, the formula for the implementation of the development strategy of the RSQ is a model of interaction of the three forces; in this case the Pskov State University institutionally acts as an entrepreneurial structure in the Pskov region economy development process.

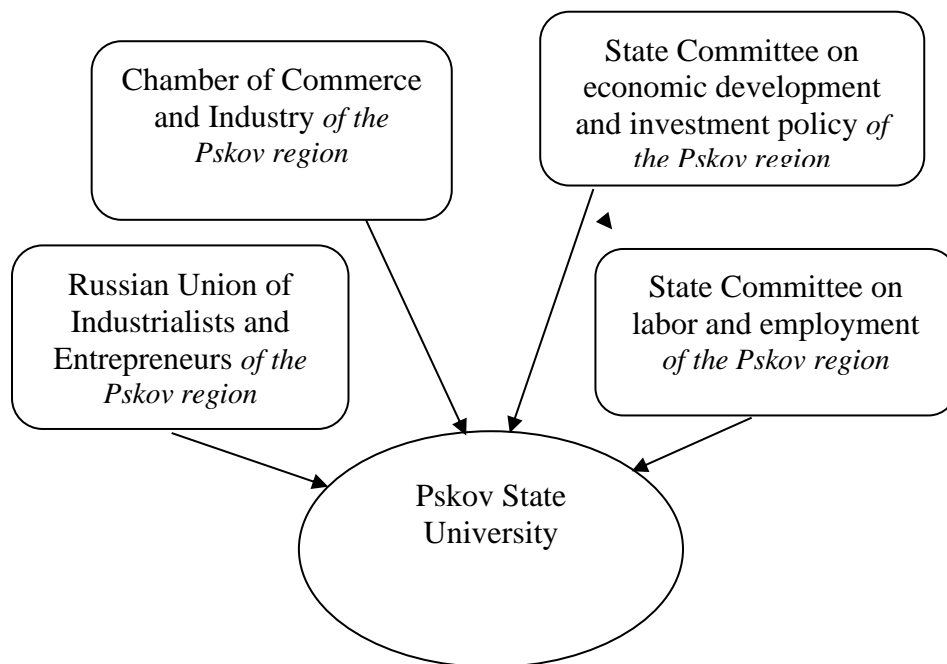

Figure 4. The institutional approach RSQ development

The creation of a strategic model of interaction in the elimination of contradictions requires the actualization of the introduction of new professional standards by means of the RSQ successful functioning as an effective tool. Within the framework of the RSQ, activities related to certification, assessment of the qualifications of employees of the tourism industry engaged in the organization and provision of tourism services, assessment and training in the form of courses, as well as taking part in additional programs will allow employers to increase the motivation of the staff and improve the efficiency and quality of working functions. Thus, on the basis of the council of professional qualifications (BPQ) in the field of hospitality, the certified experts of the independent assessment of qualifications (IAQ) provide regional expert centers (Figure 5).

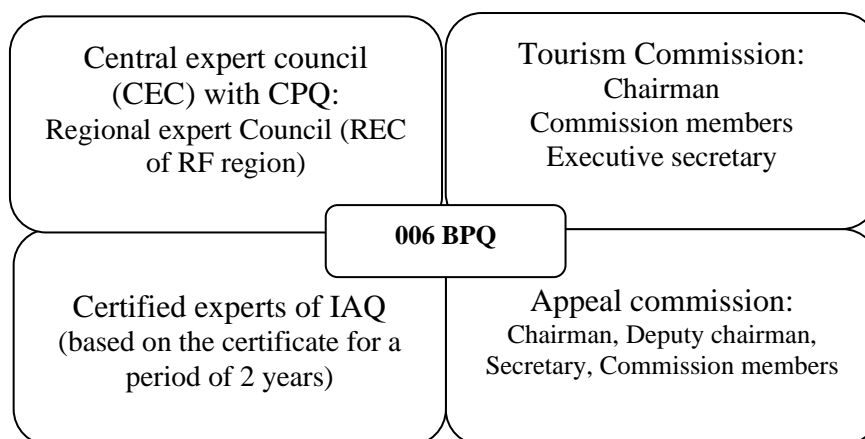

Figure 5. The Structure of the professional council in the area of hospitality

In its turn, the imperative of the interaction of RSQ with QAC on the basis of WorldSkills as well as of the Federation of restaurateurs and hoteliers (FR &H) will allow to expand the geography of the examination sites for the development of the tourism industry in the Pskov region, which has growing dynamics within 71 professional qualifications.

In the area of tourism, several professional standards are presented: "Specialist in the organization and provision of tourist services", "Specialist in the forming, promotion and implementation of the tourist product", "Waiter", "Head of the hotel system", "Head of the catering company" and "Tour guide (guide)". The only one standard is officially accepted - "Tour guide (guide)", which has been approved by the order № 539n of the Ministry of labor and social protection of the Russian Federation dated 04. 08.2014.

On the basis of international experience in the development and application of professional standards (Karamysheva, 2017, p. 774) it is true (Figure 6) that the three groups of tools are necessary for the practical implementation of the standardization of qualifications: interactive and digital information systems, a unified register of professional standards, scientific and methodological system of independent assessment of qualifications.

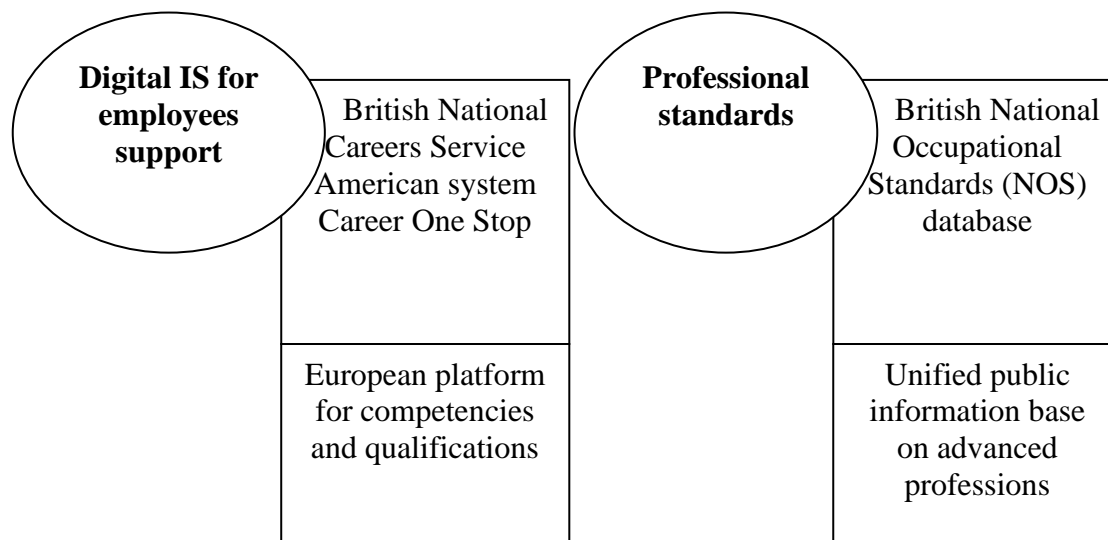

Figure 6. International experience of instrumentation of professions modifications

The importance of RSQ through the regional methodological center (RMC) is relevant due to the development and implementation of educational programs in the area of tourism:

1. *Domestic tourism and excursion activities.* The program is aimed to the formation of students' professional competencies necessary both for the implementation of professional activities in the area of domestic tourism and the obtaining the new qualification "Tour guide (guide)".
2. *Planning in tourism and excursion activities.* The program is intended to improve the professional competence of teachers in tourism and excursion activities items as well as the formation of ideas about modern methods of planning in tourism and the main directions in the areas of hospitality and excursion activities.
3. *Art criticism aspects of local history.* The program is intended for the qualitative development of the level of professional competences in the area of history of fine arts, necessary for teaching and creative activities.
4. *Organization and development of service enterprises in the regional market.* The program is purposed to the qualitative development of professional competences level of students which are aimed at the development of modern thinking and practical managing skills in the service sector.

Conclusions and suggestions

Taking into consideration the above mentioned statements of the research the conclusions to be formulated are as follows:

1. The relevance is due to the problems of contradictions in the regional labor market, requiring legal regulation in achieving the competitiveness of the tourism industry.
2. The structure is worked out combining the determinants of competitive advantage in the socio-information environment, the strategic interaction model, information and digital resources, the relationship of economic sectors, allowing to obtain the multiplier effect.
3. The institutional approach to the development of the regional system of qualifications in the formation of a strategic model of interaction of the three forces is due to the principle of social partnership and a set of strategies for the modernization of educational and professional conditions in the regional market.
4. The role of RSQ as an effective tool for the implementation of professional standards in the area of tourism is a complex of educational, professional, methodological, planning, interactive technologies based on the principle of a systematic approach of regional and digital infrastructure.

In conclusion, it should be noted that the training of specialists of new professions of the digital generation who have to be competitive in the tourism and logistics industry, creates the prerequisites for an attractive eco-image of the Pskov region, improving the level of tourist service that will meet the competitiveness of the economy. The regional system of qualifications, being an effective tool for regulation and self-regulation of the qualifications market, allows: to ensure the development of qualifications for the development of the regional labor market and the economy; to saturate the labor market with competitive specialists who are ready to work at a high professional level; to provide citizens with access to qualifications that meet the modern needs of the digital economy.

Bibliography

1. Andreyanova, I.V., Shubnikov, Y.B. (2018). System of independent assessment of qualification in the labor market: legal regulation in Russia at the present stage. *Leningrad Law Journal*, 2 (52), pp. 167-186.
2. Dokashenko, L.V. (2014). On the directions of development of the tourism industry in the Russian Federation. *Herald of OSU*, 14 (175), pp. 23-31.
3. Ivanchuk, V.V., Kungurtseva, G.N. (2017). Tourist and recreational potential of the Pskov region. *Student scientific forum-2017 IX international student scientific conference*. Retrieved December 24, 2018 from <https://scienceforum.ru/2017/article/%202017031772>
4. Kadyrov, F.N., Kulbuzheva, L.Y. (2016). Actual problems of implementation of professional standards. *Health Manager*, 4, pp. 69-77.
5. Karamysheva, N.I. (2017). The professional standards: national and international experience. *Actual problems of aviation and cosmonautics. Section "Modern problems of labor Economics and personnel management"*, 3, pp. 773-774.
6. Makhotaeva, M.Y., Bakumenko, O.A. (2017). Interregional branch interaction of Pskov region: cluster approach. *Service in Russia and Abroad*, 7 (77), pp. 32-45.
7. Pskov State University (2018). *Strategic session "Project office: University & Region"*. Retrieved December 25, 2018 from https://pskgu.ru/page/023_2589b-ef57-4a0f-b788-1ae8555e381e/

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts reģionālās kvalifikācijas sistēmas (RKS) piemērošanai, lai aktualizētu jaunas profesijas Pleskavas apgabala tūrisma un loģistikas nozarē, nodrošinot jaunas darba vietas un stimulējot nodarbinātību. Tiek izskatīti jautājumi par sadarbības modeli nacionālo projektu un reģionālo programmu ietvaros starp valsts institūcijām un sabiedriskajām organizācijām, kuras īsteno projektu aktivitātes, izglītības iestādēm un biznesa vidi, attīstoties digitālajām tehnoloģijām.

Noteikti Pleskavas apgabala tūrisma un loģistikas nozares konkurētspēju ietekmējošie faktori, kā kultūrvēsturiskais mantojums, sociāli informatīvā tirgus konjunktūra, nozares atbalsta un investīciju politika.

Pamatojas RKS kā profesionālo standartu ieviešanas rīka loma, sagatavojot konkurētspējīgus speciālistus tūrisma nozares tirgum, izveidojot infrastruktūru ekspertu darbībai un profesijas eksāmeniem, profesionālu ekspertu - darba devēju un biznesa vides pārstāvju - sagatavošanai un piesaistīšanai. Pēc būtības RKS trīs spēku mijiedarbības stratēģiskais modelis, balstoties uz Pleskavas Valsts universitāti kā galveno universitāti, paredz tādas darbības formas kā: sociālais dizains, profesionālo un digitālo platformu attīstība, inovatīvo centru un forumu veidošana, kam nepieciešama institucionāla pieeja.

Rakstā norādīts uz darba tirgū esošo Pleskavas apgabala uzņēmumu - darba devēju augsto pieprasījumu pēc viesmīlības speciālistiem darbojošās profesionālajās padomēs, reģionālajos ekspertu centros, kvalifikācijas novērtēšanas centros, kuri atbilst *WorldSkills* prasībām, kā arī restorānu un viesnīcu īpašnieku federācijās. Pieprasījuma apmierināšana notiek izstrādājot un piemērojot profesionālos standartus un izglītības programmas, sagatavojot jaunus speciālistus Pleskavas Valsts universitātē.

Sagatavojot rakstu, secinājumi un pētījuma rezultāti pamatojas uz autoru viedokļu analīzi, likumdošanas avotu pārskatu, RKS dalībnieku uzraudzības informāciju un darbības rādītājiem.

RĒZEKNES TEHNOĻĪJU AKADEMIJAS TĒLA IZPĒTE UN ANALĪZE

RESEARCH AND ANALYSIS OF THE IMAGE OF REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES

Sandra Ceriņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, cerina.sandra@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iveta Dembovska Mg.oec. lektore*

Abstract. *Creating the image of an educational institution and promoting it in society highlights the positive in the educational establishment itself and in the activities of educators, thereby encouraging the recruitment of students to the educational establishment. In comparison to other Latvia higher education institutions, Rezekne Academy of Technologies is rated lower than other universities because it is not in the capital, therefore students choose to study in higher education institutions of the capital. The author of the study researched Latvian inhabitant opinions about the image of Rezekne Academy of Technologies and concluded that the academy should work on improving and promoting its image at the academy's premises, outing and on social networks to attract students. Research used the survey of Latvian population and compilation of literature sources.*

Keywords: *academy, company, image.*

Ievads

Jebkura uzņēmuma tēls sabiedrībā ir ļoti svarīgs, jo mūsdienu cilvēks, pavadot ilgu laiku pie sociālajiem tīkliem un tādā veidā uzzinot daudz vajadzīgas un nevajadzīgas informācijas, nereti sastopas ar uzņēmuma reklāmas lapu sociālajos tīklos. Šajās lapās var uzzināt daudz pozitīvas un negatīvas informācijas, kura tālāk tiek nodota ļoti ātri un šādā veidā tiek uzlabots vai sabojāts uzņēmuma tēls.

Uzņēmuma tēlu var dēvēt arī par uzņēmuma reputāciju, kas ir uzņēmuma neredzamā vērtība, kas nodrošina klienta, investora, sadarbības partnera un publikas ticību veiksmīgai uzņēmuma attīstībai nākotnē un nosaka uzņēmuma pozīciju starp konkurentiem (*Lehtonens, Siliņa, Ābelniece, 2011., 84.lpp.*).

Veidojot izglītības iestādes tēlu un to popularizējot sabiedrībā, tiek izcelts pozitīvais pašā izglītības iestādē un pedagogu darbībā, tā veicinot studentu piesaistīšanu konkrētajai izglītības iestādei (*Pelša, 2016., 2.lpp.*).

Par uzņēmuma tēlu ir atbildīga jebkura šim uzņēmumam piederīgā persona. Akadēmijai tas būs gan personāls, gan studenti, jo no viņu darbiem un uzvedības, sabiedrība spriedīs par šo augstākās izglītības iestādi.

Augstākās izglītības iestādei, kurā studentu skaits nav mērāms vairākos tūkstošos ir svarīgs tās tēls, ir svarīgi, ko citi uzskata par pozitīvu saistībā ar šo izglītības iestādi un ko negatīvu.

Tā kā Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija ir viena no mazajām reģionu augstskolām, lai piesaistītu studentu uzmanību tai nepieciešams uzzināt kāds ir akadēmijas tēls Latvijas sabiedrībā, tās stiprās un vājās puses.

Pētījuma hipotēze: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas tēls sabiedrībā ir vērtējams kā pozitīvs un cilvēki zina, kas ir šī akadēmija un kādas iespējas šeit tiek piedāvātas.

Pētījuma mērķis: izpētīt Latvijas iedzīvotāju viedokļus par Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas tēlu.

Pētījuma metodes: teorētiskās analīzes metode; vispārzinātniskās pētījumu metodes (grafiskā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode); datu statistikā apstrāde un interpretācija.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt ar uzņēmuma tēlu saistītos teorētiskos materiālus.

2. Noskaidrot Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas darbības mērķus, uzdevumus un tēla nozīmi sabiedrībā.
 3. Veikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.
- Viedokļu pētījuma periods: 2018. gada novembris – 2019. gada janvāris.

Pētījuma rezultāti

Izglītības iestādei tāpat kā uzņēmumam ir svarīgi rūpēties par tās tēlu sabiedrībā, ir svarīgi ko cilvēki domā par konkrēto iestādi, lai uzlabotu tās darbību un atpazīstamību pozitīvākajā ziņā. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija ir viena no Latvijas reģionu augstskolām, kurai nepieciešams pastiprināti strādāt pie sava tēla, lai piesaistītu studentus.

Uzņēmuma tēlu rada personas, uzskati un emocijas. Cilvēku uztverē katrs objekts saistās ar dažādām asociācijām, kas rodas laika gaitā radušos un uzkrājušos stimulu gala rezultātā (*Lapsa, 2002., 31.lpp.*).

Uzņēmuma kultūra ir arī tā tēls – noteiktu pazīmju kopums, kas norāda uz to piederību vienam veselumam, vienai konkrētai grupai. Tēls pauž savu vienreizīgumu un labas kvalitātes prioritāti, individualitāti un oriģinalitāti, spēju atšķirties no citiem. Uzņēmuma tēls ir vērsts arī uz cilvēku zemapziņu, tas apelē pie patērētāju emocijām, intelekta, iespajdiem un atmiņām (*Forands, 2007, 31.lpp.*).

Tēlu var dēvēt arī par nozīmju kopumu, ar kuru palīdzību kāds objekts tiek atpazīts un ar kura palīdzību cilvēki šo objektu apraksta, atceras un par to runā (*Lapsa, 2002., 31.lpp.*).

Ir šādi tēlu veidi: preces tēls, tirgus tēls, uzņēmuma tēls.

Raksturojot uzņēmuma tēlu, vērtējam produkta / pakalpojuma kvalitāti, klientu apkalpošanas kultūru, ārējo komunikāciju, mārketinga aktivitātes u.c. brīvi novērojamus – ārējus faktorus, kas ietekmē sabiedrības viedokli par uzņēmumu kopumā. Tēla veidošanā ir jāorientējas uz objektu, ja organizācija vēlas panākt savu, ir jāreķinās, ka galvenais tēla veidotājs ir sabiedrība, tāpēc jānoskaidro sabiedrības pirmā iespaids kritēriji, vēlmes, vajadzības un gaidas (*Veinberga, 2004., 195.lpp.*). Ikvienas organizācijas tēls ir publikas dažādu attieksmju kopums pret šo organizāciju. Tēlu nav iespējams izveidot tieši. Tas veidojas laikā, pateicoties komunikatīvajiem efektiem, kurus veido vēstījumu ķēde (*Deičmans, Ķusis, 2011., 62.lpp.*). Darba devēja tēls ir uzņēmuma kā darba vietas reputācija sabiedrībā. Darba devēja tēla vai, tieši tulkojot no angļu valodas – darba devēja zīmola (employer brand), aktualitāti pasaulē sāka apzināt 1990. gados; Latvijā par to runā aptuveni 4 gadus (*CVO Recruitment, 2014*). Darba devēja tēlu raksturojošiem faktoriem pievienojas arī organizācijas kultūra, darba apstākļi, personāla politika u.c. iekšēji faktori, par kuriem informācija parasti nav plaši pieejama. Tomēr šodien daudzi uzņēmumi, mērķtiecīgi strādājot pie darba devēja tēla veidošanas, aktīvi komunicē arī šos iekšējos faktorus – atklāti stāsta par darba vidi, publicē darbinieku profesionālās izaugsmes stāstus un neslēpj fotogrāfijas no korporatīvajiem pasākumiem (*CVO Recruitment, 2014*). Uzņēmuma tēls un apkalpošanas kvalitāte var tieši ietekmēt lojalitāti klientu vidū.

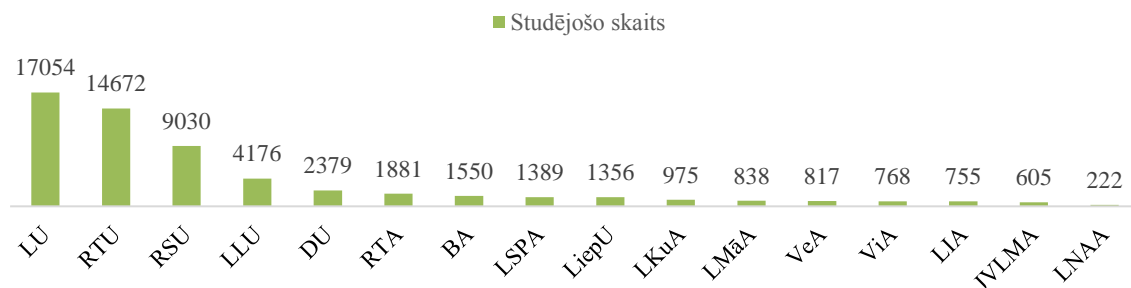
Krīzes situācijas ir pagrieziena punkti uzņēmuma dzīvē. Sabiedrisko attiecību speciālisti krīzi aplūko kā iespēju izveidot veiksmīga uzņēmuma tēlu, pilnveidot to un risināt nozīmīgas tā problēmas. Lielākajā daļā krīzes situāciju svarīgākais faktors ir laiks, līdz ar to vadītāju rīcībā jābūt izstrādātam stratēģiskam nepieciešamo darbību plānam jeb tā saucamajam krīzes plānam (*Lapsa, 2002., 33.lpp.*).

Tēlu apdraudošie problemātiskie jautājumi var būt dažādi: demogrāfiski, ekonomiski, vides aizsardzības, ar valdību saistīti, starptautiski, ar sabiedrības attieksmi saistīti, ar resursiem saistīti, tehnoloģiski, ar preces vai pakalpojuma vērtību saistīti, ar dzīves stilu saistīti (*Lapsa, 2002., 36.lpp.*).

Ņemot vērā minētos faktorus tiek pētīts Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas tēls. Uzskatot studentu par primāro klientu augstākajā izglītībā, studentu lojalitāte ir tā pati, kas

klientu lojalitāte jebkurā uzņēmumā (Mekic, Mekic, 2016, p. 49). Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas tēls veidojas jau no izglītības iestādes pirmajām dienām, t.i., 25 gadu garumā.

2017./2018. studiju gadā pēc studējošo skaita RTA ieņem 6. vietu starp valsts augstskolām (starp valsts un juridisko personu dibinātajām augstskolām studējošo skaita ziņā RTA ir 10. vietā), (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2018., 37.lpp.).

1. attēls. Studējošo skaits Latvijas augstskolās 2017./2018.studiju gadā (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2018., 37.lpp.)

Aplūkojot 1. attēlu, autore secina, ka starp reģionu augstskolām, RTA ierindojas 3. vietā pēc studentu skaita 2017./2018. studiju gadā.

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (turpmāk - RTA) tēla izpēti, raksta autore veica izmantojot tiešsaistē izveidotas 3 anketas, kuras tika izplatītas facebook.com vidē. Balstoties uz rakstu par darba devēja tēlu CVO Recruitment mājas lapā, tika izveidoti jautājumi par mārketingu, iekšējo, ārējo vidi, darba apstākļiem, personāla politiku u.c. Viedokļu apkopošanas periods bija no 2018. gada novembra līdz 2019. gada janvārim.

Anketēšanā piedalījās 71 respondents, no tiem 30 RTA studenti, 4 personāla pārstāvji un 37 viesi (jebkurš cilvēks, kurš nav saistīts ar akadēmiju).

Studentu anketā tika izveidoti 13 jautājumi, personālam - 12 un viesu anketās – 11. Tika piedāvāti atvērta tipa jautājumi un jautājumi, kur jānovērtē kāda konkrēta aktivitāte vai pasākums. Vērtējums tika piedāvāts skalā no 1 līdz 6.

Viens no anketas jautājumiem bija novērtēt Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas mārketinga aktivitātes sociālajos tīklos, jo sociālie tīkli mūsdienās strādā kā instruments tēla veidošanā.

1. tabula

Mārketinga aktivitāšu novērtējums skalā no 1 – 6 (autore veidota)

Grupas	1- Ļoti slikti	2 -Slikti	3 -Viduvēji	4 -Labi	5 -Ļoti labi	6 -Nav viedokļa
Studenti	0 (0%)	4 (13,3%)	14 (46,7%)	10 (33,3%)	2 (6,7%)	-
Personāls	0 (0%)	0 (0%)	3 (75%)	0 (0%)	1 (25%)	-
Viesi	3 (8,1%)	2 (5,4%)	12 (32,4%)	11 (29,7%)	5 (13,5%)	4 (10,8%)
Kopā	3 (4,2%)	6 (8,5%)	29 (40,8%)	21 (29,5%)	8 (11,3%)	4 (5,7%)

Aplūkojot 1. tabulu, autore secina, ka mārketinga aktivitātes Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā tiek vērtētas ar “3 – viduvējas”. Šādu vērtējumu izteica 29 no 71 respondenta, t.i., 40,8%. 4 respondentiem šajā jautājumā nebija viedokļa, 2 respondenti uzskata, ka mārketinga aktivitātes ir ļoti sliktas un 8 jeb 11,3% uzskata, ka tās ir ļoti labas.

Izglītības kvalitāte un studentu tālāk nodotā informācija veido cilvēku viedokļus par to, kāds ir izglītības tēls RTA. Studentiem un personālam bija jānovērtē izglītības kvalitāte Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā, skalā no 1 līdz 5, taču viesiem šis jautājums bija formulēts kā atvērta tipa jautājums par to, kādas viņiem ir asociācijas par izglītības kvalitāti Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā.

Izglītības kvalitāte Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā (autores veidota)

Grupas	1- ļoti slikta	2- slikta	3- viduvēja	4- laba	5- ļoti laba
Studenti	0 (0%)	2 (6,7%)	9 (30%)	15 (50%)	4 (13,3%)
Personāls	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	2 (50%)	2 (50%)
Kopā	0 (0%)	2 (5,8%)	9 (26,5%)	17 (50%)	6 (17,7%)

Aplūkojot 2. tabulu, raksta autore novēro, ka studenti un personāls Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas izglītības kvalitāti vērtē kā labu. 2 studenti, kas ir 6,7% no kopējā studentu skaita uzskata, ka izglītības kvalitāte akadēmijā ir slikta, taču neviens no respondentiem neuzskata, ka tā būtu ļoti slikta.

Aplūkojam kāds viedoklis šajā jautājumā ir viesiem: “Liekas, ka salīdzinot ar Rīgas augstskolām varētu būt zemāka kvalitāte, bet neesmu pārliecināta.”, “Vidējas.”, “Pašas labākās.”, “Ir iespēja tuvāk komunicēt ar pasniedzējiem, jo kursi ir mazi un neviens nejūtas atstumts vai neņemts vērā.”, “Uzskatu, ka izglītības ieguvē komunikācija ar pasniedzējiem ir viens no svarīgākajiem punktiem.”, “Ne zemāks līmenis par citām Latvijas augstskolām.”, “Sagatavo vidējās kvalitātes speciālistus - tīrā asociācija, ne pierādīts fakts.”, u.c.

Kā vēl viens anketas jautājums bija – novērtēt pasākumus RTA, jo pasākumi ir daļa no tēla veidošanas elementiem, atsaucoties uz CVO Recruitment mājas lapā ievietoto informāciju. Tie bija jānovērtē skalā no 1 - 6.

Pasākumi (studentu balles, zinātnieku nakts, informācijas dienas u.c.) tiek vērtēti kā labi. Šādu vērtējumu izteica 38 respondenti jeb 53,5% no kopējā respondentu skaita. 8 respondentiem jeb 21,6% no viesiem nebija viedokļa šajā jautājumā, savukārt 8 respondenti no 71, uzskata, ka šie pasākumi ir ļoti labi.

Respondentiem bija jāizsaka savas asociācijas ar akadēmiju 3 vārdos. Uz šo jautājumu atbildēja visas trīs respondentu grupas. Ar akadēmiju asociējas: izglītība, Rēzekne, jaunieši, skola, sapratne, profesionalitāte, draugi, mīlestība, tehnoloģijas, zinātne, inženierzinātnes, novitātes, attīstība, mājīgums, azarts, utt.

Svarīgi, kā akadēmija tiek prezentēta “uz ārpusi”, jo ar šīm prezentācijām tiek sniegts pirmais iespaids par izglītības iestādi. Kā piemēram, logo, tā pievilcība, izskats un nozīme ir svarīga, lai to izprastu visi. Respondentiem tika uzdots jautājums novērtēt jaunieviesto RTA logo, skalā no 1 līdz 5. 1 – ļoti slikts, 5 – ļoti labs.

Apkopojot rezultātus, akadēmijas studenti un viesi respondentu grupas logo vērtē ar 4, bet akadēmijas personāls ar 5. Apkopojot visus viedokļus vidējais vērtējums – 4, akadēmijas logo tiek vērtēts kā labs.

Lai uzzinātu, kuras no tēla uzlabošanas aktivitātēm ir visefektīvākās, studentiem tika uzdots jautājums, kāpēc viņi izvēlējās studēt tieši Rēzeknē.

Studēt reģiona augstskolā izvēlas, jo tā ir tuvāk dzīvesvietai, lielāka iespēja iekļūt valsts apmaksātā budžeta vietā, ērtāka satiksme, lētāka dzīvošana salīdzinot ar galvaspilsētu. Secinājums, ka topošos studentus ietekmē ārējie faktori, ko akadēmija tiešā veidā nevar ietekmēt.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas lielākais tēla pluss ir tehnoloģiju un inženierzinātņu straujā attīstība, kuru apgūšana ieinteresē jaunos studentus un viņu acīs RTA kļūst par ietekmīgu augstskolu.
2. Kā viens no tēla uzlabošanas pasākumiem – starptautiski projekti un pasākumi. Studentiem tiek piedāvāta iespēja apgūt papildus zināšanas dažādos semināros unursos, lai palielinātu

savu zināšanu bāzi papildus studiju procesam, kā piemēram, "SalesLabs", kur studenti strādā kopā ar uzņēmējiem.

3. Mārketinga aktivitātes ir daļa no tēla veidošanas pasākumiem. Vairāk kā 50% no respondentiem, ir pamanījuši mārketinga aktivitātes ko veic Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija un 40, 8 % ir novērtējuši tās kā viduvējas un tikai 11,3% uzskata, ka tās ir ļoti labas, savukārt pasākumi tiek vērtēti labāk. 53,5 % uzskata, ka studentu balles, zinātnieku nakts un informācijas dienas pasākumi, kā arī citi pasākumi ir vērtējami kā labi un 11,3 % tos vērtē kā ļoti labus. Akadēmijai jāstrādā pie savām mārketinga aktivitātēm sociālajos tīklos pastiprinātāk nekā pie pasākumiem.

Priekšlikumi:

1. Sabiedrisko attiecību nodaļas informācijas speciālistam sadarbojoties ar studentu padomes biedriem - jāveido tēla uzlabošanas pasākumi studentiem, pasniedzējiem un personālam, lai apzinātu plašāku un precīzāku viedokli par esošo tēla situāciju un veidotu plānu nākotnei – kā uzlabot tēlu, ko es varu darīt akadēmijas tēla uzlabošanai? Pasākumi tiek rīkoti kā semināri ar profesionāliem pasniedzējiem, kas nodarbojas ar uzņēmuma tēla veidošanu?
2. Sabiedrisko attiecību nodaļas vadītājam pārdomātāk jāveido akadēmijas sociālo tīklu mārketings, tādējādi uzlabojot akadēmijas tēlu e-vidē, jo mūsdienās, sociālajos tīklos jaunieši meklē lielāko daļu informācijas. Jāizveido plāns kā piesaistīt vairāk "sekotājus" un izveidot rakstus, kas piesaista lasītājus.
3. Piedaloties ar akadēmiju saistītos pasākumos, izbraukumos, studentiem jāievēro ētikas normas, jo viņi pārstāv akadēmiju un pēc viņu attieksmes un uzvedības cilvēki sev veidos tēlu par akadēmiju.

Izmantotā literatūra un avoti

1. CVO Recruitment (2014). *Darba devēja tēla veidošanas process*. <https://cvor.lv/darba-tirgus-zinas/darba-deveja-tela-veidosana/>, sk. 08.01.2019.
2. Deičmans, G., Ķūsis, J. (2011). Sabiedrisko attiecību daļa – Latvijas Lauksaimniecības universitātes tēla veidotāja. *Sociālo zinātņu fakultātes raksti 1*, 61.-65.lpp. <http://lufb.llu.lv/conference/SZF-raksti-2011/SZF-rakstu-krajums-2011-61-65.pdf>, sk. 08.01.2019.
3. Forands, I. (2007). *Palīgs personāla speciālistam*. Rīga: Latvijas izglītības fonds. 250 lpp.
4. Lapsa, T. (2002). *Sabiedriskās attiecības. Ievads teorijā un praksē*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 147 lpp.
5. Lehtonens, J., Siliņa, R., Ābelniece, B. (2011) *Riska un krīzes komunikācija*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 198 lpp.
6. Mekic, E., Mekic, E. (2016). Impact of Higher Education Service Quality on Student Satisfaction and Its Influence on Loyalty: Focus on First Cycle of Studies at Accredited HEIS in BH. *ICESoS 2016 – ProceedingsBook*, pp. 43-56. Retrieved 08.01.2019 from https://www.researchgate.net/profile/Vasja-Roblek2/publication/301295108_A_Holistic_Approach_to_Innovations_in_Tourism/links/5dff4210299bf10bc36eea65/A-Holistic-Approach-to-Innovations-in-Tourism.pdf#page=43
7. Pelša, E. (2016). *Skolas tēlu veidojoši aspekti*. Valsts izglītības satura centrs: metodiskie ieteikumi. https://visc.gov.lv/audzinasana/dokumenti/metmat/skolas_tels.pdf, sk. 04.01.2019.
8. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija (2018). *Gadagrāmata 2017./2018.* https://www.rta.lv/uploads/source/content_LV/augstskola/gada_parskati/RTA_gadagramata_17_18.pdf, sk. 04.01.2019.
9. Veinberga, S. (2004). *Publiskās attiecības. Teorija un prakse*. Rīga: Zvaigzne ABC. 328 lpp.

Summary

Hypothesis: The image of the Rezekne Academy of Technologies in society is valued as positive and people know what is this academy and what kind of opportunities are offered here. The hypothesis put forward was confirmed because the image of the Rezekne Academy of Technologies in society is valued as positive and people know what this academy is and what kind of opportunities are offered here.

The applied research methods in this work are: (theoretical analysis method, graphical method, monographic or descriptive method, statistical processing and interpretation of data and statistical research method (descriptive statistics)) which was used in the presentation of statistical data as well as their description; descriptive statistics were used to describe the statistical data obtained; the theoretical analysis method was used to analyse theoretical materials; data statistical processing and interpretation.

Summarizing the results, the author concludes that Rezekne Academy of Technologies have knowledgeable and understanding lecturers and good educational system. Most respondents believe that the quality of education is not affected by the location of the educational institution. Events and marketing activities of Rezekne Academy of Technologies are often rated as good, but these events are poorly visited. In future academy should work on its image improvement to attract new students by making new events and activities.

KULTŪRMANTOJUMA REPOZITORIJS KĀ TŪRISMA NOZARES ATTĪSTĪBU VEICINOŠS FAKTORS *CULTURAL HERITAGE REPOSITORY AS A CONTRIBUTING FACTOR TO THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR*

Kristīne Grebeža

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kristinegrebeza92@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Inta Kotāne Mg.oec. lektore*

Abstract. *The author of the article describes the possibilities of preserving the digital cultural heritage by analysing digestive storage and comparing similar software systems, as well as describing tourism information systems, which are in Latvia and tourism systems, and analysing tourism indicators that influence economic performance by linking the repository to tourism, creating in the repository an option in which tourism platforms can be used in the repository information stored in the inventory for the development of tourism routes and opposite.*

Keywords: *cultural heritage, digital object, repository, tourism information system.*

Ievads

Kultūras mantojuma jomas digitālā evolūcija pēdējo dažu gadu laikā ir strauji paātrinājusies. Visā Eiropā notiek apjomīgas digitalizācijas un anotāciju darbības un pasaule, ņemot vērā agrīnos notikumus Eiropas līmenī (*Fresa, 2013*).

Kultūras mantojuma pieejamība sabiedrībai digitālajā vidē un digitālā kultūras mantojuma saglabāšana ir viens no nozīmīgākajiem uzdevumiem kultūras jomā, kas definēts UNESCO, ES un Latvijas attīstības plānošanas dokumentos. Ņemot vērā mūsdienu izmaiņas zināšanu veidošanas, uzkrāšanas, publicēšanas, meklēšanas un piekļuves tehnoloģijas un to, ka iespēja meklēt un saņemt informāciju ir viena no tiesībām, kas noteikta Apvienoto Nāciju Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, ir būtiski nodrošināt, lai Latvijas kultūras mantojums pēc iespējas plašāk un brīvāk būtu pieejams globālajā tīmeklī (*Buhalis, 1998*). Dotā pētījuma tūrisma nozare tiks skatīta uz Latgales tematisko ciemu piemēra.

Pētījuma mērķis: izpētīt kultūrmantojuma repozitoriju kā vienu no tūrisma nozares attīstību veicinošajiem faktoriem.

Pētījuma uzdevumi:

- sniegt digitālā kultūras mantojuma raksturojumu;
- izpētīt digitālās krātuves kā tūrisma informācijas iegūšanas avotus;
- izpētīt Latgales tematiskos ciemus kā tūrisma veicinošo faktoru;
- izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Pētījuma laika periods: 2015. – 2019.gads.

Rakstā kā galvenās **pētīšanas metodes** izmantotas monogrāfiskā jeb aprakstošā metode un loģiski konstruktīvā metode.

Digitālā kultūras mantojuma raksturojums

Digitalizācijas jomā prakse jau ir apsteigusi teoriju. Digitālo kolekciju veidošana ir pieredzes, teorijas un prakses sintēze, kur pieredze tiek gūta, sadarbojoties ar atmiņas institūcijām, kā arī informātiku, programmēšanu un citām saistītām zinātņu nozarēm (*Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2011*). Kopumā digitalizācijas procesu aprīto strauji palielinās. Tendence digitalizētos materiālus piedāvāt aplūkošanai pēc iespējas plašākai auditorijai visā pasaulē, kas ir pieņēmusies spēkā, un jaunas digitālās kolekcijas tiek radītas un papildinātas ar pieaugošu intensitāti (*Melders, 2013*).

Ņemot vērā, ka kultūras resursu digitalizācija ir viens no nozīmīgākajiem aspektiem informācijas sabiedrības un uz zināšanām balstītas ekonomikas veidošanā un attīstībā, tāpēc

svarīgi ir izmantot informācijas un komunikāciju iespējas, kultūras pieejamības veicināšanai, kultūras klātbūtni globālajā tīmeklī, sekmējot kultūras mantojuma vērtību saglabāšanu, izplatīšanu un izmantošanu gan plašākas sabiedrības patēriņam, gan jaunu produktu un pakalpojumu radīšanai, gan kultūras un izglītības resursu vajadzībām (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2015*).

Digitālās tehnoloģijas ir būtiski mainījušas veidu, kādā sabiedrība piekļūst radošajam saturam un kādā tas tiek radīts un izplatīts (*Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2018*).

Latvijā Nacionālā bibliotēka ir izvēlējusies (dažus tūkstošus) interneta vietnes, kurām tiek veikta interneta arhivēšana jeb rasmošana. Un šie rasmošanas procesi tiek veikti kopš 2005. gada. Tās visas ir vai nu Latvijā uzturētas, vai ar Latviju saistītas vietnes: kultūras un valsts iestāžu, amatpersonu, mākslinieku, muzeju un dažādu notikumu vietnes (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2019*).

Autore secina, ka digitālais kultūras mantojums ir digitalizētā veidā saglabāta informācija par pagātnes liecībām, kas ir plaši pieejamas lietotājiem digitālajā laikmetā.

Digitālo krātuvi novērtējums

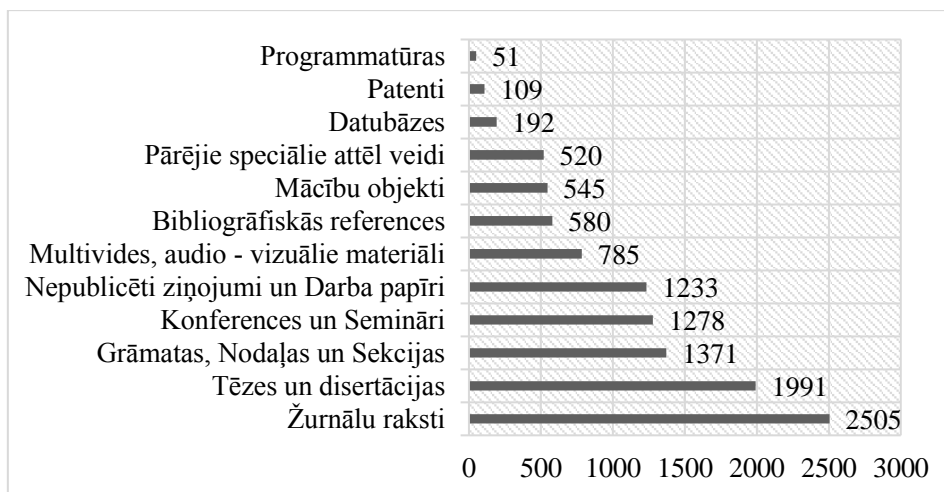
Pēdējos gados krātuves (repozitoriju) sistēmas, kas vāc, izdot, izplata un arhivē digitālo zinātnisko saturu, ir kļuvušas par vienu no ievērojamākajiem veidiem digitālās bibliotēkas lietojumprogrammās. Jo īpaši attiecībā uz atvērtās piekļuves, jeb Open access, izdevējdarbību. Repoziatori mūsdienās kalpo kā platforma, lai iegūtu un izplatītu zinātnisko saturu, kas pirms tam pieejama tikai komerciālajiem izdevējiem.

Digitālās bibliotēkas kopiena ir novērojusi, ka pieaug interese par semantisko tehnoloģiju un saistīto datu izmantošanu, ņemot vērā tradicionālos bibliogrāfiskos uzdevumus. Ir notikušas vairākas iniciatīvas, ieviest jaunus elastīgus datu modeļus, veco datu modeļu vietā, lai iekļautu vairāk iezīmju, piemēram, iniciatīvu Kongresa bibliotēkai, lai ieviestu jaunu bibliogrāfisku sistēmu (*Latif, Borst, Tochtermann, 2014*), kā arī ieteikums bibliotēkai saistīt datu inkubatoru grupas, kas veiksmīgi uzsver ieguvumus šajā paradigmatē bibliotēkas kopienā (*W3C Incubator Group, 2011*).

Digitālais repoziatorijs ir digitālā satura pārvaldības un glabāšanas mehānisms. Satura ievietošana iestāžu repoziatorijā ļauj darbiniekiem un iestādēm to pārvaldīt un saglabāt, tādējādi no tā gūstot maksimālu vērtību. Repoziatorijs var atbalstīt pētniecības, mācību un administratīvos procesus. Repoziatorijs izmanto atvērtos standartus, lai nodrošinātu to, ka tajos esošais saturs ir pieejams, lai to varētu meklēt un izgūt turpmākai lietošanai. Šo saskaņoto starptautisko standartu izmantošana ļauj izveidot mehānismus, kas importē, eksportē, identificē, glabā un izgūst digitālo saturu repoziatorijā.

Digitālās krātuves var ietvert plašu saturu dažādiem mērķiem un lietotājiem. Pašlaik repoziatorijā ir mazāk jautājumu par tehnoloģiskajām vai programmatūras iespējām, un tas vairāk ir katras iestādes vai administratora politikas lēmums. Parasti saturs var ietvert izpētes rezultātus, piemēram, žurnāla rakstus vai izpētes datus, e-tēzes, e-mācību priekšmetus un mācību materiālus, kā arī administratīvos datus. Dažos repoziatorijos tiek izmantoti tikai konkrēti priekšmeti (piemēram, žurnāli), savukārt citos ir mēģināts apkopot visus ticamos zinātniskos darbus, ko ir sagatavojusi iestāde; tie ir ierobežoti tikai ar katra autora saglabātajām izdevēju tiesībām (1.attēls). Tomēr daži sarežģītāki objekti (tīmekļa vietnes, progresīvi mācību priekšmeti, 3D topogrāfiskie attēlojumi un citas datu kopas) rada tehnoloģisku izaicinājumu (*Repositories support project*).

Pie šādām noklusējuma kultūras mantojuma sistēmām arī varētu attiecināt tūrisma informācijas sistēmas (TIS), kas uzglabā sevī gan materiālo, gan nemateriālo kultūras mantojumu, ko tūristi var apskatīt un apceļot pa visu pasauli, un gūt informāciju par attiecīgo valsti.

1.attēls. Pasaulē repozitorijos ietvertu dokumentu veidi 2018.gadā (autores veidots pamatojoties uz OpenDOAR, 2018)

Tūrisma industrija patlaban ir kļuvusi par vienu no visstraujāk progresējošajām nozarēm pasaulē. Tās uzplaukumu lielā mērā ir sekmējusi jaunāko informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošana. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas tūrisma attīstības pašreizējā posmā ir jāvērtē kā tūrisma uzņēmējdarbības konkurētspējas stratēģiskais resurss. Informācijas tehnoloģijas maina tūrisma organizāciju darbības noteikumus (Romānovs 2006).

TIS veido atšķirīgi saistītus un savstarpēji atkarīgus informācijas kanālus. Šo kanālu piemēri ietver reklāmas vēstījumus reģionālās tūristu asociācijas, ceļojumu informācijas centrus, individuālās uzņēmējdarbības reklāmas, darbinieku zināšanas, brošūras un zīmes, citus ceļotājus, atkārtotos apmeklētājus un kopienas vizuālo tēlu (izskatu), ieskaitot veikalus, plakātus, viesmīlību, kopienas atpazīstamību un lepnumu (Buhalis, 1998). Parasti TIS var definēt kā datorizētas sistēmas, ar kuru palīdzību tūristi var vienkārši un ātri piekļūt meklētajai informācijai. TIS sniedz informāciju tūristiem par informāciju, izmitināšanu, transportu, galamērķi un citiem pakalpojumiem. TIS saskarne ir tūrisma reģiona karte vai pilsētas plāns.

Saskaņā ar tūristu un tūrisma (politikāņu, ekonomisko, sociālo un tehnoloģisko) mērķiem, šajā kartē vai plānā atrodas informācijas, piemēram, par vēsturiskajām vietām, nacionālajiem parkiem, transporta ceļiem, ezeriem u.c. Tā kā kartes ir starpnieki vizuālai informācijai, kas sniedz informāciju tūristiem, tūrisma atvietojamajai informācijai ir jābūt atbilstošai atrašanās vietas informācijai. Sistēmā ietilpst šo datu uzglabāšana, apstrāde, analīze un to iesniegšana lietotājiem, tos atjauninot (Konakoglu, Kurdoğlu, 2016).

Autore secina, ka pašlaik sāk veidoties liels daudzums jaunu informācijas sistēmu, kuras piedāvā iespēju saglabāt digitālo kultūras mantojumu, un katru gadu šis skaits aug. Tāpat repozitorijs ir kā digitāla krātuve, ko varētu pielīdzināt kā bibliotēka vai muzejs, kurā tiek uzkrāta informācija par noteiktu objektu vai datu kopumu.

Latgales tematisko ciemu repozitorijs

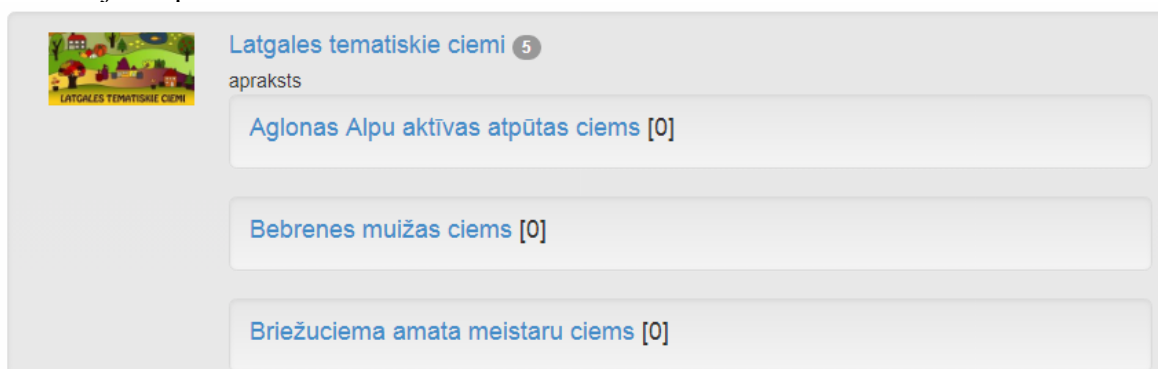
Tāpat kā citas industrijas, arī tūrisms ietekmē ekonomiku norises vietās (vai tie būtu reģioni vai valstis, vai kontinenti). Tās sauc tūrisma galamērķiem vai tūrisma uzņemšanas vietām, un tās ir atkarīgas no tūristu plūsmas, lai stiprinātu savu ekonomiku. Tas it īpaši attiecas uz jaunattīstības valstīm, no kurām daudzas ir lielā mērā vai pilnīgi atkarīgas no tūrisma. Tās vietas, no kurām ierodas tūristi, sauc par tūrisma ģenerējošiem apgabaliem, un, protams, ja tūristi ņem līdzīgu savu naudu, lai to iztērētu citās vietās, tūrisma ģenerējošiem apgabaliem tas nozīmē tīro ieņēmumu zaudējumu, bet tūrisma vietām, peļņu (Alberta koledža, 2010).

Tūrismam ir tieša, netieša un izraisīta ietekme uz vietējo ekonomiku, lielā mērā atšķiras valstu starpā, pamatojoties uz nozares struktūru, bet visvairāk svarīgi ir tas, cik labi tūrisma darbības ir saistītas ar vietējo ekonomiku. Lielākās saiknes parasti veido lielāku vietējās ekonomiskās aktivitātes līmeni (un izaugsmi), kas parasti rodas, tūrisma uzņēmumiem piegādājot savas preces un pakalpojumus (tostarp darbaspēks) vietēji, bet zema ekonomisko saišu līmenis rodas tur, kur ir tūrisma uzņēmumi tas atkarīgs no importa (ieskaitot personālu), lai apmierinātu pieprasījumu. Vispārējo ietekmi, ko rada nozare ir tiešās, netiešās un izraisītās ietekmes summa.

Autore, pamatojoties uz Latvijas zinātnieku pētījumu (*Karnīte, Eisaka, Bērziņa, 2000*), secināja, ka ekonomiskās darbības, kas tūrisma nozari ietekmē tieši ir mazāk, nekā tās darbības, kas ietekmē netieši. Viens no netiešajiem faktoriem ir bibliotēkas un muzeji. Pēc autores domām, šajā grupā varētu attiecināt arī repozitorijus un digitālās informācijas sistēmas, un autores izveidotais LTC kultūrmantojuma repozitorijus netieši ietekmēs tūrisma nozari.

Latgales tematisko ciemu darbošanās aizsākās 2012.gadā, kad pārrobežu projekta „Tematiskie ciemi: jaunas iespējas uzņēmējdarbības attīstībai Latgales un Aukštaitijas pārrobežu reģionā” (akronīms Village Heritage) noslēgumā Latgalē tika nodibināta biedrība “Latgales tematiskie ciemi” (turpmāk – LTC) ar mērķi sekmēt Latgales reģiona kultūras, izglītības un tūrisma attīstību, veicināt LTC kultūras mantojuma saglabāšanu un popularizēšanu Latvijā un ārvalstīs (*Latgales plānošanas reģions, 2012*).

Pēc biedrības “Latgales Tematiskie ciemi” pieprasījuma autore izveidoja “Latgales Tematisko ciemu” repozitoriju. Repozitorija izstrādē par pamatu tika izmantota DSpace programmatūra, ko sākotnēji bija paredzēts izmantot Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas kultūrmantojuma repozitorija – <http://www.culture.rta.lv/jsp/izstradei>, kas tika paredzēts citiem mērķiem, bet darba pamatā tika atļauts izveidot “Latgales Tematisko ciemu” repozitoriju (2.attēls). Repozitorijs nodrošinātu atbilstošu starptautiska kultūrmantojuma ontoloģija ar objektu metadatu un objektu digitālo mediju – dokumentu, rakstu, attēlu un 3D (trīs dimensijas) virtuālu telpisku objektu glabāšanu. Kultūrmantojuma repozitorijam jānodrošina pieslēgumi citām kultūrmantojuma datubāzēm, lai “Mūsu” mantojums būtu apskatāms un izmantojams tūrisma maršrutu plānošanā, interesentiem par konkrētiem faktiem un padziļinātai pētniecībai visā Latvijā un pasaulē.

2.attēls. Repozitorija komūnas un kolekcijas (*DSpace-GLAM, 2018*)

Repozitorija piesaiste tūrisma jomai var nest papildus ieguvumus, gan reģionālā nozarē, gan tūrisma nozarei kopumā. Repozitorijs dos iespēju popularizēt Latvijas kultūras mantojumu ārvalstu līmenī, ārzemju tūristiem būs vairāk iespēju uzzināt par Latvijas kultūras mantojumu un tūrisma nozari Latvijā. Tāpat repozitorijs sniegs ieguldījumu tūrisma jomā, jo tajā būs iespēja veidot maršrutus, kas attiecīgi palielinās tūrisma rādītājus, kas parādīs izmaiņas Latvijas ekonomikā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā ir tikai divas lielas digitāli kultūras mantojuma krātuves, kuras pēc satura ir slēgta tipa, tajās nav iespējams pievienot jebkāda veida informāciju, jo ir liegta iespēja. Tāpat nav iespējas rasmot informāciju no dotajiem repozitorijiem uz citu datu krātuvēm, kas liedz iespēju izmantot esošos objektus, kas atrodas krātuvēs.
2. Digitālo kultūras mantojumu var sasaistīt ar tūrismu, un tās informācijas sistēmām, kas ir kā noklusējuma sistēmas, kuras satur gan materiālos, gan nemateriālos kultūras objektus. Tūristi izmanto informācijas sistēmas lietojot dažādas aplikācijas, un tūrisma maršrutu veidotājus. Kultūras mantojuma repozitorijus var izmantot tūrismā, jo tie satur datus, kurus var izmantot tūrisma maršrutu veidošanā.
3. Repozitorijs tika izstrādāts pēc biedrības “Latgales Tematiskie ciemi” pieprasījuma, jo biedrības dati ir izkliešēti un biedrība vēlējas sistematizēt savus datus vienkopus, un izveidot krātuvi saviem piedāvājumiem nemateriālajam kultūras mantojumam.
4. Kultūras mantojuma “Latgales Tematiskie ciemi” repozitorija izveide palīdzēs biedrībai “Latgales Tematiskie ciemi” sistematizēt savus datus, ievietojot repozitorijā kolekcijas ar amatu meistarību darbiem, seno tradīciju svinēšanas paražas, senās amatu darbnīcām, palīdzot saglabāt nemateriālo kultūras mantojumu, un nododot nākamajām paaudzēm senču tradīcijas.
5. Ņemot vērā to, ka repozitorijā ir iekļautas kultūras mantojuma liecības, tas ir cieši saistīts ar tūrisma jomu, jo tūrismā tas ir visvairāk izmantojamais resurss, tā ir valsts bagātība. Veidojot maršrutus repozitorijā, tūristiem tiks sniegta iespēja iegūt vairāk informācijas par valsti.
6. Latgales tūrisma informācijas centriem, kultūras mantojuma repozitoriju sasaistīt ar Latvijas un pasaules tūrisma programmām, lai tūristi varētu brīvi pārvaldīt repozitorijā esošo informāciju, tādejādi popularizētu Latviju pasaulē.
7. Repozitorija uzturētājiem būtu nepieciešams izstrādāt aplikāciju priekš mobilajām lietotnēm un planšetdatoriem, jo mūsdienās lielākā daļa iedzīvotāju lieto viedtālrunus, tas piesaistītu vairāk jauniešu auditorijas un palielinātu dotā repozitorija atpazīstamību.
8. DSpace platformas uzturētājiem izveidot vairāk dažādu nozaru ietvaru, piemēram, kultūras mantojumam, medicīnai, izglītībai, bibliotēkām u.t.t., lai repozitoriju pielāgošana būtu vienkāršāka un aizņemtu mazāk laika, nekā veidojot un programmējot atsevišķi.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Alberta koledža (2010). *Tūrisma pamati un kultūras tūrisms. 1 daļa*. https://www.alberta-koledza.lv/upload/old/downloads/turisma_pamati_un_kulturas_turisms_1.pdf, sk.19.12.2019.
2. Buhalis, D. (1998). Tourism Management Strategic Use of Information Technologies in the Tourism Industry. Strategic Use of Information Technologies in the Tourism Industry. *Tourism Management*, vol.19, issue 5, pp.409-421. Retrieved January 6, 2019 from www.ScienceDirect.com
3. DSpace-GLAM (2018). *Mans DSpace. DSpace-CRIS at Rezekne Academy of Technologies*. <http://culture.rta.lv/jspui/mydspace?locale=lv>, sk.19.11.2018.
4. Fresa, A. (2013). A Data Infrastructure for Digital Cultural Heritage: Characteristics, Requirements and Priority Services. *International Journal of Humanities and Arts Computing*, vol. 7, pp. 29-46. Retrieved December 29, 2018 from <https://pdfs.semanticscholar.org/02a7/d3b07d93bbeb86d44ada573f6bb73bc5d50.pdf>
5. Karnīte, R., Eisaka, F., Bērziņa, I. (2000). *Tūrisma ieguldījums Latvijas ekonomikā*. BO SIA Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts. 90 lpp.
6. Konakoglu, S.S.K., Kurdoğlu, B.Ç. (2016). *The Role and Importance of Tourism Information System in Urban Tourism Planning*. Retrieved January 29, 2019 from https://www.researchgate.net/publication/316510926_The_Role_and_Importance_of_Tourism_Information_System_in_Urban_Tourism_Planning
7. Kultūras informācijas sistēmu centrs (2019). *Nacionālā muzeju krājumu kopkatalogs*. <https://www.nmkk.lv/>, sk.18.04.2018.
8. Latgales plānošanas reģions (2012). *Latgales tematiskie ciemi. Mārketinga stratēģija 2012-2018*. https://lpr.gov.lv/wp-content/uploads/2011/village-heritage/CIEMU_mark_strat_final.pdf, sk.14.04.2019.

9. Latif, A., Borst, T., Tochtermann, K. (2014). Exposing data from an open access repository for economics as linked data. *D-Lib Magazine*, vol. 20, No. 9/10. Retrieved January 29, 2019 from <http://www.dlib.org/dlib/september14/latif/09latif.html>
10. Latvijas Nacionālā bibliotēka (2011). *Digitālo kolekciju veidošana – mūsdienīga nepieciešamība krājumu saglabāšanai un atspoguļošanai*. <http://www.biblioteka.lv/Libraries/latvijas-nacionala-biblioteka/News/ArticleItem.aspx?article=14582&type=0>, sk.29.12.2018.
11. Latvijas Nacionālā bibliotēka (2018). *Digitalizējamo materiālu (Autortiesību) esošās situācijas izpētes ziņojums*. <https://academia.lndb.lv/252-2/>, sk.22.09.2018.
12. Melders, M. (2013). *Digitālā bibliotēka Europeana – Eiropas kultūras mantojuma apkopotāja*. LU Bibliotēkas digitalizācijas grupa. <https://digigrupa.wordpress.com/2013/01/28/digitala-biblioteka-europeana-eiropas-kulturas-mantojuma-apkopotaja/>, sk.29.12.2018.
13. OpenDOAR (2018). *OpenDOAR Statistics*. Retrieved January 29, 2019 from http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html
14. Repositories support project (n.d.). *What Is a Repository?* Retrieved January 29, 2019 from <http://www.rsp.ac.uk/start/before-you-start/what-is-a-repository/>
15. Romānovs, A. (2006). *Daudzkritēriju analīzes metožu pielietošana tūrisma informācijas sistēmās*. [Promocijas darbs]. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/8487>, sk.06.01.2019.
16. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (03.12.2015). *Ministru kabineta noteikumu projekta „Darbības programmas „Izaugsme un nodarbinātība” 2.2.1.specifiskā atbalsta mērķa „Nodrošināt publisko datu atkalizmantošanas pieaugumu un efektīvu publiskās pārvaldes un privātā sektora mijiedarbību” 2.2.1.2.pasākuma „Kultūras mantojuma digitalizācija” īstenošanas noteikumi” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?page=2&dateFrom=2015-11-19&dateTo=2016-02-01&text=&org=143020&area=0&type=0>, sk. 29.01.2019.
17. W3C Incubator Group (2011). *Library Linked Data Incubator Group Final Report*. Retrieved January 29, 2019 from <https://www.w3.org/2005/Incubator/lld/XGR-lld-20111025/>

Summary

The accessibility of cultural heritage to society in the digital environment and the preservation of the digital cultural heritage are among the most important cultural challenges.

The aim of the study is to explore the cultural heritage repository as one of the factors contributing to the development of the tourism sector. The article uses a monographic or descriptive method and a logically constructive method as the main study methods.

Digital cultural heritage can be linked to tourism and its information systems, which are the default systems containing both tangible and intangible cultural objects. Tourists use information systems using different applications and tourist route makers. Heritage repositories can be used in tourism because they contain data that can be used to build tourism routes.

The repository was developed at the request of Latgale Thematic Villages, because the Society's data has been distributed and the Society wanted to systemise its data together, and to create storage for its offers for intangible cultural heritage. The creation of a repository for the cultural heritage “Latgale Thematic Villages” will help the “Latgale Thematic Villages” society to systemise its data by placing collections with crafts works, customs for celebrating ancient traditions, workshops for old crafts, helping to preserve the intangible cultural heritage, and passing on to future generations the traditions of ancestry.

Link the heritage repository with Latvian and global tourism programmes to Latgale tourism information centres, so that tourists can freely manage the information in the repository, thereby promoting Latvia to the world.

Repository makers would need to develop an app for mobile apps and planet computers, since today the vast majority of citizens use smartphones, this would attract more youth audience and increase the visibility of the given repository.

Create more different sectorial frameworks for dspace platforms, such as cultural heritage, medicine, education, libraries, etc., so that the adaptation of repositories is easier and takes less time than creating and programming separately.

JAUNUZŅĒMUMU KUSTĪBA LATVIJĀ *START-UP MOVEMENT IN LATVIA*

Sanija Sonora Jankovska

Jēkabpils Agrobiznesa koledža, jankovska.sanija-sonora@jak.lv, Jēkabpils, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Solvita Kozlovska** Mg.oec. lektore

Abstract. *New enterprise also known as start-up ecosystem is evolving very fast in Latvia. According to the data which is shown by LR Ministry of Economy, Latvian Association of New Businesses, in January of 2019 has been registered 418 new enterprises and about 150 ideas are in stage of development.*

Since 2012 start-ups in Latvia have attracted investments over 303.3 million euro. New businesses in Latvia generally are employing 2635 people. Since 2012 until 2018 new businesses in the budget have paid off more than 34.1 million euro. 32% of new enterprises are working in digital technology, 9% in artificial intelligence and big data, 9% creates technology and robot, 7% in finance technology areas. So far, there have been 12 sales cases in the field of Latvian start-ups.

The impact of new businesses on the economy is growing and in the past years Ministry of Economy has worked on a collaborative model between ecosystem representatives and public sector, and also on the support tool development for new enterprises.

Keywords: industry, start-up, support programmes.

Latvijā valdība cenšas panākt tādas jaunuzņēmumu ekosistēmas izveidi, kas liktos pievilcīga arī ārzemju start-up. Līdz šim valdība ir izrādījusi iniciatīvu atbalsta likuma izstrādes un dažādu atbalsta programmu izveidošanas veidā. Šādas vides nodrošināšanā ir ieinteresēti arī jaunie uzņēmēji, jo tad viņiem būtu ērtāk un izdevīgāk veidot savu biznesu.

Mērķis: izpētīt šī brīža start-up ekosistēmu un jaunuzņēmumu atbalsta programmu veidus Latvijā.

Darba uzdevumi:

1. Noskaidrot jaunuzņēmumu devumu valsts ekonomikai.
2. Sistematizēt informāciju par atbalsta veidiem Latvijā.

Pētījums veikts par periodu no 2012.gada līdz 2018. gadam.

Pētījumā pielietotas monogrāfiskā, sintēzes un analīzes metode.

Kad tiek minēts jēdziens “jaunuzņēmums” parādās dažādas versijas definējumam. Apskatot dažāda veida definējumus, autore nonāca pie kopīgām jēdziena skaidrojuma iezīmēm. Sasaistot kopā vairākas definīcijas, autore nonāca pie secinājuma, ka, start-up jeb jaunuzņēmums ir kapitālsabiedrība ar augstas izaugsmes potenciālu, kuras pamatdarbība ir saistīta ar mērogojamu biznesa modeļu un inovatīvu produktu izstrādi, ražošanu vai attīstību. Atslēgas vārdi ir augstas izaugsmes potenciāls (*Asere, 2014.*), mērogojams un inovatīvs, ar tiem autore sastapās daudzās definīcijās. Šie vārdi vislabāk raksturo jaunuzņēmumus

Šobrīd Latvijas start-up ekosistēma ir ar pozitīvām iezīmēm. Jaunuzņēmumiem ir izdevies iemācīties ātri strādāt un daudz sasniegt ar salīdzinoši maziem budžetiem. Latvijā uzņēmumiem ir raksturīga vēlme mācīties un pieņemt padomus. Daudzi uzņēmumi šīs problēmas dēļ nespēj līdz galam attīstīties un izaugt, jo tiem nav nepieciešamā atbalsta. Latvijas mazais mājas tirgus jaunuzņēmumiem liek domāt globāli jau no pašas pirmās dienas. Šī globālā domāšana ir kā dzinulis mazajiem uzņēmumiem augt un attīstīties. Vēl kā lielu plusu Latvijas start-up ekosistēmā var minēt prasmīgos programmētājus, kas uzņēmumiem ir pieejami, kā arī salīdzinoši zemās produktu prototipēšanas izmaksas. Tas ļauj jaunuzņēmumiem piedāvāt augstas klases produktus starptautiskajiem tirgiem (*Mūrniece, 2016.*)

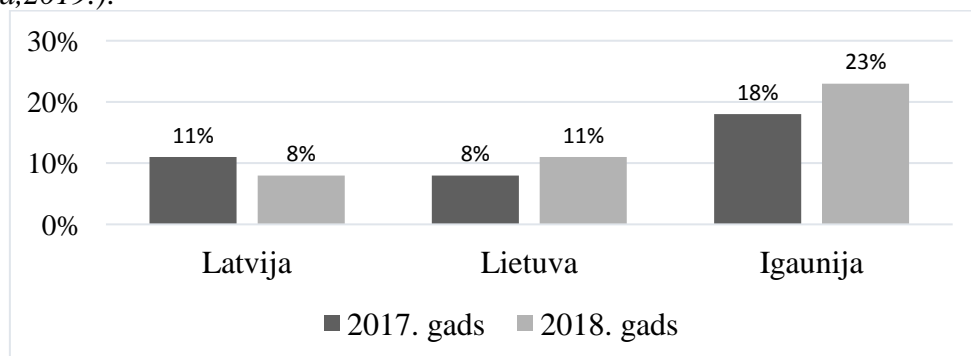
Jaunuzņēmumi ir ļoti noderīgi gan sabiedrībai, gan valsts ekonomikai. Ekonomikas jomā jaunuzņēmumu devums ir saistīts ar valsts budžeta ienākumu palielināšanos. Lielā mērā tas ir pateicoties jaunuzņēmumu nomaksājamiem nodokļiem. 2018. gadā iekasēto nodokļu apjoms jau bija sasniedzis 8,2 miljonus eiro (*Ekonomikas ministrija, 2019.*). Tomēr, autore

uzskata, ka lieli nodokļu ieņēmumi ir pateicoties diezgan sliktai nodokļu sistēmai. Ieņēmumus no nodokļiem varētu palielināt nevis uzliekot pārāk lielus nodokļus, bet tos tieši samazinot. Tas mudinātu uzņēmējus veidot uzņēmumus, kā arī nodrošinātu jaunuzņēmumu izdzīvošanu sākuma stadijā.

Start-up bieži piesaista arī dažādus ārzemju uzņēmumus, kā rezultātā valsts budžetā tiek iegūtas papildus nodokļu iemaksas. Kas attiecas uz to devumu sabiedrībai, tad jaunuzņēmumi nodrošina arvien vairāk darba vietu. Kopš 2012. gada start-up nodarbināto iedzīvotāju skaits ir pieaudzis četras reizes, sasniedzot 1600 darbinieku apjomu. Lielākā daļa no nodarbinātajiem ir vīrieši (86%), mazākā daļa ir sievietes (14%). Jaunuzņēmumi sabiedrībai piedāvā arī inovatīvus tehnoloģiju risinājumus. Šādi risinājumu uzlabo cilvēku labsajūtu, labklājību, izglītības līmeni, kā arī atvieglo mūsu ikdienas darbu (*Ekonomikas ministrija, 2019.*).

Šobrīd Latvijas start-up ekosistēma strauji attīstās. 2019. gada janvārī bija reģistrēti 418 jaunuzņēmumi, no kuriem 346 ir jaunāki par pieciem gadiem. Pēc Ekonomikas ministrijas, Latvijas Jaunuzņēmumu asociācijas un kompānijas “Gateway & Partners” pētījuma datiem par Latvijas jaunuzņēmumu ekosistēmu, aptuveni 150 idejas šobrīd atrodas attīstības stadijā. 2010. - 2014. gadā vidējais jaunuzņēmumu pieaugums katru gadu bija no 10 līdz 15 uzņēmumiem gadā. Savukārt, sākot ar 2014. gadu vidējais skaits pieauga līdz 50 jaunuzņēmumiem ik gadu (*Asere, 2019.*). Autore domā, ka šāds start-up ikgadējais pieaugums nāks par labu makroekonomiskajai attīstībai. Šāds pieaugums, viņasprāt, nodrošina bezdarba līmeņa samazināšanos un iedzīvotāju labklājības uzlabošanu.

2019. gada dati par jaunuzņēmumu sadalījumu pa nozarēm rādīja, ka lielākā daļa jeb 32% no start-up darbojas digitālo tehnoloģiju jomā. Mākslīgā intelekta un lielo datu nozarē, gan viedo tehnoloģiju un robotikas nozarē darbojas 9% no jaunuzņēmumiem. 8% nodarbojas ar ilgtspējīgu risinājumu veidošanu, radīšanu. Tikai 7% darbojas fintech nozarē. Fintech apvieno IT risinājumus ar finanšu pakalpojumiem. Uzņēmumi, kas darbojas šajā nozarē nodarbojas ar dažādām finanšu jomām, piemēram, maksājumiem, kreditēšanu, aktīvu pārvaldību, piedāvājot tradicionālajiem banku finanšu pakalpojumiem alternatīvus pakalpojumus. Savukārt, 6% darbojas medtech un deeptech nozarēs. Uzņēmumi, kas darbojas medtech nozarē attīsta inovācijas medicīnas jomā, uzlabojot ārstēšanas metodes, tehnoloģijas. Kas attiecas uz deeptech uzņēmumiem, tad tie nodarbojas ar būtiskiem izgudrojumiem zinātnes un inženierijas jomā, kas diezgan lielā mērā ietekmē cilvēku un industriju dzīvi. Savukārt, vismazāk uzņēmumu darbojas adtech nozarē – nieka 5%. Adtech saīsinājumā nozīmē reklāmas tehnoloģijas. Uzņēmumi no šīs nozares parasti koncentrējas uz analītisko un digitālo instrumentu izmantošanu reklāmas veidošanā, šo instrumentu attīstību (*Ekonomikas ministrija, 2019.*).

1. attēls. Uz eksportu orientēto jaunuzņēmumu izmaiņas Baltijas valstīs 2017.-2018. gadā, % (Asere, 2019.)

Salīdzinot uz eksportu orientēto jaunuzņēmumu skaitu Baltijas valstīs, visvairāk uzņēmumi, kas grib iesaistīties eksportā ir Igaunijā. 2017. gadā no visiem start-up 18% koncentrējās uz eksportu, bet 2018. gadā to skaits jau bija pieaudzis līdz 23%. Latvijas

jaunuzņēmumu skaits, kas vēlas iesaistīties eksporta tirgū 2018. gadā bija samazinājies par 3%, nokrītoties līdz 8% no 11%. Turpretī, Lietuvā start-up eksporta pieaugums bija apgriezti proporcionāls Latvijas jaunuzņēmumu tendencēm – pieauga no 8% līdz 11% (*Tvnet.Leta, 2019.*). Autorei liekas, ka Latvijas samazinātais eksports saistās ar līdzekļu nepietiekamību. Lielākā daļa Latvijas uzņēmumu nespēj segt izdevumus, kas saistās ar eksportu.

2017. gadā jaunuzņēmumiem bija izdevies piesaistīt 64,7 miljonus eiro. Savukārt, 2018. gadā piesaistīto investīciju apjoms bija krietni pieaudzis – par 20,5 miljoniem eiro, sasniedzot 85,2 miljonus eiro. Kopējais piesaistīto investīciju skaits kopš 2012. gada jau ir sasniedzis 303,3 miljonu eiro apmēru (*Ekonomikas ministrija, 2018.*). Autore uzskata, ka investīcijas ir pieaugušas, jo valsts arvien vairāk atbalsta jaunos uzņēmēju, palīdz jaunuzņēmējiem piedalīties starptautiskos hakatonos, konkursos u.tml. Arī jaunuzņēmumu apgrozījums ir pieaudzis četras reizes kopš 2012. gada. 2017. gadā valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas uz vienu darbinieku bija pieaugušas līdz 75-80 tūkstošiem (*Asere, 2019.*).

Šobrīd Latvijas jaunuzņēmumiem ir pieejamas dažādas valsts atbalsta programmas. Investīcijas tiek veiktas četros uzņēmuma tapšanas posmos – idejas, MDP jeb minimālais dzīvotspējīgais produkts, pirmssēklas un pēdējais ir sēklas un izaugsmes investīciju posms. Kamēr ir tikai ideja, jaunuzņēmēji var vērsties pie universitāšu inkubatoriem. Tajos ir izglītojošas programmas, mentorings un konsultācijas, prototipēšanas studijas, nelieli granti, kā arī dažādi pasākumi. Otrajā posmā start-up var izmantot akcelerācijas programmas, kas piedāvā pirmssēklas un tālākās investīcijas, intensīvas izglītojošas programmas, mentoringu un koučingu, kā arī kopstrādes telpas. Trešajā posmā uzņēmējiem ir pieejams Latvijas Biznesa Enģeļu Tīkls – LatBan. Tīkls piedāvā pirmssēklas un sēklas investīcijas, mentoringu, apmācības un pasākumus. Sēklas un izaugsmes posmā ir pieejami arī riska kapitāla fondi – Latvijas Riska kapitāla asociācija (turpmāk - LVCA). LVCA piedāvā sēklas un izaugsmes investīcijas, konvertējamus aizdevumus, konsultācijas, kā arī mentoringu. Jaunuzņēmējiem ir arī iespēja piedalīties specializētās izstādēs, konferencēs, hakatonos. Uzņēmējiem ir iespēja saņemt arī start-up vīzu (*Ekonomikas ministrija, 2018.*).

Viena no izplatītākajām valsts atbalsts programmām ir finanšu institūcija ALTUM administrētie akcelerācijas fondi, kas ir paredzēti inovatīviem start-up uzņēmumiem biznesa idejas, uzņēmuma un produkta izveidei un attīstībai. Šo fondu mērķis ir veicināt jaunuzņēmumu izaugsmi un konkurētspēju, īpaši tehnoloģiskiem un rūpnieciskiem projektiem. Programmai Eiropas Reģionālās attīstības fonda finansējums ir piešķirts 15 miljonu eiro apmērā. Finansējums ir pieejams pie trīs akcelerācijas fondiem – Buildit Latvia, Commercialization Reactor Fund un Overkill Ventures (*Attīstības finanšu institūcija Altum, 2019.*).

Latvijā izplatīts atbalsta veids ir LIAA organizētie Magnetic Latvia biznesa inkubatori. Kopš 2016. gada to skaits Latvijā ir sasniedzis jau 15 inkubatorus. Biznesa inkubācija ir unikāls un elastīgs komercdarbības attīstības process. Tā mērķis ir veicināt jaunu, dzīvotspējīgu un konkurētspējīgu komersantu veidošanos un attīstību Latvijas reģionos. Tas tiek panākts ar komercdarbībai nepieciešamās vides nodrošināšanu un konsultatīviem pakalpojumiem, kas ietver konsultācijas par pamata komercdarbības jautājumiem. Inkubatori piedāvā pirmsinkubāciju līdz 6 mēnešiem, inkubāciju līdz 4 gadiem, kā arī grantus. Pati autore ir izgājusi trīs dienu inkubācijas kursu, kurā teorētiski tiek apgūts, kā veidot un attīstīt savu produktu. Viņaspriekš, šī pieredze bija noderīga, jo šīs trīs dienas palīdz attīstīt un pilnveidot savu ideju, kā arī izkristalizēt svarīgākos uzņēmuma faktorus (*Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2019.*).

Ļoti svarīgs atbalsta veids ir Jaunuzņēmumu darbības atbalsta likums, kas ir spēkā no 01.01.2017. Atbalsta programmas kopējais pieejamais finansējums sastāda 1 603 665 miljonus eiro, ko veido Eiropas Reģionālā attīstības fonda finansējums un valsts budžeta līdzekļi. Tā mērķis ir veicināt jaunuzņēmumu veidošanos Latvijā, tādējādi sekmējot pētniecību, kā arī inovatīvu ideju, produktu vai procesu izmantošanu saimnieciskajā darbībā. Likums nosaka

atbalsta programmas, to piešķiršanas kritērijus, kā arī jaunuzņēmumam piešķirtā atbalsta administrēšanas kārtību, riska kapitāla investoru kvalifikācijas nosacījumus, kā arī jaunuzņēmumu darbības vērtēšanas komisijas izveidošanas kārtību un kompetenci (*Jaunuzņēmumu darbības atbalsta likums, 2016.*). Autore domā, ka likuma apstiprināšana un pieņemšana ir liels solis no valdības puses attiecībā uz jaunajiem uzņēmējiem. Likums palīdz uzņēmējiem uzsākt savu biznesu, kā arī noturēties pirmos grūtos izveides brīžos, lai nebūtu jābankrotē.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Jaunuzņēmumu nomaksātie nodokļi sniedz lielu ieguldījumu valsts budžetā, 2018. gadā tie bija 8,2 miljoni eiro.
2. Lielākā start-up daļa darbojas digitālo tehnoloģiju jomā – 32%.
3. Kopš 2014. gada jaunuzņēmumu skaita pieauguma temps ir krietni palielinājies, katru gadu start-up uzņēmumu pieaug vidēji par 50 uzņēmumiem.
4. No valsts budžeta piešķirt finansējumu arī koledžām, biznesa inkubatoru veidošanai, lai jaunieši varētu attīstīt savus produktus.
5. Lai vēl vairāk veicinātu jaunuzņēmumu izveidi un piesaistītu ārzemju uzņēmumus, atvieglot nodokļu slogu jaunajiem uzņēmumiem, vismaz pirmos 5 gadus, lai būtu reāla iespēja “atsperties”.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Jaunuzņēmumu darbības atbalsta likums* (23.11.2016.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/287272-jaunuznemumu-darbibas-atbalsta-likums>, sk. 01.04.2019.
2. Asere, A. (07.04.2014.). *Kas ir start-up?* <http://www.db.lv/zinas/kas-ir-startup-412975#7>, sk. 31.03.2019.
3. Asere, A. (20.02.2019.). *50 jaunuzņēmumi gadā.* <https://www.db.lv/zinas/50-jaunuznemumi-gada-484517>, sk. 31.03.2019.
4. Attīstības finanšu institūcija Altum (2019). *Par akcelerācijas fondiem.* <https://www.altum.lv/lv/pakalpojumi/riska-kapitals/akcelerācijas-fondi/par-programmu/>, sk. 01.04.2019.
5. Ekonomikas ministrija (20.02.2019.). *Ekonomikas ministrijas pētījums: jaunuzņēmumu ietekme uz tautsaimniecību pieaug.* <https://www.em.gov.lv/lv/jaunumi/23623-em-petijums-jaunuznemumu-ietekme-uz-tautsaimniecibu-pieaug>, sk. 31.03.2019.
6. Ekonomikas ministrija (27.12.2018.). *Tātad, tev ir jaunuzņēmums. Kur ņemt naudu tā attīstībai?* https://www.em.gov.lv/lv/es_fondi/atbalsta_pasakumi_2014_2020/raksti/tatad_tev_ir_jaunuznemums_kur_nemt_naudu_ta_attistibai/, sk. 01.04.2019.
7. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (2018.). *Biznesa inkubatori.* <http://innovation.lv/uznemejdarbiba/biznesa-inkubatori/>, sk. 01.04.2019.
8. Mūrniece, I. (19.02.2016.). *Kādos jaunuzņēmumos Latvijas investori iegulda naudu?* <https://kursors.lv/2016/02/19/investicijas-kados-startapos-latvijas-investori-iegulda-naudu/>, sk. 31.03.2019.
9. Tvnet/Leta (17.10. 2018.). *Starp Baltijas 50 lielākajiem uzņēmumiem ir septiņas kompānijas no Latvijas.* <https://www.tvnet.lv/6431389/starp-baltijas-50-lielakajiem-uznemumiem-ir-septinas-kompanijas-no-latvijas>, sk. 31.03.2019.

Summary

A start-up is a corporation with a high potential for growth. Their core business involves the development of scalable business models and innovative products. Most, or 32%, of all start-ups are working in digital technologies field, but 9% in the artificial intelligence and large data industries, as well as in technology in robotics. Only 8 % of start-ups are dealing with creation of sustainable solutions, but 7% are working in fintech field. In medtech and deeptech industries are working 6% of all Latvian start-ups. Least start-ups are working in adtech field, only 5%. Every new business is useful to both – the national economy and the society. Taxes which are paid by start-ups are increasing government's revenue. In 2018, tax revenue amounted to 8.2 million euro. Often, start-ups attract different businesses from abroad, as a

result, the state budget revenue increases. For society, start-up gives a major contribution to reducing unemployment. Each new business provides additional job, and so far they have employed 1,600 people. However, the main thing that the start-up provides to the society are innovative technology solutions that improves people's well-being, education level and ease every day's work. Currently, start-up ecosystem in Latvia is rapidly developing. In January of 2019, were registered 418 new businesses, of which 346 start-ups were younger than five years. In time period from 2010 till 2014 start-ups were increasing per 10-15 new businesses in a year. Since 2014, their growth increased to 50 start-ups per year.

NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA NODOKĻA FINANSIĀLĀ IETEKME UZ PAŠVALDĪBU BUDŽETA NODOKĻU IEŅĒMUMIEM *FINANCIAL IMPACT OF REAL ESTATE TAX ON LOCAL GOVERNMENT TAX REVENUE*

Anita Kriviņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anitakrivina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iveta Mietule Dr.oec. profesore*

Abstract. *The real estate tax is one of the direct taxes administered by municipalities and it is the only one tax in Latvia that is fully credited to the local government budget. The research object of the article is the financial impact of real estate tax on budgets tax revenue of local governments. The aim of the research is to analyse the impact of real estate tax revenue on municipal budget in the administration context of tax expenditure. In the frames of the research following hypothesis was formulated - real estate tax has a relatively small impact on revenue of municipal budget, but it has relatively high administration costs. In order to analyse the financial impact, it was researched the expenses of real estate tax administration. As the basis for the study the estimated and actual tax administration expenses of one municipality was used.*

Keywords: *budget, cadastral value, real estate tax, revenue.*

Ievads

Latvijas Republikas nodokļu sistēma sastāv no tiešajiem un netiešajiem nodokļiem. Nekustamā īpašuma nodoklis ir viens no tiešajiem nodokļiem, kurš tiešā veidā saistīts ar katru Latvijā dzīvojošu iedzīvotāju, reģistrētu uzņēmumu, kuram pieder, tiek nomāts vai nodots valdījumā nekustamais īpašums. Nodokļa apjoma izmaiņas ietekmē mājsaimniecību un uzņēmumu budžetus un sociāli ekonomisko attīstību ilgtermiņā.

Vērojot pašreizējo politisko situāciju mūsu valstī, nav drošības un pārliecības par tuvākās nākotnes notikumiem gan ekonomikas, gan politikas, gan sociālās jomas attīstībā. Nestabilā situācija neievieš skaidrību pašvaldību darbībā, kuru pārraudzībā ir nodota nekustamā īpašuma nodokļa administrēšana. Kā valsts, tā arī pašvaldības vēlas zināt un prognozēt savu nākotni: ieņēmumu un izdevumu pozīcijās.

Raksta mērķis ir analizēt nekustamā īpašuma nodokļa ieņēmumu ietekmi uz pašvaldību budžeta ieņēmumiem nodokļa administrēšanas izdevumu kontekstā.

Raksta uzdevumi ir: raksturot nekustamā īpašuma nodokļa aprēķināšanas kārtību; veikt nekustamā īpašuma nodokļa analīzi pašvaldību nodokļu ieņēmumos; analizēt nekustamā īpašuma nodokļa ieņēmumu ietekmi uz pašvaldību budžeta ieņēmumiem.

Pašvaldību budžeta nodokļu ieņēmumu analīze veikta par 2016. un 2017. gadu.

Pētījuma ietvaros tika izvirzīta hipotēze – nekustamā īpašuma nodoklim ir salīdzinoši maza ietekme uz pašvaldību ieņēmumiem, bet relatīvi augstas administrēšanas izmaksas.

Tā veikšanai izmantotas zinātniski pētnieciskās metodes: grafiskā metode, monogrāfiskā metode, analīzes metode, dokumentu analīzes metode.

1. Nekustamā īpašuma nodokļa aprēķināšanas kārtība

Lai varētu aprēķināt jebkāda veida nodokli, tad ir jāzina objekts, lieta, vērtība, kas tiks aplikta ar šo nodokli. No likuma “Par nekustamā īpašuma nodokli” 1.panta izriet, ka ar nekustamā īpašuma nodokli aplik tiek ķermeniskas lietas, kuras atrodas Latvijas Republikas teritorijā un kuras nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, tās ārēji nebojājot, - zemi, ēkas, tai skaitā kadastra informācijas sistēmā reģistrētas, bet ekspluatācijā nenodotas ēkas, un inženierbūves (*Par nekustamā īpašuma nodokli, 1997.*). Nodokļu maksātāji ir Latvijas vai ārvalstu fiziskās un juridiskās personas, kuru īpašumā vai tiesiskā valdījumā vai – likumā noteiktos gadījumos – lietošanā ir nekustamais īpašums Latvijā. Nekustamā īpašuma nodoklis

ir vienīgais nodoklis, kurš pilnībā tiek ieskaitīts Latvijas Republikas pašvaldību budžetos (gan pilsētu, gan novadu).

Savā būtībā jebkura nodokļa piemērošana ir ļoti vienkārša. Jebkuru nodokli var aprēķināt veicot vienkāršu matemātisku darbību, ko sauc par reizināšanu. Šai darbībai ir nepieciešami divi lielumi – apliekamā nodokļa objekta vērtība, no kuras aprēķina nodokli un attiecīgā nodokļa likme (*Vanags, 2014.*). Likumā par nekustamā īpašuma nodokli noteiktas šādas nodokļu likmes:

- 1.5% zemei, kā arī saimnieciskajā darbībā izmantojamiem nekustamā īpašuma nodokļa objektiem (ēkām, to daļām, inženierbūvēm);
- dzīvojamām mājām: no 0.2% - 0.6% atkarībā no kadastrālās vērtības;
- 1.5% papildlikme neapstrādātai lauksaimniecībā izmantojamajai zemei, kuras platība nepārsniedz 1ha (*Par nekustamā īpašuma nodokli, 1987.*).

Latvijā pēc 2009 gada novadu reformas ir 110 novadi un 9 republikas pilsētas, to budžetos tiek ieskaitīts tas nodokļu apjoms, kuru aprēķina pēc tur reģistrēto īpašumu: zemes vienības, ēkas, būves, dzīvokļu īpašumi, inženierbūves u.c. skaita un kadastrālajām vērtībām.

Kā otra svarīgākā sastāvdaļa īpašuma nodokļa aprēķināšanai ir kadastrālās vērtības noteikšana pašvaldību teritorijā reģistrētajiem īpašumiem. To pašvaldībām nodrošina Valsts zemes dienests pamatojoties uz „Nekustamā īpašuma valsts kadastra likumu” – vienotas uzskaites sistēmas, kas realizējot administratīvus, organizatoriskus un tehnoloģiskus procesus, nodrošina datu iegūšanu par valsts teritorijā esošajiem nekustamajiem īpašumiem, to objektiem, zemes vienības daļām un to īpašniekiem, tiesiskajiem valdītājiem, lietotājiem, nomniekiem, kā arī minēto datu uzturēšanu un izmantošanu (*Baumane, Paršova, 2010.*). Kadastrālās vērtības izmaiņas ir saistītas ar nekustamā īpašuma tirgus aktivitāti valstī. Viena no galvenajām problēmām, kura būtu jārisina nekavējoties ir kadastrālo vērtību noteikšanas metodikas pārskatīšana. Nodokļa noteikšanai ir jābalstās uz tiesiskās paļāvības un samērīguma principiem. Ņemot vērā, ka kadastrālā vērtība ir nekustamā īpašuma nodokļa bāze (pamats), no kuras tiek veikts nodokļa aprēķins, ļoti būtiski ir pārskatīt veidus, kā Valsts zemes dienests nosaka īpašumu kadastrālās vērtības (*Stucere, 2010*). Valsts reģionos un pilsētās ir ļoti atšķirīgs zemes novērtējums un, līdz ar to, atšķiras arī kadastrālo vērtību bāze, kura tiek ņemta nodokļa aprēķināšanai.

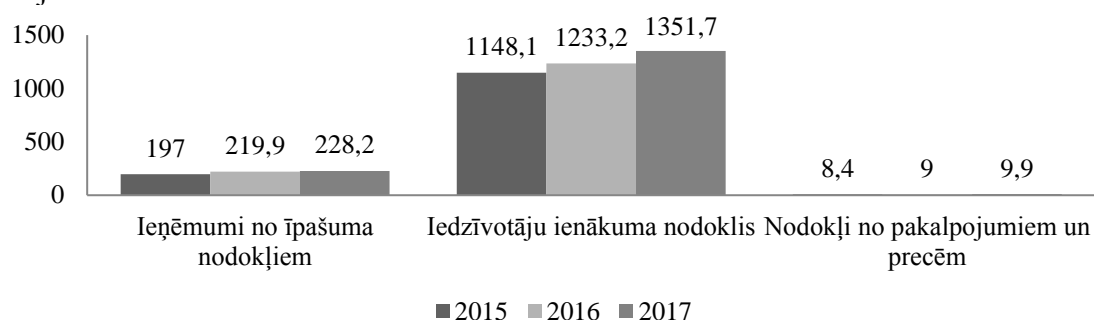
2. Nekustamā īpašuma nodokļa analīze pašvaldību nodokļu ieņēmumos

Jau ilgstošā laika periodā Latvijas nodokļu politika nav prognozējama, jo daudzi nodokļi tiek palielināti vai arī samazināti, piemērojoties attiecīgajai politiski – ekonomiskajai situācijai valstī. Līdzīgi ir ar nekustamā īpašuma nodokli, kura likmes laika gaitā tikai palielinājušās un kura apjomu ietekmē kadastrālo vērtību pakāpeniska palielināšanās, līdz ar to ieņēmumi no šī nodokļa iekasēšanas arī palielinās, taču vai tas būtiski palielina pašvaldību budžetus?

Kopējo pašvaldību konsolidēto budžetu sastāda: 64.9% ieņēmumi no nodokļiem, 27.4% nenodokļu ieņēmumi, 4.9% maksas pakalpojumi, 2.5% transferti, 0.2% ārvalstu finanšu palīdzība, 0.1% ziedojumi un dāvinājumi (*Valsts kase, 2019*). Bet lai noteiktu tieši nekustamā īpašuma nodokļa ietekmi, tad jāsaprot, ka nodokļu ieņēmumus veido ne tikai īpašuma nodokļi, bet būtiskākie ienākumi pašvaldībām ir no iedzīvotāju ienākuma nodokļa iemaksām (1.attēls).

Kā redzams 1. attēlā, tad budžeta nodokļu ieņēmumi ar katru gadu pieaug, gan īpašuma, gan iedzīvotāju ienākumā nodokļu pozīcijās, īpašuma nodokļa īpatsvars sastāda 15% no kopējiem nodokļu ieņēmumiem. Kopējie nodokļu ieņēmumi palielinājās vidēji par 8 % katru gadu. Īpašuma nodokļu straujāks pieaugums bija novērojams 2016. gadā par 11.6 % jeb 22.9 milj.euro, salīdzinājumā ar 3.7 % pieaugumu 2017.gadā. Straujāku iedzīvotāju ienākuma pieaugumu varētu skaidrot ar izmaiņām likmēs un aktīvāku cīņu ar „ēnu ekonomiku”, kura

ieņem lielu īpatsvaru Latvijas ekonomikā, līdz ar to arī nodokļu ieņēmumi neatbilst reālajai situācijai valstī.

1.attēls. Nodokļu ieņēmumu dinamika pašvaldību konsolidētajā budžetā 2015.-2017.gadā, milj.euro (autores veidots pēc Valsts kase, 2016., 2017.)

Skatoties tikai uz kopējo konsolidēto pašvaldību budžetu, nevar spriest par nekustamā īpašuma nodokļa ietekmi uz konkrētu pilsētu vai novadu budžetu, tāpēc sīkākai un detalizētākai izpētei autore izvēlējusies veikt 5 lielāko Latvijas pilsētu un 10 valsts novadu (no katra reģiona divus) nodokļu ieņēmumu analīzi par diviem gadiem, kura tiks izteikta procentuālā izteiksmē.

Latvijas lielākajās pilsētās dzīvo lielākais iedzīvotāju īpatsvars. Kā liecina LR Centrālās statistikas dati, tad pilsētnieku gada laikā kļuva par 8,3 tūkst. jeb 0,6 % mazāk, bet lauku iedzīvotāju – par 7,4 tūkst. jeb 1,2 % mazāk. 2018. gada sākumā 1 miljons 325 tūkstoši bija pilsētu iedzīvotāji (68 %) un 609 tūkstoši – lauku iedzīvotāji. Rīgas iedzīvotāji (638 tūkstoši) bija 33 % no kopējā valsts iedzīvotāju skaita, kas bija viens no augstākajiem rādītājiem Eiropā. Septiņu gadu laikā iedzīvotāju skaits pilsētās samazinājās par 5,8 %, laukos – par 8,7 % (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2019). Iedzīvotāju ienākuma nodoklis tiek sadalīts starp valsts un pašvaldību budžetiem, to aprēķina pēc deklarēto iedzīvotāju skaita un nomaksātajiem nodokļiem, bet nekustamā īpašuma nodokli maksā neatkarīgi no to deklarētās dzīvesvietas un tas nonāk īpašuma reģistrētajā pašvaldības budžetā. Lielās pilsētas, it īpaši Rīga, ļoti cīnās par to, lai cilvēki deklarētos viņu piederošajos īpašumos Rīgas teritorijā, ar to panākot iedzīvotāju ienākuma nodokļa palielinājumu, pretējā gadījumā, ja nenotiek deklarēšanās, var piemērot paaugstinātas nekustamā īpašuma nodokļa likmes.

Budžeta ieņēmumu salīdzinājumam autore izvēlējās piecas lielākās pilsētas – Rīgu, Daugavpili, Liepāju, Jūrmalu un Rēzekni. Nodokļu ieņēmumi tika salīdzināti par diviem gadiem – 2016. un 2017. gadu – kopējie nodokļu ieņēmumi pret īpašuma nodokli un izteikti procentos (1.tabula).

1.tabula

Nodokļu ieņēmumu sadalījums Latvijas pilsētās 2016. un 2017.gadā

(autores sastādīta pēc Valsts kase, 2016., 2017.)

Pilsēta	Gads	Nodokļu ieņēmumi, milj.euro	Īpašuma nodokļi, milj.euro	Īpašuma nodoklis, % no nodokļu ieņēmumiem
Rīga	2016	626.71	111.11	17.73
	2017	683.73	116.45	17.03
Daugavpils	2016	42,22	3,37	7.98
	2017	44,86	3.55	7.91
Liepāja	2016	40.22	4.69	11.66
	2017	43.76	4.88	11.15
Jūrmala	2016	57.55	10.25	17.91
	2017	59.30	10.72	18.07
Rēzekne	2016	14.80	0.98	6.62
	2017	16.09	0.96	5.96

Datu analīzei ņemti pašvaldību gada pārskati par budžeta izpildi. 1.tabulā redzams, ka visas ieņēmumu pozīcijas pilsētās ir pieaugušas, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, gan kopējie, gan īpašuma, bet veicot analīzi, kura ir izteikta procentuāli, situācija mainās. Kaut arī īpašuma nodoklis skaitliski ir audzis, tā īpatsvars kopējos ieņēmumos ir samazinājies četrās pilsētās: Rīgā par 0.7%, Daugavpilī par 0.1 %, Liepājā par 0.51%, Rēzeknē par 0.66 %, vienīgi Jūrmalā ir novērojams pieaugums 0.16%, ko var izskaidrot ar augstajām kadastrālajām vērtībām īpašumiem šajā reģionā. Tātad pilsētu budžetos straujāk pieaug iedzīvotāju ienākuma nodokļa īpatsvars, jo valstī pakāpeniski pieaug atalgojums, kā arī iedzīvotāju skaita palielināšanās pilsētās un samazināšanās lauku teritorijās.

Tāpēc nevar salīdzināt tikai pilsētu budžetus, ir jāņem vērā situācija lauku reģionos. Latviju var sadalīt piecos lielos reģionos – Pierīga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale. Valstī ir 110 novadi ar savu administratīvo teritoriju, pārvaldi un budžetu. Analīzes veikšanai tika izvēlēti no katra reģiona pa diviem – teritorijas ziņā vienu no mazākajiem un vienu lielāku novadu (2.tabula).

2.tabula

Nodokļu ieņēmumu sadalījums Latvijas reģionu novados 2016. un 2017.gadā
(autores sastādīta pēc Valsts kase, 2016., 2017.)

Reģions, pašvaldība,	Gads	Nodokļu ieņēmumi, milj.euro	Īpašuma nodokļi, milj.euro	Īpašuma nodoklis, % no nodokļu ieņēmumiem	Platība, km ²
Pierīgas reģions					
Alojas novads	2016	2.1	0.25	11.9	630.7
	2017	2.38	0.27	11.34	
Lielvārdes novads	2016	6.45	0.6	9.3	225.7
	2017	7.06	0.62	8.78	
Vidzemes reģions					
Amatas novads	2016	3.14	0.47	14.97	741.8
	2017	3.55	0.48	13.52	
Strenču novads	2016	1.55	0.16	10.32	374
	2017	1.74	0.16	9.19	
Zemgales reģions					
Ozolnieku novads	2016	7.06	0.82	11.61	286.2
	2017	7.90	0.93	11.77	
Vecumnieku novads	2016	4.52	0.61	13.49	844
	2017	4.95	0.65	13.13	
Kurzemes reģions					
Dundagas novads	2016	2.07	0.28	13.53	675.6
	2017	2.31	0.3	12.98	
Nīcas novads	2016	2.18	0.28	12.84	350.8
	2017	2.29	0.28	12.22	
Latgales reģions					
Krāslavas novads	2016	5.86	0.64	10.92	1078.4
	2017	6.27	0.66	10.52	
Preiļu novads	2016	4.79	0.36	7.52	365.3
	2017	5.31	0.37	6.97	

Arī reģionu novados situācija ir līdzīga tāpat kā pilsētās, visos izvēlētajos novados ieņēmumi samazinājušies: Ozolnieku novadā par 0.16%, bet septiņos no desmit novadiem no 0.36% līdz 0.62% (Aloja, Lielvārde, Dundaga, Nīca, Krāslava, Preiļi), vislielākais

samazinājums novērojams Amatas un Strenču novados, attiecīgi 1.45% un 1.13% no īpašuma nodokļa.

Izvērtējot īpašuma nodokļa ieņēmumus attiecībā uz teritoriju, autore secina, ka līdzīgas platības novados ieņēmumi var atšķirties, jo to tiešā veidā ietekmē kadastrālo vērtību līmenis konkrētajā novadā. Valsts Kadastra dati pierāda, ka minimālā vērtība var sākties ar 85 euro/ha Latgales reģionā līdz 132 euro/ha Pierīgas reģionā, bet maksimālā no 830 euro/ha Latgales reģionā līdz pat 1630 euro/ha Pierīgas reģionā, bet tā nav augstākā iespējamā summa. Kā secinājuši Latvijas sabiedriskie mediji, tad Latvijā nekustamā īpašuma nodokli ietekmē kadastrālā vērtība, kas arvien vairāk tuvinās tirgus vērtībai. Tirgus vērtības starpība starp lētākajiem un dārgākajiem īpašumiem Latvijā, rēķinot uz vienu kvadrātmetru zemes, ir 1500 reizes. Par identiska lieluma īpašumiem Latvijas vietās nekustamā īpašuma nodoklis var atšķirties simtiem reižu (*Ozola-Balode, 2017*).

Likumā „Par nekustamā īpašuma nodokli” noteikti atvieglojumi vairākām sociāli neaizsargātam iedzīvotāju grupām, daudzbērnu ģimenēm, represētajiem, bet tā kā nekustamā īpašuma nodokļa administrēšana ir nodota pašvaldību rokās, tad arī tām likumdošana ļauj piemērot dažāda veida atlaides vai arī nodokļu palielinājumu, izdodot attiecīgus saistošos noteikumus, kuros tās nosaka – kādus nosacījumus ir jāizpilda, lai varētu saņemt atvieglojumus. To apmērs var atšķirties, sākot no 20% līdz par 90% no aprēķinātā nodokļa apjoma. Tā, piemēram, galvaspilsētā turpina darboties 2016. gadam noteiktais regulējums, lai maksātu nodokļa samazināto likmi (0,2–0,6%) par dzīvokli, kas ietilpst dzīvokļa īpašuma sastāvā, vai viena dzīvokļa māju neatkarīgi no tās platības, nekustamā īpašuma objektā jābūt deklarētai vismaz vienai personai, ja mājoklis ir tukšs, jāmaksā 1,5% nodoklis (*Dārziņa, 2017*). Noteikumus par deklarēšanos konkrētajā īpašumā izdod daudzas pašvaldības, tādā veidā tās var piesaistīt sev vairāk iedzīvotāju, jo ilgtermiņā ieņēmumi no iedzīvotāju ienākuma nodokļa būs lielāki pašvaldību budžetā nekā tie būtu no nekustamā īpašuma nodokļa ieņēmumiem. Atvieglojumi var attiekties arī uz juridiskām personām.

Budžets neveidojas tikai no ieņēmumu pozīcijas, tā neatņemama sastāvdaļa ir arī izdevumi, tāpēc jāaplūko iespējamie izdevumi, kas saistīti ar nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanu pašvaldībās.

Par piemēru ņemta Krāslavas novada pašvaldība, kuras teritorijā ir 10 pagasti un novada centrs – Krāslava, kopumā darbojas 2 nodokļa administratori novada centrā un pa vienam pagastos (divi pilnu slodzi, pārējie pusslodzi). Tiek izmantota nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanas programma NINO, kuras darbību nodrošina SIA „ZZ Dati”. Pēc programmas datiem novadā ir reģistrēti 26551 konti – īpašumi, konti, kuriem ir jāveic nodokļa aprēķins. 2017.gadā aprēķinātā summa bija 687461.80 euro, bet gada laikā iekasēts 660924.67 euro, kas ir par 27000 euro mazāk un norakstīti šaubīgie parādi 6374 euro vērtībā (*SIA „ZZ Dati”, 2017.*). Ar katru gadu palielinās nenomaksāto nodokļu summa, kura pieaugusi līdz 129 000 euro, tā sastāda 19% no aprēķinātās viena gada nodokļa kopsomas. Gada laikā tiek izdrukāti 18600 paziņojumi papīra formātā un 4260 elektroniskie paziņojumi. Autore parāda aptuvenās nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanas izmaksas Krāslavas novadā (3. tabula).

Kā redzams 3.tabulā, tad lielāko daļu izdevumu sastāda darba algas – 74 tūkstoši euro, bet pārējie izdevumi saistīti ar nodokļa administrēšanu – paziņojumu drukāšanu un nosūtīšanu adresātam. Mūsdienās aizvien straujāk kļūst populārs e-pakalpojums, kas samazina izdevumus, jo paziņojumi, atgādinājumi un brīdinājumi tiek izsūtīti elektroniski. Būtiska izdevumu pozīcija ir programmas uzturēšana – 9680 euro gadā. Salīdzinot iekasēto nodokli gada laikā (tie bija 661 tūkstoši euro 2017.gadā) un aplēstos izdevumus (88250 euro), var secināt, ka 13.35 % no visiem nodokļa ieņēmumiem tiek izdoti tā administrēšanas vajadzībām, tas ir izskaidrojams ar nodokļa specifiku – darbs ar nodokļa aprēķinu un pārrēķinu norit visa gada garumā. Darbības ar īpašumiem – pirkšana, pārdošana, pārvērtēšana, labošana, iznomāšana, darbs ar parādniekiem, kuru īpatsvars ar katru gadu pieaug, aizņem ļoti daudz laika un prasa specifiskas zināšanas.

Izmaksas īpašuma nodokļa administrēšanai Krāslavas novadā 2017.gadā
(autores sastādīta)

Izdevumu veids	Aprēķins	Summa, euro
Darba algas vidēji	625x8x12	60000
Darba devēja valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas	150x8x12	14000
Kancelejas preces(papīrs, aploksnes)	40(pakas)x5 (euro) 11400(aploksnes)x0.05 (euro)	200 570
Pasta izdevumi	7600x0.5	3800
Programmas NINO uzturēšana	2420 ceturksnī x4	9680
	Kopā	88250

2017.gadā Krāslavas novadā īpašuma nodokļa ieņēmumi sastādīja 10,5% no nodokļu ieņēmumiem, bet izdevumi administrēšanai 13.35% no ieņēmumiem, tad var secināt, ka izvirzītā hipotēze pierādījās daļēji, jo novadā, kurā kadastrālās vērtības īpašumiem, salīdzinot ar centrālo Latvijas teritoriju, ir zemāka, izdevumi nav tik būtiski, bet optimizējot un uzlabojot pašvaldību darbību, popularizējot elektroniskos norēķinus un saziņu var samazināt izdevumus. Pašvaldībās ar augstāku kadastrālo vērtību īpašumiem, ir arī lielāki ieņēmumi no īpašuma nodokļiem, tātad arī izmaksas attiecībā pret ieņēmumiem būs mazākas.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

1. Nekustamā īpašuma nodokļa aprēķināšanu veic pašvaldības, sadarbojoties ar Valsts zemes dienestu, jo tas nosaka un regulē kadastrālo vērtību veidošanos reģionos un pilsētās. Kadastrālā vērtība – summa no kuras tiek aprēķināts nekustamā īpašuma nodoklis. Tāpēc pašvaldībām, kuras atrodas politiski, ekonomiski labvēlīgākos apstākļos – kadastrālā vērtība gan zemei, gan ēkām var atšķirties vairākas reizes no vērtības attālākos reģionos, kā rezultātā arī nodokļu ieņēmumos ir atšķirības, bet nodokļa administrēšana ir jāveic.
2. No kopējiem pašvaldību nodokļu ieņēmumiem vidēji valstī 15% sastāda īpašuma nodokļi, piemēram, Rīgas budžetā tie ir 17%, Jūrmalas 18%, Daugavpils un Rēzeknes tikai 6% robežās, savukārt, valsts reģionos situācija ir līdzīga – novados, kuri atrodas tuvāk valsts galvaspilsētai ieņēmumi ir lielāki - 13% no nodokļu ieņēmumiem (Vecumnieku novads), līdz 7% Latgales reģionā (Preiļu novads).
3. Likums un noteikumi pašvaldībām ļauj pieņemt katrai savā atšķirīgus saistošos noteikumus nekustamā īpašuma nodokļa aprēķināšanai, kaut arī pats likums “Par nekustamā īpašuma nodokli” nosaka virkni atvieglojumu. Pašvaldības ar šiem noteikumiem spēj regulēt savus budžeta ieņēmumus, jo atvieglojumu piešķiršana balstās uz citiem aprēķiniem – it īpaši, tas attiecas uz lielajām pilsētām, kad atvieglojumus piešķir tur deklarētajiem iedzīvotājiem, jo ieņēmumi no to nomaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa ilgtermiņā būs daudz lielāki nekā tas būtu no nekustamā īpašuma nodokļa.
4. Pašvaldībā ar 14 tūkstošiem iedzīvotāju un samērā lielu teritoriju (1078 m²) – Krāslavas novadā – nodokļu administrēšana ir darbietilpīgs un salīdzinoši dārgs process. Tas gadā izmaksā 13.35% no īpašuma nodokļa ieņēmumiem, jo sadrumstaloto darbību un nepārtraukta procesa dēļ, darbības ar īpašumiem un aprēķiniem notiek nepārtraukti.
5. Rakstā izvirzītā hipotēze - nekustamā īpašuma nodoklim ir salīdzinoši maza ietekme uz pašvaldību ieņēmumiem, bet relatīvi augstas administrēšanas izmaksas, tika pierādīta daļēji, jo analizējot pašvaldību budžetus pilsētās un reģionu novados, var secināt - teritorijās ar augstāku kadastrālo vērtību nodokļa ieņēmumi būs lielāki, bet izdevumi nodokļa

administrēšanai būs līdzīgi, tāpēc pašvaldībām jāveic nodokļa administrēšanas izdevumu optimizāciju, lai gūtu lielākus ieņēmumus.

Priekšlikumi

1. Likumdevējiem, sadarbojoties ar sabiedrības interešu pārstāvošām institūcijām, ir jāmaina nekustamā īpašuma nodokļa maksātāju atlase, mainot likmes un nodokļu maksāšanas nosacījumus. Ministru kabinetam būtu jālemj par likmju samazināšanu vienīgajam ģimenes īpašumam, zemniekiem, kuri nodarbojas ar lauksaimniecisko ražošanu, uzņēmumiem, kuriem nav citu nodokļu parādu un kuri nodarbina konkrētu cilvēku skaitu, jo ilgtermiņā tas nes lielāku labumu gan valstij, gan pašvaldībām.
2. Ar Ministru kabineta noteikumiem, būtu jāierobežo pašvaldību darbības saistošo noteikumu izdošanā par nekustamā īpašuma nodokļa papildus aprēķina vai samazinājuma noteikumiem, jo tas ietekmē gan nevienlīdzību starp nodokļu maksātājiem, gan ar nodokli apliekamajiem objektiem.
3. Jāatvieglo nodokļu piedziņas process, jo pašlaik parādniekiem likumdošana ļauj izvairīties no to nomaksas vairāku gadu garumā un piedziņas process ir ilgstošs, piemēram, uzlikt liegumu mežu cirsmu atļaujām vai zemju un ēku iznomāšanai, veikt saimniecisko darbību un citas sankcijas, lai parādu apjoms pašvaldību budžetā samazinātos.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Par nekustamā īpašuma nodokli* (04.06.1997.). LR likums ar groz. līdz 31.12.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=43913>, sk. 29.03.2019.
2. Baumanē, V. Paršova, V. (2010). Kadastra datu izmantošana kadastrālās vērtēšanas modeļos. *Scientific Journal of RTU: Geomatic*, vol.7, 70.–75.lpp.
3. Dārziņa, L. (10.01.2017.). *Nekustamā īpašuma nodoklis 2017.gadā*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/284394-nekustama-ipasuma-nodoklis-2017-gada-maksajumu-ietekme-pasvaldiba-2017>, sk.29.03.2019.
4. LR Centrālā statistikas pārvalde (2019). *Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, novadu pilsētās un novados*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/galvenie-raditaji/iedzivotaju-skaits-republikas-pilsetas>, sk. 29.03.2019.
5. Ozola-Balode, Z. (11.03.2017.). *Latvijā visnedraudzīgākais nekustamā īpašuma nodoklis Baltijā*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/latvija-visnedraudzigakais-nekustama-ipasuma-nodoklis-baltija.a227679/>, sk. 27.03.2019.
6. Stucere, S. (2010). Samērīga nekustamā īpašuma nodokļa piemērošanas problēmas Latvijā. *Scientific Journal of Riga Technical University Economics and Business. Economy: Theory and Practice*, vol.20, 133.-139.lpp.
7. Valsts kase (2016-2017). *Pašvaldību mēneša un gada pārskati* https://e2.kase.gov.lv/pub5.5_pasv/code/pub.php?module=pub, sk. 27.03.2019.
8. Valsts kase (2019). *Skaidrojums pārskatam par pašvaldību konsolidētā budžeta izpildi*. https://www.kase.gov.lv/sites/default/files/public/PD/Saimniecisk%C4%81%20gada%20p%C4%81rskats/2017/2.sejums/2_24_FMInf_250618_kons_pasv_sk.pdf, sk. 25.03.2019.
9. Valsts zemes dienests (2019). *Kadastrālo vērtību bāze 2016., 2017., 2018. un 2019.gadam*. <https://www.vzd.gov.lv/lv/par-mums/darbibas-jomas/kadastrala-vertesana/kadastralo-vertibu-baze-2016%20un%202017/>, sk. 25.03.2019.
10. Vanags, J. (2014). Nekustamā īpašuma nodokļa neizmantotais potenciāls pašvaldību attīstībā. *Daugavpils Universitātes 53.startptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. https://dukonference.lv/lv/content_53, sk. 29.03.2019.
11. SIA “ZZ dati” (2017). *Nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanas programma. Zemes un nekustamā īpašuma nodokļa kopsavilkums*.

Summary

The tax system of the Republic of Latvia consists of direct and indirect taxes. Real estate tax is one of the direct taxes that are directly connected with every resident living in Latvia, company registered in Latvia, which is owing, leasing or having in possession real estate. Taking into account the political situation in Latvia, there is no security and confidence about the nearest future in terms of economic, political and social development. The unstable situation

does not bring clarity to the activities of local governments that are responsible for the administration of real estate tax.

The aim of the research is to analyse the impact of real estate tax revenue on municipal budget in the administration context of tax expenditure. Following scientific research methods were used for the research: graphical method, monographic method, analysis method, document analysis method.

The real estate tax is calculated by the municipalities in cooperation with the State Land Service, which determines the cadastral value of the property from which the tax is calculated. On average, 15% of the total municipal tax revenue in the country is property taxes, for example, in the budget of Riga municipality it consists 17%, Jurmala 18%, Daugavpils and Rezekne only 6%, but in the regions of the country: from 13% in Zemgale (Vecumnieki county) to 7% in Latgale region (Preili county). Local governments, that have better political and economical conditions, have a higher cadastral value, therefore in fact there is income inequality in municipal budgets. Each municipality could regulate the property tax revenue by issuing binding regulations on granting relief or, for the opposite, by setting an additional rate - for sluggish, degraded land, property without declared residents and other conditions.

The formulated hypothesis of the article was partly proved, as by analysing of municipal budgets in cities and counties of the regions, it can be concluded that in the territories with higher cadastral value tax revenues will be higher, but expenditures for tax administration are similar, therefore municipalities have to optimize expenses of tax administration.

ASSESSMENT OF CLUSTERING POTENTIAL OF MANUFACTURING SECTOR OF VITEBSK REGION *VITEBSKAS APGABALA RŪPNIECĪBAS NOZARES KLAŠTERIZĀCIJAS POTENCIĀLA NOVĒRTĒJUMS*

Elena Kostuchenko

Senior Lecturer of the Department of Economics, Polotsk State University,
e.a.kostuchenko@pdu.by, Novopolotsk, Belarus

Abstract. *The theoretical foundations of clusters are studied. The impact of clusters to the competitiveness of organizations is revealed. The structural elements of clusters have been identified. The definition of innovation-industrial cluster is proposed. Widely used method for identifying clusters are listed. The assessment of clustering potential of manufacturing sector of Vitebsk region is made on the basis of the analysis of the coefficients of localization by types of economic activity, per capita production by types of economic activity and specialization of the region on the given type of economic activity.*

Keywords: *cluster, cluster structure, clustering potential, competitiveness.*

Introduction

Clustering is the primary driver for economic development in many locations. OECD estimated in the beginning of the 21st century more than 35 countries had cluster development initiatives underway. These included Argentina, Australia, Belgium, Canada, Chile, Columbia, Costa Rica, Denmark, El Salvador, England, France, Finland, Germany, Georgia, Guatemala, India, Ireland, Italy, Jordan, Mexico, Morocco, Mauritius, Netherlands, Nicaragua, Norway, Scotland, Slovenia, Singapore, Spain, Sweden, South Africa, Trinidad, Sri Lanka, Wales, USA. All of these countries, at different levels of government, are using cluster development as a primary economic driver. Other areas have also used cluster development to focus their regional economic development activities. Clusters in many of these locations are now seeking to establish international linkages (*Cluster Navigators Ltd., 2001, p.35*). There is a number of successful efficiently functioning clusters in Eastern Europe and on the territory of the Commonwealth of Independent States, too.

One of the main priorities of state policy of the Republic of Belarus is the transition of the economy to an innovative way of development, since the intensification of innovative activity makes it possible to raise the level of competitiveness of national economy, to ensure stable and gradual development of the country.

In accordance with the State program of innovation development of Republic of Belarus for 2011 – 2015 years, in the formation of an institutional environment conducive to innovation and technological development, among other things, promoting the formation of innovative-industrial clusters based on the enterprises, organizations and public sector institutions is considered. In this area, a number of cluster structures in the regions is supposed to be created, in particular, the chemical cluster in Grodno, agro-machine-building cluster in Gomel, chemical-textile cluster in Mogilev, autotractor-building and IT clusters in Minsk, and petrochemical cluster in Novopolotsk (*State Program of Innovative Development of the Republic of Belarus, 2011, p. 10*).

A unified theory of clusters is not yet formed in the international practice. There is a set of definitions of a cluster; there is no universally accepted classification of clusters and a unified approach to the study and identification of cluster structures. Conducting systemic research on the formation of conceptual structure and basic conceptual positions of cluster concept gains a particular relevance in this context. Thus, the purpose of research in this article is to investigate theoretical foundations of clusters and to assess clustering potential of manufacturing sector of Vitebsk region.

The impact of clusters to the competitiveness of organizations

Successful economic development is a process of successive economic upgrading, in which the business environment in a nation evolves to support and encourage increasingly sophisticated ways of competing. The diamond model can represent interdependence between productivity, innovation, and the business environment (Figure 1), (Ketels, 2003, p. 5).

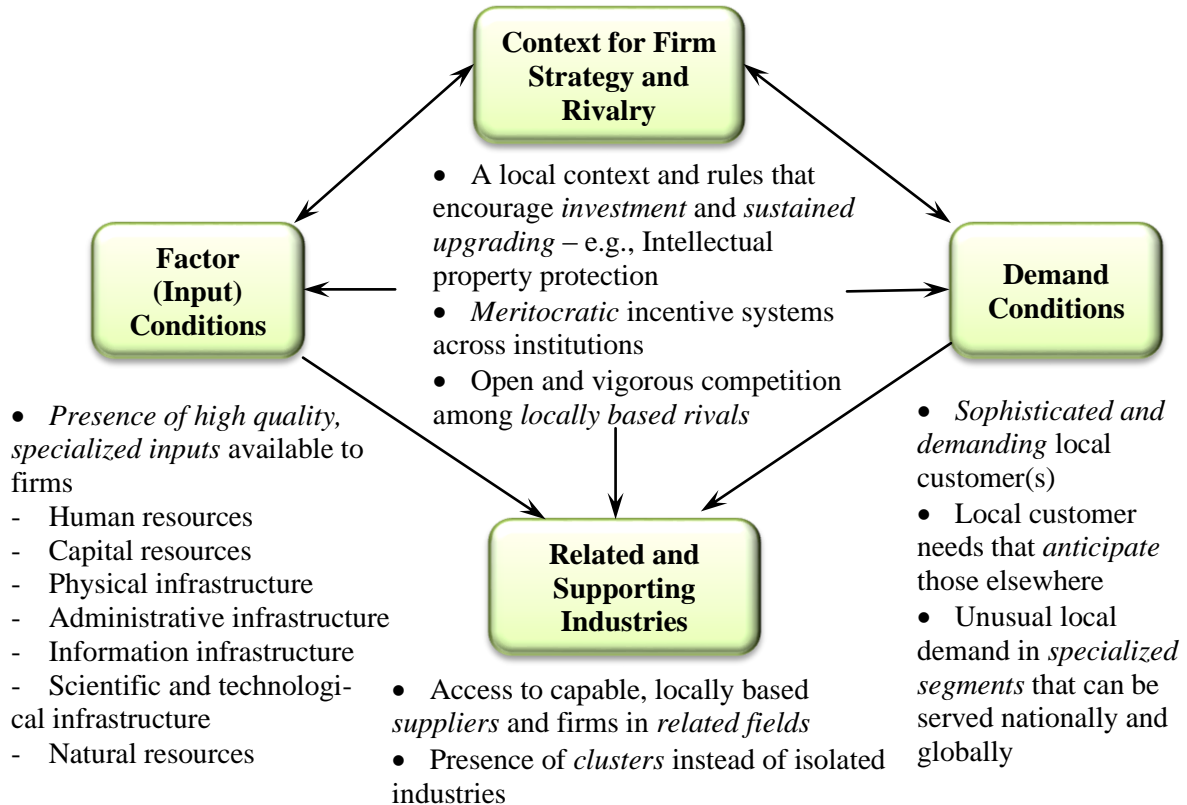

Figure 1 Interdependence between productivity, innovation and the business environment (Ketels, 2003, p. 5)

A country's or region's future competitiveness depends on progress in two dimensions: cross-cluster issues affecting the whole economy and clusters (Ketels, 2003, p. 23).

Clusters provide the opportunity to move to a new level of private-public partnership. They can also be a test-ground for developing solutions to economy wide problems. However, cluster initiatives alone are less effective, if they are not part of an overarching approach to improve competitiveness on the national and/or regional level (Ketels, 2003, p. 23).

The impact of clusters to the competitiveness:

1. Clusters increase productivity and efficiency:
 - efficient access to specialized inputs, services, employees, information, institutions, and "public goods";
 - ease of coordination and transactions across firms;
 - rapid diffusion of best practices;
 - ongoing, visible performance comparisons and strong incentives to improve vs. local rivals.
2. Clusters stimulate and enable innovations:
 - enhanced ability to perceive innovation opportunities;
 - presence of multiple suppliers and institutions to assist in knowledge creation;
 - ease of experimentation given locally available resources.
3. Clusters facilitate commercialization:

- opportunities for new companies and new lines of established business are more apparent;
- commercializing new products and starting new companies is easier because of available skills, suppliers, etc. (Ketels, 2003, p. 7).

So, clusters reflect the fundamental influence of externalities / linkages across firms and associated institutions in competition clusters and competitiveness.

Cluster definitions. Structure of clusters

On the one hand, cluster definitions need to be broad enough to include all relevant industries and institutions that have material linkages with the core activities of the cluster; on the other hand, cluster definitions need to be narrow enough to cover companies that face a common set of barriers to upgrade productivity and performance (Ketels, 2003, p. 25). Clustering could be called coopeiton – cooperating in order to be more competitive and successful (Cluster Navigators Ltd., 2001, p. 6).

Clusters have been well described by Professor Michael Porter, the OECD, and many others.

Cluster is a geographically proximate group of interconnected companies and associated institutions in a particular field, linked by commonalities and complementarities (external economies), (Porter, 2008, p. 6). Clusters encompass an array of linked industries and other entities important to competition including governmental and other institutions – such as universities, standard setting agencies, think tanks, vocational training providers and trade associations (Andersson, Schwaagserger, Sörvik, Hansson, 2004, p. 17).

Clusters consist of co-located and linked industries, government, academia, finance and institutions for collaboration (Figure 2).

Figure 2. Cluster structure (Solvell, Lindqvist, Ketels, 2003, p. 18)

Summarizing the approaches to the interpretation of the concept of “cluster”, in the purpose of our research we offer the following definition of concept “innovation-industrial cluster”: a set of geographically localized in a certain area, complementary, competing businesses (including suppliers, producers and consumers) linked by relations of cooperation to each other and with state and local authorities, united on an informal basis around the research or scientific-educational center, with a purpose of creating a favorable environment for the dissemination of innovation, and enhancing innovative activity and competitiveness of organizations-actors of the cluster, regional and national economy.

Identification of clusters in Vitebsk region

At present, there is no generally accepted method for identifying clusters. The uniformity of composition is noted only in countries implementing one cluster project, for example, the project “INCLUDE” (INCLUDE, 2016). The experience of clustering shows that most countries in their analysis use the analysis of M. Porter’s value chain (qualitative analysis of the production chain) and “cost-output” analysis as methods of cluster research (Roelandt, Den Hertog, 2015).

In general, all methods of identifying clusters can be divided into quantitative and qualitative ones. The first group includes, for example, method of calculating the localization

coefficient, complex methodology using the localization coefficient (M. Porter), analysis of “cost-output” tables, methodologies for identifying clusters based on indicators of overflows of knowledge, labor, (Ripley’s K-function, Markon’s M-function, G. Lindkvist’s Q-function), method of structural shifts (Shift-Share method), etc. The group of qualitative methods includes the method of interviewing experts, the snowball method, compiling the genealogical tree of the cluster, case study, etc.

Some authors suggest using the localization coefficient, the coefficient of per capita production and the coefficient of specialization of industries to identify cluster subjects (Винокурова, 2006). If the calculated coefficients are greater than one and tend to grow, therefore, it is possible to create clusters for these types of economic activity. We approve the proposed methodological approach on the example of the economy of the Vitebsk region calculating coefficients by types of economic activity of section C “Manufacturing” in 2000-2017. The corresponding coefficients are shown in Table 1.

Analyzing the values of the coefficients of localization by types of economic activity, per capita production by types of economic activity and specialization of the region on the given type of economic activity in aggregate, it can be concluded that there are prerequisites for clustering in Vitebsk region by such type of economic activity as “Manufacture of textiles, wearing apparel, leather and related products” (sub-section CB), “Manufacture of wood and paper products; printing and reproduction of recorded media” (sub-section CC), “Manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations” (sub-section CF) and for aggregation of types of economic activity of sub-sections CF-CI (Table 1).

Table 1

The localization coefficient, the coefficient of per capita production and the coefficient of specialization of industries for Vitebsk region by types of economic activity in 2000-2017

(calculated by the author, Костюченко, 2015; National Statistical Committee of the Republic of Belarus, 2016, 2018; Главное статистическое управление Витебской области, 2016, 2018)

Indicator	Year	Coefficient value (by sub-sections of section C “Manufacturing”)														
		CA	CB	CC	CD	CE	CF	CG	CH	CI	CJ	CK	CL	CM	CN	CF-CI
Localization coefficient by types of economic activity (in terms of “volume of production”)	2000	0,7	0,9	2,0	0,4	0,3	3,0	0,7	0,2	0,4	0,2	0,2	0,6	0,0	0,2	1,8
	2005	0,6	1,3	1,8	0,6	0,2	2,8	0,8	0,2	0,5	0,2	0,2	0,7	0,0	0,2	1,8
	2010	0,7	1,1	2,5	0,7	0,2	2,5	1,1	0,4	0,5	0,2	0,2	0,6	0,1	0,3	1,6
	2015	0,7	1,1	3,0	0,7	0,2	2,7	0,7	0,5	0,5	0,2	0,2	0,6	0,1	0,3	1,6
	2017	0,7	1,2	2,9	0,6	0,3	2,6	0,9	0,6	0,6	0,3	0,2	0,5	0,1	0,2	1,7
Localization coefficient by types of economic activity (in terms of “volume of produced innovative products”)	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2010	0,2	1,0	-	-	-	3,6	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1	0,4	0,0	0,0	2,4
	2015	1,0	1,8	2,0	0,1	0,5	1,9	0,4	0,2	0,1	0,0	0,1	0,4	0,1	0,5	1,5
	2017	1,1	1,7	2,1	0,2	0,4	2,1	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,4	0,1	0,6	1,6
Localization coefficient by types of economic activity (in terms of “employment”)	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2010	1,2	1,6	2,7	1,1	0,4	4,6	0,9	0,6	1,1	0,6	0,5	1,1	0,1	0,5	1,1
	2015	1,1	1,6	3,2	1,1	0,5	4,5	0,9	0,6	1,2	0,5	0,5	0,9	0,2	0,5	1,2
	2017	1,2	1,5	3,3	1,0	0,6	4,7	0,8	0,5	1,2	0,6	0,5	0,9	0,3	0,6	1,3
Coefficient of per capita production by types of economic activity	2000	1,0	1,3	2,8	0,6	0,4	4,3	1,0	0,3	0,6	0,3	0,3	0,9	0,0	0,3	2,5
	2005	0,8	1,8	2,5	0,8	0,2	3,8	1,0	0,3	0,7	0,3	0,3	1,0	0,0	0,3	2,5
	2010	0,9	1,5	3,4	0,9	0,2	3,4	1,4	0,5	0,6	0,3	0,3	0,7	0,1	0,4	2,2
	2015	0,8	1,4	3,7	0,9	0,2	3,4	0,9	0,6	0,6	0,3	0,3	0,7	0,2	0,4	2,0
	2017	0,9	1,7	3,6	0,8	0,3	3,5	0,8	0,6	0,7	0,4	0,3	0,8	0,2	0,5	2,1
Coefficient of specialization of the region on the given type of economic activity	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	2010	1,4	2,2	5,0	1,4	0,3	4,9	2,1	0,7	0,9	0,4	0,4	1,1	0,1	0,5	3,2
	2015	1,2	2,2	5,6	1,3	0,4	5,2	1,4	0,9	0,9	0,4	0,4	1,1	0,3	0,5	3,0
	2017	1,1	2,3	5,4	1,2	0,4	5,3	1,5	0,8	0,9	0,5	0,3	1,2	0,2	0,6	3,1

Analyzing the values of the coefficients of per capita production by types of economic activity and specialization of the region on the given type of economic activity in aggregate, it can be concluded that there are some prerequisites for clustering in Vitebsk region by such type of economic activity as “Manufacture of food products, beverages and tobacco products” (sub-section CA) and “Manufacture of rubber and plastics products, and other non-metallic mineral products” (sub-section CG).

Analyzing only the values of the coefficients of specialization of the region on the given type of economic activity, it can also be noted that there are some prerequisites for clustering in Vitebsk region by such type of economic activity as “Manufacture of coke and refined petroleum products” (sub-section CD) and “Manufacture of transport equipment” (sub-section CL).

In general, we can conclude that in Vitebsk region the most significant prerequisites for clustering exist precisely for the types of economic activity “Manufacture of textiles, wearing apparel, leather and related products” (sub-section CB), “Manufacture of wood and paper products; printing and reproduction of recorded media” (sub-section CC), “Manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations” (sub-section CF) and for aggregation of types of economic activity of sub-sections CF-CI. In other words, we can say that there is a sufficient degree of localization of the organizations of relevant economic activities for identifying potential petrochemical, leather, footwear and textile clusters in the territory of Vitebsk region.

Conclusions and suggestions

In the conditions of formation of the “network economy”, traditional approaches to innovative development and increase of competitiveness should be supplemented by a new cluster approach in the formation of factors of competitive advantages. Clusters are self-organizing systems in which strategic competitive advantages are created through the synergistic effect of network cooperation and public-private partnership. The growth of innovation activity in clusters is the result of positive externalities: the exchange of knowledge, technologies; high innovative activity of firms due to high competition.

In general, the theoretical study allows asserting that for the Republic of Belarus cluster approach may become a very promising way to increase the competitiveness of products and a mechanism for enhancing innovation processes in regions. On the territory of Vitebsk region, there are prerequisites for the establishment of petrochemical cluster, leather, footwear and textile clusters. These clusters may become the basis of enhancing the competitiveness of firms participating the clusters, which may increase the competitiveness of Vitebsk region and country economy as a whole.

Bibliography

1. *State Program of Innovative Development of the Republic of Belarus for 2011-2011* (May 26, 2011). The Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus № 669. Retrieved 09.12.2016 from <http://www.government.by/upload/docs/file5a5cae06fafe4b28.pdf>
3. Andersson, T., Schwaagserger, S., Sörvik, J., Hansson, E. W. (2004). *The Cluster Policies White book*. Retrieved 10.12.2016 from <http://led.co.za/sites/led.co.za/files/documents/155.pdf>
4. Cluster Navigators Ltd (2001). *Cluster Building: a Toolkit. A Manual for Starting and Developing Local Clusters in New Zealand*, 40 p. Retrieved 26.02.2019 from http://www.vaxtarsamningur.is/Files/Skra_0023777.pdf
5. INCLUDE (2016). *Central Hungary regional report. Industrial cluster development* Retrieved 15.02.2015 from <http://www.include.net>
2. Ketels, C. (2003). Cluster-Based Economic Development. *EDA Annual Conference Washington, D.C.* Retrieved 22.07.2015 from <http://www.caps.am/data.php/859.pdf>
6. National Statistical Committee of the Republic of Belarus (2016). *Statistical Yearbook of the Republic of Belarus: Statistical Digest*, 519 p. Retrieved 02.04.2017 from http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_6316
7. National Statistical Committee of the Republic of Belarus (2018). *Statistical Yearbook of the Republic of*

- Belarus: Statistical Digest*, 490 p. Retrieved 05.03.2019 from <http://www.belstat.gov.by/upload/iblock/0be/0becfeb4ff8551d54808f25ebc33ca51.pdf>
8. Porter, M.E. (2008). Clusters, Innovation, and Competitiveness: New Findings and Implications for Policy. *EU Conference on Innovation and Clusters*. Retrieved 20.02.2012 from http://www.isc.hbs.edu/pdf/20080122_EuropeanClusterPolicy.pdf
 9. Roelandt, T.J.A., Den Hertog, P. (2015). *Cluster Analysis & Cluster-based policy in OECD-countries various approaches, early results & policy implications*. Report by the Focus Group on: Industrial clusters. Retrieved 18.02.2017 from <http://www.oecd.org/daf/corporate>
 10. Solvell, O. Lindqvist, G., Ketels, C. (2003). *The Cluster Initiative Green book*, 93 p. Retrieved 19.03.2018 from <http://www.cluster-research.org/dldocs/GreenbookSep03.pdf>
 11. Винокурова, М.В. (2006). Конкурентоспособность и потенциал кластеризации отраслей Иркутской области. *Эко*, 12, с. 73-91.
 12. Главное статистическое управление Витебской области (2016). *Статистический ежегодник Витебской области*, 469 с. Полученное 03.04.2017 из http://vitebsk.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/public_compilation/index_6409
 13. Главное статистическое управление Витебской области (2018). *Статистический ежегодник Витебской области*, 476 с. Полученное 05.03.2019 из http://vitebsk.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/public_compilation/index_10906/
 14. Костюченко, Е.А. (2015). Оценка потенциала кластеризации нефтехимического комплекса Витебской области. *Потребительская кооперация*, 1(48), с. 80-84.

Kopsavilkums

Klasteri ir galvenais virzītājspēks ekonomikas attīstībai daudzās valstīs. “Tīkla ekonomikas” veidošanās apstākļos tradicionālās pieejas inovatīvai attīstībai un konkurētspējas palielināšanai arī Baltkrievijas Republikā jāpapildina ar jaunu klasteru pieeju, veidojot konkurences priekšrocību faktoros. Klasteris ir pašorganizējoša sistēma, kurā stratēģiskas konkurences priekšrocības tiek radītas, izmantojot tīkla sadarbības un publiskā, privātā sektora partnerības sinerģisko efektu. Inovāciju un rūpniecības klasteris ir ģeogrāfiski lokalizēts noteiktā apgabalā, papildinošs, konkurējošs uzņēmums (ieskaitot piegādātājus, ražotājus un patērētājus), ko savstarpēji saista sadarbības attiecības ar valsts un pašvaldību iestādēm, kas neformālā veidā ir apvienojušies pētniecības vai pētniecības izglītības centros ar mērķi radīt labvēlīgu vidi inovāciju ieviešanai, lai veicinātu klasteru dalībnieku, reģionālās un valsts ekonomikas inovatīvu darbību un konkurētspēju. Inovāciju aktivitātes pieaugums ir pozitīvu ārējo faktoru rezultāts, kā zināšanas, tehnoloģiju iegāde, augsta inovatīva aktivitāte uzņēmumos sakarā ar konkurences pieaugumu. Nav vispārpieņemtās metodes klasteru identificēšanai. Visas metodes, ar kurām identificē klasterus, var iedalīt kvantitatīvās un kvalitatīvās.

Analizējot lokalizācijas koeficientu vērtības pa ekonomiskās darbības veidiem, produkcijas uz vienu iedzīvotāju sadalījumu pa ekonomiskās darbības veidiem un reģiona specializāciju uz doto ekonomiskās darbības veidu kopumā, var secināt, ka Vitebskas apgabalā ir klasterizācijas priekšnoteikumi pēc tāda veida saimnieciskās darbības veida kā “Tekstilizstrādājumu, apģērhu, ādas un saistīto izstrādājumu ražošana” (CB apakšnodaļa), “Kokapstrāde un papīra izstrādājumu ražošana; poligrāfija un ierakstu reproducēšana” (CC apakšnodaļa), “Farmaceutisko pamatvielu un farmaceitisko preparātu ražošana” (CF apakšnodaļa) un CF-CI apakšnodaļa ekonomiskās darbības veidu kopumam. Var secināt, ka Vitebskas apgabala teritorijā ir priekšnoteikumi ķīmijas, ādas, apavu un tekstila klasteru izveidošanai.

NETO ALGAS SALĪDZINOŠĀ IZPĒTE SASKAŅĀ AR LATVIJAS UN LIETUVAS NODOKĻU LIKUMDOŠANU

COMPARATIVE STUDY OF NET SALARY UNDER LATVIAN AND LITHUANIAN TAX LEGISLATION

Sņežana Lukša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, snezhana1911@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iveta Mietule Dr.oec. profesore*

Abstract. *Wages are remuneration for the use of human labour at a given time, it is a social guarantee for the well-being of people, and each worker has a significant net salary on hand, formed by applying labour taxes to gross wages. In Latvia, the tax system is constantly changing, such changes have a negative impact on economic outcomes and citizens' incomes, because labour tax rates remain relatively high, the tax burden for minimum wage recipients is high and they cannot fully benefit from tax incentives. The study carried out a theoretical description of net salary, calculated and compared the impact of labor taxes on the net salary size of the worker in Latvia and Lithuania.*

Keywords: *labor taxes, net salary, tax incentives, tax legislation.*

Ievads

Darba samaksa ir atlīdzība par cilvēka darbaspēka izmantošanu noteiktā laikā, tā ir sociālā garantija cilvēku labklājībai, katram strādājošajam ir nozīmīgs neto algas apmērs, ko saņem uz rokas, tas veidojas, piemērojot darbaspēka nodokļus bruto darba samaksai. Darbaspēka nodoklis ir maksājumu kopums, kurā ietver iedzīvotāju ienākuma nodokli un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas darba ņēmējam, ieskaitot visus ar likumu paredzētos nodokļu atvieglojumus. Tie ir aktuāli jebkuram strādājošajam, jo būtiski ietekmē neto algas lielumu.

Latvijā nodokļu sistēma mainās nepārtraukti, šādas izmaiņas negatīvi ietekmē ekonomikas rezultātus un iedzīvotāju ienākumus, jo darbaspēka nodokļu likmes paliek salīdzinoši augstas, attiecīgi minimālās algas saņēmējiem nodokļu slogs ir liels, un tie nevar pilnā apmērā izmantot nodokļu atvieglojumus, tāpēc nākas secināt, ka darbaspēka nodokļu piemērošanas sistēma nav pārdomāta.

Pētījuma ietvaros tiek salīdzināta Latvijas un Lietuvas darbaspēka nodokļu piemērošanas kārtība darba samaksai un to ietekme uz neto algas lielumu, saskaņā ar reglamentējošo likumdošanu, ņemot vērā realizēto 2018.gadā abās valstīs nodokļu reformu.

Autore praktiskās daļas izpēti veica pēc Latvijas un Lietuvas aktuālās likumdošanas uz 01.01.2019.

Raksta mērķis ir raksturot neto darba algas teorētiskos aspektus un izvērtēt darbaspēka nodokļu sloga ietekmi uz neto algu Latvijā un Lietuvā.

Pētījuma uzdevumi:

1. Raksturot neto algas būtību.
2. Aprēķināt un salīdzināt darbaspēka nodokļu sloga ietekmi uz strādājošā neto algas lielumu Latvijā un Lietuvā.
3. Izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Raksta mērķa sasniegšanai pielietojamās pētniecības metodes: monogrāfiskā metode – jēdzienu raksturošana, grafiskā metode – datu atspoguļošana tabulas formātā, analīzes un sintēzes metode – iegūto datu aprakstīšana un salīdzināšana.

Neto algas teorētiskie aspekti

Katram strādājošajam nozīmīga ir darba alga, jo tā ir atlīdzība par cilvēka spēju un darba izmantošanu noteiktā laikā, neto darba alga ir kā sociālā garantija cilvēku labklājībai un tiek

apskatīta no dažādiem viedokļiem. Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm darba samaksu skaidro - **darba samaksa** ir samaksa par padarīto darbu. Darbiniekam var maksāt gan naudā, gan ar materiālām vērtībām, vai kombinējot vienu un otru. Strādnieku darba samaksai izmanto divas pamatformas: laika un gabalalgu (*Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm, 2000.*). Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde neto algas būtību definē šādi - **neto darba samaksa** ir samaksa, kas tiek aprēķināta, no bruto darba samaksas atņemot valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, ko maksā strādājošie, un iedzīvotāju ienākuma nodokli (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2018.*). Savukārt AB ways informatīvajā portālā neto algu definē šādi - **neto alga** (saukta arī alga uz rokas) ir darba algas summa, kuru saņem darbinieks. Lai iegūtu neto algu, no bruto algas tiek atskaitīti visi nodokļi (iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas) (*AB ways grāmatvedība un komercietības, 2012.-2019.*).

Aplūkojot dažādu autoru definīcijas, var secināt, ka neto alga ir darba alga, ko darbinieks saņem uz rokām par padarīto darbu, kas tiek aprēķināta no bruto darba algas, atskaitot iedzīvotāju ienākuma nodokli (turpmāk - IIN) un darba ņēmēja valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (turpmāk - VSAOI). Vispārīgā neto algas aprēķināšanas formula piedāvāta 1.attēlā.

$$\boxed{\text{Neto alga}} = \boxed{\text{Bruto darba alga}} - \boxed{\text{VSAOI}} - \boxed{\text{Aprēķinātais IIN}}$$

1. attēls. **Neto algas aprēķināšanas formula** (autorei veidota)

Neto alga veidojas no bruto darba samaksas atņemot, iedzīvotāju ienākuma nodokli un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas jeb darbaspēka nodokļus. Zinātniskajā literatūrā definē šādus iedzīvotāju ienākuma nodokļa aspektus:

- Iedzīvotāju ienākuma nodoklis būtiski ietekmē iedzīvotāju ienākumus, jo tas ir lielākais darbaspēka nodoklis, kuru iedzīvotāji, ja varētu izvēlēties, labprāt nemaksātu, bet šis nodoklis ir noteikts ar likumu, līdz ar to tas ir obligāts maksājums, un tas, cik nodoklis būs augsts, ir atkarīgs no valdības lēmuma, kuru var ietekmēt dažādas situācijas, piemēram, ekonomiskais stāvoklis valstī (*Landsberga, 2014., 110.lpp.*).
- Iedzīvotāju ienākuma nodoklis attiecas uz visiem ienākumiem, ko radījušas fiziskas personas, neatkarīgi no ienākuma avota (*Malecka-Ziemińska, 2008, p.20*).
- No Lietuvas valsts viedokļa, iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir viens no svarīgākajiem nodokļiem Lietuvas nodokļu sistēmā fiskālās efektivitātes ziņā. Lietuva kopā ar Latviju un vairākām citām ES dalībvalstīm mēģina saglabāt starptautiskās konkurences priekšrocības, piemērojot proporcionālas nodokļu likmes (*Bikas et al., 2014, p.95*).

Savukārt Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas skaidro, ka valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas ir ar likumu noteikts obligāts maksājums speciālā budžeta kontā, kas dod tiesības sociāli apdrošinātai personai saņemt likumā noteiktos sociālās apdrošināšanas pakalpojumus (*Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra, 2018.*).

Apkopojot iepriekš minētās darbaspēka nodokļu definīcijas, tiek secināts, ka iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir lielākais darbaspēka nodoklis, kas būtiski ietekmē iedzīvotāju ienākuma lielumu, kā arī ienākumam tiek piemērotas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, kas dot iespēju apdrošinātam personām saņemt noteiktus apdrošināšanas pakalpojumus.

Neto darba algas praktiskās aprēķināšanas salīdzinošā izpēte

Latvijā darbaspēka nodokļus reglamentē:

- iedzīvotāju ienākuma nodokli reglamentē 11.05.1993. likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”, kurš stājies spēkā ar 01.01.1994. (*Par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 1994.*).
- valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas reglamentē 01.10.1997. likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu”, kurš stājies spēkā ar 01.01.1998. (*Par valsts sociālo apdrošināšanu, 1998.*).

Lietuvā darbaspēka nodokļus reglamentē:

- iedzīvotāju ienākuma nodokli reglamentē 02.07.2002. likums „Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likums”, kurš stājies spēkā ar 01.01.2003. (*Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002.*).
- valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas reglamentē 21.05.1991. likums „Valsts sociālās apdrošināšanas likums”, kurš stājies spēkā ar 31.05.1991. (*Valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991.*).

Šie likumi reglamentē, ka ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliek visu veidu darba atlīdzību, kā arī bruto darba samaksai tiek piemērotas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (1.tabula).

1. tabula

IIN un VSAOI likmju un atvieglojumu salīdzinājums Latvijā un Lietuvā 2019.gadā
(autores veidota pēc *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 1993.*; *Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002.*; *Balčius, 2019*)

Rādītāji	Latvijā	Lietuvā
IIN likme, %	20 un 23	20
Diferencētais neapliekamais minimums, eiro	0-230 (atkarībā no ienākuma līmeņa)	0-300 (atkarībā no ienākuma līmeņa)
Atvieglojums par apgādājamo, eiro	230	Atcelts
VSAOI likme (darba ņēmējam), %	11	19,5

Starp Latviju un Lietuvu pastāv atšķirības šādos faktoros: Latvijā algota darba ienākumam IIN likme ir 20% un 23% atkarībā no ienākuma apjoma, savukārt Lietuvā IIN pamatlikme ir 20%. Lietuvā maksimālais neapliekamā minimuma apmērs ir augstāks par 70 eiro nekā Latvijā, salīdzinot VSAOI darbiniekam, Lietuvā ir par 8,5 procentpunktiem lielākas nekā Latvijā. Latvijas likumdošanā pastāv atvieglojums par apgādājamo 230 eiro, kuru var saņemt, ja ģimenē ir viens vai vairāki bērni, savukārt Lietuvas likumdošanā no 2018.gada atvieglojums par apgādājamo ir atcelts.

Pamatojoties uz 1.tabulas veikto nodokļu likmju un atvieglojumu salīdzinošo izpēti Latvijā un Lietuvā, pētījuma ietvaros tiek aprēķināti praktiskie piemēri IIN un VSAOI piemērošana darba samaksai un neto darba algas veidošanās abās valstīs (2. un 3.tabula).

2.tabula

Neto darba algas veidošanās Latvijā noteiktai minimālai mēnešalgai saskaņā ar Latvijas un Lietuvas nodokļu likumdošanas prasībām

(autores veidota pēc *regulējošās likumdošanas 2019.gadā*)
(eiro)

Nr.	Posteņi	Latvijā	Lietuvā
1.	Bruto alga	430	430
2.	Darba ņēmēja VSAOI	$430 \cdot 0,11 = 47,30$	$430 \cdot 0,195 = 83,85$
3.	Apliekamais ienākums	$430 - 47,30 - 230 = 152,70$	$430 - 300 = 130$
4.	Aprēķinātais IIN	$152,70 \cdot 0,20 = 30,54$	$130 \cdot 0,20 = 26,00$
5.	Neto alga	$430 - 47,30 - 30,54 = \mathbf{352,16}$	$430 - 83,85 - 26,00 = \mathbf{320,15}$

Veicot aprēķinus, tika pieņemts, ka abās valstīs darba ņēmējam apgādājamo nav un ir iesniegta nodokļu grāmatiņa. Salīdzinot darba ņēmēja neto algu Latvijā un Lietuvā noteiktai minimālai mēnešalgai Latvijā un pie vienādiem nosacījumiem, strādājošais Latvijā saņem vairāk par 32,01 eiro nekā strādājošais Lietuvā.

Savukārt šajā paša piemērā pieņemot, ka darba ņēmējam gan Latvijā, gan Lietuvā ir viens apgādājamais, Lietuvā ne kas nemainās neto alga paliek tā pati 320,15 eiro, jo Lietuvas likumdošana neparedz nodokļu atvieglojumus par apgādājamo, toties Latvijas likumdošanā ir noteikts atvieglojums par vienu apgādājamo 230 eiro, līdz ar to šajā situācijā darba ņēmējs pilnā apmērā nodokļu atvieglojumus nevar izmantot, jo alga ir par mazu un neveidojas apliekamais ar IIN ienākums:

$$430 - 47,30 \text{ (VSAOI 11\%)} - 230 \text{ (neapliekamais minimums)} - 230 \text{ (atvieglojums par apgādājamo)} = -77,30$$

Līdz ar to darbspēka nodokļu sistēma Latvijā nav stabila un pārdomātā līdz galam.

Pieņemot, ka darba ņēmējam gan Latvijā, gan Lietuvā ir noteikta vidējā darba samaksa Latvijā 1077 eiro (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2018.*) un viens apgādājamais, Lietuvā neto alga veidojas 695,93 eiro, jo nodokļu atvieglojums par apgādājamo likumā nav paredzēts, savukārt darba ņēmējam Latvijā neto alga veidojas:

$$1. \quad 1077 - 118,47 \text{ (VSAOI 11\%)} - 230 \text{ (atvieglojums par apgādājamo)} = 728,55 * 0,20 = 145,71 \text{ eiro}$$

$$2. \quad 1077 - 118,47 - 145,71 = 812,82 \text{ eiro neto alga.}$$

Pēc aprēķiniem, tiek secināts, ka ar vienu apgādājamo un pie vienādiem nosacījumiem par 116,89 eiro vairāk neto algu saņem strādājošais Latvijā. Neskatoties uz nodokļu sistēmas atšķirībām abās valstīs, pēc nodokļu ieturēšanas abos gadījumos lielāku neto darba algu saņem strādājošais Latvijā.

3.tabula

Neto darba algas veidošanās vidējai darba samaksai Latvijā saskaņā ar Latvijas un Lietuvas nodokļu likumdošanas prasībām

(autores veidota pēc regulējošās likumdošanas 2019.gadā)

(eiro)

Nr.	Posteņi	Latvijā	Lietuvā
1.	Bruto alga	1077	1077
2.	Darba ņēmēja VSAOI	$1077 * 0,11 = 118,47$	$1077 * 0,195 = 210,01$
3.	Apliekamais ienākums	$1077 - 118,47 = 958,53$	$1077 - 221,70 = 855,30$
4.	Aprēķinātais IIN	$958,53 * 0,20 = 191,71$	$855,30 * 0,20 = 171,06$
5.	Neto alga	$1077 - 118,47 - 191,71 = \mathbf{766,82}$	$1077 - 210,01 - 171,06 = \mathbf{695,93}$

Veicot aprēķinus, tika pieņemts, ka abās valstīs darba ņēmējam apgādājamo nav, ir iesniegta nodokļu grāmatiņa un Latvijas likumdošana paredz, ka šajā konkrētajā piemērā neapliekamais minimums algai netiek piemērots, savukārt Lietuvas likumdošana paredz aprēķināto neapliekamā minimuma apmēru 221,70 eiro.

Salīdzinot darba ņēmēja neto algu noteiktai vidējai darba samaksai Latvijā-1077 eiro (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2018.*), starp Latviju un Lietuvu pastāv būtiskas atšķirības, strādājošais Latvijā par 70,89 eiro saņem vairāk nekā strādājošais Lietuvā.

Šajā pētījumā salīdzinošā izpēte liecina, ka Baltijas valstis ir dažādas pēc savām izstrādātām nodokļu sistēmām, tas ietekmē uz neto darba algas apjomu, jo pie vienādiem nosacījumiem un pie vienādas darba samaksas, strādājošā neto ienākums starp Latviju un Lietuvu būtiski atšķiras.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Pētot dažādus avotus, var secināt, ka neto darba alga tiek definēta kā atlīdzība, ko darbinieks saņem uz rokām par padarīto darbu noteiktā laikā, kas tiek aprēķināta no bruto darba algas, atskaitot iedzīvotāju ienākuma nodokli un darba ņēmēja valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, piemērojot ar likumu noteiktus nodokļu atvieglojumus.
2. Salīdzinot Latvijas un Lietuvas nodokļu likumdošanu būtiskas atšķirības pastāv: darba ņēmējam Latvijā ir noteikts atvieglojums par apgādājamo 230 eiro, bet Lietuvā no 2018. gada atvieglojums par apgādājamo ir atcelts, kā arī būtiski atšķiras diferencētais neapliekamā minimuma apmērs, tas ietekmē uz apliekamo ar iedzīvotāju ienākuma nodokli ienākuma summu, līdz ar to arī uz neto algas lielumu.
3. Pēc veiktajiem aprēķiniem, salīdzinot Latvijas un Lietuvas nodokļu piemērošanas sistēmu, var secināt, ka darbaspēka nodokļu slogs darba ņēmējam Latvijā ir lielāks nekā Lietuvā, jo strādājošajam Latvijā no darba samaksas pie noteiktas valstī minimālās mēnešalgas par 4,54 eiro un pie noteiktas vidējas darba samaksas Latvijā par 20,65 eiro iedzīvotāju ienākuma nodokli atskaita vairāk nekā strādājošajam Lietuvā.
4. Pēc praktiskajā daļā esošajiem aprēķiniem, salīdzinot neto darba algas lielumu vienlīdzīgās situācijās Latvijā un Lietuvā, var secināt, ka strādājošais Latvijā neto algu saņem ievērojami lielāku, nekā strādājošais Lietuvā, tāpēc darba ņēmējam labvēlīgākā darbaspēka nodokļu politika ir Latvijā, šādas atšķirības ietekmē dažādas nodokļu likmes un sistēmas valstīs.

Priekšlikumi:

1. Latvijas Republikas Saeimai un Ministru kabinetam ir jāmazina nevienlīdzība darbaspēka nodokļu piemērošanas kārtībā, lai arī minimālās mēnešalgas saņēmēji varētu vienlīdz saņemt pilnā apmērā nodokļu atbrīvojumus, kas nodrošinātu papildu ienākumu un pozitīvi ietekmētu pirkjspēju.
2. Lietuvas Republikas valdībai ir jāatrod iespēja samazināt darbaspēka nodokļu slogu, samazinot darba ņēmēja valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu likmi, rezultātā tas palielinās algota darbinieka neto ienākumus, līdz ar to pieaugs darbinieka maksātpēja un pirkjspēja.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas* (02.07.2002.). Lietuvos Respublikos įstatymas su pakeitimais, padarytais iki 01.01.2019. Atgauta 04.04.2019 iš <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C677663D2202>
2. *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* (11.05.1993.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=56880>, sk. 04.04.2019.
3. *Par valsts sociālo apdrošināšanu* (01.10.1997.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=45466>, sk.04.04.2019.
4. *Valstybinio socialinio draudimo įstatymas* (21.05.1991.). Lietuvos Respublikos įstatymas su pakeitimais, padarytais iki 01.01.2019. Atgauta 04.04.2019 iš <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0F9036415DBD/ELRCdZtQWA>
5. AB ways grāmatvedība un komercietības (2012-2019). *Algu aprēķināšanas pakalpojumi*. <https://www.abways.lv/gramatvedibas-uzskaite/algu-aprekinasanas-pakalpojumi>, sk. 05.04.2019.
6. Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm (2000). *Alga*. <http://termini.lza.lv/term.php?term=alga&list=alga&lang=LV>, sk. 05.04.2019.
7. Balčius, G. (2019). Mokesčių įstatymų pakeitimai, įsigaliosiantys nuo 2019 sausio 1 d. Atgauta 06.04.2019 iš <https://www.ellex.lt/lt/naujienos/news/mokesciu-istatymu-pakeitimai-isigaliosiantys-nuo-2019-sausio-1-d/43237>
8. Bikas, E., Subačiene, R., Astrauskaite, I., Keliuotytė-Staniulėnienė, G. (2014). Evaluation of the personal income progressive taxation and the size of tax-exempt amount in Lithuania. *Ekonomika*, 93(3), pp. 84-101. Retrieved April 6, 2019 from <http://www.zurnalai.vu.lt/ekonomika/article/view/3882/2694>

9. Landsberga, D. (2014). Iedzīvotāju ienākuma nodokļa ietekme uz iedzīvotāju labklājību. *Tautsaimniecības attīstība: problēmas un risinājumi. Studentu un docētāju 16.zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*. Rēzekne: RA izdevniecība, 110.-118.lpp.
10. LR Centrālā statistikas pārvalde (2018). *Mēneša vidējā un reālā darba samaksa*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/darba-samaksa/tabulas/metadati-menesa-videja-un-reala-darba-samaksa>, sk. 04.04.2019.
11. LR Centrālā statistikas pārvalde (2018). *Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa darbības veidiem pa mēnešiem (euro)*. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_dsamaksa_isterm/DS040m.px/table/tableViewLayout1/, sk. 06.04.2019.
12. Małecka-Ziemińska, E. (2008). Personal income taxation in Poland. *Ekonomika*, 84, pp. 16-28. Retrieved April 6, 2019, from <http://www.journals.vu.lt/ekonomika/article/view/5119/3376>
13. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra (2018). *Iemaksas*. <http://www.vsaa.lv/lv/pakalpojumi/stradajosajiem/iemaksas#>, sk. 05.04.2019.

Summary

The aim of the research: to describe theoretical aspects of net wages and assess the impact of labour tax burden on net wages in Latvia and Lithuania. In the result of the research study, the author concluded that, net salary means the remuneration received by the employee on hand for work rendered within a specified time, calculated from the gross salary, minus the personal income tax and the mandatory contribution of the State social insurance of the worker, applying the statutory tax incentives.

Tax systems is different in the Baltic States, labour tax burden is significantly higher for the worker in Latvia than in Lithuania. Comparing the tax legislation of Latvia and Lithuania, there are significant differences: a worker in Latvia has a relief of EUR 230 for a dependant, but in Lithuania the relief for a dependant has been removed from 2018, as well as a significant difference in the differentiated amount of the non-taxable minimum, which has an impact on the taxable amount of income, and thus on the net salary. By comparing the size of the net salary in equal situations in Latvia and Lithuania, it can be concluded that a worker in Latvia receives a net salary more than a worker in Lithuania

KVALITĀTES VADĪBA ELEKTRONISKĀS KOMERCIJAS INFORMĀCIJAS SISTĒMĀS *QUALITY MANAGEMENT IN ELECTRONIC COMMERCE INFORMATION SYSTEMS*

Viktorija Malkeviča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, viktorija.malkevica@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Lienīte Litavniece Dr.oec. docente*

Abstract. *Today the rapid development of information technology has a major impact on the global economy, which contributes to the development of the e-commerce sector. The benefits of using internet are attracting more and more participants who want to take advantage of the new opportunities for business promotion, to improve the quality and sustainable development of trade services. In today's competitive environment, developing and implementing a quality system in the work process becomes one of the competitive advantages of companies, as the modern consumer has become more demanding and selective. Therefore, in order to ensure effective control and organization of the work process in the company, it is necessary to develop a system that accurately describes the processes in the company and promotes the employees' full action in the accomplishment of the assigned tasks and achievement of the goals. This study examines e-commerce quality issues such as website content and design, technology infrastructure and security. The introduction of a standard ISO / IEC 9126 quality assessment model for e-commerce service analysis is also discussed. Based on the available literature, the aim of the study is to provide a theoretical insight into quality management in the context of e-commerce and to explain why quality management principles are important for the development of the e-commerce industry.*

Keywords: *electronic commerce, information system, quality system, quality.*

Ievads

Pētījuma tēmas izvēle un aktualitāte ir pamatota ar faktu, ka elektroniskās komercijas nozare ietekmē ne tikai patērētāju uzvedību attiecībā uz preču un pakalpojumu iegādi, bet arī biznesa vadību kopumā. Elektronisko komerciju (e-komercija) var definēt kā jaunu pieeju biznesa procesiem, kas ietver informācijas, preču un pakalpojumu apmaiņu, pirkšanu vai pārdošanu, izmantojot dažādus sakaru tīklus (*Chou, 2006, p.31*). Šī tendence ir cieši saistīta ar straujo tehnoloģisko attīstību un globālajām tendencēm, kā arī ar pieaugošajām patērētāju vajadzībām visā pasaulē. Ja iepriekš iepirkšanās veikalā bija kā vienīgais preču iegādes veids, tad mūsdienās tiešsaistes iepirkšanās ir kļuvusi par ierastu un vēlamu preču iegādes veidu patērētājiem. Pamatojoties uz statistikas datiem tiešsaistes mazumtirdzniecība ar katru gadu pieaug, jo e-komercijas apgrozījums Eiropā 2017.gadā palielinājās par 12,75 % jeb par 540 miljardiem eiro. Tas nozīmē, ka pārrobežu bizness turpina pieaugt gan Eiropā, gan ārpus tās. Viens no nozīmīgākajiem elektroniskās komercijas attīstības virzītājspēkiem ir iespēja iegādāties preces jebkurā laikā un no jebkuras vietas, kas ietaupa mūsdienu cilvēka laiku un resursus. Kā arī, sniedzot pakalpojumus e-komercijas nozarē, svarīgs kritērijs ir, kvalitatīvs produkts, serviss un klientu datu drošība, lai patērētājs izvēlētos izmantot uzņēmuma sniegtos e-pakalpojumus.

Lai kļūtu par tirgus līderi, veiksmīgākie uzņēmumi tagad īsteno kvalitātes vadības principus, kas ir pilnībā orientēti uz klientu. Kvalitātes nodrošināšanas loma attīstījusies no kontroles funkcijas par veicināšanas funkciju. Viens no ierastajiem standartiem kvalitātes pārvaldības sistēmu sertificēšanā ir ISO standarts (pašlaik nozares uzņēmumos izplatīts ir ISO 9001:2000) (*Šmite u.c., 2005., 152.lpp.*). ISO 9001 standarts nodrošina pamata sistēmu, lai attīstītu uz klientiem orientētu un uz kvalitāti fokusētu menedžmenta filozofiju, lai nodrošinātu darbinieku vadīšanu, apmācību un vidi vienotam komandas darbam, kā arī motivāciju nepārtraukti uzlabot organizācijas darba procesus, lietojot kvantitatīvās tehnikas (*Kalējs, 2005., 98.lpp.*). Katra organizācija savā darbā ievieš atšķirīgus modernos vadības principus, lai nodrošinātu uzņēmuma funkciju izpildi un kvalitatīvāku pakalpojumu sniegšanu. Tāpēc

kvalitātes vadības principu ieviešanu e-komercijā var uzskatīt par progresīvu soli, lai apmierinātu globālās patērētāju vēlmēs attiecībā uz kvalitāti.

Pētījuma mērķis ir analizēt kvalitātes vadības sistēmas (turpmāk - KVS) ieviešanas priekšrocības e-komercijas informācijas sistēmās.

Mērķa sasniegšanai risināmie uzdevumi:

- noteikt kvalitātes vērtēšanas kritērijus elektroniskajā komercijā ;
- apkopot un analizēt elektroniskās komercijas kvalitātes novērtēšanas metodes ;
- analizēt ISO standarta pielietošanu elektroniskajā komercijā.

Pētījumā izmantota monogrāfiskā metode, loģiski-konstruktīvā metode, aprakstošā metode un analīzes metode.

Elektroniskās komercijas īpašības un kvalitātes novērtēšanas kritēriji

Šajā sadaļā ir izklāstīti daži no svarīgākajiem e-komercijas kvalitātes vērtēšanas kritērijiem, kas ietver: tīmekļa vietnes saturu un dizainu, tehnoloģiju infrastruktūru un drošību.

A. Tīmekļa vietnes saturs un dizains

Kvalitatīvs vietnes saturs ir tās efektivitātes pamats. Labam vietnes saturam ir jābūt unikālam, noderīgam, informatīvam, saprotamam, pielāgotam mērķauditorijai, SEO optimizētam un estētiski izstrādātam. Turklāt visefektīvākā e-komercijas vietne ir tā, kas piesaista lielāku klientu skaitu ar kvalitatīvu informāciju par pakalpojumiem vai produktiem, klientu atbalstu, darījumu sistēmu un citu informāciju saistītu ar uzņēmumu. Tīmekļa vietnes saturam ir jābūt pielāgotam atbilstoši klientu vēlmēm, kas ietver gan satura organizāciju, gan navigācijas sistēmu kā arī citus tehniskā jautājuma aspektus. Kvalitatīvi izstrādāts vietnes saturs ir uzņēmuma panākumu pamatnosacījums.

Savukārt vietnes dizains ir svarīgs elements, lai atstātu pozitīvu iespaidu uz vietnes apmeklētāju. Tas iekļauj ne tikai vizuālo izskatu un efektus-krāsas, elementu izkārtojumu, burtu lielumu un fontu u.tml., bet arī vietnes saskarnes funkcionalitāti, lietojamību un risinājuma sarežģītību. Turklāt tīmekļa vietnei ir nepieciešama regulāra atjaunināšana un informācijas aktualizācija.

B. Tehnoloģiju infrastruktūra

Tīmekļa vietnes infrastruktūrai jāatbilst organizācijas prasībām attiecībā uz izmaksām, precizitāti, iespējām, risinājuma priekšrocībām un efektivitāti, kā arī tehnisko atbalstu, programmatūru un tīkla savienojumu (*Chou, 2001, p.31*). Lai nodrošinātu stabili vietnes darbību un tiešsaistes procesus, uzņēmumam ir jāizvēlas visefektīvākais tīkla savienojums. E-komercijas vietnes darbībai ir nepieciešama pastāvīga pieeja datu bāzēm un dažādām lietojumprogrammām, kas nosaka, ka sistēmas darbībai ir jābūt nepārtrauktai un bez kļūdām (*Turban et al., 2015*).

C. Drošība

Augstas kvalitātes e-komercijas uzņēmumiem jānodrošina drošus darījumus, jo ikvienam klientam ir svarīgi, lai sniegtie personas dati un naudas darījumi netiktu pakļauti nesankcionētai piekļuvei. Tāpēc, pakalpojuma sniedzēja pienākums ir apstiprināt savas tehnoloģijas uzticamību un drošību. Ir nepieciešams skaidri noteikt privātuma un drošības politiku, lai veidotu uzticību starp uzņēmumu un klientu. Privātuma un drošības politika izklāsta, kā un kādam nolūkam klientu personīgie dati tiks glabāti un, kā tie tiks izmantoti, kā arī par aizsardzību pret nelikumīgu piekļūšanu datiem. Izmantojot šo informāciju, klienti var pieņemt lēmumus par priekšrocībām un riskiem, kas saistīti ar tiešsaistes darījumiem.

No analītiskā viedokļa e-komercijas kvalitātes vadībai lielākoties ir jākoncentrējas uz klientu vajadzībām. E-komercijas sistēma gan no tehnoloģiskā, gan no komunikācijas viedokļa ir pakļauta vairākiem neveiksmes punktiem salīdzinot ar tradicionālo tirdzniecību. Tāpēc programmatūras kvalitāte ir svarīgs e-konkurences faktors, kā rezultātā liels uzsvars tiek likts uz tehnoloģiskā risinājuma sarežģītību. Mūsdienu konkurences apstākļos, tehnoloģiskajiem

jauninājumiem ir liela ietekme uz tirdzniecības jomu -elektronisko rīku un īpaši interneta izmantošana tirdzniecības sistēmā sniedz kvalitātes priekšrocības starp citiem uzņēmumiem. Tā kā konkurence e-komercijā ir sīva, visaptverošas kvalitātes vadības (*Total Quality Management- TQM*) integrēšana darba procesā sniegs labumu dažādiem e-komercijas ekonomikas segmentiem. Svarīgākie visaptverošas kvalitātes vadības principi, kurus var izmantot e-komercijā, ir:

- **līderis kvalitātes jomā** - stratēģiskā plāna izstrāde un spēja novest pārmaiņas līdz galam;
- **klientu apmierinātība** - jānosaka klientu vēlmes un vajadzības;
- **pastāvīga mācīšanās, inovācija un uzlabojumi** - organizācijas darbības rezultāti uzlabojas, ja pastāvīga dalīšanās iegūtajās zināšanās starp darbiniekiem, mācīšanās, jaunievedumi un uzlabojumi ir organizācijas iekšējās kultūras sastāvdaļa (*Vasiļevska, 2017., 109.lpp.*);
- **pienākumi** - IT speciālistiem jābūt labi pazīstamiem ar TQM principu izmantošanu vai ISO 9000 programmatūras kvalitātes standartiem;
- **visu procesu pastāvīga uzlabošana** - sekmīgas uzņēmējdarbības īstenošanai ne tikai jāreaģē uz konstatētajām neatbilstībām, bet arī jāparedz problēmas un jānovērš to rašanās iespēja. Regulāri jāanalizē pastāvošās iespējas attīstīt procesus un tehnoloģijas (*Vasiļevska, 2017., 109.lpp.*);
- **partnerattiecību attīstība** - savstarpēji izdevīgu attiecību veidošana ar partneriem, kas ir balstītas uz uzticēšanos, dalīšanos pieredzē un zināšanās;
- **statistikas kontrole** - noteikt priekšrocības un faktoros, kas ietekmē tīmekļa vietnes efektivitāti.

Ņemot vērā straujo e-komercijas attīstību, ir jānosaka kritēriji pēc kuriem var izvēlēties e-komercijas sistēmu un tās kvalitātes novērtēšanu. Lai pastiprinātu uzņēmuma konkurētspēju un padarītu to veiksmīgu pasaules tirgū, ir nepieciešams izprast e-komercijas kvalitātes principus.

Kvalitāte ir noteikta, kā galvenais panākumu faktors e-komercijā, lai piesaistītu un saglabātu klientus. Šajā sakarā ir izstrādāti daudzi programmatūras metrikas un tīmekļa vietņu kvalitātes modeļi, piemēram, *eQUAL*, *PEQUAL* un *SERVQUAL* modeļi, kas ir balstīti uz galveno faktoru noteikšanu, kas ietekmē lietotāju uztveri, izmantojot konkrēto pakalpojumu (*Ziembra, 2016, p.228*). Izmantojamās metodes var atšķirties pamatojoties uz izvirzītajiem vērtēšanas kritērijiem. Tā kā tīmekļa vietņu novērtēšana ir daudzkritēriju jautājums, literatūrā mēs varam novērot mēģinājumus izmantot daudzkritēriju lēmumu analīzes (*MCDA*) metodes tīmekļa vietņu novērtēšanai (*Wątróbski et al., 2016, p.1317*). Jebkura modeļa mērķis ir vadīt e-komercijas lietojumprogrammu izstrādātājus un nodrošināt augstas kvalitātes lietojumprogrammu izstrādi, kas atbilst lietotāju prasībām.

ISO 9126 kvalitātes vērtēšanas modeļa pārskats

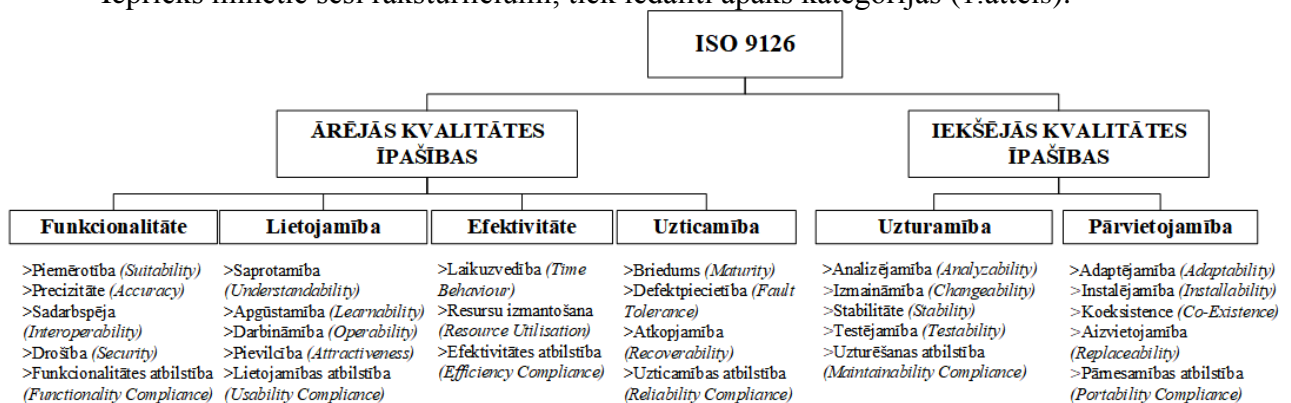
ISO/ IEC 9126 ir starptautisks standarts programmatūras kvalitātes novērtēšanai. Standarts ir sadalīts četrās daļās - kvalitātes modelis, iekšējā un ārējā metrika, lietošanas kvalitātes rādītāji. ISO/IEC 9126 pirmā daļa t.i. ISO 9126-1 ir iepriekšējo darbu paplašinājums kas definē programmatūras kvalitātes raksturlielumu kopumu (*Buenaflores, 2017*). Standartā definētie raksturlielumi attiecas uz visa veida programmatūru, tostarp datorprogrammām un programmaparatūras datiem, kā arī nodrošina konsekventu terminoloģiju programmatūras produktu kvalitātei. ISO 9126-1 kvalitātes modelis identificē 6 galvenos kvalitātes raksturlielumus, proti:

- *Funkcionalitāte* ir atribūtu kopums, kas attiecas uz funkcijām un to īpašībām, un apmierina noteiktās vai netiešās vajadzības. Funkcionalitāte ir jebkura produkta vai

pakalpojuma galvenais mērķis. Jo programmatūra satur vairāk funkciju, jo tā kļūst sarežģītāka, tāpēc ir svarīgi skaidri identificēt funkcijas, kas lietotājam ir visnozīmīgākās lietojumprogrammas izstrādes laikā.

- **Uzticamība.** Programmatūras sistēma darbojas kā norādīts un sniegtas uzticamības pazīmes, ka sistēma spēj uzturēt pakalpojumu sniegšanu noteiktos apstākļos un noteiktā laika periodā. Sistēmai ir jāturpina darbība bez kļūdām dažādu faktoru ietekmē, piemēram, tīkla savienojuma zuduma gadījumā.
- **Lietojamība** attiecas uz lietošanas ērtumu noteiktai funkcijai. Lietojamība ir svarīgs faktors, kas nosaka tīmekļa vietnes panākumus. Tīmekļa vietnes lietotājs sagaida vienkāršu, saprotamu navigāciju un ērtu vietnes pārskatīšanu, ja tā netiek nodrošināta, visdrīzāk vietne tiks atstāta. Kvalitatīva lietojamība nodrošina, ka vietnes veiktspēja atbilst lietotāja prasībām, kā rezultātā pieaug apmeklējumu skaits un ieņēmumi.
- **Efektivitāte.** Šī īpašība attiecas uz sistēmas resursiem, kas tiek izmantoti, lai nodrošinātu vajadzīgo funkcionalitāti, piemēram, diska vietas, atmiņas un tīkla apjomu, kas ietekmē vispārējo veiktspēju. Efektivitāte ir svarīga e-komercijas sistēmu kvalitātei. Sistēma ir efektīva, ja lietotājs var ātri piekļūt attiecīgajai tīmekļa vietai.
- **Uzturamība** - spēja identificēt un izlabot kļūdu programmatūras komponentē. Uzturamību ietekmē koda lasāmība vai sarežģītība. Viss kas palīdz testēt sistēmu, identificēt kļūdas cēloni un tad to novērst, tiek definēta kā uzturamība.
- **Pārvietojamība** Nosaka, cik viegli ir pārcelt programmatūru uz citu aparatūru vai/un operētājsistēmu.

Iepriekš minētie seši raksturlielumi, tiek iedalīti apakš kategorijās (1.attēls).

1.attēls. Kvalitātes modelis-ārējās un iekšējās īpašības (Buegh, 2008, p.57)

ISO/IEC 9126 ir ne tikai modelis kvalitātes novērtēšanai, bet arī modelis kvalitātes vajadzību noteikšanai. Standartu var izmantot kā pamatu e-komercijas kvalitātes novērtēšanai, bet ir nepieciešama tālāka tās īpašību un apakšīpašību analīze attiecībā uz vēlamu rezultātu.

Secinājumi

1. Kvalitāte ir svarīgs jautājums e-komercijas jomā, jo tikai patstāvīga kvalitātes uzlabošana, kvalitātes vadības sistēmas ieviešana un globālā standartizācija var nodrošināt e-komercijas izplatību visā pasaulē.
2. Noskaidrojot, e-komercijas kvalitātes problēmjaucējumus, visaptverošās kvalitātes novērtēšanas metode ir labs risinājums, lai izprastu problēmas cēloni un to risinātu, kā arī uzlabotu darbības efektivitāti.
3. Apskatot kvalitātes novērtēšanas modeļus un starptautiskos standartu, tiek saprasts, ka tie lielākoties ir balstīti uz konkurētspēju un klientu vajadzību apmierināšanu.

4. Veicot informācijas izpēti, tika secināts, ka kvalitātes vērtēšanas modeļi un metodes tiek pilnveidotas attiecīgi tehnoloģiskajiem jauninājumiem un pieaugošajām klientu prasībām pēc mūsdienīgas e-vides un servisa.
5. ISO/IEC 9126 standarts piedāvā ietvaru, kurā organizācija var definēt programmatūras kvalitātes modeli. To darot, standarts atstāj katras organizācijas pašas ziņā precizēt tās konkrēto modeli.
6. Jebkura modeļa mērķis ir vadīt e-komercijas lietojumprogrammu izstrādātājus un nodrošināt augstas kvalitātes lietojumprogrammu izstrādi, kas atbilst lietotāju prasībām.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Bųegh, J. (2008). A New Standard for Quality Requirements. *IEEE Software*, pp. 57-63.
2. Buenaflor, L. (02.09.2017). *ISO 9126 Software Quality Characteristics* Retrieved 15.01.2019 from <https://medium.com/@leanardbuenaflor/iso-9126-software-quality-characteristics-a25a26e7d046>
3. Chou, D. (2006). Integrating TQM into E-commerce. *Information Systems Management*, 8, pp.,31-39.
4. Ghazzawi, A., Alharbi, A. at al. (2016). TQM in E-commerce: Issues, Implementation and Challanges. *International Advanced Research Journal in Science, Engineering and Technology*, 3, pp. 190-194.
5. Kalējs, O. (2005). *Kvalitātes vadības sistēma un tās izveidošana pakalpojumu jomā*. Rīga: SIA LatConsul". 121 lpp.
6. Kumar, V., Kumar, U., Shareef, M. (2006). *Implementation of Quality Management Practice in E-Commerce*. Retrieved 03.01.2019 from https://www.researchgate.net/publication/238684382_Implementation_of_Quality_Management_Practice_in_E-Commerce
7. Šmite, D., Dosbergs, D., Borzovs, J. (2005). *Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas nozares tiesību un standartu pamati*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 207 lpp.
8. Turban, E., King, D., Lee, J.K. et.al. (2015). *Electronic commerce: A managerial and social networks perspective*, 8 ed. Retrieved 08.01.2019 from <https://sabraz.files.wordpress.com/2017/08/e-commerce-turban.pdf>
9. Vasiļevska, D. (2017). *Kvalitātes nodrošināšanas vadība*. Rīga: Juridiskā koledža. 234 lpp.
10. Wątróbski, J., Ziemia, P., Jankowski, J., Wolski, W. (2016). PEQUAL - E-commerce websites quality evaluation methodology. *The Federated Conference on Computer Science and Information Systems*, ACSIS 8, pp. 1317–1327.
11. Ziemia, E. (2016). *Information Technology for Management*. Retrieved 16.01.2019 from <https://books.google.lv/books?id=qiYDDgAAQBAJ&lpg=PP1&hl=lv&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>

Summary

Developments in the E-commerce sector affect business management processes and consumer behavior in general. As the client is part of the business, the company's success depends on the customer's level of satisfaction. In today's competitive conditions, any business aims to meet the needs of a customer and provide high-quality services to increase the company's profits and growth. Quality is an important issue in the area of e-commerce, as only continuous quality improvement, implementation of quality management systems and global standardization can ensure the spread of e-commerce globally. The study summarises some of the quality assessment criteria for e-commerce information systems, which have an impact on the customer's perception and willingness to use the e-services provided. In investigating the information, quality assessment models and methods are being developed to improve the technological innovation and evolving customer needs after a modern e-environment and service. The development of the E-commerce sector will have an increasingly significant impact on traditional trade, leading to increased customer demand for quality product and service provision.

LATVIJAS MĀJSAIMNIECĪBU APKURES KURINĀMĀ DIFERENCĒŠANAS IESPĒJU IZPĒTE LATVIAN HOUSEHOLD HEATING FUEL DIFFERENTIATION OPTIONS

Kārlis Missa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, karlismissa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Irēna Silineviča** Dr.sc.ing. profesore

Abstract. From the beginning of construction in the territory of Latvia there was an important issue that affected any house. How to get heat? As the territory of Latvia was always rich in forests, the answer was obvious - with firewood. This heating variant is also topical today. However, with the development of heating and the rhythm of human life, many classic heating, with wood, is not enough. Consequently, the author looks at the types of heating in Latvia's households and their development. As well as the consumption of wood fuel and its development trends. Wood specialty products, such as pellets, are nowadays a popular fuel. This article will be useful for those who are considering upgrading or converting a heating system that is going to build a new building, as well as producers of fuel and heating systems.

Keywords: fuel, household heating, woodfuels, wood pellets.

Ievads

Latvija ģeogrāfiski atrodas mērenajā klimata joslā. Tās klimatu, galvenokārt, ietekmē Baltijas jūras tuvums un no Atlantijas okeāna nestās gaisa masas, tāpēc Latvijā valda maigs, mitrs klimats un ir vērojama izteikta gadalaiku maiņa. Vidējā gaisa temperatūras svārstības valsts teritorijā salīdzinoši nav lielas. Aukstākā mēneša, janvāra, vidējā gaisa temperatūra Baltijas jūras piekrastē ir $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$, valsts vidusdaļā $-5\text{ }^{\circ}\text{C}$, bet austrumdaļā $-7\text{ }^{\circ}\text{C}$. Vissiltākā mēneša, jūlija, vidējā temperatūra svārstās no $+16\text{ }^{\circ}\text{C}$ Baltijas jūras piekrastē līdz $+17,5\text{ }^{\circ}\text{C}$ Austrumlatvijā. Gada vidējā temperatūra visaugstākā ir Baltijas jūras piekrastē $+6,5\text{ }^{\circ}\text{C}$, Austrumlatvijā $+5\text{ }^{\circ}\text{C}$, bet viszemākā — Vidzemes augstienē $+4,1\text{ }^{\circ}\text{C}$. Krasa temperatūras pazemināšanās līdz $-25\text{ }^{\circ}\text{C}$, $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$, ziemā visbiežāk ir saistīta ar anticiklonu ieplūšanu no Arktikas, līdz ar to, Latvijas iedzīvotājiem apkure ir bijusi un ir svarīga mājsaimniecību neatņemama sastāvdaļa (Nikodemus, 2014.).

Meži ir liela daļa no Latvijas teritorijas, tādēļ koksne ir visnozīmīgākais atjaunojamais kurināmā resurss Latvijā. Izplatītākie kurināmā veidi Latvijā ir: malka, kokapstrādes blakusprodukti (šķelda, skaidas, mizas, gabalatkritumi) un speciālie produkti (briketes, granulas, kokogles) (Lazdiņš, 2006., 68 .lpp.).

Pētījuma tēma ir aktuāla tāpēc, ka attīstoties tehnoloģijām un apkures veidu iespējām, ir pieejami alternatīvi kurināmā veidi.

Pētījuma objekts: mājsaimniecību apkure.

Pētījuma priekšmets: Latvijas mājsaimniecību apkures kurināmā veidi.

Darba mērķis: izpētīt mājsaimniecību apkures kurināmā diferencēšanas iespējas.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tika noteikti *pētījuma uzdevumi:*

- 1) apskatīt teorētisko literatūru par apkures veidiem un analizēt apkures attīstības iespējas;
- 2) noteikt un analizēt faktorus, kas veicina kurināmā veida attīstību;
- 3) balstoties uz veikto pētījumu, izstrādāt priekšlikumus par alternatīvā kurināmā iespējām mājsaimniecībām.

Pētījuma hipotēze: attīstoties kurināmā veidiem, pastāv iespēja attīstīt apkures sistēmas iespējas

Izmantotās izpētes metodes: teorētiskās literatūras analīze, statistikas datu analīze, zinātnisko rakstu analīze.

1. Latvijas māsasaimniecību apkures veidi

Katrai māsasaimniecībai apkure ir vitāli nepieciešama, jo siltumenerģija ir nepieciešama gandrīz visu gadu, izņemot vasaras silto periodu. Tāpēc katrā dzīvojamā ēka un ne tikai ir uzstādīta kāda no siltuma ieguves ierīcēm.

Izšķir trīs galvenās apkures sistēmas pamatdaļas: siltuma avots, cauruļvadu sistēma ar aprīkojumu un siltuma devējs – radiatori vai silto grīdu kontūras. Liela daļa privātmāju tiek apsildītas ar metāla radiatoriem, pa kuriem cirkulē siltumnesējs – ūdens, kuru uzsilda siltuma devējs – apkures krāsns (*Krēsliņš, 1983., 119. lpp.*). Tas ir tradicionāls un universāls apkures risinājums, turklāt ūdeni var uzsildīt visdažādākajā veidā vai pat izveidot kombinētu apkuri, izmantojot vairākas apkures sistēmas. Piemēram, populāra ir cietā kurināmā krāsns mikšēšana ar kādu no siltumsūkņu veidiem. Apkures sistēmas darbību nodrošina vairākas palīgierīces. Jo sarežģītāka ir apkures sistēma, jo vairāk tajā būs sastāvdaļu (*Ozoliņš, 2017.*).

Tā kā temperatūras izmaiņu dēļ siltumnesējs izplešas vai saraujas, lai aizsargātos no paaugstināta spiediena, kas var radīt bojājumus sistēmas savienojumu vietās, izmanto izplešanās trauku, kurš uzņem lieko ūdeni (*Ziņģītis, 1963., 214. lpp.*). Ja netiek izmantota dabiskā ūdens cirkulācija un sistēma nestrādā paštecē, ūdens piespiedu cirkulācijai lieto cirkulācijas sūkni. Bufera tilpne kalpo vienlaikus kā siltuma akumulators un hidrauliskais sadalītājs. Siltā ūdens boilerā ar čūskveida siltummaini, izmantojot apkures ūdens siltumu, tiek uzsildīts ūdens māsasaimniecības vajadzībām. Lai sistēmā kontrolētu ūdens temperatūru un spiedienu, tiek uzstādīti termometri un manometri. Sistēmās automātika, sensori, termoregulatori, kontrolieri, servomotori ne tikai kontrolē ūdens temperatūru, bet arī to regulē. Vēl sistēmā var ietilpt cirkulācijas sūknis, bufera tilpne, hidrauliskais sadalītājs, katla regulācijas un automatizācijas iekārtas u.c. iekārtas. Tāpat apkures nodrošināšanai vajadzīgi dažādi krāni, vārsti, ventiļi, drošinātāji un filtri (*Liu et al., 2019.*).

Cietā kurināmā katli ir tiešas sadegšanas, gāzģenerācijas un granulu katli, kasi iecienīti, pateicoties zemajiem ekspluatācijas izdevumiem, jo, salīdzinot ar citiem energonesējiem, koksne un ogles maksā mazāk. No otras puses, cietā kurināmā katla ekspluatācija daudz neatšķiras no vienkāršas krāsns ekspluatācijas. Tāpat jātērē laiks un spēks, lai sagatavotu malku, to atnestu un iekrautu katlā. Tāpat, lai katls ilgi un kvalitatīvi darbotos, nepieciešama nopietna katla apsāte. Parastajam cietā kurināmā katlam ir liela siltuma inerce, tādēļ tas lēnāk iesilst un arī pēc gaisa padeves pārtraukšanas ūdens sildīšana kādu brīdi turpinās. Arī efektīvai siltuma enerģijas izmantošanai nepieciešams siltuma akumulators.

Cietā kurināmā katliem raksturīgs vidējs lietderības koeficients. Tradicionāliem katliem tas sasniedz ap 75%, gāzģenerācijas katliem – 80%, bet granulu katliem – līdz 83%. No komforta viedokļa vislabākie ir granulu katli, ar kuriem var sasniegt augstu automatizācijas pakāpi, un tiem nav nozīmīgas siltuma inerces, tāpēc katlam nav nepieciešams siltuma akumulators (*Vigants et al., 2017, pp. 396 – 402.*).

Tomēr modernu iekārtu cena būs par 30–60% augstāka nekā parastajam granulu katlam, un arī granulu cena var svārstīties. Tiesa, modernizēti katli ļauj nodrošināt lielāku komfortu un ir daudz ekonomiskāki, tā ka ieguldījumi atmaksāsies. Racionālu apsvērumu vadīti, daudzi izvēlas katlus, kas var darboties gan ar granulām, gan cieto kurināmo.

Gāzes katlus uzskata par drošiem un efektīviem. Parasta gāzes katla lietderības koeficients sasniedz 85% un kondensācijas tipa katlam tas var sasniegt līdz 95%. Katli ir kompakti un automatizēti. Minimāla apkope tiem ir vajadzīga reizi gadā. Ekonomisks gāzes katls izmaksā nedaudz, tomēr tiem ir vajadzīgs dūmvads un kvalitatīva piespiedu ventilācija. Pēc katla un iekārtošanas izmaksām dīzeļdegvielas apkure izmaksās apmēram tik pat kā dabas gāze. Līdzīgi ir arī to efektivitātes rādītāji. Rēķinot nestabilās degvielas cenas, apkures izmaksas var pieaugt. Tāpēc šādu katlu iesaka iegādāties, ja nav pieejami citi kurināšanas veidi vai, ja

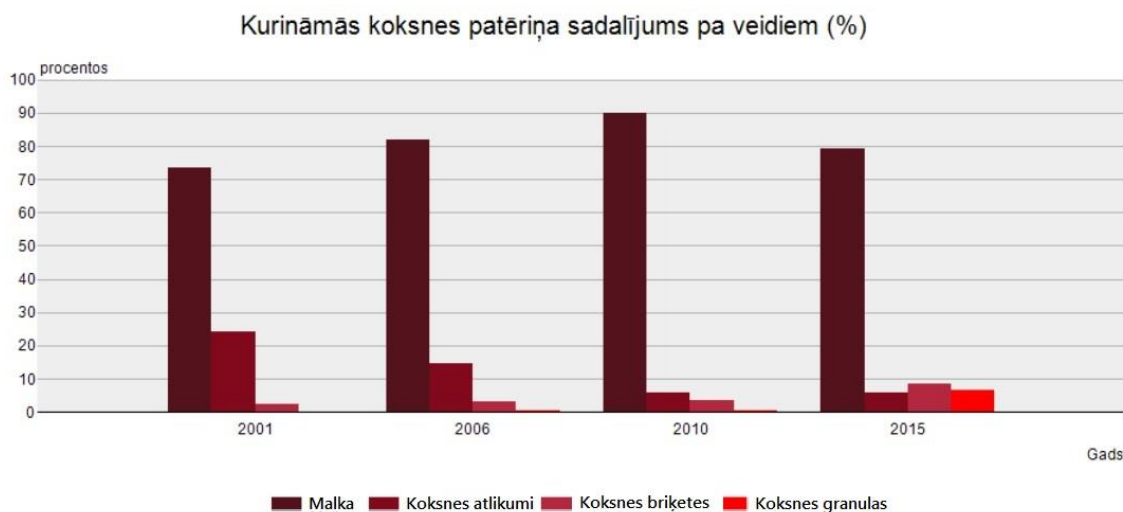
tuvākajā laikā tuvumā tiks pievadīta gāze. Tādēļ jāiegādājas tāds katls, kuru viegli pārveidot darbam ar gāzi (Ouédraogo et al., 2018, pp. 42–48).

Visefektīvākā ir elektriskā apkure, kuras lietderības koeficients tuvojās 99%, turklāt nav nepieciešama ventilācija un dūmvads. Katlu var ievietot teju vai čemodānā. Arī iekārtas apkalpošana ir minimāla, tīrīšana reizi 2 – 3 gados. Katlu iekārtas un montāžas izmaksas ir ļoti lētas un automatizācijas pakāpe ļoti augsta. Protams, par ērtībām ir jāmaksā – elektriskā apkures katla ekspluatācijas izmaksas ir visaugstākās un nav viegli nodrošināt katlam nepieciešamo jaudu (Liu et al., 2018).

Arvien vairāk tiek izmantoti dažādi siltumsūkņi (zemes, gaisa un ūdens), tomēr tos iesaka izmantot kombinējumā ar kādu tradicionālu cietā kurināmā katlu (Ikpakwu et al., 2017, pp. 62 – 69).

2. Kurināmās koksnes veidu patēriņa attīstība

Izplatītākais kurināmā veids Latvijā ir koksne. Izpētot Centrālās statistikas pārvaldes datus, tiek salīdzināts kurināmās koksnes patēriņa sadalījums pa veidiem (1.attēls).

1. attēls. Kurināmās koksnes patēriņa sadalījums pa veidiem (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2015.)

Dati par energoresursu patēriņu tiek iegūti, veicot izlases apsekojumu, un mājsaimniecību piedalīšanās pētījumā ir brīvprātīga. Datu ieguves avoti bija:

- 1996., 2001. un 2006. gadā "Aptauja par enerģijas patēriņu mājsaimniecībā";
- 2010. un 2015. gadā "Apskojums par energoresursu patēriņu mājsaimniecībā" (veidlapa Nr. EPM-1), (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2015.).

Respondenti ir privātās mājsaimniecības. Pētījumā netika ietvertas kolektīvās mājsaimniecības (vecu ļaužu pansionāti, bērnu invalīdu internāti, student kopmītnes, viesnīcas, kazarmas, slimnīcas, sanatorijas, brīvības atņemšanas iestādes u.tml.). Izlase apsekojumam veidota kā stratificēta divpakāpju gadījuma izlase. Pirmā pakāpe sevī ietver primārās izlases vienību, kas ir tautas skaitīšanas iecirkņi. Savukārt otrā pakāpē tiek atlasīti mājokļi. Izlases iegūšanai tika izmantots mājokļu reģistrs.

Izlases apjoms 1996. gadā bija 4 400 mājsaimniecības, 2001. gadā – 8 000 mājsaimniecības, 2006. gadā – 7 061 mājsaimniecība, 2010. gadā – 10 986 mājsaimniecības, 2015. gadā – 11 043 mājsaimniecības.

Izlases sadalījums pa dažādā mājsaimniecību grupām (stratām) 2015. gadā bija šāds:

- Rīgā – 3 295 mājsaimniecības;

- astoņās lielākajās pilsētās – 2 289 mājsaimniecības;
- parējās pilsētās – 1 848 mājsaimniecības;
- lauku teritorijās – 3 612 mājsaimniecības (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2015.*).

Statistikas dati liecina, ka Latvijas mājsaimniecību vidū populārākais viedoklis norāda uz malkas krāsns svarīgāko priekšrocību. Malkas krāsns ir neaizstājama, ja gadās elektrības vai gāzes padeves traucējumi. Ja elektrības pārrāvumu dēļ nedarbojas siltumsūknis, gāzes katls vai cits apkures veids, kas nereti gadās Latvijas tālākajās teritorijās vētru laikā - salīdzinājumam, malkas krāsns darbība nav traucēta. Taču pēdējos gados malkas tendence samazinās, un pieaug granulu patēriņš. To var paskaidrot, ka mājsaimniecībās parādās vairāk granulu katlu, kas ir ērti lietošanā un to automatizācijas līmenis ir augsts, kas atvieglo apkures sistēmas ekspluatāciju. Kā arī, bieži vien tiek apvienotas apkures ierīces (*Skagale, 2018.*).

Visbiežāk jebkādu pieprasījuma izmaiņu pamatā ir izejmateriālu cenu svārstības, kā arī krāsns vai citu apkures veidu izbūves pieejamības izmaiņas. Piemēram, dabasgāzes un apkures dīzeļdegvielas izmaksas mēdz paaugstināties, savukārt granulas pēdējā laikā kļūst par deficītu vēl pat pirms apkures sezonas sākuma (*Vīgants, 2017., 100.lpp.*).

Lai pateiktu, kāda apkure ir izdevīga tieši konkrētam mājoklim, jāņem vērā daudzi faktori: ēkas kvadrātūra, plānojums, pieejamie apkures veidi un to izmaksas (*Delvigs, 1943., 264.lpp.*).

Autors veic malkas un granulu kurināmā salīdzinājumu (1.tabula).

1.tabula

Malkas un granulu kurināmā salīdzinājums

Malka		Granulas	
<i>Priekšrocības</i>	<i>Trūkumi</i>	<i>Priekšrocības</i>	<i>Trūkumi</i>
Pieejams kurināmais	Aizņem daudz vietas	Kompakts iepakojums	Iespējams deficīts
Vienkārša kurināšana	Jākaltē pirms kurināšanas	Automātiskā apkure	Atkarība no elektroenerģijas
Izmantojama klasiskajās krāsnīs	Sarežģīta kurināšanas automatizācija	Zems mitruma saturs	Izmantojams speciālajās krāsnīs

Visizdevīgākais apkures veids būs tas, kas pieejams mūsu valstī, no kura piegādēm un cenu izmaiņām neesam atkarīgi. Turklāt, kura siltumu ir iespējams regulēt pašam, kad un cik nepieciešams. Kā loģisko risinājumu mājsaimniecību īpašnieki izvēlas malkas apkuri - malkas pagale ir un paliek pats lētākais kurināmais, bet tai ir daudzi trūkumi. Tādēļ granulu pieprasījums pieaug. Tāpat arī cilvēki apzinās iespēju apvienot kurināmos, dažādos tehniskajos risinājumos.

Lai izvēlētos mājsaimniecībās pareizo apkures veidu, ražotājiem (gan kurināmā, gan apkures sistēmu), sadarbībā ar pašvaldībām vajadzētu rīkot seminārus iedzīvotājiem, kuros tiktu sniegta informācija par apkures iespējām un par kurināmā attīstību. Tas būtu aktuāli tiem, kuri grasās būvēt jaunu māju, vai arī esošajās ēkās pārbūvēt vai uzlabot apkures sistēmu. Pie tam, granulas tiek ražotas no koksnes, līdz ar to tas ir vietējais resurss. Popularitāte šim apkures veidam pieaug, līdz ar to prognozējot, šis kurināmā resurss paliks arvien populārāks un pieprasītāks tirgū. Tāpēc ir nepieciešams izskatīt granulu ražošanas iespējas vietējos reģionos.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Populārākais kurināmā veids Latvijas mājsaimniecībās ir koksne – malka;
2. Granulu pieprasījums pieaugs, jo attīstoties apkures sistēmām ir iespēja automatizēt degšanas procesu.

3. Informējot un aptaujājot iedzīvotājus, var prognozēt, kā attīstīsies granulu apkures tendences.
4. Sadarbojoties ar pašvaldībām, var veikt granulu ražošanas iespēju analīzi noteiktajā reģionā.
5. Lai izvēlētos māsaimniecībās pareizo apkures veidu, ražotājiem, sadarbībā ar pašvaldībām, vajadzētu rīkot seminārus iedzīvotājiem, kuros tiktu sniegta informācija par apkures iespējām un par kurināmā attīstību.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Delvigs, A. (1943). *Krāsni un pareiza kurināšana*. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds. 264 lpp.
2. Ikpakwu, F., Okoronkwo, A., Okwu, M., Anyanwu, E. (2017). Experimental Study on a Line-Axis Concentrating Solar Energy Collector for Water Heating. *International Journal of Fluid Mechanics & Thermal Sciences*, vol. 3, issue 6, pp. 62-69. Retrieved 14.03.2019 from <http://www.ijfmts.org/article/315/10.11648/j.ijfmts.20170306.11>
3. Krēsliņš, A. (1983). *Ēku apkures sistēmas*. Rīga: Avots. 119 lpp.
4. Lazdiņš, A. (2006). *Meža biomasas sagatavošana un izmantošana*. Valsts SIA „Vides projekti”. 68 lpp.
5. Liu, J., Hussain, S., Wang, W., Wang, L., Xie, G. Sundén, B. (27.02.2019). Heat Transfer Enhancement and Turbulent Flow in a Rectangular Channel Using Perforated Ribs With Inclined Holes. *Heat Transfer*, 141(4). Retrieved 14.03.2019 from <https://asmedigitalcollection.asme.org/heattransfer/article-abstract/141/4/041702/368655>
6. Liu, X., Li, R., He, C., Li, Y., Wu, H. (2018). A Simplified Mathematical Model for Calculating the Thermal Efficiency of a Wood Pellets-Fired Industrial Boiler on the Basis of Error Analysis Method. *Science Journal of Energy Engineering*, 6(2), pp. 37-41. Retrieved 14.03.2019 from <http://www.sciencepublishinggroup.com/journal/paperinfo?journalid=269&doi=10.11648/j.sjee.20180602.12>
7. LR Centrālā statistikas pārvalde (2015). *Energoresursu patēriņš māsaimniecībās*. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/vide/vide_energetika_energ_pat/EPM392.px/chart/chartViewColumn/?rxid=f805dfe7-2915-46d0-a549-1cb73b2548e8, sk.14.03.2019.
8. LR Centrālā statistikas pārvalde (2015). *Energoresursu patēriņš māsaimniecībās*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/vide-energetika/energoresursu-paterins/tabulas/metadati-energoresursu-paterins>, sk. 14.03.2019.
9. Nikodemus, O. (2014). *Latvijas fiziskā ģeogrāfija*. <http://latvijas.daba.lv/ainava/#v16>, sk. 14.03.2019.
10. Ouédraogo, E., Dianda, B., Sikoudouin, T., Ky M., Ouédraogo, A. (2018). Determination of Parameters Influencing Thermal Comfort in a Building. *Science Journal of Energy Engineering*, 6(3), pp. 42-48. Retrieved 14.03.2019 from <https://pdfs.semanticscholar.org/9321/2562e2712c70f57518fd13d12698d6bd0843.pdf>
11. Ozoliņš, A. (20.11.2017). *Ja pats saimnieks veido apkuri: kurš apkures veids ir izdevīgāks un lētāk uzstādāms*. <http://www.la.lv/ja-pats-saimnieks-veido-apkuri-kurs-apkures-veids-ir-izdevigaks-un-letak-uzstadams>, sk. 14.03.2019.
12. Skagale, G. (19.03.2018). *Latgales granulu ražotājs ar Eiropas līdera ambīcijām*. <http://www.la.lv/granulu-razotajs-ar-eiropas-lidera-ambicijam>, sk. 15.03.2019.
13. Vigants, H., Priedniece, V., Veidenbergs, I., Blumberga, D. (05.2017). Process Optimization for Pellets Production. *Energy Procedia*, vol. 113, pp. 396-402. Retrieved 14.03.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1876610217321446>
14. Vīgants, H. (2017). *Granulu ražošanas ilgtspējīga attīstība*. [Promocijas darbs]. Rīga: RTU. 100 lpp.
15. Ziņģītis, A. (1963). *Kurināmā sadedzināšana*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība. 214 lpp.

Summary

Every household in Latvia is a fuel consumer and now, firewood is and remains the most popular and affordable fuel resource. Firewood has several drawbacks. It takes up a lot of space and the possibilities for firewood automation are complex compared to pellet heating devices. Pellet heating appliances are more compact than firewood boilers or kilns. Pellet boilers have a high degree of automation that is easy to use. They should be serviced once a week on average, or even rarer, depending on the fuel, it is pellet quality. The process can be controlled remotely by connecting to a special program via the Internet.

Combining a pellet boiler with classic wood heating can achieve an economical heating option. By informing and interviewing citizens, it can be predicted how the heating trends will

develop in the near future. If the demand for pellets is growing and there is a shortage of pellets, then the possibilities of pellet production in the local regions should be explored. This will improve the economic situation and create new jobs.

At the moment, pellets, as a fuel resource, are becoming more and more popular, so this industry is developing. On a work basis in future can be explored this fuel resources.

MĀRKETINGA RĪKS “ZORGE” UN TĀ PIELIETOJUMS ELEKTRONISKAJĀ KOMERCIJĀ MARKETING TOOL “ZORGE” AND ITS USE IN ELECTRONIC COMMERCE

Anna Nikolajeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ann@gmz.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskie vadītāji: **Inta Kotāne** Mg.oec. lektore; **Artis Teilāns** Dr.sc.ing. profesors

Abstract. *The aim of the research was to develop a marketing strategy of the Zorge marketing tool and describe its usage in e-commerce. Zorge web application will be an automatic marketing tool that will use cloud computing technology. The main benefits of the tool will be its multiuse and ability to display adverts to users who use ad blockers and create an interaction of all ads, allowing users to show relevant advertising to their website visitors. Zorge web application will be used for advert construction - pop-ups, push notifications and inner website banners, that can be placed on a clients website. It can be done by pasting short JavaScript code in their website HTML file after users will be able to manage their adverts inside their Zorge web application. The author examined several topics to develop the web application architecture - digital marketing technology current developments, competitor home pages, competitor web applications and an economic embodiment were explored. Within the research was developed a marketing strategy for the Zorge web application.*

Keywords: digital marketing technologies, pop-ups, push notifications, banners, email marketing.

Ievads

Elektroniskā komercija un digitālais mārketinga ir divas lietas kas nespēj pastāvēt viena bez otras. Pētījuma ietvaros elektroniskā komercija tika uzverta kā visi produkti un pakalpojumi interneta vidē, kuri tiek piedāvāti katram konkrētam indivīdam pat nesaņemot par to tūlītēju atlīdzību. Digitālais mārketinga strādā dažādos veidos un atkarībā no vēlamā rezultāta mērķi var tikt sasniegti dažādi - klienta piesaiste ilgtermiņā, spontāni un vienreizēji pirkumi vai vienkārši lielas miljonu mērķauditorijas piesaiste. Digitālais mārketinga ir tirgzinības forma, kas koncentrējas uz mārketinga aktivitātēm digitālajā vidē, ar to saprotot vairākas galveno aktivitāšu platformas - e-pasta mārketinga, meklētājprogrammu mārketinga, meklētājprogrammu optimizācijas mārketinga, sociālo tīklu mārketinga, viedtālrunu mārketinga, partnermārketinga, ziņapmaiņas lietotņu un nosacījumu mārketinga (Khan, 2016). Reti tiek izmantoti pilnīgi visi rīki, jo katram produktam ir sava mērķauditorija un katrai mērķauditorijai ir savi kanāli.

Pasaulē parādās daudz jaunas digitālā mārketinga tendences tāpat, kā dažādi digitālā mārketinga rīki. Lielas problēmas šobrīd sagādā reklāmu bloķētāji, kurus lietotāji aktīvi izmanto, tādā viedā radot lielus zaudējumus reklāmdevējiem. Savukārt daudzi mājas lapu īpašnieki pārspīlē ar reklāmu daudzumu savās mājas lapās, rādot ne relevantu reklāmu saviem vietnes apmeklētājiem. 2019 gadā pasaulē plaši tiek izmantoti dažādi reklāmu bloķētāji, kas nozīmē ka uzņēmumi atkarībā no nozares zaudē no 10% - 50% peļņas tikai tādēļ ka reklāmas tiek bloķētas (Zajechowsk, 2019). Tādēļ raksta mērķis ir dot ieskatu par mārketinga rīku “Zorge” un mārketinga stratēģiju kura tiks izmantota uzņēmuma pirmsākumos. Uzdevumi:

1. Piedāvāt iespējamo mārketinga stratēģiju.
2. Izpētīt tirgu.

Mārketinga rīks “Zorge” ir inovatīvs risinājums digitālā mārketinga tirgū. “Zorge” ir automatizēts mārketinga rīks, kas ļauj optimizēt reklāmu savā mājas lapā, izmantojot uznirstošos logus, iekšējos reklāmas banerus un pašpiegādes paziņojumus. Lietotājs varēs radīt savus nosacījumus, jeb noteikumus pie kādiem apmeklētājs redzēs kādu konkrētu reklāmu un pēc tam pats noteiks, kāds piedāvājums sekos ņemot vērā lietotāja reakciju. Šāda nosacījumu sērijas var būt daudz un dažādas, gan vienkāršas, gan ļoti komplicētas. Piemēram, cilvēks ir apmeklējis mājas lapu trīs reizes un neko nav nopircis ceturtajā reizē viņam var parādīt reklāmas

baneri ar 10 % atlaidi, kas visticamāk liks potenciālam pircējam izdarīt pirkumu. Ja pirkums tomēr nenotiek, bet klients piemēram ir uzklikšķinājis uz banera tad nākamreiz ir iespējams parādīt 15 % atlaidi. Gadījumā ja lietotājs nav uzklikšķinājis uz banera tad var parādīt reklāmu ar citu piedāvājumu, līdz brīdim kamēr lietotājs tiek ieinteresēts. Tādā veidā uzņēmums it spējīgs piedāvāt individuālu pieeju katram klientam, visu laiku neparūgtinot potenciālos klientus ar ne relevantu reklāmu un piedāvājumiem, kas savukārt sekmē pirkumu skaita pieaugumu. Uzņēmumam ir tehnoloģija, kas var apiet reklāmas bloķētājus.

Pētījuma objekts: “Zorge” tīmekļa lietojumprogramma. Pētījuma priekšmets: tīmekļa lietojumprogrammas “Zorge” mārketinga stratēģija un tās pielietojums elektroniskajā komercijā.

Pētniecības metodes: sintēzes metode, analīzes metode.

Teorētiskā bāze: darbā izmantoti ārzemju autoru teorētiskā literatūra, Interneta tīkla resursos publiskotie materiāli, ārzemju autoru zinātniskie raksti, statistiskas dati, autores personīgā pieredze.

Pētījuma periods: 2018. gada septembris - 2019. gada maijs.

Pētījuma rezultāti

Pētījuma rezultātā tika izpētītas triju tuvāko konkurentu (*Wisepops, Sleeknote, Sumo*) mājas lapas, autors izstrādāja mārketinga stratēģiju. Tiek plānots, ka tiks izmantotas dažādu mārketinga stratēģiju kopums, uzņēmumam būs B2B stratēģija, tā kā galvenie lietotāji ir elektroniskās komercijas uzņēmumi, blogi un citi lietotāji, kas gūst ienākumus no savām mājas lapu reklāmām. Tiks izmantoti sekojoši mārketinga rīki:

Ikgadējie pētījumi liecina, ka lielākā daļa tirgotāju izmanto satura mārketingu. Patiesībā to izmanto daudzas izcilas organizācijas pasaulē, tostarp *Microsoft, Cisco Systems*. Trīs galvenie iemesli, kāpēc tiks pielietots satura mārketing ir tas ka labs saturs palielina pārdošanas apjomus, ietaupa izmaksas un piesaista lojālus klientus (*Goolsbee, Peter, 2018*). Galvenais, kas ir jāiekļauj savā saturā ir zīmols, produktam ir jāasociējas ar uzņēmuma nosaukumu. Tiks izmantots *Serpstat, Google Trends* un *Google Keyword Planner, Google Analytics* rīki, kas ļauj monitorēt un plānot atslēgvārdus, saturu, tāpat izmantojot šos rīkus būs iespējams monitorēt lietotāju uzvedību mājas lapā (*Vakhutinsky, Mihic, Wu, 2019*).

Meklētājoptimizācija - organiskā plūsma, lai to izdarītu mājas lapā ir jāintegrē meklētājoptimizācijas stratēģija: Google meklēšanas konsoles iestatīšana un Google analītika - šie rīki ir izveidoti, lai palīdzētu izsekot vietnes veikspēju Google meklēšanas sistēmā, tāpēc Google meklēšanas konsole ir aprīkota ar noderīgām funkcijām, piemēram: noskaidrojot, kuri atslēgvārdi nodrošina vislielāko datplūsmu (*Gillis, Johansen, Vivek, 2018*). Google analītikas dati - informāciju par apmeklējumu, visvairāk skatītajām sadaļām, resursiem, no kurienes uz mājaslapu atnāk interneta lietotāji, šis instruments piedāvā ļoti detalizētu datu analīzi. Novērojot vietnes darbību tiks izmantots arī uzraudzības rīks UptimeRobot, lai pārbaudītu, vietnes veikspējas pamatotību (*Vakhutinsky, Mihic, Wu, 2019*).

Lietojumu gadījumi, bloga raksti, viesu raksti un citu uzņēmumu vai nozares cilvēki pieminēšana saturā, ļauj ne tikai pievienot atpakaļ saites, bet arī iegūt lielāku rangu Google (*Feng, Fu, Qin, 2016*). Tiks izmantota apmaksātā Google meklēšanas reklāma. Sākotnēji tiks izmantoti 4 populārākie atslēgvārdi - popup tool, push notification tool, exit intent, advert tool un negatīvie atslēgvārdi (*Andreasen, 2018*). Tiks izmantotas meklēšanas tīkla kampaņas, izmantojot retargetingu, bet nerādot reklāmu Google partneru mājas lapās.

Sociālo mediju mārketing - tiks izveidoti sociāli mediju konti - *Facebook, Reddit, Quora, Twitter, Instagram, Pinterest*. Tiks veidots saturs ar saitēm uz mājas lapu, un otrādi. Tiks izmantota Facebook apmaksātā reklāma un retargetings. Mērķauditorija no 20 - 60 gadiem, vīrieši, sievietes kuri dzīvo Eiropā un Amerikā Savienotajās Valstīs. Kuriem ir līdzīgas intereses - mārketing, e-komercija un tehnoloģijas.

Partnermārketing - tiks izveidota partnermārketinga programma, lai produkts varētu sasniegt pēc iespējas lielāku mērķauditoriju. Procentu likme 30 % par katru nākamo pirkumu. Maksājumi tiks sākotnēji realizēti manuāli, pēc partneru sazināšanās ar “Zorge” klientu atbalsta centru. Tiks izstrādāti mārketing materiāli, kuri būs pieejami tīmekļa lietotnes partneru kontos.

Pēc digitālā mārketinga tehnoloģiju izpētes un konkurentu analizēšanas autors secināja, ka galvenā mājas lapa ir pirmais galvenais rīks, kurš sekmē pārdošanas. Galvenā mājas lapa ir lietotāja ceļš uz pirkumu, tādēļ mājas lapai ir jābūt vienkāršai, saprotamai, informatīvai, mūsdienīgai un tā nedrīkst saturēt lieku informāciju (*Shiller, Waldfogel, Ryan, 2018*). Tāpat tika izdarīti secinājumi par to kādai ir jābūt “Zorge” tīmekļa vietnes funkcionalitātei. Izstrādājot digitālos maketus, autors ievēroja UX dizaina pamatprincipus (*Baylor, 2019*). Tika izstrādāti galvenie “Zorge” tīmekļa lietojumprogrammas skati: reģistrēšanās, pieslēgšanās, uzpeldošā loga izstrāde, pašpiegādes paziņojuma izstrāde, banera izstrāde, e-pasta servisu integrēšana ar tīmekļa lietotni, lietotāja mājas lapas integrēšana ar tīmekļa lietotni. Tika izstrādāti digitālie maketi un aprakstītas paredzētas tīmekļa lietojumprogrammas iespējas, ņemot vērā izvēlētos skatus. Tāpat svarīgs būs testēšanas periods, kurā tiks atrastas kļūdas un iespējamās problēmas ar kurām saskarēs lietotājs.

Analizējot tirgu un statistikas datus autors nonāca pie secinājuma ka potenciālais tirgus kurā tiek plānots ienākt ir divdesmit miljardu ASV dolāru vērtībā (*Enberg, 2019*). 2019. gadā Pasaulē digitālo reklāmu izdevumi pieaugs par 17,6% līdz 333,25 miljardiem ASV dolāru. Tas nozīmē, ka pirmo reizi digitālā reklāma būs aptuveni puse no Pasaulē reklāmas tirgus (*Enberg, 2019*). Tā kā uzņēmuma galvenā mērķauditorija ir mājas lapas kurām ir nepieciešams vairāk kā viens miljons skatījumu mēnesī. Viens klients ar vidēji vienu miljonu skatījumu mēnesī. Tie būs trīs simti sešdesmit pieci klienti gadā. Sanāk ka pirmā gada laikā tiks aptverti 0.6% no visa potenciālā tirgus. Gada tarifu plāni tiks pārdoti ar piecdesmit procentu atlaidi. Sadalījums starp gada plāniem un mēneša plāniem plānotais ir puse uz pusi.

Secinājumi un priekšlikumi

Pamatojoties uz pētījumā veikto analīzi, autora personīgo pieredzi, veiktajām analīzēm un izstrādājot mārketinga rīka “Zorge” tīmekļa lietojumprogrammas lietotāju pieredzes dizaina arhitektūru autors nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Aktuālās digitālā mārketinga tendences 2019 gadā ir par labāku klientu pieredzi - personalizāciju, automatizāciju un mākslīgo intelekta tehnoloģiju.
2. Elektroniskās komercijas uzņēmumiem jāpielāgojas veidojot pielāgotu sarunvalodas saturu, izmantojot čata robotprogrammatūras, mikro momentus, sociālās ziņapmaiņas lietotnes, mākslīgo intelektu, ieprogrammēto reklāmu un personalizāciju.
3. Tirgus kurā tiek plānots ienākt ir salīdzinoši šaurs, tāpat nav novērots neviens iespaidīgs monopola uzņēmums, ar kuru jākonkurē.
4. Autors secināja, ka galvenā mērķauditorija ir vidējie un lielie uzņēmumi, tie ir uzņēmumi ar vismaz vienu miljonu lapas skatījumu mēnesī. Pamata plāni tiks izmantoti, kā drošības garantants, jo lielo uzņēmumu piesaistīšana prasa lielāku laiku.
5. Pēc konkurentu mājas lapu un tīmekļa lietojumprogrammu analizēšanas autors secināja, ka lietotājam ir nepieciešama plaša informācija par servisu un tā funkcionalitāti, tādēļ ir nepieciešams veidot – lietojumu gadījumus, dokumentāciju un blogu. Tiek rekomendēts veidot dokumentāciju izmantojot video materiālus.
6. Tika salīdzinātas konkurentu mājas lapas, salīdzināšanas rezultātā tika secināts, ka galvenajai mājas lapai ir jāatbilst vismaz galvenajām mūsdienu tīmekļa dizaina tendencēm – lieli attēli, video, blogs, responsivitāte.
7. Mājas lapai jāsaturs sekojoša informācija – lietotāju politika, lietojumu gadījumi, dokumentācija, paziņojumi par sīkdatnēm, reklāma, dzīvais čats, kontaktformas, cenrādis,

- atsauksmes, uzņēmuma un komandas apraksts viegli un atrodama informācija par maksājumiem.
8. Mājas lapā jābūt sekojošai funkcionalitātei - sociālās pogas, bezmaksas izmēģinājuma periods, dažādas maksājumu iespējas, mājas lapas saturs angļu valodā, atgriezeniskā saite.
 9. Tiks īstenotas sekojošas mārketinga aktivitātes - satura meklētājoptimizācija, meklētājtirgvedība, e-pasta mārketinga, partnermārketinga, sociālo tīklu mārketinga, ziņapmaiņas lietotņu mārketinga.
 10. Tiek rekomendēts pirms projekta palaišanas tirgū savākt testa grupu vismaz 30 cilvēku apmērā, lai varētu novērst vislielākās neskaidrības vai nepilnības vēl pirms palaišanas.
 11. Autors rekomendē piesaistīt investorus, lai apsvēru visas iespējamās projekta īstenošanas scenārijus.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Andreasen, A.R. (2018). *Social Marketing. Theoretical and Practical Perspectives*. ASV: Psychology Press
2. Baylor, C. (2019). *7 Elements of Modern Website Design You Need to Know* Retrieved 25.03.2019 from <https://www.bluleadz.com/blog/bid/68850/5-elements-of-a-modern-website-design>
3. Enberg, J. (2019). *Digital Ad Spending*. Retrieved 22.04.2019 from <https://www.emarketer.com/content/global-digital-ad-spending-2019>
4. Feng, X., Fu, S., Qin, J. (2016). Determination of Customer Attitude Towards Mobile Advertising: the Mediating Roles of Intrinsic and Extrinsic Motiva – Tions. *Computers in Human Behavior*, 63, pp.334-341.
5. Gillis, W., Johansen, D., Vivek, S.D. (2018). Differentiating Customer Engagement and Customer Participation in Service Marketing. *Academy of Marketing Science Annual Conference*, pp.483-484.
6. Goolsbee, A.D., Peter, J.K. (2018). Internet Rising, Prices Falling: Measuring Inflation in a World of E-Commerce. *AEA Papers and Proceedings*, 108, pp.488-492.
7. Khan, A.D. (2016). Electronic Commerce: A Study on Benefits and Challenges in an Emerging Economy. *Global Journal of Management and Business Research: B Economics and Commerce*, vol.16 (1), pp.1-3.
8. Shiller, B., Waldfogel, J., Ryan, J. (2018). The effect of ad blocking on website traffic and quality. *RAND Journal of Economics*, vol.49 (1), pp.43-63.
9. Vakhutinsky, A., Mihic, K., Wu, S.M. (2019). A Prescriptive Analytics Approach to Markdown Pricing for an E-Commerce Retailer. *Journal of Pattern Recognition Research*, vol.14 (1), pp.1-20.
10. Zajeckowski, M. (2016). Ad Blocking and Its Effects on Advertisers and Publishers Retrieved 22.04.2019 from <https://www.relevance.com/ad-blocking-and-its-effects-on-advertisers-and-publishers/>

Summary

Current digital marketing trends in 2019 are about better customer experience: personalization, automation and artificial intelligence. Digital marketing rarely uses all marketing components. Currently, all marketing components are used at the start of the e-commerce company, because there is a need to understand what is the best channel for the company and where are the largest conversions. Afterwards, a company can choose the most effective channels. Currently, e-commerce enterprises have to plan their marketing campaigns not only via existing marketing trends but also act on expanding trends what is a time-consuming and complicated process. Today e-commerce companies have to adapt by planning custom-language content, using chatbots, micro-moments, social-messaging apps, artificial intelligence, programmed advertising and personalization.

The market where it is assumed to enter is extremely narrow - there are no large monopoly company to compete with. The author concluded that the main audience is midsize and large businesses - companies with at least one million page views per month. After analysing competitor home pages and web applications, the author assumed that the user needs comprehensive information about the service and its functionality. It is necessary to pay attention to documentation and content. As a result of the comparison, was assumed that the website should be in line with today's web design trends. The home page must contain the following information - user policy, use cases, documentation, cookie notifications, advertising,

live chat, contact form, pricing, feedback, business and team descriptions, accessible payment information. The home page must have the following functionality: social buttons, free trial period, different payment options, content in English.

The following marketing activities will be implemented: content search engine optimization, Search engine marketing, e-mail marketing, affiliate marketing, social network marketing, messaging app marketing. After marketing strategy development, the author concluded that additional activities will be required, to cover as many audiences as possible in the short term. The author recommends considering the idea to search for investors to understand all possible scenarios of the company growth. Users should be taught to use Zorge and use it effectively, that why there will be a significant accent on customer support.

INNOVATION MANAGEMENT: TOOLS AND TECHNIQUES

INOVĀCIJU VADĪBA: INSTRUMENTI UN TEHNIKA

Pankaj

Rezekne Academy of Technologies, coolpanku@rocketmail.com, Rezekne, Latvia
Scientific supervisor: *Lienīte Litavniece Dr.oec. Associate Professor*

Abstract. *The overview focuses on the innovation and its strategies, process and implementation activities in a management of an organization. Author introduce the systems based approach to organizational-level innovation management by suggesting that Investments in R&D activity and innovation could help the industry to lower its future capital requirements and operating costs, while also increasing yields and reducing resource and energy use. These investments would ultimately help the industry become more efficient and economically viable. This paper examines technological trends, innovation efforts and outcomes, as well as their implications for productivity in the automobile sector. The analysis shows that investments into R&D were drastically reduced during the run up to the financial crisis but are slowly increasing. Results from an analysis of patent applications suggest that the direction of invention in automobile technologies is turning towards climate change mitigation. However, a recent downward trend could be of concern given the environmental challenges ahead. By providing a first look at innovation and productivity issues in the global automotive industry, this paper also proposes possible avenues for future research.*

Keywords: *contingencies; innovation; innovation roles; organizational arrangements; process model.*

Introduction

Innovation management has become an increased concern in scientific and management literature for the past three decades. The study of innovation management is driven by its practice. It is an applied field. There is no unified theory of innovation management. There are, however, diverse theories that can help explain various aspects of innovation management of social and economic process. Example of psychology, for example, explains the motivations of innovative individuals, while sociology explain the power relationships between and within groups and organizations that affect the innovation as a Endeavour, and political science enlightens us about the influences institutions can exert. Organization theory tells us about how new fields of knowledge and effort are formed and institutionalized, and how practices are negotiated and become embedded. The instrumental activity towards the theories in economics and strategic management, with a common concern to explain how resources and capabilities are deployed and value is created through introduction of new ideas. That is not underestimated the value of other theories and the explanations and insights they offer, but it does reflect the value of three approach evolutionary economics, dynamic capabilities and innovation management that emphasize the connections between context, strategy and practice. It also suggests their value compared to alternative, often deeply embedded, theories in the same field, such as neo-classical economics or strategy based on industrial structure analysis. By identifying the three analytical lenses-evolutionary economics, dynamics capabilities theory and innovation management it is possible to recognize several strands or connections that help frame understanding.

Additionally, since their proposals, the first linear innovation models have evolved to cope with a broader and systemic consideration of innovation. It has also been a matter of debate in this journal. There is a high demand among firms for practical approaches to managing innovation, and hence, numerous management models have been proposed to manage growing uncertainties and increasing global competition. Thus, in fact, both the various innovation management models and innovation management techniques or tools have been proposed to manage innovation more efficiently at the firms level. However, the literature related to the latter, which is the focus of this paper, is scarce and dispersed among various fields (Drucker, 2007).

Aim of Article: developed a process-based contingency model of innovation that would allow us to describe, analyse and explain how and why innovations develop and becomes either successes or failures. First, the term innovation is defined. Then, based on a wide range of innovation, organization and decision-making theories, six propositions are formulated. These propositions are the cornerstones of the innovation model described next. Subsequently, the three studies are introduced and their results described and analysed. The article concludes with implications of the research for the theory, management and research of innovation.

Innovation Management

Innovation Management (IM) is not easy concept. It has various theories but there is no specific definition for it. In this perception, there are three simple overlapping phases when we consider innovation management - Innovation Management or, better defined, IM technology management (TM) and management of innovation (MI).

Hamel concerning the first IM, defined it as adjustments in what managers do and the way they do it, which could create long-lasting benefits for the firms (Hamel, 2006). Birkinshaw make contributions to defined innovation (revolutionary) management as the invention of a control practice, procedure, shape or method that is new to the nation of the art and is intended to further organizational desires. On this sense, they analyse the institutional context, propagation, cultural repercussions, and position of managers' influencing it. Moreover, a leading author inside the challenge claims that innovative control yields an enduring benefit when one or more of three situations are met: the innovation is based totally on a unique management principle which challenges a few lengthy-standing or thodoxy; the innovation is systemic, encompassing a variety of processes and techniques; and/or the innovation is part of an ongoing application of rapid invention where progress compounds over the years (*Birkinshaw et al., 2008*). Other authors aid this move of idea as nascent literature and propose its taxonomy for innovation control, such as approach, structure, innovation in paperwork and approaches, and the creation of records technologies The inclusion by using this school of thought of strategic and structural modifications in the management of innovation is incredible, further to the combination of motivational and reward guidelines or management. We ought to surmise that the primary focus of IM lies within the control hobby in line with se without focusing necessarily on the innovation outcomes. An instance of this wide and difficult method is the taxonomy proposed by using Skalkos that comprises nine classes for innovation management: from know-how control, business strategy, new product development, change control, and so forth to advertising and business enterprise. This is the whole wide field of control. The second time period, TM, has been defined in a large sense as "a system, which includes planning, directing, manage and coordination of the development and implementation of technological talents to shape and attain the strategic and operational goals of an enterprise. TM has been explained inside the context of the Dynamic abilities theory through how a firm manages its assets for innovation through the years inside the context of changing technology. Consequently, when we talk equipment for TM, they will address choices and sports related to the integration of technology into the enterprise in an progressive context however, it has been outlined that many of the fundamental influencers of technological innovation and especially inside the case of small firm are the managerial attitudes in the direction of innovation (*Kim et al., 1993*) sooner or later, concerning control of Innovation (MI), Van de Ven, early in 1986, pinpointed that it must be focused on 4 center factors: new ideas, people, transactions and institutional contexts however contemplating the innovation outcomes. Adams, in a seminal paper, proposed a framework with seven classes for MI size: inputs, information control, approach, organization and subculture, portfolio management and commercialization. On this respect, it's been emphasized how new dimension of innovation outcomes ratios are presently required. At gift, we consider the management of Innovation from an extra targeted method,

Knowledge management (KM). In line with Dankbaar, the Management of Innovation is ready reutilizing what can simplest be partly reutilized and providing the good enough shape and surroundings for creativity. The core process consists of making use of know-how to the work of knowledge workers, according to Drucker. This information perspective has had numerous supporters in the academic literature. Furthermore, the systemic innovation focus suggests that innovation and understanding generation take area because of a variety of sports, innovation management strategies and tools, a lot of them outside the formal research technique. Hull defined expertise management Practices for Innovation as those observable exercises worried directly in the improvement and application of knowledge. The previous authors have identified that equipment by gazing the practices of numerous R&D firm departments. We should finish then that Management of Innovation has a much broader holistic method to the problem of managing innovation including some gear of TM and IM with the cause of enhancing the innovation method efficiency of the firm.

Innovation Management: Tools and Techniques

In the past setting, TM devices were defined as choices and exercises associated with innovation and coordinating innovation into the business in wording of the key innovation management forms: determination, identification, acquisition, exploitation and security of technology. From an innovation model, in their Pentathlon model, contend that to accomplish fruitful innovation management, administration organizations must first perform in five management zones: innovation procedure, imagination, ideas management, determination, portfolio management, execution management, and human asset management (HHRRM). However, IMTTs have a more extensive and precise thought and have been defined as a scope of instruments, strategies, and philosophies that help organizations to adapt to conditions and address showcase difficulties in an efficient way identified with the limit of firm to apply their insight to improve their businesses inside and their association with outside entertainers. The first audit on Innovation Management Tools was distributed by the European Commission (EC), an association that has paid significant attention to this field. It comprised of an evaluation of instruments and methodologies used by advisors working with little and medium-sized endeavors to support them in overseeing innovation. It was created with regards to the Management of Innovation and New Technologies (MINT) program of the EC. There view classified them with respect to kinds of undertakings they tended to, processes involved and nature of the innovation the firm was creating. The analysis recognized the unexpected idea of IMTS, contingent upon inner issues of the companies and their outside condition. These devices could be viewed as first generation. They concentrated on a top-down methodology and more on investigation than on decision-production or usage. The examination investigated 18 devices created by various European associations. Just a third was unmistakably organized. Be that as it may, the study inferred its effect however did not indicate useful evidences. Shortly a short time later, the propelled a task with the target of sensitizing SMEs, specialists, and business improvement associations to the interest of utilizing IMTS. As indicated by this examination IMTS were defined as strategy logical approaches for improving the aggressive position of firm through innovation. A manual, Advancing IMTS in Europe was distributed where the suppositions of different on-screen characters, advisors, open support organizations were arranged and dissected. This investigation studied 10IMTS, classified into three gatherings: internal looking (Project Management, Value Analysis, Design Techniques, Re-Engineering), outward-looking (Benchmarking, Marketing of Innovation, and Technology Watch), and forward-looking (Creativity Tools, Quality Management). The examination finished up with a greater part of positive comments on the effect of these IMTS on the methodology and the basic pretended by open help. Once more, this investigation found with general comments and recommendations yet bombed in demonstrating clear evidence. In 1999, an examination

subsidized by the EC proposed a structure for the management of innovation dependent on five stages or procedures — Scan nature for signals in regards to the requirement for innovation and potential chances, focus attention and endeavors on a specific methodology for innovation, asset that strategy, implement the innovation, and figure out how to all the more likely deal with the procedure or activity. In this unique situation, it dissected 18 devices and its amplexity for every one of those stages. This research depended on past EC studies. During February 2002, the EC again financed a field contemplate in 15 part states of the European Union (EU) among consultancies, business colleges, academic Innovation.

Conclusions and suggestions

1. The literature search indicates that the tools related to TM, knowledge management practices, project management, quality management and human resources are those with a more frequent reference.
2. However, there are very few papers dealing with the IMTs portfolio as such. In general, there is ample consensus on the positive impact of IMTS on innovation.
3. Be that as it may, of 53 papers modified only 11 present specific proof of a constructive outcome on innovation execution and mostly dependent on contextual investigations or a gathering of cases. Only two creators present a definitive examination inside a huge example of firm.
4. The research results allow us to definitively conclude that the role and impact of the utilization of innovation management techniques are quite significant on the performance results of both incremental and radical innovations. The use of IMTs in the firms results in a predictive factor of their innovation performance, especially considering the incremental innovation outcomes.
5. An additional relevant result, not pointed out in the previous literature, indicates that the companies' incremental innovation performance significantly affects the radical innovation performance results. This finding is a noteworthy clue indicating that the companies' performance on simple (incremental) innovations augments the skills of the firms to develop higher level innovations (radical innovation results). Incremental innovation results are a sandbox fields for companies.
6. The PLs results, on the other hand, indicate that companies that perform IM practices tend to reduce their utilization of IMTS. That could be interpreted as a tendency towards restrictive practices.
7. When we compare the performance of firms, considering their sector of activity or their technological level, the research results are impressive. In principle, when considering the companies' technology paths, there are no significant differences between the various groups.
8. The patterns in the model relations are very similar to low- and medium-tech companies. In both cases, the practice of IM has no substantial influence on the innovation performance output
9. However, it must be outlined that incremental innovation results in low-tech companies having a significantly greater impact compared to med-tech companies. This fact, again, supports the idea of a contingent model of innovation management where the management approach seems to be moderated by the sector of the firms.
10. As a “range of tools, techniques, and methodologies directly focused in companies to improving their competitive position through managing innovation to adapt to circumstances and meet market challenges in a systematic way.” Thus, the IMTS portfolio would include methods to promote creativity and entrepreneurial attitudes within the company; plans to develop competitive strategies; techniques to improve the firm's efficiency in the design and development of new products; systemic ways to enhance the

businesses cooperative networking with its environment; TM tools and two underlying group of tools to manage the firm's knowledge as well as the human resource competencies required for the whole innovation process.

11. The article has clear management implications. First, it calls for a focused management of innovation, applying sophisticated IMTS techniques. Second, it outlines the contingent aspect of this application when looking for efficiency. Tools must be implemented considering the firm's, its experience, and the sector of activity. Finally, it points out that innovation management competencies require learning and those enterprises may start by aiming at incremental innovation for later launching of radical innovation ventures.

Bibliography

1. Albors-Garrigos, J, Ramos, J.C., Mas-Machuca, M. (2010). Actional Intelligence, a Critical Competence for Innovation Performance. A Research Multi-Case Analysis. *International Journal of Technology Intelligence and Planning*, 6(3), pp.210–225.
2. Birkinshaw, J., Hamel, G., Mol, M.J. (2008). Management Innovation. *Academy of Management Review*, 33(4), pp.825–845.
3. Blindenbach-Driessen, F., Van Dalen, J., Van Den Ende, J. (2010). Subjective Performance Assessment of Innovation Projects. *Journal of Product Innovation Management*, 27(4), pp.572–592.
4. Buyukozkan, G., Dereli, T., Baykasoglu, A. (2004). A Survey on the Methods and Tools of Concurrent New Product Development and Agile Manufacturing. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 15(6), pp.731–751.
5. Darroch, J., McNaughton, R. (2002). Examining the Link Between Knowledge Management Practices and Types of Innovation. *Journal of Intellectual Capital*, 3(3), pp.210–222.
6. De Waal, G.A., Knott, P. (2013). Innovation Tool Adoption and Adaptation in Small Technology-Based firms. *International Journal of Innovation Management*, 17(3), 1340012/1–19.
7. Drucker, P.F. (2007). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. Abingdon: Routledge. 253 p.
8. Du Plessis, M. (2007). The Role of Knowledge Management in Innovation. *Journal of Knowledge Management*, 11(4), pp. 20–29.
9. Fornell, C., Larcker, D.F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), pp. 382–388.
10. Hamel, G. (2006). The Why, What, and How of Management Innovation. *Harvard Business Review*, 84(2), pp. 72–84.
11. Hull, R., Coombs, R., Peltu, M. (2000). Knowledge Management Practices for Innovation: an Audit Tool for Improvement. *International Journal of Technology Management*, 20(5–8), pp. 633–656.
12. Kim, Y., Song, K., Lee, J. (1993). Determinants of Technological Innovation in the Small Firms of Korea. *R&D Management*, 23(3), pp.215–226.
13. Liyanage, S., Poon, P.S. (2002). Technology and Innovation Management Learning in the Knowledge Economy. *The Journal of Management Development*, 22(7/8), pp.579–602.
14. Oke, A. (2002). Making It Happen: How to Improve Innovative Capability in a Service Company. *Journal of Change Management*, 2(3), pp.272–281.
15. Phaal, R., Farrukh, C., Probert, D. (2006). Technology Management Tools: Generalization, Integration and Configuration. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 3(3), pp.321–339.
16. Prajogo, D.I., Sohal, A.S. (2004). Transitioning from Total Quality Management to Total Innovation Management: An Australian Case. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 21(8), pp. 861–875.
17. Skalkos, D., Bakouros, I. (2011). Innovation Management Technique (IMT) for Very Small-Enterprises: Concept, Development and Application. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 3(6), pp. 573–601.

Kopsavilkums

Raksts koncentrējas uz inovāciju un tās stratēģijām, procesu un īstenošanas darbībām organizācijas vadībā. Autors iepazīstina ar sistēmām balstītu pieeju organizācijas līmeņa inovāciju vadībai, ierosinot, ka ieguldījumi pētniecībā un izstrādē un inovācijā varētu palīdzēt nozarei samazināt nākotnes kapitāla prasības un darbības izmaksas, vienlaikus palielinot ražīgumu un samazinot resursu un enerģijas patēriņu. Šie ieguldījumi galu galā palīdzētu

nozarei kļūt efektīvākai un ekonomiski dzīvotspējīgākai. Šajā rakstā aplūkotas tehnoloģiskās tendences, inovācijas centieni un rezultāti, kā arī to ietekme uz produktivitāti automobiļu nozarē. Analīze liecina, ka finanšu krīzes laikā ieguldījumi pētniecībā un attīstībā krasi samazinājās, bet pēc krīzes lēnām pieaug. Patentu pieteikumu analīzes rezultāti liecina, ka izgudrojuma virziens automobiļu tehnoloģijās virzās uz klimata pārmaiņu mazināšanu. Tomēr nesenā lejupslīde varētu radīt bažas, ņemot vērā turpmākās vides problēmas. Sniedzot pirmo skatījumu uz inovāciju un produktivitātes problēmām pasaules automobiļu rūpniecībā, šajā dokumentā ir ierosināti arī turpmākie pētījumi.

SOCIĀLĀ UZŅĒMĒJDARBĪBA KĀ INOVATĪVS RĪKS SOCIĀLO PROBLĒMU RISINĀŠANĀ LATVIJĀ *SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN INNOVATIVE TOOL FOR SOLVING SOCIAL PROBLEMS IN LATVIA*

Zanda Poruka

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zandacielava@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Iveta Dembovska Mg.oec. lektore**

Abstract: *Social entrepreneurship in Latvia has been poorly researched, a new and innovative tool for solving various social problems affecting target groups such as the unemployed, people with disabilities, visual and auditory disabilities, young mothers, youth, persons following imprisonment, seniors, persons with moving disorders. Social entrepreneurship aims at providing social services, building inclusive civil society, promoting education, supporting science, environmental protection and preservation, animal protection or cultural diversity provision. Social enterprises work in areas such as crafts and handicraft production, the production of creative industry goods, social services, health services including preventive work, communication services, educational activities provision and counselling, charity shops. . The article aims to study the social entrepreneurship to draw conclusions and provide an on-account. Novelty is to identify typical social entrepreneurship features.*

Keywords: *social entrepreneur; social entrepreneurship; social risk groups; social problems.*

Ievads

21. gadsimtā Latvija tāpat kā daudzas pasaules valstīs sastopas ar dažādiem izaicinājumiem kā bezdarbs, neefektīva veselības sistēma, imigrācijas problēmas, sociālā atstumtība un vides degradācija (*Lešinska, Litvins u.c., 2012.*). Sociālo problēmu risināšana valstī notiek gan valsts, gan pašvaldību līmenī, taču uzliekot pienākumu un atbildības nastu pilnībā uz šiem budžetu izdevumu pleciem nevar garantēt ka tiks aptverts visu problēmu risināšanas loks. Sociālā uzņēmējdarbība ir viens no veidiem, kā veidot tiešo sadarbību starp ikvienu sabiedrības locekli un inovatīvi un efektīvi rast kopīgus risinājumus sociālajām problēmām, kuras valsts un pašvaldība nevar atrisināt. Ir sfērās kur privātais sektors neuzsāks darbību, jo konkrētā joma nenesīs peļņu, vai kuru risināšana ir dārgs un laikietilpīgs process, sociālās uzņēmējdarbības mērķis primāri ir risināt sociālo problēmu iepretim mērķim gūt peļņu uzņēmuma īpašniekiem. Sociālā uzņēmuma misija ir ietekmēt cilvēku dzīvi (*Lešinska, Litvins u.c., 2012.*). Sociālie uzņēmumi pasaulē ne tikai risina bezdarba problēmas, piedāvājot no darba tirgus izstumtām personām iespēju atgriezties darba tirgū, atgūt vai iegūt aroda prasmes, bet arī novirza savus ienākumus sociālo problēmu tiešai risināšanai (*Lešinska, Litvins u.c., 2012.*). Pēdējo desmitgažu laikā vairākām organizācijām, kas pazīstamas kā sociāli uzņēmumi ir bijusi nozīmīga loma risinājumu meklēšanā ieguldījumu sociālās labklājības un dzīves kvalitātes uzlabošanā neaizsargātajām grupām, kuras ir izslēgtas no kapitālistiskās sistēmas dinamikas (*Palacios-Marqués et al., 2019*). Sociālā uzņēmējdarbība ir piemērota sociālo inovāciju un sociālo vērtību radīšanai, kas pirmkārt paredz konceptuālu sociālo misiju realizāciju (*Dwivedi, Weerawardanab, 2018*). Sociālo uzņēmumu kustība sākas ar cilvēkiem, kas aizrautīgi runā par sociālajām pārmaiņām prakse līdz augšējai politikas veidošanai (*Rahdari et.al., 2016*).

Pētījuma laika periods no 2008. līdz 2018. gadam.

Pētījuma objekts: sociālā uzņēmējdarbība.

Pētījuma priekšmets: sociālās mērķa grupas un to problēmas.

Pētījuma hipotēze: sociālā uzņēmējdarbība ir inovatīvs rīks sociālo problēmu risināšanā.

Pētījuma mērķis: pētīt sociālo uzņēmējdarbību Latvijā, darbības virzienus, atbalsta mehānismus un raksturīgākās problēmas, izdarīt secinājumus un sniegt priekšlikumus.

Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt sociālās uzņēmējdarbības rašanās aspektus Latvijā un Eiropā;

- izpētīt likumdošanu un normatīvajiem aktiem, kas regulē sociālo uzņēmējdarbību Latvijā;
- apskatīt pieejamos atbalsta mehānismus un atbalsta programmas sociālajiem uzņēmumiem Latvijā;
- veikt uzņēmumu, kuriem piešķirts sociālā uzņēmuma statuss, aptauju, lai noskaidrotu viedokli par to kādās sfērās, ar kādām mērķa grupām un kādām sociālām problēmām strādā sociālie uzņēmumi, cik atbalstoša ir vide un ar kādām problēmām saskaras sociālie uzņēmumi.

Sociālās uzņēmējdarbības jēdziens un rašanās aspekti Eiropā un Latvijā un sociālā uzņēmējdarbības attīstība un tiesiskais regulējums Latvijā

Pirmā izpratne par sociālo uzņēmējdarbību kā īpašu sociālo problēmu risināšanas metodi radās pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās Itālijā, kad sabiedrība saskārās ar iepriekš nezināmām vajadzībām nodarbinātības jomā. Dažādas sabiedrības grupas atradās ārpus darba tirgus, tādējādi radot apgrūtinājumu valsts sociālajam budžetam un spriedzi sabiedrībā. Kooperatīvu (*cooperatives*), kas tradicionāli un galvenokārt aizstāvēja savu dalībnieku intereses, aktivitātes paplašinājās un aptvēra lielāku skaitu dalībnieku, arī sasniedzamie mērķi un intereses kļuva vispārīgākas (*Lešinska, Litvins u.c., 2012*). Turklāt šie jaunie kooperatīvi savā darbā iesaistīja dažādu sociālo grupu pārstāvjus: algotus darbiniekus, brīvprātīgos un atbalstītājus. Tās alternatīvā būtība bija ierosināt jaunu labklājības modeli, kas balstīts uz partnerību starp pilsonisko sabiedrību un valsti, tās spēju pārorientēt sadarbību uz dziļāku sociālās ieguldījumu ekonomiskajā darbības (*Fonte, Cucco, 2017*).

Itālijā pirmajos desmit gados no dienas, kad stājās spēkā likums, kas ieviesa sociālā kooperatīva juridisko formu, tika radītas darba vietas 24 000 cilvēku ar īpašām vajadzībām (*Defourny, Nyssens, 2008*).

Savukārt Lielbritānijā No 2005. līdz 2007. gadam sociālie uzņēmumi nodarbināja apmēram 800 000 personu. 2009. gadā veiktā pētījumā, kas apskata sociālo uzņēmumu izplatību Eiropā, secināts, ka to ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits, kuri iesaistīti sociālajā uzņēmējdarbībā, katrā valstī ir dažāds, piemēram, Beļģijā 4,1%, Somijā 7,5%, Francijā 3,1%, Itālijā 3,3%, Slovēnijā 5,4% un Lielbritānijā 5,7% (*Frīdenberga, 2012.*). Katrā valstī sociālā uzņēmuma definīcija ir atšķirīga, tomēr tām visām ir kopīgas pazīmes, kas ļauj konstatēt vienotu konceptu, kas attīstījies daudzu gadu laikā un kļuvis pazīstams kā atsevišķs sociālās uzņēmējdarbības koncepts. Eiropas pētniecības tīkls *EMES (European Research Network)*, eksperti definēja ka **sociālais uzņēmums ir privāta bezpeļņas organizācija**, kas piedāvā pakalpojumus vai preces, lai sniegtu labumu sabiedrībai (*Defourny, Nyssens, 2008*). Kā norāda „EMES Network” pētnieki sociālā uzņēmuma kritēriji nav nosacījumi, lai tiktu iegūts sociālā uzņēmuma statuss, tie raksturo ideālo sociālo uzņēmumu un ir izmantojami kā līdzeklis, lai palīdzētu nošķirt sociālo uzņēmumu no citiem uzņēmumiem. Šie kritēriji ir: ilgstoša preču ražošana un pakalpojumu sniegšana, augsta autonomijas pakāpe un neatkarība, augsts ekonomiskā riska līmenis, minimāls apmaksātu darbinieku skaits, precīzi formulēts mērķis sniegt labumu sabiedrībai, personu grupas iniciēts, lēmumu pieņemšanas vara neatkarīga no uzņēmuma īpašumtiesībām, mērķa grupu pārstāvju iesaistīšana uzņēmuma pārvaldīšanā, ierobežota vai pilnībā izslēgta peļņas sadale (*Defourny, Nyssens, 2008*). Plašākā izpratnē ar sociālo uzņēmējdarbību saprot inovatīvu sociālo vērtību radīšanu, kas var notikt gan valsts, gan privātajā, gan trešajā sektorā. Tas nozīmē, ka šāda veida aktivitāte var tikt veikta gan sociālā uzņēmuma ietvaros, gan ārpus tā. Savukārt šaurākā nozīmē ar sociālo uzņēmējdarbību tiek apzīmēts process – sociālo uzņēmumu dibināšana (*Defourny, Nyssens, 2008*). Lai gan definīcijās uzsvars ir uz procesu, tas neizslēdz indivīda lomu tajā, jo katrs process ietver

cilvēkus, aktivitātes un organizēšanu. Tas nozīmē, ka sociālā uzņēmējdarbība ietver sociālo uzņēmumu un sociālā uzņēmēja raksturojošos elementus (Dobele, 2013.).

2011. gada oktobra nogalē Eiropas Komisija nāca klajā ar paziņojumu par sociālās uzņēmējdarbības iniciatīvu, tādējādi apliecinot savu vēlmi atbalstīt un veicināt šādas uzņēmējdarbības attīstību un atpazīstamību. Eiropas Komisijas iniciatīvā noteikts, ka vienotajam tirgum ir vajadzīga jauna iekļaujoša izaugsme, kas būtu vērsta uz nodarbinātību visiem. Runa ir par to, ka jāapmierina augošais eiropiešu pieprasījums, lai viņu darbam, patēriņam, iekrājumiem un ieguldījumiem būtu „ētiskāka” un „sociālāka” atbalss un nozīme” (Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja, 2012.).

Tāpat kā jebkurai citai organizācijai, sociālajiem uzņēmumiem ir svarīgi definēt savu identitāti un atpazīstamību. Spēcīga identitāte palīdz organizācijai gan iekšēji, gan ārēji, palielinot savu reputāciju, veicinot uzticību un piesaistot klientus un darbiniekus. Uzņēmuma reputācija ir aktīvs organizācijas, resurss, kas veicina konkurētspēju un ir kā katalizators lai veicinātu klientu un darbinieku piesaisti. Modelējot jaunu sociālo uzņēmumu ir jāveido spēcīga, konsekventa un sociāli novērtēta identitāte un reputācija. Jauniem sociālajiem uzņēmumiem ir jāpaaugstina izpratne par potenciālo mērķauditoriju to produktu un/vai pakalpojumu klāstu kas tiks piedāvāti, kā arī jābūt priekš izpētei kas dos izprati un spēju plānot un modelēt tālāko darbību (Avidar, 2017). Bieži veiksmīgu biznesu atbalsta sociālais tīkls. Iemesls tam ir tas, ka sociālie tīkli ir pietiekams resurss, lai palīdzētu realizējot biznesa idejas. Tīkla izveide ir svarīgs faktors projekta veiksmīgai īstenošanai. Tīkls var sniegt ne tikai resursus un atbalstu, bet arī jaunu un holistisku perspektīvu, pateicoties dažādām perspektīvām un ieguldījumu no tā dalībniekiem (Kobza, Mutlucan, 2016). Latvijā pirmie sociālie uzņēmumi dibināti 2008.gadā pie sociālās uzņēmējdarbības pamatlicējiem tiek pieskaitīti labdarības veikali “Otrā elpa”, Latvijas Samariešu apvienība, dizaina apvienība MAMMU un sociālās uzņēmējdarbības projekts HOPP (*Sabiedrības integrācijas fonds, 2018., 2.-3.lpp.*). Katrs no šiem minētajiem uzņēmumiem un iniciatīvām atšķiras gan ar savu unikalitāti, gan atpazīstamību un inovāciju, kas veiksmīgi darbojas konkrētā vidē un ir atbilstošs noteiktām sociālām mērķa grupām un sabiedrībai kopumā. Līdz 2011.gadam Latvijā sociālā uzņēmējdarbība bija samērā maz pētīta. Vienu no pirmajām sociālā uzņēmēja un sociālā uzņēmuma definīcijām Latvijā ieviesa L. Dobele savā promocijas darbā “Sociālās uzņēmējdarbības attīstības iespējas Latvijā” (aizstāvēts 2014.gadā). Apkopojot veiktos teorētiskos pētījumus, L. Dobele ir izveidojusi šādu sociālā uzņēmēja definīciju: **sociālais uzņēmējs** ir sociāli ētiski motivēta persona, kas, veicot uzņēmējdarbību, risina sociāli ekonomiskās problēmas un rada pozitīvas pārmaiņas sabiedrībā. **Sociālā uzņēmējdarbība** tiek definēta kā uzņēmējdarbības veids, kura prioritāte ir sociālās vērtības radīšana, nodrošinot uzņēmuma finansiālo pašpastāvēšanu un ilgtspējību (Dobele, 2013.). Latvijā “Sociālās uzņēmējdarbības” tiesiskā definējuma pirmavots ir Labklājības ministrijas izstrādātais dokuments - koncepcija “Par sociālās uzņēmējdarbības ieviešanas iespējām Latvijā”. Koncepcijas mērķis bija atzīt un novērtēt sociālo uzņēmumu potenciālu, uzsākt pilnvērtīgas un efektīvas atbalsta sistēmas veidošanu un tiesiskā ietvara izstrādi sociālās uzņēmējdarbības attīstībai, piedāvāt definīciju un atbilstības kritērijus, kā arī atbalsta virzienus sociālajiem uzņēmumiem (*Koncepcijas "Par sociālās uzņēmējdarbības ieviešanas iespējām Latvijā" kopsavilkums, 2014.*).

Latvijā 2018. gada 1. aprīlī stājās spēkā “Sociālā uzņēmuma likums”, kurā ir definēts kas ir sociālā uzņēmējdarbība, nosacījumi un kritēriji kas jāņem vērā sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanai. Sociālo uzņēmumu atbalsta un darbības nosacījumi, uzraudzība un statusa zaudēšana. Likumā 2. pantā definēts **sociālā uzņēmuma jēdziens** - sociālais uzņēmums ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību (turpmāk SIA), kas veic labvēlīgu sociālo ietekmi radošu saimniecisko darbību (piemēram, sociālo pakalpojumu sniegšana, iekļaujošas pilsoniskas sabiedrības veidošana, izglītības veicināšana, atbalsts zinātnei, vides aizsardzība un saglabāšana, dzīvnieku aizsardzība vai kultūras daudzveidības nodrošināšana) un ir ieguvusi

sociālā uzņēmuma statusu (*Sociālā uzņēmuma likums, 2017.*). Sociālā uzņēmuma statusu var iegūt: jau esoši SIA, kas pielāgojuši savu darbību likuma nosacījumiem; jaundibināti SIA, kas dibināti tieši ar mērķi jau uzreiz kļūt par sociālajiem uzņēmumiem. Sociālo uzņēmumu dibina kā “parastu” SIA, ievērojot Komerclikuma un Uzņēmuma reģistra nosacījumus. Dibinot jaunu uzņēmumu jau ar sākotnējo mērķi kļūt par sociālo uzņēmumu, jāņem vērā Labklājības ministrijas noteiktie sociālā uzņēmuma statusa iegūšanas kritēriji, tos iestrādājot uzņēmuma dibināšanas dokumentos (*Sociālā uzņēmuma likums, 2017.*).

Sociālās uzņēmējdarbības atbalsta mehānismi un pieejamās atbalsta programmas Latvijā

Latvijā 2015.gada rudenī tika dibināta Latvijas Sociālās uzņēmējdarbības asociācija (turpmāk - LSUA), kuru dibināja piecas organizācijas, t.i. Fonds atvērtai sabiedrībai DOTS, Labdarības veikalu tīkls Otrā Elpa, Latvijas Samariešu apvienība, Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, Sociālās uzņēmējdarbības akselerators New Door. LSUA apvieno 109 organizācijas un to biedrus (*Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācija, 2018.*). Galvenie darbības virzieni: interešu aizstāvība lokālā, reģionālā un nacionālā līmenī; biedru kapacitātes uzlabošana, pieredzes un zināšanu apmaiņas platformas veidošana, sabiedrības informēšana par sociālo uzņēmējdarbību (*Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācija, 2018.*). LSUA ir gan kā izglītojošais, gan atbalstošais un informatīvais atbalsta mehānisms jaunajiem un topošajiem sociālajiem uzņēmējiem (*Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācija, 2018.*). Sociālajiem uzņēmumiem Latvijā, kuru misija ir sniegt labumu sabiedrībai – atbalstīt un iesaistīt darba tirgū iedzīvotājus, kuri pakļauti nabadzības un sociālās atstumtības riskam, sakārtot vidi, kā arī citi uz sabiedrisko labumu vērsti mērķi, līdz 2022.gadam pieejams ES finanšu atbalsts grantu veidā 12 milj. EUR apmērā (*Valsts attīstības finanšu institūcija Altum, 2018.*). Paredzēts, ka granta finansējums būs pieejams vairāk nekā 200 projektiem. Granta apmērs vienam uzņēmējdarbības projektam no 5 000 līdz 200 000 EUR, grantu var saņemt gan sociālās uzņēmējdarbības sākšanai, gan paplašināšanai. Svarīgs priekšnosacījums ir tas, ka biznesa idejai jābūt dzīvotspējai, ar būtisku sociālo ietekmi ilgtermiņā. Lai pieteiktos grantam, uzņēmumam jāatbilst sociālā uzņēmuma statusam, reģistrējoties sociālo uzņēmumu reģistrā Labklājības ministrijā. Programmu īsteno Labklājības ministrija sadarbībā ar ALTUM (*Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018.*). ALTUM ir valsts attīstības finanšu institūcija. ALTUM izmanto Latvijas un ES fondu finansējumu (*Valsts attīstības finanšu institūcija ALTUM, 2018.*). Lai gan pašvaldības neuzņemas īpašu lomu attiecībā uz sociālajiem uzņēmumiem, tās var palīdzēt un atbalstīt to darbību daudzos veidos. Nozīmīgākais no tiem ir publiskie iepirkumi. Tā kā sociālie uzņēmumi tieši uzlabo sabiedrības dzīves kvalitāti, pildot funkciju, kas tradicionāli piešķirta valsts iestādēm, pašvaldības var iegādāties to pakalpojumus. Tās var organizēt atklātus konkursus vai, ja nav konkurences, vienkārši deleģēt atbildību sociālajam uzņēmumam (*Lis u.c., 2017*). Labklājības ministrijas sociālo uzņēmumu reģistrā uz 2019.gada 8.janvāri ir reģistrēti 32 SIA, kuriem piešķirts sociālā uzņēmuma statuss pēc 2018.gada 1. aprīļa (*Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018.*).

Pētījuma rezultāti

Laika posmā no 2019. gada 8.janvāra līdz 2019.gada 23.februārim raksta autore veica pētījumu par sociāliem uzņēmumiem, kuri ieguvuši sociālā uzņēmuma statusu pēc 2018.gada 1. aprīļa par šo uzņēmumu darbības virzieniem, mērķa grupu problēmām, kuras risina uzņēmumi, kā arī uzņēmumu sociālo mērķi.

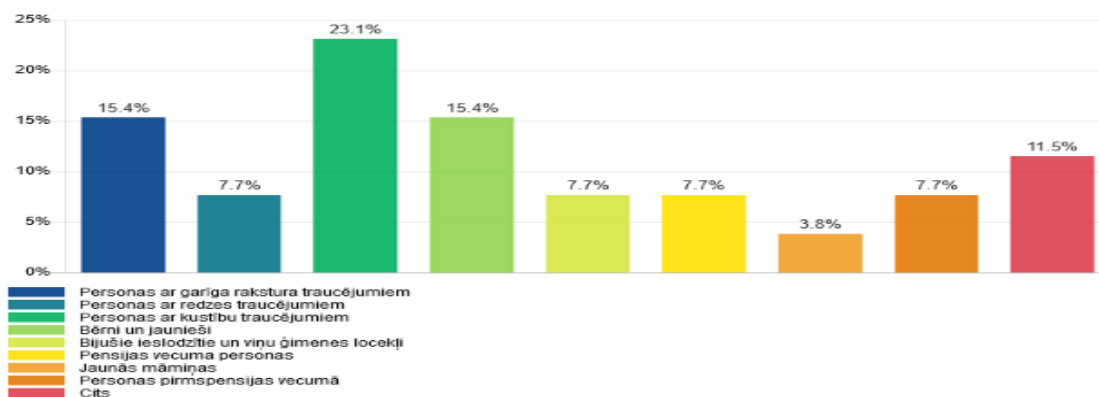
Labklājības ministrijas sociālo uzņēmumu reģistrā uz 2019.gada 8.janvāri ir reģistrēti 32 SIA (*Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018.*), kuriem piešķirts sociālā uzņēmuma statuss. Autore izstrādāja aptaujas anketu, kura tika elektroniski izsūtīta 32 sociālajiem

uzņēmumiem internet vietnē VisiDati. No 32 uzņēmumiem anketas aizpildīja 10 uzņēmumi, 2 uzņēmumi elektroniski atbildēja, ka savu darbību vēl nav uzsākuši. Apkopojot pētījuma rezultātus, autore secina, ka uzņēmumu darbības pieredze: bez iepriekšējas darbības pieredzes - 4 uzņēmumi; ar pieredzi līdz 3 gadiem - 1; no 3 līdz 6 gadiem - 4, no 7 līdz 10 gadiem - 1. Uzņēmumu darbības sfēras: 1 uzņēmums - konsultācijas, apmācības, pasākumu organizēšana sociālās atstumtības riska grupām; 1 - atbalsts izglītībā, pirmsskolas izglītība; 1 - medicīna; 1 - servisa suņu apmācība cilvēkiem ar invaliditāti; 1 - ēdināšana; 1 - ražošana; 1 - mēbeļu ražošana; 1 - aprūpe mājās; 1 - izglītība; 1 - rotaļlietu ražošana, tirdzniecība, eksports.

Algotu darbinieku skaits: 1 algots darbinieks - 3 uzņēmumos; 2 algoti darbinieki - 3 uzņēmumos; 3 algoti darbinieki - 2 uzņēmumos; 4 algoti darbinieki - 1 uzņēmumā; 6 algoti darbinieki - 1 uzņēmumā. Brīvprātīgais darbs: 5 no 10 uzņēmumiem darbojas brīvprātīgie darbinieki. 3 uzņēmumos darbojas no 1 - 4 brīvprātīgie. 1 uzņēmumā darbojas 6 brīvprātīgie, 1 uzņēmumā darbojas 10 brīvprātīgie.

3 no 10 uzņēmumiem ir Sociālās uzņēmējdarbības asociācijas biedri, 1 uzņēmums gatavojas kļūt par asociācijas biedru, 6 uzņēmumi nav asociācijas biedri.

Autore parāda mērķa grupas uz kurām vērsta sociālo uzņēmumu darbība (1.attēls).

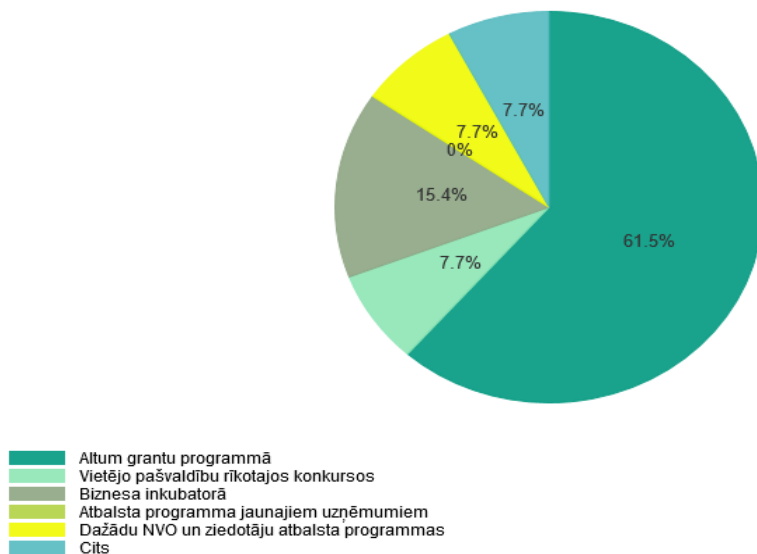

1. attēls. Mērķa grupas uz kurām vērsta sociālo uzņēmumu darbība (sastādīja autore)

Analizējot aptaujas rezultātus 1.attēlā var redzēt, ka mērķa grupas uz kurām tiek vērsta sociālo uzņēmumu darbība 23,1% gadījumos ir personas ar kustību traucējumiem, 15,4% gadījums gan personas ar garīga rakstura traucējumiem gan bērni un jaunieši, 11,5 % gadījumos respondenti norāda citas mērķa grupas (nedzirdīgie un ilgstošie bezdarbnieki, bezdarbnieki un bērni). 7,7% gan personas ar redzes traucējumiem, gan pensijas vecuma personas, bijušie ieslodzītie un viņu ģimenes locekļi gan jaunās māmiņas, 3,8% gadījumos norādītas personas pirmspensijas vecumā. Var secināt ka lielākā daļa mērķa grupu uz ko tiek vērsta sociālā uzņēmējdarbība ir personas ar kustību traucējumiem, personas ar garīga rakstura traucējumiem un bērni un jaunieši.

Aptauja parāda, ka 40% gadījumos sociālie uzņēmumi risina klientu izglītošanas un dažāda atbalsta pasākumu organizēšanu, 30% gadījumos klientu integrāciju un atgriešanos darba tirgū, 20% gadījumos veselības un sociālās aprūpes problēmas, 10% gadījumos citas problēmas, kas saistītas ar aprūpi mājās. Var secināt ka sociālie uzņēmumi visbiežāk risina klientu izglītošanas problēmas, organizējot dažādus atbalsta pasākumus, kā arī integrē un atgriež darba tirgū un risina veselības un sociālās aprūpes problēmas.

Izmantoto atbalsta programmu īpatsvars sociālajiem uzņēmumiem redzams 2.attēlā.

2.attēls. Izmantoto atbalsta programmu īpatsvars sociālajiem uzņēmumiem
(sastādīja autore)

Sociālie uzņēmumi 61,5% gadījumos ir izmantojuši piedāvāto ALTUM grantu programmu, 15,4% gadījumos iesaistījušies Biznesa inkubatoros, 7,7% gadījumos ir bijusi iesaiste vietējo pašvaldību rīkotajos konkursos, dažādās NVO un ziedotāju programmās, atbalsta programmās jaunajiem uzņēmumiem. Var secināt, ka sociālie uzņēmumi visbiežāk izmantojuši ALTUM grantu programmas, iesaistījušies biznesa inkubatoros, kā arī vietējo pašvaldību un ziedotāju rīkotajos konkursos.

Aptaujātie sociālie uzņēmumi kā grūtības, ar kurām saskaras, norāda, ka 23,5% gadījumos viņi sastopas ar atsaucības trūkumu no valsts un pašvaldības iestāžu puses, 17,6% sastopas ar sabiedrības neizpratni un neinformētību par sociālās uzņēmējdarbības būtību, tāpat 17,6% gadījumos sociālajiem uzņēmumiem trūkst informācijas par līdzfinansējuma un grantu programmu pieejamību, 11,8% gadījumu sociālajiem uzņēmumiem ir bijušas problēmas saņemt no bankas kredītu tāpat 11,8% gadījumi uzņēmumi norāda citas problēmas, kā pieredzes trūkumu un problēmas ar grantu saņemšanu. 5,9% gadījumu uzņēmumi min problēmas ar aprīkojuma un inventāra iegādi, problēmas ar darba spēka trūkumu, sarežģītu un neskaidru likumdošanu. Var secināt, ka sociālie uzņēmumi visbiežāk ir sastapušies ar atsaucības trūkumu no valsts un pašvaldības iestāžu puses, un sabiedrības neizpratni un neinformētību par sociālo uzņēmējdarbību, kā arī sociālajiem uzņēmumiem trūkst informācijas par līdzfinansējuma un grantu programmu pieejamību.

Uzņēmuma motivācija nodarboties ar sociālo uzņēmējdarbību: aptaujātie uzņēmumi 70% gadījumos pilnīgi piekrīt apgalvojumam, ka viņiem ir svarīgi risināt konkrētas mērķa grupas problēmas, tāpat uzņēmumiem ir svarīgi saņemt valsts un pašvaldību atbalstu, 60% gadījumos uzņēmumi nepiekrīt apgalvojumam kad uzņēmumam ir svarīgs prestižs nevis peļņa. Apgalvojumam par to ka ar sociālās uzņēmējdarbības palīdzību var sociālās problēmas var risināt radoši un inovatīvi pilnīgi piekrīt 50% uzņēmumu. Var secināt, ka sociālajiem uzņēmumiem ir svarīgi risināt konkrētas mērķa grupas problēmas, tāpat uzņēmumiem ir svarīgi saņemt valsts un pašvaldību atbalstu uzņēmumam ir svarīgs prestižs nevis peļņa.

Uz jautājumu, ko sociālie uzņēmumi ieteiktu jaunajiem uzņēmumiem saņemtas atbildes: veidot sadarbību savā starpā; nepadoties; rūpīgi plānot finanses; būt pacietīgiem, jo jāiziet cauri daudz birokrātiskiem jautājumiem; pirms uzsākt ko nopietnu sociālajā uzņēmējdarbībā, tomēr

iegūt kādu ar biznesa vadību vai vismaz projektu vadību saistītu izglītību; drosmi un pacietību; neuzticēties valstij; ja mērķis attaisno līdzekļus, uz priekšu; precizēt savu ideju un būt pārliecinātiem, ka jautājums jeb problēma, ko plāno risināt, tik tiešām ir īstā, ar kuras palīdzību tiks mainīta kaut viena cilvēka dzīve Latvijā. Var secināt ka svarīga ir sadarbība sociālo uzņēmumu starpā, likumdošanas pārzināšana, tāpat arī rūpīga finanšu plānošana, idejas precizēšana, kā arī zināšanas biznesa vadībā, pacietība un drosmē.

Secinājumi un priekšlikumi

Sociālā uzņēmējdarbība ir viens no veidiem, kā veidot tiešo sadarbību starp ikvienu sabiedrības locekli un inovatīvi un efektīvi rast kopīgus risinājumus sociālajām problēmām, kuras valsts un pašvaldība nevar atrisināt.

Sociālā uzņēmuma misija ir ietekmēt cilvēku dzīvi, atgriez to darbā tirgū un/vai integrēt sabiedrībā sniedzot atbalstu, izglītojot, nodarbinot vai veicot citus pasākumus, kuri labvēlīgi ietekmē noteiktu mērķa grupu.

„Sociālā uzņēmuma likumā” sociālais uzņēmums ir definēts kā sabiedrība ar ierobežotu atbildību (SIA), kas veic labvēlīgu sociālo ietekmi radošu saimniecisko darbību (piemēram, sociālo pakalpojumu sniegšana, iekļaujošas pilsoniskas sabiedrības veidošana, izglītības veicināšana, atbalsts zinātnei, vides aizsardzība un saglabāšana, dzīvnieku aizsardzība vai kultūras daudzveidības nodrošināšana) un ir ieguvusi sociālā uzņēmuma statusu. Latvijas Republikas Labklājības ministrijas sociālo uzņēmumu reģistrā uz 2019.gada 8.janvāri ir reģistrēti 32 SIA, kuriem ir piešķirts sociālā uzņēmuma statuss.

Sociālie uzņēmumi ikdienā darbojas ar tādām mērķa grupām kā ilgstoši bezdarbnieki, pirmspensijas vecuma personas, bērni un jaunieši, personas ar redzes, dzirdes un kustību traucējumiem, personas ar garīga rakstura traucējumiem, bijušie ieslodzītie un viņu ģimenes locekļi, jaunās māmiņas u.c.

Sociālie uzņēmumi ikdienā risina bezdarba problēmas, konkrētas mērķa grupas izglītošanu, integrāciju un/vai atbalsta pasākumus. Veic sociālo un veselības aprūpi, kā arī darbojas vides un dzīvnieku aizsardzības jomā.

Pētījuma aptaujas rezultāti parāda, ka sociālās problēmas, kuras risina sociālie uzņēmumi 40% gadījumos ir klientu izglītošanas un dažāda atbalsta pasākumu organizēšanu, 30% gadījumos klientu integrāciju un atgriešanos darba tirgū, 20% gadījumos veselības un sociālās aprūpes problēmas, 10% gadījumos citas problēmas, kas saistītas ar aprūpi mājās.

Sociālie uzņēmumi 61,5% gadījumos ir izmantojuši piedāvāto ALTUM grantu programmu, 15,4% gadījumos iesaistījušies Biznesa inkubatoros, 7,7% gadījumos ir bijuši iesaistīti vietējo pašvaldību rīkotajos konkursos, NVO un ziedotāju programmās, atbalsta programmās jaunajiem uzņēmumiem.

Pētījuma aptaujas rezultāti parāda, ka 70% gadījumos uzņēmumi pilnīgi piekrīt apgalvojumam, ka viņiem ir svarīgi risināt konkrētas mērķa grupas problēmas, tāpat uzņēmumiem ir svarīgi saņemt valsts un pašvaldību atbalstu. 50% gadījumos sociālie uzņēmumi piekrīt apgalvojumam, ka ar sociālās uzņēmējdarbības palīdzību sociālās problēmas var risināt radoši un inovatīvi.

Vietējām pašvaldībām kurās attīstās sociālie uzņēmumi jāveic atbalsta pasākumi sociālā uzņēmuma darbības atbalstam (nekustamā īpašuma nodokļa atlaides, telpu nodrošinājums, publicitātes nodrošinājums, izglītošanas pasākumi u.c.).

Valsts līmenī jāizveido vienota elektroniskā datu bāze, kas palīdzētu sociālajiem uzņēmumiem orientēties likumdošanā, biznesa jautājumos, sociālo uzņēmumu atbalsta iespējās un iespējā elektroniski saņemt konsultatīvo atbalstu.

Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācijai jārod iespēja sociālajiem uzņēmējiem savstarpēji gūt pieredzes apmaiņu Latvijā un ES valstīs līdzīgos sociālajos uzņēmumos.

Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācijai periodiski veikt sociālo uzņēmumu aptaujas un apzināt tās problēmas un šķēršļus ar ko saskaras sociālie uzņēmumi, asociācijai veikt starpnieka lomu starp valsts /pašvaldību iestādēm un sociālajiem uzņēmumiem.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Koncepcijas "Par sociālās uzņēmējdarbības ieviešanas iespējām Latvijā" kopsavilkums* (30.10.2014.). LR Ministru kabineta rīkojums Nr.618. <https://likumi.lv/doc.php?id=269885>, sk.23.02.2019.
2. *Sociālā uzņēmuma likums* (12.10.2017.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=294484>, sk.23.02.2019.
3. Avidar, R. (2017). Public Relations and Social Businesses: The Importance of Enhancing Engagemen. *Public Relations Review*, vol. 43(5), pp. 955-962. Retrieved 20.01.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S036381116303381>
4. Dwivedi, A., Weerawardenab, J. (2018). Conceptualizing and Operationalizing the Social Entrepreneurship Construct. *Journal of Business Research*, vol. 86, pp. 32-40. Retrieved 23.03.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296318300535>
5. Dobeļe, L. (2013). *Sociālās uzņēmējdarbības attīstības iespējas Latvijā*. [Promocijas darbs]. Jelgava: LLU.
6. Defourny, J., Nyssens, M. (2008). Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments. *WP*, 08/01, 40 p. Retrieved 15.03.2019 from http://www.emes.net/site/wp-content/uploads/WP_08_01_SE_WEB.pdf
7. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja (2012). *Sociālās uzņēmējdarbības iniciatīva. Labvēlīgu apstākļu izveide sociālajiem uzņēmumiem sociālās ekonomikas un sociālo inovāciju pamatam*. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:229:0044:0048:LV:PDF>, sk. 25.03.2019.
8. Frīdenberga, A. (2012.). *Biznesa ētiskā un sociālā seja*. <http://providus.lv/article/biznesa-etiska-un-sociala-seja>, sk.21.03.2019.
9. Fonte, M., Cucco, I. (2017). Cooperatives and Alternative Food Networks in Italy. The Long Road Towards a Social Economy in Agriculture. *Journal of Rural Studies*, vol. 53, pp. 291-302. Retrieved 25.03.2019 from <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.01.019>
10. Kobza, N., Mutlucan, C. (2016). Entrepreneurship Leading a Change in Europe: A Perspective of Young professionals. *17th IFAC Conference on International Stability, Technology and Culture TECIS*, vol. 49(29), pp. 289-293. Retrieved 24.03.2019 from <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2016.11.081>
11. Latvijas sociālās uzņēmējdarbības asociācija (2018). *Kas mēs esam?* <https://sua.lv/2018/08/01/kas-mes-esam/>, sk.20.01.2019.
12. Latvijas Republikas Labklājības ministrija (2018). *Atbalsts sociālai uzņēmējdarbībai*. http://www.lm.gov.lv/lv/?option=com_content&view=article&id=82248, sk.20.01.2019.
13. Lešinska, A., Litvins, G. u.c. (2012). *Latvija ceļā uz sociālo uzņēmējdarbību*. http://providus.lv/article_files/2265/original/SU_gala_9nov.pdf?1352889758, sk.20.01.2019.
14. Lis, A., Wallberg, N. u.c. (2017). *Sociālie uzņēmumi un pašvaldības: sadarbība, partnerība un sinerģija. Sadarbība un partnerība starp sociālajiem uzņēmumiem un pašvaldībām Latvijā, Baltkrievijā un Zviedrijā: analītisks esošās un iespējamās sadarbības un partnerības pārskats*, 55 lpp. https://www.lps.lv/uploads/docs_module/2018_6_p9.pdf, sk.20.01.2019.
15. Palacios-Marqués, D., García, M.G., Sánchez, M.M., Mari, M.P.A. (2019). Social Entrepreneurship and Organizational Performance: A Study of the Mediating Role of Distinctive Competencies in Marketing. *Journal of Business Research*, vol. 101, pp. 426-432. Retrieved 25.03.2019 from <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-business-research>
16. Rahdari, A., Sepasi, A., Moradi, M. (2016). Achieving Sustainability Through Schumpeterian Social Entrepreneurship: The Role of Social Enterprises. *Journal of Cleaner Production*, vol. 137, pp. 347-360. Retrieved 25.03.2019 from <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-cleaner-production>
17. Sabiedrības integrācijas fonds (2018). *Sociālā uzņēmējdarbība*. http://www.creativeideas.lv/f/Sociala_uznemejdarbiba_-_izdales_materials_istais.pdf, sk.24.03.2019.
18. Valsts attīstības finanšu institūcija Altum (2018). *Granti dzīvotspējīgu sociālās uzņēmējdarbības projektu īstenošanai*. <https://www.altum.lv/lv/pakalpojumi/uznemejiem/socialas-uznemejdarbibas-programma/par-programmu/>, sk.20.01.2019.

Summary

In Europe, the first understanding of social entrepreneurship as a special method for tackling social problems arose in the late eighties of the last century in Italy, when society faced previously unknown needs in the field of employment.

In Latvia the first social companies developed in 2008, 2009. With the adoption of the legal framework 01.04.2018. The Law on Social Entrepreneurship was explicitly stated and

agreed, both the criteria and the conditions for the establishment of a social enterprise. The social enterprises Register of the Ministry of Welfare of 8 January 2019 has been registered in 32 limited liability companies which have been granted the status of a social enterprise.

The author of the Social Enterprise survey found that social enterprises are small businesses with paid staff from 1 to 10 employees. Among the companies surveyed, 50% of the social enterprises are recruited by volunteers. Target groups targeted at social enterprises are persons with reduced mobility, persons with mental disabilities, children and young people, deaf, long-term unemployed, visually impaired, persons of pensionable age, other former prisoners and members of their families, young mothers, and pre-retirement age. The survey showed that social enterprises are tackling customer education problems and organising different support measures, integrating clients and facilitating their return to the labour market, working with health and social care problems. Social enterprises have used various support programmes for the grants programme offered by ALTUM, both engaged in business hatcheries and have been involved in competitions organised by local authorities, in various NGOs and donors programmes, support Programmes for new companies.

The difficulties encountered by social enterprises are the lack of responsiveness by state and local authorities, the lack of public awareness and awareness of social entrepreneurship and the nature of the company, and in the absence of information from social enterprises on the availability of co-financing and grant programmes, social enterprises have had problems obtaining from bank loans. Companies also mention problems with the purchase of equipment and furniture, problems with a lack of work, unclear legislation. The surveyed companies fully agree with the statement that it is important for them to address the challenges of a particular target group, and it is also important to receive State and municipal support, and agrees that social entrepreneurship can address creative and Innovative ideas.

INOVĀCIJAS VEICINOŠIE FAKTORI UN TO FINANSĒJUMS LATVIJĀ *INNOVATION FACTORS AND THEIR FINANCING IN LATVIA*

Guna Rundāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, moonromance@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Inta Kotāne Mg.oec. lektore*

Abstract: *The problem of research is still relatively low innovative activity in Latvia in relation to other European countries based on European Innovation Scoreboard date. The paper discusses the definition of innovation and its essence as well as the factors improving innovation capacity. The paper also lists financial resources available in Latvia, that can be used for development of innovative activities.*

Keywords: *finances and support, innovation, innovation factors, innovation index.*

Ievads

Inovācijas ir pasaules attīstības pamatā. Ne velti ir tik daudz veidi kā tās klasificēt. Inovāciju teoriju pirmsākumi meklējami 19. gadsimta pirmajā pusē (*Boļšakovs, 2008., 2.lpp.*). Dažādi avoti norāda sakarību starp ekonomisko attīstību un inovācijām. Inovatīva uzņēmējdarbība ir ekonomiski attīstītāko valstu pamats.

Valstīs ar augstu inovāciju kapacitāti ir augsts labklājības līmenis, attīstīta tautsaimniecība, kā arī dominējoši uzņēmumi pasaules tirgū. Tādēļ jebkurai valstij ir svarīgi celt inovāciju kapacitāti. Inovatīvā darbība Latvijā joprojām ir viduvēja, tādēļ ir aktuāli noskaidrot, kādi iemesli to ietekmē.

Pētījuma mērķis ir uzskaitīt inovāciju ieviešanu veicinošos faktoros un noskaidrot vai Latvijā piedāvātie finanšu resursi inovatīvas darbības attīstībai ir pietiekami citu Eiropas valstu kontekstā. Pētījuma mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi: izpētīt inovācijas jēdzienu; raksturot Latvijā pieejamo finansējuma avotu, kas veicina inovatīvo aktivitāti; izpētīt inovācijas veicinošos faktoros; novērtēt inovāciju kapacitāti Latvijā un izstrādāt secinājumus un priekšlikumus.

Pētījumā izmantotās metodes: monogrāfiskā, jeb aprakstošā, loģiski konstruktīvā metode, kā arī matemātiskās statistikas metode, ieverot indeksu metodi.

Inovācijas jēdziena izpēte

Vārds “inovācija”, tulkojumā no angļu valodas nozīmē “jauninājums”, “jaunievedums” (*Tilde, 2018.*).

Ņemot vērā tikai vārda tulkojumu, inovāciju jēdziens ir pārāk plašs. Katru inovāciju var nosaukt par jauninājumu, bet ne katru jauninājumu var izdalīt kā inovāciju.

Inovācijas, jaunatklājumi un izgudrojumi ir attīstības procesa virzītāji. Inovācijas tika ieviestas jau sen senos laikos, tomēr tad tās vēl nedēvēja par inovācijām. Austrijas zinātnieks J.Šumpēters bija pirmais, kas raksturoja šo jēdzienu. Viņa traktējums bija, ka inovācijas ir plaša diapazona “jaunas kombinācijas”:

- 1) jaunu produktu radīšana un ieviešana;
- 2) jaunu metožu radīšana un ieviešana;
- 3) jaunu tirgu atklāšana, apguve un pakļaušana;
- 4) jaunu izejmateriālu un pusfabrikātu avotu atklāšana un adaptēšana;
- 5) jaunu organizāciju radīšana jaunās industrijās” (*Dimza, 2003., 16.lpp.*).

Šumpētera traktējums joprojām ir aktuāls un saskatāms arī daudzās mūsdienās radītās definīcijās.

OECD Oslo rokasgrāmatas 3. izdevumā ir minēta šāda definīcija: “Inovācija ir jauna vai būtiski uzlabota produkta (pakalpojuma), procesa, jaunas mārketinga metodes, jaunas

organizatoriskas metodes uzņēmējdarbībā, jaunas darba vietas organizācija metodes vai jaunas ārējo sakaru metodes ieviešana (OECD, 2005, p. 46).

Autore secina, ka visiem inovācijas procesiem ir tieša saistība ar uzņēmējdarbību.

Latvijas normatīvajos aktos inovācija definēta, kā “process, kurā jaunas zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas idejas, izstrādnes un tehnoloģijas tiek īstenotas tirgū pieprasītā un konkurētspējīgā produktā vai pakalpojumā” (*Par Nacionālo inovāciju programmu 2003.-2006.gadam*, 2003.). Mīlbergs uzskata, ka inovācija (inovatīvā darbība) ir uz zināšanām virzītās ekonomikas dzinējspēks. Tas ir process, kurā jaunas zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas izstrādnes un tehnoloģijas tiek īstenotas tirgū pieprasītā un konkurētspējīgā produktā vai pakalpojumā. Inovācijas sākas ar idejām, bet idejas ir jāpārveido noderīgos komerciālos vai sociālos rezultātos (*Milbergs, 2010, p.9*). Monogrāfijas “Inovācijas un Latvijas tautsaimniecība” autori inovāciju definē kā uz zināšanām balstīts ekonomikas virzītājspēks, kā process, kurā veidojas zinātniski, tehniski, sociāli, kultūras jauninājumi, kas tiek ieviesti tirgū kā konkurētspējīgi pakalpojumi (*Zelgalvis u.c., 2011., 9. lpp.*).

Definīcija sasaucas ar jau citām iepriekšminētajām, proti – inovācija vienmēr tiek izteikta produktā vai pakalpojumā, peļņu nesošā objektā.

Finansējums un atbalsts inovācijām Latvijā

Latvijā pieejamos inovāciju finansēšanas avotus var iedalīt 6 grupās: valsts un pašvaldību finansējums, privātie līdzekļi, riska kapitāls, “biznesa eņģeļu” piešķirtie līdzekļi, ES fondu līdzekļi, aizņēmumi kredītiestādēs.

Latvijā pastāv dažādas inovāciju atbalsta struktūras, kā piemēram, biznesa inkubatori nozaru klasteri, tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti, kompetences centri, kas sniedz atbalstu uzņēmumiem dažādos posmos. Kopš 2016. gada Latvijā darbojas 15 inkubatori (*Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2016.*). Kā inovāciju atbalsta instrumentu var minēt „Horizon 2020”, kas ir jauns Eiropas Savienības (turpmāk - ES) finanšu mehānisms, kura mērķis ir nodrošināt ES globālo pozīciju pētniecības, inovācijas un tehnoloģijas jomās, sekmēt Eiropas izaugsmi un veicināt nodarbinātību. Tā ietvaros ir izstrādāts mazo un vidējo uzņēmumu (turpmāk - MVU) instruments, kas izveidots, lai palīdzētu maziem un vidējiem uzņēmumiem realizēt tirgus orientētas, inovatīvas idejas, pārvērst tās tirgus pieprasītos, konkurētspējīgos, peļņu nesošos produktos vai pakalpojumos. Tā kopējā finansējuma bāze ir 3 miljardi eiro, plānots atbalstīt 7500 uzņēmumus līdz 2020. gadam (Latvijas Tehnoloģiskais centrs, 2018).

Spēcīgs atbalsta instruments ir “ALTUM”, kas ir valsts attīstības finanšu institūcija. “ALTUM” piedāvā dažāda veida palīdzību uzņēmējiem, tādējādi sniedzot daudzveidīgu atbalstu (*ALTUM, 2018.*).

Runājot par atbalstu uzņēmumiem ir jāmin arī 3 speciālās ekonomiskās zonas: Rēzeknes SEZ, Liepājas SEZ, Latgales SEZ un 2 brīvostas: Rīgas brīvosta un Ventspils brīvosta. Tās piedāvā gan tiešās nodokļu atlaides, gan netiešās. Tā ir vide, kur uzņēmēji var attīstīt savu uzņēmējdarbību saņemot atbalstu un atvieglojumus.

Inovācijas veicinošo faktoru izpēte

Inovāciju ieviešana ir komplekss process, kas ir atkarīgs no vairākiem faktoriem. Faktori, kas to ietekmē ir dažādi, tāpat arī to svarīguma pakāpes atšķiras. Faktoru uzskaitē un analīze varētu palīdzēt inovāciju kapacitātes paaugstināšanā Latvijā.

Literatūras avotu izpēte liecina, ka zinātniekiem joprojām nav pilnīgas vienprātības par faktoriem, kas uzņēmumos attīsta vai bremsē inovāciju attīstību. Šāda viedokļu daudzveidība ir izskaidrojama gan ar dažādu valstu uzņēmējdarbības vides īpatnībām, gan ar valsts politikas atšķirīgām pamatnostādnēm tautsaimniecībā, gan piešķirtā valsts atbalsta nevienmērīgu

sadalījumu starp nozarēm un uzņēmumiem. Tomēr nepārprotami ir skaidrs, ka tirgus ekonomikas apstākļos inovāciju nozīme arvien pieaug (Zelgalvis u.c. 2011., 57.lpp.).

Pētnieki apkopoja vairākus inovāciju kapacitāti paaugstinošus faktorus. Par pamatu apkopotajai informācijai tika izmantotas zinātniskās publikācijas no 2000. līdz 2012. gadam. Pētnieki izdalīja 3 kategorijas, tad katrai kategorijai piemeklēja faktorus. Pievērsa uzmanību faktoriem, kas ietekmē inovāciju individuālā, grupu un organizācijas līmenī (Zennouche, Zhang, Wang, 2014).

Raksta autore, analizējot vairākus zinātniskos pētījumus un citus avotus, ir sistematizējusi un sadalījusi, kā arī apkopojusi inovācijas veicinošos faktorus pa grupām 1. tabulā. Katram zinātniekam faktori ir sistematizēti dažādos veidos, kā arī atšķiras konkrētības pakāpe, tādēļ autore tos sistematizēja 4 lielās grupās. Jāņem vērā, ka pētnieki (Zennouche, Zhang, Wang, 2014) nav izvirzījuši savus faktorus, bet apkopojusi tos no vairākiem zinātniskajiem rakstiem, līdz ar to, šo faktoru īpatsvaram ir lielāka nozīme (1.tabula).

1.tabula

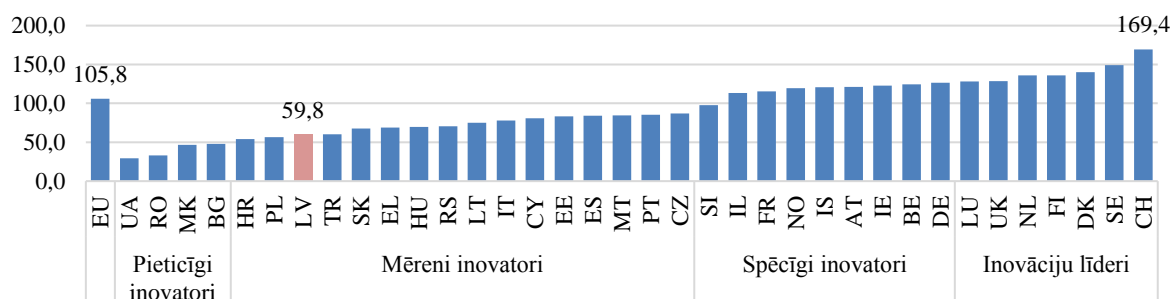
Inovācijas veicinošie faktori (autore izveidota)

Autors/autoru grupa	Tirgus attīstība	Tehnoloģiju attīstība	Cilvēkkapitāls	Organizācijas struktūra	Finansiālais atbalsts
Zelgalvis u.c., 2011	X		X		
Romijn, Albaladejo, 2002	X		X		X
Stephens, Partridge, Faggian, 2013	X	X	X		
Zennouche, Zhang, Wang, 2014			X	X	X
Nam, Tuan, Van Minh, 2017			X	X	

No 5 veiktajiem pētījumiem 1. tabulā cilvēkkapitāls ir vienīgais faktors, kas minēts visos zinātniskajos rakstos. Visi zinātnieki ir uzsvēruši tā nozīmīgumu inovāciju kapacitātes paaugstināšanā. J. Zhang pētījumā vairāk nekā 50% apakšfaktori attiecas uz cilvēkkapitālu un tā spējām. Kā otrs biežāk minētais faktors ir vispārējā tirgus attīstība, kur ietilpst gan uzņēmējdarbība kopumā, gan koncentrācijas pakāpe un citi apakšfaktori. Var secināt, ka cilvēks un tā radošums ir svarīgākais elements inovāciju radīšanā.

Inovāciju kapacitāte Latvijā

Latvija ir ES dalībvalsts un ir svarīgi salīdzināt inovatīvo darbību Latvijā ar citām dalībvalstīm. Eiropas Komisija izveidojusi Eiropas Inovācijas pārskatu, kurā apkopoti dati par inovācijām Eiropas valstīs, vērtējot 27 rādītājus. ES dalībvalstis tiek iedalītas četrās kategorijās: inovāciju līderi, spēcīgi inovatori, mēreni inovatori un pieticīgi inovatori. Latvija vairākus gadus ir bijusi pieticīgu inovatoru grupā (European Commission, 2018).

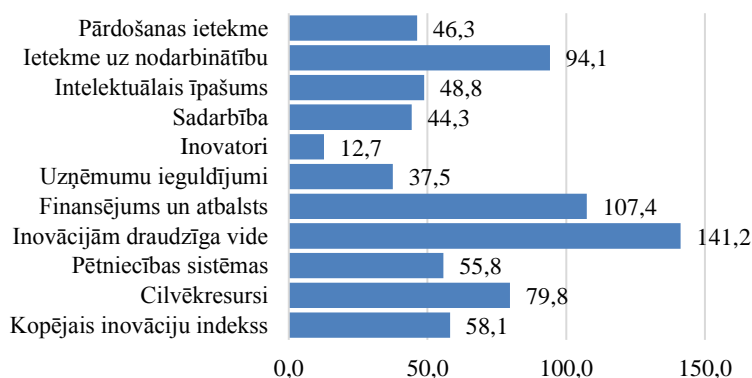

1.attēls. Eiropas 36 valstu inovācijas indeksi 2018. gadā (European Commission, 2018)

1.attēlā ir redzami Eiropas 36 valstu inovāciju indeksi 2018.gadā attiecībā pret 2010.gadu. Latvija atrodas mēreno inovatoru grupā ar inovāciju indeksu 59,8. Latvijas inovāciju indekss nav augsts, salīdzinoši ar citām valstīm, 30 vieta no 36 valstīm.

Latvijai inovāciju jomā ir vieta izaugsmei, tomēr, kā autore minēja iepriekš, inovāciju indekss sastāv no dažādiem rādītājiem. Izpētot tos var secināt, kuras ir vājās vietas un ko vajadzētu uzlabot, lai paaugstinātu inovāciju īpatsvaru valstī.

2. attēlā autore apkopojusi 10 rādītājus, kas veidoja Latvijas kopējo inovācijas indeksu 2018.gadā.

2.attēls. Latvijas inovāciju indeksu veidojošie rādītāji 2018. gadā
(European Commission, 2018).

Kā redzams 2.attēlā, tad Latvijā ir inovācijām draudzīga vide, šis rādītājs ir ar visaugstāko indeksu – 141,2. Vēl pozitīvi var vērtēt “cilvēkresursus”, “ietekmi uz nodarbinātību” un “finansējumu un atbalstu”. Autore secina, ka Latvijā darbojas ātri augoši uzņēmumi, kas tendēti uz inovācijām un pozitīvi ietekmē nodarbinātību, mazinot bezdarba līmeni, kā arī valstī ir izglītots darbaspēks un tiek domāts par mūžizglītību. Zemākais novērtējums ir rādītājam “inovatori” - 12,7, kas ietver sevī MVU, kuri ir radījuši produktu vai procesu inovācijas, mārketinga vai organizatoriskās inovācijas. Autore secina, ka Latvijā uzņēmējdarbības vide ir draudzīga inovācijām, ir arī pietiekams finansiālais atbalsts, bet uzņēmumos netiek radītas inovācijas

Secinājumi un priekšlikumi

Inovāciju jēdzienam ir dažādas definīcijas. Tās var iedalīt: konkrētās, kur ar inovācijām saprot visu ieviešanas procesu, tātad gan jauninājuma izgudrošanu, gan ieviešanu, kā arī šis jauninājums var būt gan produkts, gan pakalpojums, gan organizatoriska vai cita metode, un nekonkrētās, kur inovācijas ir abstraktāks jēdziens, to saistot ar vienkārši kaut ko jaunu. Modernajā ekonomikā izmanto OECD definīciju, kas sasaistās ar pirmā tipa definīcijām.

Nepastāv vienots viedoklis par inovāciju ieviešanu veicinošiem faktoriem. Apkopojot 5 zinātniskos rakstus un grāmatas, autore secināja, ka tikai cilvēkkapitāls, tika minēts pilnīgi visos rakstos, kā apliecinājums tam, ka tas ir izteikti nozīmīgs faktors inovāciju ieviešanā.

Latvijas kopējais inovācijas indekss 2018. gadā ir 59,8, kas ierindo Latviju 30 vietā no 36 Eiropas valstīm. Latvijā ir pieaugusi inovāciju kapacitāte un Latvija no “vājo inovatoru” grupas ir pārvietojusies uz “mēreno inovatoru” grupu.

Inovāciju indekss sastāv no vairākiem rādītājiem, Latvijā visaugstākie no tiem ir “inovācijām draudzīga vide”, “cilvēkresursi”, “ietekme uz nodarbinātību” un “finansiālais atbalsts”, kas norāda, ka ātri augoši uzņēmumi palielina nodarbinātību, un valsts domā par mūžizglītību. Zemākais novērtējums ir rādītājam “inovatori”, kas pierāda, ka MVU ir radījuši

maz inovatīvus produktus vai pakalpojumus. Var secināt, ka Latvijā ir inovācijām draudzīga vide, bet uzņēmumi nerada pietiekami daudz inovācijas.

Latvijā pieejamais finansējums ir pietiekams inovāciju ieviešanai, bet uzņēmumi neiegulda līdzekļus un rada maz jaunus, inovatīvus produktus, kā vienu no risinājumiem autore piedāvā, ka Ekonomikas ministrijai kopā ar Izglītības un zinātnes ministriju radīt institūciju kā sadarbības tīklu starp uzņēmumiem un pētniecības institūcijām, augstskolām. Institūcija izveidotu digitālo platformu, kur uzņēmumiem būtu pieeja jaunākajiem zinātniskajiem pētījumiem, lekciju materiāliem un zināšanām. Klāt katram pētījumam būtu norādīta komanda, un uzņēmumi varētu sadarboties ar potenciālajiem darbiniekiem. Sadarbība starp uzņēmējiem un zinātni ir veids kā palielināt inovāciju ieviešanu, dalīšanās ar zināšanām palīdzētu radīt jaunas idejas. Autore uzskata, ka LR Ekonomikas ministrijai būtu jāveic inovāciju ieviešanu ietekmējošo faktoru analīze Latvijā, lai noskaidrotu, kuri no tiem nav pietiekami augstā līmenī un izstrādātu atbalsta programmu, kas tos uzlabotu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Par Nacionālo inovāciju programmu 2003.-2006.gadam* (2003). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr.205. <https://likumi.lv/ta/id/73699-par-nacionalo-inovaciju-programmu-2003-2006-gadam>, sk. 16.03.2019.
2. ALTUM (2018). *Kas mēs esam*. <https://www.altum.lv/iv/par-altum/kas-mes-esam/>, sk. 20.03.2019.
3. Boļšakovs, S. (2008). *Inovatīvā darbība Latvijā*. Rīga: Jumava. 323 lpp.
4. Dimza, V. (2003). *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā*. Rīga: LZA EI. 205 lpp.
5. European Commission (2018). *European Innovation Scoreboard*. Retrieved April, 02, 2019 from https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en
6. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (2016). *Biznesa inkubatori*. <http://www.liaa.gov.lv/iv/fondi/2014-2020/biznesa-inkubatori>, sk. 15.04.2019.
7. Latvijas Tehnoloģiskais centrs (2018). *Inovācijas politika Latvijā*. <http://innovation.lv/inovacija/inovācijas-politika-latvija>, sk. 15.04.2019.
8. Milbergs, E. (2010). *Innovation is Key to Economic Recovery*. [Presentation]. Retrieved April, 19, 2019 from <http://www.authorstream.com/Presentation/egils-320614-milbergs-presentation-jan-21-2010-innovation-science-technology-economic-development-job-creation-research-commercialization-1-6-business-finance-ppt-powerpoint/>
9. Nam, T., Tuan, N., Van Minh, N. (2017). Critical Successful Factors for Innovation in Vietnamese Firms. *Journal of Industrial Engineering and Management*, vol.10 (3), pp. 522-544. Retrieved January 10, 2019 from <http://www.jiem.org/index.php/jiem/issue/view/38>
10. OECD (2005). *Oslo Manual Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition*. Paris: OECD Publishing. 162 p. Retrieved April, 4, 2019 from <http://www.mctic.gov.br/mctic/export/sites/institucional/indicadores/detalhe/Manuais/OCDE-Manual-de-Oslo-3-edicao-em-ingles.pdf>
11. Romijn, H., Albaladejo, M. (2002). Determinants of Innovation Capability in Small Electronics and Software Firms in Southeast England. *Research Policy*, vol. 31 (7), pp. 1053-1067. Retrieved January 10, 2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0048733301001767>
12. Stephens, H.M., Partridge, M.D., Faggian, A. (2013). Innovation, Entrepreneurship and Economic Growth in Lagging Regions. *Journal of Regional Science*, vol. 53 (5), pp 778-812. Retrieved January 10, 2019 from <https://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=14&sid=9d5c969e-9aea-4088-9431-9d12b83fecfb%40sessionmgr4010>
13. Tilde (2018). *Vārdnīcas*. <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=10331062&q=innovation>, sk. 19.04.2019.
14. Zelgalvis, E. u.c. (2011). *Inovācijas un Latvijas tautsaimniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds 167 lpp.
15. Zennouche, M., Zhang, J., Wang, B.W. (2014). Factors Influencing Innovation at Individual, Group and Organisational Levels: A Content Analysis. *International Journal of Information Systems and Change Management*, 7(1), pp. 23-42. Retrieved February 12, 2019 from https://www.researchgate.net/publication/286199604_Factors_influencing_innovation_at_individual_group_and_organisational_levels_A_content_analysis

Summary

The paper examines the concept of innovation and its essence, analyses the innovation policy of Latvia, as well as summarizes the factors promoting innovation capacity from various scientific publications, books as well as other sources. The paper contains list of financial resources available in Latvia that can be used for the development of innovative activities. The problem of research is still relatively low innovative activity in the country. It is concluded that there is a wide range of support to promote innovative activities in Latvia, including various financial sources, and this is not the basis for the low innovation index.

As one of the solutions, the author proposes that the Ministry of Economics together with the Ministry of Education and Science create an institution as a cooperation network between enterprises and research institutions, universities.

Innovation is a complex process that is influenced by several factors. The research author suggests that the Ministry of Economics should analyse the factors influencing the implementation of innovations in Latvia in order to find out which ones are not high enough and develop a support program to improve them.

ENHANCING THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION THROUGH THE INTEGRATION OF BUSINESS AND EDUCATION

REGIONA INTELEKTUĀLĀ POTENCIĀLA PAAUGSTINĀJUMS BIZNESA UN IZGLĪTĪBAS INTEGRĀCIJAS CEĻĀ

Tatsiana Serada

Polotsk State University, t.sereda@pdu.by, Novopolotsk, Belarus

Elvira Voronko

Polotsk State University, Mg. oec., e.voronko@pdu.by, Novopolotsk, Belarus

Abstract. *Enhancing intellectual potential is becoming a global goal for the development of modern society, since the intellectual potential development index is a major component of the human development index. The society needs new knowledge and, accordingly, new methods and models for obtaining them. One of the ways to increase the intellectual potential of a region can be the integration of business and education through the extensive use of the dual training model, which represents significant advantages for the employer, for the educational institution, for the future specialist and for the state. To solve this problem and form a practice-oriented educational environment, it is necessary to implement a social partnership mechanism that ensures the optimal balance between the realizations of the interests of all parties involved in the education process.*

Keywords: *dual training, education, Education Index, Human development index, intellectual potential.*

Introduction

Improving the quality of education is one of the urgent problems of the development of the education system. Today, enterprises need specialists who are capable of self-realization, are socially mobile, able to develop and change their own life strategy, and are easily adaptable in the modern conditions of economic development of the relevant region and country. Society needs new knowledge and, accordingly, new methods and models for obtaining them. The aim of the research presented in this article is to show the need for the integration of business and education as one of the conditions for increasing the intellectual potential and innovative development of the region. The article used analytical, economic methods, Conceptual and Empirical Research.

Main body

In determining the level of a country's economic development, the key criterion is the Education Index. According to the Human Development Reports (1990-2017), the level of the Education Index is ahead of the value of the Human Development Index, both in Belarus and Latvia, which is displayed on the graph (Figure 1).

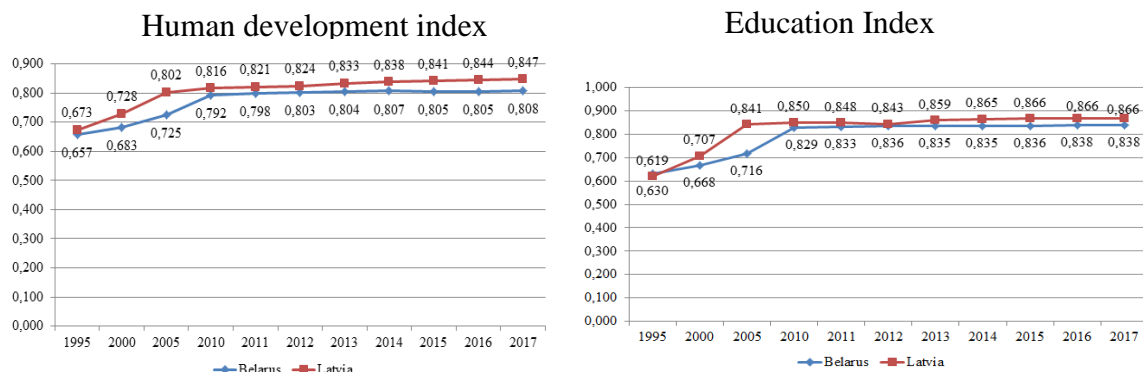

Figure 1. Dynamics of the human development index and the education index for the Republic of Belarus and Latvia (compiled by the authors according to United nations development programme, 1990-2017)

Note that the countries represented are at approximately the same level of development in terms of the indicators studied. In the ranking of countries in the Human Development Index by the United Nations Development Program (UNDP), the United Nations Development Program (UNDP) 2016, according to data calculated at the end of 2015, Latvia ranks 46th, Belarus is 50. Education in 2015, Latvia ranks 25th, Belarus ranks 26th among 188 countries (*Humanitarian Encyclopedia, 2019*). The achieved values of the indicators ensure that Latvia and Belarus are in a group of countries with a very high and high level of human development.

In order to retain and improve the achieved positions along with the development of the economy and society, it is also necessary to improve the education system, since the state can lose or acquire educated people, reducing or increasing their intellectual potential accordingly. The index of the development of the intellectual potential of society is an essential component of the index of human development, therefore, increasing the intellectual potential, and with it the quality of education, becomes the global goal of the development of modern society.

The tasks of universities as the main generators of innovation and producers of educational services in such conditions of development are extensive enough (*Voronko, 2018, p. 127*).

The main task to be solved by the education system is to form a new model of vocational training that would overcome the lag in the structure, volume and quality of labor resources from the real requirements of specific enterprises and organizations. Mechanisms of management of educational processes are in need of serious study in order to increase efficiency of employment in the medium term (*Ziankova, 2018, p. 108*).

The problem of modern education today is how to move from fundamental knowledge to innovation and provide training for a practice-oriented specialist. To do this, it is necessary to actively engage in the commercialization of fundamental knowledge, the education system must acquire new, practice-oriented content without losing its fundamentality. These circumstances explain the close attention to universities in the modern conditions of social development. At present, they perform both traditional functions (training, research, social, economic, etc.), as well as fundamentally new ones - integrating and inclusive (*Voronko, 2014, p. 82*).

Very often, young professionals experience difficulties in competition in the labor market. The term of adaptation to the conditions of activity takes several years after the termination of the institution of education, which requires both additional efforts from the young specialists themselves and cash costs for retraining from the companies in which they work. This situation is the cause of the growing contradiction between the system of higher professional education and modern business.

One of the ways to solve the existing problem is to use the dual system of vocational training, which has received world recognition as a form of training. The essence of dual training lies in a balanced combination of theory and practice through the cooperation of enterprises, educational institutions, authorities. Dual learning is defined as a form of training that involves a combination of training in an educational institution with periods of production activity. The dual training model is a system of methods, organizational forms, means of their implementation, as well as methods of teaching technology in terms of professional training based on the interaction of an educational institution and an enterprise.

Practical orientation allows students to acquire the necessary minimum of professional skills, organizational experience, and a system of theoretical knowledge, professional mobility and competence. The practice of employing graduates in recent years shows that potential employers in the selection of personnel express interest in personnel who already have experience in addition to special education.

The dual system of training specialists is aimed at improving the model of training professional personnel, taking into account the economic needs of specialists in order to

increase the investment interest of the regions and increase their innovative activity. The basis of education should be the creation of an environment focused on competition between students and, thereby, to the maximum extent conducive to the formation of the future specialist's competitiveness.

For the formation of a practice-oriented educational environment, it is necessary to implement a mechanism of social partnership with the real participation of the employer in a mutually beneficial resource exchange, and this implies:

- the creation and support of an Internet resource for organizations of personnel, graduates, students with the possibility of entering and searching for vacancies, as well as entering, searching and analyzing resumes of students and graduates of the university;
- creation of an automated system for managing the interaction of the university, students, employers;
- conclusion of agreements on cooperation with organizations-personnel for the training of specialists;
- the provision by the contracting authorities of internship sites for students and university teachers (*Sereda, 2018, p. 426-427*).

The created Internet resource of the organization can also be used as its advertising platform. The interactive advertising content creates a positive image of the company among consumers and the free access to the statistics used to evaluate the effectiveness of decisions (*Sereda, 2018, p. 131*).

Introduction of the dual training system offers significant advantages for the employer to an educational institution for future specialist and for the state, which effectively solves the problem of training qualified personnel for its economy. The advantages of the dual training system (compared to the traditional form of education) include:

- strengthening the practice-oriented educational process, while maintaining the level of the theoretical component;
- training in accordance with the real needs of employers, which contributes to the employment of a significant number of graduates due to the needs of employers;
- formation of professional, social, organizational, psycho-physiological adaptation by influencing the personality of a specialist in the course of practical training at the enterprise;
- ensuring a higher motivation of students in gaining knowledge, due to high-quality performance of official duties at the workplace;
- saving financial resources for the selection and selection of personnel increases the interest of employers in the education and training of their future employees;
- the concentration of an educational institution on the transfer of fundamental knowledge, allows to increase not only the mobility of a graduate in a professional direction, but also makes him competitive in the modern labor market;
- reduction of budget expenditures on training specialists, co-financing the learning process from business;
- an increase in the material, technological and technological equipment of the educational process;
- implementation of self-financing opportunities for students during their education (*Voronko, Sereda, 2018, p. 72*).

Conclusions and suggestions

Thus, one of the conditions for increasing the intellectual potential of a region is the integration of business and education through the extensive use of the dual training model. Using the dual education system will help solve two problems simultaneously: to improve the quality of vocational education and reduce the shortage of highly skilled workers. The high

reliability of the dual training system is explained by the fact that it meets the interests of all the parties involved (business, educational institution, enterprises, students, the state). For an enterprise, dual education is an opportunity to prepare for themselves personnel exactly «to order», ensuring their maximum compliance with all their requirements, saving on expenses for searching and selecting employees, retraining and adaptation. For students, dual training is an excellent chance to gain independence early and easier to adapt to adulthood. For the state, this system effectively addresses the issue of qualified personnel for its economy.

The established cooperation of universities and businesses will lead to the effective use of their existing resources, and ultimately to the development of the region and increase its competitiveness, by increasing the intellectual potential.

Bibliography

1. Humanitarian Encyclopedia (2019). *Rating countries in the world by level of education 2006–2018*. Retrieved March 02, 2019 from <https://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>
2. Serada, T.N. (2018). Comprehensive approach to estimation of efficiency of internet advertising. *The Scientific Journal of Rezekne Academy of Technologies: Individual. Society. State. Proceedings of the International Student and Teacher Scientific Practical Conference*, pp.131-134. Retrieved February 11, 2019 from <http://journals.ru.lv/index.php/ISS/article/view/3027/2880>
3. Serada, T.N. (2018). Formation of the practice-oriented educational environment of the university. *Innovative approaches in the educational process of higher education: national and international aspects: electron. collection of articles of the Intern. scientific-practical conference, dedicated. 50th anniversary of Polotsk state University*, pp. 426-430. Retrieved February 11, 2019 from <http://elib.psu.by:8080/handle/123456789/21486>
4. United nations development programme (1990-2017). *Human Development Reports*. Retrieved February 27, 2019 from <http://hdr.undp.org/en/data>
5. Voronko, E. (2014). The role and place of higher education establishments in the formation of the economy of knowledge. *Consumer cooperation. The Scientific Journal of the Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives*, 2(45), pp.79-83. Retrieved February 11, 2019 from https://elibrary.ru/download/elibrary_21639758_95720498.pdf
6. Voronko, E. (2018). Interaction of the state and business at the training of specialists for the economy of knowledge. *The Scientific Journal of Rezekne Academy of Technologies: Individual. Society. State. Proceedings of the International Student and Teacher Scientific Practical Conference*, pp.127-130. Retrieved February 11, 2019 from <http://journals.ru.lv/index.php/ISS/article/view/3028/2879>
7. Voronko, E., Serada, T.N. (2018). Dual training as a condition for increasing vocational guidance and competitiveness of future economists. *Herald of Polotsk State University. Series D, Economics and Law Sciences*, 13, pp.70-74. Retrieved February 12, 2019 from <http://elib.psu.by:8080/handle/123456789/23184>
8. Ziankova, I. (2018). Development of the labor market according to the postulates of inclusive economic growth in Belarus. *The Scientific Journal of Rezekne Academy of Technologies: Individual. Society. State. Proceedings of the International Student and Teacher Scientific Practical Conference*, pp.107-112. Retrieved February 11, 2019 from <http://journals.ru.lv/index.php/ISS/article/view/3032/2875>

Kopsavilkums

Šajā rakstā izglītība tiek uzskatīta par svarīgāko dzīves kvalitātes rādītāja sastāvdaļu. Tiek pētīta cilvēka attīstības indeksa un izglītības indeksa dinamika Latvijā un Baltkrievijas Republikā. Sasniegtie rādītāju apmēri nodrošina, ka Latvija un Baltkrievija atrodas valstu grupā ar ļoti augstu un augstu cilvēku attīstības līmeni. Tomēr darba devēji norāda uz nepieciešamību uzlabot turpmāko speciālistu profesionālās apmācības kvalitāti.

Mūsdienu izglītības problēma mūsdienās ir veids, kā pāriet no fundamentālajām zināšanām uz inovāciju un nodrošināt praktiska speciālista sagatavošanu. Viens no veidiem, kā atrisināt esošo problēmu, ir izmantot duālas profesionālās izglītības sistēmu, kas ir atzīta par pasaules mēroga apmācību.

Raksts atklāj būtību un pamato nepieciešamību izmantot duālas apmācību sistēmu kā nosacījumu intelektuālā potenciāla palielināšanai. Tiek atklāti šī modeļa priekšrocības salīdzinājumā ar tradicionālo darba devēja, skolas, nākotnes speciālista un valsts izglītības

formu. Lai veidotu uz praksi orientētu izglītības vidi un izmantotu duālu apmācību modeli, ir jāievieš sociālās partnerības mehānisms ar reālu darba devēja līdzdalību abpusēji izdevīgā resursu apmaiņā. Pastāvīga sadarbība starp universitātēm un uzņēmumiem ir faktors reģiona attīstībā un tās konkurētspējas paaugstināšanā, palielinot intelektuālo potenciālu.

NICHE MARKET *TIRGUS NIŠA*

Ilya Volkov

Utena University of Applied Sciences, ilya.volkov.1@mail.ru, Utena, Lithuania
Scientific supervisor: Rasa Bražulienė Master lecturer

Abstract. *This article examines the definition of the term 'niche market' particularly in how to find a niche and make it your own. It argues definition of niche and that in order to progress in this field, there needs to be a clearer understanding of the objectives. After examining current theory and definitions, the article uses the examples of niche market's companies as case studies to explore current thinking around niche market. The author suggests possible ways for development of the niche market in the future. The article gives a comprehensive and clear idea of the current understanding of niche market. This article will be useful in my own research as I develop a clear theoretical framework to improve policy of niche market's companies and possible ways of framing niche market's situation for the future.*

Keywords: *business, market, marketing, niche, segmentation.*

Introduction

Research object of the work is Niche market.

Work aim of the topic is to analyze Niche market.

Work goals:

1. To analyze theoretical resources about Niche.
2. To carry out research on how to find niche market and make it your own.

Research methods:

1. Analysis of theoretical parts.
2. Literature resources.

One common path to success for many small businesses is to find a niche market and establish a dominant position as a player in that niche. No large retailer can be all things to all people. Therefore, there will always be segments of the population whose needs for a particular product or services are unmet. This space is where a small business can penetrate a market.

Theoretical Aspects of Niche Market

Deciding whom the business company going to serve is one of the first things it need to do when starting a business. It has to happen before a company build a website, select a domain name, or ever consider placing an ad. Before we get into the tips, here is a little background on what a niche market is.

A niche market is where company take a broad market like dresses and drill down further. In the process, it may simplify its marketing by tuning into a specific audience.

Instead of just selling dresses and competing with giant companies like 'Ann Taylor' and 'JCPenny', company could go into a niche market and offer summer dresses. Alternatively, dresses for toddlers.

With a water purification business, company could niche down to selling to families or go in a different direction and sell to businesses. Even a certain type of business, like large corporations. They have to know exactly whom to sell.

Even a web design business can take a turn into a niche by specializing in creating web sites for caterers. Now company know exactly who to target. The company can go through the yellow page listings, find all the caterers within a town and see if they need a new web site complete with an app for mobile users on the go.

Going after a niche market can make you appear more relevant. It can help to target market. In addition, the result is can position your business for an easier sale.

Now, when the company knows the answer to “what is a niche market,” and you have checked out the benefits of advertising to a narrower audience, it is time to find your niche

If the company is struggling to decide, or you need more data to work with, there are the following five steps to find the niche.

Identification of interests and passions

This may be something you have already done. However, if you have not, make a list of 10 topical interests and passion areas.

Business is not easy, and at some point it will test you. If the company is working in an area that it does not care about, the odds of quitting will greatly increase - especially as a first-time business owner.

This does not mean that business need to find a perfect fit. If you are passionate about some aspect of running the business, you will stick with it. If you do not care about the topic, you may not be able to find the drive within to persevere.

Here are a few prompts to help you determine what your interests and passions are:

- How do you like to spend your free time?
- What do you look forward to do when you aren't doing it?
- What magazines do you subscribe to?
- What topics do you like to learn about the most?
- What clubs or organizations do you belong to?

Identification of problems, which can be solved

With your list of 10 topics in hand, the company are ready to start narrowing down its options. To create a profitable business, you first need to find problems your target customers are experiencing, then determine whether the company can actually solve them. Here are several things the company can do to identify problems in specific niches:

- Have one-on-one conversations or idea-extraction sessions with your target market. Make sure to find or create a framework for asking questions that help the company uncover pain points.
- Find forums related to company's niche, then take a look at the discussions that are taking place. What questions are the people asking? What problems do they have?
- Research keywords. Explore different keyword combinations on Google Trends and Google AdWords' keyword planner. This can help you uncover popular search terms related to pain points.

Competition research analysis

The presence of competition is not necessarily a bad thing. It may actually be showing the company that it have found a profitable niche. However, you do need to do a thorough analysis of the competing sites. Create a new spreadsheet and start logging all of the competing sites you can find.

Then figure out whether there is still an opportunity to stand out in the crowd. Can you still rank for your keywords? Is there a way to differentiate yourself and create a unique offer? Here are several signs that the company can enter a niche and be successful, even if there are already other sites serving it:

- Low-quality content. It is easy to outrank your competition in a niche where other business owners are not creating high-quality, detailed content that serves the audience.

- Lack of transparency. Many online entrepreneurs have disrupted entire industries by creating an authentic and transparent presence in a niche where other sites are faceless and overly corporate.
- Lack of paid competition. If you have found a keyword that has relatively high search volume, but little competition and paid advertising, an opportunity definitely exists for you to upset the market.

Determination the profitability of the niche

The company should now have a good idea of what niche it is going to get into. Maybe you have not narrowed your list down to a single topic area, but you have likely found a few ideas you feel good about. At this point, it is important to get an idea of how much money you have the potential to make in your niche. ClickBank is a great place to go to start your search.

So, browse top products in your category. If you cannot find any offers, that is not a good sign. It might mean that nobody has been able to monetize the niche.

If your search does turn up a decent number of products - but not an overabundance of products - you are in luck. Make note of price points so that you can price your own products in a competitive manner.

Also, keep in mind that you do not have to start your business with a product offering of your own. You can collaborate with products creators, advertisers and site owners in your niche to begin generating commissions while you are working on your unique solution.

Idea testing

The company is now armed with all of the information you need to choose a niche, and the only thing left to do is test your idea. One simple way to do this is to set up a landing page for pre-sales of a product you are developing. You can then drive traffic to this page with paid advertising.

Even if the company do not get pre-sales, that does not necessarily mean that you are not in a viable niche. It could be that your messaging is not quite right, or you have not found the right offer yet. By leveraging A/B split testing, you can optimize conversions and find out whether or not there is anything stopping your target market from taking action.

Like any marketing strategy, finding a niche market has its positive and negatives sides. On the one hand, you have less competition, a better chance at earning a loyal consumer base, and greater visibility opportunities when it comes to things like SEO and PPC. On the other hand, when you narrow your target audience down to a specific niche, you risk losing the attention of a more extensive selection of customers.

Although some companies will be better suited to a generalist approach, most organizations building their presence within a specific industry for the first time will find that choosing a niche market is the best way to get ahead. There is too much competition out there today for smaller companies to compete in a “vague” space. Just take SEO for example, there are endless companies out there competing for the term “marketing business,” but only a handful competing for “Brand and marketing business in London.”

Not only does a niche market definition give a company a chance to step outside of an overly crowded market, but it also ensures that your business stands out for all the right reasons.

Remember that consumer trust for major corporations and more prominent brands today is at an all-time low. Broad and general organization are struggling to earn the respect of their target audience. However, when you choose a niche market, you give yourself a better opportunity to connect with your preferred customer on a deeper level, building the loyalty that will make your company sustainable for years to come.

Choosing a niche market is not always easy, but it could be a powerful way to launch your business and open up opportunities for long-term success.

Conclusions and Suggestions

Once you have confirmed the viability of a niche, start developing a full-fledged website. You will want to learn how to create a blog, and generate more traffic to your site to boost your revenue and scale up.

However, do keep in mind that there is not necessarily a perfect process for finding a niche. You will want to do your homework, but if you get stuck in the planning phase, you will never actually get around to starting. As an entrepreneur, you need to become a good starter.

Bibliography

1. Business Bolts (15.07.2018). *15 Tips on How to Find Your Niche Market*. Retrieved March 15, 2019 from <https://businessbolts.com/15-tips-on-how-to-find-your-niche-market.html>
2. Business encyclopedia (2017). *Niche Market*. Retrieved March 17, 2019 from <https://www.shopify.com/encyclopedia/niche-market>
3. Entrepreneur Europe (2019). *5 Steps You Can Use to Find Your Niche*. Retrieved March 23, 2019 from <https://www.entrepreneur.com/article/272808>
4. Fabric brands (2018). *How to Find Your Niche Market: The Advantages of Being More Specific*. Retrieved March 23, 2019 from <http://fabrikbrands.com/how-to-find-your-niche-market/>
5. Fit small business (2018). *How to Find a Niche Market & Maximize Profits in 3 Steps*. Retrieved March 26, 2019 from <https://fitsmallbusiness.com/how-to-find-niche-market/>
6. Forbes (2019). *Niche Markets*. Retrieved March 28, 2019 from <https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2019/02/09/niche-markets-small-business-opportunity/#9bffe5535880>
7. Official website of Chris C. Ducker & Live2Sell, Inc (2018). *Finding Your Niche in 20mins or Less, with 3 Simple Steps!* Retrieved March 28, 2019 from <https://www.chrisducker.com/finding-your-niche/>

Kopsavilkums

Šajā rakstā ir apskatīta termina “tirgus niša” definīcija, jo īpaši, kā atrast nišu un padarīt to par savu. Lai sasniegtu progresu šajā jomā, ir jābūt skaidrākai izpratnei par mērķiem. Pēc pašreizējās teorijas un definīciju izpētīšanas rakstā tiek izmantoti nišas tirgus uzņēmumu piemēri kā gadījumu izpēte, lai izpētītu pašreizējo domāšanu par tirgus nišu. Autors piedāvā iespējamus tirgus nišas attīstības veidus nākotnē. Raksts sniedz visaptverošu un skaidru priekšstatu par tirgus nišas pašreizējo izpratni.

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

**PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION IN
THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES
*KRIEVIJAS FEDERĀCIJAS KRIMINĀLLIKUMA PIELIETOJUMA
PROBLĒMAS INFORMĀCIJAS TEHNOLOĢIJU JOMĀ***

Vladimir Alekseenko

Pskov State University, v-ladimiralekseenko@yandex.ru, Pskov, Russia

*Scientific supervisor: Elena Zykina Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of
the Pskov State University*

Abstract. *The purpose of this research is to find and consider the problems of the criminal law of the Russian Federation in the context of rapidly developing information technologies, as well as search and offer solutions to these problems. The problem of this research is that widespread information and computer technologies have generated many new illegal types of human activity, some of which are currently unsuccessfully regulated by the criminal legislation of the Russian Federation. The novelty of the research is justified by the novelty of the problem. The main conclusions of this research are suggestions of solutions to the problems considered on the further development of criminal law of the Russian Federation in the field of information and computer technologies.*

Keywords: *crime, criminal law, information technology, verdict.*

Introduction

The rapid development of information technology in the late 20th century led to the emergence of a new form of socially dangerous behaviour of the individual - cybercrime, the scale of which over the years just gets bigger. According to statistics, in 2017 the number of crimes in the field of information and telecommunication technologies increased from 65.949 to 90.587 (*Prosecutor General's Office of the Russian Federation, 2018*). Their share of all criminal acts registered in Russia is 4.4% - it is almost every 20th crime. The most frequent cybercrimes are illegal access to computer information (article 272 of the criminal code), creation, use and distribution of harmful computer programs (article 273 of the criminal code) (*The Criminal Code of the Russian Federation, 1996*).

Another consequence of global informatization has been a change in the face of crime in General, which has acquired new characteristics in connection with the use of information and communication technologies. The process of penetration of cybernetic methods, as well as tools of information and communication technologies in the mechanism of crime, actualizes the need to understand the condition and prospects of development of criminal law of the Russian Federation.

The purpose of the study is to consider the problems arising in the criminal code of the Russian Federation in connection with combating crimes committed using information and communication technologies. Now, modern society is faced with the need to solve the problem of building an effective system of information security and information and communication infrastructure; it is obvious that the solution to this problem requires the definition of a range of acts that infringe on information security, the counteraction of which must be effectively carried out through criminal law regulations.

Main body

Similar in nature, but qualitatively different group of acts from new forms of socially dangerous attacks on traditionally protected by criminal law social relations committed in the information environment (*Zhuravleva, 2014, p. 452*). A typical representative of this type is the theft of funds of the victim as a result of an automatic operation of the information system (widespread theft of funds from the Bank account through the use of remote banking services). An example, perhaps, also acts related to the requirement to transfer property as a condition of

unlocking the computer software, resuming access to e-mail or social network account, recovery of modified information.

Also, a much larger group is formed by traditional crimes, the objective side of which can be performed by means of software and hardware information processing. The peculiarity of these crimes is that in general, they do not require the use of methods or processes of information processing, but their Commission using information and computer technology is not only possible but also often encountered in practice (*Inogamova-Khegai, Komissarova, Rarog, 2008, p. 315*). Therefore, the use of a "site clone" or a fake electronic trading platform, sending messages to mobile phones, in which the intruder, posing as your relative, asks to transfer money to him are only new forms of deception as a traditional method of fraud.

Although the accumulated problems have made the changes not only necessary but also very late, at the moment it is difficult to imagine how much modern criminal code should change, adapting to the conditions of the information society. This is largely due to the lack or unreliability of criminological knowledge (*Babaev, Pudovochkin, 2014, p. 93*). This is clearly seen in the experience of criminalization of fraud in the field of computer information with the help of Art. 159.6 of the criminal code, which we want to regard in detail (*The Criminal Code of the Russian Federation, 1996*).

Currently, fraud has penetrated into all areas connected with property relations, including digital space. the classic form of this crime includes any acts that constitute theft of another's property or acquisition of the right to it by deception or abuse of trust. In April 2012, the Supreme Court of the Russian Federation submitted to the State Duma of the Federal Assembly a bill providing for the addition of a universal norm on fraud (article 159 of the criminal code) by a number of independent structures regulating the occurrence of criminal liability for fraud in various spheres of financial and economic activity (*Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation, 2012*). Federal Law of November 29, 2012, №207-FZ Chapter 21 of the criminal code was supplemented with new articles providing for liability for fraud: in the field of lending (art. 159.1); upon receipt of payments (art. 159.2); using payment cards (art. 159.3); in the field of business (art. 159.4); in the field of insurance (art. 159.5); in the field of computer information (art.159.6). In the total numbers of articles providing for liability for various kinds of fraud, stands out article 159.6 of the criminal code, which protects several objects provided for by different chapters of the criminal code.

Now we should refer to the content of the explanatory note to the bill "About amendments to the criminal code of the Russian Federation and other legislative acts of the Russian Federation". In the document, the authors of the bill - representatives of the Supreme Court of the Russian Federation made a contradictory conclusion: "such crimes are not committed by deception or abuse of the trust of a particular entity, but by gaining access to a computer system and committing the above actions, which result in the theft of another's property or the acquisition of the right to another's property" (*Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation, 2007*).

After analyzing this formulation, we concluded that there is a blurring of the concept of "fraud" in the wording of the disposition of Art. 159.6 of the criminal code. After all, it is generally accepted that "fraud" is theft by deception or abuse of trust; an act that has been assessed by the legislator as fraud is, in fact, a new form of theft. As a result, the validity of the criminalization of this act in an independent norm of the criminal code looks doubtful.

Analysis of the practice of application of the rule on "computer fraud" (Art. 159.6 of the criminal code) indicates the lack of uniformity in the qualification of such acts by the courts. So, the sentence of Grachevsky district court (Stavropol Krai) of June 13, 2013, N. was found guilty of a crime under part 1 of article 159.6 of the criminal code. N., having received on the mobile phone the electronic message by means of service "Mobile Bank" about the available limit of money on the Bank account which has not belonged to her opened in the name of S.,

was having intention to steal of the specified sum and realizing it, using the mobile phone belonging to her and the SIM card registered in the name of D. to which the service "Mobile Bank" of Sberbank of Russia providing the right to dispose of the money which are on the settlement account in the name of S is mistakenly connected by input of computer information in the form of electric signals - "SMS messages" on number "900", by means of a telecommunication network of the operator of cellular communication "Beeline" transferred the money which was on the settlement account of S., to the account belonging to N. SIM cards (*Grachevsky district court (Stavropol region) the verdict, 2013*).

Another legal assessment of a similar act was given by one of the district courts of Belgorod. C. received a message on the mobile phone number registered in his name, with the information of balance of the amount of money on the Bankcard, which was in use by an unknown person. Using the website of the cellular telephone company on the Internet, he transferred the amount of the balance of funds to the account of his SIM card, which he used for personal purposes. The verdict of Sverdlovsk district court of Belgorod of June 13, 2013. Found guilty of a crime under part 1 of article 158 of the criminal code (theft) (*Sverdlovsk district court of Belgorod (Belgorod region) the verdict, 2013, No 1-172/2013*). This discrepancy of verdicts on the part of the courts is due to the specifics of the subject and method of criminal assault.

So, the emergence of a special rule on fraud in the field of computer information had, in fact, the opposite effect, as it caused even more problematic issues. We consider the wording of article 159.6 of the criminal code controversial. Taking into account the specifics of the subject, method and means of Commission of the analyzed crimes, we propose to add another article in the criminal code of the Russian Federation about "Theft through the use of computer and information technologies", which would establish responsibility for theft of someone else's property or the right to property in favor of an attacker or third persons, if illegal interference in the functioning of means of storage, processing or transmission of computer information or information and telecommunication networks is used.

However, as an example of successful modernization of the criminal code to the conditions of informatization of crime can be an addition to the disposition of Art. 187 of the criminal code (*The Criminal Code of the Russian Federation, 1996*) such an alternative form of crime, as the manufacture, acquisition, storage, transportation for use or sale, as well as the sale of computer programs designed for the illegal implementation of the reception, issuance or transfer of funds.

Despite the scale and complexity of the problem of effective counteraction to crimes committed with the use of information and computer technologies, we believe that the modernization of Russian criminal law should be carried out very carefully, on the principle of minimizing the amendments. It should also be justified to identify the use of information and computer technology as an aggravated crime. Obviously, not every application of information technology (for example, the Internet) affects the degree of public danger of the deed. It does not matter if the disclosure of information constituting a commercial, tax or Bank secret has been made through the transfer of documents or by sending an e-mail. A fraudster who cheats victims through Facebook, ransomware who sends his threats through the Viber service, is unlikely to commit a more serious crime compared to its classical forms. So, the use of information and computer technologies is unequal in terms of the impact on the nature and degree of social danger of the crime. We adhere to this position and consider it the most rational, however, this issue is poorly developed in theory. Experts often skip this problem without relying on any criteria and almost intuitively suggest considering the use of information and computer technologies as the aggravated crime.

Conclusions and suggestions

We have explored some problems of criminal law of the Russian Federation in the field of information and computer technologies, studied and analyzed successful and unsuccessful decisions of the legislator, as well as the practice of their application and found, that despite the scale and complexity of the problem of effective combating crimes committed with the use of information and computer technologies, modernization of the Russian criminal code should be carried out very carefully on the principle of minimizing changes. We proposed a change to the criminal code by replacing art. 159.6.

We also concluded that the use of information and computer technologies is unequal in terms of impact on the nature and degree of public danger of the crime, and therefore it cannot always be considered an aggravating circumstance of the crime.

In conclusion, we add, that the legal problems associated with crimes committed with the use of information and computer technologies will eventually become more and more relevant. The rapidly developing information and communication infrastructure contain great potential for the development of jurisprudence, which is the key to the subsequent interest in this topic, including in the aspect of the science of criminal law.

Bibliography

1. *The Criminal Code of the Russian Federation* (1996, June 13). Law of the Russian Federation No 63-FL. Retrieved April 1, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
2. Babaev, M.M., Pudovochkin, Y.E. (2014). *Problems of Russian criminal policy*. Moscow: Prospekt. 327 p.
3. Grachevsky district court (Stavropol region) June 13, 2013 the verdict. Retrieved April 5, 2019 from https://sudact.ru/regular/doc/zEet1Kujky59/?regular-txt=®ular-case_doc=®ular-lawchunkinfo=®ular-doc_type=®ular-date_from=12.06.2013®ular-date_to=13.06.2013®ular-workflow_stage=®ular-area=1033®ular-
4. Inogamova-Khegai, L.V., Komissarova, V.S., Rarog, A.I. (2008). *Russian Criminal Law: Studies for Universities: The Special Part*. (2nd ed.) Moscow: PROSPECT. 660 p.
5. Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation (2007, December 27). *On Court Practice on Affairs about Fraud, Assignment and Waste*, Resolution No 51. Retrieved April 3, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_74060/
6. Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation (2012, April 5). *On Entering into the State Duma of Federal Assembly of The Russian Federation of the Federal Law Draft "On Modification of the Criminal Code of the Russian Federation and Other Legal Acts of the Russian Federation"*, Resolution No 6. Retrieved April 2, 2019 from <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.gi?req=doc;base=ARB001;n=269802#0645116213786967>
7. Prosecutor General's Office of the Russian Federation (2018). *About Crimes Committed Using Modern Information and Communication Technologies*. Retrieved April 7, 2019, from <http://genproc.gov.ru/smi/news/news-1431104/>
8. Sverdlovsk district court of Belgorod (Belgorod region) June 13, 2013 the verdict No 1-172/2013. Retrieved April 4, 2019 from https://sudact.ru/regular/doc/Df4JwvB0beby/?regular-txt=®ular-case_doc=®ular-lawchunkinfo=®ular-doc_type=®ular-date_from=12.06.2013®ular-date_to=13.06.2013®ular-workflow_stage=®ular-
9. Zhuravleva, M.P. Nikulin, S.I. (2014). *Criminal Law: General and Special Parts*. Moscow: Ltd "Legal publishing house Norma". 783 p.

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts problemātiskiem Krievijas Federācijas krimināltiesību jautājumiem informācijas un datortehnoloģiju jomā, tai skaitā jautājumiem par to attīstības turpmākajām perspektīvām.

Tiek apzinātas galvenās informācijas vidē izdarīto noziegumu grupas, apskatīti gan veiksmīgi, gan neveiksmīgi likumdevēja lēmumi šajā jomā, kā arī ar to saistītā tiesu prakse, jautājums par informācijas un datortehnoloģiju izmantošanas atzīšanu par nozieguma kvalificējošu simptomu, kā arī informācijas un datora lietošanas ietekme. tehnoloģijas attiecībā

uz nozieguma veidu un tā bīstamību sabiedrībai. Izskatīts jautājums par informācijas un datortehnoloģiju izmantošanas atzīšanu par nozieguma kvalificējošu simptomu, kā arī par informācijas un datortehnoloģiju izmantošanas ietekmi uz nozieguma raksturu un sabiedriskās bīstamības pakāpi. Tika nolemts, ka Krievijas krimināltiesību modernizācija jāveic ārkārtīgi uzmanīgi, ievērojot grozījumu samazināšanas principu. Arī 159. panta 6. punkta redakcija tika uzskatīta par pretrunīgu un strīdīgu, tāpēc tika ierosināts ieviest vēl vienu Kriminālkodeksa pantu par “Zādzībām, izmantojot datoru un informācijas tehnoloģijas”, kas noteiktu atbildību par cita īpašuma zādzību vai īpašuma tiesību atprasīšanu par labu uzbrucējam vai trešajām personām, ja tiek izmantota neatļauta iejaukšanās datoru informācijā vai telekomunikāciju tīklu informācijā tās glabāšanas, apstrādes vai pārsūtīšanas darbībā.

Sagatavojot rakstu, tika iegūti secinājumi un rezultāti, pamatojoties uz citu autoru viedokļu apkopojumu, juridisko avotu izvērtēšanu, tiesu prakses pētījumiem un informācijas monitoringu par reģistrēto noziegumu skaitu informācijas un datortehnoloģiju jomā.

SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU DALĪBNIKU LĒMUMI BEZ DALĪBNIKU SAPULCES SASAUKŠANAS *THE DECISIONS OF THE LIMITED LIABILITY COMPANY ARE ACCEPTED WITHOUT HOLDING THE SHAREHOLDERS MEETING*

Sergejs Aleksejevs

Mg.iur., Rīgas Stradiņa universitātes doktorants, europal@inbox.lv, Rīga, Latvija
Zinātniskais vadītājs **Osvalds Joksts** Dr.habil.iur. profesors

Abstract. *The Commercial Law sets out precisely the issues, the decision of which is only within the competence of the shareholders' meeting. By contrast, Article 215 of the Commercial Law grants participants the right to make decisions without convening a meeting of participants.*

What was the aim of the legislator in granting such rights to a member of the company? Another legal instrument was created for the decision of the participants, when the convening of the meeting of the participants is not mandatory and necessary. However, was there really a mechanism for assisting participants in decision-making when there was a need for a quick qualitative decision? This problem undoubtedly requires an in-depth additional study.

Keywords: board member, decision, meeting procedure, shareholder.

Mūsdienās, kad sabiedrības un katra indivīda dzīves ritms kļuvis diezgan straujš, arī komercietībās ir palielinājies pieprasījums pēc sabiedrības pilnvarotu personu ātriem un kvalitatīviem lēmumiem. Turklāt tādiem lēmumiem, kuru pieņemšanas procedūra ir likumīga, nav sarežģīta un ilga, kas varētu sekot līdzī uzņēmējdarbības notikumiem un izaicinājumiem, nepaliekot zaudētāja lomā. Ir nepieciešams tiesiskais mehānisms, kas kalpo kā palīgīdzeklis komersantam, veicot komercdarbību, nevis apgrūtina to.

Komerclikuma 215.pants paredz dalībnieku lēmumu pieņemšanu bez dalībnieku sapulces sasaukšanas. Tomēr *dalībnieku lēmumu pieņemšanai bez dalībnieku sapulces* gandrīz nemaz nav veltīta uzmanība juridiskajā literatūrā, pastāv zināms informācijas trūkums par šo jautājumu. Tāpēc šajā rakstā autors pievēršas šim tematam. Raksta mērķis ir aprakstīt Komerclikumā nostiprināto lēmuma pieņemšanas procedūru, atrast tiesu praksi, kad spriedumos vismaz ir norāde uz šādu lēmumu pieņemšanas procedūras lietderību, un kad šādā kārtībā ir pieņemti lēmumi. Raksta uzdevums ir izvērtēt Komerclikumā ietvertos normatīvo regulējumu, kas attiecināms uz *dalībnieku lēmumu pieņemšanu bez dalībnieku sapulces*, apskatot tā saturu un apjomu. Raksta ietvaros tiek analizēti esošā regulējuma trūkumi un ierobežojumi un sniegti priekšlikumi to novēršanai. Pētījuma izstrādē izmantota analītiskā un salīdzinošā metode. Pētnieciskā darba informatīvā bāze ir nacionālā likumdošana, literatūra un tiesu prakse. Kāds ir bijis likumdevēja mērķis, piešķirot sabiedrības dalībniekiem tiesības pieņemt lēmumus bez dalībnieku sapulces sasaukšanas? Vai tiešām bija izveidots mehānisms, kas palīdzētu dalībniekiem pieņemt lēmumu situācijās, kad nepieciešams ātrs kvalitatīvs lēmums? Šī problēma neapšaubāmi prasa padziļinātu papildus pētījumu.

Komerclikumā ir precīzi noteikti jautājumi, kuru izlemšana atrodas **tikai** sabiedrības dalībnieku sapulces kompetencē. Tie ir šādi:

- 1) grozījumu izdarīšana statūtos;
- 2) pamatkapitāla palielināšana vai samazināšana;
- 3) padomes locekļu ievēlēšana un atsaukšana;
- 4) valdes locekļu ievēlēšana un atsaukšana;
- 5) gada pārskata un peļņas sadales apstiprināšana;
- 6) revidenta, sabiedrības kontroliera un likvidatora ievēlēšana un atsaukšana;
- 7) lēmumu pieņemšana par prasības celšanu pret valdes locekli, padomes locekli, dibinātāju vai dalībnieku un par sabiedrības pārstāvja iecelšanu lietas izskatīšanai tiesā;

- 8) lēmuma pieņemšana par sabiedrības darbības izbeigšanu, turpināšanu, apturēšanu, atjaunošanu vai reorganizāciju, kā arī koncerna līguma noslēgšanu, grozīšanu vai izbeigšanu;
- 9) citi jautājumi, kuri saskaņā ar likumu vai statūtiem nodoti dalībnieku sapulces kompetencē.

Turklāt dalībnieku sapulcei ir tiesības pieņemt arī tādus lēmumus, kas ietilpst valdes vai padomes kompetencē. Šādā gadījumā dalībnieki, kuri balsojuši par šo lēmumu, solidāri atbild par zaudējumiem, kas nodarīti šāda lēmuma rezultātā (*Komerclikums, 2000.*).

Autora ieskatā likumdevējs pamatoti ir atstājis dalībnieku sapulces ekskluzīvajā kompetencē augstāk minētos jautājumus. Turpretī Komerclikuma 215.pants piešķir dalībniekiem tiesības pieņemt lēmumus bez dalībnieku sapulces sasaukšanas. Tomēr likumdevējs, piešķirot šādas tiesības dalībniekiem, precīzi norāda, ka šādas tiesības dalībniekiem pastāv, ja vien likumā vai statūtos nav noteikts, ka atsevišķi jautājumi izlemjami tikai dalībnieku sapulcē, ar to strikti ierobežojot izskatāmo jautājumu loku.

Autors caur jautājuma *par dalībnieka tiesībām uz informāciju* prizmu izskatīja *dalībnieku lēmumu pieņemšanu bez sapulces sasaukšanas*. Komerclikuma 214.pants, kas regulē dalībnieku sapulces sasaukšanas kārtību, nosaka, ka paziņojumu par dalībnieku sapulces sasaukšanu valde nosūta ne vēlāk kā divas nedēļas iepriekš, norādot vietu un laiku, kur un kad dalībnieki var iepazīties ar lēmumu projektiem sapulces darba kārtībā iekļautajos jautājumos. Savukārt Komerclikuma 215.pantā, kas regulē dalībnieku lēmumu pieņemšanu bez dalībnieku sapulces sasaukšanas, noteikts, ka valde visiem dalībniekiem nosūta rakstveida lēmuma projektu un dokumentus, kuriem ir nozīme lēmuma pieņemšanā, norādot termiņu, kurā dalībnieks rakstveidā var balsot “par” vai “pret” lēmuma pieņemšanu. Šāds termiņš nedrīkst būt īsāks par divām nedēļām no lēmuma projekta izsūtīšanas dienas. Tādējādi, gan sasaucot dalībnieku sapulci, gan bez dalībnieku sapulces sasaukšanas termiņš ir vienāds – divas nedēļas, vienā gadījumā, kad dalībniekam paziņo vietu un laiku, kur un kad var iepazīties ar lēmumu projektiem, bet citā gadījumā izsūta rakstveida lēmuma projektu un dokumentus, kuriem ir nozīme lēmuma pieņemšanā, lūdzot nobalsot par lēmuma projektiem.

Dalībnieku sapulce ir lemttiesīga, ja tajā piedalās dalībnieki, kuri kopā pārstāv vairāk par pusi no balsstiesīgā pamatkapitāla, ja statūti neparedz lielāku pārstāvības normu. Ja sasauktā sapulce nav lemttiesīga tāpēc, ka tajā nav noteiktā kvoruma, atkārtoti sasauktā sapulce ar to pašu darba kārtību ir lemttiesīga neatkarīgi no tajā pārstāvēto balsu skaita. Savukārt *dalībnieku lēmumos bez sapulces sasaukšanas* nav atrunāts, vai valde var, un pēc kāda termiņa, atkārtoti nosūtīt dalībniekiem lēmuma projektu ar analogisku saturu, pastāvot situācijai, ka kāds no dalībniekiem iepriekš nav saņēmis rakstveida lēmuma projektu.

Tikai dalībnieku sapulce var ierobežot *dalībnieka tiesības uz informāciju*. Autora ieskatā zinātniski ir izvērtējams jautājums, vai šādu lēmumu dalībniekiem ir jāpieņem tikai dalībnieku sapulcē, tas ir, ievērojot tās pasludināšanas un sasaukšanas procedūru, termiņus (divas nedēļas), izdevumus, laiku, to, ka tas, iespējams, būs vienīgais darba kārtībā iekļautais jautājums, vai tomēr šādas savas tiesības dalībnieki var izmantot *bez sapulces sasaukšanas*, tas ir, Komerclikuma 215.panta kārtībā. Tomēr arī šajā pantā ir paredzēts termiņš – sūtīt visiem dalībniekiem lēmuma projektu ne mazāk kā divas nedēļas iepriekš. Nepieciešams nošķirt divus jautājumus - pirmais, kas vispārēji attiecas uz Komerclikuma 215.panta mērķi un saturu, saistībā ar Komerclikuma 210.pantu (Dalībnieku sapulces kompetence) un 213.pantu (Dalībnieku sapulces sasaukšana). Likumdevējs Komerclikuma 210.pantā tieši un precīzi paredz jautājumu loku, kad ir obligāta dalībnieku sapulces sasaukšana (*Komerclikums, 2000.*). Turpretī autora ieskatā Komerclikuma 215.panta jēga bija izveidot citu mehānismu dalībnieku lēmumu pieņemšanai, kad dalībnieku sapulces sasaukšana nav obligāta un pat nav nepieciešama. Tas nozīmē izveidot palīgīdzekli dalībniekiem ātra un kvalitatīva lēmuma pieņemšanai, kad nevar gaidīt dalībnieku sapulces sasaukšanai paredzēto laiku – 14 dienas. Šis

jautājums vēl prasa atsevišķu izpēti. Autora ieskatā likumdevējs, vēloties sniegt dalībniekam citu lēmuma pieņemšanas tiesisko mehānismu, nav līdz galam izstrādājis tā noteikumus. Tā rezultātā, no vienas puses valde tiek atbrīvota no pienākuma sasaukt dalībnieku sapulci un dalībnieki sapulces laikā izskatīt darba kārtībā iekļautos jautājumus, bet no otras puses šādi pieejai tiek piešķirts zināms smagums realizācijā, iekļaujot obligātus nosacījumus sūtīt visiem dalībniekiem rakstveida lēmuma projektu ne mazāk kā divas nedēļas iepriekš. Būtu nepieciešami grozījumi, kas samazina vai vispār atceļ šādu termiņu.

Otrs jautājums, kas izskatāms atsevišķi, bet ciešā saistībā ar augstāk minēto, ir konkrēta dalībnieka pieprasījums sniegt informāciju, kad dalībnieku sapulces sasaukšanas izdevumi šāda vienīgā jautājuma izskatīšanai neatbilst sabiedrības interesēm un mērķim. Piemēram, ja sabiedrībai ir 4-5 dalībnieki, katram pieder 3-5 % no sabiedrības visa daļu skaita lieluma, un katrs atsevišķi ik pēc 3-4 mēnešiem pieprasa apjomīgu informāciju par vairākiem darījumiem, naudas kustību kontos, grāmatvedības reģistrus. Turklāt dalībnieka īstais mērķis un pieprasītās informācijas apjoms nav saprotams (iespējama datu nodošana konkurējošai komercsabiedrībai; apzināta / neapzināta uzņēmuma ikdienas darbības destabilizēšana sakarā ar pieprasītās informācijas lielumu). Autora ieskatā šādu lēmumu par dalībnieka tiesības ierobežošanu var pieņemt dalībnieku vairākums nekavējoties, izmantojot vairākus saziņas līdzekļus (pasts, kopēja tūlītēja apspriede, elektroniskā saziņa, telefoniski un tml.) un atbilstoši reģistrējot / nofiksējot lēmumu.

Dalībnieku lēmumu triju mēnešu laikā ir tiesīgi pārsūdzēt dalībnieki, valdes un padomes locekļi.

Tiesas prakses un vispār norāžu spriedumos par Komerclikuma 215.panta piemērošanu ir diezgan maz.

Kādā lietā vienīgais sabiedrības dalībnieks atbilstoši Komerclikuma 215.panta noteikumiem pieņēma lēmumu iesniegt sabiedrības maksātnešpējas procesa pieteikumu (*Rīgas rajona tiesas spriedums, 2017., Nr. 1A3300117*). Uzskatu, ka šāds viena dalībnieka Sabiedrības lēmums ir pamatots un atbalstāms, jo ļauj iekonomēt laiku un resursus. Nekāds cita satura lēmums nevarēja būt pieņemts. Citā lietā tiesa motīvu daļā norādīja, ka ievērojot kapitāla daļu sadalījumu sabiedrībā un to, ka 50,26 % kapitāla daļu pieder vienai personai, tiesa atzīst, ka šāda lēmuma pieņemšana **ir racionāls un tiesisks lēmumu pieņemšanas veids**, tomēr tikai jautājumos, kuri neatrodas dalībnieku sapulces kompetencē (*Jelgavas tiesas spriedums, 2014., Nr. C15265413*). Autora ieskatā, salīdzinājumā ar Sabiedrību ar vienu dalībnieku, kurš pārstāv 100 % no balsstiesīgā kapitāla, šāda satura lēmuma pieņemšanā Sabiedrībās ar vairākiem dalībniekiem ir svarīgi ievērot visu dalībnieku tiesības uz informāciju, pirms lēmuma pieņemšanas noskaidrojot, vai visi dalībnieki ir saņēmuši rakstveida lēmuma projektu.

Savukārt lietā, kurā tika pārsūdzēts dalībnieku sapulces vairākuma (55%) lēmums par valdes locekļa atcelšanu un citas personas iecelšanu par Sabiedrības valdes locekli, vairākuma dalībnieku puse, parādot, ka pat pie dalībnieku sapulces lēmuma atcelšanas, atkārtota dalībnieku sapulce pieņems analogiska satura lēmumu, iesniedza tiesai lēmumu, kas bija pieņemts Komerclikuma 215.pantā noteiktajā kārtībā, t.i., *bez dalībnieku sapulces sasaukšanas*, nosūtot Sabiedrības dalībniekiem rakstveida lēmuma projektu, kurā atkal vairākums dalībnieku (55%) nobalsoja par valdes locekļa atcelšanu un citas personas iecelšanu par Sabiedrības valdes locekli. Tiesa sprieduma motīvu daļā noteica, ka nevērtēs lēmumu kā pierādījumu, jo šāda satura lēmuma pieņemšana atrodas tikai dalībnieku sapulces kompetencē (*Jelgavas tiesas spriedums, 2014., Nr. C15201914*). Tomēr autora ieskatā šī lēmuma satura atspoguļošana tiesas spriedumā, kā arī vēlāka divu dalībnieku, kuri pieņēma šādu lēmumu, nopratināšana tiesas zālē, ietekmēja lietas iznākumu. Līdz ar to, kaut gan Komerclikuma 215.panta kārtībā pieņemtais lēmums pārkāpa Komerclikuma 210.pantā noteikto dalībnieku sapulces ekskluzīvo kompetenci, savu lomu arī šāds pieņemtais lēmums nospēlēja, atainojot lietas apstākļus, parādot, ka pie jebkādiem apstākļiem vairākuma dalībnieku lēmums būtu tāds pats, un līdz ar

to mazākuma dalībnieku prasība tika noraidīta. Šajā gadījumā *dalībnieku lēmuma pieņemšana bez sapulces sasaukšanas* tika izmantota kā juridiskais instruments jaunā netiešā pierādījumu izveidošanai, kas atspoguļoja faktiskos apstākļus.

Juridiskajā literatūrā dalībnieku lēmumu pieņemšanu nesasaucot dalībnieku sapulci, uzskata par iespējamu izmantot kā juridisko paņēmieni, lai neitralizētu dalībnieku pirmpirkuma tiesības kapitāla daļas atsavināšanas gadījumā, tieši izmantojot maiņas darījumu (*Zepa, 2018., 14.lpp.*). Tomēr autors nepiekrīt šādam secinājumam, jo nepieļaujama šāda juridiskā mehānisma piemērošana, lai apietu dalībnieka primārās pirmpirkuma tiesības kapitāla daļu atsavināšanas gadījumā. Turklāt šāda darījuma saturs netieši norāda uz līguma citu mērķi, pastāv liela varbūtība, ka šādu darījumu apstrīdēs citi dalībnieki.

Uzņēmuma reģistra Galvenā valsts notāra lēmumā tika skaidrots, ka, nepieļaujami piemērojot Komerclikuma 215.panta noteikto kārtību, tika atsaukts Sabiedrības valdes loceklis. Nesasaucot dalībnieku sapulci, tika atsaukts valdes loceklis, tātad lēmums bija pieņemts tikai par valdes locekļa atsaukšanu, bet jaunais valdes loceklis netika iecelts. Tomēr šāda interpretācija atzīstama par nepamatotu. Komerclikuma 224.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka dalībnieku sapulce ar savu lēmumu ievēl un atsauc valdes locekļus. Iztulkojot minēto tiesību normu teleoloģiski, secināms, ka dalībnieku sapulci nepieciešams sasaukt gan lai tikai ieceltu, gan arī gadījumā, ja nepieciešams tikai atcelt valdes locekli, kā arī, lai veiktu abas minētās darbības vienlaicīgi (*Galvenā valsts notāra lēmums, 2018., Nr. 1-5/148*). Autora ieskatā, šāds secinājums prasa diskusiju vismaz viena dalībnieka Sabiedrībā, kurās valdes loceklis ir cita (ne dalībnieks) persona. Kapitālsabiedrības jēdziens ir: kapitālsabiedrība ir tiesību subjekts (juridiska persona), kurš ir nodibināts uz kapitāla bāzes, apvienojot tās dibinātāju resursus (kapitālus), lai, gūstot peļņu no komercdarbības, apkalpotu tās dibinātāju (vēlāk - dalībnieku) saimnieciskās intereses. Tā ietvaros dalībniekiem ir dotas zināmas tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē (*Strupišs, 2009.*). Arī tiesa secina, ka dalībniekiem ir tieša saikne ar sabiedrības darbību, jo sabiedrība izveidota un pastāv vienīgi dalībnieku saimniecisko interešu realizācijai un mērķu sasniegšanai (*Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2018., Nr. C30291015, SKC-266/2018*). Autors secina, ka pašlaik Komerclikums nepiešķir dalībniekam tiesības iniciēt lēmuma pieņemšanas procesu un sastādīt rakstveida lēmumu projektus *bez dalībnieku sapulces sasaukšanas*, jo atbilstoši Komerclikuma 215.pantam Sabiedrības valdei ir piešķirtas ekskluzīvas tiesības sastādīt rakstveida lēmumu projektus. Tomēr ko darīt, ja valde kādu iemeslu dēļ atteiksies sastādīt rakstveida lēmumu projektus, vai vienkārši ignorēs dalībnieku priekšlikumus, vai, ja pati valdes rīcība ir sabiedrībai kaitnieciska un dažu minūšu laikā ar līdzekļu pārskaitījumiem var novest sabiedrību uz maksātnespējas sliekšņa. Autora ieskatā, ja vienīgais dalībnieks saņem ziņas, ka Sabiedrības valde plāno veikt Sabiedrībai nevajadzīgu dārgu pirkumu, noslēgt neizdevīgu kredītlīgumu vai veikt naudas summas pārskaitījumu nezināmai ārzonas firmai, kas novedīs līdz uzņēmuma maksātnespējai, šādā gadījumā vienīgais sabiedrības dalībnieks var pieņemt Komerclikuma 215.panta kārtībā lēmumu par valdes locekļa atsaukšanu, kā arī aizliegt noslēgt neizdevīgos līgumus un veikt aizdomīgu naudas pārskaitījumu, jo pat neliela kavēšanās var sadragāt uzņēmuma finanses, destabilizēt ikdienas saimniecisko darbību un paralizēt uzņēmuma pārvaldi. Turklāt vai šāda lēmuma pieņemšana ir atļaujama tikai viena dalībnieka Sabiedrībā? Kāpēc divu dalībnieku sabiedrībā, tie divi dalībnieki atrodies vienam Briselē un otram Vašingtonā, saņemot ziņas par, iespējams, neapdomīgu vai apzināti ļaunprātīgu sabiedrības valdes rīcību, pārskaitot nozīmīgas summas nezināmai ārzonas kompānijai un ar to iztukšojot sabiedrības kontus, nevar tūlīt sazvanoties pieņemt lēmumu par pārskaitījumu summas ierobežošanu vai valdes atsaukšanu? Šādu savu lēmumu apstiprinot un nekavējoties elektroniski iesniedzot Uzņēmumu reģistram un attiecīgi nosūtot kredītiestādei var paglābt sabiedrību no maksātnespējas vai lieliem parādiem. Turklāt pēc dalībnieku sasaukšanai paredzētā divu nedēļu termiņa pastāv varbūtība, ka balsojums dalībnieku sapulcē būs par uzņēmumu, kuram ir lieli parādi vai smagāk

draudēs maksātspējas procedūra. Autora ieskatā ir nepieciešami Komerclikuma grozījumi, kas ļautu arī dalībniekiem neatkarīgi no Sabiedrības valdes uzsākt sarunas dalībnieku starpā *par dalībnieku lēmuma pieņemšanu bez sapulces sasaukšanas*, izveidot rakstveida lēmumu projektus, balsot par tiem, piemēram, lietojot drošu elektronisko parakstu vai apliecinot lēmumu pie Zvērināta notāra, tad nekavējoties pieņemto lēmumu elektroniski iesniedzot Uzņēmumu reģistram vai kredītiestādei.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Sabiedrības *dalībnieku lēmumu pieņemšanas bez sapulces sasaukšanas* jomā tiesu prakse, zinātnieku atziņas un speciālistu viedokļi atrodas tikai veidošanas procesa sākumposmā.
2. Nepieciešami grozījumi Komerclikuma 215.pantā, kas atceļ divu nedēļu termiņu balsošanai par rakstveida lēmuma projektiem.
3. Paplašināms Komerclikuma 215.panta kārtībā izskatāmo jautājumu loks, piemēram ļaujot 100 % pamatkapitāla pārstāvošajiem dalībniekiem, kad valdes loceklis ir cita persona, pieņemt lēmumu par valdes locekļa atsaukšanu un iecelšanu.
4. Nepieciešami grozījumi Komerclikuma 215.pantā, kas ļautu projektus sastādīt ne tikai rakstveidā, bet arī elektroniskā vidē, atbilstoši likuma prasībām apstiprinot satura patiesumu.
5. Jāpiešķir tiesības dalībniekiem iniciēt rakstveida lēmumu projektu sastādīšanu.
6. Piešķirt sabiedrības dalībniekiem tiesības pašiem sastādīt balsošanas protokolus, lietojot drošu elektronisko parakstu vai apliecināt protokolus pie Zvērināta notāra.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Komerclikums* (13.04.2000). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=5490>, sk. 03.04.2019.
2. *Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2018.gada 28.novembra spriedums lietā Nr. C30291015, SKC-266/2018.* <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/komerctiesibas/komersanta-ipasuma-tiesibas>, sk. 05.04.2019.
3. *Galvenā valsts notāra 2018.gada 30.jūlija lēmums Nr. 1-5/148* <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2018-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5-148/>, sk. 30.03.2019.
4. *Jelgavas tiesas 2014.gada 31.janvāra spriedums lietā Nr. C15265413.* https://manas.tiesas.lv/Anonimizets_nolemums_150819.pdf, sk. 04.04.2019.
5. *Jelgavas tiesas 2014.gada 5.novembra spriedums lietā Nr. C15201914.* https://manas.tiesas.lv/Anonimizets_nolemums_206159.pdf, sk. 02.04.2019.
6. *Rīgas rajona tiesas 2017.gada 29.maija spriedums lietā Nr. 1A3300117.* https://manas.tiesas.lv/Anonimizets_nolemums_318754.pdf, sk. 03.04.2019.
7. Strupiņš A. (07.04.2009.). Kapitālsabiedrības dalībnieku savstarpējo attiecību tiesiskais pamats. *Jurista Vārds*, 14/15 (557/558). <https://juristavards.lv/doc/190133-kapitalsabiedribas-dalibnieku-savstarpejo-attiecibu-tiesiskais-pamats/>, sk. 08.04.2019.
8. Zepa, D. (2018, decembris). Juridiskie aspekti kapitāla daļu maiņas darījumos. *Bilance*, 12 (66), 14.lpp. https://www.cobalt.legal/files/bundleNewsPost/3578/Diana_kapitala_dalu_mainas_darījumos_JP_12_2018.pdf, sk. 05.04.2019.

Summary

Limited liability companies have a demand for legitimate quick qualitative decisions. The need for a legal mechanism that serves as a tool for the merchant when doing business rather than making it difficult. Article 215 of the Commercial Law provides for taking decisions of the participants without convening the meeting of the participants, they are almost devoid of attention in the legal literature, there is actually a lack of information about the issue. The author described the decision-making procedure, finding court practice, when judgments at least refer to the necessity and expediency of such a decision-making procedure. The article analyses the shortcomings, limitations of the existing regulation and makes proposals for their elimination.

The informative basis of the research work is national legislation, literature and case law. Article 215 of the Commercial Law grants participants the right to make decisions without convening a meeting of participants. However, the legislator, when granting such rights to the participants, stated precisely that such rights exist for the participants, unless the law or the articles of association prescribe that certain issues are to be decided only at the meeting of participants. The author concluded that it would be necessary to cancel or substantially reduce the time limit for the approval of a written project.

As an example of the rights of the participants to the information, the author showed that the decision to limit the rights of members can be taken without calling a meeting of participants. The author proposes to extend the rights of the participants, i.e. without the initiative of the board, to initiate decision-making by themselves without convening the meeting, confirming such decision with a secure electronic signature or certifying it with the sworn notary.

The author analyses case law, where the court also states the decision-making without calling a meeting of participants which is a rational and legal way of making decisions. In another trial, the participants used this type of decision as evidence that any repeated majority meeting would adopt a similar decision. The only participant in the separate process did not suggest the issue to the meeting and decided to file an application for insolvency.

The author proposes to approbate amendments to the law to at least one-member companies, although we see the need to make changes regardless of the number of participants in the community. By justifying the necessity of the amendments, the author raises the rhetorical question whether the members of the company will be able to react if the board simply refuses to draft written decisions for some reason.

JURIDISKĀS KONSTRUKCIJAS IZPRATNE, FUNKCIJAS, VEIDI UN VIETA TIESĪBU MATĒRIJĀ

THE CONCEPT, FUNCTIONS, TYPES AND PLACE OF LEGAL STRUCTURE IN THE LEGAL MATTER

Aleksands Baikovs

Dr.iur., Baltijas Starptautiskā akadēmija, docents, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija
viesdocents, aleks_baikov@inbox.lv, Rīga, Latvija

Abstract. *The article provides the content of the concept of "legal structure", their place in the legal matter and the role, both: in theoretical research and in the formation of the structure and content of law, in legal regulation. Legal construction is the result of the separation out of the legal material that does not exist in reality some ideal object and the construction of a model of legal phenomenon, which includes a number of systemically interrelated and mutually conditioned elements, arranged according to a certain scheme. First of all, it is necessary to distinguish between theoretical and normative (regulatory) legal constructions. Depending on the nature and characteristics of the links of elements forming legal structures, it is customary to distinguish deterministic and stochastic (probabilistic) systems*

Any legal construction is a system, which in this regard has its own structure, as a way of organizing the whole of the components. Legal structures are closely related to the method of legal regulation.

The essence of the legal structure is manifested in its normative function (as an element of legal technique) and gnoseological function (as a method of cognition).

Keywords: *legal structure, legal matter, model, normative legal structure, the gnoseological function of legal structure, theoretical legal structure, the regulatory function of the legal structure.*

Termins "juridiskā konstrukcija" tiek aktīvi izmantots juridiskajā zinātnē, jo juristi domāšanas procesā izmanto nevis jebkādas tiesību normas un, attiecīgi, nevis normatīvu aktu pantus, bet gan juridiskās konstrukcijas. N.N. Tarasovs apgalvoja, ka tieši juridiskās konstrukcijas ir juridiskās domāšanas vienības un tādējādi var tikt uzskatītas par pozitīvo tiesību analīzes līdzekli (Алексеев, 2001, c.256). Vienlaikus ar to civiltiesību zinātnē trūkst juridisko konstrukciju būtības kompleks lietišķs pētījums. Latvijas zinātnieki-juristi, iespējams, izņemot V. Bukovski (Буковский), kas 1931.gadā aizstāvēja šajā problemātikā doktora disertāciju, juridisko konstrukciju izpētei zinātnieki konceptuāli nebija pievērsušies.

Raksta mērķis ir izpētīt juridisko konstrukciju tiesību matērijā izpratni, normatīvas un teorētiskas funkcijas, juridiskas konstrukcijas veidus un vietu, izanalizēt trīs juridiskas konstrukcijas izpratnes veidus, kā juridiskas tehnikas elementu.

Raksta uzdevumi: 1) izanalizēt jēdzienu „juridiska konstrukcija”, tās lomu normatīvu materiālu atlasīšanā un organizēšanā; 2) izpētīt un raksturot teorētiskās un normatīvās juridiskās konstrukcijas.

Pētījuma metodes: analīze un sintēze, indukcija un dedukcija, abstrahēšanas metode, idealizācijas un formalizācijas metode, augšupejoša no abstrakta līdz konkrētam, aksiomatiska metode, hipotētiski deduktīva metode, pētījuma loģiska metode, konstruēšanas (modelēšanas) metode.

Juridiskās konstrukcijas ir sevišķi nozīmīgs elements, tiesību satura centrālā saite. Attiecīgi juridisko konstrukciju attīstību intelektuālajā darbībā kopumā raksturo tiesību un tiesību izpratnes sasniegtais līmenis, ka arī kopuma tiesību kultūras līmeņa attīstība. Vienlaikus juridiskās konstrukcijas var tikt saprastas kā tiesību matērijas izziņas metode, tiesību sistematizācijā. Tādējādi V.M. Goršeņevam ir taisnība, kas apgalvo, ka "pielāgojot juridiskās konstrukcijas tam vai citām sabiedriskajām attiecībām, tiesību piemērotājs risina jautājumu par šo attiecību kvalifikāciju, par tiesību normas, kas ir nepieciešama tiesību regulēšanai, izvēli".

Vienlaikus minētās tiesību parādības universāls raksturojums līdz šim nav izstrādāts un tiek saprasts neviennozīmīgi.

Tā A.F. Čerdancevs atzīmēja, ka “daži autori juridisko konstrukciju attiecina uz loģisko dedukciju, citi – uz gramatisko konstrukciju, jēdzienu izpratni, vēl citi – ar teorētiskiem noteikumiem, ceturtie – ar sabiedrisko attiecību regulēšanas paņēmieni” (*Черданцев, 2003, c.238*). Cita starpā, juridiskās konstrukcijas, atspoguļojot tiesiskās kultūras līmeni, liecina par tiesību attīstības pakāpi, to efektivitāti, iespējām dibināt uzvedības racionālus noteikumus, prasmes saskatīt likumdošanas tālāko attīstību un veidošanu. Ņemot vērā to, ka juridiskās konstrukcijas, kā viens no modeļu veidiem, ir savdabīgs prakses, pieredzes un jaunrades izpētes kopums, kas ir ārkārtīgi nepieciešams konkrētās problemātikas izpētei. Šajā sakarā nebūtu lieki atcerēties Ķīnas filozofa Konfūcija atbildi uz jautājumu ar ko viņš sāktu, ja viņam iedotu valsts pārvaldes pilnvaras, konkrēti viņš atbildēja: “Nepieciešams sākt ar vārdu labojumiem”. Bet kādēļ tāda šķiet attāla no jautājuma atbilde?“. Ja vārdi ir nepareizi, tad arī to teiktajam nav pamata. Ja teiktajam nav pamata, tad arī darbi nevar tikt realizēti. Sodi netiek piemēroti pienācīgā kārtā. Ja sodi netiek piemēroti pienācīgā kārtā, tauta nezina, kā uzvesties”. Senā Ķīnas filozofijā tika pieņemts uzskatīt, ka vārdi radās, nosakot attiecīgu kārtību. Ņemot vērā, ka radušies vārdi, ir nepieciešams zināt to pielietojuma robežas. Tas ļauj izvairīties no briesmām. Taču reāliju, reālo lietu kārtības izmaiņas pieprasa vārdu labojumus. Vadoties pēc šiem noteikumiem kļūst skaidrs, ka sociāli politiskās, ekonomiskās, kultūras un citas sabiedrības dzīves izmaiņas nosaka tiesību jēdzienu un kategoriju sakārtošanu savā starpā.

Juridiskās konstrukcijas problemātikas izpētes prioritāte, pēc vispārējā viedokļa, pieder R. fon Jēringam. Viņš uzskatīja, ka lai kļūtu par “augstāko jurisprudenci”, t.i., par patiesi jurisprudenci, ir nepieciešams atteikties no juridiskās normas, kā tiesību struktūras elementa un tiesību satura nesēja, idejas. Taču tiesību izeja no “zemākā” stāvokļa (*Иеринг, 2006, c.358*) iespējama, ja jurisprudences uzskatīs par tiesību vienību nevis juridisko normu, bet tieši juridisko konstrukciju, kas ir juridiskās normas vēsturiskā alternatīva (*Иеринг, 2006, c.359*). Protams, sacītais nenozīmē to, ka R. fon Jērings aizvieto tiesību normas ar juridisko konstrukciju. Gala rezultātā viņš nonāk pie secinājuma, saskaņā ar kuru juridiskā konstrukcija “ir jurisprudences plastiskais instruments, tās priekšmets un mērķis – juridiskais ķermenis” (*Иеринг, 2006, c.367*), bet darbs to veidošanā “ir mākslas daiļrade, jo tā nodibina kaut ko jaunu, kas iepriekš nav bijis, tā ved uz atklājumiem; pēdējais ir nekas cits, ka tikai konsekventā loģiskā domāšana” (*Иеринг, 2006, c.368*).

Vēršoties pie juridisko konstrukciju analīzes, S.S. Aļeksejevs nonāk pie secinājuma, ka “juridiskās konstrukcijas ir tieši tiesību satura organiskais elements, tā iekšējā forma, kas veidojas sākumā spontāni, pašā dzīvē, praksē tipizācijas procesa rezultātā” (*Алексеев, 2003, c.223*), bet tiesību attīstība “ir juridisko konstrukciju attīstības un noteikšanas vēsture” (*Алексеев, 2003, c.224 - 225*). Šo viedokli, acīmredzami, atbalstīja Ž.L. Berželšs, kas uzskatīja, ka juridiskā konstrukcija ir “mehānismu kopums, kas veidots no noteikumu stabila kompleksa un domāts tam, lai vadītu noteikta tipa juridiskās situācijas, izejot no gala mērķa un noteikta idejiska pamata”. Juridiskās konstrukcijas, pēc viņa domām “veido savdabīgos rāmjus kāda sabiedriskās dzīves elementa attīstībai” (*Бержель, 2000, c.320*).

Pēc N.N. Tarasova domām, “juridiskās konstrukcijas, kas iedrukātu pozitīvo tiesību audumā, var tiks uzskatītas par tā pirm pamatu, bet to sistēma – kā pozitīvu tiesību nesošā konstrukcija”, “no tiesību satura viedokļa tieši juridiskās konstrukcijas var tikt uzskatītas par sevišķi stabilām (“virs sociālās” un šajā ziņā kultūras) tiesību vienībām”, “juridiskās normas ir nekas cits, kā juridisko konstrukciju normatīvi tekstuālā izpausme” (*Тарасов, 2000, c.26-27*).

Jebkurš tiesību jēdziens ir tiesību realitātes atspoguļojums vispārinātājā veidā, jo “juridiskā konstrukcija” ir “normatīva materiāla veidošanas sevišķais veids, ko nosaka modelis, noteikto tiesību parādību (stāvokļu, attiecību grupu) tipveida reglamentācija” (*Алексеев, 1987, c.232*). Šajā ziņā acīmredzams funkcionāls juridiskās konstrukcijas sakars ar tiesību normu, kuras atkāšana A.F. Čerdancevam ļāva apzīmēt “par juridiskās konstrukcijām, kas tiek nostiprinātas un izpaužas tiesību normās” (*Черданцев, 2003, c.255*). Tādā izpratnē juridiskās

konstrukcijas ir juridiskās tehnikas elements, kas ir “tāds struktūras tiesību materiāla izkārtojums, ko raksturo tiesību, pienākumu un attiecīgu personu atbildības iekšējā vienotība (Сухарева, Крутских, 2000). Tādējādi kā juridiskām konstrukcijām kā juridiskās tehnikas elementam piemīt normatīvā funkcija.

Sakarā ar to, ka juridiskās konstrukcijas ir patstāvīgā tiesību parādība, tiesību kategorija, jo tās nevar attiecināt uz to vai citu grupu, tiesību normu kompleksu, kas, protams, liecina par juridisko konstrukciju un pozitīva materiāla “sakrītības likuma” obligātu ievērošanas nepieciešamību (Иеринг, 2006, c.368). Juridiskās konstrukcijas ir sākotnējas un tiesību jaunrades procesā pēc būtības ir primāras, tām seko normatīvie izteicieni. Svarīgi pasvītrot, ka tiesību normatīvismu satura ziņā nosaka tajā “iedrukātas” juridiskās konstrukcijas (Тарасов, 2000, c.27). Šajā sakarā juridiskās konstrukcijas būtu pamatoti uzskatīt par “pozitīvo tiesību neesošu konstrukciju” (Тарасов, 2000, c.35).

Juridiskās konstrukcijas normatīvās funkcijas analīze ļauj secināt, ka sākotnējais tiesību materiāls, kas tiek izmantots tā vai cita normatīva veidojuma (piemēram, tiesisko attiecību, juridisko faktu, darījuma, līguma) savdabīga pamata veidā, uzstājās kā attiecīgais tiesību modelis. Attiecīgi jebkurš tiesību elements, kuru var uzskatīt par tiesību modeli, var un to vajadzētu uztvert kā abstrakto vai konkrēto juridisko konstrukciju. Juridiskās konstrukcijas, kā modelis, kas ir nepieciešams un tiek izmantots jauno tiesību veidojumu nodibināšanai, dod pamatojumu, kopīgi ar normatīvo funkciju, runāt par juridiskai konstrukcijai piemītošo gnozeoloģisko funkciju. Citiem vārdiem, juridisko konstrukciju pamatoti uzskata arī kā gnozeoloģisko kategoriju, instruments, tiesību materiāla izziņas līdzekli “tiesību noregulēto tiesisko attiecību vai to atsevišķo elementu modeli, kas kalpo par tiesību un uz to pamata nodibināto tiesisko attiecību izziņas metodi” (Черданцев, 2003, c.241). Līdzīgi domā S.S. Aļeksejevs, pievēršot uzmanību tam, ka termins “konstrukcija” jurisprudencē ir “tipveida shēma un darbības principi,.. savdabīga tiesību, pienākumu, atbildības veidošanās” (Алексеев, 2001, c.197-198).

Pēc V.I. Červonjuka viedokļa juridiskā konstrukcija ir “dabiskā (vai izmēģinājumu) ceļā izveidota vai doktrīnā izstrādāta un tiesību struktūrā ievadīts normatīvs modelis (noturīgs, strukturāls, normatīvs kopums), kas atklāj likumsakarīgus loģiskus mijiedarbības sakarus tiesību elementu starpā, kas veicina šo elementu iekšējo vienotību un funkcionalitāti, bet tiesībām veidojas vienota veidojuma raksturs” (Червонюк, 2013, c.823). Raksturojot tālāk juridiskās konstrukcijas, viņš pievērš uzmanību to ciešajam sakaram ar sabiedrībā eksistējošiem ideāliem, vērtībām, to reālai realizācijai valsts organizācijā, spēkā esošajos likumos, pasvītrojot pašu būtiskāko, kas raksturīgs šim jēdzienam: “dotas problēmas intelektuālais risinājums, kas izpaužas tiesību, pienākumu, atbildības optimālā modeļa veidošanā, attiecīgu juridisko faktu. Turklāt – modeļa, kas pats par sevi – tieši tāpēc, ka tas ir “modelis”, “tipveida shēma, kurai piemīt normatīvisms, ka jau mēs redzējam, - sevišķa, kas aptver pašas juridiskās regulēšanas saturu” (Алексеев, 2003, c.197 - 198).

Uzmanības vērtā un atbalstāma ir arī S.S. Aļeksejeva doma, kurš tiesību matērijā saredzēja trīs slāņus. Viņaprāt, pirmatnējo slāni veido atļaujas, aizliegumi un saistības, savukārt otro, attīstītāko slāni veido juridiskās konstrukcijas, kā tiesību tipizācijas rezultāts. Trešo, augstāko slāni veido tiesību normas un tiesību institūti. Tāpēc juridiskās konstrukcijas ir “pašu tiesību saturu (vai struktūru) atslēgu, noteicošais elements .., kas savienojoties savā starpā, veido no dažādiem gabaliem tiesību matēriju” (Алексеев, 2001, c.281).

A.F. Čerdancevs runā par trīs juridiskās konstrukcijas izpratnes aspektiem, kas pēc viņa domām ir:

- 1) tiesību un tiesisko attiecību izziņas metode, t.i., kā tiesību zinātnes gnozeoloģiskais instruments, kā arī tiesību normu iztulkošanas un juridisko faktu noteikšanas tiesību normu realizācijas procesā līdzeklis;
- 2) juridiskās tehnikas līdzeklis, t.i., tiesību materiāla veidošanas formas, līdzekļi;

3) tiesību normu iztulkošanas līdzeklis (*Черданцев, 1993, c.151*).

Tiešām, no vienas puses, zinātnisko abstrakciju rezultātā radušās juridiskās konstrukcijas ir ar tiesību palīdzību noregulēti sabiedrisko attiecību vai to elementu ideāli modeļi, kas ir tiesiskās realitātes atspoguļojuma forma, bet no otrās puses, integrējoties normatīvajos aktos, tiek papildīti un izpaužas ārpus normatīvajiem aktiem ar to palīdzību un caur tiesību normām. Svarīgi pasvītrot, ka juridiskās konstrukcijas atspoguļo ne visas, bet tikai tās sabiedriskās attiecības vai to elementus, kas tiek regulēti ar tiesību palīdzību, vai pieļauj iespējas piemērot tiesību līdzekļus. “Juridiskā konstrukcija, - pēc O.S. Joffe viedokļa, - ir koncentrēta izpausme, kopā ar pašu juridisko noteikumu, to abstraktiem un iespējamiem to piemērošanas apstākļiem, ko likumdevējs atzina par īpaši lietderīgiem dažādu konkrētu jautājumu izlemšanā, kas var rasties konkrētās tiesību normas praktiskās realizācijas rezultātā” (*Иоффе, Грибанов, 1964, c.31*).

Mēģinājums ar tiesību palīdzību noregulēt sabiedriskās attiecības, neizmantojot juridiskās konstrukcijas, t.i., neņemot vērā tiesībās “ierakstītus” ideālus modeļus, kas savā ziņā ir apkopoti standarti, normatīvās regulēšanas iedīgļi, ir lemts neveiksmei. Taisnība ir A.F. Čerdancevam, kurš apgalvoja, ka “tiesību normu radīšanai, neizmantojot juridiskās konstrukcijas, būtu tīri empīriskis, noteiktā mērā haotisks, nepietiekami konsekvents raksturs, kas varētu novest līdz robiem normatīvajā materiālā un tā haotiskai izveidei” (*Черданцев, 2003, c.255*).

Tiesību jaunrades procesā likumdevējs domā ar juridisko konstrukciju palīdzību, kuru izveide ir ilgstošs process. A.F. Čerdancevs šajā sakarā raksta, ka “tiesību zinātnē pakāpeniski tiek apzināts tiesību nomu sistēmiskā izklāsta raksturs, tiek apzināta to konstruktīva saikne, un zinātne izstrādā juridiskās konstrukcijas, kuras kļūst par svarīgu orientieri, tiesību izziņas metodi” (*Черданцев, 1993, c.151*). Tieši šajā daudzu gadsimtu gaitā izveidojusies juridiskajā praksē tika apkopoti sevišķi veiksmīgi juridiskie veidojumi, sakari un tiesību attiecību tiesību matērijas atsevišķās komponentes: tiesības, pienākumi, juridiskie fakti, procedūras, tika veikta to sistematizācija un tipveida veidojumu konstruēšana, mijiedarbības modeļu shēmas, to nostiprināšana likumdošanā, kas ir “pie reizes *juridiskās konstrukcijas* pašā precīzā minēta termina nozīmē” (*Алексеев, 2003, c.199*).

Tiesību konstrukcija ir patstāvīgs tiesību jēdziens, kas nenoved pie kādas tiesību normu kopības. Juridisko konstrukciju un tiesību normu starpā pastāv sava ziņā funkcionālās saites. Attiecīgi tie, tāpat, ka, piemēram, juridiskie termini, ir juridiskās tehnikas elementi un veido “tāda tiesību materiāla strukturālo izvietojumu, ko raksturo iekšējā tiesību, pienākumu un attiecīgu personu atbildības formu vienotība” (*Сухарева, Крютских, 2000, c.695*).

Ņemot vērā, acīmredzot, tikai normatīvās (regulatīvās) juridiskās konstrukcijas, tās noteica O.A.Krasavčikovs. Viņš tās apskatīja kā “normatīva materiāla tiesību institūta vai tā atsevišķās daļas robežās veidošanas līdzekli” (*Красавчиков, 2005, c.236*) un šajā sakarā tieši vai netieši vienādoja juridisko un likumdošanas tehniku. Pie tam, protams, pastāv arī teorētiskās juridiskās konstrukcijas, kā savdabīgs normatīvo juridisko konstrukciju teorētisks pamatojums.

Juridisko konstrukciju izmantošana tiesību jaunrades darbībā, kopsakarā ar citiem juridiskās tehnikas elementiem, nodrošina normatīva materiāli funkcionāli – loģiskas saites, tiesību sistēmiskumu. Noteiktā juridiskā konstrukcija var būt “par pamatu atsevišķās tiesību normas formulējumā, bet visbiežāk tā vieno, nostiprina vairākas tiesību normas. Nav izslēdzams arī tāds noteikums, kad tiesību normās ietvertas divas juridiskās konstrukcijas” (*Черданцев, 1993, c.257*). Tādējādi juridiskās konstrukcijas atver iespējas veidot jebkuru tiesību normu kopumu, uzstājoties modeļa veidā, vienas normas iepriekšveidojumā, tās vai citas organizācijas priekšmodeļa tiesību materiāla kopībā.

Vairāku juridisko konstrukciju organiskais kopums var noteikt atsevišķas tiesību normas saturu. Sakarā ar to, šķiet, taisnīgs ir N.N. Tasasova viedoklis par to, ka tiesību normatīvismu to satura sakarā nosaka “tajā iedrukātas juridiskās konstrukcijas” (*Тарасов,*

2000, c.35). Vienlaicīgi juridisko konstrukciju realizācija tiesību normās nesekmē to īpašību zudumu. Šeit svarīgi atzīmēt, ka juridiskās konstrukcijas kā tiesību teorijas un normu jaunrades prakses attīstības ideāls produkts ir universālie, pamatu veidojušie, bāzes juridiski veidojumi, kas iestrādāti un tamdēļ organizē matricu tiesību matēriju, kurām ir kāda sociāla ekonomiskā tipa robežās ārpus laika nozīme. Šajā sakarā nevar nepieņemt S.S. Aļeksejevam, kurš raksta, ka “juridiskās konstrukcijas ir organiskais, vispārīgs, tieši normatīvs, bet galvenais – sevišķi attīstīts un svarīgs pēc nozīmes tieši tiesību satura, tā iekšējās formas elements”, bet tālāk turpina: “Tieši juridiskās konstrukcijas veido tiesību matērijas centrālo saiti (pamatu, iekšieni), kas sasniedza nepieciešamo (savu funkciju realizācijai) attīstības, pilnveides līmeni” (Алексеев, 2003, c.200).

Salīdzinot ar tiesību normām, kuras mainās sabiedrības attīstības ietekmē, juridiskās konstrukcijas ir stiprākas un laika ziņā noturīgākas. To modifikācija ir iedomājama tikai zinātniskās paradigmas maiņas gadījumā. Šim apstāklim pievērta uzmanību vēl N.M. Korkunovs, kurš rakstīja: “Ja tiesību izpēte aprobežotos tikai ar iztulkošanu, tad ne tikai katras valsts juristam bet arī vienas vai otras valsts katram nākamās paaudzes juristiem, nāktos sākt tiesību izpēti no jauna, jo likumi bieži mainās ātrāk nekā cilvēku paaudzes, bet, neskatoties uz tiesību daudzveidību un mainību, tajās ir arī pastāvīgi, vai vismaz vairāk noturīgie elementi, kas nemainās līdz ar likumdošanas noteikumu izmaiņām” (Коркунов, 1909, c.347).

Juridiskā konstrukcija ir vispārtiesisks jēdziens, kas vienādā mērā ir raksturīgs kā privātajām, tā arī publiskajām tiesībām, kā arī visām to nozarēm. Vairākas līdz mūsdienām vēsturiski saglabājušās juridiskās konstrukcijas, radītas un pietiekami plaši izmantotas jau romiešu tiesībās. To skaitā arī tiesību aksioma, tiesību prezumpcija, tiesību fikcija (Красавчиков, 2005, c.236). Šķiet, biežāk, runājot par juridiskām konstrukcijām, romiešu privāttiesībās, sauc nomas līgumu (*lat. - locatio-conductio*), ne mazāk populāras atsaucis uz vindikāciju, atbildību par kaitējumu, ko nodarīja paaugstinātas bīstamības avots, valdnieka aizstāvība (Алексеев, 2003, c.226).

Ievērojamai juridisko konstrukciju daudzveidībai civiltiesības un krimināltiesībās pievērta uzmanību S.S. Aļeksejevs. Civiltiesībās – pirkšanas līgums, kas ir īpaša juridiskā konstrukcija atšķirībā no dāvinājuma un maiņas līguma. Turklāt visai tirgus attiecību sfērai raksturīgi pakalpojumi, noma, apakšnoma u.c., katra no tām ir arī īpaša juridiskā konstrukcija. Tik pat ievērojamā juridisko konstrukciju daudzveidība arī krimināltiesībās. “Tas ir ne tikai liels “noziegumu sastāvu” skaits, bet arī vispārējās kārtības sevišķas konstrukcijas – “nepieciešama aizstāvēšanās”, “galējā nepieciešamība” u.c. (Алексеев, 2003, c.196). Ne mazāk daudzveidīgas ir privātajās tiesībās realizējamas juridiskās konstrukcijas. To skaitā var nosaukt, piemēram, darījumu, līgumu, saistību, civiltiesību objektus, juridisko faktu sastāvus utt. Bez tam juridiskās konstrukcijas pēc būtības ir atsevišķi līgumiskie modeļi, kas, savukārt, kalpo par citu juridisko konstrukcijas veidošanas pamatu. Tā, pirkšanas līguma modelis kļuva par plaša spektra līgumu rašanas pamatu, bet līguma modelis pakalpojumu sniegšanai kļuva par izejas punktu plaša spektra līgumu modeļu rašanai, kuru skaits pēdējos gados pastāvīgi pieaug. Precīzi sakot, jebkuras sabiedriskās attiecības, kas atbilst tiesību attiecību pazīmēm, var realizēties dzīvē noteiktās juridiskās konstrukcijas rāmjos (Чеговадзе, 2004, c.60).

Juridiskās konstrukcijas izstrāde ir ideāla objekta, kas īstenībā neeksistē, izdalīšana no tiesību materiāla un tiesiskās parādības modeļa konstruēšana, kas ietver virkni sistēmiski saistīto un savstarpēji noteikto, kā arī noteiktajā sistēmā izvietotu elementu. Juridiskās konstrukcijas, kā ideāli modeļi, - intelektuālās darbības produkts analītiskās jurisprudences sfērā. S.S. Aļeksejevs raksta, ka “tās vai citas grupas juridisko normu, principu un tiesisko attiecību analīze, kas attiecas uz to vai citu juridisko lietu kategoriju, pēc būtības parasti arī nozīmē izvilcību un pārstrādi ar dažādu juridisko konstrukciju palīdzību” (Алексеев, 2003, c.206).

Tiesību zinātnē izziņas metodes veidā piemērojamās juridiskās konstrukcijas ir teorētiskās tiesību konstrukcijas, kuru veidošana lielākā mērā ir māksla.

Bez iepriekš nosauktās normatīvās un gnozeoloģiskās funkcijas, juridiskās konstrukcijas kā juridiskās tehnikas elements nodrošina attiecīgu normu piesaisti un piedalīšanos normatīva materiāla izveidē un sistematizācijā, ko caurstrāvo vienotā loģika kā tiesiskās realitātes izziņas metode, pildot arī audzināšanas, interpretācijas un demonstrācijas funkciju (*Черданцев, 2003, c.19*), kas tomēr ir atvasinātās funkcijas.

Jebkura juridiskā konstrukcija veido to sastāvelementu organisko vienotību, katram no tiem ir funkcionālā noteiktība un tāpēc var būt uzskatīta par sistēmu, kuras izpētei jābalstās uz sistēmisko pieeju. Pie tam svarīgi pasvītrot, ka nedz juridiskās konstrukcijas elementi veido vienotu veselu, bet tieši pretēji: juridiskās konstrukcijas elementi, tiek noskaidroti juridiskās konstrukcijas kā vienota vesela sadalīšanas uz daļām procesā. Tā, par darījuma elementiem tiek pieņemts uzskatīt darījuma subjektus, gribas un tās izpausmi (darījuma subjektīvā puse), tā saturu un formu (*Мозолин, Масляев, 2005, c.257-258*). Daži autori pie darījuma elementiem piesākta arī priekšmetu, bet dažos gadījumos arī tā pamatu (*Balodis, 2007., 162.lpp.*) (*lat. – «causa»*) (*Толстой, Сергеев, 1996, c.194*). Neiedziļinoties diskusijā par darījuma struktūrelementiem, tikai atzīmēsim galveno: katra elementa lomu un mērķi nosaka tā atrašanās konkrētajā juridiskajā konstrukcijā.

Vajadzētu pievērst uzmanību juridiskās konstrukcijas elementu un pazīmju tāpatības nepieļaujamībai. Ja juridiskās konstrukcijas elementus raksturo tās struktūru, tad pazīmes raksturo juridisko konstrukciju kopumā. Šajā sakarā A.F. Čerdancevs raksta, ka piemērojot juridiskām konstrukcijām pareizāk lietot jēdzienu “to veido elementi”, nevis jēdzienu “sastāvu veido pazīmes” (*Черданцев, 2003, 245*). Tā darījuma pazīmēm, atšķirībā no tās elementiem, ir, pirmkārt, subjekta darbību varas tiesiskais raksturs, kas vērsts uz noteikta tiesību rezultāta sasniegšanu, ko veido civilo tiesību un pienākumu rašanās, izmaiņas vai izbeigšanās; otrkārt, attiecīgo civilo attiecību dinamika.

Secinājumi un priekšlikumi

Juridiskās konstrukcijas, kā tiesību modeļu veids, - ir reāli neeksistējošā, ideāla objekta izdalīšana no tiesību materiāla, un tiesiskās parādības modeļa veidošana, kas ietver noteiktā veidā izvietotu, sistēmiski saistīto un savā starpā atkarīgo elementu virkni.

Ikviena juridiskā konstrukcija ir sistēma, kurai piemīt iekšējā struktūra, kas būtu saprotama kā sastāvdaļu vienā veselā organizācijas veidu, protams, ar nosacījumu, ka sakari elementu starpā, kas veido sistēmu, paliek nemainīgi un sniedz priekšstatu par sistēmu kopumā.

Juridiskajā matērijā „iebūvētās” juridiskās konstrukcijas kā universālie, bāzes, pamata juridiskie veidojumi. Tie organizē tiesību matēriju, pildot tajā savdabīgo matriču lomu, kas nosaka tiesību normu saturu un nodrošina normatīvi tiesiskā materiāla funkcionāli loģiskus sakarus un tiesību sistēmiskumu. Juridiskās konstrukcijas arī atklāj kā atsevišķo tiesību normu, tā arī to kompleksu atlasē un veidošanas iespējas, kas atbilstu juridisko konstrukciju dabai.

Juridisko konstrukciju iedalījums ir teorētiskās un normatīvās (regulatīvās) konstrukcijas. Atkarībā no elementu sakaru rakstura un īpatnībām, kuri veido juridiskās konstrukcijas, ir pieņemts izdalīt determinētās un stohastiskās (varbūtības) sistēmas.

Pie determinētām sistēmām var pieskaitīt vienkāršās juridiskās konstrukcijas, kurām nav atgriezenisko sakaru, piemēram, civiltiesību objektu vairums, saistības. Saistība kā juridiskā konstrukcija satur relatīvo civiltiesisko attiecību modeļu daudzumu, kuru ietvaros tiek noteikts uzvedības algoritms. Tas tiek realizēts kreditora un parādnieka starpā izveidojušajos sakaros. Minētās juridiskās konstrukcijas un tajā saturošo uzvedības modeļu galvenā raksturojošā pazīme ir tā, kurā kreditora prasījums var būt apmierināts uz parādnieka attiecīgas uzvedības rēķina.

Juridiskās konstrukcijas ir sevišķi stabilas tiesību vienības, bet juridiskās normas nav nekas cits, kā juridisko konstrukciju normatīvi tekstuālā izpausme.

Juridisko konstrukciju būtība izpaužas tās normatīvajā funkcijā (kā juridiskās tehnikas elements) un gnozeoloģiskajā funkcijā (kā izziņas metode).

Acīmredzot, ka nevis tiesību normas, bet gan juridiskās konstrukcijas jāuztver kā tiesību struktūras pirmatnējais elements.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
2. Алексеев, С.С. (ред.), (1987). *Проблемы теории государства и права: учебник* Москва: Юридическая литература. 448 с.
3. Алексеев, С.С. (2001). *Восхождение к праву*. Москва: Норма. 752 с.
4. Алексеев, С.С. (2001). Юридические конструкции – ключевое звено права (в порядке постановки проблемы). *Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов*. Москва: «Статут». С. 5 – 20.
5. Алексеев, С.С. (2003). *Избранное*. Москва: «Статут». 480 с.
6. Бержель, Ж.Л. (2000). *Общая теория права*. Под общ. ред. В.И. Даниленко. Пер. с фр. Г.В. Чуршукова. Москва: Издательский дом NOTA BENE. 576 с.
7. Буковский, В. [б.г.]. *Юридическая конструкция исков о признании духовных завещаний недействительными*. Б.м., [77] л.
8. Иоффе, О.С., Грибанов, В.П. (1964). Пределы осуществления субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*, 7, с.77 – 80
9. Иеринг, Р. (2006). *Избранные труды*: В 2-х томах. Т. 2. Санкт-Петербург: «Юрид. центр Пресс». 547 с.
10. Коркунов, Н.М. (1909). *Лекции по общей теории права*. Санкт-Петербург: магазин Н.К.Мартынова. 354, X с.
11. Красавчиков, О.А. (2005). Советская наука гражданского права (понятие, предмет, состав и система). *Категории науки гражданского права. Избранные труды*. В 2-х томах. Т. 1. Москва: Статут. С. 115-489.
12. Мозолин, В.П., Масляев, А.И. (ред.), (2005). *Гражданское право. Часть первая: Учебник*. Москва: Юристъ. 719 с.
13. Сухарева, А.Я., Крутских, В.Е. (ред.), (2000). *Большой юридический словарь*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М. 704 с.
14. Тарасов, Н.Н. (2000). Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы). *Российский юридический журнал*, №3, с. 16 – 27.
15. Толстой, Ю.К., Сергеев, А.П. (ред.), (1996). *Гражданское право. Часть I. Учебник*. Москва: Издательство ТЕИС. 552 с.
16. Чеговадзе, Л.А. (2004). *Структура и состояние гражданского правоотношения*. Москва: Статут. 542 с.
17. Червонюк, В.И. (2013). Юридические конструкции в структуре права. *Юридическая техника*, 7 (2), с. 818–831.
18. Черданцев, А.Ф. (1993). *Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике*. Екатеринбург: Издательство УИФ «Наука». 192 с.
19. Черданцев, А.Ф. (2003). *Толкование права и договора*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА. 381 с.

Summary

Legal construction - is the singling out of the legal material, which does not exist in reality some ideal object and the construction of a model of legal phenomenon, which includes a number of systemically interrelated and mutually conditioned elements arranged in a certain scheme. Any legal construction is a system that, in this regard, has its own structure, which should be understood as a way of organizing the whole thing from the constituent parts, certainly, provided that the links between the elements that make up the system remain unchanged and give an idea of it as the whole.

Legal constructions are divided into theoretical and normative (regulatory). Depending on the nature and specificities of the links of elements, forming legal structures, it is customary

to distinguish deterministic and stochastic (probabilistic) systems. Among the deterministic systems are simple legal structures, deprived of backward linkages, for example, the majority of objects of civil rights, the obligation.

Legal constructions are the most stable units of law, and legal norms are nothing but the normative-textual expression of legal constructions.

The essence of the legal structure is manifested in its normative function (as an element of legal technique) and gnoseological function (as a method of cognition).

**PECULIAR DETAILS OF FOREIGN CITIZENS STAYING ON THE
TERRITORY OF THE RUSSIAN FEDERATION**
**ĀRVALSTU PILSONU UZTURĒŠANĀS ĪPATNĪBAS KRIEVIJAS
FEDERĀCIJAS TERITORIJĀ**

Alexandra Borimecicova

Pskov State University, alexandra.99br@gmail.com, Pskov, Russia

Scientific supervisor: Elena Zykina Candidate of Law Sciences, Associate Professor

Abstract. *The article considers the peculiarities of foreign citizens stay on the Russian Federation territory. The rights and freedoms of foreigners guaranteed by the Constitution of the Russian Federation and other laws are reviewed and examined. The article provides a comparative legal analysis of the status and rights of both the Russian Federation citizen and a foreign citizen residing in the territory of this state. Common and distinctive features of these two categories are specified. The matters of employment of foreign citizens and restrictions on the rights to participate in labor relations, which is due to the fact that non-citizens have the right to work only if they have a work permit, are also considered. In its turn, the component of migration policy is revealed, that is, the problem of expulsion and deportation of a foreign citizen from the Russian Federation is touched upon. Administrative expulsion and deportation of foreign citizens from the Russian Federation is a form of state activity that regulates relations with foreign citizens and is aimed to protect the State border.*

Keywords: *foreign citizens, rights, obligations, labor relations, responsibility.*

Introduction

The Russian Federation is one of the leading countries with a large number of foreign citizens. In this article, we will consider the basic rights and restrictions for foreign citizens, their employment opportunities, guarantees and limitations in labor relations, as well as the reasons of their expulsion and deportation for improper implementation of the law.

Foreign citizens - individuals who are not citizens of the Russian Federation and have a proof of a foreign state citizenship (nationality) possession (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 2*).

Taking into consideration the basic rights and responsibilities of foreign citizens it should be noted that their status is regulated by the Federal law "On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation" № 115-FZ dated 25.07.2002, which defines the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, as well as regulates relations between foreign citizens, on the one hand, and state authorities, local authorities, officials of these bodies, on the other hand, arising in connection with the stay (residence) of foreign citizens in the Russian Federation and their employment, business and other activities on the territory of the Russian Federation (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 1*).

According to art. 3 of this Federal law, the legal status of foreign citizens in the Russian Federation is based on the Constitution of the Russian Federation and consists of the above mentioned Federal law and other federal laws. In addition, the legal status of foreign citizens in the Russian Federation is determined by international treaties of the Russian Federation (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 3*).

Besides, referring to art. 4 of the law, it can be noted that foreign citizens living in the Russian Federation have the rights and responsibilities on an equal basis with citizens of the Russian Federation, except for the cases provided by the Federal law (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 4*).

The aim of article is explore considers the peculiarities of foreign citizens stay on the Russian Federation territory.

Main body

At present, the number of foreign citizens in the Russian Federation is constantly increasing. That is why it is necessary to define their rights and restrictions, the right to employment as well as to consider compliance with the rules and the consequences for their improper compliance.

Foreign citizens staying in the Russian Federation get all the Constitutional rights that every person and a citizen of this state possesses.

They include:

- 1) right to life and freedom;
- 2) right to health;
- 3) right to inviolability (personal, private life, housing))
- 4) freedom of confession;
- 5) right to education;
- 6) right to appeal to the court and other state bodies for the protection of their rights.

This incomplete list includes many other rights possessed by citizens of the Russian Federation, unless otherwise follows from the Constitution of the Russian Federation and other normative legal acts.

However, it should be noted that the "equality" of the rights of a foreign citizen and a citizen of the Russian Federation is not always appropriate and does not fully comply with the Constitution of 1993. Citizens of a foreign state, unlike citizens of the Russian Federation, do not have the duty of military service in the Armed Forces of the Russian Federation; do not have the right to vote, i.e. cannot elect and be elected to the Federal Assembly and other elected state authorities, as well as take part in national vote and referendums (*The Constitution of the Russian Federation, 1993, p. 2, art. 32*) are not eligible to rule the state affairs (*The Constitution of the Russian Federation, 1993, p. 1, art. 32*).

Regardless of their social background, availability of material goods, education, religious views, gender and other factors - foreign citizens in the Russian Federation are equal under the law and are obliged to observe the legal rules prescribed by law without prejudice to the freedoms and interests of the Russian people and the state.

Concerning the stay of foreign citizens on the territory of the Russian Federation, the following classification should be taken into consideration:

- people temporarily staying on the territory of the Russian Federation – foreign citizens who stay on the territory of the Russian Federation on the different legal basis;
- persons coming via the territory of the Russian Federation by transit;
- permanent residents of the Russian Federation - foreign citizens who have an authorized residence permit issued by the state internal affairs authorities (*Makareiko, 2014, pp. 37-38*).

Currently, the matter of foreign citizens stay in the Russian Federation is becoming increasingly important. And especially in this area the problem of attracting foreign nationals to work is highlighted (*Snezhkova, 2014, pp. 363-367*).

Referring to art. 3 of the Labor code: "Everyone has equal opportunities to exercise their labor rights. No one may be restricted in labor rights and freedoms or gain any advantages depending on gender, race, colour, nationality, language, background, property, family, social and official status, age, place of residence, religion, beliefs, membership or non-membership in public associations or any social groups, or other circumstances not related to the business qualities of the employee" (*Labor code of the Russian Federation, 2001, art. 3*).

Meanwhile in p. 1, art. 13 of the Federal law № 115-FZ dated 25.07.2002 (edition of 27.12.2018) "On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation" the following provisions are fixed - "foreign citizens have free rights to dispose their abilities to work and to

choose a kind of activity and a profession, as well as the right to freely use the abilities and property for business and other economic activity which is not prohibited by the law taking into account the restrictions provided by the Federal law" (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 13*). However, at present there is a restriction of foreign citizen's rights to participate in labor relations, that is due to the fact of non-citizens having the right to work only in case they have a permission for work.

According to art. 13 of the Federal law "On the legal status of foreign citizens" this procedure does not apply to foreign citizens:

- 1) permanently or temporarily residing in the Russian Federation;
- 2) being participants of the State program on assistance to voluntary resettlement to the Russian Federation of the compatriots living abroad and members of their families moving together with them to the Russian Federation;
- 3) being employees of diplomatic missions, of consular offices of foreign states in the Russian Federation, employees of international organizations, as well as private household workers of these persons;
- 4) being employees of foreign legal entities (manufacturers or suppliers) performing installation (supervision) works, service and warranty service, as well as post-warranty repair of technical equipment supplied to the Russian Federation;
- 5) being the journalists accredited in the Russian Federation;
- 6) studying in the Russian Federation in professional educational organizations and educational institutions of higher education and performing work (providing services) during the holidays;
- 7) studying in the Russian Federation in the professional educational organizations and the educational institutions of the higher education and in free time of the tutorial process working in these educational organizations, in economic societies or in the economic partnerships created by the budgetary or autonomous educational organizations of the higher education in which they study;
- 8) invited to the Russian Federation as scientific or pedagogical specialists, in case of their invitation to engage in research or teaching activities:
 - invited to the Russian Federation for business or humanitarian purposes, or for the purpose of employment and involved in addition to teaching activities for state-accredited educational programs of higher education in scientific organizations and educational institutions of higher education, with the exception of ecclesiastical educational organizations,
 - arrived in the Russian Federation for no more than thirty days for touring activities,
 - invited to the Russian Federation as medical, pedagogical or scientific specialists in case of their invitation to be engaged into relevant activities on the territory of the international medical cluster;
- 9) accredited employees of the representative offices of foreign legal entities accredited in accordance with the established procedure in the territory of the Russian Federation, on the basis of the reciprocity principle in accordance with international treaties of the Russian Federation;
- 10) recognized as refugees on the territory of the Russian Federation - until the loss of refugee status or deprivation of refugee status;
- 11) having received temporary shelter in the territory of the Russian Federation - until the temporary shelter loss or deprivation (*On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation, 2002, art. 13*).

Accordingly labor relations with foreign citizens are formed in the same order as with citizens of the Russian Federation. Along with the citizens of the Russian Federation, foreign

citizens have an obligation in labor relations, have the right to rest on a common basis with the citizens of the Russian Federation and fulfill their rights.

The next important aspect of my work is the matter of foreign citizen's responsibility for improper compliance with the established rules, that is, their expulsion and deportation from the Russian Federation.

Expulsion is one of the ways for prevention and preventive maintenance of migration offences. However, wrongdoings do not always relate to migration law. Such a procedure is carried out, for example, if the foreigner has disturbed the public peace, or has committed any other actions that fall under administrative punishment. There are reasons why foreign citizens may be expelled from the Russian Federation, namely:

1. In case the action committed contradicts the state security in the country.
2. In case of repeated violations of migration legislation.
3. In case of disturbance of public peace.
4. In case of non-compliance with the rules of crossing the state border.
5. In case of actions threatening to health, life and interests of citizens.

In general, in order such a punishment as expulsion to be imposed, a certain condition of the legislation of the Russian Federation must be violated (*Lugovykh, 2018, pp. 154-160*).

The next method for prevention and preventive maintenance of migration offences is deportation. Persons staying in the Russian Federation without legal grounds as well as having left imprisonment places, and by other grounds - are subjects to deportation.

The process of deportation and expulsion is very similar and these two notions are often confused. However, it is necessary to take into account the most important difference: deportation is made on the basis of the decision of the migration service head or his deputy, expulsion is made on the basis of a court decision. Besides deportation does not require a protocol, while during the expulsion procedure it is a matter of necessity.

Conclusions and suggestions

Having examined all the scientific materials and legal acts on this topic, we can draw a conclusion that foreign citizens on the territory of the Russian Federation are granted numerous rights of a personal and property nature. Besides the legislation provides them with guarantees to realize their rights, including the right to protection in court.

The existing restrictions and prohibitions in the legislation do not entail in any case discrimination and infringement of the individual rights, as the creation of these restrictions is out of necessity to protect state interests and citizens of the Russian Federation, and that is absolutely rational and reasonable.

Quite often appear the problems of fulfillment and execution of the foreign citizens rights. However, these embarrassments often arise due to ignorance, misunderstanding and non-fulfillment of the prescribed obligations by foreign citizens themselves. In my opinion, in order to eliminate such problems, it is necessary to carry out certain measures and explain the benefits of legal being on the territory of Russia to foreign citizens.

It is my belief that foreign citizens possess all the rights and opportunities provided by the Federal law № 115-FZ dated 25.07.2002 (edition of 27.12.2018) "On the legal status of foreign citizens in the Russian Federation". In general they are provided with an opportunity for decent living and employment on the territory of the Russian Federation.

Bibliography

1. *The Constitution Of The Russian Federation* (1993, December 12). Law of the Russian Federation. Retrieved April 9, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_28399
2. *Labor Code Of The Russian Federation* (2001, December 30). Law of the Russian Federation, No 197-FL. Retrieved April 9, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_34683/

3. *On The Legal Status Of Foreign Citizens In The Russian Federation* (2002, July 25). Law of the Russian Federation, No 115-FL. Retrieved April 7, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_37868/
4. Lugovykh, T.A. (2018, Nov.). Administrative expulsion: theory and practice of application. *Young scientist*, 45, pp.154-160.
5. Makareiko, N.V. (2014). *Administrative law : lectures*. (8th ed.) Moscow: Urait Publishing house. 212 p.
6. Snezhkova, D.F. (2014, Nov.) Features and problems of employment of foreign citizens. *Young scientist*, 19, pp. 363-367.

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts jautājumiem par ārvalstu pilsoņu uzturēšanos Krievijas Federācijas teritorijā, kā arī uzsvērts, ka viņu skaits Krievijas Federācijā pieaug. Ir noteikti normatīvie akti, kas regulē ārvalstu pilsoņu tiesības, brīvības un pienākumus. Rakstā sniegta pilnīga un skaidra ārvalstu pilsoņa un viņu juridiskā statusa definīcija Krievijas Federācijas teritorijā.

Savukārt zinātniskā rakstā tika veikta analīze, kurā norādīts, ka saskaņā ar Krievijas Federācijas konstitūciju ārvalstu pilsoņiem ir Krievijas Federācijas pilsoņa tiesības un brīvības, tomēr šis jautājums ir ļoti diskutabls, un tāpēc ir noteikti vairāki ierobežojumi. Nākamais aktuālais jautājums, kas apskatīts rakstā, ir ārvalstu pilsoņu iekļaušanās darba tirgū. Tiek izskatīta darbā iekārtošanās kārtība, darba atļauju saņemšana un to ārvalstu pilsoņu saraksts, uz kuriem neattiecas šie ierobežojumi. Tiek skarts arī jautājums par ārvalstu pilsoņu deportāciju ārpus Krievijas Federācijas un tiek veikts šo divu pasākumu salīdzinājums. Tiek ierosināts veikt noteiktus pasākumus, lai ārvalstu pilsoņiem izskaidrotu un brīdinātu viņus par likumīgas uzturēšanās priekšrocībām Krievijas Federācijā, lai īstenotu savas tiesības un pienākumus. Sagatavojot rakstu, tika izdarīti secinājumi un apzinātas iespējas ārvalstu pilsoņu pienācīgas dzīves nodrošināšanai.

TIESU VARAS KVALITATĪVU REALIZĀCIJU KRIMINĀLTIESVEDĪBĀ IETEKMĒJOŠIE APSTĀKĻI CIRCUMSTANCES AFFECTING QUALITATIVE EXECUTION OF JUDICIAL POWER IN CRIMINAL LITIGATIONS

Iloņa Bulgakova

Dr.iur., asociētā profesore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilona.bulgakova@rta.lv,
Rēzekne, Latvija

Abstract. *Representing both judicial and executive powers, institutions and officials take part in criminal litigations. In particular, the courts of the three instances, when executing judicial power, decide on person's guilt or guiltlessness in relevant criminal cases. In pre-trial proceedings, judicial power is manifested through ensuring control on human rights' limitation. In its turn, investigating bodies, which represent judicial power, ensure criminal actions' investigating and submitting. Finally, punitive institutions (like administrative authorities of penal institutions, State probation service, as well as sworn court bailiffs) take part at the stage of executing the criminal punishment in criminal litigation, thus providing with the support implementing judicial power in criminal proceeding.*

The objective of this article is to identify and research the circumstances affecting qualitative implementation of judicial power in criminal litigation, a special attention is paid to the circumstances, which have negative affect on criminal litigation.

The mentioned objective, in the author's opinion, is extremely significant in theory and in practice.

Keywords: *criminal litigation, criminal proceeding, judicial power, quality of judicial power.*

Ievads

Krimināltiesvedībā piedalās gan tiesu, gan izpildu varu pārstāvošas institūcijas un amatpersonas. Konkrēti, triju instanču tiesas, realizējot tiesu varu, izlemj konkrētajās krimināllietās jautājumus par personas vainu vai nevainīgumu, pirmstiesas procesā tiesu vara izpaužas kontroles par cilvēktiesību ierobežošanu nodrošināšanā. Savukārt izmeklēšanas iestādes, kas pārstāv izpildu varu, nodrošina noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu un atklāšanu. Visbeidzot kriminālsodu izpildu iestādes – Ieslodzījuma vietu pārvaldes iestādes, Valsts probācijas dienests, kā arī zvērīnātie tiesu izpildītāji piedalās krimināltiesvedībā kriminālsodu izpildes stadijā, ar to arī sniedzot atbalstu tiesu varas realizācijai kriminālprocesā. Šajā rakstā ar tiesu varas kvalitatīvu realizāciju krimināltiesvedībā tiek saprasta ne tikai tiesu, bet arī pirmstiesas procesā - izmeklēšanas (uz Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts policijas piemēra) un kriminālvajāšanas (Latvijas Republikas prokuratūras) funkciju kvalitatīva realizācija, jo tiesas saņem un izskata no pirmstiesas procesa iestādēm saņemtās lietas.

Raksta mērķis ir izpētīt tiesu varas kvalitatīvu realizāciju ietekmējošus apstākļus krimināltiesvedībā. Galvenais izpētes jautājums – krimināltiesvedību ietekmējošie apstākļi, to iespējamā diferenciacija. Mērķa sasniegšanai autore apskata vairākus literatūras avotus, t.sk. aktuālos normatīvos aktus, apkopo praksē gūtos novērojumus un aktuālos statistikas datus.

Raksta mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi: 1) identificēt tiesu varas kvalitatīvu realizāciju ietekmējošus apstākļus; 2) diferencēt 1.punktā minētus apstākļus pozitīvas un negatīvas ietekmes aspektā; 3) ņemot vērā konstatētus apstākļus ar negatīvu ietekmi, identificēt pastāvošu problēmu mazināšanas vai novēršanas iespējamās formas; 4) ierosināt virzienus krimināltiesvedības kvalitatīvas realizācijas šķēršļu mazināšanai vai novēršanai.

Pētījumā izmantota literatūras un normatīvo aktu analīzes metode, statistikas analīzes metode, dedukcijas metode, kā arī socioloģiskā novērošanas metode (raksta autore strādā juridiskajā praksē krimināltiesvedībā, pārstāvot un aizstāvot klientu tiesības kriminālprocesos).

Krimināltiesvedību ietekmējošo apstākļu klasifikācija

Atbilstoši likumam „Par tiesu varu” tiesu varu krimināltiesvedībā, civilajā un administratīvajā procesā realizē visu instanču vispārējās jurisdikcijas tiesas, specializētās administratīvās tiesas, Satversmes tiesa. Atsevišķi likums izdala arī specializētās Kara tiesas. Šobrīd profesionālajās aprindās un sabiedrībā tiek apspriests Tieslietu ministrijas ierosinājums izveidot specializētas tiesas, kas izskatītu ar korupciju saistītas un ekonomisko noziegumu lietas.

Neapšaubāmi, ka tiesu varu realizējošo tiesu darbību var ietekmēt vairāki faktori jeb apstākļi. Šādu faktoru ietekme var izpausties kā pozitīvā, tā arī negatīvā veidā.

Autores rakstā “Krimināltiesvedības kvalitātes kritēriji un to pilnveide” (raksts publicēts 2017.gadā) tika izdarīts mēģinājums teoretizēt krimināltiesvedības kvalitātes kritērijus šādi: likuma jeb normatīvu aktu kvalitāte; izmeklēšanas pirmstiesas procesā kvalitāte; kriminālvajāšanas kvalitāte; cilvēktiesību ierobežojumu kontroles pirmstiesas procesā kvalitāte; aizstāvības kvalitāte; iztiesāšanas kvalitāte (*Bulgakova, 2017*).

Monogrāfijas “Kriminālprocesuālā noziegumu izpēte: sistēma un tās kvalitāte” autors O.Bajevs analizējot tiesvedības kvalitātes jautājumu, iedala tiesas kļūdas analītiskajās (izzināšanas) un operācijas (darbības) kļūdas. Pie analītiskām kļūdām minētais autors pieskaita šādas kļūdas: faktisko apstākļu nepareizs novērtējums; nepareizs inkriminēta nozieguma krimināltiesisks novērtējums jeb noziegumu kvalifikācija; nepareizs apsūdzētās personas sociālās bīstamības novērtējums, kā rezultātā var sekot apsūdzētā personībai neatbilstoša soda noteikšana. Savukārt pie darbības kļūdām minētais autors pieskaita: profesionālu un citu procesa dalībnieku tiesību un likumīgu interešu neievērošana; pierādīšanas kļūdas, t.sk. nepieļaujamo pierādījumu izmantošana, kas lietā iekļauti pirmstiesas procesā; nepamatoto procesuālo lēmumu iztiesāšanas laikā pieņemšana; nelikumīga un/vai nepamatota gala procesuāla nolēmuma (spriedums, lēmums) pieņemšana (*Баев, 2007*).

Šķiet, ka mūsu valsts Krimināllikuma 46.pantā otrajā un trešajā daļā ir ietverti precīzi kritēriji soda veida un soda apmēra noteikšanai. Kriminālprocesa likuma 405.pantā ir paredzēti lēmumam par personas saukšanu pie kriminālatbildības (apsūdzībai) izvirzāmie kritēriji, tāpat Kriminālprocesa likuma 511., 512.pantā ir paredzētas tiesas spriedumam izvirzāmās prasības (t.sk. materiālo un procesuālo normu ievērošanas pienākums). Taču praksē joprojām sastopamas problēmsituācijas ar atbilstoša soda veida un mēra noteikšanu, apsūdzētā un/vai cietušā tiesību uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā, uz lietas pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Autore uzskata, ka faktoru, kas ietekmē tiesu varas efektīvu realizāciju termiņa ziņā iedalījums varētu būt objektīvajos un subjektīvajos. Objektīvi faktori ir tie, kas radušies nevis procesa dalībnieka, tiesas rīcības rezultātā, bet gan tie, kas pēc būtības varētu būt novēršami iepriekšējā procesa stadijā/posmā. Proti, procesuālo un materiālo tiesību normu nepareizās piemērošanas rezultātā pieļautās kļūdas pirmstiesas procesā (piemēram, izmeklēšanas darbība – uzrādīšana atpazīšanai izdarīta pēc personas fotogrāfijas, nevis tieši uzrādot to atpazīstamajam, kaut gan šķēršļu tam nebija; ekspertam uzdodamie jautājumi pārsniedz eksperta kompetenci vai attiecas uz lietas apstākļu juridisko novērtējumu; drošības līdzekļa piemērošana, balstoties uz vispārējām norādēm no Kriminālprocesa likuma par personas iespējamo jaunu noziegumu izdarīšanu vai izvairīšanos no pirmstiesas procesa; apsūdzības sagatavošana, neievērojot Kriminālprocesa likuma 405.panta prasības attiecība uz noziedzīga nodarījuma faktisko apstākļu aprakstu; apcietinājuma pārskatīšana, neievērojot Kriminālprocesa likuma 281.pantā paredzēto divu mēnešu termiņu).

Ievērojamā ietekme uz krimināltiesvedības kvalitāti ir izmeklēšanas, prokuratūras un tiesas darba organizācijai. Piemēram, pastāv būtiskas atšķirības lietu izskatīšanas tiesas sēdēs plānojumam dažādas pirmās instances tiesās. Piemēram, vienas tiesas tiesnesis plāno tiesas sēdi

uz vienu sēdi uz priekšu, katrā nākamajā sēdē lemjot par kārtējās tiesas sēdes datumu un laiku, citas tiesas vai tās pašas tiesas tiesnesis plāno sēdes visam kalendārajam gadam (atkarībā no lietas apjoma), vēl citos gadījumos – plānojot tiesas sēdes visam procesam (t.sk. uzklusot procesa dalībnieku viedokļus par nepieciešama laika patēriņa daudzumu, procesuālo darbību nepieciešamo daudzumu pašā pirmajā tiesas sēdē).

Trūkumi un kļūdas pirmstiesas procesa un iztiesāšanas darba organizācijā ietekmē arī procesa norisi un pašu tiesvedību kopumā. Pēc vairāku pētīnieku iepriekš izteiktajiem viedokļiem, tieši tiesvedībā tiesā pieļautās procesuālā un materiāla rakstu kļūdas ir redzamākas un var būt pakļauti skaitliskai izpētei. Tas izskaidrojams ar likuma “Par tiesu varu” prasībām publiskot tiesu nolēmumus, un līdz ar to arī tiesu prakses un judikatūras arvien plašāku pieejamību anonimizēto nolēmumu veidā (www.tiesas.lv; www.at.gov.lv). Izskaidrojums varētu arī slēpties statistikas datu pieejamībā, tādējādi traucējot iespējām pētīniekiem saredzēt attiecības starp notiesājošiem spriedumiem un attaisnojošiem spriedumiem, statistikas datu pieejamība par lietām, kurās valsts apsūdzības uzturētājs atteicas no apsūdzības uzturēšanas, statistikas datu pieejamība par spriedumu pārsūdzību, par spriedumu stāšanos likumīgā spēkā un lietu jaunu izskatīšanu sakarā ar jaunatklātajiem apstākļiem.

Krimināltiesvedības statistikas datu apskats krimināltiesvedības kvalitātes kontekstā

Augstākās tiesas pārskatā par tās darbu 1996.-2016.gadā redzams, ka, salīdzinot ar 1996.gadu, būtiski pieaudzis un no 2003. līdz 2014.gadam saskatāma tendence pieaugt izskatāmo lietu skaitam uz vienu tiesnesi. Ja 1996.gadā šādu lietu skaits uz vienu Senāta Krimināllietu departamenta tiesnesi bija 47 lietas, tad jau 2014.gadā tās bija 138 lietas, 2016.gadā skats sarucis līdz 94 lietām uz vienu tiesnesi. Visa laika periodā tiesnešu kopējs skaits svārstījās no 6 līdz 8 tiesnešiem (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts, 2019.*).

Ģenerālprokuratūras pārskatā par 2018.gadu statistikas datus atspoguļotas ziņas par krimināllietām, kurās tiesas pieņēma attaisnojošus spriedumus vai prokurors atteicies no apsūdzības uzturēšanas, vai lieta izbeigta uz personu rehabilitējoša pamata pēc Kriminālprocesa likuma 377.panta 1., 2.punkta (*Latvijas Republikas Prokuratūra, 2019.*). Tātad 2018.gadā šādu lietu skaits bija 91 (kas par 43 lietām jeb 32,1% mazāk, nekā iepriekšējā gada periodā, proti, 2017.gadā šādu lietu skaits veidoja 134 lietas no kopējo tiesai nodoto lietu skaita). Savukārt pieaudzis to lietu skaits, kurās ir attaisnojošie spriedumi, bet personas atradās apcietinājumā, t.i., 16 lietas (salīdzinot ar 2017.gadu šādu lietu skaits bija 6). Neapšaubāmi par prokuratūras darba kvalitātes pieaugumu liecina arī statistikas dati par atceltajiem izmeklēšanas iestāžu lēmumiem atteikt uzsākt kriminālprocesu. 2018.gadā šādu lēmumu skaits bija 2090 (salīdzinot ar 2017.gadu, vērojams pieaugums par 649 gadījumiem jeb 45%). Palielinājies arī izmeklētājiem dotu norādījumu skaits no 13536 gadījumiem 2017.gadā līdz 18 tūkstošiem 2018.gadā, turklāt statistikas rādītājos tiek atsevišķi izdalīti gan rakstiski, gan mutiski sniegti norādījumi (rakstiski 7764 un mutiski norādījumi 10396, kopumā pieaugums salīdzinot ar 2017.gadu ir par 34,2%).

Savukārt, aplūkojot Valsts policijas statistikas datus, jākonstatē, ka tie nav pilnīgi un nesniedz priekšstatu par kvalitatīvu vai nekvalitatīvu izmeklēšanu, kaut gan izmeklēšanas kvalitātes problēmas atspoguļotas prokuratūras statistikas rādītājos un tiesu praksē, arī Augstākās tiesas publicētajā judikatūrā. 2019.gadam Valsts policija izvirzīja vairākas prioritātes, to starp arī izmeklēšanas kvalitāte ir izvirzīta citu prioritāšu vidū (*Valsts policija, 2019.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Tiesu varas kvalitatīvu realizāciju krimināltiesvedībā ietekmējoši faktori, var būt klasificēti pēc vairākiem kritērijiem, konkrēti: 1) atkarībā no procesa norises ilguma; 2) atkarībā no

procesa dalībnieka paustas tiesiskās/prettiesiskās intereses; 3) atkarībā no iedarbības uz tiesvedību veida un rezultāta. Nav izslēdzama arī citu kvalitātes kritēriju izdalīšana minētajā klasifikācijā.

2. Atkarībā no procesa norises ilguma, faktori var būt sīkāk iedalīti kā objektīvajos, tā arī subjektīvajos. Atkarībā no procesa dalībnieka tiesiskās/prettiesiskās intereses, faktori var būt iedalīti kriminālprocesa tiesisku norisi veicinošajos un procesa tiesisku norisi neveicinošajos jeb „bremzējošajos”. Savukārt pēc iedarbības uz tiesvedību veida un rezultāta tie var iedarboties gan negatīvi, gan pozitīvi.
3. Tiesu prakses statistikas dati liecina par tiesu pieaugošu darba apjomu pēdējo piecpadsmitdivdesmit gadu laikā. Prokuratūras statistikas pārskats par 2018.gadu liecina par prokuratūras darba kvalitātes pieaugumu un uzmanības pastiprināšanu izmeklēšanas darba uzraudzības jomā. Savukārt Valsts policijas statistikas pārskats par 2018.gadu, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, liecina par uzmanību pievēršanu izmeklēšanas kvalitātei, kas ir izvirzīta kā viena no 2019.gada Valsts policijas darbības prioritārajiem virzieniem.
4. Saskaņā ar darba organizācijas problēmas, nodrošinot nepieciešamu un optimālu tiesnešu skaitu attiecīgajā tiesā, saskaņā ar trūkumi vienmērīga darba sadalījumā pirmās un apelācijas instances tiesās Rīgas reģionā salīdzinot ar pārējiem reģioniem, tiesnešu (arī citu procesa virzītāju) darba motivācijā. Acīmredzot jāpievērš uzmanība procesa virzītāju (īpaši tiesnešu) darba motivācijas mehānismu pilnveidei. Piemēram, tiesnesim strādājot visu instanču tiesās, it īpaši tajās tiesās, kurās ir saskaņā ar paaugstinātās slodzes apstākļi.
5. Kopumā jāsecina, ka no tā, cik efektīvi un kvalitatīvi darbojas konkrētajos kriminālprocesos iesaistītās, tiesu varu pārstāvošās institūcijas un amatpersonas, ir atkarīga konkrētas krimināllietas kvalitāte un arī kopumā – visas krimināltiesvedības kvalitāte.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.): LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk.15.04.2019.
2. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 25.10.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk.15.04.2019.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 07.11.2018., <http://www.likumi.lv/doc.php?id88966>, sk.15.04.2019.
4. Bulgakova, I. (2017). Krimināltiesvedības kvalitātes kritēriji un to pilnveide. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 4, 19.-31.lpp.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts (2019). *Augstākās tiesas darbības rādītāji 2018.gadā: kopsavilkums*. www.at.gov.lv/tiesvediba/statistika/2018, sk. 30.04.2019.
6. Latvijas Republikas Prokuratūra (2019). *Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti 2018.gadā*. www.lrp.gov.lv/lv/noderigi/statistika, sk. 30.04.2019.
7. Valsts policija (2019). *2018.gada pārskata prezentācija*. http://www.vp.gov.lv/faili/jauna_mape/vp_2018_gada_parskats.pdf, sk. 30.04.2019.
8. Баев, О.Я. (2007). *Уголовно-процессуальное исследование преступлений: система и её качество*. Москва: Издательство «Юрлитформ». 200 с.

Summary

Factors influencing qualitative implementation of judicial power in criminal litigation can be classified according to several criteria, in particular: 1) depending on duration of the proceeding; 2) depending on legal/illegal interests expressed by the trial participant; 3) depending on the method and result of effect on litigation. Formulation of other quality criteria in this classification is not excluded.

Depending on duration of the progress of proceeding, the factors can be subdivided into objective and subjective ones. Depending on legal/illegal interests expressed by the trial participant, the factors can be subdivided into those facilitating to the legal proceeding and non-

facilitating to legal proceeding. Depending on the method and result of effect on litigation, the facts can affect positively or negatively.

Statistic data of court practice evidences on increasing amount of work within fifteen-twenty years' period. Statistic report on 2018 by the General Prosecutor's Office evidences on quality increase in General Prosecutor's Office work and intensifying the focus on investigating activity in the sphere of control. In its turn statistic data on 2018 by State Police, in contrast to the previous years, evidences on close focus on quality of investigation, which was set as one of prioritized issues in State Police activity for 2019.

On that, how qualitatively work legislative acts regarding ensuring qualitative implementation of judicial power and how the mentioned norms are implemented in life, much depends how effectively and qualitatively will work the institutions involved into the court litigation and representing court power, as well as officials in particular criminal proceedings, and quality of certain criminal cases. The positive outcome is expected in case of total increase of quality to every aspect of criminal litigation.

GLĀBĒJSILĪTES JĒDZIENS UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA CONCEPT OF BABY BOX AND IT'S HISTORICAL DEVELOPMENT

Inese Daukule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, inese_daukule@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *Baby box-place for child's life, place where mothers can insert newborn baby and be sure that child will be safely. Need for baby box in every region of the country is justly required not only as a preventive measure, but also as a real mechanism for protecting children. The topicality of the subject is justified by that, that in practice, baby box exist and work well, but they don't have normative regulation.*

Keywords: *baby, baby box, foundling, parents.*

Ievads

Jau kopš 2009.gada Latvijā darbojas glābējsilītes- vieta bērna dzīvībai, kur mātes var anonīmi nodod savus jaundzimušos bērnus, nepakļaujot tos vardarbībai vai citām briesmām. Glābējsilīšu darbības laikā tika atrasti 43 bērni. Pēc statistikas datiem, glābējsilītes tiek izglābti vidēji 4 bērni gadā (*LETA, 2018.*). Jau no senajiem laikiem ir saskatāmas glābējsilītes iestrādes- gan Bībeles stāstos, gan mītos, gan rīkojumos. No glābējsilītes vēsturiskās attīstības var secināt, ka tā bija, ir un būs alternatīva bērna nāvei. Dilemmas gadījumā - nāve vai ievietošana glābējsilītē, otrais variants kalpo kā alternatīva iespēja atteikties no bērna, atstājot to drošībā nevis pakļaujot nāvei.

Glābējsilītes nepieciešamība katrā valsts reģionā ir pamatoti nepieciešama, ne tikai kā profilaktisks līdzeklis, bet arī reāls mehānisms, kas darbojas bērnu aizsardzības interesēs. Kaut arī glābējsilītes praktiski pastāv un tiek izmantotas, tām nav normatīvā regulējuma, kā rezultātā rodas daudzi jautājumi un domstarpības, kas saistīti ar ievietotā bērna un vecāku statusu, pašas glābējsilītes definējumu, ievietošanas un atgūšanas kārtību. Temata aktualitāte ir pamatojama ar to, ka praksē glābējsilītes pastāv un veiksmīgi darbojas, taču normatīvā regulējuma tām nav. Nav definēti un skaidri noteikta terminoloģija, nav likumu, kas regulē glābējsilītes darbību. Problēmas risināšanai - tiesiskā regulējuma neesamībai- ir svarīgi izprast glābējsilītes nozīmi gan no juridiskās, gan sociālās puses, tāpēc autorei likās svarīgi izpētīt glābējsilītes jēdziena būtību un vēsturisko attīstību.

Pētījumā izmantotas sekojošas metodes: semantiskā metode - ar šīs metodes palīdzību tika pētīti termini, to nozīme un pielietošanas kārtība (piemēram, atradenis, *baby hatch*, *baby box*, glābējsilīte u.c.); gramatiskā metode tika pielietota, lai analizētu vārda struktūru un teikuma uzbūvi no morfoloģijas un sintakses likumu viedokļa; sistēmiskā metode tika izmantota, lai analizētu latviešu, krievu, un angļu literatūru, normatīvos aktus un juridiskās prakses materiālus, un saprastu teksta saturu, pētītu to tālāk un analizētu šo tekstu no dažādiem skatupunktiem, kas labāk atklāj glābējsilītes būtību un nozīmi; analītiskā metode - ar šīs metodes palīdzību tika noskaidroti un vērtēti tiesiskie jēdzieni, analizējot katru likuma normā ietvertu jēdzienu un principu, nonākot pie viena konkrēta definējuma; vēsturiskā metode - literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses analīze, kurā ietvertas ziņas par glābējsilītes rašanos, tās tālāku attīstību; teleoloģiskā metode - glābējsilītes funkciju, darbības principu, mērķu analīze; salīdzinošā metode - salīdzinot informāciju un secinot par glābējsilītes nozīmi un pielietošanu, vadoties no dažādu valstu praksēm un avotiem.

Pētījuma mērķis ir mērķis ir izpētīt glābējsilītes jēdzienu un tās vēsturisko attīstību, kā arī izstrādāt ieteikumus problēmas risināšanai. Pētījuma uzdevumi bija saistīti ar problēmjautājuma atrisināšanu. Mērķa īstenošanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi: analizēt glābējsilītes jēdzienu un nozīmi; pētīt glābējsilītes vēsturisko attīstību; vērtēt glābējsilītes nozīmi un nepieciešamību mūsdienu sabiedrībā.

1. Glābējsilītes jēdziens

Glābējsilīte (angļu valodā - *baby box* vai *baby hatch*) ir speciāli aprīkota vieta, ar triecienizturīgām durvīm, kuras atverot bērnu var ielikt zīdaiņu gultā ar augstām organiskā stikla malām, kurā vecāki vai bērna aizbildņi, kas nevēlas paturēt bērnu vai dažādu iemeslu dēļ ir spiesti atteikties no bērna, anonīmi var to atstāt. Ja bērns tiek atstāts glābējsilītē, viņš nav pasludināts kā pazudis un arī bērna vecāki nav zināmi, tad mazulim tiek piešķirts atradeņa statuss, kas ļauj uzsākt adopcijas procesu. No slimnīcas bērns tiek izrakstīts tikai pēc rakstiska saskaņojuma ar bāriņtiesu. Juridiski nepastāv iespēja, ka bērnu no slimnīcas varētu izņemt persona bez bāriņtiesas lēmuma. Tālāk Labklājības ministrijas darbinieki rindas kārtībā sazinās ar ģimeni, kas gaida uz zīdaiņa adopciju. Ja ģimene piekrīt, bērns pie jaunajiem vecākiem nonāk 10 dienu laikā pēc ievietošanas glābējsilītē. Sākotnēji noteiktais statuss ir pirms adopcijas aprūpe. Šis periods turpinās līdz sešiem mēnešiem. Tā laikā bāriņtiesas darbinieki rūpīgi seko līdzi bērna un ģimenes attiecībām, lai pēc pirms adopcijas termiņa varētu lemt par bērna adopciju, to noslēdzot tiesiskā ceļā (*Lūse, 2010.*) Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likuma 29.panta 3.daļa nosaka, ka, ja bērns ticis ievietots glābējsilītē, ārstniecības iestāde nosaka bērna varbūtējo dzimšanas laiku un vietu, dod bērnam vārdu un uzvārdu un paziņo par to dzimtsarakstu nodaļai (*Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums, 2012.*). Savukārt Bāriņtiesu likuma 54.panta 5.daļa nosaka, ka, ja bērna vecāki nav zināmi vai bērns ir atradenis, lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi pieņem bāriņtiesa, kuras darbības teritorijā bērns ir atrasts (*Bāreņtiesu likums, 2006.*). Parasti glābējsilītes atrodas slimnīcā (valsts vai privāto) un reliģisko organizāciju tuvumā (*Babybox.lv, 2019.*). Latvijā glābējsilītes atrodas tikai slimnīcā tuvumā, jo tādējādi bērnam tūlītēji var tikt sniegta medicīniskā palīdzība, kas reliģisko organizāciju tuvumā nebūtu pieejama tik operatīvi.

Kad Latvijā atklāja pirmo Baby Box, sākās valodnieku diskusijas par tā izteikti nelatvisko nosaukumu. Latvijas Zinātnes Akadēmija Terminoloģijas komisija par pieņemamiem vārdiem Baby Box apzīmēšanai latviešu valodā vēl atzinusi bārabērna šūpulītis, lullīte, dzīvības silīte, glābējsilīte, glābtuvīte. Par komisijas apstiprināto latvisko nosaukumu kļuvis vārds glābējsilīte (*Lūse, 2010.*).

Glābējsilītes tiek dēvētas arī par “dzīvības logiem”. Autore uzskata, ka šāds glābējsilītes apzīmējums tiek izmantots, jo glābējsilīte kalpo kā alternatīva izmisušajiem vecākiem, kuri savu vēlmju dēļ vai apstākļu spiesti vēlas atteikties no bērna. Pretējā gadījumā, ja nebūtu šādas iespējas ievietot bērnu glābējsilītē un nodod to gādīgās rokās, pieaugtu abortu skaits (gan legālu, gan (kas ir vēl sliktāk) - nelegālu) vai arī bērns, no kura vecāki tāpat vēlējās atteikties, nebūtu laimīgs ģimenē. Tas provocētu vardarbību ģimenē, gan emocionālā, gan fiziskā ziņā. Iespējams, bērns augtu apstākļos, kuros viņam nebūtu iespējas attīstīties. Diemžēl, pirms glābējsilīšu izveidošanas Latvijā bija dzirdēti gadījumi, kad no šādiem nevēlamiem bērniem vecāki mēģināja atbrīvoties kā mācēja - izmetot miskastēs, nebarojot vai kā citādi, kas noveda tikai pie viena - letāla iznākuma (*Romanovska, 2003.*). Tāpēc, pēc autores domām, glābējsilītes ir alternatīva, kas kalpo pret vardarbību ģimenē un glābj bērnu dzīvības.

Latvijā glābējsilītes atrodas 8 pilsētās - Ventspilī (Ziemeļkurzemes reģionālā slimnīca), Liepājā (Liepājas reģionālā slimnīca), Rīgā (Bērnu klīniskās universitātes slimnīcas teritorija), Jelgavā (Jelgavas pilsētas slimnīcas teritorija), Valmierā (Vidzemes slimnīca), Madonā (Madonas slimnīca), Rēzeknē (Rēzeknes slimnīca) un Daugavpilī (Daugavpils reģionālā slimnīca). Katrā no tām ir īpaši izveidotas, triecienizturīgas durvis, kuras atverot, bērnu var ielikt zīdaiņu gultā ar augstām organiskā stikla malām. Kad pēc bērna ielikšanas tiek aizvērtas glābējsilītes durvis nodaļas mūsu postenī atskan audiālais (skaņas) un vizuālais (sarkanā trauksmes lampa) signāls. Ja durvis nav kārtīgi aizvērtas no ārpusē, hidraulikas sistēma tās aizver līdz galam automātiski. Aizverot glābējsilītes durvis, no ārpusē tās vairs nevar atvērt līdz brīdim, kad iekšpusē, mūsu postenī, tiek noņemta bloķēšana. Pēc „trauksmes” signāla

atskanēšanas apmēram 1-2 minūšu laikā pie glābējsilītes gultiņas ierodas medicīnas personāls. Bērnam tiek sniegta nepieciešamā medicīniskā aprūpe un par gadījumu tiek ziņots attiecīgajām iestādēm, t.i., bāriņtiesai un policijai (*Babybox.lv, 2019.*). Bērna ievietošanas kārtību glābējsilītē nosacīti var iedalīt secīgos posmos - 1.ievietošana glābējsilītē; 2.brīdinošā signāla ieslēgšanās; 3.medicīnas personāla reakcija uz signālu un tā darbības pēc bērna ievietošanas. Šāda ievietošanas kārtība nodrošina bērnam maksimālu drošību (*Krēsliņa, 2015., 52.lpp.*).

Ja persona, kura ievietoja bērnu glābējsilītē, pārdomā un vēlas bērnu paņemt atpakaļ, viņai ir jāvēršas bāriņtiesā, neatkarīgi no tā, cik ilgs laiks (dažas minūtes vai dažas nedēļas) ir pagājis kopš bērna ievietošanas glābējsilītē. Glābējsilītē ievietoto mazuli bioloģiskajiem vecākiem ir iespējams atgūt, kamēr bērns nav oficiāli adoptēts (*Ntz.lv, 2012*) (laika posmā līdz 6 mēnešiem (*Babybox.lv, 2019.*)). Lai to izdarītu ir jāveic DNS analīzes, un pēc tā tiesa lemj vai atgriezt bērnu bioloģiskajā ģimenē. Citos gadījumos bērns nonāk adopcijā (*Babybox.lv, 2019.*). Autore uzskata, ka par bērna atgriešanu ģimenē lemj tieši tiesa, jo tiesa ir tā iestāde, kas spriež jautājumus tik būtiskās un svarīgās lietās.

Glābējsilīte ir vieta bērna dzīvībai. Tāda bērna dzīvībai, kuru māte ir gatava atstāt novārtā, iemest miskastē vai akā - tā ir Latvijas realitāte. Ik gadu tiek atrasti vismaz daži šādi miruši jaundzimušie (*Latvijas Bērnu fonds, 2009.*). Glābējsilīte radījusi iespēju aizdomāties cik svarīga ir ikviena bērna drošība un dzīvība.

Pēc autores domām, glābējsilītes jēdziens sabiedrībai pasaka priekšā, kas ir glābējsilīte un kam tā domāta- tā ir vieta, kas glābj bērnu, no kuru vecāki ir nolēmuši atteikties, nevis provocē māti atteikties no sava bērna. Sabiedrībā valdošais uzskats, ka glābējsilīte ir provocētājs bērnu pamešanai nav pamatots- māte, kas negrib bērnu atbrīvosies no tā, un no glābējsilītes esamības būs atkarīgs tas, kādā ceļā māte to darīs- civilizētā, atstājot bērnu drošībā, vai pametot to drošai nāvei.

Konkretizējot, termins glābējsilīte iekļauj sevī vietu, kurā bērns tiek glābts, taču glābējsilītes jēdziens iekļauj sevī speciāli aprīkotu vietu, ar triecienizturīgām durvīm, kuras atverot bērnu var ielikt zīdaiņu gultā ar augstām organiskā stikla malām, kurā vecāki vai bērna aizbildņi, kas nevēlas paturēt bērnu vai dažādu iemeslu dēļ ir spiesti atteikties no bērna, anonīmi var to atstāt. Tātad, termins tikai virspusēji atspoguļo to, kas ir glābējsilīte, taču jēdziens izskaidro kādam mērķim tā paredzētā, kāda ir tās konstrukcija, kas var ievietot bērnu glābējsilītē.

2. Glābējsilītes vēsturiskā attīstība

Līdz ar kristietības ēras iestāšanos rūpes par atradeņiem uzņēmās baznīca. Nevēlamus bērnus varēja atstāt uz baznīcu sliekšņiem vai pie klosteru vārtiem. Glābējsilītes ideja saskatāma Bībeles stāstā par Mozū. Mozus vecāki nebija mierā ar faraona rīkojumu nogalināt visus jaundzimušos izraēliešu zēnus (jo izraēliešu tauta sāka palikt lielāka par ēģiptiešu tautu), tāpēc trīs mēnešus slēpa savu jaundzimušo dēlu. Taču, saprotot, ka tā turpināties vairs nevar un noslēpums var tikt atklāts, Mozus māte ielika dēlu niedru grozā un nolika to Nīlas krastmalā ar mērķi, ka tur viņas dēls tiks atrasts un par viņu parūpēsies (*Krēsliņa, 2015., 54.lpp.*).

Šādas konstrukcijas tālāka attīstība notika viduslaikos. Glābējsilīte tika izveidota Itālijā un bija paredzēta bērniem, kas piedzimuši ārpus laulības. Tad tas tika uzskatīts par noziegumu. Taču, lai sievietei neizdarītu vēl lielāku noziegumu un nenogalinātu savu bērnu, baznīcu tuvumā tika izveidotas rotējošas konstrukcijas. Sievietes varēja tajās ievietot bērnu. Ievietojot bērnu bija jāzvana zvaniņš, kas atradās blakus. 20.gadsimtā ārpuslaulības bērnu problēmas bija vēl aktuālākas, tādējādi glābējsilītes turpināja pastāvēt. Taču, neskatoties uz to, ka pastāvēja vietas, kur bērnu varēja šādi atstāt, daudzas mātes turpināja atbrīvoties no bērna agresīvā ceļā-nogalinot. Tāpēc, glābējsilītes bija nepieciešams popularizēt un aktualizēt. Tomēr viduslaikos glābējsilītēs atstāto bērnu vidū bija augsts mirstības koeficients, kas saistīts ar medicīnisko pakalpojumu trūkumu un sliktu kvalitāti, jo, piemēram, sasildīt vai reanimēt atdzisušo bērnu

vienkārši nepaspēja, vai izglābt bērnu ar vīrusa saslimšanām - vēl jo vairāk (Холмогорова, 2016).

Pirmā mūsdienīgā glābējsilīte tika uzstādīta Vācijas pilsētā Altonā, 2000. gadā 11. aprīlī, pēc tā, kā 1999. gadā tika atrasta virkne mirušu bērnu (Thomas, 2013). Pakāpeniski glābējsilītes jeb dzīvības logi guva popularitāti Eiropā. Vācijā un Polijā glābējsilītes tiek sauktas tieši par dzīvības logiem, Itālijā - par dzīvības šūpuli, Sicīlijā - atradeņu ratu, Japānā - bērnu pastu, Ķīnā - bērnu glābšanas salu (Evans, 2012).

Glābējsilīšu izveidošana konkrētā reģionā ir atkarīga no šajā vietā izteiktās iniciatīvas. Pārsvārā to izsaka sabiedriskās organizācijas, varas orgāni un medicīnas iestādes, vai privātās medicīnas iestādes. Katrā gadījumā tā ir individuāla pieeja (Набатова, 2016).

Pēc glābējsilītes vēsturiskās attīstības- no senajiem laikiem līdz mūsdienām- redzams kā mainījusies glābējsilītes ideja un arī "izskats". Pat Bībeles stāstā redzamas paralēles ar glābējsilītes ideju, kad vecāki atteicās no Mozus, bet pārliecinoties, ka viņu atradīs un par viņu parūpēsies. Arī mūsdienās ir jāapzinās tas, ka ikviens bērns ir vērtība. Viens izglābts bērns jau ir daudz.

Prognozējot nākotni - varētu mainīties glābējsilītes mehāniskā struktūra - gadījumos, kad notiek kāda situācija, kuras rezultātā pazudīs elektrība, lai atvērt glābējsilīti varētu arī bez tās palīdzības, un bērns netiktu iesprostots glābējsilītē. Kaut arī šādi gadījumi nav bijuši, ir jāveic profilakse un uzlabojumi, lai šādas situācijas nerastos. Viennozīmīgi, glābējsilītes turpmāka esamība ir nepieciešama, lai būtu vieta, kur bērnu atstāt drošībā, nevis pakļaut to briesmām, pieņemot lēmumu atteikties no tā. Autore uzskata, ka glābējsilīšu turpmāka pastāvēšana ir pamatoti nepieciešama, jo glābējsilītē katru gadu tiek ievietoti bērni, tātad- arī nākotnē šī ievietošana turpināsies, jo viens no iemesliem kāpēc vecāki nolemj ievietot bērnu turpinās būt centrālā problēma-un tas ir līdzekļu trūkums, lai bērnu spētu pilnvērtīgi aprūpēt.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Termiņš "glābējsilīte" ir visatbilstošākais, jo ietver sevī precīzāko informāciju par glābējsilītes mērķi un darbību. Burtiski pētot vārdu "sile", tas ir šaurs un garš trauks dažādu vielu ievietošanai, kas būtībā atspoguļo bērnu gultu, un šis "siles" mērķis ir glābt bērnu dzīvības. Pēc autores domām, tas, ka jēdziens glābējsilīte veidots deminutīvā, saistīts ar to, ka glābējsilītes mērķis ir glābt mazus bērnus, pret kuriem vajadzīga īpaša attieksme, tāpēc tiek lietots deminutīvs jeb pamazināts vārds.
2. Glābējsilītei nav tiesiskā definējuma (izpratnes) un regulējuma- tāpēc Latvijas tiesiskajā regulējumā jāiekļauj konkrēts glābējsilītes definējums-speciāli aprīkota vieta, kurā bērna vecāki var anonīmi atteikties no bērna. Jānosaka atstātā bērna statuss, jo līdzšinējais atradeņa statuss ir pārāk plašs, un pilnībā neatspoguļo glābējsilītē ievietotā bērna statusu.
3. Pagātnē konstrukcijas kas atgādināja glābējsilītes vairāk bija domātas ārpuslaulībā dzimušiem bērniem, kurus seno laiku skatījumā dzemdēt un audzināt bija liels kauns un negods. Ja salīdzina glābējsilītes ideju Bībeles stāstā un mūsdienās- no rotējošas platformas sienā glābējsilīte attīstījusies līdz speciāli aprīkotai "kastei" no organiskā stikla. Nākotnē glābējsilītes uzlabojums varētu būt klimata kontrole silītes iekšpusē, kas pielāgotos atbilstošiem laikapstākļiem ārpusē. Prognozējot nākotni- varētu mainīties glābējsilītes mehāniskā struktūra- gadījumos, kad notiek kāda situācija, kuras rezultātā pazudīs elektrība, lai atvērt glābējsilīti varētu arī bez tās palīdzības, un bērns netiktu iesprostots glābējsilītē. Kaut arī šādi gadījumi nav bijuši, ir jāveic profilakse un uzlabojumi, lai šādas situācijas nerastos.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Bāriņtiesu likums (07.07.2006.)*. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 107.

2. *Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums* (14.12.2012.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 197.
3. Babybox.lv (2019). *Glābējsilītes Latvijā*. <http://babybox.lv/glabejsilites-latvija/>, sk.03.04.2019.
4. Evans, S. (2012). *The 'baby box' returns to Europe*. Retrieved 15.04.2019 from <https://www.bbc.com/news/magazine-18585020>
5. Krēsliņa, I. (2015). Bērna ievietošanas glābējsilītē vispārīgs raksturojums un tās vēsturiska attīstība. *Novatoro ideju ieviešana un piemērošana Latvijas tiesību sistēmā. Rakstu krājums*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas Ekonomikas un pārvaldības fakultāte, 52.-57.lpp.
6. Latvijas Bērnu fonds (2009). *Glābējsilīte*. <http://www.lbf.lv/lv/glabejsilite>, sk. 01.04.2019.
7. LETA (2018). *Deviņu gadu laikā glābējsilītēs Latvijā atstāti 44 zīdaiņi*. <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/devinu-gadu-laika-glabejsilites-latvija-atstati-44-zidaini-14204570>, sk.01.04.2019.
8. Lūse, L. (2010). *Baby box - glābējsilīte negribētam mazulim*. <https://lvportals.lv/norises/204807-baby-box-glabejsilite-negribetam-mazulim-2010>, sk. 03.04.2019.
9. Ntz.lv (29.11.2012.). *Vai ANO aizlieds glābējsilītes Latvijā?* <http://www.ntz.lv/dazadi/vai-ano-aizliegs-glabejsilites-latvija/>, sk. 04.04.2019.
10. Romanovska, M. (2003). *Getliņos atrasti divu jaundzimušo līķi*. <https://www.tvnet.lv/6238730/getlinos-atrasti-divu-jaundzimuso-liku>, sk. 05.04.2019.
11. Thomas, E. (2013). *The 'revolving door' baby hatches for abandoned newborns in German hospitals where mothers get eight weeks to change their mind*. Retrieved 03.04.2019 from <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2521538/The-revolving-door-baby-hatches-abandoned-newborns-German-hospitals-mothers-weeks-change-mind.html>
12. Набатова, Е.(28.09.2016) *Что такое бэби-боксы, которые хотят запретить*. Полученное 04.04.2019 из <https://www.the-village.ru/village/children/child-situation/246403-bebi-boksy>
13. Холмогорова, Н. (2016). *Бэби-боксы – способ остаться людьми*. Полученное 05.04.2019 из <https://www.pravmir.ru/bebi-boks-sposob-ostatsya-lyudmi/>

Summary

The baby box doesn't have legal definition and regulation therefore this definition should be included in Latvian legislation - a specially equipped place where the child's parents can anonymously refuse of the child.

Also, the status of the child who is inserted in the baby box - foundling, is too broad and does not fully reflect the status of the child in the baby box.

In the past construction of baby box were intended for child's who are born not in marriage, because give birth and nurture child unmarried was shame and disgrace. When comparing the idea of baby box in a biblical story and nowadays, from a rotating platform in the wall, the salvation has developed to a specially equipped "box" of organic glass.

In the future, improvement in the baby box could be climate control inside the trough, adapting to the appropriate weather conditions outside. Predicting the future- could lead to the mechanical structure of the baby box, in cases where there is a situation which will result in the loss of electricity, so that it can be opened without help, and the child would not be trapped in the saviour. Although these cases have not occurred, prevention and improvements must be made in order to avoid such situations.

NEPILNGADĪGA PACIENTA TIESĪBAS UNDERAGE PATIENT'S RIGHTS

Ksenija Gaide

Mg.sc.ing., Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kсенijaa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *The legal framework for the treatment of an under-aged patient is topical throughout the world. In Latvia, the rights of an under-aged patient are defined in Article 13 of the Patients' Rights Act, however, there is a significant contradiction in the article. It is related to the age of a under-aged patient, when he or she is entitled to independently decide on his / her own treatment, including a refusal of medical services, but there are legal cases where a medical practitioner may disregard this patient's will.*

Keywords: *patient, representative, rights, under-aged person.*

Ievads

Šobrīd krasi pieaug Latvijas sabiedrības interese par veselības aprūpes sistēmu, obligāto apdrošināšanu, ārstu un pacientu tiesībām, pienākumiem un savstarpējām attiecībām, pievēršot uzmanību arī juridiskajiem aspektiem.

Daudzas Eiropas valstis sociālās un pacientu tiesības jau sen ir iekļāvušas veselības aprūpes normatīvajā regulējumā. Latvija ir pievienojusies vairākām starptautiskajām konvencijām un atzinusi citus starptautiskos tiesību aktus veselības aprūpes jomā, taču, kā atzīst vairāki eksperti (*Praktiskais Likumdošanas Ziņnesis, 2010.*), līdz 2010. gadam pacientu tiesību normatīvais regulējums Latvijā bija nepietiekams.

2009. gada 17. decembrī Latvijas Saeima pieņēma Pacientu tiesību likumu ar mērķi veicināt labvēlīgas attiecības starp pacientu un veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēju, sekmējot pacienta aktīvu līdzdalību savas veselības aprūpē, kā arī nodrošināt viņam iespēju īstenot un aizstāvēt savas tiesības un intereses (*Pacientu tiesību likums, 2009.*).

Pacientu tiesību likums ir izstrādāts, lai apvienotu dažādos likumos (pacienta kā veselības aprūpes pakalpojuma saņēmēja tiesības reglamentē arī Patērētāju tiesību aizsardzības likums un Civillikums) ietvertās pacientu tiesības vienā tiesību aktā, liekot lielāku uzsvaru uz pacienta aktīvu līdzdalību ārstniecības procesā, ģimenes, radnieku un citu personu atbalstu un padomu visā ārstniecības procesa laikā. Likumā īpaši atrunātas nepilngadīga pacienta tiesības, bet atsevišķi jautājumi, kas līdz šim regulēti ar Ministru kabineta noteikumiem, tagad ir regulēti ar likumu (*Lūse, 2010.*).

Neskatoties uz to, ka Bērnu tiesību deklarācijā ir skaidri teikts, ka bērnam jābauda labumi, kurus sniedz sociālā nodrošināšana; viņam jābūt apveltītam ar tiesībām augt un attīstīties veselam; apveltītam ar tiesībām uz pienācīgu uzturu, mājokli, izklaidēšanos un medicīnisko apkalpošanu; jebkuros apstākļos bērnam jābūt starp tiem, kas vispirms aizsargājami un kam vispirms sniedzama palīdzība (*Bērnu tiesību konvencija, 1989*). Liela daļa Latvijas bērnu joprojām atrodas sociāli nelabvēlīgos apstākļos un nedrošā vidē. Nepilngadīgo tiesības netiek īstenotas atbilstošā līmenī un kvalitātē, kā arī viņu aizsardzība tiesiskajā un sociālajā ziņā joprojām ir nepietiekama. Praktiski katrai ģimenei, kurā aug bērni, ir nācies sastapties ar problemātiskiem ārstniecības jautājumiem, kad netiek ievērotas vai pat pārkāptas viņu bērnu tiesības. Tāpēc ļoti svarīgi pētīt tieši nepilngadīga pacienta tiesības, apskatot pašreizējo situāciju, atrast nepilnības un piedāvāt risinājumus.

Pētījuma mērķis ir izpētīt nepilngadīga pacienta tiesības, atklājot būtiskākos trūkumus to īstenošanā.

Pētījuma objekts – ārstniecības tiesību attiecības, dalībnieka tiesības.

Pētījuma priekšmets – nepilngadīga pacienta tiesības.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) sniegt nepilngadīga pacienta jēdziena skaidrojumu;

- 2) izanalizēt nepilngadīga pacienta tiesību veidus;
- 3) izpētīt problēmas nepilngadīga pacienta un viņa vietnieku tiesību īstenošanā.

Pētījumā tika izmantotas šādas **metodes**: semantiskā, gramatiskā, vēsturiskā, analītiskā, sistēmiskā, salīdzinošā, teleoloģiskā.

Ņemot vērā, ka informācija par nepilngadīgajiem pacientiem un viņu tiesībām ir ierobežota un plašsaziņas līdzekļos nav pieejami konkrēti dati par bērnu tiesību pārkāpumiem, kas ir saistīti ar veselības aprūpes sistēmu, autore vadījās pēc starptautisko institūciju un Latvijas likumdošanas orgānu pārskatiem, atsevišķu autoru zinātniskajām publikācijām, medicīnas un ekonomikas ekspertu viedokļiem un savas pieredzes šajā jomā.

1. Nepilngadīga pacienta jēdziens

Nepilngadīga pacienta ārstēšanas procesa tiesiskais regulējums ir aktuāls visā pasaulē. Latvijā ir pieņemti vairāki likumdošanas akti, kuros ir skaidri minēts, kas ir nepilngadīga persona, taču, iedziļinoties sīkāk, atklājas pretrunas, kas lielākoties attiecas uz nepilngadīgas personas vecumu un lemtspēju.

Latvijas Republikas Civillikums paredz, ka nepilngadīga persona ir persona, kas ir jaunāka par 18 gadiem (*Civillikums, 1937., 219. p.*), savukārt Administratīvā procesa likums nosaka, ka nepilngadīgais jau ir rīcībspējīgs, sasniedzot 15 gadu vecumu (*Administratīvā procesa likums, 2001., 21. p.*), bet Krimināllikums paredz, ka persona, kas var atbildēt par savu rīcību un saucama pie atbildības, jau ir no 14 gadu vecuma (*Krimināllikums, 1999., 11. p.*). Arī no Pacientu tiesību likuma var noprast, ka "īsti" nepilngadīga persona ir bērns līdz 14 gadu vecumam, jo vecāki jaunieši (no 14 līdz 18 gadiem) jau ir lemtspējīgi (*Pacientu tiesību likums, 2009., 13. p.*).

Tātad Latvijā rīcībspējīgs pacients „ir pieaudzis” un var pieņemt lēmumu par savu ārstniecību jau no 14 gadu vecuma, bet pēc Civillikuma viņš joprojām skaitās nepilngadīga persona. Arī citās valstīs, līdzīgi kā Latvijā, nepilngadīgiem pacientiem, sasniedzot noteiktu vecumu, ir tiesības patstāvīgi lemt par savu ārstniecību. Tā, piemēram, Dānijā un Slovēnijā nepilngadīgs pacients šādas tiesības iegūst no 15 gadu vecuma, Spānijā – no 16 gadu vecuma (*Rožkalns, 2013.*).

Lielbritānijā ir līdzīga situācija, jo par nepilngadīgajiem tiek uzskatīti bērni un jaunieši no dzimšanas līdz 18 gadu vecumam (*General Medical Council, 2019*), bet pieņemt lēmumu par savu ārstēšanu saskaņā ar Lielbritānijas Valsts Veselības dienesta (*National Health Service, 2019*) sniegto informāciju var cilvēki vecumā no 16 gadiem. To var apstrīdēt tikai ārkārtas apstākļos. Tiek uzskatīts, ka jauniešiem (16 vai 17 gadus veciem), tāpat kā pieaugušajiem, ir pietiekama kompetence, lai izlemtu par savu medicīnisko aprūpi, ja vien nav būtisku pierādījumu, kas liecinātu citādi. Bērni, kas jaunāki par 16 gadiem, var piekrist savai ārstēšanai, ja tiek uzskatīts, ka viņiem ir pietiekami daudz informācijas, kompetences un sapratnes, lai pilnībā novērtētu to, kas tiks darīts viņu ārstēšanā.

Protams, vecuma noteikšana ar likumu neapšaubāmi ir ļoti nepieciešama, kaut vai tādēļ, lai nepilngadīga pacienta ārstniecībā iesaistītajām personām (ārstiem, vecākiem) nebūtu jāšaubās, vai konkrētais pacients ir pietiekami pieaudzis vai nē, lai patstāvīgi lemtu par savu ārstniecību. Taču Latvijas tiesiskajā regulējumā pastāv ierobežojumi, kas neatbilst starptautisko tiesību normu prasībām, un nav viennozīmīgas un izsmeltošas atbildes attiecībā uz nepilngadīga pacienta definīcijas apjomu un saturu, kā arī tās mijiedarbību ar citiem normatīvajiem aktiem (*Palkova, 2016., 303*).

Pētījuma autore piekrīt viedoklim, ka Latvijā nepilngadīgā jēdziens nav strikti definēts un ievērots visos tiesiskajos aktos, tāpēc praksē parādās precedenti, kad nepilngadīga pacienta lēmuma pieņemšanas procedūra tiek apstrīdēta vai sarežģīta. Lai atrisinātu šo problēmu, Latvijai vajadzētu vadīties pēc citu valstu labas prakses piemēriem un veikt īpašas atrunas

likumos. Autore piedāvā izskaidrot kompetentas personas jēdzienu, kā tas ir izdarīts Lielbritānijas likumdošanā, proti, kompetenta persona spēj (*Consent to Treatment in Children*):

- izprast un saglabāt informāciju, kas attiecas uz lēmumu par tās aprūpi, t. i., ierosināto izmeklēšanu vai ārstēšanas veidu, mērķi un iespējamajām sekām, kā arī atteikšanās no ārstniecības sekām;
- izmantot informāciju, lai apsvērtu, vai vajadzētu piekrist piedāvātajām ārstnieciskajām manipulācijām;
- paust savas vēlmes.

2. Nepilngadīga pacienta tiesību veidi

Tiesības tikt informētam. Pacientu tiesību likuma 13. panta ceturrtā daļa nosaka, ka jebkuram nepilngadīgam pacientam ir tiesības saņemt no ārstniecības personas savam vecumam un briedumam saprotamu informāciju. Citādā gadījumā ārstniecību var atzīt par nelikumīgu (*Pacientu tiesību likums, 2009.*). Pacientu tiesību likuma 4. pantā ir pietiekami detalizēti aprakstīts, kāda un kā sniedzama pacientam informācija. Taču der atcerēties, ka pacienta informācijas saprašana var atšķirties no vecuma un attīstības līmeņa. Ja ir runa par pacientu, kurš ir vecāks par 14 gadiem, tad 10. panta sestā daļa paredz, ka likumiskajam pārstāvim ir tiesības saņemt informāciju par šī pacienta veselības stāvokli, izņemot likuma 13. pantā noteiktos gadījumus (*Pacientu tiesību likums, 2009.*).

Tiesības tikt uzklautam. Nepilngadīgam pacientam ir tiesības tikt uzklautam un atbilstoši savam vecumam un briedumam piedalīties ar ārstniecību saistītā lēmuma pieņemšanā. 13. panta pirmā daļa vairāk attiecas uz nepilngadīgiem pacientiem līdz 14 gadu vecumam, jo vecākam bērnam ir tiesības ne tikai būt uzklautam, bet arī pieņemt pastāvīgus lēmumus. Autore pilnībā piekrīt zvērinātā advokāta R. Rožkalna domām, ka nepilngadīga pacienta viedoklis kā pieaugoši noteicošs apstāklis ir jāņem vērā atbilstoši viņa vecumam un brieduma pakāpei. Tas nozīmē, ka, pieaugot nepilngadīgā pacienta vecumam un brieduma pakāpei, viņa viedoklis par ārstniecību ir jāņem vērā arvien vairāk, bet nepilngadīgā pacienta likumisko pārstāvju tiesības pieņemt lēmumus par nepilngadīgā pacienta ārstniecību jāmazina. Bet obligāts nosacījums ir nepilngadīgā pacienta tiesības saņemt no ārstniecības personas vecumam un briedumam saprotamu informāciju un skaidrojumu (*Rožkalns, 2013.*).

Tiesības izteikt gribu ir atkarīgas no bērna vecuma. Līdz 14 gadiem pacienta ārstniecība pieļaujama tikai ar viņa likumiskā pārstāvja piekrišanu, tāpēc paša pacienta tiesības uz gribas izteikšanu netiek ievērotas. 14–18 gadu vecumu sasniegušie nepilngadīgie pacienti jau paši drīkst izteikt gribu un pieņemt lēmumu par ārstniecību. Tikai ar likuma 7. panta astoto daļu šo gribu var ierobežot, proti, kad vilcināšanās apdraud pacienta dzīvību un nav iespējams saņemt piekrišanu ārstniecībai. Un 13. panta trešā daļa teikts, ka gadījumā, ja nepilngadīgs pacients no 14 gadu vecuma atsakās dot savu piekrišanu ārstniecībai, bet ārsts uzskata, kā ārstniecība ir šā pacienta interesēs, piekrišanu var dot nepilngadīgā likumiskais pārstāvis.

No vienas puses, Pacientu tiesību likums ļauj nepilngadīgam pacientam, kas sasniedzis 14 gadu vecumu, pieņemt lēmumus pašam, aizsargāt savas intereses un tiesības, no otras puses, likuma 13. panta trešajā daļā minēta atruna, kas ierobežo pacienta ekskluzīvās tiesības, nosakot, ka ārstniecības persona tomēr var neievērot pacienta tiesības atteikties no ārstniecības. Savukārt Konvencijā par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā un Bērnu tiesību konvencijā ir norādīts, ka nepilngadīgā viedoklim atbilstoši viņa vecumam un brieduma pakāpei jāpiešķir arvien lielāka nozīme lēmuma pieņemšanā (*Par Konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvenciju par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 2009.; Bērnu tiesību konvencija, 1989.*). Rezultātā rodas it kā nepārvarama pretruna: pusaudzis, kas sasniedzis 14 gadu vecumu, ir pietiekami nobriedis un ir tiesīgs pats pieņemt lēmums par

savu ārstniecību, tajā skaitā atteikties no ārstniecības arī pie nosacījuma, ka pēc ārsta domām pacienta rīcībai var būt bīstamas sekas.

Nemot vērā tiesību aktu hierarhiju un starptautisko līgumu ratifikācijas pamatnoteikumus, ES dalībvalstīm prioritāri ir jāpieņem starptautisku līgumu regulējums, kas Latvijā netiek pilnībā īstenots, jo Pacientu tiesību likums ierobežo nepilngadīga pacienta ekskluzīvās tiesības atteikties no ārstniecības. Vairākos avotos (*Appelbaum et al., 1987; Brazier, Cave, 2007*) ir minēts, ka piekrišana ārstniecībai un atteikšanās no tās var tikt aplūkoti kā atšķirīgi tiesību realizācijas mehānismi. Tomēr abi šie mehānismi ir informētās piekrišanas doktrīnas sastāvdaļa. Sasniedzot pilngadību, pacients saskaņā ar Pacientu tiesību likuma 6. panta pirmo daļu piekrišanu ārstniecībai dod patstāvīgi.

Pacientu tiesību likuma 16. p. ir nostiprinātas arī pacienta **tiesības uz atlīdzību** par viņa dzīvībai vai veselībai nodarīto kaitējumu, tostarp arī morālo kaitējumu, kuru ar savu darbību vai bezdarbību nodarījušas ārstniecības iestādē strādājošās ārstniecības personas ārstniecības laikā. Jāņem vērā, ka pacients atlīdzību varēs pieprasīt ne vēlāk kā divu gadu laikā no kaitējuma atklāšanas dienas, taču ne vēlāk kā triju gadu laikā no tā nodarīšanas dienas (*Pacientu tiesību likums, 2009.*).

Taču pēc speciālistu atzinuma Latvijā nav vienotas prakses par morālā kaitējuma atlīdzības apmēra noteikšanas metodiku (*Liepiņš, Vētra, 2016.*), arī likumos nav noteikti vienoti kritēriji, pēc kuriem ir nosakāms šis atlīdzības apmērs, tāpēc atlīdzības apmērs nosakāms katrā konkrētā gadījumā pēc tiesas ieskata, vadoties pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem, kā to paredz Civillikuma 5. pants (*Civillikums, 1937.*).

3. Problēmas nepilngadīga pacienta un viņa vietnieku tiesību īstenošanā

Personas darbošanos citas personas interesēs uz likuma vai pilnvarojums pamata sauc par vietniecību. Pārstāvība ir vienas personas (pārstāvja) atklāta uz likumā vai tiesiskajā darījumā piešķirtas pārstāvības varas pamata veikta darbība citas personas (pārstāvamā) vārdā, noslēdzot pārstāvamajam saistošus tiesiskos darījumus un gribas izteikumus (*Balodis, 2007*). Pārstāvēt pacientu nozīmē tiesības viņa vietā piekrist ārstniecībai vai atteikties no tās.

Nepilngadīgā pacienta likumiskie pārstāvji saskaņā ar Civillikumu, Bērnu tiesību aizsardzības likumu un Bāriņtiesu likumu var būt nepilngadīgā vecāki (dabiskie aizbildņi), aizbildnis, bāriņtiesa, pilnvarota trešā persona, audžuģimene un viesģimene, kā arī ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas vadītājs vai tā pilnvarotā persona (*Civillikums, 1937.; Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998.; Bāriņtiesu likums, 2006.*).

Nepilngadīga pacienta (līdz 14 gadu vecumam) ārstniecība pieļaujama, ja viņa likumiskais pārstāvis par to ir informēts un devis savu piekrišanu. Dabiskie bērna likumīgie pārstāvji saskaņā ar Civillikuma 177. un 223.pantu ir vecāki – tētis un mamma (*Civillikums, 1992.*). Bet tie var būt gan adoptētāji, gan arī citas aprūpes formas pārstāvji, likumiski aizbildņi (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998.*). Viņu tiesības ir nostiprinātas Civillikuma pirmajā daļā un Ģimenes tiesību otrajā nodaļā „Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi”, konkrētāk „Aizgādība. Vecāku un bērnu personiskās attiecības” (*Civillikums, 1937., 177. p.*). Vienādas tiesības pienākas gan īstajiem vecākiem, gan audžuvecākiem, adoptētājiem. Vecāki kopīgi pārstāv bērnu personiskajās un mantiskajās attiecībās. Tomēr nereti ir tādi gadījumi, kad katram no vecākiem ir tiesības veikt tiesiskas darbības, kuras ir bērna intereses, pastāvot riskam, ka attiecībā uz bērnu var iestāties nelabvēlīgas sekas (*Latvijas Republikas Augstākā tiesas Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2017., Nr. 6800602-17/44, SKA-1568/2017*).

Latvijas ārstniecības iestādēs nereti ir gadījumi, kad pacienta vai viņa pārstāvju piekrišana ārstniecībai netiek prasīta vispār vai tā tiek prasīta tikai formāli, nesniedzot pacientam (pārstāvjiem) visu informāciju, kas nepieciešama izsvērtā lēmuma pieņemšanai. Taču ārsts nav pilnvarots pieņemt lēmumu par pacienta ārstniecību tikai tāpēc, ka zina, kā ārstniecība veicama. Lai arī cik iracionāls varētu šķist pacienta lēmums no medicīniskā

viedokļa, ārstam šis lēmums ir jārespektē: viņam var nebūt zināmi visi apstākļi, kas ir bijuši pacienta lēmuma pamatā (*Rožkalns, 2013.*). Pacientam informāciju var nesniegt tikai tādā gadījumā, ja ārsta rīcībā ir ziņas vai fakti, ka informācijas saņemšana būtiski apdraud pacienta vai citu personu dzīvību vai veselību.

Atbilstoši Pacientu tiesību likuma 13. panta ceturtajai daļai nepilngadīgajam pacientam, reģistrējoties ārstniecības iestādē vai saņemot ārstniecību, gan pašam pacientam, gan tā likumiskajiem pārstāvjiem pēc ārstniecības personas pieprasījuma jāuzrāda personu apliecinoši dokumenti. Bet likums nenosaka, kādam jābūt pilnvarojumam vecvecākiem vai citām personām, kas nav bērna vecāki vai aizbildņi, bet pavada nepilngadīgo pacientu. Bērnu klīniskās universitātes slimnīcas (BKUS) sabiedrisko attiecību speciāliste B. Bartaševica skaidro, ka pilnvarai ir jābūt notariāli apstiprinātai (*Brikmane, 2014*), taču Latvijas medicīnisko iestāžu praksē pagaidām reti prasa tādu pilnvaru. Parasti vecāki, sūtot savus nepilngadīgos bērnus paciemties, piemēram, pie vecvecākiem, pat neiedomājas par šādas pilnvaras nepieciešamību, tādējādi apdraudot savu atvašu ārstniecības tiesiskumu, ja iestājas neatliekams gadījums un nepieciešama medicīniskā palīdzība. Autore uzskata, ka šī lieta jāsakārto Veselības ministrijai, aktīvāk informējot ar plašsaziņas masu līdzekļu starpniecību bērnu vecākus un likumiskos pārstāvjus par pilnvaras nepieciešamību un nodrošinot saprātīgu, pieņemamu cenu par notariāli apstiprinātas pilnvaras saņemšanu, lai neciestu ģimeņu ar bērniem budžets.

Praksē gadās, ka 14 gadu vecumu sasniedzis pusaudzis nespēj patstāvīgi lemt par savu ārstniecību, tāpēc no lēmuma pieņemšanas procesa nevar pilnībā izslēgt pacienta vecākus. Ir iespējamās situācijas, ka nepilngadīgais ir tik smagi slims, ka nespēj pieņemt patstāvīgu lēmumu par nepieciešamo ārstniecību, vai arī nepieciešamā ārstniecība ir tik sarežģīta, ka ierobežoto zināšanu un pieredzes trūkuma dēļ nepilngadīgais nespēj to novērtēt. Tādos gadījumos patiešām ir piemērojamas Pacientu tiesību likuma 7. panta pirmās daļas prasības. Pēc autora domām šādos momentos pretrunība ir pieļaujama.

Civillikuma 186. pants nosaka, ka bērni līdz pilngadībai atrodas vecāku aizgādībā (*Civillikums, 1937.*). Bērnu tiesību aizsardzības likums pilngadību pirms termiņa saskaņā ar Civillikumu piešķir attiecīgā bāriņtiesa, kuras lēmumu apstiprina tiesa.

Bāriņtiesai ir liela loma šādu jautājumu risināšanā. Civillikuma 14. panta pirmajā daļā noteikts, ja nepilngadīga pacienta likumiskais pārstāvis atsakās dot savu piekrišanu ārstniecības uzsākšanai vai likumiskie pārstāvji nespēj vienoties par ārstniecības uzsākšanu, vai ārstam nav zināma nepilngadīgā pacienta likumisko pārstāvju atrašanās vieta, bet viņš uzskata, ka ārstniecības uzsākšana ir šī pacienta interesēs, atļauju ārstniecībai, pamatojoties uz ārsta motivētu iesniegumu, triju darbdienu laikā pēc šā ārsta motivēta iesnieguma saņemšanas var dot bāriņtiesa, izņemot šī panta otrajā daļā minēto gadījumu (*Civillikums, 1937.*). Šādu atļauju var dot tās pašvaldības bāriņtiesa, kuras darbības teritorijā deklarēta šī pacienta abu vecāku vai aizbildņu dzīvesvieta. Īpaši nopietni tas attiecas uz situācijām, kad bērnam ir radušies psihiski vai uzvedības traucējumi narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu lietošanas dēļ, nodrošināma obligāta ārstēšana un sociālā rehabilitācija Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Gadījumā, ja bērns vai viņa vecāki nepiekrīt obligātajai ārstēšanai, to veic, ja saņemta bērna dzīvesvietas bāriņtiesas piekrišana (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 49. p.*).

Bet mēdz būt arī situācijas kad nevar gaidīt noteikto laiku, un tad ārstiem vajag pašiem pieņemt lēmumu. Pacienta tiesību likuma 14. panta otrajā daļā ir skaidri teikts, ka situācijā, kad ārsts uzskata, ka nepilngadīga pacienta interesēs nepieciešams nekavējoties uzsākt ārstniecību, bet šī pacienta likumiskais pārstāvis atsakās dot savu piekrišanu vai likumiskie pārstāvji nespēj vienoties par ārstniecības uzsākšanu, vai ārstam nav zināma nepilngadīgā pacienta likumisko pārstāvju atrašanās vieta, lēmumu par ārstniecības uzsākšanu pieņem ārstu konsilijs. Ārstu konsilijs triju darbdienu laikā par pieņemto lēmumu informē bāriņtiesu pēc šajā pantā noteiktās piekritības.

Bet arī parastā situācijā ārsta tiesiskā uzvedība ir ļoti svarīga, jo tieši no ārsta vai ārstniecības personāla atkarīgs, vai no paša sākuma tiks ievērotas pacienta tiesības, vai nē. Piemēram, ja bērna aizgādību realizē abi vecāki, ārstam būtu jāizvērtē nepieciešamās ārstniecības sarežģītība un sagaidāmās sekas: jo ārstniecība ir riskantāka un neatgriezeniskāka, jo lielāka nepieciešamība noskaidrot abu vecāku viedokli. Arī no Biomedicīnas konvencijas 48. p. skaidrojuma izriet, ka ārstam ir pienākums aizsargāt nepilngadīgu pacientu pret tādiem likumisko pārstāvju lēmumiem, kuri nav šī pacienta interesēs (*Par Konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvenciju par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 2009.*). Piemēram, kad bērna ārstēšanos var kavēt bērna vecāku ticība. Šeit viennozīmīgi jādod priekšroka bērna tiesībām uz dzīvību, nevis vecāku tiesībām uz ticības brīvību. Ārsts var atteikties veikt apgraizīšanas operāciju nepilngadīgam zēnam vai arī dzīvības glābšanas nolūkā pārliet bērnam asinis, neskatoties ka bērna vecāki iebilst šādai manipulācijai, pamatojoties uz reliģiskiem apsvērumiem (*Rožkalns, 2013.*).

Neskatoties, ka ārstniecības konfidencialitātes galvenais mērķis ir panākt pacienta uzticību, ārsti var nonākt strupceļā, ja pacienta vecāki tomēr pieprasīs informāciju par sava bērna, kas ir vecāks par 14 gadiem, ārstniecību, balstoties uz bažām, ka bērnam tiek veiktas sarežģītas manipulācijas, izrakstīti bīstami preparāti u. tml. Pacientu tiesību likuma 10. panta sestā daļa paredz, ka nepilngadīga pacienta likumiskajam pārstāvim ir tiesības saņemt informāciju par šā pacienta veselības stāvokli, izņemot šā likuma 13. pantā noteikto. Tātad ārstam būtu jādara zināms vecākiem par tāda nepilngadīga pacienta ārstniecību, kurš ir jaunāks par 14 gadiem. Ja šādas informācijas izpaušana var kaitēt attiecīgā pacienta interesēm, ārstam saskaņā ar Pacientu tiesību likuma 10. panta sestās daļas noteikumiem būtu no vecāku informēšanas jāatturas. Tad ārstam pieņemtais lēmums jāieraksta pacienta medicīniskajos dokumentos un par to jāinformē bāriņtiesa. 14 gadu vecumu sasnieguša pacienta datu aizsardzība veicama atbilstoši Pacientu tiesību likuma 10. panta otrās daļas noteikumiem – pacienta datus vecākiem atļauts izpaust tikai ar viņa rakstveida piekrišanu. Teiktais attiecināms arī uz 14 gadu vecumu sasnieguša pacienta medicīnisko dokumentu satura izpaušanu vecākiem vai citiem likumiskajiem pārstāvjiem. Iznākums ir pretrunīgs – ārsts, kurš tikai ārstē nepilngadīgo pacientu, drīkst neinformēt bērna vecākus, kuru pienākums ir rūpēties par savu nepilngadīgo bērnu vismaz līdz viņa 18 gadu sasniegšanai.

Nepilngadīgo pacientu tiesību ierobežošana un pārkāpumi bieži saistīti arī ar nepietiekamu medicīnas darbinieku juridisko zināšanu līmeni, kā arī ārstniecības personu profesionālo pienākumu nepildīšanu, bezdarbību (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2008., Nr. A42484105 SKA-155/2008*) vai nolaidību. Medicīna ir risku pilna profesija, kur ārstniecības personām pienākums darīt visu, kas viņu spēkos, lai palīdzētu saviem pacientiem. Ņemot vērā to, ka medicīna attiecas uz vienu no juridiski visdrošākajām cilvēktiesībām – tiesībām uz dzīvību, nav apstrīdams, ka medicīniskās prakses tiesiskais regulējums konceptuāli ir ne tikai nepieciešams, bet var būt arī izšķirošs (*Boka, 2019.*). Īpaši svarīgi attiecināt to uz nepilngadīgo bērnu tiesību ievērošanu.

Protams, ka personālam jābūt motivētam apgūt prasmes īstenot pacientu tiesības, kā arī jebkurai medicīnas iestādei jā rūpējas par iekšējās kvalitātes kontroles organizēšanu, personāla pienācīgu uzvešanos un rīcību konkrētā situācijā. Medmāsu spēlē svarīgo lomu bērnu tiesību aizsardzībā, it īpaši bērna hospitalizācijas laikā. Hospitalizācija ir stresa situācija, kuru pārdzīvo gan pats bērns, gan viņa vecāki un kura var nelabvēlīgi ietekmēt bērna veselību un attīstību. Tāpēc bērnu tiesību nodrošināšanai jābūt vērstai uz veselības aprūpes uzlabošanu un stresa mazināšanu.

Problēmu gadījumā, ja pacients nejūtas drošs par savu tiesību ievērošanu, viņš pēc palīdzības var vērsties Veselības inspekcijā un Pacientu ombudā. Bet problēmu nepieciešams risināt pamatīgi, valsts mērogā, un mērķi iespējams sasniegt gan ar izglītojošiem, gan juridiskajiem instrumentiem.

Latvijas pieredze vēsta, ka visbiežāk sūdzības par pacientu neinformēšanu parādās tad, ja medicīniskās manipulācijas beigušās negatīvi. Ja viss beidzies labi, cilvēki parasti nepārdzīvo, ka viņi par kaut ko nav informēti. Tomēr ne vienmēr veiksmīgs rezultāts automātiski juridiski paglābj no pārkāpuma pacientu informēšanas jomā (*Vahere, 2008.*).

Vēl ir daudz citu neatrisinātu problēmu, kas varbūt netieši, bet ir saistītas ar nepilngadīgo pacientu tiesībām, piemēram, konstitucionālo tiesību ierobežojumi uz bezmaksas medicīnas pakalpojumiem. Praksē ļoti ikdienišķa ir parādība, kad bezmaksas ārstnieciskie pakalpojumi ir jāgaida mēnešiem ilgi. Gaidīšanas rindu būtiski pagarina arī vecāki, kas mazo pacientu noteiktajā laikā neatved uz konsultāciju, nebrīdinot par to reģistratūras darbiniekus (*Olševska, 2012.*). Lai nodrošinātu savu bērnu ārstēšanu, vecāki praktiski ir spiesti izmantot maksas pakalpojumus. Īpaši tas skar Latvijas mazo pilsētu iedzīvotājus, jo viņu dzīves vietās ir izteikts ārstu-speciālistu trūkums. Tāpēc autore uzskata, ka šī problēma ir steidzami jārisināt valsts varas līmenī.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Svarīga problēma nepilngadīgu pacientu ārstniecībā ir viņu vecums un iespējas, kuras tas dod noteikta vecuma sasniegšanas brīdī, pieņemt patstāvīgus lēmumus un būt par to atbildīgam. Pēc autores domām, vecumam, no kura nepilngadīgs pacients vienpersoniski varētu pieņemt lēmumu par savu ārstniecību, būtu jābūt no 16 gadiem. Līdz tam ārstniecībai jānotiek tikai ar likumiskā pārstāvja informēšanu un piekrišanu. Autore piedāvā Pacienta tiesību likuma 13. pantā izveidot papildinātu nepilngadīgo pacientu vecuma dalījumu:
 - (2) Nepilngadīga pacienta (no 14 līdz 16 gadu vecumam) ārstniecība ir pieļaujama, ja saņemta viņa piekrišana un likumiskais pārstāvis par to ir informēts, izņemot šā likuma 7. panta astotajā daļā noteikto.Trešajā daļā veikt labojumu:
 - (2) Nepilngadīga pacienta (no 16 gadu vecuma) ārstniecība ir pieļaujama, ja saņemta viņa piekrišana, izņemot šā likuma 7. panta astotajā daļā noteikto.
2. Konvencijā par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā un Bērnu tiesību konvencijā ir norādīts, ka nepilngadīgā viedoklim atbilstoši viņa vecumam un brieduma pakāpei jāpiešķir arvien lielāka nozīme lēmuma pieņemšanā, taču nekur nav viennozīmīgi aprakstīta pusaudža brieduma un lemtspējas noteikšanas procedūra un personas, kas ir pilnvarotas to darīt. Jāizveido speciāla atruna Pacientu tiesību likuma 13. pantā, definējot, kādi kritēriji un nosacījumi var būt brieduma un lemtspējas noteikšanas procesā. Jāveido detalizēts apraksts, kādas personas un kādā veidā var veikt šo procedūru un kādas tiesiskās sekas ir šim atzinumam.
3. Nepilngadīga bērna vietnieki tiesību īstenošanā ir likumiskie pārstāvji, kam ir tiesības un pienākums pārstāvēt nepilngadīgo bērnu ārstniecības jautājumos. Pacientu tiesību likums nenosaka, kādam tieši jābūt pilnvarojumam vecvecākiem vai citām personām, kas nav bērna vecāki vai aizbildņi, bet pavada nepilngadīgo pacientu uz ārstniecības iestādi. Tomēr var secināt, ka pilnvarai no vecākiem jābūt rakstiskā formā un notariāli apstiprinātai. Rodas nepieciešamība par to aktīvāk informēt ar plašsaziņas masu līdzekļu starpniecību bērnu vecākus un likumiskos pārstāvjus. Par šo svarīgo momentu nepieciešams ieviest grozījumus Pacientu tiesību likuma 7. pantā.
4. Tā kā rindas garums (tātad arī laiks) uz bezmaksas medicīnas pakalpojumiem ir atkarīgs no pieraksta pie konkrēta ārsta, tad Pacientu tiesību likuma 15. pantā varētu ieviest īpašu daļu par pacienta obligātu pienākumu ierasties sarunātajā vizītē pie ārsta vai savlaicīgi, piemēram, vismaz 3 dienas iepriekš, paziņot par apmeklējuma atcelšanu, norādot iemeslu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=55567>, sk. 20.03.2019.
2. *Bāriņtiesu likums* (22.06.2006.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=139369>, sk. 20.03.2019.
3. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (19.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>, sk. 20.03.2019.
4. *Bērnu tiesību konvencija* (20.11.1989.). Apvienoto Nāciju Organizācija. Starptautisks dokuments. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>, sk. 20.03.2019.
5. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 20.03.2019.
6. *Krimināllikums* (01.04.1999.). LR likums ar groz. līdz 11.10.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 29.03.2019.
7. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 20.03.2019.
8. *Par Konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvenciju par cilvēktiesībām un biomedicīnu* (10.12.2009.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=202995>, sk. 20.03.2019.
9. Appelbaum, P.S., Līdz, C.W., Meisel, A. (1987). *Informed Consent: Legal Theory and Clinical Practice*. Fair Lawn, NJ: Oxford University Press. 191 p.
10. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 383 lpp.
11. Boka, V. (11.03.2019.). *Bezkompromisa tiesiskuma un drošas ārstniecības perspektīva Latvijā*. <http://www.arstubiedriba.lv/bezkompromisa-tiesiskuma-un-drosas-arstniecibas-perspektiva-latvija/>, sk. 14.04.2019.
12. Brazier, M., Cave, E. (2007). *Medicine. Patients and the Law*. 4th edition. London: Penguin books. 397 p.
13. Brikmāne, E. (07.08.2014.). *Vecmāmiņai, vedot bērnu pie ārsta, var lūgt uzrādīt pilnvaru*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/264116-vecmaminai-vedot-bernu-pie-arsta-var-lugt-uzradit-pilnvaru-2014>, sk. 14.04.2019.
14. General Medical Council (2019). *Making decisions*. Retrieved 26.04.2019 from <https://www.gmc-uk.org/ethical-guidance/ethical-guidance-for-doctors/0-18-years/making-decisions#paragraph-24>
15. *Latvijas Republikas Augstākā tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 30.novembra lēmums lietā Nr. 6800602-17/44, SKA-1568/2017*. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017>, sk. 28.04.2019.
16. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008.gada 26. jūnija spriedums lietā Nr. A42484105 SKA-155/2008*. http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs?nr+=SKA-155%2F2008+&date_from=&date_to=&case_nr=&ekli_nr=&dep=&ruling=&name=&action=filter, sk. 29.04.2019.
17. Liepiņš, A., Vētra, J. (2016). Transformācijas process ārstniecības personu civiltiesiskās atbildības regulējumā. *Zinātniskie raksti: 2015. gada sociālo zinātņu nozares pētnieciskā darba publikācijas: Pedagoģija. Tiesības*. Rīga: RSU, 47.-59. lpp.
18. Lūse, L. (01.03.2010). *Stājies spēkā Pacientu tiesību likums*. <https://lvportals.lv/norises/205868-stajies-speka-pacientu-tiesibu-likums-2010>, sk. 14.04.2019.
19. National Health Service (29.03.2019). *Children and young people. Consent to treatment*. Retrieved 26.04.2019. from <https://www.nhs.uk/conditions/consent-to-treatment/children/>
20. Olševska, R. (03.08.2012.). *Bērnus ārstē bez maksas un steigas*. <http://www.la.lv/bernus-arste-bez-maksas-un-steigas-3>, sk. 18.05.2019.
21. Palkova, K. (2016). Tiesiskā regulējuma problemātika nepilngadīgo personu ārstēšanas procesā. *RSU zinātniskās konferences "Politiskās, ekonomiskās, sociālās un tiesiskās sistēmas transformācijas Latvijā un pasaulē" raksti*. 303. lpp.
22. Praktiskais likumdošanas ziņnesis (08.02.2010.). *Pacientu tiesības aizsargās likums*. <https://www.tvnet.lv/5761060-pacientu-tiesibas-aizsargas-likums>, sk. 02.04.2019.
23. Rožkalns, R. (11.03.2013.). *Informētā piekrišana ārstniecībā – pacienta tiesības un ārsta pienākumi*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/254253-informeta-piekrisana-arstnieciba-pacienta-tiesibas-un-arsta-pienakumi-2013>, sk. 28.03.2019.
24. Rožkalns, R. (27.05.2013.). *Nepilngadīgu pacientu tiesības un viņu ārstniecība*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/255829-nepilngadigu-pacientu-tiesibas-un-vinu-arstnieciba-2013>, sk. 20.03.2019.
25. Vahere, B. (2008). *Ārsts informē, pacients piekrīt*. <https://www.doctus.lv/2008/1/arsts-informe-pacients-piekrīt>, sk. 28.03.2019.

Summary

There are many unresolved problems in the legal framework of the treatment of an under-aged patient in Latvia. The most topical are related to the age of the under-aged patient, his or her exclusive right to express his or her will, the actions of the medical staff in emergency situations, the right of the legal representatives to be informed and to participate in the decision on the treatment, etc.

There are also issues that may be indirect but are related to the rights of the under-aged patients, such as restrictions on constitutional rights to free medical services.

The author believes that the minor's opinion according to his or her age and the degree of maturity should be given more and more importance in the decision-making process, but here it is imperative to provide adolescent age-appropriate, understandable information and explanation so that the patient's behaviour does not have dangerous or irreversible consequences. In exceptional cases, the child's right to life should always be a priority.

KUKUĻDOŠANAS KRIMINĀLTIESISKAIS UN KRIMINOĻĢSKAIS RAKSTUROJUMS

CRIMINAL AND CRIMINAL NATURE OF BRIBERY

Valda Gibala-Lesiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, gibala@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Modris Marcinkevičs** Mg.iur. viesdocents

Abstract. *Bribery is one form of corruption. It is a socio-political problem that has a devastating effect on public administration and on the development of society. The aim of the work is to provide a concept of bribery, criminal and criminal characterization. To look at the problems and specificities of the bribery qualification by studying the current trends of the case-law.*

Research methods have been used in the work - analysis and comparison of Latvian and foreign literature. Analysis of investigations and case-law. By making their generalisations and conclusions.

Keywords: *bribe, bribe-taker, corruption, public official.*

Ievads

Kukuļdošana ir viens no korupcijas veidiem, kas postoši ietekmē valsts pārvaldi un sabiedrības attīstību. Tā ir negatīva sociāla parādība, būtībā, korupcijas pamats, kuras pirmsākumi meklējami gadsimtiem tālā pagātnē. Kukuļdošanas tēma ir aktuāla visām pasaules valstīm.

Darba tēmas “Kukuļdošanas krimināltiesiskais un kriminoloģiskais raksturojums” izvēle pamatota ar kukuļdošanas aktualitāti un izplatību, tai skaitā, latentu kukuļdošanas gadījumu izplatību Latvijas Republikas teritorijā.

Darba mērķis ir sniegt kukuļdošanas jēdzienu, krimināltiesisko un kriminoloģisko raksturojumu.

Darba uzdevums ir izpētīt kukuļdošanu veicinošos faktorus, kukuļdošanas kvalifikācijas problēmas un īpatnības, analizējot tiesu praksi, aktuālās tendences.

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, atziņu un viedokļu analīze. Darbā izmantotas pētnieciskās metodes - Latvijas un ārzemju literatūras analīze un salīdzināšana; izmeklēšanas un tiesu prakses analīze; indukcijas un dedukcijas metodes. Pētījuma rezultātā izteikti secinājumi un priekšlikumi.

Kukuļdošana- korupcijas sakne

Kukuļdošana grauj iedzīvotāju uzticību valsts varai. Zūd sociālais taisnīgums, palielinās tiesiskais nihilisms. Lielai daļai sabiedrības rodas bezspēcības sajūta, jo nozīmīgu dzīves jomu daļu regulē nauda un vara. Šī problēma ir aktuāla gan medicīnā, gan tiesu sistēmā, gan policijā, gan politikā. Kukuļdošana bieži saistās ar citiem smagiem un sevišķi smagiem noziedzīgiem nodarījumiem, tādiem kā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija, kontrabanda. Tiesībaizsādības iestāžu korumpētība veicina organizētas noziedzības nostiprināšanos. Kukuļa došana un kukuļa ņemšana rada apdraudējumu publiskās varas taisnīgai darbībai.

Sabiedrisko bīstamību kukuļdošana rada ar to, ka deformē pastāvošo tiesisko kārtību, proti, rada sajūtu, ka likumu var apiet, lai saņemtu priekšrocības, labumus vai lai izvairītos no atbildības. Kukuļņēmēji, radot kukuļdevējiem šo iespēju, apmaiņā pret kukuli, veicina citu sabiedrības locekļu tiesību un likumisko interešu šķelšanos. Līdz ar to tiek grautas konstitucionālās tiesības un brīvības. Kukuļdevēji uzpērkot valsts amatpersonu, sevi nostāda augstāk par likumu - apmaiņā pret kukuli panāk sev labvēlīgu iznākumu situācijā, kad cita persona zaudē savas likumiskās tiesības, īstenot savas intereses.

Tiesu prakse liecina par virkni gadījumu, kad strauji augošā kukuļdošanas, kukuļņemšanas prakse rada noteiktas, izstrādātas sistēmas aprises, virzoties no zemākas

amatpersonas līdz augstākai. Lai arī ir oficiālā valsts statistika, kas atklāj kukuļdošanas gadījumus, tomēr pastāv latentā korupcija, kuras faktiskos apmērus nav iespējams noteikt.

Kad valstī notiek reformas, pārmaiņas, palielinās arī korupcijas risks. Politiska nestabilitāte, ekonomiskā krīze ir vieni no faktoriem, kas veicina korupcijas attīstību. Ja valsts nespēj nodrošināt iedzīvotājiem cilvēka cienīgu dzīves līmeni, ja nespēj valsts amatpersonām maksāt adekvātu, viņu ieguldītajam darbam un nepieciešamajām kompetencēm atalgojumu, tad tādā veidā stimulē kukuļdošanu un kukuļņemšanu. Šāds sabiedrības modelis asociējas ar sava labuma meklēšanu koruptīvā ceļā.

Likuma robi, pretrunīgi normatīvie akti, iedzīvotāju nepietiekamas juridiskās zināšanas, rada labvēlīgu augsni amatpersonām rīkoties prettiesiski, tostarp, pieņemt kukuļus.

Ar kukuļdošanu Krimināllikuma (turpmāk KL) 323. panta izpratnē saprot materiālu vērtību, mantiska vai citāda rakstura labumu nodošanu vai piedāvāšanu personiski vai ar starpnieku valsts amatpersonai, lai tā, izmantojot savu dienesta stāvokli, izdarītu vai neizdarītu kādu darbību kukuļdevēja, kukuļa piedāvātāja vai citas personas interesēs, neatkarīgi no tā, vai nodotais vai piedāvātais kukulis domāts šai amatpersonai vai jebkurai citai personai (*Krimināllikums, 1998., 323.p.*).

Objekts - pārvaldes institūciju normāla darbība.

Kukuļa priekšmets:

- materiāla vērtība;
- mantisks labums;
- citāda rakstura labums (*Mežulis, 2003., 50.lpp.*).

Saimnieciskā sfērā par kukuļdošanas priekšmetu var būt preču pārdošana par pazeminātām cenām kukuļņēmēja interesēs, preču uzpirkšana par paaugstinātām cenām uz valsts rēķina, nodokļa nelikumīga samazināšana u.c.

Vienkāršojot šo formulējumu var secināt, ka ar kukuļdošanas jeb kukuļa priekšmetu saprot jebkurus labumus, kas tiek doti vai piedāvāti par amatpersonas amata darbību vai bezdarbību labuma devēja, piedāvātāja vai citas personas interesēs un atbilstoši tiek arī pieņemti.

Kukuļa priekšmets izraisa izmaiņas amatpersonas mantiskajā sfērā. Atkarībā no apstākļiem viens un tas pats mantiskais labums var tikt uzskatīts vai nu par dāvanu, vai par kukuli. Dāvanu pieņemšanas ierobežojumi valsts amatpersonām ir noteikti likumā „Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” (*Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā, 2002.*). Minētais likums konkretizē, kas ir dāvana, un nosaka, kādos gadījumos ir atļauta vai aizliegta tās pieņemšana. Kā dāvanu atšķirt no kukuļa? Dāvanas pieņemšana atšķirībā no kukuļņemšanas parasti nerada krimināltiesiskas sekas, izņemot gadījumu, kad, pieņemot dāvanu, ir rupji un apzināti pārkāpti valsts amatpersonai noteiktie ierobežojumi. Kukulis atšķirībā no dāvanas ir darbības kukuļošana sastāvdaļa. Viena no kukuļdošanas noteicošajām pazīmēm ir tā, ka nepelnīts labums vai tā piedāvājums tiek piesolīts vai dots, lai valsts amatpersona, izmantojot dienesta stāvokli, veiktu vai neveiktu konkrētu darbību devēja vai piedāvātāja interesēs. Citiem vārdiem, kukuļdevējam ir savtīga interese ar piedāvātā labuma palīdzību konkrētā veidā ietekmēt darbinieka rīcību. Kukuļdošanā svarīgs apstāklis ir arī tas, ka amatpersona apzināti pieņem neatļauto labumu kādas darbības veikšanai vai neveikšanai.

Jāatzīmē, ka Krimināllikums un citi normatīvie akti nenosaka kukuļa vērtības minimālo robežu, tomēr šāds jautājums rodas, iztīrējot kukuļa priekšmeta īpašības. Piemēram, Austrālijā maksimālā labuma vērtība, ko drīkst pieņemt, ir 25-50 Austrālijas dolāri. Valsts amatpersonām var būt atļauts pieņemt dāvanā lētas kancelejas preces, šokolādes konfektes, ziedus, lēta vīna pudeli. Lietas, kuras nedrīkst pieņemt, ir piemēram, biļetes uz sporta vai izklaides pasākumiem, mākslas darbus, juvelierizstrādājumus, tūrisma brauciena ceļazīmes (*Mežulis, 2003., 230.lpp.*).

KL 323.pantā ir dota norāde, ka nodotais vai piedāvātais labums ir prettiesisks. Kukuļdevējam jāapzinās, ka valsts amatpersonai nav tiesību saņemt šādu labumu. Gadījumā, ja persona kļūdījies attiecībā uz nodarījuma apstākļiem un uzskatījusi, ka izdara legālu maksājumu valsts amatpersonai par tās veicamajiem pienākumiem, tad nevar iestāties kriminālatbildība par kukuļdošanu. Šādi gadījumi visbiežāk ir kukuļdošanas lietās saistībā ar pārkāpumiem ceļu satiksmē. Veicot kukuļdošanas kriminālprocesu virzības analīzi savā prakses vietā vienā no rajona prokuratūrām, autore secināja, ka no desmit kukuļdošanas lietām ceļu satiksmē līdz tiesai nonāk tikai divas (*Vidzemes tiesas apgabala prokuratūra, 2018.*). Iemesls tam ir nepietiekams pierādījumu kopums. Saistībā ar kukuļdošanu jānoskaidro vai labums ir nodots vai piedāvāts par kādas darbības izdarīšanu vai neizdarīšanu. Respektīvi, lai nodarījumu varētu atzīt par sodāmu, ir jāpierāda labuma došanas vai piedāvāšanas mērķis. Piemēram, ceļu satiksmē mērķis ir labuma piesolīšana vai došana par to, lai policijas darbinieks nesastādītu administratīvā pārkāpuma protokolu. Tātad, kā jau tika minēts, ja nav sākotnēji nofiksēti neapgāžami pierādījumi par kukuļdošanas vai kukuļa piedāvāšanas faktu, tad vēlāk pirmstiesas izmeklēšanas laikā, ja aizdomās turētais neatzīst savu vainu un pamato savas darbības ar to, ka domājis, ka par pārkāpumu var norēķināties uz ceļa, tad šī krimināllieta praktiski ir nolemta izbeigšanai. Tiesa, citās rajonu prokuratūrās viedokļi dalās (*Valsts policijas Zemgales reģiona pārvalde, 2018.*).

Noziedzīga nodarījuma nolūks ir pierādāmais faktors katrā kukuļdošanas gadījumā, kas noskaidrojams, izanalizējot kukuļdošanas faktiskos apstākļus. Nolūks jeb mērķis ir nodoma intelektuālās puses pazīme un tas veidojas personas psihiskajā darbībā līdz noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Latvijas krimināltiesības satur atziņu, ka nolūks vienmēr liecina par tiešu nodomu izdarītājā noziedzīgā nodarījumā, jo tas virza personas gribu uz prettiesiskas darbības izdarīšanu vai tiesiskas darbības neizdarīšanu (*Krastiņš, 2017., 52.lpp.*).

Krimināllikuma XXIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju dienestā” ietverti nodarījumi, kas apdraud publiskās varas darbības sabiedrības labā interesi, tie tāpat var būt saistīti ar būtiska kaitējuma radīšanu valsts varai, pārvaldības kārtībai, ar likumu aizsargātām personas tiesībām un interesēm (*Krimināllikums, 1998., XXIV.nod.*).

Šo noziedzīgo nodarījumu specifika izpaužas tajā apstākļī, ka lielākoties to izdarītājs jeb noziedzīgā nodarījuma subjekts ir valsts amatpersona, kas ir vai nu pamatsastāva, vai arī kvalificēta sastāva pazīme. Valsts amatpersonas legāla definīcija ir dota KL 316.panta pirmajā daļā, kurā noteikts, ka par valsts amatpersonām uzskatāmi valsts varas pārstāvji, kā arī ikviena persona, kura pastāvīgi vai uz laiku pilda valsts vai pašvaldības dienesta funkcijas un kurai ir tiesības pieņemt lēmumus, kas saistoši citām personām, vai kurai ir tiesības veikt uzraudzības, kontroles, izziņas vai sodīšanas funkcijas vai rīkoties ar valsts vai pašvaldības mantu vai finanšu līdzekļiem (*Krimināllikums, 1998., 316.p.*). Ar 2002.gada 25.aprīļa likumu (*Par Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvenciju, 2000.*), pildot Eiropas Padomes 1999.gada 27.janvāra Krimināltiesību pretkorupcijas konvenciju, kura Latvijā ir spēkā no 2002.gada 1.jūlija, KL 316.pants papildināts ar trešo daļu, nosakot, ka par valsts amatpersonām uzskatāmas arī ārvalstu publiskās amatpersonas, ārvalstu publisko asambleju locekļi, starptautisko organizāciju amatpersonas, starptautisko parlamentāro asambleju locekļi, kā arī starptautisko tiesu tiesneši un amatpersonas. Bez KL 316.panta vēl skaidrojums valsts amatpersonas jēdzienam sniegts arī 2002.gada 25.aprīļa likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” un 2002.gada 6.jūnija “Valsts pārvaldes iekārtas likumā” (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002.*).

Amatpersonām veicot dienesta pienākumus un pieņemot lēmumus savas kompetences ietvaros ir jāvadās pēc vispārējiem tiesību principiem, likumdošanas un sabiedrībā pieņemtiem standartiem, morāles normām.

Kukuļdošanas gadījumus veicina likuma robi, normatīvo aktu nepilnības, iespēja tos interpretēt vēlamā virzienā, kontroles un uzraudzības funkciju vāja īstenošana. Sabiedriskā

bīstamība kukuļdošanā izpaužas tajā, ka šie noziegumi grauj konstitucionālās tiesības un iedzīvotāju intereses. Deformē demokrātiskās nostādnes, likumpaklausību, diskreditē valsts varas darbību, izkropļo vienlīdzības un taisnīguma principus, traucē labas pārvaldības praksei.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma rezultātā autore ir nonākusi pie sekojošiem secinājumiem un priekšlikumiem. Valsts politika cīņai ar korupciju ir jāizprot ikvienai amatpersonai jebkurā nozarē un ir jāpiedalās tās īstenošanā. Tomēr tas ir grūti izdarāms, ja varas virsotnē esošās amatpersonas ar savu piemēru rāda pretējo.

Lai mazinātu korupciju ir jāsamazina tās ietekme politiskajās vēlēšanās. Caurspīdīgums pirmsvēlēšanu kampaņas finansēšanā, palīdzētu novērst tālāku ietekmi uz ievēlētajiem politiķiem, nepieņemt lēmumus korupcijas ietekmē.

Proporcioniāli iedzīvotāju skaita samazinājumam valstī, samazināt deputātu skaitu Saeimā. Līdz ar to deputātu darbība kļūtu pārskatāmāka, to būtu vieglāk kontrolēt.

Būtiska ir tiesībsargājošo iestāžu darba pilnveidošana. Plašsaziņas līdzekļos izskanējušī informācija liecina par tādām aktuālām problēmām, kā neaizpildītās vakances, nepietiekama darbinieku profesionālā kvalifikācija, valsts iestāžu darbinieku negodprātīga rīcība.

Lai mazinātu korupciju valstī un uzlabotu valsts iestāžu darbību, būtu nepieciešamas sekojošas darbības:

- Palielināt atalgojumu, pirmkārt, zemāk atalgotajiem tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem, kuru amati tieši satur korupcijas riskus- ceļu policija, cietuma uzraugi, muita. Šo amatpersonu atalgojumam būtu jābūt augstākam par tautsaimniecībā strādājošo algu.
- Tiesībsargājošo iestāžu darbinieki jāapgādā ar profesionālu materiāltehnisko nodrošinājumu, vienlaikus Valsts kontrolei veicot pastiprinātu uzraudzību tā iegādē, tādējādi izslēdzot korupcijas gadījumus.
- Mainīt kadru politiku valsts iestādēs. Palielinot atalgojumu, paaugstināt profesionālās prasības kandidātiem. Paredzēt karjeras izaugsmi atkarībā no nostrādāto gadu skaita, profesionālās kompetences, izglītības, tādējādi mazinot vadībai pietuvināto amatpersonu ielikšanu sev izdevīgos amatos.
- Profesionālu, kvalitatīvu apmācības programmu cīņai ar korupciju veidošanu un īstenošanu tiesībsargājošās iestādēs. Jābūt vienotai koncepcijai visā valstī, nav pieļaujami dažādi uzskati prokuratūras iestāžu un tiesu vidū.
- Pozitīvas ārvalstu prakses pārņemšana, nostiprinot to normatīvajos aktos. Proti, lai mazinātu policijas darbinieku riskus būt iesaistītiem interešu konfliktā un iespējamos koruptīvos darījumos, veikt grozījumus Valsts policijas noteikumos Nr.5 "Dienesta pienākumu izpildes organizācija un kontrole sabiedriskās kārtības nodrošināšanas un satiksmes uzraudzības jomā". Minētajos noteikumos nepieciešams noteikt, ka patruļdienesta un satiksmes uzraudzības amatpersonām, kuras veic tiešu sabiedriskās kārtības un satiksmes uzraudzības funkciju, dienesta pienākumu pildīšanas laikā nedrīkst būt skaidras naudas līdzekļi vairāk kā 30,- (trīsdesmit) euro apmērā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 12.04.2019. *Latvijas Vēstnesis*, 08.07.1998., Nr.199/200; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs*, 1998, Nr.15.
2. *Operatīvās darbības likums* (16.12.1993.). LR likums ar groz. līdz 12.04.2019. *Latvijas Vēstnesis*, 30.12.1993., Nr.131; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs*, 1994, Nr.1.
3. *Par Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvenciju* (07.12.2000.). LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 20.12.2000., Nr.460/464; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs*, 2001, Nr.3.

4. *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā* (25.04.2002.). LR likums ar groz. līdz 12.04.2019. *Latvijas Vēstnesis*, 09.05.2002., Nr. 69.
5. Krastiņš, U. (2017). *Tieša nodoma tvērums krimināltiesībās*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 64 lpp.
6. Mežulis, D. (2003). *Korupcijas ierobežošanas krimināltiesiskie līdzekļi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 272 lpp.
7. Valsts policijas Zemgales reģiona pārvalde (2018). *Gada pārskats*.
8. Vidzemes tiesas apgabala prokuratūra (2018). *Gada pārskats*.

Summary

Bribery is one form of corruption. It is a socio-political problem that has a devastating effect on public administration and on the development of society. The subject of bribery is topical for all countries around the world. The corrupt nature of justice authorities contributes to the strengthening of organised crime.

The public danger of bribery is that it distorts existing legislation, namely that it makes sense that the law can be circumvented in order to obtain benefits, benefits or to avoid liability. By creating this opportunity for the brigades, in exchange for a bribe, the bribe facilitates a division of the rights and legitimate interests of other members of the public. This undermines constitutional rights and freedoms.

The aim of the work is to provide a concept of bribery, criminal and criminal characterization. To look at the problems and specificities of the bribery qualification by studying the current trends of the case-law.

Research methods have been used in the work - analysis and comparison of Latvian and foreign literature. Analysis of investigations and case-law. By making their generalisations and conclusions.

In order to reduce corruption, its influence in political elections must be reduced. Reduce the number of deputies in the Saeima in proportion to the reduction of the population. Improving the work of law enforcement authorities. The development and implementation of professional, high-quality training programmes to combat corruption, not only in law enforcement institutions but also in higher education. Taking over positive foreign practices by enshrining them in regulatory enactments. implementation of professional, high-quality training programmes to combat corruption, not only in law enforcement institutions but also in higher education. Taking over positive foreign practices by enshrining them in regulatory enactments.

CIVILPROCESA LIKUMA ATBILSTĪBA ANO KONVENCIJAS PAR PERSONU AR INVALIDITĀTI TIESĪBĀM 13. PANTAM THE COMPLIANCE OF THE CIVIL PROCEDURE LAW WITH ARTICLE 13 OF UN CONVENTION ON THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITIES

Aldis Kalva

Mg.iur., vieslektors, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aldis.kalva@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The paper explores the compliance of the Civil Procedure Law with Article 13 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Latvia has ratified the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2010; therefore it is important to study how the rights of persons with disabilities stated in the convention are respected in civil proceedings in practice with respect to effective access to justice.*

Keywords: *availability, Civil Procedure Law, courts, disabilities.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta Civilprocesa likuma atbilstība ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. pantam. Tikai salīdzinoši nesēn – 2010. gadā – Latvija ir ratificējusi ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, tāpēc šobrīd ir aktuāli pētīt, kā praksē tiek ievērotas šajā konvencijā noteiktās prasības par personu ar invaliditāti tiesību nodrošināšanu civilprocesā attiecībā uz efektīvu tiesas pieejamību.

Kā secināms no Tiesībsarga 2014. gadā veiktajā pētījumā par ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu (*Latvijas Republikas tiesībsargs, 2014.*) ietvertās aptaujas par jautājumu, kā ir mainījusies personu ar invaliditāti pieejamība tiesām piecus gadus pēc ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ratificēšanas, tad lielam respondentu daudzumam – 47 % – bija grūti atbildēt uz šo jautājumu, 44 % respondentu uzskatīja, ka situācija nebija mainījusies, 5,6 % respondentu uzskatīja, ka situācija bija pasliktinājusies, un tikai 3,4 % respondentu uzskatīja, ka situācija attiecībā uz tiesu pieejamību bija uzlabojusies. Šīs aptaujas rezultāti apliecina to, ka ir aktuāli pētīt, vai šobrīd Civilprocesa likums nodrošina personu ar invaliditāti efektīvu pieejamību tiesai un līdz ar to tiek ievērotas Konvencijas 13. panta prasības.

Rakstā izmantota analītiskā, salīdzinošā un sistēmiskā metode, pētot un analizējot normatīvos aktus un tiesu nolēmumus, kā arī izstrādājot priekšlikumus normatīvo aktu grozījumiem.

Kā raksta mērķis tika noteikts noskaidrot Civilprocesa likuma atbilstību ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. pantam un priekšlikumu izteikšana nepieciešamajiem pilnveidojumiem, lai 13. panta prasības tiktu ievērotas.

Savukārt kā raksta uzdevumi tika noteikti: 1) analizēt Latvijas Republikas sākotnējo ziņojumu par ANO 2006. gada 13. decembra Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu Latvijas Republikā laikposmā no 2010. gada 31. marta līdz 2013. gada 31. decembrim; 2) izpētīt priekšnoteikumus efektīvai tiesas pieejamībai personām ar invaliditāti; 3) analizēt bezmaksas juridiskās palīdzības nodrošināšanu civilprocesā; 4) veikt gadījumu, kad personas ir atbrīvojamas no tiesas izdevumu samaksas civilprocesā, analīzi.

Efektīvas tiesas pieejamības nodrošināšana personām ar invaliditāti civilprocesā

Uzsākot pētīt Civilprocesa likuma atbilstību ANO „Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām” 13. panta atbilstībai, kas nosaka, ka Konvencijas dalībvalstīm ir jānodrošina efektīva tiesas pieejamība personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem, tostarp nodrošinot procesuālus un vecumam atbilstošus pielāgojumus, lai atvieglotu viņu kā tiesu un

netiešu procesa dalībnieku lomu tiesvedībā, autors pievēršas Latvijas Republikas sākotnējā ziņojuma par Apvienoto Nāciju Organizācijas 2006. gada 13. decembra Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu Latvijas Republikā laikposmā no 2010. gada 31. marta līdz 2013. gada 31. decembrim analīzei (*Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2013.*).

Augstāk minētajā sākotnējā ziņojumā kā viens no galvenajiem tiesas pieejamības indikatoriem valstī tiek atzīmēts apstāklis, ka tiesas ir aprīkotas ar videokonferenču sistēmām un, pamatojoties uz Civilprocesa 149. panta trešās daļas 6. punktu, personas, kuras invaliditātes dēļ nav spējīgas piedalīties tiesas procesā klātienē, ir tiesīgas lūgt tiesu par to piedalīšanos lietas iztiesāšanā, izmantojot videokonferenci. Autors uzskata, ka, lai arī tiesu aprīkošana ar videokonferenču sistēmām ir nozīmīgs solis tiesu pieejamības veicināšanā personām ar invaliditāti, taču šis rīcības indikators nesniedz pietiekamu priekšstatu par tā īstenošanas rezultātā radīto ietekmi uz tiesu pieejamības veicināšanu. Autors uzskata, ka tikai videokonferenču sistēmu ieviešana nespēj nodrošināt personu ar invaliditāti tiesības uz tiesas pieejamību, ja netiek veikta tiesu darbinieku apmācība darbam ar personām ar invaliditāti. Kā piemēru autors min Civilprocesa likuma 154. panta pirmās daļas 2. punktu, no kura secināms, ka, tiesas sēdē izmantojot videokonferenci, tajā piedalās tiesas noteikts pārstāvis videokonferences norisei, taču, ja šis pārstāvis nav speciāli apmācīts darbam ar personām ar invaliditāti, viņam nav zināšanu par personu ar invaliditāti tiesībām un komunikācijas metodēm ar personām ar garīga rakstura traucējumiem, kā rezultātā viņš nespēs nodrošināt personu ar invaliditāti vienlīdzīgu piedalīšanos tiesā un līdz ar to – efektīvu tiesas procesu (*Civilprocesa likums, 1998.*).

Šāda prasība par tiesu darbinieku apmācību darbam ar personām ar invaliditāti ir noteikta arī ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. panta otrajā daļā (*Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, 2006.*). Diemžēl Latvijā tiesu darbinieku apmācība darbam ar personām ar invaliditāti ir nepietiekama, uz ko norāda arī tiesībsargs (*SIA "Baltijas konsultācijas", SIA "Agile & CO", 2016.*). Autors konstatē, ka šobrīd nav pieejama statistika par to tiesu darbinieku skaitu, kas kādā laika periodā ir veikuši apmācības darbam ar personām ar invaliditāti. Pēc Tiesu administrācijas mājaslapā pieejamās informācijas par pašlaik aktīvajām mācību programmām tiesu darbiniekiem ir konstatējams, ka pašlaik netiek veiktas tiesu darbinieku apmācības darbam ar personām ar invaliditāti (*Tiesu administrācija, 2019.*). Līdz ar to autors secina, ka, lai varētu pilnvērtīgi spriest par ANO „Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām” 13. panta izpildi, ir nepieciešams veikt monitoringu, ar kuru tiktu apkopoti rezultāti par pašlaik esošo tiesu darbinieku skaitu, kuri ir apmācīti darbam ar personām ar invaliditāti.

Kā viena no efektīvas pieejamības uz tiesu pazīmēm ir atzīstama valsts nodrošinātā bezmaksas juridiskā palīdzība personām ar invaliditāti, ja tām rodas grūtības izprast procesa sarežģīto būtību. Lai noskaidrotu, vai personām ar invaliditāti tiek nodrošināts šāds pakalpojums civilprocesa ietvaros un līdz ar to – nodrošināta arī ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. pantā noteikto prasību uz tiesas pieejamību izpilde, autors pievēršas Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma analīzei. Saskaņā ar iepriekš minētā likuma 3. panta otro daļu, fiziskajām personām ir tiesības pieprasīt juridisko palīdzību, ja:

- 1) tās ir ieguvušas maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par maznodrošinātu vai trūcīgu;
- 2) vai arī tās pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā (*Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, 2005.*).

No augstāk minētā ir secināms, ka persona ar invaliditāti ir tiesīga iegūt valsts nodrošinātu juridisko palīdzību civilprocesā tikai tad, ja tā ir ieguvusi maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu, vai tā pēkšņi nonākusi tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību, vai arī tā atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā. No iepriekš minētā ir secināms, ka invaliditāte pati par sevi nav pamats, lai saņemtu valsts apmaksātu juridisko palīdzību.

Autors uzskata, ka šāda situācija ir pretrunā ar ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. pantā noteikto pienākumu dalībvalstīm nodrošināt efektīvu tiesas pieejamību personām ar invaliditāti.

Lai novērstu augstāk aprakstīto situāciju, kad, nepastāvot Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3. pantā noteiktajiem apstākļiem, persona ar invaliditāti nav tiesīga saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību civilprocesā, autors ierosina veikt izmaiņas Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3. panta otrajā daļā un to papildināt ar 3. punktu, kas noteiktu, ka tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību ir arī personām ar invaliditāti, un konkrēti – autors ierosina izteikt Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3. panta otro daļu šādā redakcijā:

(2) Šā panta pirmās daļas 1., 2., 3., 4. un 5. punktā minētajām fiziskajām personām ir tiesības pieprasīt juridisko palīdzību, ja:

- 1) tās ir ieguvušas maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par maznodrošinātu vai trūcīgu;*
- 2) tās pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā (turpmāk – īpašā situācija);*
- 3) tās ir ieguvušas invaliditātes apliecību atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par personu ar invaliditāti.*

Turpmāk šajā rakstā autors pievēršas jautājumam par atbrīvošanu no tiesas izdevumiem gadījumos, kad pieteikuma vai prasības pieteikuma iesniedzējs ir persona ar invaliditāti.

Kā izriet no Civilprocesa likuma 43. panta pirmās daļas, no tiesas izdevumiem atbrīvojamas personas tikai konkrētās lietu kategorijās, – ja personas ar invaliditāti celtā prasība neatbilst kādai no Civilprocesa 43. pantā minētajām lietu kategorijām, tad šī persona, neskatoties uz invaliditāti, netiek atbrīvota no tiesas izdevumu samaksas. Tomēr šādā gadījumā konkrētajai personai ir iespējas tikt atbrīvotai no tiesas izdevumu samaksas, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 43. panta ceturto daļu – tiesa vai tiesnesis, ievērojot fiziskās personas mantisko stāvokli, pilnīgi vai daļēji atbrīvo to no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos, kā arī atliek valsts ienākumos piespriesto tiesas izdevumu samaksu vai sadala to termiņos.

Analizējot 30 tiesu nolēmumus, kuros prasības pieteicējs ir bijusi persona ar invaliditāti, autors konstatē, ka visos gadījumos šī persona ir tikusi atbrīvota no tiesas izdevumu samaksas, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 43. panta ceturto daļu, neskatoties uz to, vai konkrētajai personai bija iegūts maznodrošinātas vai trūcīgās personas statuss. Kā piemēru autors min vienu no apskatītajiem tiesas spriedumiem – Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2017. gada 13. marta spriedums lietā Nr. C27194614, no kurā esošās informācijas ir konstatējams, ka apelācijas sūdzības iesniedzēja ir tikusi atbrīvota no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos sakarā ar to, ka apelācijas sūdzības iesniedzēja ir invalīde, kuras vienīgie ienākumi ir invaliditātes pabalsts 93,23 eiro mēnesī (*Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas spriedums, 2017., Nr. C27194614*).

Pamatojoties uz augstāk minēto, autors uzskata, ka nav nepieciešams veikt izmaiņas Civilprocesa likuma 43. pantā un to papildināt ar noteikumu, ka no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos atbrīvojamas personas ar invaliditāti, jo praksē šīs personas tik un tā tiek

atbrīvotas no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 43. panta ceturto daļu.

Kā pēdējo no efektīvas tiesas pieejamības nodrošināšanas aspektiem personām ar invaliditāti autors apskatīs surdotulku palīdzības nodrošināšanu. Latvijas Republikas sākotnējā ziņojumā par Apvienoto Nāciju Organizācijas 2006. gada 13. decembra Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu Latvijā Republikā laikposmā no 2010. gada 31. marta līdz 2013. gada 31. decembrim ir teikts, ka „Civilprocesa likuma 13. pants nosaka tiesvedības valodu. Attiecībā uz personām ar invaliditāti, kurām nepieciešams surdotulks, lai nodrošinātu personas pieejamību tiesai, tiesa nodrošina tiesības ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālajās darbībās, izmantojot tulka palīdzību, proti, šajos gadījumos nodrošina surdotulka palīdzību”.

Lai pārliecinātos par iepriekš citētā atzinuma pareizību praksē, autors pievēršas Civilprocesa likuma 13. panta analīzei. Civilprocesa likuma 13. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka tiesvedība notiek valsts valodā, savukārt šī paša panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka lietas dalībniekiem, kuri lietā saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai ir atbrīvoti no tiesas izdevumu samaksas, tiesa nodrošina tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālajās darbībās, izmantojot tulka palīdzību, ja viņi nepārvalda tiesvedības valodu.

No iepriekš minētā panta ceturtais daļas formulējuma autoram rodas secinājums, ka personai tiek nodrošināta tulka palīdzība tikai tad, ja konkrētā persona nepārvalda tiesvedības valodu, t.i., neprot latviešu valodu. Līdz ar to ir secināms, ka personai ar invaliditāti, kurai, piemēram, ir dzirdes traucējumi, var netikt nodrošināta surdotulka palīdzība no valsts puses, jo šī persona neatbilst Civilprocesa likuma 13. panta ceturtajā daļā noteiktajam personu lokam – personas, kuras nepārvalda latviešu valodu. Lai arī konkrētā persona ir ar dzirdes traucējumiem, kas liedz sadzirdēt citu cilvēku sacīto, tas nenozīmē, ka šī konkrētā persona neprot latviešu valodu, t.i., fiziski traucējumi, kas liedz uztvert apkārtējās pasaules skaņas, automātiski nenozīmē latviešu valodas nepārvaldīšanu, ja konkrētā persona prot lasīt un rakstīt latviešu valodā. Ar jēdzienu „tiesvedības valodas nepārvaldīšana” ir saprotama latviešu valodas nesaprašana, nevis nespēja to fiziski uztvert.

Lai novērstu augstāk minēto problēmu, ir nepieciešams veikt izmaiņas Civilprocesa likuma 13. panta ceturtajā daļā un noteikt, ka civilprocesā tiek nodrošināta tulka palīdzība arī tām personām, kuras nespēj sazināties tiesvedības valodā fizisku traucējumu dēļ, un konkrēti – izteikt Civilprocesa likuma 13. panta ceturto daļu šādā redakcijā:

(4) Lietas dalībniekiem, kuri lietā saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai ir atbrīvoti no tiesas izdevumu samaksas, tiesa nodrošina tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālajās darbībās, izmantojot tulka palīdzību, ja viņi nepārvalda tiesvedības valodu vai arī nespēj sazināties tiesvedības valodā fizisku traucējumu dēļ.

No ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. panta ir secināms, ka dalībvalstīm ir jānodrošina personām ar invaliditāti vienlīdzīgas tiesības kā citiem tiesas lietotājiem ierasties tiesā, ierosināt tiesā prasību pret citām personām, būt lieciniekam un piedalīties tiesas norisēs. Līdz ar to dalībvalstīm ir jāveic nepieciešamie pasākumi, lai nodrošinātu, ka personas ar invaliditāti var izmantot šīs tiesības tādā pašā apmērā kā citi, tāpēc pēc nepieciešamības ir jāveic atbilstoši pasākumi, lai nodrošinātu, ka personas ar invaliditāti var piekļūt tiesas procesam un piedalīties tajā. Šāds atbalsts ir ne tikai surdotulkojuma nodrošināšana, bet arī dokumentu pieejamā formātā nodrošināšana – Braila rakstā vai vienkāršā valodā u. tml. Diemžēl, analizējot Civilprocesa likumu, autors konstatēja, ka tajā nav paredzēta šādu dokumentu formātu izsniegšana personām ar invaliditāti, tādēļ ir nepieciešams veikt izmaiņas normatīvajā regulējumā, kas noteiktu, ka personām ar invaliditāti ir tiesības saņemt dokumentus tām pieejamā formātā.

Secinājumi un priekšlikumi

Videokonferenču sistēmu ieviešana nespēj nodrošināt personu ar invaliditāti tiesības uz tiesas pieejamību, ja netiek veikta tiesu darbinieku apmācība darbam ar personām ar invaliditāti.

Latvijā tiesu darbinieku apmācība darbam ar personām ar invaliditāti ir nepietiekama, turklāt ir nepieciešams veikt monitoringu, ar kuru tiktu apkopot rezultāti par pašlaik esošo tiesu darbinieku skaitu, kuri ir apmācīti darbam ar personām ar invaliditāti.

Nepastāvot Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3. pantā noteiktajiem apstākļiem, persona ar invaliditāti nav tiesīga saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību civilprocesā. Lai to novērstu, ir nepieciešams veikt izmaiņas Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3. panta otrajā daļā un izteikt to šādā redakcijā:

(2) Šā panta pirmās daļas 1., 2., 3., 4. un 5. punktā minētajām fiziskajām personām ir tiesības pieprasīt juridisko palīdzību, ja:

- 1) tās ir ieguvušas maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par maznodrošinātu vai trūcīgu;*
- 2) tās pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā (turpmāk – īpašā situācija);*
- 3) tās ir ieguvušas invaliditātes apliecību atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par personu ar invaliditāti.*

Civilprocesa likuma 13. panta ceturrtā daļa neuzliek par pienākumu nodrošināt surdotulka palīdzību personām ar invaliditāti. Lai to novērstu, ir nepieciešams veikt izmaiņas Civilprocesa likuma 13. panta ceturrtajā daļā un izteikt to šādā redakcijā:

(4) Lietas dalībniekiem, kuri lietā saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai ir atbrīvoti no tiesas izdevumu samaksas, tiesa nodrošina tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālajās darbībās, izmantojot tulka palīdzību, ja viņi nepārvalda tiesvedības valodu vai arī nespēj sazināties tiesvedības valodā fizisku traucējumu dēļ.

Nepieciešams veikt grozījumus civilprocesa likumā, kas nodrošinātu personām ar invaliditāti tiesības saņemt dokumentus pieejamā formātā – Braila rakstā vai vienkāršā valodā u. tml.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civilprocesa likums* (03.11.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.04.2019. <https://likumi.lv/ta/id/50500>, sk. 28.04.2019.
2. *Invaliditātes likums* (09.06.2010.). LR likums ar groz. līdz 28.11.2018. <https://likumi.lv/ta/id/211494>, sk. 28.04.2019.
3. *Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām* (13.12.2006.). Apvienoto Nāciju Organizācija. Starptautisks dokuments. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630>, sk. 28.04.2019.
4. *Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums* (17.03.2005.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=104831>, sk.28.04.2019.
5. Latvijas Republikas Labklājības ministrija (2013). *Latvijas Republikas sākotnējais ziņojums par Apvienoto Nāciju Organizācijas 2006. gada 13. decembra Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu Latvijas Republikā laikposmā no 2010. gada 31. marta līdz 2013.gada 31. decembrim*. http://www.lm.gov.lv/upload/adopcija_rus/lmzino_271213_konv.pdf, sk.28.04.2019.
6. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2014). Pētījums par ANO konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanu. Personu ar invaliditāti aptauja. http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/legacy/ANO_invaliditates_konvencija_Personu_ar_invaliditati_aptauja_2014.pdf, sk. 28.04.2019.
7. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2017. gada 13. marta spriedums lietā Nr. C27194614. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 27.04.2019.
8. SIA “Baltijas konsultācijas”, SIA “Agile & CO” (2016). *Pētījums par starptautisko praksi personu ar invaliditāti atbalsta sistēmu jomā*. http://www.lm.gov.lv/upload/projekts/1_nodevums.pdf, sk.28.04.2019.

9. Tiesu administrācija (2019). *Aktīvās mācības*. https://ta.gov.lv/LV/eiropas_socialais_fonds_1520/macibas_1530, sk.06.07.2019.

Summary

The paper explores the effective access to justice in civil proceedings for persons with disabilities in accordance with Article 13 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The aim of the paper was to study the compliance of the Civil Procedure Law with Article 13 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and suggest necessary improvements to meet the requirements of Article 13. The stated goal was achieved as the problems were identified in the Civil Procedure Law precluding persons with disabilities from effective access to justice. It was found that the training of judicial staff for working with persons with disabilities is insufficient in Latvia and persons with disabilities are not provided with state legal aid in civil proceedings. There is also a problem with providing of interpreters for people with disabilities – the fourth paragraph of Article 13 of the Civil Procedure Law does not impose an obligation to provide a sign language interpreter for persons with disabilities.

To prevent the above mentioned issue, the paper provides suggestions for making the necessary amendments in laws and regulations.

SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU JURIDISKĀ ADRESE *THE LEGAL ADDRESS OF A LIMITED LIABILITY COMPANY*

Aldis Kalva

Mg.iur., vieslektors, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aldis.kalva@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The paper explores the legal address of a limited liability company. For almost ten years, there is a grapple with a problem that limited liability companies are absent at their legal address or the consent of the owner of the property is forged to register the legal address of the company. Regulations have already been amended for several times with the aim of eliminating unfair practices, however, with little success to date.*

Most recently, amendments to the Commercial Law have come into force in 2017, which provides for the elimination of merchants that will not be accessible at their legal address; therefore it is important to study the particular issue to determine the impact of the aforementioned amendments on the registration of a front company.

Keywords: *agreement, forgery, legal address, limited liability company.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta sabiedrības ar ierobežotu atbildību juridiskā adrese. Praksē pastāvošā problēma, ar kuru notiek cīņa jau gandrīz desmit gadus, ir sabiedrības ar ierobežotu atbildību neesamība tās norādītajā juridiskajā adresē vai arī nekustamā īpašuma īpašnieku piekrišanas viltošana uzņēmuma juridiskās adreses reģistrācijai. Jau vairākkārt ir grozīti normatīvie akti ar mērķi izskaust negodīgo praksi, taču līdz šim tas nav izdevies.

Pavisam nesen – tikai 2017. gadā – ir stājušies spēkā grozījumi Komerclikumā, kas paredz, ka komersantus, kas nebūs sasniedzami norādītajā juridiskajā adresē, varēs likvidēt, tāpēc šobrīd ir aktuāli pētīt konkrēto tēmu, lai noskaidrotu, kādu ietekmi uz fiktīvo uzņēmumu reģistrāciju ir atstājuši iepriekš minētie Komerclikuma grozījumi.

Rakstā izmantota analītiskā, salīdzinošā un sistēmiskā metode, pētot un analizējot normatīvos aktus un galvenā valsts notāra lēmumus, kā arī izstrādājot priekšlikumus normatīvo aktu grozījumiem.

Kā raksta mērķis tika noteikts sabiedrības ar ierobežotu atbildību juridiskās adreses analīze, problēmu atklāšana un izanalizēšana.

Kā raksta uzdevumi tika noteikti: 1) veikt sabiedrības ar ierobežotu atbildību juridiskās adreses jēdziena izpēti; 2) analizēt juridiskās adreses reģistrāciju; 3) veikt vienkāršotās likvidācijas, gadījumos, kad sabiedrība ar ierobežotu atbildību nav sasniedzama tās juridiskajā adresē, analīzi.

Sabiedrības ar ierobežoto atbildību juridiskās adreses analīze

Kā viena no obligāti norādāmajām ziņām, reģistrējot sabiedrību ar ierobežotu atbildību (turpmāk tekstā – SIA) Uzņēmumu reģistrā, ir SIA juridiskā adrese. SIA juridiskās adreses definīcija ir sniegta Komerclikuma 139. pantā – SIA juridiskā adrese ir adrese, kurā atrodas sabiedrības vadība (sabiedrības sēdeklis). Juridiskās adreses maiņas gadījumā valde iesniedz pieteikumu komercreģistra iestādei attiecīga ieraksta izdarīšanai (*Komerclikums, 2000.*). No iepriekš minētā ir secināms, ka SIA juridiskās adreses mērķis ir padarīt sasniedzamu SIA valdi un panākt to, lai komercreģistra ieraksti atbilstu faktiskajai situācijai.

Komerclikuma 12. panta ceturtajā daļā ir paredzēts īpašs nosacījums, ar kuru var rēķināties visa sabiedrība un kas obligāti jāņem vērā uzņēmējam, proti, ja komersantam tiek nosūtītas ziņas, dokumenti vai cita korespondence uz komercreģistrā ierakstīto tā juridisko adresi, uzskatāms, ka komersants šos dokumentus, ziņas vai citu korespondenci ir saņēmis, ja nosūtītājs dokumentāri pierādījis, ka šāda nosūtīšana ir veikta. Līdz ar to komersantam ir jārūpējas par to, lai viņš būtu sastopams juridiskajā adresē un saņemtu uz to sūtīto korespondenci. Komersants nevar atsaukties uz apstākli, ka komersanta faktiskā adrese nesakrīt

ar juridisko un šī iemesla dēļ viņš nav saņēmis tam sūtīto korespondenci (*Swedbank. Business Network, 2016.*).

Autors konstatē, ka tikai salīdzinoši nesen – 2011. gadā – Komerclikumā tika ieviesta prasība pēc nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas SIA juridiskās adreses reģistrācijai viņam piederošajā nekustamajā īpašumā. Lai noskaidrotu likumdevēja mērķi šādas prasības ieviešanai, autors analizēja 2011. gada 16. jūnija grozījumu Komerclikumā anotāciju (*Grozījumi Komerclikumā, 2011.*), taču tajā nebija aprakstīts šo grozījumu mērķis. Tādēļ šo grozījumu mērķi autors meklēja juridiskajos rakstos un no tiem konstatē, ka šo grozījumu mērķis bija praksē pastāvošā problēma, ka bez īpašnieku piekrišanas viņiem piederošajās telpās tika reģistrēti uzņēmumi (*Helmane, 2017.*).

Līdz ar augstāk minētajiem grozījumiem kopš 2011. gada saskaņā ar Komerclikuma 139. panta otro daļu, gadījumos, kad nekustamais īpašums nepieder personai, kura, dibinot SIA, paraksta reģistrācijas pieteikumu, nepieciešams iesniegt nekustamā īpašuma (ēkas vai dzīvokļa īpašuma) īpašnieka izsniegtu piekrišanu sabiedrības juridiskās adreses reģistrācijai attiecīgajā ēkā vai dzīvokļa īpašumā. Piekrišanā jānorāda nekustamā īpašuma kadastra numurs (ja zemei un ēkai ir dažādi kadastra numuri, jānorāda ēkas kadastra numurs), īpašnieka vārds, uzvārds un personas kods vai nosaukums (firma) un reģistrācijas numurs (*Grozījumi Komerclikumā, 2011.*). Autors vēlas atzīmēt apstākli, ka likumā nav noteikta prasība pēc šīs piekrišanas paraksta notariāla apliecinājuma, kā tas ir attiecībā uz reģistrācijas pieteikuma veidlapu KR4, dalībnieku reģistra nodalījumu un valdes locekļa piekrišanu ieņemt amatu (ja piekrišana jau nav ietverta pieteikumā), par to, kā šis apstāklis ietekmē fiktīvu SIA reģistrēšanu bez nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas, autors izdarīs secinājumus pēc tālākas tēmas izpētes šajā darbā.

Tomēr ieviestā prasība par juridiskās personas nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas izsniegšanu SIA juridiskās adreses reģistrācijai nenovērsa praksē pastāvošo problēmu, – kā liecina pieejamā informācija, tad laika posmā no 2007. gada līdz 2011. gada vidum Uzņēmumu reģistrs mēnesī par komersantu neatrašanos norādītajā juridiskajā adresē saņēma vidēji 80 iesniegumus, taču pēc augstāk minēto grozījumu pieņemšanas – laika posmā no 2011. gada 1. jūlija līdz 2016. gada nogalei – Uzņēmumu reģistrs mēnesī saņēma vidēji jau 122 iesniegumus. Turklāt aktualizējušies arī gadījumi, kad īpašnieka piekrišana juridiskās adreses reģistrācijai tika viltota. Uzņēmumu reģistrs 2014. gadā nosūtīja policijai informāciju par 502 gadījumiem. 2015. gadā šādu gadījumu bija jau 643, bet 2016. gadā – 395 (*Helmane, 2017.*). Tomēr, kā secināts Tieslietu ministrijas informatīvajā ziņojumā, „Krimināllikuma 275. pantā paredzētā atbildība par dokumentu viltošanu neattur personas no šādu noziedzīgu nodarījumu veikšanas. Minētais pamatojams ar to, ka kriminālprocesa ietvaros tiek konstatēts dokumenta (nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas) viltošanas fakts, tomēr ir ārkārtīgi grūti un pat neiespējami konstatēt vainīgo personu, kura šo konkrētu dokumentu ir viltojusi. Turklāt sabiedrības valdei Krimināllikumā paredzēto atbildību par nepatiesu ziņu sniegšanu Uzņēmumu reģistram nevar piemērot, ja netiek pierādīts, ka tā ir zinājusi par nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas viltošanas faktu. Tādējādi Komerclikuma grozījumi, kas ieviesa nekustamo īpašumu īpašnieku piekrišanas iesniegšanu Uzņēmumu reģistram, nav efektīvi un nav sasnieguši savu mērķi. Nekustamā īpašuma īpašnieku piekrišana nekādā veidā neattur negodprātīgus komersantus, t. sk. tādus, kas turpmāk iesaistās fiktīvā komercdarbībā un nodokļu nemaksāšanas shēmās” (*Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2017.*).

Pamatojoties uz augstāk aprakstīto praksē pastāvošo situāciju, 2017. gadā tika pieņemti grozījumi Komerclikuma 314.¹ pantā, ar kuriem tika ieviesta uzņēmumu vienkāršotā likvidācija gadījumos, kad SIA nav sasniedzama tās juridiskajā adresē. Un konkrēti – Komerclikuma 314.¹ panta pirmās daļas 2. punktā ir noteikts, ka SIA darbību var izbeigt, pamatojoties uz komercreģistra iestādes lēmumu, ja SIA nav sasniedzama tās juridiskajā adresē un divu mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas nav novērsusi norādīto trūkumu.

Komerclikuma 314.¹ panta pirmās daļas 2. punktā iekļautās normas par sabiedrības darbības izbeigšanu, ja tā nav sasniedzama juridiskajā adresē, pašmērķis nav izbeigt darbību jebkurai sabiedrībai, kas kādu apstākļu sakritības dēļ nav nodrošinājusi korespondences saņemšanu tās juridiskajā adresē. Minētās normas primārais pamatojums ir aizsargāt nekustamā īpašuma īpašnieka tiesības uz netraucētu tā īpašuma valdīšanu, kā arī informēt komersantus, ka juridiskā adrese nav maznozīmīga komercreģistrā ierakstīta ziņa, kurai nav praktiska pielietojuma (*Galvenā valsts notāra lēmums, 2019., Nr. 1-5n/65*).

Kopš vienkāršotās likvidācijas ieviešanas gadījumos, kad SIA nav sasniedzama tās juridiskajā adresē, ir būtiski palielinājies izslēgto uzņēmumu skaits. Pēc Uzņēmumu reģistra mājaslapā pieejamās statistikas informācijas ir konstatējams, ka 2019. gada pirmajos četros mēnešos no komercreģistra izslēgto SIA skaits divas reizes pārsniedz visā 2015. gadā izslēgto SIA skaitu, respektīvi, 2019. gada pirmajos četros mēnešos no komercreģistra ir izslēgtas vairāk nekā 10600 SIA, savukārt visā 2015. gadā no komercreģistra tika izslēgtas tikai 5302 SIA (*Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, 2019.*).

Augstāk aprakstītā situācija apliecina 2017. gadā Komerclikumā ieviestās vienkāršotās likvidācijas efektivitāti praksē attiecībā uz fiktīvo uzņēmumu likvidāciju.

Tomēr, lai arī vienkāršotā likvidācijas procedūra ir efektīva fiktīvu uzņēmumu likvidācijā, no Uzņēmumu reģistra mājaslapā pieejamo galvenā valsts notāra lēmumu analīzes autors secina, ka praksē ir konstatējami daudzi gadījumi, kad Uzņēmuma reģistra notāri pieņem lēmumu par SIA likvidāciju attiecībā uz tādu SIA, kura darbojas, tomēr kaut kādu iemeslu dēļ neatrodas tās juridiskajā adresē un nav nodrošinājusi tajā korespondences saņemšanu.

Kā piemēru augstāk minētajam apgalvojumam autors min 2019. gada 31. janvāra galvenā valsts notāra lēmumu Nr. 1-5n/11, ar kuru tika nolemts atcelt Reģistra valsts notāra 2019. gada 9. janvāra lēmumu Nr.6-12/2307, kas paredzēja reģistrēt SIA „JU” darbības izbeigšanu un izmaiņas amatpersonu sastāvā, to, ka atbrīvota SIA „JU” valde – A. L. Izskatāmajā gadījumā Uzņēmumu reģistrā tika saņemts paziņojums, kurā norādīts, ka SIA „JU” neatrodas tās juridiskajā adresē. Līdz ar to Uzņēmumu reģistram, saņemot iepriekš minēto paziņojumu, bija tiesisks pamats prezumēt, ka SIA „JU” valde neatrodas tās juridiskajā adresē, un nosūtīt SIA „JU” brīdinājumu. Brīdinājumā tika norādīts, ka gadījumā, ja divu mēnešu laikā Uzņēmumu reģistrā netiks saņemts paskaidrojums vai pieteikums juridiskās adreses maiņai, Uzņēmumu reģistrs var izbeigt sabiedrības darbību, pamatojoties uz Komerclikuma 314.¹ panta pirmās daļas 2. punktu. Tomēr līdz pat apstrīdētā lēmuma pieņemšanai SIA „JU” Uzņēmumu reģistrā neiesniedza nevienu dokumentu, kas apliecinātu, ka tā ir ieinteresēta novērst brīdinājumā konstatēto trūkumu. Līdz ar to Uzņēmumu reģistra notārs pieņēma lēmumu izslēgt SIA „JU” no komercreģistra, ko nosūtīja parastā pasta sūtījumā uz SIA „JU” juridisko adresi (*Galvenā valsts notāra lēmums, 2019., Nr. 1-5n/11*).

Apstrīdēšanas termiņā atbilstoši Komerclikuma 314.¹ panta trešajā daļā noteiktajai kārtībai tika iesniegts iesniegums, kurā norādīts, ka SIA „JU” ir sasniedzama tās juridiskajā adresē, jo minētā adresē atrodas SIA „JU” birojs. SIA „JU” birojā atrodas valdes locekļa un divu darbinieku darba pienākumu izpildes vieta. SIA „JU” birojs nodrošina Sabiedrībai pienākošās korespondences saņemšanu. SIA „JU” valdes atrašanās vieta sakrīt ar publiskajos reģistros reģistrētu SIA „JU” juridisko adresi. Ņemot vērā, ka SIA „JU” bija iesniegusi iesniegumu, tika secināts, ka SIA „JU” ir saņēmusi apstrīdēto lēmumu, kurš tika nosūtīts uz SIA „JU” juridisko adresi, kas nozīmē, ka SIA „JU” ir sasniedzama tās juridiskajā adresē (*Galvenā valsts notāra lēmums, 2019., Nr. 1-5n/65*).

Turklāt ir secināms, ka vienkāršotā likvidācija gadījumos, kad SIA nav sasniedzama tās juridiskajā adresē, nenovērš darbā iepriekš minēto praksē pastāvošo problēmu, kad uzņēmumi tiek pierēģistrēti bez nekustamā īpašuma īpašnieka atļaujas, bet gan tikai cīnās ar sekām, t.i., veic fiktīvo uzņēmumu likvidāciju.

Autors uzskata, ka novērst fiktīvo SIA pierēģistrēšanu, viltojot nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanu, ir iespējams, uzliekot kā obligātu nosacījumu veikt nekustamā īpašuma īpašnieka paraksta apliecinājumu piekrišanai juridiskās adreses reģistrācijai viņam piederošajā īpašumā. Autors uzskata, ka, lai arī tas radītu papildu izdevumus komersantiem, tomēr šis ir vienīgais optimālais risinājums, kas efektīvi novērsīs SIA juridiskās adreses pierēģistrēšanu bez nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas. Tomēr, lai pēc iespējas mazinātu izdevumus, kas saistīti ar SIA juridiskās adreses reģistrāciju, notariāli apliecināta nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišana juridiskās adreses reģistrācijai viņam piederošajā nekustamajā īpašumā nebūtu jāiesniedz gadījumos, kad Uzņēmumu reģistram tiek iesniegts notariāli apliecināts nomas līgums, ar kuru komersants nomā konkrēto nekustamo īpašumu, kurā vēlas pierēģistrēt SIA juridisko adresi, vai arī šis nomas līgums ir ticis nostiprināts zemesgrāmatā. Abi iepriekš minētie gadījumi paši par sevi apliecina faktu, ka nekustamā īpašuma īpašnieks ir piekritis konkrētās komercdarbības veikšanai viņam piederošajā nekustamajā īpašumā un līdz ar to atsevišķa nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišana vairs nebūtu nepieciešama.

Pamatojoties uz augstāk minēto, ir nepieciešams veikt izmaiņas Komerclikuma 10. panta otrās daļas 2. punktā un papildināt to ar j apakšpunktu, kurš noteiktu, ka notariāli jāapliecina personas paraksts uz nekustamā īpašuma īpašnieka izsniegtās piekrišanas sabiedrības juridiskās adreses reģistrācijai attiecīgajā ēkā vai dzīvokļa īpašumā, un tieši – izteikt Komerclikuma 10. panta otrās daļas 2. punktu šādā redakcijā:

10. pants. Ieraksta izdarīšana komercrēģistrā un dokumentu pievienošana reģistrācijas lietai

(2) Personas paraksts apliecināms notariāli:

2) uz šādiem pieteikumam pievienojamiem dokumentiem:

- a) sabiedrības ar ierobežotu atbildību dalībnieku sapulces vai akciju sabiedrības padomes sēdes protokola vai tā atvasinājuma, ja pieņemts lēmums par attiecīgās kapitālsabiedrības valdes locekļa ievēlēšanu vai atsaukšanu,*
- b) akciju sabiedrības akcionāru sapulces protokola vai tā atvasinājuma, ja pieņemts lēmums par akciju sabiedrības padomes locekļa ievēlēšanu vai atsaukšanu,*
- c) kapitālsabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces protokola vai tā atvasinājuma un kapitālsabiedrības pilna statūtu teksta jaunajā redakcijā, ja pieņemts lēmums par kapitālsabiedrības statūtu grozījumiem,*
- d) kapitālsabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces protokola vai tā atvasinājuma, ja pieņemts lēmums par kapitālsabiedrības likvidatora ievēlēšanu vai atsaukšanu,*
- e) sabiedrības ar ierobežotu atbildību dalībnieku reģistra nodalījuma,*
- f) personas piekrišanas ieņemt kapitālsabiedrības valdes locekļa amatu, izņemot gadījumu, kad valdes locekļa piekrišana ietverta pieteikumā komercrēģistra iestādei un viņa paraksts uz pieteikuma apliecināts notariāli,*
- g) personas piekrišanas ieņemt komercsabiedrības likvidatora amatu,*
- h) visiem akciju sabiedrības padomes sēdes protokoliem vai to atvasinājumiem, ja tas paredzēts akciju sabiedrības statūtos,*
- i) visiem kapitālsabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces protokoliem, ja tas paredzēts kapitālsabiedrības statūtos,*
- j) nekustamā īpašuma (ēkas vai dzīvokļa īpašuma) īpašnieka izsniegtas piekrišanas sabiedrības juridiskās adreses reģistrācijai attiecīgajā ēkā vai dzīvokļa īpašumā.*

Tāpat ir nepieciešams veikt izmaiņas Komerclikuma 139. panta otrajā daļā un izteikt to šādā redakcijā:

139. pants. Sabiedrības juridiskā adrese

(2) Pieteikumam pievieno nekustamā īpašuma (ēkas vai dzīvokļa īpašuma) īpašnieka izsniegtu piekrišanu sabiedrības juridiskās adreses reģistrācijai attiecīgajā ēkā vai dzīvokļa īpašumā. Piekrišanā norāda nekustamā īpašuma kadastra numuru, īpašnieka vārdu, uzvārdu un

personas kodu vai nosaukumu (firmu) un reģistrācijas numuru. Ja pieteikumu paraksta persona, kurai pieder juridiskajā adresē norādītais nekustamais īpašums, piekrišana nav jāiesniedz. Ja pieteikumam pievieno notariāli apliecinātu nomas līgumu vai izrakstu no zemesgrāmatas, kas apliecina sabiedrības nomas tiesības juridiskajā adresē norādītajā nekustamajā īpašumā, piekrišana nav jāiesniedz.

Secinājumi un priekšlikumi

2011. gada 16. jūnija grozījumi Komerclikumā, ar kuriem tika ieviesta prasība pēc nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanas juridiskās adreses reģistrācijai viņam piederošajā nekustamajā īpašumā, nemazināja praksē pastāvošo problēmu, ka bez īpašnieku piekrišanas viņiem piederošajās telpās tika reģistrēti uzņēmumi.

Vienkāršotā likvidācija gadījumos, kad SIA nav sasniedzama tās juridiskajā adresē, ir efektīvs līdzeklis fiktīvu SIA likvidācijā.

Praksē bieži tiek konstatēti gadījumi, kad vienkāršotās likvidācijas rezultātā tiek izbeigta darbība sabiedrībai, kura darbojas, tomēr kaut kādu iemeslu dēļ neatrodas tās juridiskajā adresē un nav nodrošinājusi tajā korespondences saņemšanu.

Vienkāršotā likvidācija nenovērš nekustamā īpašuma īpašnieku piekrišanu viltošanu.

Lai novērstu fiktīvo SIA pierēģistrēšanu, viltojot nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanu, ir nepieciešams veikt izmaiņas Komerclikuma 10. panta otrās daļas 2. punktā un papildināt to ar j apakšpunktu, kurš noteiktu, ka notariāli jāapliecina personas paraksts uz nekustamā īpašuma īpašnieka izsniegtās piekrišanas sabiedrības juridiskās adreses reģistrācijai attiecīgajā ēkā vai dzīvokļa īpašumā.

Lai godprātīgiem komersantiem mazinātu papildu izdevumus, kas saistīti ar juridiskās adreses reģistrāciju, nepieciešams veikt izmaiņas Komerclikuma 139. panta otrajā daļā, ar kurām tiktu noteikts, ka nekustamā īpašuma īpašnieka piekrišanu nav nepieciešams iesniegt, ja Uzņēmumu reģistram iesniedz notariāli apliecinātu nomas līgumu vai izrakstu no zemesgrāmatas, kas apliecina komersanta nomas tiesības konkrētajā nekustamajā īpašumā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Grozījumi Komerclikumā* (25.05.2011.). Likumprojekts. Anotācija. <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/747E5A7F34430830C225789C004C8573?OpenDocument>, sk. 27.04.2019.
2. *Komerclikums* (13.04.2000.) LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/ta/id/5490>, sk.27.04.2019.
3. *Galvenā valsts notāra 2019. gada 31.janvāra lēmums Nr. 1-5n/11*. <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2019-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5n-11/>, sk. 27.04.2019.
4. *Galvenā valsts notāra 2019. gada 9.apriļa lēmums Nr. 1-5n/65*. <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2019-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5n-65/>, sk. 27.04.2019.
5. Helmane, I. (04.07.2017.). *Uzņēmumiem, kas nebūs sasniedzami juridiskajā adresē, draud likvidācija*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/288403-uznemumiem-kas-nebus-sasniedzami-juridiskaja-adrese-draud-likvidacija-2017>, sk. 27.04.2019.
6. Latvijas Republikas Tieslietu ministrija (28.09.2017.). *Par komersantu juridisko adresu regulējumu*. Informatīvais ziņojums. <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40437620>, sk. 06.07.2019.
7. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs (2019). *Uzņēmumi un komersanti*. Statistika. <https://www.ur.gov.lv/lv/jaunumi/statistika/>, sk. 27.04.2019.
8. Swedbank. Business Network (25.04.2016.). *Kas jāzina par juridiskās adreses reģistrāciju?* <https://businessnetwork.lv/ievads/finanses/kas-jazina-par-juridiskas-adreses-registraciju-52032>, sk. 27.04.2019.

Summary

The paper explores the legal address of a limited liability company. The aim of the paper was to analyse the procedure of registration of the legal address of the limited liability company,

as well as identify problems and analyse them. The stated goal was achieved as the problems in the registration of the legal address of the limited liability company were identified. It was found that if the Commercial Law does not provide that there is a mandatory requirement to notarise the signature in the consent of the owner of the real estate to register the legal address of the limited liability company in the particular building or flat, it is impossible to prevent the forgery of the property owners' consent.

The paper provides suggestions for the necessary amendments to the Commercial Law to prevent the above mentioned issue

APCIETINĀTO UN NOTIESĀTO PERSONU TIESĪBU IZPRATNE UN APJOMS

CONVICTS AND PRISONERS PERSON UNDERSTANDING AND SCOPE OF RIGHTS

Santa Keiša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santa.keisa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: **Modris Marcinkēvičs** Mg.iur. viesdocents

Abstract. *Convicts and prisoners person human rights in imprisonment places are decidedly violated, it is demonstrated by administrative Court and European Court of Human Rights judgments. Exist accepted juridical acts, which some norms are contrary to human rights guaranteed in the constitution Court. The aim of the semester work is to find out the standard of human rights in imprisonment paces and how Latvian imprisonment places guarantee human right. The work task is to find out imprisonments, prisons and human right development. Explore imprisonment places and human right concept. To find out convicts and prisoners person legal status, its regulation and improvement possibilities. Following the analysis made by the author, has shown some suggestions how imprisonment places can to do raise standard of human rights, as well as were analysed actual problems.*

Keywords: *convicts, European Court of Human Rights judgments, human rights, prisoners person.*

Ievads

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 94.pantu ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*). Savukārt, Satversmes tiesa jau vairākkārt norādījusi, ka Satversmē noteiktās pamattiesības konkretizēt vai ierobežot var, pamatojoties ne tikai uz Saeimas vai tautas pieņemtiem likumiem, bet arī uz citiem vispārīstākiem (ārējiem) normatīviem aktiem, ja vien šie akti atbilst noteiktiem kritērijiem.

Saskaņā ar Satversmes 111.pantu valsts aizsargā cilvēku veselību un garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu. Savukārt saskaņā ar Satversmes 96.pantu ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Ir pašsaprotami, ka apcietināto un notiesāto personu (turpmāk - ieslodzīto personu) tiesības var būt ierobežotas gan publisko, gan privāto tiesību jomā, savukārt, būtiskas problēmas saistītas arī ar ieslodzīto resocializācijas jeb sociālās rehabilitācijas procesiem, kas ir būtisks izpētes jautājums visās valstīs un kas ir neapšaubāmi saistīts ar ieslodzīto cilvēktiesībām. Jāatzīmē, ka starptautiskajiem cilvēktiesību principu ievērošana ieslodzītuma vietās ir viena no aktuālākajām problēmām valstī un ir saistīta ar lielu līdzekļu ieguldīšanu.

Ņemot vērā minēto, raksta tēma ir aktuāla un ir izpētes vērts objekts.

Raksta mērķis ir izpētīt ieslodzīto personu cilvēktiesību pārkāpumu aktualitātes un to aizsardzību Latvijas Republikā. Lai minēto mērķi sasniegtu, autore izvirza uzdevumu: izanalizēt ieslodzīto personu cilvēktiesību problēmjaucējumus.

Rakstā tiek izmantotas sekojošās pētījuma metodes – vēsturiskā metode, aprakstošā metode, analītiskā metode, indukcijas metode, dedukcijas metode, gramatiskā metode, sistēmiskā un teleoloģiskā metode.

Ieslodzīto personu cilvēktiesību problēmjaucējumi

Valsts nevarot ikvienam garantēt labu veselības stāvokli, tomēr esot atbildīga par tādu apstākļu radīšanu, kuros personas veselība tiek aizsargāta un, iespējams, pat uzlabota. Tiesības uz veselību kā cilvēktiesības esot paredzētas Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, gan ANO Starptautiskajā paktā par ekonomiskajām,

sociālajām un kultūras tiesībām (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948.; Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, 1966.*).

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 78.pants nosaka, ka ar brīvības atņemšanu notiesātie saņem no valsts budžeta apmaksātus veselības aprūpes pakalpojumus normatīvajos aktos par veselības aprūpes finansēšanu un organizēšanu noteiktajā apjomā un kārtībā. No valsts budžeta neapmaksātos veselības aprūpes pakalpojumus ar brīvības atņemšanu notiesātie saņem Ārstniecības likumā noteiktajā kārtībā (*Latvijas Sodū izpildes kodekss, 1970.*). Papildus veselības aprūpes apjomam, kas noteikts normatīvajos aktos par veselības aprūpes finansēšanu un organizēšanu, ar brīvības atņemšanu notiesātie saņem neatliekamo stomatoloģisko palīdzību. Savukārt, Ministru kabinets nosaka notiesāto veselības aprūpes īstenošanas kārtību. Ministru kabineta 2015.gada 2.jūnija noteikumu Nr.276 „Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi ieslodzījuma vietās” (turpmāk – Ministru kabineta noteikumi Nr.276) 2.2.punkts paredz, ka ieslodzītie bez maksas saņem neatliekamo stomatoloģisko palīdzību (*Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi ieslodzījuma vietās, 2015.*). Tādējādi ieslodzījuma vietā atbilstoši normatīvajam regulējumam neatliekamā stomatoloģiskā palīdzība tiek garantēta bez maksas.

Tiesībsarga birojs savulaik ir norādījis, ka, ņemot vērā no ieslodzītajiem saņemtās informācijas raksturu, no cilvēktiesību viedokļa var izdalīt divus būtiskākos aspektus. Pirmkārt, stomatologa pieejamību akūtos gadījumos (zobu sāpes). No ieslodzītajiem ir saņemta informācija par to, ka gadījumos, kad ieslodzītais cieš zobu sāpes, stomatologa palīdzība ir jāgaida ilgstoši līdz pat nedēļai un vairāk. Ja stomatologa nav cietumā, tādos gadījumos stomatologa pakalpojumi tiek nodrošināti ārpus cietuma esošajās medicīniskajās iestādēs. Tomēr ir vērojama tendence, ka ieslodzītos nav iespējams uz ārstniecības iestādi nogādāt savlaicīgi (*Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs, 2014.*).

Autore uzskata, ka ņemot vērā minēto, pirmkārt, Ministru kabineta noteikumu Nr.276 2.2.punktu nepieciešams papildināt ar neatliekamās stomatoloģiskās palīdzības definīciju, ko šis jēdziens sevī ietver, un paredzēt maksimālo pieļaujamo termiņu, kura ietvaros iestādei ir pienākums nodrošināt neatliekamo stomatoloģisko palīdzību pacientam proti, „*Neatliekamā stomatoloģiskā palīdzība ir palīdzība gadījumos, kad tiek traucētas normālas zobu funkcijas (gremošanas funkcijas), kas ietekmē kopējo pacienta veselības stāvokli (temperatūras paaugstināšanās, galvas sāpes, asinsspiediena paaugstināšanās, nespēja pilnvērtīgi uzņemt pārtiku, smaganu asiņošana u.tml.), un kura sniedzama 12 stundu laikā no iesnieguma reģistrēšana administrācijā*”.

Būtisks pārkāpums no cilvēktiesību viedokļa un uz kuru norādīja Tiesībsarga birojs ir zobārstniecības pakalpojumu pieejamība gadījumos, kad ieslodzītajam nav finansiālu iespēju segt ārstniecības izdevumus, bet zobu ārstēšana ir nepieciešama. To neveicot, var pasliktināties gan vispārējais veselības stāvoklis, gan arī zobu stāvoklis, kas var rezultēties ar nepieciešamību zobu izraut. Tiek norādīts, ka normatīvais regulējums neparedz zobu ārstēšanas izdevumus ieslodzītajiem segt no valsts līdzekļiem. Tomēr Tiesībsarga ieskatā, ja ieslodzītajam objektīvi ir nepieciešama stomatoloģiskā palīdzība un viņam nav finanšu līdzekļu, kā arī, ja viņš netiek cietumā nodrošināts ar darbu vai ir darba nespējīgā vecumā, ir slims, valstij ir jāraugās, lai stomatoloģiskā palīdzība tiktu sniegta atbilstoši viņa vajadzībām (*Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs, 2014.*).

Autoresprāt, šis viedoklis ir diskutējams un autore tam pilnā mērā nepiekrīt, jo, ja stomatoloģiskā palīdzība neietver sevī neatliekamās stomatoloģiskās palīdzības būtību, pieņemams, ka šo situāciju var atrisināt arī ar zālēm un Ministru kabineta noteikumu Nr.276 2.3.punktu ieslodzītais bez maksas saņem sekundāro veselības aprūpi, ko nodrošina ieslodzījuma vietas ārsti, bet ja slimība ir akūtā stadijā vai hroniska slimība ir saasinājuma stadijā, tad, pamatojoties uz medicīniskām indikācijām, arī ārsti ārstniecības iestādēs ārpus ieslodzījuma vietas. Savukārt, 2.4.punktā noteikts, ka ieslodzītais bez maksas saņem arī

efektīvākās un izmaksas ziņā lētākās zāles, kuras izrakstījusi ieslodzījuma vietas ārstniecības persona. Ņemot vērā minēto, autore secina, ka nav pamata uzskatīt, ka šādā kontekstā būtu saskatāms cilvēktiesību pārkāpums, jo normatīvajā aktā ir paredzēti alternatīvie risinājumi.

Papildus autore secina, ka nemaz nav noteikts tiesiskais regulējums, kādā zobārstniecības maksas pakalpojumi tiek sniegti ieslodzījuma vietās par ieslodzīto līdzekļiem, tādēļ nav skaidrs, kādā kārtībā ieslodzītie var realizēt šīs tiesības. Šajā sakarībā ir minēta tikai viena norma, t.i., - Ministru kabineta noteikumu N.276 32.punktā, proti, ja ieslodzītais vēlas ieslodzījuma vietā saņemt šo noteikumu 4.punktā neminētu stomatoloģisko palīdzību par personīgajiem finanšu līdzekļiem, viņš iesniedz iesniegumu ieslodzījuma vietas priekšniekam, kurš organizē šādas palīdzības sniegšanu. Savukārt situācija dzīvē izpaužas problemātiski sakarā ar to, ka ieslodzītajiem nav pieejama skaidra nauda, kā arī nav pieejami internetbankas pakalpojumi (*Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi ieslodzījuma vietās, 2015.*). Neskatoties uz to, ka ieslodzījuma vietās katram ieslodzītajam ir nodrošināts personīgais konts un cietuma grāmatvedība pēc ieslodzītā rakstveida lūguma var veikt samaksu par pakalpojumu, tas tomēr ir birokrātisks un laikietilpīgs process.

Autore piedāvā iestrādāt Ministru kabineta Nr.276 noteikumus V.¹nodaļu, kurā paredzēt detalizētu kārtību kādā notiesātais var saņemt stomatologa palīdzību par saviem finanšu līdzekļiem, saņemtā palīdzības apmēru, norēķinu kārtību, iestrādājot normatīvajā regulējumā, vadoties pēc vietējās poliklīnikas cenām par konkrētu pakalpojumu, arī konkrētus tarifus. Piemēram, notiesātajam, atrodoties stomatoloģijas kabinetā, ļaut izmantot savu internetbanku, pārskaitot par pakalpojumu noteiktu naudas summu.

Kā vēl vienu svarīgu problēmjautājumu ieslodzīto veselības aprūpes jomā nepieciešams apskatīt veselības aprūpes sistēmas vadību un uzraudzību.

Pēc Valsts kontroles revīzijas ziņojuma šis jautājums Latvijas ieslodzījuma vietās kļuvis vēl aktuālāks (*Valsts kontrole, 2013.*). Revīzijas rezultātā atklājies, ka Ieslodzījuma vietu pārvalde nav izveidojusi efektīvu ieslodzīto veselības aprūpes sistēmas vadību un uzraudzību. Tas radījis situāciju, ka medikamentu aprīte cietumos nav pietiekami uzraudzīta. Par zāļu patieso izlietojumu neesot iespējams pārlicināties, jo medikamentu faktiskais izlietojums netiek uzskaitīts. Revidenti secinājuši, ka ilgstoši netiek izvērtēta Latvijas Cietumu slimnīcas izmantošana ne pašreizējā ieslodzīto veselības aprūpes modelī, ne arī nākotnē, kad plānots īstenot Ieslodzījuma vietu infrastruktūras attīstības koncepciju. Pēc revidentu domām, tā ir nolaidība, jo dīkstāvē esošās iekārtas varētu būt ļoti noderīgas jebkurā citā slimnīcā.

Papildus minētajam, tika konstatēts, ka Ieslodzījuma vietu pārvalde nav izveidojusi atbilstošu ieslodzīto veselības aprūpes sistēmas vadību un uzraudzību, kā arī netiek apkopota un uzkrāta informācija par ieslodzītajiem sniegto veselības aprūpes pakalpojumu apjomu cietumos, tāpēc pārvaldes rīcībā nav informācijas par cietumos organizētās ieslodzīto veselības aprūpes darbības rezultātiem. Bez tam, normatīvajos aktos nav noteikti konkrēti pakalpojumi, kas ieslodzītajiem ir jānodrošina cietumos, un nav izvērtēts, kāds ārstniecības personāls cietumos ir nepieciešams, līdz ar to cietumos būtiski atšķirās pieejamo ārstniecības personu noslodze (aprūpējamo ieslodzīto skaits) (*Valsts kontrole, 2013.*). Autores ieskatā, iepriekš norādītie trūkumi ir būtiski, kas nostāda ieslodzītos nevienlīdzīgās situācijā un rada medikamentiem piešķirto līdzekļu nelietderīgās izmantošanas risku un neefektīvu līdzekļu izlietošanas risku kopumā.

Bez tam, problēmas konstatētas arī sakarā ar psihiatra pieejamību atsevišķos cietumos, tādējādi, pastāv būtiskas atšķirības ieslodzījuma vietās pieejamo psihiatru darba noslodzē, kas nav samērīga ar ieslodzīto skaitu. Autores ieskatā, šāda situācija nav pieļaujama, tāpēc likumdevējam normatīvo aktu ietvaros ir jānosaka minimālo speciālistu skaits uz noteiktu potenciālo pacientu daudzumu ieslodzījuma vietās, nodrošinot visiem ieslodzītajiem vienlīdzīgas iespējas saņemt atbilstošu veselības aprūpi.

Autoresprāt papildus iepriekš minētajam, lai nodrošinātu uzraudzību pār veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanu un ieslodzījuma vietās nodarbināto ārstniecības personu faktiski paveikto darbu, būtu nepieciešams veikt pasākumus, lai visās ieslodzījuma vietās nodrošinātu vienotu kārtību ieslodzīto pieteikumu pie ārstniecības personas reģistrācijai un sniegto veselības aprūpes pakalpojumu uzskaitēi. Autores ieskatā, attiecībā uz ieslodzījuma vietām nepieciešams izstrādāt Ministru kabineta noteikumus par šīs kārtības realizēšanu.

Pastāv situācijas, kad ieslodzītos jākonvojoj uz ārstniecības iestādi ārpus ieslodzījuma vietas. Ieslodzīto konvojēšana uz ārstniecības iestādi ārpus ieslodzījuma vietas rada sabiedrības apdraudējumu, jo iespējami gan ieslodzīto bēgšanas mēģinājumi, gan uzbrukumi citiem pacientiem un ārstiem, kuriem nav pieredzes darbā ar ieslodzītajiem. Līdz ar to apsardzes un konvojēšanas pasākumu īstenošanai ir nepieciešams speciāls aprīkojums – ieroči, speciālie līdzekļi, speciāls autotransports. Tādējādi, ja ieslodzītie vēlas izmantot medicīniskos pakalpojumus par saviem līdzekļiem ārpus ieslodzījuma vietas, būtu tikai loģiski, ka arī šie izdevumi būtu jāapmaksā ieslodzītajiem. Ņemot vērā minēto, likumdevējam nepieciešams veikt pasākumus, lai nodrošinātu atbilstošu normatīvo aktu izstrādi, kas noteiktu vienotu kārtību, tajā skaitā iesaistītās amatpersonas un finansēšanas nosacījumus ieslodzīto konvojēšanā un apsardzē, veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanai ārpus ieslodzījuma vietas.

Analizējot Ministru kabineta 2013.gada 3.septembra noteikumus Nr.761 „Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem” autore secina, ka minēto noteikumu 49.punkts paredz, ka laulību var reģistrēt ieslodzījuma vietā tās dzimtsarakstu nodaļas amatpersona, kuras darbības teritorijā atrodas ieslodzījuma vieta, vai garīdznieks. Laulību citas dzimtsarakstu nodaļas amatpersona var reģistrēt sekojošos gadījumos, ja: persona ir nokļuvusi ieslodzījuma vietā pēc iesnieguma iesniegšanas dzimtsarakstu nodaļā; ieslodzītā persona pārvietota uz citu ieslodzījuma vietu; ieslodzītās personas vēlas, lai laulību reģistrē tās dzimtsarakstu nodaļas amatpersona, kuras darbības teritorijā atrodas otras ieslodzītās personas ieslodzījuma vieta (*Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem, 2013.*).

Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumos Nr.761 noteikto persona, kura vēlas noslēgt laulību ar ieslodzīto personu, iesniegumu nosūta ieslodzījuma vietas administrācijai pa pastu vai iesniedz personīgi. Iesniegumā norāda, vai aizpildīto iesniegumu persona vēlas saņemt pa pastu vai personīgi. Ieslodzījuma vietas administrācija nodod saņemto iesniegumu ieslodzītajai personai. Minētā persona aizpilda iesniegumu, norādot ziņas par sevi, un pievieno laulības noslēgšanai nepieciešamos dokumentus. Ieslodzījuma vietas priekšnieks ar parakstu un zīmogu apliecina ieslodzītās personas parakstu. Iesniegumu un laulības noslēgšanai nepieciešamos dokumentus personai, kura vēlas noslēgt laulību ar ieslodzīto personu, izsniedz personīgi vai nosūta pa pastu. Savukārt, ja abas personas, kuras vēlas noslēgt laulību, atrodas ieslodzījuma vietā, tās rakstiski informē ieslodzījuma vietas administrāciju par vēlēšanos noslēgt laulību (*Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem, 2013.*). Ieslodzījuma vietu administrācijas vienojas, kurā no ieslodzījuma vietām laulība tiks noslēgta.

Iepriekš minētie Ministru kabineta noteikumi Nr.761 paredz, ka iesniegumu par laulības noslēgšanu un laulības noslēgšanai nepieciešamos dokumentus (izņemot dokumentus, kuri atrodas ieslodzījuma vietas administrācijas rīcībā) uzrāda persona, kura vēlas noslēgt laulību ar ieslodzīto personu. Ja personai nav laulības noslēgšanai nepieciešamo dokumentu vai ja abas personas atrodas ieslodzījuma vietā, tos pieprasa valsts un pašvaldību institūcijām ar pilnvarotas personas vai ar ieslodzījuma vietas administrācijas starpniecību. Iesniegumu iesniedz dzimtsarakstu nodaļā, kuras darbības teritorijā atrodas ieslodzījuma vieta. Dzimtsarakstu nodaļa izsniedz personai izziņu par laulības noslēgšanai nepieciešamo dokumentu pārbaudi iesniegšanai garīdzniekam vai citai dzimtsarakstu nodaļai šo noteikumu 49.1., 49.2. un 49.3.apakšpunktā minētajos gadījumos. Savukārt, ieslodzījuma vietas administrācija nodrošina dzimtsarakstu nodaļas amatpersonas un laulības noslēgšanas dalībnieku drošību, kā arī laulības noslēgšanu noteiktajā laikā un piemērotās ieslodzījuma

vietas telpās. Noslēdzot laulību, izdara ierakstu protokolā par laulības noslēgšanu ieslodzījuma vietā. Protokolu paraksta abi laulātie, liecinieki un dzimtsarakstu nodaļas amatpersona. Protokolu apstiprina ar valsts ģerboņzīmogu (*Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem, 2013.*).

Autores ieskatā, ņemot vērā veiksmīgu turpmāko ieslodzītā rehabilitāciju pēc soda izciešanas, atzīmes izdarīšana par laulības slēgšanu ieslodzījuma vietā nebūtu pieļaujama un būtiski aizskar ieslodzītā intereses. Nepieciešams apsvērt jautājumu par cita satura atzīmes izdarīšanu protokolā, kas nesniegtu norādes tieši uz laulības slēgšanu ieslodzījuma vietā (šāda informācija būtu pieejama tikai ieslodzījuma vietas iekšējās dokumentu aprītes ietvaros un izsniedzama tikai pēc īpaša attiecīga veida pieprasījuma saskaņā ar Informācijas atklātības likumā noteikto kārtību). Ņemot vērā minēto, šis regulējums ir grozāms.

Šajā sakarā jānorāda uz to, ka minētie noteikumi neparedz konkrētus termiņus minēto darbību veikšanai. Tādējādi, lai attiecīga kārtība būtu efektīva, nepieciešams noteikt maksimālos termiņus šo darbību veikšanai, jo pretējā gadījumā var izveidoties nevienlīdzīga attieksme pret ieslodzītajiem, kā arī aizskartas ne tikai ieslodzītā tiesības, bet arī tās personas tiesības, kas vēlas noslēgt laulību ar ieslodzīto.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot rakstā minēto, pirmkārt secināms, ka praksē pastāv gadījumi, kad ieslodzītais cieš zobu sāpes, taču stomatologa palīdzība ir jāgaida ilgstoši līdz pat nedēļai un ilgāk. Ja stomatologa pakalpojumi cietumā nav pieejami, tādus gadījumos stomatologa pakalpojumi tiek nodrošināti ārpus cietuma esošajās medicīniskajās iestādēs. Tomēr ir vērojama tendence, ka ieslodzītos nav iespējams uz ārstniecības iestādi nogādāt savlaicīgi. Līdz ar to Ministru kabineta noteikumos Nr.276 „Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi ieslodzījuma vietās” nepieciešams iestrādāt neatliekamās stomatoloģiskās palīdzības definīciju, proti, ko šis jēdziens ietver. Raugoties no juridiskā viedokļa, autore piedāvā Ministru kabineta noteikumu Nr.276 2.2.punktu papildināt ar neatliekamās stomatoloģiskās palīdzības definīciju un paredzēt maksimālo pieļaujamo termiņu, kura ietvaros iestādei ir pienākums nodrošināt neatliekamo stomatoloģisko palīdzību pacientam, proti, „*Neatliekamā stomatoloģiskā palīdzība ir palīdzība gadījumos, kad tiek traucētas normālas zobu funkcijas (gremošanas funkcijas), kas ietekmē kopējo pacienta veselības stāvokli (temperatūras paaugstināšanās, galvas sāpes, asinsspiediena paaugstināšanās, nespēja pilnvērtīgi uzņemt pārtiku, smaganu asiņošana u.tml.), un kura sniedzama 12 stundu laikā no iesnieguma reģistrēšana administrācijā*”. Vienots definējums veicinātu vienlīdzības principa ievērošanu, lai neveidotos situācijas, kad iestādēs jēdziens tiek interpretēts dažādi. Otrkārt, papildus minētajam, noteikumos nepieciešams paredzēt maksimālo pieļaujamo termiņu, kura ietvaros iestādei ir pienākums nodrošināt neatliekamo stomatoloģisko palīdzību pacientam.

Otrkārt, konstatējams, ka Ieslodzījuma vietu pārvalde nav izveidojusi atbilstošu ieslodzīto veselības aprūpes sistēmas vadību un uzraudzību, kā arī netiek apkopota un uzkrāta informācija par ieslodzītajiem sniegto veselības aprūpes pakalpojumu apjomu cietumos, tāpēc pārvaldes rīcībā nav informācijas par cietumos organizētās ieslodzīto veselības aprūpes darbības rezultātiem. Likumdevējam nepieciešams izstrādāt Ministru kabineta noteikumus, kuros tiktu atrunāta ieslodzīto veselības sistēmas vadības un uzraudzības īstenošana, norādīta sniegto veselības aprūpes pakalpojumu uzskaites nepieciešamība, kā arī noteikti obligāti sniedzamie veselības aprūpes pakalpojumi cietuma ietvaros. Papildus jānosaka minimālo speciālistu skaits uz noteiktu potenciālo pacientu daudzumu ieslodzījuma vietās, nodrošinot visiem ieslodzītajiem vienlīdzīgas iespējas saņemt atbilstošu veselības aprūpi.

Visbeidzot, noslēdzot laulību, izdara ierakstu protokolā par laulības noslēgšanu ieslodzījuma vietā. Autores ieskatā, ņemot vērā veiksmīgu turpmāko ieslodzītā rehabilitāciju pēc soda izciešanas, atzīmes izdarīšana par laulības slēgšanu ieslodzījuma vietā nebūtu pieļaujama

un būtiskie aizskar ieslodzītā intereses. Autore piedāvā no Ministru kabineta 2013.gada 3.septembra noteikumu Nr.761 "Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem" 53.punkta pirmā teikuma izslēgt vārdus "ieslodzījuma vietā" un izteikt to šādā redakcijā "Noslēdzot laulību, izdara ierakstu protokolā par laulības noslēgšanu".

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Republikas Satversme* (22.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk.04.04.2019.
2. *Latvijas Sodū izpildes kodekss* (23.12.1970.). LR likums ar groz. līdz 21.12.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=90218>, sk. 02.05.2019.
3. *Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi ieslodzījuma vietās* (02.06.2015.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.276 <https://likumi.lv/ta/id/274511-apcietinato-un-notiesato-personu-veselibas-aprupes-istenosanas-kartiba>, sk.04.04.2019.
4. *Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem* (03.09.2013.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.761 ar groz. līdz 25.08.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=259879>, sk.04.04.2019.
5. *Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām* (16.12.1966.). Apvienoto Nāciju Organizācija. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-starptautiskais-pakts-par-ekonomiskajam-socialajam-un-kulturas-tiesibam>, sk.10.02.2019.
6. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija* (10.12.1948.). Apvienoto Nāciju Organizācija. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>, sk.10.02.2019.
7. Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs (2014). *Stomatologa pieejamība Latvijas cietumos*. <http://www.tiesibsargs.lv/cilvektiesibas/pilsoniskas-un-politiskas-tiesibas/stomatologa-pieejamiba-latvijas-ieslodzijuma-vietas/>, sk.05.04.2019.
8. Valsts kontrole (2013). *Revīzijas ziņojums*. http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2013/5.1-2-8_2013/Revzinoj_11feb14.pdf, sk. 05.04.2019.

Summary

In practice, there are cases where the prisoner suffers from toothache, but the dentist's assistance is expected to last for up to a week and more. If the dentist is not in prison, then the services of a dentist are provided outside the prison's medical facilities. However, there is a tendency that prisoners cannot be delivered to the treatment institution on time. Consequently, the Cabinet of Ministers Regulations No.276 "Regulations on Health Care of Prisoners and Sentenced Persons in Prisons" need to incorporate the definition of emergency stomatological assistance and what this concept includes.

The legislator needs to develop regulations of the Cabinet of Ministers, which would regulate the implementation of the health care system management and supervision of prisoners, the necessity of accounting for the provided health care services, as well as defined mandatory health care services within the prison. In addition, the minimum number of specialists for certain potential patients in prisons should be determined, providing all prisoners with equal access to appropriate healthcare.

Finally, when entering into marriage, an entry is made in the minutes of the marriage. In the opinion of the author, taking into account the successful further rehabilitation of the prisoner after serving the sentence, making a mark on the closure of the marriage in prison would not be permissible and the essential interests of the prisoner would be violated. The first sentence of Paragraph 53 of the Cabinet of Ministers Regulation No.761 of 3 September 2013, Regulations Regarding Civil Status Acts, on the requirement to make a mark on the closure of a marriage in a prison shall be excluded.

As you can see, here are just a few of the prisoners' human rights violations, but there are more of them, as evidenced by the ongoing litigation processes and decisions of the European Court of Human Rights against Latvia's interests.

INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA KRIMINĀLTIESISKĀS AIZSARDZĪBAS REGULĒJUMS EIROPAS VALSTĪS *CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF EUROPEAN COUNTRIES*

Juna Kjakšta

Mg.iur, Daugavpils Universitāte, junakjaksta@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The article is devoted to the issues of criminal law ensuring the protection of intellectual property in some European countries. The author explores the European legislation on responsibility for violation of intellectual rights. Special attention is paid to the structure of legal regulation of criminal liability for these offenses. Active integration of Latvia into the world community, joining the World Trade Organization, joining the relevant international agreements in this regard, forces the intellectual property protection issues to be oriented towards developed European countries. When looking for positive law enforcement practice, it is necessary to analyse national legal provisions that have a wealth of experience in combating intellectual property violations and are members of the TRIPS Agreement. In this context, it seems appropriate to refer to the legislation of other European countries that have a wealth of experience in dealing with encroachments on intellectual property.*

Keywords: *criminality, copyrights, European legislation, intellectual property, invention rights.*

Latvijas aktīva integrācija pasaules kopienā, iestāšanās Pasaules Tirdzniecības organizācijā, šajā sakarā pievienojoties attiecīgajiem starptautiskajiem nolīgumiem, liek intelektuālā īpašuma aizsardzības jautājumos orientēties uz attīstītajām Eiropas valstīm.

Līguma par ar tirdzniecību saistītām intelektuālā īpašuma tiesībām (turpmāk tekstā – TRIPS Līgums) 61.pants nosaka, ka dalībvalstis nodrošina kriminālprocesa un soda naudu piemērošanu vismaz apzinātos preču zīmju viltošanas vai autortiesību pīrātisma gadījumos komerciālā mērogā. Iespējamie tiesiskās aizsardzības līdzekļi ietver cietumsodu un/ vai naudas sodus, kas ir pietiekoši, lai atturētu no līdzīgas rīcības, atbilstoši naudas sodu apjomam, ko piemēro attiecīga smaguma noziegumiem. Attiecīgos gadījumos iespējamie tiesiskās aizsardzības līdzekļi ietver arī neatļauto preču un jebkuru materiālu un detaļu, kuru izmantošana bijusi neatļautā izstrādājuma pamatā, konfiskāciju un iznīcināšanu. Dalībvalstis var nodrošināt kriminālprocesa un soda naudas, kas piemērojami citos intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpuma gadījumos, īpaši, ja tie izdarīti apzināti un komerciālā mērogā (*Par Marakešas līgumu par Pasaules tirdzniecības organizācijas izveidošanu, 1998.*).

Meklējot pozitīvu tiesību piemērošanas praksi, ir nepieciešams analizēt valstu tiesību normas, kurām ir bagāta pieredze cīņā ar intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem, un kuras ir TRIPS Līguma dalībnieki.

Darba mērķis – izpētīt intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības saturu Eiropas valstu normatīvajos tiesību aktos – Kriminālkodeksos un citos likumos.

Zinātniskā darba uzdevumi ir šādi:

- noskaidrot intelektuālā īpašuma aizsardzības reglamentāciju Eiropas valstu Kriminālkodeksos, analizējot to kopsakarā ar civiltiesiskajiem un administratīvo tiesību aizsardzības līdzekļiem;
- identificēt intelektuālā īpašuma krimināltiesību objekta raksturīgākās pazīmes Eiropas valstu normatīvajos aktos.

Darbā tiek pielietotas šādas zinātniskās pētniecības metodes, ar tiesību vēsturiskās metodes palīdzību izpētīta intelektuālā īpašuma tiesību attīstība Eiropas krimināltiesību aktos; sistēmiskā metode tiek pielietota, lai analizētu nacionālos Kriminālkodeksus, kopsakarā ar starptautiskajiem dokumentiem un rekomendācijām; tiesību salīdzinošā metode pielietota, lai pētītu intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības modeļus, t.sk. noziedzīgo nodarījumu saturu un likumos paredzētās sankcijas Eiropas valstīs.

Intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības teorētisko pamatu un aspektu identificēšanas galvenais mērķis ir noteikt tās intelektuālā īpašuma aizsardzības atziņas, kas ir vadlīnijas intelektuālā īpašuma tiesību attīstībai Latvijas Republikā. Intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības attīstība ir notikusi nepārdomāti, jo nav atbilstošas teorētiskās izpētes. Intelektuālā īpašuma tiesību pilnveides priekšlikumus nav iespējams veidot bez vēsturiskās izpētes un teorētisko atziņu izzināšanas. Jāpilnveido teorētiskais pamatojums, ņemot par pamatu citu valstu tiesību zinātnieku atziņas šajā jomā.

Vācijas Federatīvās Republikas, Polijas Republikas, Šveices, Austrijas, Itālijas, Holandes un citu valsts kriminālkodeksi šajās valstīs nav vienīgie intelektuālā īpašuma aizsardzības tiesību avoti. Attiecīgās normas šajās valstīs ir nostiprinātas speciālajos likumos. Ar šiem likumiem bieži tiek paredzētas sankcijas par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpšanu. Atšķirībā no Latvijas Republikas Krimināllikuma, minēto valstu normatīvie akti pieļauj kriminālatbildības reglamentāciju ne tikai ar kodeksa, bet arī ar citu likumu piemērošanu, vai arī vispār nesatur kodificētu normatīvo aktu krimināltiesību jomā.

Piemēram, Dānijas Kriminālkodeksa 1. pantā ir teikts, ka tiek sodītas tikai tādas darbības, par kurām ir paredzēts sods saskaņā ar likumu vai tam pielīdzinātiem aktiem (*Krastņš, Liholaja, 2008., 296.lpp.*). Saskaņā ar Šveices Kriminālkodeksa 1.pantu, kurš paredz “*no penalty without law*” principu, nevienu nevar sodīt par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ja vien tas nav skaidri noteikts likumā kā likumpārkāpums (*Swiss Criminal Code, 1937*). Likuma kategorija šajā gadījumā netiek precizēta. Līdzīgu regulējumu satur Francijas Kriminālkodeksa 111-2.pants (*Criminal Code of the French Republic, 1994*), kā arī vairāku citu valstu tiesību akti. Iepriekšminēto valstu Kriminālkodeksos gandrīz nav normu, kas regulē noziedzīgus nodarījumus pret intelektuālo īpašumu. Piemēram, Dānijas Kriminālkodekss apzīmē nodomu nodrošināt vai iepazīstināt kādu ar informāciju par uzņēmuma komercnoslēpumiem, kā vienu no sevišķi pastiprinošiem apstākļiem korespondences noslēpuma pārkāpuma, mājokļa vai citas vietas neaizskaramības pārkāpšanas, gadījumos. Šis Kriminālkodekss nesatur citas atsauces par intelektuālā īpašuma tiesībām.

Pie Eiropas valstīm, kur intelektuālā īpašuma aizsardzības krimināltiesību piemērošanas noteikumi ir iekļauti starpnozaru tiesību aktos, var minēt Grieķiju (*Law No. 2239 on Trademarks, 1994*), Īriju (*Copyright and Related Rights Act, 2000*), Kipru (*Copyright Laws, 1976*), Norvēģiju (*Trademarks Act, 2010*), Portugāli (*Industrial Property Code, 2008*) un citas. Šāda pieeja izskatās neracionāla. Pirmkārt, sabiedrisko attiecību attīstība, intelektuālo jaunrades produktu izmantošanas jomā, nosaka nepieciešamību izveidot vienotu intelektuālā īpašuma tiesību aktu sistēmu. Otrkārt, intelektuālā īpašuma aizsardzību regulējošo tiesību normu iekļaušana dažādos normatīvajos aktos, apgrūtina gan intelektuālā īpašuma kā krimināltiesiskās aizsardzības objekta satura izpratni, gan arī šo normu tiesību piemērošanas praksi. Akcentējot, ka pozitīvas tiesību piemērošanas prakses īstenošanai, uzsvars tiek likts krimināltiesību normu vispārīgiem noteikumiem. Ir pašsaprotami, ka visefektīvākajai tiesībaizsardzībai ir ieteicams šīs normas sakārtot vienā aktā - kriminālkodeksā.

Tiesību zinātnieki atzīmē krimināltiesību aktu kodifikācijas tendenci, kas raksturīga gan Kontinentālajai (romāņu - ģermāņu) tiesību sistēmas saimei, gan Vispārējām tiesībām (“*Common law*”) (*Жалинский, 2004*). Saskaņā ar šo tendenci normas, kas paredz kriminālatbildību par intelektuālo tiesību pārkāpumiem, ir sagrupētas vienā tiesību aktā (kodeksā). Tajā pašā laikā tās parasti ir strukturēti nodalītas un darbojas kā vienota objekta krimināltiesiskās aizsardzības tiesību normu komplekss. Bulgārijas Republikas Kriminālkodeksa Sevišķā daļa satur speciālu sadaļu “Noziegumi pret intelektuālo īpašumu” (*Criminal Code, 1968*). Citi Bulgārijas likumi nesatur krimināltiesību normas attiecībā uz intelektuālā īpašuma jomu. Spānijas 1995.gada Kriminālkodekss satur sadaļu “Par noziegumiem, kas saistīti ar intelektuālo un rūpniecisko īpašumu, tirgu un patērētājiem”, kas

gandrīz pilnībā ir veltīta atbildībai par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem (*Criminal Code of the Kingdom of Spain, 1995*).

Francijas intelektuālā īpašuma kodekss satur jaunrades, kā arī citu aizsargājamo intelektuālā īpašuma objektu plašu klāstu (*Intellectual Property Code of the French Republic, 1992*), tajā skaitā. tādu, kuri netiek ietverti Latvijas normatīvajos aktos (lekcijas, uzstāšanās, sprediķi, tiesu runas vai citi tāda paša rakstura darbi, un arī citi sezonālās rūpniecības ražoti apģērbi un apavu veidi, t.sk. modes priekšmeti). Kodeksā ir paredzēta kriminālatbildība par nelikumīgām darbībām saistībā ar visiem šiem objektiem bez izņēmuma. Atsevišķu intelektuālā īpašuma elementu norādēm attiecīgajos likuma noteikumos piemīt piemēra statuss vai tas veic kādu konkretizējošo funkciju.

Intelektuālā īpašuma saturs Eiropas normatīvajos aktos no noziedzīgā nodarījuma objekta skatupunkta galvenokārt ir viendabīgs. Šķiet, pašsaprotama starptautisko nolīgumu unificējoša ietekme: 1952. gada Universālās autortiesību konvencijas, 1961. gada Romas konvencijas Par izpildītāju, fonogrammu producentu un raidorganizāciju tiesību aizsardzību, 2002.gada Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līguma par autortiesībām, 2002.gada Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līguma par izpildījumu un fonogrammām, 1994.gada (TRIPS) Līguma par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām u.c.

Par augstu bīstamības līmeni priekš sabiedrības intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpuma gadījumā, un šīs bīstamības atzīšanu no valstu likumdevēju puses, var spriest pēc attiecīgo valstu krimināltiesisko normu sankcijām. Par šiem noziedzīgiem nodarījumiem paredzēto sodu sankcijas ir salīdzināmas, un dažos gadījumos pat pārsniedz sodus par noziegumiem pret īpašumu. Spānijas Kriminālkodekss paredz, ka par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpšanu tiesa var piemērot cietumsodu uz laiku ne mazāku par pusgadu, vai naudas sodu ne mazāku par sešu minimālo mēnešu algu apmērā, kas salīdzināms ar sodu par zādzību atbildību pastiprinošos apstākļos, piesavināšanos vai krāpšanu pielietojot vardarbību (*Criminal Code of the Kingdom of Spain, 1995*). Saskaņā ar Francijas Intelektuālā īpašuma kodeksa (*Intellectual Property Code of the French Republic, 1992*) normām lielākai daļai noziedzīgo nodarījumu, kas saistīta ar kontrafakciju, tiek piemērots divu gadu brīvības atņemšanas sods un liels naudas sods. Pamatojoties uz Kodeksa L335-9 pantu, doto noziedzīgo nodarījumu atkārtotas paveikšanas gadījumā, vainīgajai personai piemērotais soda veids tiek dubultots. Bulgārijas Republikas Kriminālkodeksa (*Criminal Code, 1968*) 172A.pants nosaka, ka par īpašuma tiesību pārkāpumiem attiecībā uz intelektuālās darbības rezultātiem, var tikt piemērots brīvības atņemšanas sods līdz trīs gadiem un naudas sods. Par plaģiātu tiek paredzēts brīvības atņemšanas sods uz laiku līdz diviem gadiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Veiktā analīze ļauj izdarīt dažus vispārīgos secinājumus par intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības īpatnībām attīstītajās Eiropas valstīs:

1. Tiesību normas par atbildību par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem var būt iekļautas starpnozaru tiesību aktos, kas veltīti konkrētai intelektuālā īpašuma objektu grupai, kā arī var būt grupētas vienā īpašā strukturālā elementā Krimināllikumā (parasti – Sevišķās daļas nodaļā).
2. Intelektuālais īpašums tiek saprasts, galvenokārt kā vienots krimināltiesību aizsardzības objekts. Šāda pieeja pārsvarā atspoguļojas Krimināllikumu struktūrā: izvietojot tiesību normas par atbildību par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem vienotajā krimināltiesību likumā, likumdevējs apvieno šīs normas likumā vienotā struktūras elementā.
3. Ar krimināltiesiskās aizsardzības līdzekļiem tiek nodrošināta plaša intelektuālā īpašuma objektu klāsta nodrošināšana, tostarp tādiem, kas nav minēti Latvijas Republikas Krimināllikumā.

4. Kriminālbildības iestāšanās par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem nav atkarīga no šo noziedzīgo nodarījumu apmēra vai seku smaguma.
5. Kriminālbildība analizētajās valstīs par noziegumiem pret intelektuālo īpašumu ir stingra.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Criminal Code* (02.04.1968). Bulgarian law. Status as of 28 May 2010. Retrieved 04.04.2019 from <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg024en.pdf>
2. *Criminal Code of the French Republic* (01.03.1994). French law. Status as of 12 October 2005. Retrieved 02.04.2019 from <https://www.legifrance.gouv.fr/content/location/1740>
3. *Criminal Code of the Kingdom of Spain* (24.11.1995). Spanish law. Status as of 1 January 2013. Retrieved 11.04.2019 from <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/2/Spain/show>
4. *Intellectual Property Code of the French Republic* (01.07.1992). French law. Status as of 25 March 2019. Retrieved 13.04.2019 from <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/18788>
5. *Līgums par autortiesībām* (20.12.1996.). Pasaules intelektuālā īpašuma organizācija (WIPO). <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1268-vispasaules-intelektuala-ipasuma-organizacijas-wipo-ligums-par-autortiesibam>, sk. 01.04.2019.
6. *Līgums par izpildījumu un fonogrammām* (20.12.1996.). Pasaules intelektuālā īpašuma organizācija (WIPO). <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1273-vispasaules-intelektuala-ipasuma-organizacijas-wipo-ligums-par-izpildijumu-un-fonogrammam>, sk. 01.04.2019.
7. *Par Intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzības un nodrošināšanas pamatnostādņēm 2015.-2020.gadam* (01.04.2015.). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 169. <https://likumi.lv/ta/id/273234-par-intelektuala-ipasuma-tiesibu-aizsardzibas-un-nodrosinasanas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam>, sk. 01.04.2019.
8. *Par Marakešas līgumu par Pasaules tirdzniecības organizācijas izveidošanu* (17.12.1998.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=51135>, sk. 09.04.2019.
9. *Romas konvencija par izpildītāju, fonogrammu producentu un raidorganizāciju tiesību aizsardzību* (26.10.1961.). Apvienoto Nāciju Organizācija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/473>, sk. 01.04.2019.
10. *Swiss Criminal Code* (21.12.1937). The Federal Assembly the Swiss Confederation. Status as of 1 March 2019. Retrieved 31.03.2019 from <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/201903010000/311.0.pdf>
11. *Universal Copyright Convention* (06.09.1952). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Retrieved 01.04.2019 from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15381&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
12. Joksts, O., Jankovskis, A. (2002). *Personu īpašums un tā aizsardzība*. Rīga: [b.i.]. 135 lpp.
13. Krastņš, U., Liholaja, V. (2008). *Dānijas kriminālkodekss. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 493 lpp.
14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017.gada 15.februāra lēmums lietā Nr. SKK- SKK-17/2017. <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament2/2017/SKK-17-2017.doc>, sk. 02.04.2019.
15. Papēde, M. (01.03.2011.). IZMAIŅAS INTEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA AIZSARDZĪBĀ. *Jurista Vārds*, 9, 17.-20.lpp.
16. Rozenfelds, J. (2008). *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC. 272 lpp.
17. Жалинский, А. Э. (2004). *Современное немецкое уголовное право*. Москва: ТК «Велби»; Проспект. 560 с.

Summary

Recognition and protection of intellectual property are issues of daily attention, both at national and international level, not only in regulatory acts, but also in the practice of compliance with the legal framework. After regaining its independence, the Republic of Latvia has joined all major international documents, but after the membership in the European Union, Latvia is bound by the directives and regulations issued by the Union. Since October 15, 1998 copyright protection is also guaranteed in the Constitution of the Republic of Latvia and its Article 113 states that the State shall recognize the freedom of scientific research, artistic and other creative activity, and shall protect copyright and patent rights. By analysing these laws and regulations in conjunction, the protection of intellectual property at an adequate level,

including criminal law, is one of the guarantees in ensuring human rights and freedoms of citizens, legal interests of legal entities and state security in general.

The fight against intellectual property violations has become one of the most urgent tasks of our time both in Latvia and abroad. In order for this task to be feasible, effective remedies must be available: the power of intellectual property rights is reflected in the exercise of these rights, or in the application possibilities, which are best reflected in the remedies that the rightholder can take against the infringer of his rights. In civil law, the widest possible range of means is available to enable the victim to obtain material and moral satisfaction from the infringed rights. With regard to criminal sanctions, there is a position that they should be applied mainly to particularly gross and systematic infringements of intellectual property rights of a commercial nature. The impact of infringements of intellectual property rights on the rights and interests of society is much wider than the losses suffered by inventors. Therefore, this system of protection of rights should be such that those who invest their finances and knowledge in intellectual property products can rely on their investment being properly, not just declarative, protected and able to recover their investment.

PUBLISKO TIESĪBU LĪGUMI *PUBLIC CONTRACTS*

Ilga Krampuža

Mg.iur., Mg.soc.sc., lektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilga.krampuza@rta.lv,
Rēzekne, Latvija

Abstract. *Public law contracts are used as a means for regulating administrative legal relationships. Understanding the form of public administration activities - public contracts - has evolved considerably in the recent years, however there is still a lack of clarity about the application of public law contracts, their distinguishing, contract components. The study updates the most well-known public law contract: aspects of mutual use and distinguishing between the administrative contract, co-operation contract, participation contract and the delegation contract. For the purpose of the use of the contracts, it is suggested to distinguish between the purpose of the use of public law contracts, their subject-matter, the overall nature of the contract and the main points to be included in the contracts.*

Keywords: *administrative contract, cooperation contract, delegation contract, participation contract, public contract.*

Publisko tiesību līgumi tiek izmantoti kā līdzeklis administratīvi tiesisko attiecību noregulēšanai. Izpratne par valsts pārvaldes darbības formu – publiskajiem līgumiem pēdējos gados ievērojami attīstījusies, tomēr joprojām ir pietiekami neskaidrību par publisko tiesību līgumu piemērošanu, savstarpējo nošķiršanu, līgumu sastāvdaļām.

Pētījuma mērķis ir aktualizēt publisko tiesību līgumu savstarpējās nošķiršanas aktuālās problēmas un piedāvāt skatījumu uz to risināšanu.

Pētījuma uzdevumi ir aplūkot izplatītākos publisko līgumu veidus: administratīvo līgumu, sadarbības līgumu, deleģēšanas līgumu, līdzdarbības līgumu; aktualizēt to noslēgšanas nosacījumus; izpētīt publisko tiesību līgumu savstarpējās nošķiršanas aktuālākos problēmjaudātumus.

Pētījumā pielietota gramatiskā metode, ar kuras palīdzību apskatīts Valsts pārvaldes iekārtas likumā iekļautais publisko tiesību līgumu regulējums; sistēmiskā metode, kura izmantota publisko tiesību līgumu savstarpējās mijiedarbības identificēšanai ar citām tiesību normām; teleoloģiskā metode, ar kuru noskaidrota publisko tiesību līgumu jēga, balstoties uz likumdevēja ieceres un praktiskā pielietojuma analīzi.

Valsts pārvaldes darbība nav iedomājama bez publisko tiesību līgumu piemērošanas.

Par publisko tiesību līgumiem, gan nedaudz citā aspektā, savulaik, raksturojot administratīvo tiesību avotus, runājis Kārlis Dišlers, administratīva rakstura līgumus norādot „kā piekto objektīvo administratīvo tiesību avotu, kas parasti tiek slēgti starp kaimiņvalstīm un parasti nokārto pierobežas iedzīvotāju vajadzības” (*Dišlers, 2002., 110.lpp.*).

V.Jakubaņecs raksturojis administratīvo līgumu (valsts pārvaldes līgumu) kā līgumu, ko pieņem savstarpējas vienošanās rezultātā un šī vienošanās atspoguļo valsts funkciju realizāciju (*Jakubaņecs, 1996., 41.lpp.*). Savukārt J.Načisčionis administratīvā līguma būtību raksturojis īsi un precīzi: „administratīvais līgums ir tā pati vienošanās” (*Načisčionis, 2018., 132.lpp.*), tādējādi pamatoti uzsverot jebkāda līguma būtību „nolīgšanu”. Publisko līgumu jēdziens tulkojams kā divu citkārt atsevišķi uztveramu terminu: „publiska pārvalde” un „līgums” apvienojums. Termina „līgums” skaidrojums varētu būt šāds: „Mutiska vai rakstiska valstu, juridisku un fizisku personu vienošanās par savstarpējiem darījumiem, saistībām u.c.” vai „vienošanās starp divām vai vairākām personām, radot saistības konkrētu darbību veikšanā vai neveikšanā” (*LZA Terminoloģijas komisija, 2019.*). Savukārt termins „publiska pārvalde” spilgti raksturojas ar romiešu jurista Ulpiāna teikto: „Publiskās tiesības ir tās, kas skatās uz Romas valsti, privātās, kas tikai uz viena cilvēka labumu” (*Paine, 2002., 35.lpp.*). Secināms, ka publiskais līgums ir vienošanās, līgums, kas noslēgts vispirms sabiedrības, valsts interesēs.

Administratīvo tiesību teorijā atzīts, ka administratīvais līgums “pamatā” ir civiltiesisks līgums ar publisko tiesību elementiem, kas nepieciešami, lai valsts, piemērojot līgumu kā rīcības formu, nevarētu atbrīvoties no ierobežojumiem, kurus tai uzliek publiskās tiesības (Levits, 2002.). Secināms, ka publisko tiesību līgumi atbilst gan civiltiesisko līgumu prasībām, gan papildus arī publisko tiesību elementus. Tāpēc publisko tiesību līgumi uzskatāmi par vienu no valsts pārvaldes publiski tiesisko attiecību ar privātpersonu veidošanas instrumentiem.

Kā paredz Valsts pārvaldes iekārtas likuma 12.panta pirmā daļa, lai nodrošinātu valsts pārvaldes funkciju efektīvu izpildi, valsts pārvaldes jomā var slēgt šādus publisko tiesību līgumus: sadarbības līgumu, administratīvo līgumu, deleģēšanas līgumu, līdzdarbības līgumu, turklāt likumā var noteikt citus publisko tiesību līgumu veidus (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 12.pants*). Vienlaikus likumā (iekļaujot šajā jēdzienā Ministru kabineta noteikumus, bet ne pašvaldības saistošos noteikumus) var būt noteikti arī citi publisko tiesību līgumu tipi un nosacījumi.

Valsts pārvaldes iekārtas likums, paredz tikai pamatnosacījumus, kas jāievēro publisko līgumu noslēgšanā, piemēram, rakstveida forma kā obligāts nosacījums (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002.*). Iespējams, minētais ir iemesls salīdzinoši „atturīgajai” attieksmei publisko tiesību līgumu slēgšanā.

Sadarbības līgumu slēdz divas publiskas personas, lai panāktu vismaz vienas līdzējas - publiskas personas kompetencē ietilpstoša pārvaldes uzdevuma efektīvāku veikšanu (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 61.pants*). Tomēr ar sadarbības līgumu nevar deleģēt vai mainīt atvasinātām publiskām personām (piemēram, pašvaldībām) normatīvajos aktos noteikto kompetenci. Ar sadarbības līgumu nevar skart hierarhiskās attiecības starp dažādām publiskām personām un to iestādēm. Turklāt sadarbības mērķis ir savu funkciju un uzdevumu veikšana. Atbilstoši Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktajam sadarbības līguma priekšmets var būt atsevišķu pārvaldes amatpersonu piedalīšanos konkrētu pārvaldes uzdevumu veikšanā, iestādes rīcībā esošas informācijas sniegšana, atzinuma sniegšana iestādes kompetencē ietilpstošā jautājumā, vai arī sadarbības priekšmets pēc iestāžu vienošanās nepārkāpjot savas kompetences ietvarus (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 51.pants*).

Sadarbības līguma noslēgšanas gadījumā publisko personu kompetence pārvaldes uzdevuma īstenošanā paliek nemainīta (*Briede, Kovaļevska, Danovskis, 2016., 141.-145.lpp.*). Minētais jāatzīst par pamatotu balstoties uz apsvērumu, ka valsts pārvalde ir vienota, turklāt valsts pārvaldes iestādēm nav savu interešu, tāpēc to uzdevums ir kompetencē ietilpstošās darbības efektivizēšana, turklāt sadarbība ir labs instruments pārvaldes uzdevumu efektīvākai veikšanai.

Jāatzīst, ka saturiski sadarbības līgums līdzinās līdzdarbības līgumam, atšķiras līguma subjekti – sadarbības līguma gadījumā tās ir divas publiskas personas, bet līdzdarbības līguma gadījumā publiska persona un privātpersona, piemēram, pašvaldības un Valsts ieņēmumu dienests var noslēgt sadarbības līgumu par informācijas sniegšanu tiešsaistes režīmā, izmantojot Valsts reģionālās attīstības aģentūras E-pakalpojumu infrastruktūru (*Valmieras pilsētas pašvaldības dome, 2014.*) vai Būvniecības valsts kontroles birojs vienojas ar Patērētāju tiesību aizsardzības centru par sadarbību būvizstrādājumu tirgus un bīstamo iekārtu uzraudzību (*Būvniecības valsts kontroles birojs, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, 2016.*). Redzams, ka sadarbības līguma rezultātā līgumslēdzējiem rodas iespēja labāk nodrošināt vai veikt kādu kopīgu uzdevumu, kas faktiski arī ir sadarbības līguma mērķis.

Prakse rāda, ka visizplatītākais publisko tiesību līgums ir administratīvais līgums.

Ar administratīvo līgumu ir saprotama vienošanās starp publisku personu un privātpersonu par administratīvi tiesisko attiecību noteikšanu, grozīšanu, izbeigšanu vai konstatēšanu (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 79.pants*). Administratīvo līgumu slēdz šādos gadījumos:

- 1) lai izbeigtu tiesisku strīdu, it īpaši tiesas procesu, piemēram, persona noslēdz līgumu ar Valsts ieņēmumu dienestu par to, ka persona piekrīt iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķinam, bet iestāde atceļ soda naudu un pusi nokavējuma naudas. Izpildot minēto līgumu, iestāde atmaksā personai pārmaksāto nodokļa maksājumu summu (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmums, 2013., Nr. SKA-399/2013*);
- 2) ja piemērojamās tiesību normas piešķir iestādei rīcības brīvību attiecībā uz administratīvā akta izdošanu, tā saturu vai faktisko rīcību (administratīvais līgums kā administratīvā akta alternatīva vai palīgīdzeklis administratīvā akta izdošanas vai izpildes procesā vai faktiskās rīcības veikšanas procesā);
- 3) ja to paredz normatīvais akts, piemēram, Valsts civildienesta likums, 41.panta pirmās daļas 3.punktā noteiktais, ka civildienesta attiecības izbeidzamas pamatojoties uz savstarpēju vienošanos, kuru apliecina ar rakstveida piekrišanu (*Valsts civildienesta likums, 2000., 41.pants*).

Tātad administratīvā līguma slēgšana var notikt:

- 1) pēc izvēles, proti, administratīvo līgumu var slēgt, bet var arī neslēgt (piemēram, tiesiska strīda izbeigšana);
- 2) normatīvajos aktos ir paredzēts, ka konkrētais jautājums atrisināms tikai ar administratīvā līguma noslēgšanu, piemēram, detālpārvaldības īstenošana notiek saskaņā ar administratīvo līgumu, kas noslēgs starp vietējo pašvaldību un detālpārvaldības izstrādes īstenošanu (*Teritorijas attīstības plānošanas likums, 2011., 31.panta pirmā daļa*).

Tātad administratīvā līguma priekšmets ir konkrētas administratīvi tiesiskās attiecības, kas tiek nodibinātas līdzēju starpā.

Administratīvo tiesību teorijā pausta atziņa, ka administratīvais līgums pēc būtības ir tas pats, kas administratīvais akts (*Briede, Kovaļevska, Danovskis, 2016., 108.lpp.*). Tomēr jāatzīst, ka administratīvais akts atspoguļo subordinācijas attiecības starp valsti un privātpersonu atšķirībā no administratīvā līguma, kur valda pušu līdztiesības princips, tāpēc administratīvais līgums nevar pilnībā aizstāt administratīvo aktu. Administratīvais līgums ir vērtējams kā pārvaldes iestādes rīcības brīvība, nevis kā pienākums, piemēram, spilgti redzams izlīgums gadījumā. Administratīvais līgums sākotnēji ir vērsts nevis uz privātpersonas tiesiskā stāvokļa atvieglošanu, bet uz valsts pārvaldes funkciju efektīvu veikšanu, lai tādējādi nodrošinātu sabiedrības labklājību.

Tiesību teorijā izskan viedoklis, ka nav novērtēta administratīvo līgumu preventīvā un izlīguma funkcija (*Litvins, 2013.*). Piemēram, iestāde tā vietā, lai izdotu administratīvo aktu par patvaļīgas būvniecības radīto seku novēršanu, var noslēgt administratīvo līgumu, vienojoties ar personu par tās veicamajiem pienākumiem, kur līguma priekšmets šajā gadījumā būs pasākumi patvaļīgas būvniecības seku novēršanai (*Smiltēna, Kukle, 2016., 18.lpp.*). Redzams, ka administratīvā līguma gadījumā, īpaši, kad administratīvais līgums tiek izmantots kā izlīguma instruments, nedrīkst aizmirst valsts pārvaldes funkciju īstenošanu, valsts pārvaldes darbības pamatprincipus, gan demokrātiskās iekārtas principu, kas iestādei, slēdzot administratīvo līgumu, liek apsvērt, vai privātpersonai nelabvēlīgs administratīvais akts vai faktiskā rīcība ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu citu privātpersonu tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību vai tikumību, gan tiesiskuma principu (*Administratīvā procesa likums, 2001., 4.pants*), gan Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktos principus (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 10.pants*).

Tiesu praksē administratīvais līgums minēts kā valsts pārvaldes darbības pamatinstrumenta – administratīvā akta – alternatīva (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmums, 2009., Nr. SKA-104/2009*). Jāatzīst, ka šādu alternatīvu valsts pārvaldes iestāde var izmantot vienīgi tad, ja tiesību normas paredz iestādei kompetenci noregulēt faktisko situāciju ar administratīvo aktu vai administratīvo līgumu. Tādā gadījumā, apsverot

administratīvā akta izdošanu un izdarot lietderības apsvērumus, iestāde administratīvā akta izdošanas (vienpusējas rīcības) vietā var izvēlēties noslēgt administratīvo līgumu (panākt vienošanos). Turklāt visbiežāk praksē administratīvo līgumu slēdz, lai izbeigtu tiesisku strīdu. Tā, piemēram, Konkurences padome un konkrēta SIA, apzinoties iespējamo tiesvedības ilgumu un ar tiesvedību saistītās izmaksas, lai veicinātu administratīvā procesa efektivitāti, procesuālo ekonomiju un atrisinātu pastāvošo tiesisko strīdu ar konkrētai situācijai piemērotākajiem tiesiskajiem noslēdz administratīvo līgumu, noslēdz administratīvo līgumu par tiesiskā strīda izbeigšanu (*Administratīvais līgums, 2009., 53-AL*). Lai gan administratīvais akts, gan administratīvais līgums vērtējami kā instrumenti konkrētu tiesisko attiecību publisko tiesību valsts pārvaldes jomā, administratīvais akts ir vērtējams kā vienpusējs iestādes gribas izteikums, bet administratīvais līgums ir divpusējs vai pat daudzpusējs pušu saskanīgs gribas izteikums. Tieši „saskanīgumam” nepieciešams veltīt pienācīgu vērību, jo ir svarīgi, lai tiesisks strīds starp iestādi un privātpersonu tiktu atrisināts labvēlīgā gaisotnē, tādējādi vairojot uzticību valsts pārvaldei kopumā. Secināms, ka ieguvēji šāda līguma noslēgšanas gadījumā ir gan iestāde, gan privātpersona, tāpēc atbalstāma ir ideja, ka administratīvais līgums ir biežāk jāizmanto kā izlīgums.

Deleģēšanas līgumu slēdz, lai publiska persona deleģētu privātpersonai un citai publiskai personai pārvaldes uzdevumu, ja pilnvarotā persona attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 40.pants*). Privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar likumu, kā arī likumā noteiktajos gadījumos ar publiskas personas orgāna izdotu ārēju normatīvo aktu vai līgumu. Piemēram, uzdevums - organizēt pašvaldības iedzīvotājiem komunālos pakalpojumus ūdensapgādes un kanalizācijas, notekūdeņu savākšanas un attīrīšanas jomā izrietošus pārvaldes uzdevumus: dzeramā ūdens ieguve un ražošana atbilstoši dzeramā ūdens obligātajām nekaitīguma un kvalitātes prasībām (*Ventspils pilsētas dome, 2010.*).

Praksē bieži atrodams deleģējums, kas ietverts ārējā normatīvā aktā. Piemēram, dažādu reģistru uzturēšana, administrēšana, sertifikācija, akreditācija.

Neskaidrības, nereti rodas izšķiroties par to, vai konkrētajā pārvaldes uzdevuma nodošanas gadījumā slēdzams deleģēšanas vai līdzdarbības līgums. Abu minēto līgumu tiesiskais regulējums ir līdzīgs, atsevišķos aspektos pat analogisks, tomēr likumdevējs Valsts pārvaldes iekārtas likumā gan līgumu priekšmetu, gan piemērošanas gadījumus ir paredzējis atšķirīgi. Identificējamās šādas galvenās abu līgumu atšķirības:

1. Deleģēšanas līgumu var noslēgt gan ar privātpersonu, gan publisku personu, bet līdzdarbības līgumu var noslēgt tikai ar privātpersonu.
2. Deleģēšanas līguma gadījumā līguma priekšmets ir pārvaldes uzdevuma nodošana attiecībā uz valsts varas īstenošanu, kas satur pārvaldes lēmuma sagatavošanu vai pieņemšanu, turpretī līdzdarbības līguma gadījumā pārvaldes uzdevuma nodošana, kas nesatur pārvaldes lēmuma sagatavošanu vai pieņemšanu (*Eversheds Bitāns, 2011., 184.-185.lpp.*).
3. Ja deleģēšanas līguma gadījumā, lemjot par pārvaldes uzdevuma deleģēšanu privātpersonai, ņem vērā tās pieredzi, reputāciju, resursus, personāla kvalifikāciju, kā arī citus kritērijus, tad līdzdarbības līguma gadījumā pretendentu izvēlas konkursa kārtībā (*Eversheds Bitāns, 2011., 185.lpp.*).
4. Deleģēšanas līguma noslēgšanas procedūra nav detalizēta, bet līdzdarbības līguma procedūru detalizē Ministru kabineta noteikumi (*Kārtība, kādā tiešās pārvaldes iestādes slēdz un publisko līdzdarbības līgumus, kā arī piešķir valsts budžeta finansējumu privātpersonām valsts pārvaldes uzdevumu veikšanai un uzrauga piešķirtā finansējuma izlietojumu, 2014.*).

Secināms, ka likumdevējs Valsts pārvaldes iekārtas likumā nav pietiekami detalizējis abu minēto līgumu atšķirības, lai nerastos raizes par viena vai otra līguma piemērošanu.

Redzams, ka pirmkārt, deleģētajam pārvaldes uzdevumam ir jāietver sevī pārvaldes lēmumu pieņemšana. Tāpēc tiesību teorijā pamatoti atzīts, ka deleģēšanas līgums ir viens no pārvaldes uzdevumu deleģēšanas veidiem (*Načisčionis, 2018., 174.lpp.*). Otrkārt, privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar līgumu tikai likumā noteiktajos gadījumos, treškārt, atbilstoši likuma noteikumiem par deleģēšanas līgumu, deleģējot pārvaldes uzdevumu ar līgumu, pilnvarotā persona atrodas tās iestādes padotībā, kura slēdz līgumu (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 43.p. otrā daļa*).

Turpretī ar līdzdarbības līgumu iestāde var pilnvarot privātpersonu veikt pārvaldes uzdevumu, kurš neietver pārvaldes lēmuma pieņemšanu vai sagatavošanu, piemēram, organizēt pilsētas iedzīvotājiem komunālos pakalpojumus siltumapgādes jomā.

Ar līdzdarbības līgumu pilnvaro privātpersonu veikt pārvaldes uzdevumu, kurš neietver pārvaldes lēmuma pieņemšanu vai sagatavošanu, ja:

- 1) to veic sabiedriskā labuma (nekomerciālos) nolūkos;
- 2) tas ir lietderīgi, lai veicinātu sabiedrības iesaistīšanu valsts pārvaldē, un
- 3) to var veikt vismaz tikpat efektīvi.

Piemēram, Kultūras ministrija deleģē plānošanas reģionam ievadīt datus Latvijas digitālajā kultūras kartē (*LR Kultūras ministrija, Latgales plānošanas reģions, 2010.*), vai Finanšu ministrija kā Eiropas Savienības struktūrfondu un Kohēzijas fonda vadošā iestāde ir noslēgusi ar republikas pilsētu pašvaldībām deleģēšanas līgumu par integrētu teritoriālo investīciju projektu iesniegumu atlases nodrošināšanu (*Esfondi.lv, 2018*). Tā kā valsts pārvaldes iestāde savas funkcijas deleģēt privāto tiesību subjektiem *nevar*, tā var deleģēt atsevišķus uzdevumus, arī ilgstoši un pastāvīgi pildāmus. Deleģēšana tādēļ ir jāsaprot kā pārvaldes iestādes funkciju pildīšana ar privāto tiesību subjektu starpniecību, ja tas kaut kādu iemeslu dēļ ir lietderīgāk (*Levits, 2002.*)

Līdzdarbības līguma saturu un slēgšanas kārtību regulē Valsts pārvaldes iekārtas likums un speciāli šim mērķim izdotie Ministru kabineta 2014.gada 17.jūnija noteikumi Nr.317 (*Kārtība, kādā tiešās pārvaldes iestādes slēdz un publisko līdzdarbības līgumus, kā arī piešķir valsts budžeta finansējumu privātpersonām valsts pārvaldes uzdevumu veikšanai un uzrauga piešķirtā finansējuma izlietojumu, 2014.*).

Līdzdarbības līguma slēgšanas mērķis ir veicināt privātpersonu līdzdalību valsts pārvaldē. Piemēram, Tieslietu ministrijas līgums ar Līvu fondu lībiešu (līvu) valodas mācību kursu organizēšana un interneta vārdnīcas izveide tulkojumiem no lībiešu uz latviešu un no latviešu uz lībiešu valodu un tās ieviešanu interneta mājaslapā atbilstoši uzdevuma aprakstam (*Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2010.*), vai līdzdarbības līgums par Latvijas tēla popularizēšanu kultūras jomā Čehijas Republikā, kur sabiedriskā organizācijai "Latvijas Literatūras centrs" deleģēts šāds uzdevums (*Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 2006.*).

Publisko tiesību līgums ir tikai tad, ja tā priekšmets objektīvi atrodas publisko tiesību jomā. Līguma priekšmets šajā nozīmē ir faktiskais regulējamais saturs" (*Paine, 2002., 231.lpp.*). Praksē jautājums, vai konkrētais līgums ir atzīstams par publisko tiesību vai privāto tiesību līgumu, ir pietiekami sarežģīts. Latvijas tiesību normās nav vadlīniju, pēc kādām metodēm nošķirt publisko un privāto tiesību līgumus (*Višķere, 2009., 4.lpp.*). Tiesu prakse (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2013., Nr. SKA-539/2013, 6.punkts; Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums, 2016., Nr. A420353113, SKA-607/2016, 7.punkts*), šķiet, ir devusi atzīstamus pamatkritērijus, pēc kura analīzes, iespējams līgumus nošķirt, šie kritēriji ir līguma mērķis, līguma priekšmets, līguma kopējais raksturs, līgumā ietvertie svarīgākie punkti. Turklāt kā pamatkritērijs, lai nošķirtu publisko tiesību līgumu no privāto tiesību līguma, atzīstams tas, vai publiskās personas rīcība ir publisko tiesību jomā vai privāto tiesību jomā. Tātad, lai nošķirtu publisko tiesību līgumu no privāttiesiska līguma, izšķirošais ir līguma priekšmets, kam jābūt publisko tiesību jomā, līguma kopējais raksturs un tajā ietvertie svarīgākie punkti, bez tam svarīgi ir novērtēt arī līguma mērķi,

ņemot vērā, ka publisko tiesību līgumu mērķis ir efektīva valsts pārvaldes funkciju veikšana un sabiedrības labuma iegūšana.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Publiskais līgums ir vienošanās, tas ir līgums, kas noslēgts vispirms sabiedrības un valsts interesēs. Publisko tiesību līgumi atbilst gan civiltiesisko līgumu prasībām, gan papildus satur arī publisko tiesību elementus. Tāpēc publisko tiesību līgumi uzskatāmi par vienu no valsts pārvaldes publiski tiesisko attiecību ar privātpersonu veidošanas instrumentiem.
2. Valsts pārvaldes iekārtas likums paredz tikai pamatnosacījumus, kas jāievēro publisko līgumu noslēgšanā, tāpēc publisko tiesību līgumu plaša izmantošana saistīta ar dažādu neskaidrību pārvarēšanu, kas valsts pārvaldes iestādes attur slēgt tiesisko attiecību noregulēšanai publisko tiesību līgumus.
3. Valsts pārvaldes jomā var slēgt šādus publisko tiesību līgumus: sadarbības līgumu, administratīvo līgumu, deleģēšanas līgumu, līdzdarbības līgumu, turklāt likumā var noteikt citus publisko tiesību līgumu veidus. Saturiski sadarbības līgums līdzinās līdzdarbības līgumam, atšķiras līguma subjekti – sadarbības līguma gadījumā tās ir divas publiskas personas, bet līdzdarbības līguma gadījumā publiska persona un privātpersona. Administratīvā līguma slēgšana var notikt gan obligātā kārtā, kad normatīvajos aktos ir paredzēts konkrētais jautājums atrisināt tikai izmantojot administratīvo līgumu, gan pēc izvēles.
4. Gadījumā, kad administratīvais līgums tiek izmantots kā izlīguma instruments, īpaša vērība jāveltī valsts pārvaldes darbības pamatprincipu iestrādei konkrētajā līgumā.
5. Valsts pārvaldes iekārtas likumā nav pietiekami detalizētas deleģēšanas un līdzdarbības līguma atšķirības, tāpēc praksē līgumi nošķirami aptverošas tiesību normu interpretācijas rezultātā. Pamatkritēriji, kas ņemami vērā lai nošķirtu publisko tiesību līgumu no privāto tiesību līguma ir līguma mērķis, uzdevumi, priekšmets, līguma kopējais raksturs, līgumā ietvertie svarīgākie punkti, kā publisku līgumu noslēgšanas vadmotīvu izvirzot efektīvu valsts pārvaldes funkciju veikšanu un sabiedrības labuma iegūšanu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (14.11.2001.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=55567>, sk.05.05.2019.
2. *Kārtība, kādā tiešās pārvaldes iestādes slēdz un publisko līdzdarbības līgumus, kā arī piešķir valsts budžeta finansējumu privātpersonām valsts pārvaldes uzdevumu veikšanai un uzrauga piešķirtā finansējuma izlietojumu* (20.06.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.317 ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=267073>, sk. 05.05.2019.
3. *Teritorijas attīstības plānošanas likums* (02.11.2011.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=238807>, sk. 05.05.2019.
4. *Valsts civildienesta likums* (07.09.2000). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/10944-valsts-civildienesta-likums>, sk. 05.05.2019.
5. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002.). LR likums ar groz. līdz 01.06.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=63545>, sk. 05.05.2019.
6. *Administratīvais līgums Nr.53-AL par tiesiskā strīda izbeigšanu administratīvajā lietā Nr. A42621808* (26.11.2009.). https://www.kp.gov.lv/files/lemumu_pielikumi/10_230108-53_09.pdf, sk. 05.05.2019.
7. Briede, J., Kovaļevska, A., Danovskis, E. (2016). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 351 lpp.
8. Būvniecības valsts kontroles birojs, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs (07.01.2016.). *Vienošanās par sadarbību*. http://bvkb.gov.lv/sites/default/files/1-2.5-1_-_vienosanas_par_sadarbibu_bvkb_ptac_2016_01_07.pdf, sk. 05.05.2019.
9. Dišlers, K. (2002). *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 274 lpp.
10. *Esfondi.lv* (2018). *Deleģēšanas līgumi ar pašvaldībām*. <https://www.esfondi.lv/delegesanas-ligumi-ar-pasvaldibam>, sk. 05.05.2019.

11. Eversheds Bitāns (29.06.2011.). *Valsts pārvaldes uzdevumu nodošanas analīze un rekomendācijas. Gala ziņojums*. https://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_jaunumi_1.pdf, sk. 05.05.2019.
12. Jakubaņecs, V. (1996). *Valsts un tiesību teorijas pamati*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija. 52 lpp.
13. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2016.gada 11.februāra lēmums lieta Nr. A420353113, SKA-607/2016*. <https://at.gov.lv/downloadlawfile/4275>, sk. 05.05.2019.
14. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 3.maija lēmums lietā Nr. SKA-539/2013*. <https://at.gov.lv/downloadlawfile/4275>, sk. 05.05.2019.
15. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2009.gada 30.janvāra lēmums lietā Nr. SKA-104/2009*. <https://at.gov.lv/downloadlawfile/4834>, sk. 05.05.2019.
16. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2013.gada 5.aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-399/2013*. <https://at.gov.lv/downloadlawfile/4443>, sk. 05.05.2019.
17. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija (09.03.2006.). *Līdzdarbības līgums par Latvijas tēla popularizēšanu kultūras jomā Čehijas Republikā*. <https://www.mfa.gov.lv/ministrija/lidzdarbibas-ligumi/lidzdarbibas-ligums>, sk. 05.05.2019.
18. Latvijas Republikas Tieslietu ministrija (06.08.2010.). *Līdzdarbības līgums par atsevišķu valsts pārvaldes uzdevumu veikšanu 2010. gadā programmas „Lībieši Latvijā 2008.–2012. gadam”*. <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/lidzdarbibas-ligums-par-atsevisku-valsts-parvaldes-uzdevumu-veksanu-2010-gada-programmas-libiesi>, sk.05.05.2019.
19. Levits, E. (26.06.2002.). Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, 95.
20. Litvins, G. (28.11.2013.). *Administratīvā procesa likuma ieviešanas ietekmes izvērtējums un efektīvizēšanas priekšlikumi*. https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/konference_g.litvins.pptx, sk. 05.05.2019.
21. LR Kultūras ministrija, Latgales plānošanas reģions (28.06.2010.). *Deleģēšanas līgums par valsts kultūras uzdevumu deleģēšanu kultūras jomā*. https://lpr.gov.lv/wp-content/uploads/2007/lpr-publikskais-parskats/Delegesanas_ligums_KM.pdf, sk.05.05.2019.
22. LZA Terminoloģijas komisija (2019). *Akadēmisko terminu datubāze AkadTerm. Līgums*. <http://termini.lza.lv/term.php?term=%C4%ABgums&list=%C4%ABgums&lang=LV>, sk. 05.05.2019.
23. Načisčionis, J. (2018). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 518 lpp.
24. Paine, F.J. (2002). *Vācijas vispārīgas administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 555 lpp.
25. Smiltēna, A., Kukle, G. (2016). *Vadlīnijas Administratīvo līgumu slēgšana*. https://www.tm.gov.lv/files/11_MjAxNi9UTVZhZGxpbmlqYXMucGRm/2016/TMVadlinijas.pdf, sk. 05.05.2019.
26. Valmieras pilsētas pašvaldības dome (27.02.2014.). *Sadarbības līgums. Par informācijas sniegšanu tiešsaistes režīmā, izmantojot Valsts reģionālās atbilstības aģentūras E-pakalpojumu infrastruktūru*. Pielikums lēmumam Nr.61. https://www.valmiera.lv/sites/default/files/61_lem_piel.doc, sk. 05.05.2019.
27. Ventpils pilsētas dome (27.04.2010.). *Deleģēšanas līgums*. Pielikums lēmumam Nr.82. https://www.ventpils.lv/lat/ventspils_parvalde/publikskie_dokumenti/delegesanas_ligumi/?doc=29600, sk. 05.05.2019.
28. Višķere, I. (03.02.2009.). Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista Vārds*, 5, 4.lpp.

Summary

Public administration is not possible without the application of public law contracts.

According to Section 12, Paragraph one of the State Administration Structure Law it is provided that in order to ensure the effective performance of the functions of State administration, the institution having jurisdiction shall, in accordance with the procedures laid down in law, enter into the following contracts governed by public law in the field of State administration: co-operation contracts, administrative contracts, delegation contracts, participation contracts, in addition, other types of public law contracts may be prescribed by law (Cabinet of Ministers regulations, however not by local government binding regulations).

A public contract is an agreement, a contract concluded first of all in the interest of the society, in the interests of the state. Public law contracts meet the requirements of both civil contracts and contain additionally elements of public law. Therefore, public law contracts are considered to be one of the tools of public administration for legal engagement with private individuals.

The Public Administration Structure Law has been found to provide only the basic conditions that must be observed in the awarding of public contracts, therefore the widespread

use of public law contracts involves overcoming various uncertainties that prevent public authorities from concluding public law contracts for the settlement of legal relationships.

It is recognized that according to the content a co-operation contract is similar to the participation contract, the subjects of the contract are different - in the case of a co-operation contract, they are two public persons, and in the case of a participation contract - a public person and a private person. The conclusion of an administrative contract may take place, in its turn, both in mandatory cases, when the relevant issue is provided for in the regulatory enactments only through an administrative contract, and optionally. In case an administrative contract is used as a settlement tool, particular attention should be paid to the implementation of the basic principles of the state administration in the particular contract. The State Administration Structure Law does not contain enough detail on the differences between the delegation and the participation contract, so in practice the contracts are distinguished between by the interpretation of the comprehensive legal norms.

The basic criteria to be taken into account in order to distinguish between a public law contract and a private law contract, are the purpose, tasks, subject-matter, the general nature of the contract, the most important points contained in the contract, and the effective implementation of public administration functions and public benefit as the guiding principle for the award of public contracts.

BŪVNICĪBAS VALSTS KONTROLES BIROJA TIESISKAIS STATUSS LEGAL STATUS OF THE STATE CONSTRUCTION CONTROL BUREAU

Jeļena Krauliša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jelena.kraulisa@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Ilga Krampuža** Mg.iur., Mg.soc.sc. lektore

Abstract. *The article is devoted to the study of the legal status of the State Construction Control Bureau and its development, thus concluding the importance and necessity of the State Construction Control Bureau. The results of the State Construction Control Bureau work in relatively short period, which provide an opportunity to conclude on the role of this state institution, but also evaluate the existing construction work control system in the country. In the article assessed the competence of the State Construction Control Bureau, as well as the rights, duties and function assigned to construction work inspectors of Bureau.*

Keywords: *construction work inspectors, control of the construction, State Construction Control Bureau*

Jebkuras būves būvniecības process ir saistīts ar potenciālu personu un arī sabiedrības drošības apdraudējumu. It īpaši gadījumos, kad notiek publisko ēku būvniecība, jo šāda veida ēkās visvairāk uzturas lielāks vai mazāks cilvēku kopums. Saskaņoties ar sabiedrības drošības jautājumu, klājā nāk kontroles institūts, kura ietvaros noteiktajai apdraudējuma jomai tiek izveidota kontroles institūcija ar mērķi novērst vai pēc iespējas samazināt sabiedrības drošības apdraudējumu. Minētais ir attiecināms arī uz būvniecības jomu, normatīvajos aktos nosakot būvniecības kontroles veikšanas noteikumus un kārtību, kas Latvijas Republikā tika reformēts pēc 2013.gadā notikušās Zolitūdes traģēdijas. Viens no reformas rezultātiem ir Būvniecības kontroles biroja darbības uzsākšana, nododot tā kompetencē atsevišķi ēku un būvju būvniecības un ekspluatācijas kontroli.

Ņemot vērā to, ka cilvēki visos gadsimtos ir būvējuši ēkas un to, ka būvniecības process nepārtraukti attīstās, ietekmējot arī būvniecības kontroles procesu, pakārtotot to atbilstošā laika būvniecības procesam, būvniecības kontroles aktualitātei ir pastāvīgs raksturs. Papildus tam, ņemot vērā, ka vairākas Latvijas Republikas pilsētu pašvaldības apgūst Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļus, izmantojot tos būvniecībai, Būvniecības valsts kontroles birojs tiek aktīvi iesaistīts šādas būvniecības kontrolē.

Pētījuma mērķis ir izpētīt Būvniecības valsts kontroles biroja tiesisko statusu, nosakot tā galvenos pienākumus un tiesības, kā arī būvniecības kontroles tiešajam izpildītājam - būvinspektoram noteiktus pienākumus un tiesības.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai tika noteikti sekojoši *pētījuma uzdevumi*:

- 1) izpētīt būvniecības kontroli reglamentējošos normatīvos aktus, nosakot Būvniecības valsts kontroles biroja kompetenci;
- 2) noteikt galvenos Būvniecības valsts kontroles biroja pienākumus un tiesības;
- 3) konstatēt būvinspektoram noteikto tiesisko statusu būvniecības kontroles veikšanā.

Pētījuma objekts ir būvniecības kontroles institūciju tiesiskais statuss, savukārt pētījuma priekšmets ir Būvniecības kontroles biroja tiesiskais statuss.

Pētījuma izstrādes gaitā tika izmantotas sekojošas pētījuma metodes: analītiskā metode, kas izmatota nosakot Būvniecības valsts kontroles biroja un būvinspektoru tiesības un pienākumus; salīdzinošā metode, kas izmantota, lai noteiktu kā praksē tiek īstenoti tiesību normu priekšraksti; gramatiskā un teleoloģiskā metode, kas izmantota, lai izpētītu Būvniecības valsts kontroles biroja darbību reglamentējošo normatīvo aktu priekšrakstus un tiesību normu saturu, kā arī vēsturiskā metode, lai noteiktu Būvniecības valsts kontroles biroja dibināšanas priekšnoteikumus.

Ikvienam Latvijas Republikas iedzīvotājam, pamatojoties uz Satversmē noteiktajām cilvēka pamattiesībām ir tiesības uz īpašumu un tiesības uz dzīvi labvēlīgā vidē. Minētās

pamattiesības un to īstenošana ir cieši saistīta ar būvniecības tiesībām, kuru ievērošanas kontrole valsts līmenī ir nodota Būvniecības valsts kontroles birojam (turpmāk tekstā - Birojs).

Birojs ir ekonomikas ministra pakļautībā esošā tiešās pārvaldes iestāde, kuras mērķis ir atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kompetencei nodrošināt kvalitāti un drošību būvniecības jomā (*Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums, 2014., 1.punkts*). Līdz ar to ir konstatējams, ka Birojs ir valsts pārvaldes sistēmas subjekts, kas īsteno būvniecību reglamentējošo normatīvo aktu praktisku izpildi, sava veida saimnieciskās darbības vadībā (*Stucka, 2009., 22.lpp.*). Birojs ir salīdzinoši nesen nodibināta iestāde, kas savu darbību sāka vien 2014.gada 1.oktobrī, tas ir, tās darbojas nepilnus piecus gadus (*Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums, 2014., 1.punkts*). Neskatoties uz to, no Birojam nodoto funkciju realizēšanas rezultātiem ir iespējams secināt arī par tā nozīmi būvniecības kontroles nodrošināšanā. Ņemot vērā to, ka Satversmes 115.pants tiesību uz labvēlīgu vidi nodrošināšanai neparedz vides nemainīgumu un līdz ar to arī pieļauj to pārveidošanu, tostarp būvniecību, tas arī neliedz īstenot personu ekonomiskās un sociālās intereses (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2008., Nr. 2007-11-03., 15.punkts*). Savukārt, lai ekonomiskās un sociālās intereses nepārsniegtu to īstenošanas pieļaujamās robežas tiesību uz labvēlīgās vides kontekstā, viens no to kontroles veidiem arī ir būvniecības kontrole.

Kā viena no svarīgākajām Biroja funkcijām ir būvdarbu valsts kontroles nodrošināšana un būvju pieņemšana ekspluatācijā noteiktajos gadījumos – ja tiek veikta jaunu publiku ēku būvniecība un ekspluatācijā nodotās publiskās ēkas pārbūve, kurās paredzēts vienlaikus uzturēties vairāk kā 100 cilvēkiem; ja tiek veikta tādu būvju būvniecība, kurām ir piemērojama ietekmes uz vidi novērtēšanas procedūra, piemēram, jaunbūvējamo automaģistrāļu un ātrsatiksmes autoceļu būvniecībā; ja tiek veikta jaunu būvju būvniecība vai ekspluatācijā nodotu būvju pārbūve, ja ieceres iesniedzējs ir pašvaldība un publisku būvdarbu līguma līgumcena ir 1,5 miljoni eiro vai lielāka (*Būvniecības likums, 2013., 6¹.panta pirmās daļas 1.punkts*). Tādējādi, Birojs veic publisko ēku būvniecības kontroli, lai novērstu personu, kas tajā uzturēsies, drošības apdraudējumu, ēku, kuru būvniecībai ir jāveic ietekmes uz vidi novērtējums, lai novērstu vai samazinātu tādu ietekmi uz vidi, kas var nodarīt kaitējumu un aizskart personu tiesības un dzīvi labvēlīgā vidē, bet pašvaldības realizētu ēku būvniecību, kuru kopējās izmaksas pārsniedz 1,5 miljoni euro, lai novērstu pašvaldības budžeta līdzekļu izšķērdēšanu un novērstu personu apdraudējumu, jo bieži šādas ēkas ir arī publiskās ēkas.

Izvērtējot Biroja kompetenci atsevišķi grupu ēku būvniecības kontrolē, autore secināja, lai lielākā mērā novērstu sabiedrības drošības apdraudējumu, kas var rasties normatīvajiem aktiem neatbilstoša būvniecības procesā un tā rezultātā uzceltā ēkā, nepieciešams paplašināt noteiktās ēku grupas. Līdz ar to, autore piedāvā noteikt būvniecības kontroli pār daudzīvokļu māju būvniecību, kurā plānots izbūvēt vai pārbūvēt vismaz piecus stāvus un ierīkot vismaz četrdesmit dzīvokļus, nodot Biroja kompetencē. Ņemot vērā, ka līdzīgi publiskām ēkām daudzīvokļu mājās var uzturēties vienlaicīgi ap 100 cilvēkiem, autores ieskatā, šādu ēku būvniecībā ir nepieciešama valsts līmeņa kontrole. Par labu autores priekšlikumam var norādīt, ka daudzīvokļu dzīvojamās mājās tiek izbūvēti vai pārbūvēti īpašas bīstamības avoti kā elektroapgāde vai gāzesvads, kuru izbūve normatīvajiem aktiem neatbilstošā veidā, ēkas ekspluatācijas laikā var radīt ne tikai apdraudējumu cilvēku drošībai, bet arī kaitējumu cilvēku veselībai, dzīvībai un kaitējumu videi.

Tāpat Birojs veic būvvaldes funkcijas un līdz ar to arī būvniecības kontroli attiecībā uz Aizsardzības ministrijas, tās padotības iestādes vai būvju būvniecību. Tas nozīmē, ka būvniecības kontrole pār šādu būvju būvniecības procesu tiek iekļauta Biroja ekskluzīvā kompetencē, kuras Birojs īsteno sākot no 2015.gada 1.jūlija (*Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums, 2014., 17.punkts*).

Būvobjektos, kuri ir pakļauti Biroja valsts kontrolei, tas pilda būvvaldei noteiktas kontroles funkcijas, tas ir, Birojs veic būvniecības procesa kontroli un būvniecības atbilstības

būvniecību regulējošu normatīvo aktu prasībām atbilstības kontroli, norīko būvinspektoru kontrolei objektā un nosaka obligāto būvlaukuma apmeklējuma grafiku, atbilstošajos gadījumos minēto grafiku nosakot, izvērtējot būvuzraudzības plānā noteiktos galvenos būvdarbu posmus, kā arī pieņem būvi ekspluatācijā (*Būvniecības likums, 2013., 61.panta pirmā daļa*). Kā vēl viena funkcija, kas ekskluzīvi ir noteikta Birojam un ir saistīta ar būvniecības procesa kontroli ir nodrošināt būvniecības pārraudzībai un kontrolei nepieciešamās būvniecības informācijas sistēmas darbību (*Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums, 2014., 4.punkts*).

Saskaņā ar statistikas datiem, būvdarbu kontroles jomā Birojs 2017.gadā nodrošināja būvdarbu kontroli 279 objektos, kopsummā veicot 785 pārbaudes, kuru starpā 111 būvobjekti tika pieņemti ekspluatācijā (*Putnika, 2018., 13.lpp.*). Pārbažu rezultātā Birojs konstatējis, ka 37% no pārbaudāmiem objektiem ir pieļauti pārkāpumi. No tā izriet, ka galvenās problēmas, kas saistāmas ar pārkāpumiem būvprojektos, izpaužas kā neatbilstošu būvmateriālu izvēlē un iestrādāšanā būvobjektos. Līdz ar to, konstatējama problēma, kas ir raksturīga arī būvvaldes īstenotajai būvniecības kontrolei, ka kontroles institūcijas neveic pilnīgu būvprojekta un tajā iekļauto tehnisko risinājumu pārbaudi, bet tikai formāli saskaņo būvprojektu, pārbaudot tikai galveno projektēšanas nosacījumu izpildi. Tas tiek apstiprināts arī ar to, ka 25% no objektiem, kuros 2017.gadā tika veikta ekspluatācijas kontrole, tika atzīti par nedrošiem kļūdaino būvprojektu un būvdarbu dēļ (*Putnika, 2018., 14.lpp.*).

Kā vienu no iespējam šādu pārkāpumu un nepilnību novēršanai, Birojs norāda iekšējās kvalitātes kontroles sistēmas ieviešana katrā būvobjektā, jo Birojs secinājis, ka objektos ar šādas kontroles sistēmas esamību, pārkāpumu īpatsvars ir mazāks (*Putnika, 2018., 14.lpp.*). Arī autore daļēji piekrīt šādam piedāvājumam, jo, novēršot iespējamus pārkāpumus iekšēji jau no paša sākuma, netiks radīti smagāki pārkāpumi, taču, autoresprāt, pilnībā pārkāpumi šādā veidā netiks novērsti.

Tā kā Birojs veic būvju pieņemšanu ekspluatācijā, tad tam ir noteikts uzdevums veikt būves ekspluatācijas uzraudzību un kontroli, veicot ekspluatācijas drošuma apskati un novērtēšanu (*Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums, 2014., 3.punkta 3.2.apakšpunkts*). Saskaņā ar statistikas datiem par 2017. gadā veiktajām ekspluatācijas kontrolēm, Birojs norāda, par bīstamam atzītas un ierobežota ekspluatācija ir noteikta 41 publiskajai ēkai (*Putnika, 2018., 14.lpp.*). Savukārt 205 ēkās tika konstatētas problēmas ar mehānisko stiprību un stabilitāti (*Putnika, 2018., 14.lpp.*). Tādējādi, pamatojoties uz apskates rezultātiem, tiek aizsargāta sabiedrības drošība un tiek būves īpašniekam tiek uzlikts par pienākumu novērst kaitējuma nodarīšanas riskus.

Kā jau minēts, būvniecības un būvlaukuma kontrolei Birojs norīko būvinspektoru. Biroja būvinspektori ir personas, kuras ir tiesīgas veikt būvdarbu kontroli (*Būvniecības likums, 2013., 18.pants*). Ir konstatējams, ka būvinspektora kā tiešā būvdarbu kontroles veicēja tiesiskais statuss apveltī to kā ar pienākumiem, tā arī ar tiesībām, ko paredz vairāki būvniecības procesa regulējošie normatīvie akti.

Lai veiktu būvdarbu kontroli, būvinspektoriem ir tiesības apskatīt un pārbaudīt būvi un būvlaukumus būvdarbu laikā (*Būvniecības likums, 2013., 18.panta trešā daļa*). Tā kā šādas būvinspektora tiesības ir noteiktas normatīvajā regulējumā – Būvniecības likuma 18.panta trešajā daļā – gadījumā, ja fiziska vai juridiska persona liedz vai kavē būvinspektoram īstenot šādas tiesības, iekļūšanai būvē vai būvlaukumā būvinspektors ir tiesīgs izmantot aizvītojamā izpildi un fizisku spēku saskaņā ar rajona (pilsētas) tiesas tiesneša lēmumu, kas pieņemts, pamatojoties Biroja pieteikumu un tam pievienotajiem materiāliem (*Būvniecības likums, 2013., 18.panta trešā daļa*).

Lai pilnvērtīgāk nodrošinātu būves vai būvlaukumu apskati, būvinspektoram ir tiesības pieprasīt būvdarbu laikā atbrīvot telpas, padarot tās pieejamas, un atsegt būvju daļas, ar nolūku pārbaudīt uzbūvēto konstrukciju, ja rodas šaubas par konstrukcijas drošumu (*Vispārīgie būvnoteikumi, 2014., 143.4.punkts*). Tādā veidā būvinspektoram tiek dota iespēja pārbaudīt

visas pamatotas šaubas par būves drošumu un to konstrukciju kvalitāti, kā arī būvniecības procesu reglamentējošo normatīvo aktu ievērošanu.

Nereti veicot būvniecības vai būves ekspluatācijas kontroli tiek konstatēts, ka būvniecības vai ēkas ekspluatācija tiek veikta neatbilstoši attiecīgo normatīvo aktu prasībām jeb patvaļīgi. Par patvaļīgo būvniecību tiek atzīstas visi būvdarbi, kas uzsākti vai tika veikti neatbilstoši būvniecības reglamentējošo normatīvo aktu prasībām, piemēram, nesāņemot būvatļauju (*Būvniecības likums, 2013., 18.pantā otra daļa*). Tāpat par patvaļīgu būvniecību Būvniecības likuma izpratnē tiek atzītas būves, kuras tiek izmantotas neatbilstoši būvprojektā noteiktajam ekspluatācijas veidam. Šādos gadījumos tiek likumīgi ierobežotas Satversmes 105.pantā noteiktās tiesības uz īpašumu (*Balodis, 2011., 468.lpp.*). Ņemot vērā to, ka patvaļīga būvniecība var radīt draudus vai kaitējumu sabiedrības vai tās daļas drošībai, tika noteikts minētais īpašuma tiesību ierobežošanas gadījums.

Patvaļīgas būvniecības konstatēšanas gadījumos būvinspektoram ir noteiktas atšķirīgas pilnvaras. Tas izpaužas tādējādi, ka tad, ja patvaļīga būvniecība tiek konstatēta būvdarbu laikā, par tās apturēšanu ir tiesīgs lemt pats būvinspektors, noradot to atzinumā. Šāda būvdarbu apturēšana ir spēkā līdz būvvalde pieņem lēmumu par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu vai būvniecības turpināšanas atļaujas saņemšanai, tas ir būvdarbu legalizācijai (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2016., SKA-1056/2016, 8.punkts*). Savukārt gadījumā, kad tiek konstatēts, ka būve tiek izmantota pretēji būvprojektā noteiktajam ekspluatācijas mērķim, būvinspektors ir tiesīgs tikai sastādīt atzinumu par konstatēto faktu, bet galīgo lēmumu, tostarp par būves ekspluatācijas aizliegumu, ir tiesīga pieņemt būvvalde, pat gadījumos, ja būvniecības kontrole ir Biroja kompetencē.

Izvērtējot to, ka būvvaldēm ir noteikta ekskluzīva kompetence lemt par būves ekspluatācijas aizliegumu, autore secināja, ka tā ir normatīvā regulējuma nepilnība. Pēc autores domām gan labas pārvaldības principam, gan procesuālās ekonomijas principam atbilstoši būtu piešķirt Birojam tiesības patstāvīgi lemt par būvniecības pārtraukšanu vai būves ekspluatācijas aizliegumu tām būvēm, kas atrodas Biroja kompetencē.

Līdzīgu nostāju vienā no Jurista Vārda publicētajiem rakstiem ir paudusi arī Liepājas pilsētas Būvvalde (*Bože, 2018., 22.lpp.*). Tā norādījusi, ka normatīvajā regulējumā būtu nepieciešams noteikt Birojam kompetenci patstāvīgi vest administratīvā pārkāpuma lietu par konstatētajiem pārkāpumiem būvniecības procesā. Šobrīd ir noteikts, ka administratīvo sodu par būvniecības pārkāpumiem var uzlikt pašvaldību būvvalžu būvinspektori vai administratīvā komisija. Pēc autores domām, Liepājas pilsētas būvvaldes priekšlikums ir atzīstams par pamatotu, jo nodrošinot Biroja tiesības izskatīt būvniecības procesa pārkāpuma lietas attiecīgo ēku vai būvju būvniecībā, tiktu nodrošināta pilnīga Biroja kompetence būvniecības procesa kontroles īstenošanā.

Tā kā būvniecības kontroles būtiska sastāvdaļa ir būves un būvlaukuma apsekošanas, tad būvinspektoru pienākums, veicot pārbaudi, ir pārliecināties par to, ka izpildīti reglamentējošo normatīvo aktu prasības. Tās, piemēram, ir būvdarbu veikšana nepieļaujot atkāpes no būvatļaujas, akceptētās apliecinājuma kartes vai paskaidrojuma raksta nosacījumiem un normatīvajiem aktiem, būvdarbu veikšanai nepieciešamās dokumentācijas esamība būvlaukumā, būvdarbu veikšana ievērojot vides aizsardzības prasības, būvdarbu veicējiem ir spēkā esoša obligātās civiltiesiskās apdrošināšanas polise un citi (*Vispārīgie būvnoteikumi, 2014., 139.punkts*).

Birojs būvinspektoru personā sadarbojas ar vairākām citām valsts pārvaldes iestādēm. Tādējādi, ja būvinspektors konstatē, ka būvizstrādājumiem nav atbilstošas ekspluatācijas īpašību deklarācijas, tas sniedz rakstisku informāciju par konstatētajiem apstākļiem Patērētāju aizsardzības centram (*Būvizstrādājumu tirgus uzraudzības kārtība, 2014., 6.2. un 6.3.2.punkti*). Savukārt gadījumā, ja apsekošanas laikā konstatēti darba aizsardzības reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpumi, būvinspektoram ir pienākums informēt par to Valsts darba

inspekciju, bet gadījumā, ja tiek konstatētas atkāpes no vides aizsardzības prasībām, kas radījušas vai var radīt bīstamību vai būtisku kaitējumu, būvinspektors informē institūciju, kura veic vides valsts kontroli, piemēram, Valsts vides dienestu (*Vispārīgie būvnoteikumi, 2014., 140.2.punkts*). Tādējādi pēc autores domām tiek nodrošināta labas pārvaldības principa īstenošana, galvenokārt nodrošinot personu tiesības uz drošību, kas ir īpaši aktuāls būvniecības nozarē.

Gadījumā, kad apskates laikā būvinspektors konstatē atkāpes no vides prasībām, kas radījušas vai var radīt bīstamību vai būtiski kaitējumu, vai būvizstrādājumu atbilstību apliecināšanas dokumentācijas neesamību būvlaukumā vai būvdarbu vadītāja neesamību būvlaukumā viņš ir tiesīgs apturēt būvdarbus, par to uzrakstot attiecīgu atzinumu (*Vispārīgie būvnoteikumi, 2014., 142.punkts*). Atzinumā tiek izklāstītas konstatētas neatbilstības un noteikti nosacījumi to novēršanai. Līdz ar to tiek nodrošināta vienas no Satversmē noteiktām pamattiesībām – tiesības uz dzīvi labvēlīgā vidē īstenošana.

Minētais būvinspektora atzinums pēc tiesiskās dabas ir atzīstams par starplēmumu, uz kura pamata iestāde pieņem administratīvo aktu, kurā tā vēlreiz atzīst konstatētos faktus, piemēram, patvaļīgu būvniecību (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2017., SKA-1488/2017, 6.punkts*). Līdz ar to, tas ir visai bieži sastopama problēma, kad ar būvinspektora lēmumu tiek pieņemts galīgais rezultāts attiecībā uz būvi, tās neatbilstību normatīvajiem aktiem un trūkumiem. Diemžēl arī iestādes – būvvaldes vai citas institūcijas, kas pilda būvvaldes funkcijas – visai bieži kļūdaini atzīst būvinspektora lēmumu par pareizu, nepārbaudot tā kompetenci konkrētajā lietā. Tādējādi rodas gadījumi, kad tiek pieņemti prettiesiski būvvaldes lēmumi.

Savukārt ir atsevišķi gadījumā, kad būvinspektoram ir pienākums apturēt būvniecību. Šādi gadījumi ir, ja apsekošanas rezultātā būvinspektors konstatē, ka nav saņemta būvatļauja būvdarbu veikšanai un pirms to uzsākšanas nav izpildīti būvatļaujas nosacījumi (projektēšanas nosacījumi un būvlaukuma sagatavošanas nosacījumi) vai arī pirms būvdarbu uzsākšanas nav akceptēta apliecinājuma karte vai paskaidrojuma raksts. Tāpat būvinspektora pienākums ir pieņemt lēmumu par būvdarbu apturēšanu, ja tiek konstatēts, ka būvdarbi notiek, pieļaujot atkāpes no būvatļaujas, akceptētas apliecinājuma kartes vai paskaidrojuma raksta nosacījumiem un neievērojot būvniecību reglamentējošos normatīvos aktus vai konstatē, ka būvlaukumā neatrodas būvdarbu veikšanai nepieciešamā dokumentācija.

Būvinspektoram ir pienākums par katru pārbaudi sagatavot normatīvajiem aktiem atbilstošu atzinumu, taču tam ir noteikts izņēmums, ka atzinumu var nesagatavot gadījumā, ja apsekošanas rezultātā tiek sagatavots cits dokuments, kurā tiek ietverti apsekošanas rezultāti, piemēram, izziņa par būves neesību. (*Vispārīgie būvnoteikumi, 2014., 134. un 135.punkti*). Tādējādi, gadījumā ja apsekošanas laikā tiek konstatēts, ka būve dabā neeksistē, būvinspektoram ir tiesības sagatavot izziņu par būves neesamību, kā dēļ tajā vairs netiks veikta apskate saistībā ar šo būvi.

Papildus tam normatīvajos aktos ir noteikts būvinspektoram ir pienākums kontrolēt tādu atlikto būvdarbu pabeigšanu, kas ir minēti aktā vai izziņā par būves neesību. Ir jāpiemin, ka šāds pienākums ir noteikts arī attiecībā uz jebkuru aktā minēto atlikto būvdarbu pabeigšanu (*Ēku būvnoteikumi, 2014., 190.punkts*). Tādējādi ir secināms, ka Birojs būvinspektora personā veic būvniecības kontroli līdz pilnīgai objekta pieņemšanai ekspluatācijā, neatkarīgi no tā vai būvdarbi tajā tiek pabeigti uzreiz vai atlikti kāda iemesla dēļ.

Birojs veic būvniecības kontroli arī pirms būvvalde izdod būvatļauju, kas izpaužas būvniecības ieceres realizācijas vietas pārbaudē ar nolūku pārliecināties, ka tajā nav veikta patvaļīga būvniecība. Līdz ar to ir konstatējams, ka būvniecības kontrole tiek aizsākta līdz ar būvniecības ieceres iesniegšanu būvvaldē. Ņemot vērā to, ka Būvniecības likuma 21.panta sestajā daļā ir noteikts, ka būvinspektors veic arī ekspluatācijā pieņemtas būves drošuma kontroli, autore secina, ka Biroja īstenotā būvniecības kontrole netiek izbeigta ar būves

pieņemšanu ekspluatācijā, bet turpinās arī būves ekspluatācijas laikā (*Būvniecības likums, 2014., 21.panta sestā daļa*). Tādējādi, veicot vispārīgo vizuālo apskati, kuras laikā būvinspektors fiksē un novērtē redzamos bojājumus, tiek sagatavots atzinums, kura rezultāti var būt par pamatu būves, tās daļas vai iebūvēto būvizstrādājumu detalizētai tehniskajai izpētei. Līdz ar to, tiek nodrošināts galvenais būvniecības kontroles mērķis – būvniecību un tās procesu reglamentējošo normatīvo aktu ievērošana, īstenojot Satversmes 105. un 115.pantā noteiktās cilvēka pamattiesības – tiesības uz īpašumu un tiesības uz dzīvi labvēlīgā vidē.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Birojs veic tikai Būvniecības likuma 6¹.panta pirmās daļas 1.punktā noteikto ēku un būvju būvniecības procesu, kā mērķis ir valsts pārvaldes uzdevumu īstenošana un Satversmē noteikto pamattiesību nodrošināšana. Autores ieskatā, minētā mērķa īstenošanai Biroja kompetencē ir jānodod arī daudzīvokļu māju būvniecība. Līdz ar to autore piedāvā papildināt Būvniecības likuma 6¹.panta pirmās daļas 1.punktu ar d) apakšpunktu sekojošā redakcijā:
“d) tādu daudzīvokļu māju pārbūvi vai izbūvi, kurā plānots izbūvēt vai kurā ir izbūvēti vismaz pieci stāvi un vismaz četrdesmit dzīvokļus”, kā arī Ministru kabineta 2014.gada 30.septembra noteikumu Nr.576 “Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums” 3.1.apakšpunktu ar 3.1.4.apakšapakšpunktu sekojošā redakcijā:
“3.1.4. tādu daudzīvokļu māju pārbūvi vai izbūvi, kurā plānots izbūvēt vai kurā ir izbūvēti vismaz pieci stāvi un vismaz četrdesmit dzīvokļus”.
2. Biroja īstenotās būvniecības kontroles tiešais izpildītājs ir Biroja būvinspektors, kuram ir piešķirtas tiesības rīkoties Biroja vārdā, veicot būvniecības un būvlaukuma pārbaudi un apsekošanu, kā arī pienākumi attiecīgi rīkoties, ja būvniecības procesā un/vai būvlaukumā tika konstatētas neatbilstības normatīvo aktu prasībām.
3. Galīgo lēmumu apturēt būvdarbu vai uzlikt par pienākumu tos legalizēt pieņem attiecīgās pašvaldības būvvalde, arī tad, ja būvniecības kontrole attiecīgajā būvobjektā ir Biroja kompetencē. Lai nodrošinātu Biroja pilnīgu kompetenci attiecīgo grupu ēku un būvju būvniecības kontroles procesā, autore piedāvā piešķirt Birojam tiesības izskatīt būvniecības pārkāpumu lietas to kompetencē esošajā būvniecības kontrolē. Līdz ar to autore piedāvā papildināt Būvniecības likuma 6¹.panta pirmās daļu ar 8¹.punktu sekojošā redakcijā:
“8¹) izskata būvniecības noteikumu pārkāpumu lietas šā panta pirmās daļas 1.punktā noteikto ēku būvniecības procesā”, kā arī Ministru kabineta 2014.gada 30.septembra noteikumu Nr.576 “Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums” 3.punktu ar 3.14.apakšpunktu sekojošā redakcijā:
“3.4. izskatīt būvniecības noteikumu pārkāpumu lietas šā punkta 3.1.apakšpunktā noteikto ēku būvniecības procesā”.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Būvizstrādājumu tirgus uzraudzības kārtība* (25.03.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.156. ar groz. līdz 15.04.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=265254>, sk. 15.04.2019.
2. *Būvniecības likums* (09.07.2013.). LR likums ar groz. līdz 24.04.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=258572>, sk. 24.04.2019.
3. *Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums* (30.09.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.576. ar groz. līdz 10.04.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=269202>, sk. 10.04.2019.
4. *Ēku būvnoteikumi* (02.09.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.529. ar groz. līdz 13.04.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=269164>, sk. 13.04.2019.
5. *Vispārīgie būvnoteikumi* (19.08.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.500. ar groz. līdz 14.04.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=269069>, sk. 14.04.2019.
6. Balodis, K. (2011). Latvijas Republikas Satversmes 105.panta komentāri. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 459.-478.lpp.

7. Bože, M. (12.06.2018.). Nozare atbalsta būvniecības regulējuma uzlabojumus, tomēr ir arī jauni priekšlikumi. *Jurista Vārds*, 24, 22.-25.lpp.
8. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2016.gada 19.jūlija lēmums lietā SKA-1056/2016.* <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/buvniecibas-tiesibas?lawfilter=1>, 13.04.2019.
9. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 22.decembra spriedums lietā SKA-1488/2017.* <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/buvniecibas-tiesibas?lawfilter=1>, sk. 13.04.2019.
10. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008.gada 17.janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03.* http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2007-11-03_Spriedums.pdf, 20.04.2019.
11. Putnika, L. (12.06.2018.). Būvniecības kontroles biroja darbība. *Jurista Vārds*, 24, 12.-15.lpp.
12. Stucka, A. (2009). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Juridiskā koledža. 352 lpp.

Summary

The legislator has based on the prevention of the threat of human fundamental rights and implementation of the functions of the state administration, which determines the competence of the State Construction Control Bureau in the construction process. The author believes that the reduction of public safety risks, including the control of multi-apartment buildings, should be delegated to the Bureau. Thus, a multi-apartment house that could accommodate about 100 people at the same time as the construction of public buildings would be subject to state construction control.

The review of construction infringement proceedings is within the competence of the relevant local government building board or administrative commission. The author believes that it is necessary for the Bureau to have the right to consider the violations of construction process found in the buildings under their supervision. Therefore, the Bureau's full competence in the control of the construction process will be ensured.

KASĀCIJAS TIESVEDĪBAS IEROSINĀŠANAS PROCESUĀLĀ KĀRTĪBA KRIMINĀLPROCESĀ *INITIATION OF THE CASSATION PROCEDURE IN CRIMINAL PROCEEDINGS*

Kristīne Laganovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, iusk@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Ilona Bulgakova** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *On June 14, 2018, the Constitutional Court delivered the judgment in the case no. 2017-23-01 On Compliance of the Second and the Third Part of Section 573 of the Criminal Procedure Law with the First Sentence of Article 92 of the Constitution of the Republic of Latvia. The Constitutional court held to recognise the second and the third part of Section (573) of the Criminal Procedure Law, insofar it provides that the matter on initiating cassation proceedings in criminal procedure is decided by one judge, without providing reasoning for refusal to initiate cassation proceedings in criminal procedure, as being incompatible with the first sentence of Article 92 of the Constitution of the Republic of Latvia. Subsequently, the Criminal Procedure Law was amended and amendments came into force on October 25, 2018. The amendments provide that in order to decide on an issue regarding the initiation of cassation proceedings, cassation complaint or protest shall be examined by three judges. The composition of the court and the time when the court will be decided on the initiation of the cassation proceedings shall be notified to the person who lodged the complaint or protest, as well as to the person whose rights and interests are violated by the complaint or protest.*

Keywords: *cassation procedure, decision on initiation of cassation procedure, refusal to initiate proceedings.*

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir vienas no vissvarīgākajām pamattiesībām. Pieeja efektīvai tiesu sistēmai ir garantēta Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. un 13.pantā un Eiropas Savienības pamattiesību hartas 47.pantā. Papildus tam, ka pieeja efektīvai tiesu sistēmai ir pamata tiesība, efektīva tiesu sistēma arī palielina sabiedrības uzticību (*European Commission, 2015, p.102*).

Latvijā pastāv trīspakāpju tiesu sistēma, kurā ietilpst kasācijas instances tiesa (*Par tiesu varu, 1992., 43.panta otrā daļa*). Kriminālprocesā kasācijas instances tiesa vērtē tikai *quaestiones iuris*, proti, jautājumus par materiālo un procesuālo tiesību normu piemērošanas pareizību. Kasācijas instances tiesa pārbauda apelācijas instances tiesas nolēmuma tiesiskumu (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2018., Nr. SKK-615/2018, 7.punkts*), taču pierādījumu vērtēšana neietilpst tās kompetencē. Kasācijas instances tiesas kompetencē kriminālprocesā ietilpst pārbaudīt, vai apelācijas instances tiesa nav pārkāpusi Kriminālprocesa likumā izvirzītās prasības pierādījumu vērtēšanā, vai pareizi piemērots Krimināllikums, kvalificējot noziedzīgo nodarījumu un nosakot sodu (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2017., Nr. SKK-166/2017, 11.punkts*).

Raksta mērķis ir aplūkot kasācijas tiesvedības ierosināšanas procesuālo kārtību kriminālprocesā, kas izriet no normatīvā regulējuma, kā arī Augstākās tiesas praksi. Raksta uzdevumi: 1) analizēt kasācijas tiesvedības ierosināšanas kārtību; 2) analizēt kasācijas tiesvedības ierosināšanas praksi; 3) analizēt grozījumu Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL), kas stājās spēkā 2018.gada 25.oktobrī, ietekmi uz lietu izskatīšanas termiņiem kriminālprocesā kasācijas instances tiesā. Ņemot vērā darba apjomu, kā arī minētos KPL izdarītos grozījumus, autore darbā aplūkos kasācijas instances tiesas praksi attiecībā uz kasācijas tiesvedības ierosināšanu laika posmā no 2018.gada 25.oktobra līdz 2019.gada 31.martam. Salīdzinājumā tiks aplūkoti attiecīgie statistikas dati arī no 2018.gada 1.janvāra līdz 2018.gada 31.martam.

Rakstā izmantotas vairākas pētniecības metodes. Tiesību salīdzinošā metode izmantota, lai analizētu nacionālo normatīvo regulējumu un attiecīgos pieejamos statistikas datus. Vēsturiskā metode izmantota, lai pārlūkotu normatīvo aktu attīstību konkrētajā jautājumā un tiesu praksi noteiktā laika periodā. Darbā izmantota arī literatūras analīzes metode normatīvo

aktu un tiesu prakses materiālu analizē un vērtējumā, kā arī statistikas datu izpētē izmantota statistikas analīzes metode. Izmantota arī gramatiskā metode un teleoloģiskā metode, lai analizētu kasācijas tiesvedības ierosināšanas kārtību regulējošo tiesību normu saturu un mērķi.

Lai gan civilprocesa, gan administratīvā procesa, gan kriminālprocesa ietvaros personai likums paredz tiesības iesniegt kasācijas sūdzību un kasācijas kārtībā lietu skata attiecīgi kāds no Augstākās tiesas (kopš 2018.gada 28.novembra – arī Senāta) departamentiem (Civillietu departaments, Administratīvo lietu departaments un Krimināllietu departaments), normatīvais regulējums attiecībā uz kasācijas tiesvedības ierosināšanu atšķiras.

Gan civilprocesā (*Civilprocesa likums, 1998., 464.pants*), gan administratīvajā procesā (*Administratīvā procesa likums, 2001., 338.pants*) jautājumu par kasācijas tiesvedības ierosināšanu izlemj tiesnešu kolēģija triju tiesnešu sastāvā, taču KPL šāda kārtība līdz 2009.gadam nebija paredzēta. KPL paredzēja, ka pārsūdzēšana kasācijas kārtībā ir rakstveida kasācijas protesta vai sūdzības iesniegšana Augstākajā tiesā par tāda apelācijas instances tiesas nolēmuma tiesiskumu, kurš vēl nav stājies spēkā, nolūkā panākt tā atcelšanu pilnībā vai kādā tā daļā vai arī tā grozīšanu juridisku iemeslu dēļ (*Kriminālprocesa likums, 2005., 569.panta pirmā daļa*). Kopš KPL pieņemšanas (KPL pieņemts 2005.gada 21.aprīlī un stājās spēkā 2005.gada 1.oktobrī) likums noteic, ka nolēmumu tiesiskumu kasācijas kārtībā pārbauda tikai tādā gadījumā, ja kasācijas sūdzībā vai protestā izteiktā prasība pamatota ar Krimināllikuma pārkāpumu vai KPL būtisku pārkāpumu (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.panta pirmā daļa*). Procedūra, kādā notiek izlemšana par kasācijas tiesvedības ierosināšanu, KPL nebija reglamentēta. Tomēr Augstākās tiesas Senātā jau bija izveidojusies prakse attiecībā uz to, kā tiek izlemts jautājums par nolēmuma pārbaudi kasācijas kārtībā (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 6.punkts*). Laika posmā no 2005.gada 1.oktobra līdz 2009.gada 1.jūlijam jautājumu par nolēmuma tiesiskuma pārbaudi kasācijas kārtībā izlēja Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta priekšsēdētāja norīkots senators. Lēmumi par atteikšanos pārbaudīt nolēmuma tiesiskumu tika rakstīti rezolūcijas veidā, un bija izstrādāts attiecīgs spiedogs (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 14.1.punkts*). Tātad, saņemot kasācijas sūdzību, Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta priekšsēdētājs norīkoja tiesnesi, kurš izlems jautājumu par nolēmuma pārbaudi kasācijas kārtībā. Tiesnesis, saņemot kasācijas sūdzību vai kasācijas protestu, ar lēmumu rezolūcijas veidā izlēja minēto jautājumu. Gadījumā, kad netika saskatīts pamats nolēmuma izskatīšanai kasācijas kārtībā, tika pieņemts lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību. Savukārt, ja pamats tika saskatīts, tika ierosināta kasācijas tiesvedība un spriedumu vai lēmumu kasācijas kārtībā izskatīja Augstākā tiesa triju tiesnešu sastāvā (*Kriminālprocesa likums, 2005., 582.panta pirmā daļa*).

Ar grozījumiem, kas tika izdarīti KPL 2009.gada 12.martā un stājās spēkā 2009.gada 1.jūlijā, Kriminālprocesa likuma 573.pants tika papildināts ar otro un trešo daļu, kas noteica procesuālo kārtību, kādā izlemj jautājumu par nolēmuma pārbaudi kasācijas kārtībā (*Grozījumi Kriminālprocesa likumā, 2009.*). KPL 573.panta otrā daļa paredzēja, ka jautājumu par nolēmuma pārbaudi kasācijas kārtībā izlemj Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta priekšsēdētāja norīkots tiesnesis (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.panta otrā daļa*). Lēmums noformējams rezolūcijas veidā, un tas nav pārsūdzams (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.panta trešā daļa*). Šāda likuma redakcija, papildinot KPL 573.pantu ar otro un trešo daļu, tika iekļauta likuma grozījumos pēc Saeimas Juridiskās komisijas priekšlikuma tikai uz trešo lasījumu. Šo normu pieņemšanas nepieciešamība tika pamatota ar to, lai precizētu KPL 573.panta piemērošanas kārtību atbilstoši Augstākās tiesas Senāta praksei (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 6.punkts*). No Saeimas 2009.gada 12.marta sēdes stenogrammas ir secināms, ka pret minēto Juridiskās komisijas priekšlikumu iebildumi netika saņemti (*Latvijas Republikas Saeima, 2009.*).

Lai gan KPL 573.panta trešā daļa paredzēja, ka lēmums noformējams rezolūcijas veidā, pēc minēto grozījumu KPL spēkā stāšanās lēmumu par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību sagatavoja atsevišķa procesuāla dokumenta formā un atsevišķos gadījumos tajā tika iekļauta arī motīvu daļa. Izvēle norādīt atteikuma motīvus un motīvu daļas apjoms bija atkarīga no tiesneša individuālās izšķiršanās (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 14.1.punkts*). Šāda prakse, atbilstoši likumā noteiktajam, pastāvēja līdz 2018.gadam, kad pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2017-23-01 tika izdarīti grozījumi KPL.

Piemēram, lietā „Talmane pret Latviju” Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2016.gada 13.oktobrī vienbalsīgi atzina, ka nav noticis Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6.panta 1.punktā garantētās tiesības pārkāpums. Tiesa norādīja, ka Konvencijas 6.panta 1.punkts nacionālajām tiesām uzliek par pienākumu savos nolēmumos iekļaut pietiekamu pamatojumu. Tomēr pamatojuma detalizētība nolēmumos var atšķirties atkarībā no konkrētās lietas apstākļiem un lēmuma būtības. Tiesas ieskatā, ir pieļaujams, ka kasācijas instance lēmumu par acīmredzami nepamatotas kasācijas sūdzības noraidīšanu pamato ar atsauci uz specifisku likuma normu, nesniedzot izvērstāku pamatojumu. Konkrētajā lietā, atsakot ierosināt kasācijas tiesvedību, Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta senators bija norādījis, ka iesniedzēja savā kasācijas sūdzībā nav pamatojusi, ka viņas krimināllietā būtu pieļauti būtiski Krimināllikuma vai Kriminālprocesa likuma pārkāpumi. Tiesa secināja, ka Augstākās tiesas Senāts ir rūpīgi izvērtējis iesniedzējas kasācijas sūdzību un sniedzis pietiekamu pamatojumu (*European Court of Human Rights judgment, 2016, No 47938/07*).

Satversmes tiesa pēc Ē. Oša konstitucionālās sūdzības ierosināja un 2018.gada 14.jūnijā izskatīja lietu Nr. 2017-23-01 „Par Kriminālprocesa likuma 573.panta otrās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmajam teikumam”. Pieteikuma iesniedzējs uzskatīja, ka KPL 573.panta otrā un trešā daļa nesamērīgi ierobežo viņa tiesības uz taisnīgu tiesu, jo nenodrošina viņam tiesības tikt uzklausītam, proti, tiesības uz motivētu nolēmumu. Apstrīdētās normas aizskar ne tikai viņa kā fiziskas personas tiesības, bet arī publiski tiesiskās intereses – proti, nepietiekami nodrošina materiālo un procesuālo normu piemērošanas pareizību, kas jāuzrauga kasācijas instances tiesai.

Satversmes tiesa atzina, ka, pieņemot lēmumu par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā, kasācijas sūdzībā ietvertie argumenti tiek vērtēti arī pēc būtības, proti, saņemot no apelācijas instances tiesas kasācijas sūdzību, Augstākā tiesa vērtē KPL 573.panta pirmajā daļā ietvertos kritērijus – pārbauda, vai kasācijas sūdzība ir pamatota ar Krimināllikuma pārkāpumu vai būtisku KPL pārkāpumu (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 13.5.punkts*). Tika atzīts, ka tiesnesim vienpersoniski lemjot par kasācijas tiesvedības ierosināšanu kriminālprocesā, neveidojas dialogs par tiesību normu vienveidīgu piemērošanu, turklāt sabiedrībā var rasties šaubas par tiesību normu piemērošanas pareizību. Tas, ka jautājums par kasācijas tiesvedības ierosināšanu kasācijas instances tiesā kriminālprocesā tiek izlemts vienpersoniski, nenodrošina tiesības uz taisnīgu tiesu (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 13.6.punkts*).

Vienlaikus atzīmējams, ka, lai sabiedrībā kļiedētu šaubas par tiesību normu piemērošanas pareizību, autores ieskatā, lēmumi par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, anonimizētā veidā būtu publicējami tīmekļa vietnē www.manas.tiesas.lv. Šobrīd saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 28.²panta pirmo daļu atklātā tiesas sēdē izskatītā lietā pieņemts tiesas nolēmums, kas noformēts atsevišķa procesuāla dokumenta veidā, ir vispārpieejama informācija ar nolēmuma pasludināšanas brīdi, bet, ja nolēmums netiek pasludināts, — ar tā pieņemšanas brīdi (*Par tiesu varu, 1992., 28.²panta pirmā daļa*).

Satversmes tiesa secināja, ka rezolūcija KPL izpratnē ir uzraksts uz dokumenta, ar ko tiek izlemts tajā minētais jautājums, un tas ietver šādus obligātus rekvizītus: pieņemto

nolēmumu, likuma pantu, uz kura pamata tas pieņemts, amatpersonu, kas pieņēmusi lēmumu, un lēmuma pieņemšanas datumu. Rezolūcijas forma neprasa ietvert tajā motīvu daļu. Nenorādot lēmuma par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību motīvus, personai netiek sniegts tiesas vērtējums par kasācijas sūdzībā ietverto argumentu pamatotību (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01, 14.2.punkts*). Attiecībā uz pieteikuma iesniedzēju Satversmes tiesa atzina, ka apstrīdētās normas ir neatbilstošas Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmajam teikumam un spēkā neesošas no viņa pamattiesību aizskāruma rašanās brīža (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018., Nr. 2017-23-01*).

Jāatzīmē, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vērsās Senātā ar pieteikumu KPL 62.nodaļas kārtībā, lūdzot atzīt par jaunatklātu apstākli minēto Satversmes tiesas spriedumu. Tomēr Senāts ar 2019.gada 14.februāra lēmumu pieteikumu noraidīja, norādot, ka jaunatklāts apstākļis – Satversmes tiesas spriedums - konkrētajā lietā nav atzīstams par pamatu kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ņemot vērā, ka Satversmes tiesas spriedumā minētie pamattiesību pārkāpumi jau novērsti pirms Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas. Proti, 2018.gada 10.janvārī, t.i., pirms Satversmes tiesa vēl nebija pasludinājusi spriedumu lietā Nr. 2017-23-01, Augstākajā tiesā tika saņemts notiesātā (konstitucionālās sūdzības minētajā lietā iesniedzēja) uzdevumā KPL 63.nodaļas kārtībā iesniegts advokāta pieteikums par Rīgas apgabaltiesas lēmumu, kura tiesiskumu bija atteikusies izvērtēt Augstākā tiesa kasācijas kārtībā. Augstākā tiesa ar 2018.gada 28.februāra lēmumu atzina, ka apelācijas instances tiesa nav pieļāvusi KPL 574.panta 2.punktā norādīto Krimināllikuma pārkāpumu vai kriminālprocesa pārkāpumus, kas atzīstami par būtiskiem KPL 575.panta izpratnē (*Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums, 2019., Nr. SKK-J-43/2019.*).

Ņemot vērā, ka Satversmes tiesa atzina KPL 573.panta otro un trešo daļu, ciktāl tā neparedz, ka lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību norādāmi tā motīvi, par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmajam teikumam, KPL 2018.gada 27.septembrī tika izdarīti grozījumi, kas stājās spēkā 2018.gada 25.oktobrī (*Grozījumi Kriminālprocesa likumā, 2018.*). Grozījumi KPL 573.pantā noteic, ka jautājumu par nolēmuma pārbaudi kasācijas kārtībā izlemj tiesa triju tiesnešu sastāvā. Personai, kura iesniegusi sūdzību vai protestu, kā arī personai, kuras tiesības un intereses aizskar sūdzība vai protests, paziņo tiesas sastāvu un to, kad tiks lemts par kasācijas tiesvedības ierosināšanu. Minētajām personām tiek izskaidrotas tiesības septiņu dienu laikā pieteikt noraidījumu (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.panta otrā daļa*). Kasācijas tiesvedību atsaka ierosināt, pieņemot vienbalsīgu lēmumu rezolūcijas veidā, kurā norāda atteikuma motīvus (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.panta trešā daļa*). Vienlaikus KPL tika papildināts ar jaunu, 573.¹ pantu „Pamats atteikumam ierosināt kasācijas tiesvedību”. Šī panta pirmajā daļā ir norādīti gadījumi, kādos tiesa atsaka ierosināt kasācijas tiesvedību (ja kasācijas sūdzība vai protests neatbilst šā likuma 569., 571., 572.pantā un 573.panta pirmajā daļā minētajām prasībām vai ja kasācijas sūdzība vai protests iesniegts par tiesas nolēmumu, kas saskaņā ar likumu nav pārsūdzams). Savukārt panta otrajā daļā paredzēti gadījumi, kad tiesa var atteikties ierosināt kasācijas tiesvedību. Un, proti, tiesa var atteikties ierosināt kasācijas tiesvedību, ja:

- 1) kasācijas sūdzībā vai protestā norādītajos tiesību normu piemērošanas jautājumos ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra un pārsūdzētais nolēmums tai atbilst;
- 2) izvērtējot kasācijas sūdzībā vai protestā minētos argumentus, nerodas šaubas par pārsūdzētā nolēmuma tiesiskumu un izskatāmajai lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā (*Kriminālprocesa likums, 2005., 573.¹panta otrā daļa*).

Aplūkojot statistikas datus par Senāta Krimināllietu departamentā pieņemtajiem lēmumiem laika posmā no 2019.gada 1.janvāra līdz 31.martam, kad lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību tiek pieņemts trīs senatoru sastāvā, ir secināms, ka lēmumu par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību skaits atšķiras, salīdzinot ar 2018.gadu, kad šos

lēmumus pieņēma tiesnesis vienpersoniski. Piemēram, 2018.gada janvārī tika pieņemti 38 lēmumi par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, savukārt 2019.gada janvārī – tikai 25. Diemžēl statistikas dati par ierosinātajām lietām autorei nebija pieejami. Pieejamie statistikas dati rāda, ka vidējais dienu skaits no kasācijas sūdzības vai protesta saņemšanas līdz lēmuma par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā pieņemšanai Senātā ir pieaudzis. Piemēram, vidējais dienu skaits, kādā 2018.gada janvārī tika pieņemts lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā, bija 21 diena, savukārt 2019.gada janvārī – 75 dienas (*Tiesu informatīvā sistēma, 2019.*). Šie statistikas dati sniedz tikai nelielu ieskatu attiecībā par Senāta Krimināllietu departamenta kvantitatīvajiem darba rādītājiem, tomēr nav pietiekami, lai izdarītu konkrētus secinājumus par grozījumu KPL, kas stājās spēkā 2018.gada 25.oktobrī, ietekmi uz lietu izskatīšanas ilgumu.

Secinājumi un priekšlikumi

No 2018.gada 25.oktobra pēc KPL grozījumu spēkā stāšanās, lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, tiesai jānorāda atteikuma motīvi. Tādējādi tiek novērstas šaubas par tiesību normu piemērošanas pareizību. Tomēr, lai šīs šaubas, kas nereti noved pie neuzticēšanās tiesu varai, novērstu ne tikai konkrētajam indivīdam, bet arī sabiedrībā kopumā, kā arī, lai attīstītos dialogs par tiesību normu vienveidīgu piemērošanu, autoresprāt, lēmumus par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību būtu nepieciešams publicēt tiesu portālā www.manas.tiesas.lv, lai jebkura persona varētu aplūkot šos lēmumus anonimizētā veidā. Obligāti publicējami būtu lēmumi par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, kas pieņemti, pamatojot, ka kasācijas sūdzībā vai protestā norādītajos tiesību normu piemērošanas jautājumos ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra un pārsūdzētais nolēmums tai atbilst (KPL 573.¹ panta otrās daļas 1.punkts) vai arī, ka izvērtējot kasācijas sūdzībā vai protestā minētos argumentus, nerodas šaubas par pārsūdzētā nolēmuma tiesiskumu un izskatāmajai lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā (KPL 573.¹ panta otrās daļas 2.punkts). Diskutējams būtu jautājums par to lēmumu publicēšanas lietderību, kur tiesa atteikusi ierosināt kasācijas tiesvedību, pamatojoties uz KPL 573.¹ panta pirmo daļu. Šobrīd lēmumi par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību netiek publicēti.

Lēmumu par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību pieņemšanas ilgums 2019.gada trijos mēnešos ir palielinājies, salīdzinot ar iepriekšējā gada analogu periodu. Tomēr, lai secinātu, vai tas ir savstarpējā cēloņsakarībā ar grozījumiem KPL, kas stājās spēkā 2018.gada 25.oktobrī, nepieciešama fundamentālāka jautājuma izpēte, t.sk. ilgākā laika posmā.

Autores ieskatā, kasācijas tiesvedības ierosināšanas procesuālā kārtība sakarā ar 2018.gadā veiktajiem grozījumiem ir panākusi „soli uz priekšu” tiesiskuma virzienā, radot personām, kuras vēlas pārsūdzēt apelācijas instances tiesas nolēmumus kasācijas kārtībā, iespēju saņemt motivētu atteikumu, ja kasācijas tiesvedība netiek ierosināta. Un tas nav mazsvarīgi, jo minētais lēmums atbilstoši aktuālajam tiesiskajam regulējumam nav pārsūdzams (Kriminālprocesa likuma 573.panta piektā daļa). Turklāt personai, kura ir iesniegusi kasācijas sūdzību, kā arī citām likumā paredzētajām personām ir tiesības pieteikt noraidījumu tiesas sastāvam.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2017. <https://likumi.lv/ta/id/55567-administrativa-procesa-likums>, sk. 02.04.2019.
2. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 30.04.2019. <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>, sk. 02.04.2019.
3. *Grozījumi Kriminālprocesa likumā* (12.03.2009.) LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/190010-grozijumi-kriminalprocesa-likuma>, sk. 03.04.2019.

4. *Grozījumi Kriminālprocesa likumā* (27.09.2018.) LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/302152-grozijumi-kriminalprocesa-likuma>, sk. 03.04.2019.
5. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>, sk. 03.04.2019.
6. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 31.05.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 05.04.2019.
7. *Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017.gada 20.marta lēmums lietā Nr. SKK-166/2017.* <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 01.04.2019.
8. *Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2018.gada 18.oktobra lēmums lietā Nr. SKK-615/2018.* <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/eclinolemumi/ECLI:LV:AT:2018:1018.11410017516.4.L>, sk. 20.03.2019.
9. *Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2019.gada 14.februāra lēmums lietā Nr. SKK-J-43/2019.* <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/eclinolemumi/ECLI:LV:AT:2019:0214.15830201509.6.L>, sk. 26.03.2019.
10. European Commission (2015). *Quality of public Administration. A Toolbox for practioners.* Retrieved 26.03.2019 from https://www.minv.sk/swift_data/source/mvsr_a_eu/opevs/dokumenti/Quality%20of%20Public%20Administration%20-%20A%20Toolbox%20for%20Practitioners.pdf
11. *European Court of Human Rights judgment 13 October 2016 No 47938/07 Case of Talmane V. Latvia.* Retrieved 14.03.2019 from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22talmane%22%22%5D%2C%22sort%22%3A%5B%5C%22kpdate%20Descending%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-167120%22%5D%7D>
12. Latvijas Republikas Saeima (12.03.2009.). *Saeimas sēdes stenogramma.* Likumprojekts „Grozījumi Kriminālprocesa likumā” <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/28BC493027783F75C225757C0049E559?OpenDocument>, sk. 04.04.2019.
13. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2018.gada 14.jūnija spriedums lietā Nr. 2017-23-01.* http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2017/09/2017-23-01_Spriedums.pdf#search=, sk. 18.03.2019.
14. Tiesu informatīvā sistēma (2019.). *Senāta pieņemto lēmumu par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību skaits laika periodā no 2018.gada 1.janvāra līdz 31.martam un no 2019.gada 1.janvāra līdz 31.martam.* <http://www.tis.ta.gov.lv>

Summary

The right to a fair trial has been established in many international laws and regulations. According to the Criminal Procedure Law, an appeal in accordance with cassation procedures is the submission of a written cassation protest or complaint to the Supreme Court regarding the legality of a ruling of an appellate court, which has not yet entered into effect, for the purpose of achieving the revocation thereof completely or in a part thereof, or the modification thereof due to legal reasons. In addition, the Cassation Court does not re-examine the evidence in the case. By October 25, 2018, the Criminal Procedure Law provided that a judge appointed by the chairperson of the Department of Criminal cases of the Supreme Court shall decide on the examination of a ruling. The form of the ruling provided by the Criminal Procedure law was the resolution without requiring it to be motivated. Whether the decision was motivated depends on the judge. On June 14, 2018, the Constitutional Court delivered the judgment in the case no. 2017-23-01 On Compliance of the Second and the Third Part of Section 573 of the Criminal Procedure Law with the First Sentence of Article 92 of the Constitution of the Republic of Latvia. Amendments to the Criminal Procedure Law had been adopted and came into force on October 25, 2018. These amendments provide that in order to decide on an issue regarding the initiation of cassation proceedings, cassation complaint or protest shall be examined by three judges. Decision on the refusal of initiation of the cassation proceedings shall be motivated. In the author's opinion, these decisions should be published in the judicial portal to promote uniform application of legal norms. Following the adoption of amendments to the Criminal Procedure law, the decision-making time has increased.

NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA KOROBORĀCIJA ZEMESGRĀMATĀ CORROBORATION OF REAL ESTATE IN THE LAND REGISTER

Aija Livziniece

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aija.livziniece@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Ilga Krampuža* Mg.iur., Mg.soc.sc. lektore

Abstract. *The corroboration of real estate in the land register is one of the oldest and most developed legal sectors, since nearly every resident owns real estate. The real estate sector developed distinctly after the restoration of Latvian independence due to the fact that the private property was restored. Therefore, the State administration introduced the land register system which records real estate and strengthens the rights associated to it, creating a mechanism for ownership protection. People currently lack the understanding of ownership strengthening through the land register and the importance of recorded information, which is reflected on the land register public credibility principle.*

Keywords: *real estate, corroboration, public credibility principle.*

Ievads

Nekustamo īpašumu koroborācija zemesgrāmatā ir viena no senākajām un attīstītākajām tiesību nozarēm, jo gandrīz katram iedzīvotājam pieder nekustams īpašums. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas izteikti attīstījās nekustamo īpašumu nozare, jo atjaunojās privātīpašums. Tāpēc no valsts pārvaldes puses tika ieviesta zemesgrāmatu sistēma, kas ieraksta nekustamos īpašumus un nostiprina ar tiem saistītās tiesības. Tādā veidā izveidojot īpašumtiesību aizsardzības mehānismu, bet mūsdienās cilvēkiem trūkst izpratnes par īpašumtiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā un ierakstītās informācijas nozīmi, kas atspoguļojas uz zemesgrāmatu publiskās ticamības principu.

Pētījuma mērķis: izpētīt nekustamā īpašuma koroborācijas zemesgrāmatā izpratnes nepilnības, piedāvāt risinājumus un iespējamus variantus nekustamā īpašuma zemesgrāmatas koroborācijas darbības attīstībai.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt zemesgrāmatas termina izpratni;
- 2) analizēt zemesgrāmatas sistēmas vēsturiskos attīstības posmus;
- 3) izanalizēt nekustamā īpašuma koroborācijas publiskās ticamības principa nozīmi zemesgrāmatā.

Pētījumā tiek izmantotas šādas metodes: salīdzinošā metode izmantota, lai analizētu nacionālos normatīvos aktus, kā arī izvērtētu dažādu autoru viedokļus, kas attiecas uz nekustamā īpašuma koroborācijas zemesgrāmatas izpratni; analītiskā pētījuma metode tiek izmantota, lai vērtētu normatīvos aktus, tiesu praksi, kā arī tiesību speciālistu uzskatus. Darbā tiek izmantota arī teleoloģiskā metode, lai analizētu nekustamā īpašuma koroborācijas mērķi zemesgrāmatā.

1. Nekustamā īpašuma koroborācijas jēdziens

Īpašuma tiesības aizsargā valsts un tās nostiprinātas Latvijas Republikas Satversmes 105.pantā, nosakot, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*). Tās ir konstitucionālās tiesības un svarīgs cilvēka pamattiesību elements. Tās ir tiesības, kurām ir senas un dziļas tradīcijas cilvēku pamattiesību un pamatbrīvību jomā. Lielākajā pasaules valstu daļā tās ir atzītas par neatņemamu konstitucionālo tiesību sastāvdaļu, kuras aizsargā konstitucionālā tiesa (*Neimane, 2004. 24.lpp.*). Tiesības netraucēti baudīt īpašumtiesības, t.i., tiesības lietu valdīt, iegūt no tās augļus, pārveidot to, patērēt vai iznīcināt, rīkoties ar to, slēdzot darījumus. Šīs tiesības ietver sevī arī pienākumu trešajām personām atturēties no īpašuma aizskaršanas. Šo tiesību īstenošanā valstij ir pienākums

neiejaukties netraucētā īpašuma tiesību baudišanā, kā arī izveidot pietiekamu tiesību aizsardzības mehānismu, kas ļautu īpašniekam aizsargāties pret nepamatotu iejaukšanos netraucētā īpašuma tiesību baudišanā (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2019.*). Jāuzsver, ka “Valsts pārvaldes iekārtas likums” 10.panta astotajā daļā teikts, ka pārvaldi organizē pēc iespējas ērti privātpersonai (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002.*). Latviešu jurists un politologs Egils Levits piebilst, ka likums nosaka iekšējo un ārējo uzraudzību, kas vērsts uz to, lai valsts pārvalde, atbilstoši labas pārvaldības mērķim, orientētu savu darbību uz privātpersonu, tās interesēm un ērtību (*Lase, 2004.*). Ievērojot, ka īpašums ir uzskatāms par brīvību, savukārt tiesības uz privātīpašumu ir nesaraujami saistītas ar konstitucionālajām brīvības garantijām (*Grigore-Bāra, 2014., 71.lpp.*). Lielākā daļa tiesību sistēmu cenšas caur reģistrāciju atrisināt vairākas problēmas saistībā ar tiesībām uz zemi (*Smith, 1996, p.203*) un, ka reģistrācija ir cieši saistīta ar katras valsts civiltiesību sistēmu (*Garro, 2004, p. 217*). Tāpēc valstij bija jāievieš aizsardzības mehānisms, kas garantē indivīda tiesības uz īpašumu, jo tā ir neatņemama Latvijas valstiskās iekārtas demokrātisko principu nodrošināšanas sastāvdaļa. Sevišķa nozīme tam ir attiecībā uz nekustamo īpašumu, jo tā tirgus vērtība aizvien pieaug. Lai stiprinātu īpašumtiesību aizsardzību un novērstu nepamatotu iejaukšanos īpašumtiesībās no trešajām personām vai valsts, tika izveidots no valsts pārvaldes aizsardzības mehānisms kā nekustamā īpašuma koroborācija zemesgrāmatā.

Termins “koroborēt” ir svešvārds, kurš cēlies no latīņu vārda “corroborāre”. Latviešu valodā tas nozīmē “nostiprināt” vai lietojams kā vārdu savienojums “ierakstīt zemesgrāmatā” un to lieto, lai apzīmētu šo procesu (*Baldunčiks, 1999., 400.lpp.*). Juridisko terminu vārdnīcā “Zemesgrāmata” tiek skaidrota kā valsts dokumenti, kuros ieraksta nekustamos īpašumus un nostiprina ar tiem saistītās tiesības- nomu, ieķīlāšanu, hipotēku, servitūtus u.tml. Katrs nekustams īpašums, zeme, un ar to saistītie objekti, jāieraksta zemesgrāmatā, lai šo īpašumu varētu pārdot, iznomāt, dāvināt, ieķīlāt, novēlēt ar testamentu un veikt citus civiltiesiskus darījumus ar šiem īpašumiem (*Dubure u.c., 1998., 300.lpp.*). Turpretī likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” zemesgrāmata tiek skaidrota kā zemes īpašnieku un zemes lietotāju reģistrs, zemes kadastra pamatdokuments (*Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās, 1991.*). Secināms, ka likumā termins ir nepilnīgs un nav korekti izstrādāts atbilstoši zemesgrāmatas darbībai. Jāpiebilst, ka zemesgrāmatās tiek nostiprinātas īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu un ar tiem saistītās tiesības, bet netiek ierakstīti zemes lietojumi. Zemes lietojuma tiesības un kadastra dokumentus ieraksta Valsts zemes dienestā un, tad tikai zemesgrāmatā nostiprina attiecīgās tiesības. Līdz ar to, zemesgrāmatas termins likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” jāprecizē, ka zemesgrāmata ir valsts iestāde, kurā nostiprina īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu un ar tiem saistītās tiesības.

2. Nekustamā īpašuma koroborācijas vēsturiskā attīstības gaita

Zemesgrāmatu sistēma Latvijas teritorijā ir pazīstama jau kopš 16. gadsimta – Latvijas juridiskajā literatūrā attiecībā uz avotiem, no kurienes Baltijas Vietējo Civillikumu kopojumā ienācis zemesgrāmatu regulējums (*Konradi, Valters, 1935., 101.lpp.*). Tiesības uz īpašumu ir viena no senākajām un vislabāk attīstītajām tiesību nozarēm (*Pilsētniece, Garsvāne, 1999.*). Jau 19. gadsimtā zemesgrāmatu sistēma turpināja attīstīties – ar Kurzemes guberņas pārvaldes 1822. gada 5. jūnija patenti kļūst pārskatāma Kurzemē piemērotā zemesgrāmatu sistēma, tiesības nekustamā īpašumā vai uz to nodibināja ingrosācija, t.i., ierakstīšana ingrosācijas grāmatā (*Kavass, 1939., 9.-10.lpp.*). Atšķirīgs regulējums pastāvēja Latgalē, jo tās teritorijā bija spēkā Krievijas likumu kopojumus, taču Latvijas likumdevējs sāka pamazām ievest hipotekārās zemes grāmatu sistēmas principus arī Latgalē, kas arī tika izdarīts, jo, kā lasāms V. Čēsihina sastādītajos paskaidrojumos pie Baltijas guberņu likumiem, 19. gs. beigās piedziņu varēja vērst tikai uz zemesgrāmatā ierakstītu nekustamo īpašumu (*Švemberga, 2012.*). Secināms, ka Latvijā zemesgrāmatu sistēmas publiskās ticamības princips jau saskatāms zemesgrāmatu aizsākumos.

Balstoties tikai zemesgrāmatā veiktajiem ierakstiem, varēja veikt noteiktas darbības, piemēram, piedziņas veikšana.

Nākamais periods, kas būtiski ietekmēja zemesgrāmatu darbību ir 20. gadsimts. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nozīmīgs solis zemesgrāmatu sistēmas attīstībā bija Zemesgrāmatu likuma pieņemšana 1937. gadā. Šī likuma nozīmi apliecina tā darbības atjaunošana 1993. gadā (*Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata, 2019.*). Taču attiecībā uz Zemesgrāmatu likuma piemērošanu un izpratni šobrīd ietekmi ir atstājis padomju tiesību mantojums.

Pēc Latvijas Republikas iekļaušanas Padomju Savienības sastāvā iepriekš pastāvējušī zemesgrāmatu sistēma būtībā tika iznīcināta. Lai gan pēc formālām pazīmēm padomju tiesības ir pieskaitāmas pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes, tomēr Latvijai tās bija svešas. Īpaši tas attiecās uz valsts un civiltiesībām, piemēram, nekustamais īpašums tā klasiskā formā (zeme) tika izņemts no civiltiesiskās apgrozības (*Lazdiņš, 2003., 102.lpp.*). Formāli raugoties, īpašuma tiesības bija viens no astoņiem PSRS un savienoto republiku civilās likumdošanas pamatiem, kurus 1961. gadā apstiprināja PSRS Augstākā padome, taču šajos pamatos arī norādīts, ka pilsoņi savu personisko īpašumu nedrīkst izmantot, lai iegūtu bezstrādes ienākumus (*Švemberga, 2012.*). Jāuzsver, ka tieši pēc pirmās Latvijas brīvvalsts laika, kad notika valsts okupācija, sabiedrībā tika izjusta liela negatīva ietekme, jo būtisku lomu ieņēma nekustāmo īpašumu privatizācija.

Līdz ar Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu tika veikts apjomīgs darbs tiesību jomas pārkārtošanā. Likumdevējs atjaunoja 1937. gada Civillikuma normas, kurā liela loma ir īpašuma ierakstīšanai un ar to saistīto tiesību nostiprināšanai zemesgrāmatā. Nozīmīgs gads zemesgrāmatas darbībai bija 1993. gada 30. marts. Likumdevējs izšķīrās par likuma “Par 1937. gada 22.decembra Zemesgrāmatu likuma spēkā atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību” pieņemšanu un atzīstot vēsturisko pieredzi, 1993. gada 5. aprīlī tika uzsākta zemesgrāmatu nodaļu darbība (*Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata, 2019.*). Tas bija ļoti nozīmīgs solis, jo radīja stabilitāti nekustamā īpašuma lietās. Zemesgrāmatu nodaļas darbinieku darbam jābūt noteiktam un pareizam, lai pilnā mērā varētu izpausties publiskā ticamība, ko prasa likums (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts, 2018., 7.lpp.*). Turpretī zemesgrāmatu nodaļu vadītājiem tika piešķirts tiesneša statuss. Neatkarība lēmumu pieņemšanā tiesnešiem ir devusi zināmu stabilitāti, kā arī to, ka lēmumi tiek pieņemti profesionāli. Šajā kontekstā jāpiebilst, ka tiesneši savu profesionalitāti pierāda ne tikai zināšanu līmenī, bet arī tādā aspektā kā lietu nostiprināšana tiek veikta no likumības viedokļa, nevis no līgumslēdzēja interešu viedokļa.

Zemesgrāmatu publiskās ticamības principa nozīmi pastiprina vispārātzītie pieņēmumi par tiesību principiem, proti, tiesību princips ir valsts izpratnē priekšraksts, kas atspoguļo saprāta un/vai taisnīguma ideālu, kas veido tiesiskās sistēmas pamatu (*Rezevska, 2015., 47.lpp.*). Vēstures pieredze Eiropā, kā arī Latvijā, ir apliecinājusi, ka ar nekustamiem īpašumiem saistīto tiesību nostiprināšanu visefektīvāk veic zemesgrāmatu sistēma, kura savukārt, balstās uz tādiem vispārātzītiem principiem kā zemesgrāmatā ieraksta visus nekustamos īpašumus, nostiprina ar tiem saistītās tiesības, zemesgrāmatas ir visiem pieejamas un to ierakstiem ir publiska ticamība. Šie iemesli bija pārliecinoši, lai deviņdesmito gadu sākumā nolemtu atjaunot zemesgrāmatas sistēmu Latvijā (*Dreija u.c., 2003., 8.-9.lpp.*), kura darbojas un pakāpeniski attīstītās arī mūsdienās.

Turklāt, svarīgi lēmumi tika jāpieņem arī par institucionālo sistēmu. Strādājot pie zemesgrāmatu likumdošanas Augstākajā padomē, bija aktīvas diskusijas par zemesgrāmatu institūcijas atrašanās vietu, nosakot to pie izpildvaras vai pie tiesu varas. Akcentējot jebkuras personas tiesības uz īpašumu kā būtisku cilvēka pamattiesību un radot zemesgrāmatas kā šo tiesību nodrošinātāju, neatkarību tiesību apliecinājošu dokumentu izvērtēšanā un lēmumu pieņemšanā, jebkuras personas neiejaukšanos lietas izvērtēšanā, pārsūdzības operativitāti un vienotas prakses izkopšanas iespējas, zemesgrāmatu procesa regulāciju, analizējot vēstures

pieredzi, jo pirmskara zemesgrāmatas bija tiesu iekārtā, likumdevējs zemesgrāmatu nodaļas izveidoja pie apgabaltiesām un lēmumu pieņēmējus attiecībā uz nostiprinājumiem pielīdzināja rajona (pilsētas) tiesu tiesnešiem (*Dreija u.c., 2003., 9.lpp.*). Savukārt pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, zemesgrāmatu nodaļas ietilpst pie vispārējās jurisdikcijas pirmās instances tiesas (*Par tiesu varu, 1992.*).

Ļoti nozīmīgs posms zemesgrāmatu darbības attīstībā bija konsekventa virzība uz datorizēto zemesgrāmatu un valsts vienotās datorizētās zemesgrāmatas izveidi. Veicināja pakāpenisku pāreju uz elektronisku un mūsdienīgu zemesgrāmatu. No pirmo datoru iegādes, ko izmantoja kā rakstāmmašīnas, līdz nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmas izveidei (*Dreija u.c., 2003., 14.lpp.*). 1998. gads zemesgrāmatu procesu datorizācijā bija nozīmīgs ar likumdošanas grozījumiem. Saeima pieņēma grozījumus Zemesgrāmatu likumā, un konkrētais normatīvais akts tika papildināts ar jaunu nodaļu “Datorizētā zemesgrāmata”, kura definēja datorizēto zemesgrāmatu kā elektronisku datu bāzi, kurā ilgstoši tiek glabātas zemesgrāmatas, nostiprinājuma žurnāli utt. Jāpiebilst, valsts turpināja attīstīt elektronisko datu bāzi un 2001. gadā visas zemesgrāmatu nodaļas pakāpeniski iekļāvās valsts vienotajā datorizētajā zemesgrāmatā (*Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata, 2019.*), tas nozīmē, visi zemesgrāmatu dati glabājas vienā centrālā datu bāzē, ko likums nodēvējis par valsts vienoto datorizēto zemesgrāmatu.

Turpretī Igaunijā pastāv trīs reģistri – Zemes kadastrs, Būvju valsts reģistrs un Zemesgrāmata. Igaunijā zemesgrāmatas informācijas elektronisko glabāšanu, uzkrāšanu un reproducēšanu nodrošina zemesgrāmatas reģistru centrs. Tā nodrošina juridisko ticamību un mazina riskus, kas saistīti ar darījumiem ar nekustamo īpašumu (*Baltic Legal, 2019*).

Salīdzinot Lietuvā zemesgrāmatas sistēmu ar Latvijas, tad Lietuvā visu nekustamo īpašumu reģistrāciju veic viena institūcija – Valsts uzņēmuma Reģistru centrs, un to pārrauga Tieslietu ministrija (*Eiropas e-tiesiskuma portāls, 2019.*). Reģistru centrs uztur vienoto nekustamā īpašuma kadastra un nostiprina valsts garantijas īpašniekiem attiecībā uz tiesībām uz nekustamo īpašumu. Visi nekustamā īpašuma reģistra dati Lietuvā, atbilstoši likumam, uzskatāmi par pareiziem un pilnīgiem. Secināms, ka Latvijā īpašuma tiesību nostiprināšanu veic viena iestāde – zemesgrāmata, tad salīdzinoši Lietuvā Reģistra centram ir vairākas citas funkcijas, ne tikai īpašuma tiesību nostiprināšana uz nekustamo īpašumu. Tai papildus ir sekojošas funkcijas: kadastrālā uzmērīšana un kadastra datu reģistrēšana, nekustamā īpašuma reģistrā; nekustamā īpašuma kadastra datu atzišana, uzturēšana un atjaunošana; oficiālās informācijas sniegšana, izmantojot centrālās datu bāzes datus; nekustamā īpašuma vērtēšana nodokļu vajadzībām; juridisko personu reģistrācija un informācijas sniegšana interesentiem; adrešu reģistrācija (*Baltic Legal, 2019*).

Latvijā visi reģistrētie nekustamie īpašumi arī šobrīd ir apvienoti vienā sistēmā, ar kuras palīdzību katrs iedzīvotājs var ielūkoties zemesgrāmatu datu bāzē un gūt informāciju par savu īpašumu, taču šis ir maksas pakalpojums. Tā ir vienīgā datorizētā sistēma, kas satur juridiski atzītu informāciju. Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata nodrošina zemesgrāmatas datu vieglāku pieejamību un satur informāciju par visu zemesgrāmatā ierakstīto nekustamo īpašumu tiesisko statusu valstī. Izveidojot šāda veida sistēmu, ieguvēji ir gan paši zemesgrāmatu nodaļu tiesneši un darbinieki, gan nekustamā īpašuma īpašnieki. Izmantojot šo sistēmu atvieglo darba procesu zvērinātiem notāriem, advokātiem, kredītiestādēm, tiesu izpildītājiem utt., kurām ir nepieciešama informācija par nekustamiem īpašumiem un ar tiem saistītām darbībām un tiesībām. Taču jāpiebilst, ka vadoties pēc šīs valsts vienotās datorizētās zemesgrāmatu informācijas, pastāv cilvēku maldināšanas risks, jo ne visi iegūtie nekustamie īpašumi ir koroborēti zemesgrāmatā, līdz ar to, ne visa aktuālā informācija ir ievadīta. Piemēram, zemesgrāmatu nodaļā tika izskatīta lieta par īpašuma iegūšanu izsoles veidā (*Rēzeknes tiesas zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmums, 2019., Nr. C-0028-19*). Izsoli apstiprināja, taču lietu nevarēja nostiprināt uz ieguvējas vārda, jo īpašums nebija koroborēts zemesgrāmatā.

Nekustamā īpašuma ierakstīšana un īpašuma tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā uz ieguvējas vārda var notikt tikai pēc zemesgrāmatu procesu reglamentējošo tiesību normu izpildes.

Vadoties pēc kaimiņvalstu zemesgrāmatu sistēmas darbības, konstatējams, ja Latvijā visa informācija par nekustamajiem īpašumiem tiktu arī apvienota vienā datu bāzē, proti, vienotā elektroniskā informācijas sistēmā, kur būtu uzrādīta informācija ne tikai par reģistrētiem īpašumiem, bet arī nekustamā īpašuma kadastrālā vērtība, nekustamā īpašuma tematiskās kartes, kā arī nekustamā īpašuma nodoklis, piemēram, pirms reģistrēt zemesgrāmatā īpašumu, cilvēks patstāvīgi varētu apskatīties vienotajā datu bāzē par īpašuma nodokli, kas ir jāapmaksā pirms reģistrācijas u.c. Tad no valsts pārvaldes puses tiktu novērsts cilvēku maldināšanas risks un pastiprinātu publiskās ticamības principa juridisko nozīmi, jo cilvēks patstāvīgi varētu aplūkot nepieciešamo informāciju par reģistrētajiem un neregistrētajiem īpašumiem, kā arī iekonomētu valsts finansiālos resursus un atvieglotu cilvēkiem īpašuma tiesību nostiprināšanas procesu.

Secinājumi un priekšlikumi

Zemesgrāmatas izpratnes pirmsākumi veidojās 16.gs., kad ieviesa zemesgrāmatu regulējumu. 19.gs. zemesgrāmatas darbība attīstījās, jo saskatāms zemesgrāmatu sistēmas publiskās ticamības princips. Būtiska nozīme ir 20.gs., kad pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pieņēma Zemesgrāmatu likumu un uzsāka zemesgrāmatu nodaļu darbību, kā arī izveidoja valsts vienoto datorizēto zemesgrāmatu un balstoties uz sistēmā ievadītās informācijas, pastiprinātu uzmanību pievērsa publiskās ticamības principam. Taču veidojās apšaubāms uzskats par zemesgrāmatas izpratni normatīvajā regulējuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”, skaidrojums ir nepilnīgs, atbilstoši zemesgrāmatas darbībai. Tāpēc piedāvāts precizēt definīciju, ka zemesgrāmata ir valsts iestāde, kurā nostiprina īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu un ar tiem saistītās tiesības.

Kaimiņvalstīs, lai nodrošinātu publiskās ticamības principu, visa informācija par nekustamajiem īpašumiem apvienota vienā datu bāzē, ja Latvijā ieviestu tādu sistēmu, tad novērstu cilvēku maldināšanas risku, uzlabotu publiskās ticamības principa juridisko nozīmi, iekonomētu valsts finansiālos resursus, kā arī atvieglotu cilvēkiem īpašuma tiesību nostiprināšanas procesu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 16.04.2019.
2. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 28.11.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 23.04.2019.
3. *Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās* (20.11.1991.). LR likums ar groz. līdz 01.05.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=70467>, sk. 18.04.2019.
4. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002.). LR likums ar groz. līdz 01.06.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=63545>, sk. 17.04.2019.
5. Baldunčiks, J. (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava. 400 lpp.
6. Baltic Legal (2019). *Estonian Land Register*. Retrieved 23.04.2019 from <http://www.baltic-legal.com/estonian-land-register-eng.htm>
7. Baltic Legal (2019). *Real Property Cadastre and Register of Lithuania*. Retrieved 19.04.2019 from <http://www.baltic-legal.com/real-property-cadastre-and-register-of-lithuania-eng.htm>
8. Dreija, S., Jansone, D. u.c. (2003). *Zemesgrāmatas Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 288 lpp.
9. Dubure, V., Fogels, A. u.c. (1998). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik. 302 lpp.
10. Eiropas e-tiesiskuma portāls (2019). *Par Lietuvas zemesgrāmatu*. https://e-justice.europa.eu/content_land_registers_in_member_states-109-lt-lv.do?init=true&member=1, sk. 19.04.2019.
11. Garro, A.M. (2004). Recordation of Interests in Land. *International Encyclopedia of Comparative Law. Property and Trust*, vol. VI. Tubingen: Mohr Siebeck. 217 p.
12. Grigore-Bāra, E. (2014). Privātpašuma izpratnes transformācija pēc Latvijas Republikas nodibināšanas. *Juridiskā zinātne*, 7, 71. - 83. lpp.

13. Kavass, N. (1939). *Zemesgrāmatas Latvijā*. Rīga: [n.d.]. 10 lpp.
14. Konradi, F., Valters, A. (1935). *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks. 101 lpp.
15. Lase, I. (2004). *Caurspīdība ir, jāpiestrādā pie racionalitātes*. <http://providus.lv/en/article/caurspidiba-ir-japiestrada-pie-racionalitates>, sk. 17.04.2019.
16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts (2018). *Tiesu prakse par zemesgrāmatu likuma piemērošanu* <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas>, sk. 22.04.2019.
17. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2019). *Tiesības uz īpašumu*. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/cilvektiesibas/socialas-un-ekonomiskas-tiesibas/tiesibas-uz-ipasumu>, sk. 16.04.2019.
18. Lazdiņš, J. (2003). *Latvijas privāttiesības*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 102 lpp.
19. Neimane, I. (07.12.2004.). Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. *Jurista vārds*, 47, 24.lpp.
20. Pilsētņiece, L., Garsvāne, S. (1999). *Tiesības uz īpašumu un īpašuma atsavināšana valsts vai sabiedrības vajadzībām*. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/20697>, sk. 20.04.2019.
21. Rezevska, D. (2015). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums. 176 lpp.
22. Smith, R.J. (1996). *Property Law*. London: Longmen. 203 p.
23. Švemberga, A. (2012). *Nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmas Eiropā*. [Promocijas darbs]. http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5124/22970Annija_Svemberga_2013.pdf?sequence=1&isAlloWed=y, sk. 20.04.2019.
24. Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata (2019). *Par zemesgrāmatām*. <https://www.zemesgramata.lv/saturs/lv/15-13-13>, sk. 20.04.2019.
25. *Rēzeknes tiesas zemesgrāmatu nodaļas tiesneša 2019. gada 17. aprīļa lēmums lietā Nr. C-0028-19*.

Summary

The origin of land register notion dates back to 16th century when the land register regulation was introduced. The land register operation developed in the 19th century because the principle of public credibility of the land register system became apparent. 20th century is of particular importance: following the restoration of Latvian independence, the land register law was adopted, the operation of the land register departments started, a unified computerised land register was created and, on the basis of the information entered in the system, an increased attention was paid to the principle of public credibility.

However, the regulatory framework *On Land Reform in the Cities of the Republic of Latvia* presents a questionable viewpoint regarding the understanding of the land register; the explanation is incomplete, according to the land register operation. It is therefore proposed to clarify the definition in the following way: the land register is a state authority that strengthens the property rights and rights related to property.

In the neighbouring countries, all information on real estate is combined into a single database in order to ensure the public credibility principle. Should such system be introduced in Latvia, it would eliminate the risk of misleading people, improve the legal relevance of the public credibility principle, save the financial resources of the state, and facilitate the process of strengthening property rights.

**ROLE OF POLITICAL PARTIES IN FORMATION AND
DEVELOPMENT OF POLITICAL SYSTEM IN MODERN RUSSIA:
CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS**
***POLITISKO PARTIJU LOMA MODERNAS KRIEVIJAS POLITISKĀS
SISTĒMAS FORMĒŠANĀ UN ATTĪSTĪBĀ: KONSTITUCIONĀLIE UN
JURIDISKIE ASPEKTI***

Vitaly Melnik

Pskov State University, Layverest@yandex.ru, Pskov, Russian Federation

Scientific supervisor: Elena Zykina Candidate of Law Sciences, Associate Professor

Abstract. *This scientific work was written because the theme of political parties is interesting to me. The reason for my interest in political parties is the relevance of this legal institution. As stated at the outset, it is the political parties that determine the political life of the state, and hence the economic and social life of the country. The purpose of my research is to study the degree of influence of political parties on the economy and social life, in the study of the essence of the influence of political parties on the life of the state. The scientific work examines the history of the emergence and development of political parties in Russia. In scientific work political parties of the Russian Federation, political parties of Latvia are considered, compared and correlated. Political systems of two different countries are compared and correlated. The purpose of this analysis is to identify the General rules and principles of development and existence of political parties.*

Keywords: *history, ideologies, laws, political parties, statesmen.*

Introduction

The term “political party” has a special value in the life of each state. Every person's life is connected with this term because the standard of living is a reflection of the political system. This problem deserves attention. Since, firstly, political parties influence all spheres of life. Secondly, it is really important to understand what a political party means, to determine its value and influence on the spheres of social life. It is also necessary to understand what this influence means and how it manifests itself, and whether it exists in modern Russia.

The purpose of research is to study the degree of influence of political parties on the economy and social life, in the study of the essence of the influence of political parties on the life of the state.

Main body

What is political party? I think all offered answers will be relevant for any state with a multi-party system. For a quick answer to a question any student uses resources of different character. One of resources – Wikipedia. An appeal to it is necessary in order to understand how a political party is understood by an ordinary person. The Internet encyclopedia treats political party as the hierarchical political organization uniting (on a voluntary basis) people with the common social-class, political and economic, national and cultural, religious and other interests and ideals. This organization has the goal – to come to power (*Wikipedia, 2019*). The tutorial “A basis of the theory of political parties” defines political party as “the voluntary self-governing association of citizenry which is created on their initiative for joint achievement of goals and tasks” (*Ashkerov et al., 2007, p. 1*). In “Political parties of modern Russia” we can find such definition: the political party it “organized group of like-minded persons, it represents the interests of a part of the people and sets before itself the goal - to realize the interests of the people at the expense of gaining the government or participation in implementation of the power” (*Sergeeva, 2012, p. 8*).

We have defined what a political party is. What is a political system and what is its importance? We can define the political system as the totality of the relations between parties

and political actors. They claim to power and respond to the challenges of society. Its importance is in defining who and how will come to power, in defining of the Establishments.

The legal framework is in the federal law of the Russian Federation "On political parties" of 11 July 2001, the latest version of which was on 3 July 2018. The article 3 defines the political party as a public association which is created for participation of citizenry of the Russian Federation in political life of society, in public and political actions, in elections and referenda and also for representation of interests of citizenry in public authorities and institutions of local governing (*On political parties, 2001*).

The processes of emergence of political parties in Russia and Latvia are connected, especially at an early stage. At both countries this process was very late, began by the turn of the twentieth century and was characterized by influence of class and feudal institutes, domination of autocracy and late development of institutes of parliamentarism. The political forces in the State Duma of the Russian Empire of the first convocation in 1906 were in a very interesting position and reflected the spirit of the time. Even the interests of the Latvian people were represented with the help of the association of deputies from the western provinces of the Russian Empire. Anyway, these groups have formed: "The Constitutional Democratic Party" - 176 people, "The Union of October 17" - 16 people, "The Trudoviks" - 96 people, "The Mensheviks" - 18 people, autonomists - the association of deputies from the western provinces of the Russian Empire - 70 people, liberals - 12 people. Independent candidates there were 100 Independent candidates. The cadet Sergey Andreevich Muromtsev (professor of the Moscow University) was elected the chairman.

In Russia, after February 1917, the emerging multiparty system failed. From the 1920th on the 1980th the one-party system was settled. General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union J. Stalin wrote: "Several parties, and therefore the freedom of parties can exist only in a society where there are antagonistic classes, whose interests are hostile and irreconcilable .." (*Stalin, 1936, p. 2*). In the late 1980s, the process of democratization (so called "Perestroika") began in the USSR, which resulted in the possibility of legal creation of new political parties by citizens themselves. As a result, citizenry were able to establish new political parties. After the authoritarian power of the Communist Party, the authoritarian power reappeared – "United Russia".

The legislation, the Constitutional Court of the Russian Federation, establishes strict limits for regulating the participation of non-state elements in the political system. The European Court of Human Rights often criticizes contradictions in the legislative system of the Russian Federation. Despite existence of a set of political parties (principles of regulation of their activities are characteristic for statism), despite formal democratic character of our country, in the Constitution - Article One of the Constitution of the Russian Federation - it is said that Russia was the democratic federal constitutional state with the republican form of government (*The Constitution Of The Russian Federation, 1993*). At the moment the State Duma of Federal Assembly of Russia, parliament which role in Latvia carries out Saeima consists of 450 deputies. The Communist Party of the Russian Federation, the closest to the "Latvian Social Democratic Workers' Party", has 43 members. The Liberal Democratic Party of Russia, similar to the National Alliance, has 39 members in the State Duma. "Just Russia", close to "Harmony's Social Democratic Party" has only 23 members in the State Duma. "The Civil Platform", similar to the "Union of Greens and Farmers", has 1 member, as the party "Motherland", close to "For Latvia from the Heart". The leader is "The United Russia", it has 340 members, similar to the Latvian party "Who owns the state?". The percentage advantage is too high. "The United Russia" has 350 seats out of 450 – 75, 5% and CPRF – the closest competitor - only 9 % (*The State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation, 2019*). This influences not only the political but also the social and economic life of Russia, for example, the complex of drafts about increasing the pensionable age in Russia. "The United

Russia” voted for the increasing and had 328, 322, 326 votes (in three voting). The joint actions of the other parties gave them 104, 59 and 83 votes (they voted against the increasing). In Saeima where the majority of seats are 23% this situation is impossible)*The Saeima of the Republic of Latvia, 2019*).

It would be a real mistake to think that the other parties are completely passive. On April 6, 2019, the head of the party “Just Russia” supported the suggestion of the speaker of the State Duma about increase the participation of the State Duma in the formation of the Government of the Russian Federation. The Communist Party of the Russian Federation raises a question of the fighting poverty. Rich people have to pay on a progressive scale of taxation,” the leader of the Communist Party said for a round-table discussion on April 8, 2019, and drew attention to the huge gap between the incomes of the poorest and richest citizens of Russia. On April 8, 2019, "Liberal Democratic Party" also supported the proposal to increase the influence of the State Duma on the Government of the Russian Federation. On April 5, 2019, "Liberal Democratic Party" supported for Nil Ushakov, the retired Mayor of Riga.

As a result, I can say that the activities of existing parties in Russia are very limited, and the creation of new political parties is very difficult. The political problems are in limitation the activities of parties. We see that the role of parties in the political system depends on the state, while in many democratic states the principle of mutual non-interference of the state in the activities of parties is fixed. The lack of good regulation, the power in the hands of one party created the situation that we can see now. The situation, the process of its appearance, are not adequate, because the parties are free elements of the political system. But the creation of a democratic state is not an easy task. Aristotle wrote: “All those signs of extreme democracy are also characteristic of tyranny... because demos also want to be a kind of monarch. Therefore, here and there flatterers in honor: in democracies - demagogue (because demagogue - flatterer of the people)”.

Conclusions and suggestion

Scientific work has given an understanding that the political systems of Latvia and Russia are more similar than different.

The General principles of the development and activities of political parties should be based on the principles of democracy and justice. It is important to exchange experience between Russia and Latvia for mutual development in the political, social and economic spheres, including through the development of the party system. It is important to avoid monopolization of power in the country by one party through the development of legislation, including by adopting the best examples.

Bibliography

1. *On political parties* (2001, July 11). Law of the Russian Federation, No 95-FL. Retrieved April 10, 2019 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_32459/
2. *The Constitution Of The Russian Federation* (1993, December 12). Law of the Russian Federation. Retrieved April 10, 2019 from Http://Www.Consultant.Ru/Document/Cons_Doc_LAW_28399
3. Ashkerov, A., Budaragin, M., Qaraca, N., Zharov, M., Zaslavsky, S. (2007). *A Basis of the Theory of Political Parties. Textbook*. Europe. 264 p.
4. Sergeeva, Z. (2012). *Political parties of modern Russia. Educational and methodical manual*. Novosibirsk: Novosibirsk state technical University. 91 p.
5. Stalin, J.V. (1936). On the Draft Constitution of the USSR. Report at the Extraordinary VIII all-Union Congress of Soviets. *Pravda*, 7 p.
6. The Saeima of the Republic of Latvia (2019). *Deputy corps*. Retrieved April 10, 2019 from http://titania.saeima.lv/Personal/Deputati/Saeima13_DepWeb_Public.nsf/deputies?OpenView&lang=LV&count=1000
7. The State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation (2019). *Fractions*. Retrieved April 10, 2019 from <http://duma.gov.ru/duma/factions/>

8. Wikipedia (2019). *Political Party*. Retrieved April 10, 2019 from https://ru.wikipedia.org/wiki/Политическая_партия

Kopsavilkums

Rakstā autors pievēršas problemātiskajiem jautājumiem par politisko partiju ietekmes pakāpes noteikšanu uz valsts sociālo, ekonomisko un politisko dzīvi. Autors vērš uzmanību uz nepieciešamību uzlabot politisko partiju izveides un darbības tiesisko regulējumu jebkurā valstī.

Autora veiktā analīze parāda, ka pašreizējais Krievijas Federācijas politisko partiju tiesiskais regulējums nebūt nav pilnīgs un ir jāveic tā uzlabojumi. Autors norāda pamatojumu savam viedoklim. Autors pievēršas Krievijas un Latvijas vēsturei, lai noskaidrotu pašreizējās situācijas vēsturisko fonu.

Lai novērstu iepriekš minēto problēmu, ir ierosināti konkrēti risinājumi, kas ietver kompleksas darbības - no likumdošanas uzlabošanas līdz veiksmīgākas ārvalstu pieredzes ieviešanai. Proti, ir paredzēta konkrēta politiski tiesiskās izpratnes attīstība visās valsts dzīves jomās - no sociālās līdz politiskajai. Konkrēta attīstība tiek ierosināta, ņemot vērā tādas valsts kā Krievijas Federācija īpašos nosacījumus un īpatnības, zināmi sadarbojoties ar Latvijas Republiku, tas ir, ar valsti, kurai atbilstošā līmenī attīstītas politiskās institūcijas.

PĀRROBEŽU ĀRSTNIECĪBAS JĒDZIENS UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

CROSS-BORDER TREATMENTS CONCEPT AND ITS HISTORICAL DEVELOPMENT

Diāna Mežajeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, mezajeva.diana@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *Mobility of individuals, in certain cases also of patients, has reached the highest level in history and it is permissible for this mobility to continue to grow. The author believes that there are several important reasons for cross-border healthcare: economic well-being of individuals, free movement of services, consumer freedom. The author considers it important to study the concept of cross-border treatment and its historical development in order to understand why the need for cross-border treatment has historically arisen and patient mobility has developed.*

Keywords: *consumer, cross-border treatment, mobility, patient, rights.*

Ievads

Personu, noteiktos gadījumos arī pacientu, mobilitāte mūsdienas ir sasniegusi vēsturē augstāko līmeni un pieļaujams, ka šī mobilitāte turpinās augt (*Pennings et al., 2008*). Autores ieskatā ir vairāki būtiski iemesli, kas veicina šo mobilitāti. Pirmkārt, jāmin personu ekonomiskā labklājība, kura veicina gan personu ceļošanu, gan piekļuvi ne tikai valsts apmaksātajam veselības aprūpes pakalpojumu minimumam, bet gan arī piekļuvi maksas ārstniecības pakalpojumiem. Otrkārt, brīva pakalpojumu kustība, kura ir noteikta Līgumā par Eiropas Savienības darbību 56. līdz 62.pantā, sevī ietver pamatideju par to, ka brīvas pakalpojumu kustības pamatā ir aizliegums ierobežot pakalpojumu sniegšanas brīvību to dalībvalstu pilsoņiem, kuri veic uzņēmējdarbību kādā dalībvalstī, bet sniedz pakalpojumus citas dalībvalsts personai (*Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija, 2012., 56.-62.pants*). Respektīvi, komersantam ir tiesības sniegt savus ārstniecības pakalpojumus gan jebkuram Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonim, gan arī jebkuras citas valsts pilsonim, kura nav Eiropas Savienības dalībvalsts. Treškārt, persona, saņemot veselības aprūpes pakalpojumus pārrobežu ārstniecības gadījumā, iegūst patērētāja tiesisko statusu. No patērētāja tiesiskā viedokļa var secināt to, ka patērētājam ir tiesības brīvi izvēlēties pakalpojumu un pakalpojuma sniedzēju arī veselības aprūpē (*Patērētāju tiesību aizsardzības likums, 1999.*). Šādā situācijā ir svarīgi noskaidrot pakalpojumu apjomu, kurš patērētājam pienākas no valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimuma un valsts obligātās veselības apdrošināšanas.

Ar pētījumu ir nepieciešams izpētīt pārrobežu ārstniecības jēdzienu, tās vēsturisko attīstību un tiesisko noregulējumu. Pacientu mobilitāte mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā ir sasniegusi augstāko līmeni, kāds ir bijis līdz šim, līdz ar to ir nepieciešama pilnīga izpratne par pārrobežu ārstniecības jēdzienu, veidiem, tiesiskajām sekām un tiesiskās aizsardzības līdzekļiem.

Pētījuma mērķis: analizēt pārrobežu ārstniecības jēdzienu un tās vēsturisko attīstību, konstatēt problēmas un piedāvāt risinājumus.

Pētījuma objekts: ārstniecības jēdziens.

Pētījuma priekšmets: pārrobežu ārstniecības jēdziens un tās vēsturiskā attīstība.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt pārrobežu ārstniecības jēdzienu;
- 2) izanalizēt pārrobežu ārstniecības veidus;
- 3) pētīt pārrobežu ārstniecības idejas pirms sākumus senajos laikos;
- 4) analizēt pārrobežu ārstniecības idejas viduslaikos un to attīstības gaitu;

5) izpētīt pārrobežu ārstniecības attīstību jaunajos un jaunākajos laikos.

Pētījuma metodes: pētījumā tika izmantota vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā pētīšanas metode.

1. Pārrobežu ārstniecības jēdziens un tās pazīmes

Pēdējos, īpaši 20.gs. 90.gados daudzpusējo tirdzniecības vienošanos, divpusējo investīciju līgumu, nacionālo likumu liberalizācijas un privatizācijas rezultātā globālie tirgi ir ievērojami paplašinājušies (*Bojārs, 2010., 314.lpp.*). Ar medicīnas tūrisma tiek panākta veselības aprūpes tirgus globalizācija (*Horowitz, 2007*). Daudzu valstu pilsoņi jau sen devušies uz Amerikas Savienotajām Valstīm un Eiropas attīstītākajām valstīm, lai vadošajos medicīnas centros meklētu pozitīvo pieredzi un progresīvākās tehnoloģijas ārstniecībā. Populārākie produkti medicīnas tūristu vidū ir dažāda veida rekonstrukcijas operācijas, kardioloģija, zobārstniecība, atkarību ārstēšana, kā arī plastiskā ķirurģija (*Connell, 2006*). Populārākie medicīnas tūristu galamērķi ir Indija, Bruneja, Kuba, Kolumbija, Honkonga, Ungārija, Izraēla un Jordānija, savukārt iecienītākās kosmētiskās medicīnas valstis ir Argentīna, Bolīvija, Brazīlija, Kolumbija u.c. (*Roķis, 2008.*).

Deviņdesmito gadu sākumā Eiropas Savienība kļuva par telpu bez iekšējām robežām, un vairāk pacientu vēlējas ārstēties pie citā dalībvalstī praktizējošiem ārstiem, pamatjautājums bija, vai viņiem tālab sistemātiski ir vajadzīga iepriekšēja savas slimokases atļauja (*Eiropas Savienības tiesa, 2018., 3.lpp.*). Mūsdienās Eiropas Savienība vairs nav tikai ekonomiska rakstura savienība, kas tiecas uz dziļāku ekonomisko integrāciju. Eiropas Savienībā vērojamas būtiskas sociālās integrācijas iezīmes un ievērojama ietekme uz veselības nozari. Starp ekonomikas mērķiem un veselības nozari ir izveidota acīmredzama saikne, un Eiropas Savienības dalībvalstis nebauda absolūtu autonomiju, regulējot ar veselības nozari saistītos jautājumus (*Ašneviča-Slokenberga u.c., 2015., 70.lpp.*).

Mūsdienu pieeja pacientu drošībai Latvijā ir salīdzinoši jauns virziens veselības aprūpē, kamēr starptautiskā līmenī tā attīstīta kopš 2005.gada, kad tika sasaukta pirmā Eiropas Savienības dalībvalstu Pacientu drošības darba grupa (*Bankava, Palčeja, 2018., 12.lpp.*). Ievērojot tās izteiktos aicinājumus, 2008.gadā Eiropas Parlamentam un Padomei par pacientu drošību, kurā tiku uzsvērts viens no tās pamatprincipiem, ka ir jāizstrādā tāda sistēma, kurā netiek meklēti vainīgie, lai konstatētu nevēlamu notikumu mērogu, veidu un cēloņus ar mērķi efektīvi novadīt resursus risinājumu un aktīvai darbību meklēšanai, kura tad varētu darboties Eiropas Savienības mērogā (*Eiropas Kopienu komisija, 2008., 6.atkāpe*). Šajā gadījumā var secināt to, ka Eiropas mērogā pastiprināti tiek domāts par pacientu drošības jautājumiem ne tikai atsevišķu dalībvalstu administratīvajās teritorijās, bet gan Eiropas Savienībā kopumā, arī pārrobežu veselības aprūpes aspektā. Pacientu drošības jautājuma aktualizācija 2008.gadā ir viens no pamatiem, kādēļ 2011.gada 9.martā tika pieņemta direktīva Nr. 2011/24/ES par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē (*Par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē, 2011.*). Pēc autores domām, šī direktīva tika pieņemta, jo pieaugot ekonomiskajai labklājībai, pieauga arī Eiropas Savienības pilsoņu mobilitāte dalībvalstu teritorijā, kā rezultātā pieauga nepieciešamība pēc ārstniecības pakalpojumiem īslaicīgas uzturēšanās valstī, kā arī nepieciešamība pēc kompensācijas mehānisma pārrobežu ārstniecības gadījumā.

Direktīvas par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē 3.panta e) apakšpunktā ir dots skaidrojums jēdzienam “pārrobežu veselības aprūpe”, ar ko saprot veselības aprūpi, ko sniedz vai kas ir izrakstīta dalībvalstī, kas nav piederības dalībvalsts (*Par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē, 2011.*). Lai labāk izprastu pārrobežu veselības aprūpes jēdzienu, papildus ir nepieciešams analizēt jēdziena skaidrojumā ietvertos terminus. Autores ieskatā, šajā definīcijā vislielākās neskaidrības rada termins “piederības dalībvalsts”. Pacientu tiesību direktīvas izpratnē “piederības dalībvalsts” ir dalībvalsts, kas ir kompetenta

apdrošinātajai personai piešķirt iepriekšēju atļauju saņemt piemērotu ārstēšanu ārpus dzīvesvietas dalībvalsts saskaņā ar Regulu Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu un Regulu Nr. 987/2009 par sociālās nodrošināšanas sistēmas koordinēšanas īstenošanas kārtību (*Par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē, 2011., 3.pants, c.apakšpunkts*). Attiecībā uz iepriekš piešķirtu dalībvalsts atļauju, doties uz citu dalībvalsti saņemt ārstniecības pakalpojumus, ir divi svarīgi priekšnoteikumi, lai saņemtu šo atļauju. Pirmkārt, atļauju piešķir, ja attiecīgā ārstēšana ietilpst pabalstos, ko paredz tiesību akti dalībvalstī, kurā dzīvo attiecīgā persona, otrkārt dalībvalsts nevar nodrošināt šādu ārstēšanu termiņā, kas ir medicīniski pamatots, ņemot vērā personas tā brīža veselības stāvokli un slimības iespējamo gaitu (*Par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 2004., 20.pants*). Būtiski ir tas, ka šiem kritērijiem ir jāpastāv vienlaicīgi, lai atļaujas izsniegšana ārstniecībai citā dalībvalstī iegūtu tiesisko pamatu. Piemēram, 2016.gadā Polijā, pieteikumu skaits par plānoto ārstēšanu ārzemēs ir bijis ļoti zems, un lielākajā daļā gadījumu šie pieteikumi ir tikuši noraidīti, jo tie nav atbilduši formālajām prasībām (*Kowalska-Bobko, Mokrzycka., Saganb, Włodarczyka, Zabdyr-Jamróza, 2016*). Savukārt, lai citā dalībvalstī saņemtu maksas ārstniecības pakalpojumus šāda atļauja nav nepieciešama. Līdzīgi arī akūtos gadījumos no pacientiem šāda veida atļauja netiek prasīta, jo tādā veidā pacientam tiktu liegta pieeja veselības aprūpes pakalpojumiem neparedzētās situācijās. Pacients objektīvu iemeslu dēļ nav paredzējis to, ka šāda veida pakalpojumi viņam būtu nepieciešami. Tātad, ja persona ir Latvijas iedzīvotājs, kam ir tiesības uz valsts apmaksātiem veselības aprūpes pakalpojumiem Latvijā, bet medicīnisko palīdzību saņem, piemēram, Vācijā, tad tā ir pārrobežu veselības aprūpe, uz kuru attiecas šī direktīva par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē (*Brikmane, 2013.*).

Analizējot atļaujas tiesisko statusu pārrobežu veselības aprūpes gadījumā, autore saskata personas brīvības ierobežojumu. Pacientu tiesību likuma 8.pants paredz pacientu tiesību izvēlēties ārstu un ārstniecības iestādi (*Pacientu tiesību likums, 2009., 8.pants*). Autores ieskatā šī tiesība ir jātulko plašākā tvērumā, proti, no tās var secināt to, ka likumdevējs šajā tiesībā ir ietvēris arī pacientu mobilitātes iespējas pārrobežu ārstniecības situāciju gadījumos. Normatīvie akti nenosaka kritērijus pārrobežu ārstniecības gadījumiem, kad persona izvēlas saņemt ārstniecības pakalpojumus nevis Eiropas Savienības dalībvalstī, bet gan jebkurā citā valstī, kas nav nedz Eiropas Savienības dalībvalsts, nedz Eiropas Ekonomiskās Zonas dalībvalsts. Pēc autores domām, šādās situācijās ir nepieciešams pielietot tiesību analogiju un proti, ja ārstniecība ietilpst valsts garantētajā medicīniskās palīdzības minimumā un ja valsts pati nevar nodrošināt šāda veida ārstniecību termiņā, kas ir medicīniski pamatots, ņemot vērā visus objektīvos apstākļus, ir piešķirama atļauja pārrobežu ārstniecībai uz jebkuru citu valsti, ne tikai uz kādu no Eiropas Savienības dalībvalsti. Šajā gadījumā pārrobežu ārstniecības jēdziens jātulko plašāk, un jāattiecinā uz jebkuru pasaules valsti. Autore piedāvā Ārstniecības likumā (*Ārstniecības likums, 1997.*) iestrādāt pārrobežu ārstniecības jēdziena skaidrojumu, kurš aptvertu pārrobežu ārstniecību ne tikai Eiropas Savienības dalībvalstu vidū, bet gan jebkuru pasaules valsti.

Pacientu plūsma starp dalībvalstīm ir ierobežota, un sagaidāms, ka tāda arī paliks, jo lielākā daļa pacientu Eiropas Savienībā saņem veselības aprūpi savā valstī un dod tai priekšroku. Tomēr var būt zināmi apstākļi, kad pacienti vēlas saņemt kādu veselības aprūpes veidu, ko sniedz citā dalībvalstī. Piemēram, tā var būt ļoti specializēta aprūpe vai veselības aprūpe, ko sniedz pierobežas zonās, kur tuvākā atbilstošā veselības aprūpes iestāde atrodas otrpus robežai. Turklāt daži pacienti vēlas saņemt ārstēšanu ārzemēs, lai būtu tuvumā saviem ģimenes locekļiem, kas dzīvo citā dalībvalstī, vai lai piekļūtu ārstēšanas metodei, kas ir atšķirīga no tās, kādu nodrošina piederības dalībvalstī, vai arī tāpēc, ka viņi uzskata, ka citā dalībvalstī saņems kvalitatīvāku veselības aprūpi (*Par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē, 2011., Preambula, 39.rindkopa*). Autores ieskatā, pacientu plūsma starp dalībvalstīm un visas pasaules kontekstā ar katru gadu pieaug, un par šī jautājuma aktualizāciju liecina tas,

ka Eiropas Savienības līmenī ir pieņemta direktīva par pacientu tiesībām pārrobežu veselības aprūpes gadījumā. Praksē pastāv dažādi viedokļi attiecībā uz pārrobežu ārstniecību un iemesli, kādēļ pacienti izvēlas plānveida ārstniecību saņemt ārzemēs (*Glinosa, Matthias, Maarsea, 2010*). Vieni uzskata – jo attīstītāka valsts, jo kvalitatīvāki ar veselības aprūpi sniegtie pakalpojumi. Savukārt ir daļa augsti attīstīto valstu iedzīvotāju, kuri izvēlas apiet savas kopienas piedāvātos veselības aprūpes pakalpojumus un ceļot uz mazāk attīstītajām pasaules teritorijām, lai saņemtu plašu ar veselības aprūpes sniegto pakalpojumu klāstu (*Horowitz, 2007*). Autore šādu situāciju saista ar to, ka mazāk attīstītajās pasaules valstīs mēdz būt lētāka un kvalitatīvāka ārstniecība. Piemēram, Taizeme ir kļuvusi par Dienvidāzijas medicīnisko centru un katru gadu piesaista gandrīz 900 000 pacientu. Daudzi ierodas no Āzijas kaimiņvalstīm, bet ir arī tādi, kuri nolūkā saņemt medicīnisko aprūpi uz Taizemi ceļo no ASV, Eiropas, Austrālijas u. c. Veiksmes stāsti nav saistīti tikai ar tālām Āzijas zemēm, jo arī vairākas Austrumeiropas valstis ir piesaistījušas nozīmīgu ārvalstu pacientu plūsmu. Piemēram, Ungārija cenšas iegūt reputāciju zobārstniecībā, kas līdzinātos Šveices reputācijai šokolādes un pulksteņu ražošanā (*Spuriņš, 2018.*).

Latvijā Ministru kabineta 2018.gada 28.augusta noteikumi Nr.555 “Veselības aprūpes pakalpojumu organizēšanas un samaksas kārtība” nosaka valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumā un valsts obligātās veselības apdrošināšanā ietilpstošos veselības aprūpes pakalpojumus, kārtību, kādā tiek organizēta šo pakalpojumu sniegšana un veikta samaksa par tiem, kā arī minēto pakalpojumu samaksas apmēru (*Veselības aprūpes pakalpojumu organizēšanas un samaksas kārtība, 2018.*). Šie noteikumi nosaka ne vien valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumu un valsts obligātās veselības apdrošināšanā ietilpstošos veselības aprūpes pakalpojumus, bet nosaka arī pakalpojumu kategorijas, kad no valsts budžeta līdzekļiem neapmaksā veselības aprūpes pakalpojumus, kā arī valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumā un valsts obligātās veselības apdrošināšanā ietilpstošos veselības aprūpes pakalpojumus (*Veselības aprūpes pakalpojumu organizēšanas un samaksas kārtība, 2018.*). Praksē ir gadījums, kad pacientei bija nepieciešama plaušas transplantācija, lai izdzīvotu, un ziedošanas ceļā pacientei tika saziēdota nepieciešamā naudas summa operācijai. Par spīti tam, ka pacientei bija nepieciešamais finansējums, plaušas transplantācijas operācija pacientei tika liegta, sakarā ar to, ka par ziedotāju naudu par operāciju maksāt nedrīkst. Līgumam par plaušu transplantācijas operāciju jābūt noslēgtam valstiskā līmenī. Igaunija pievienojās organizācijai “*Skandi Transplant*”, kas apvieno visas Skandināvijas valstis un arī Igauniju, kā rezultātā Igaunijai jāņem vērā organizācijas “*Skandi Transplant*” noteikumi. Tie paredz, ka orgānu var pārstādīt pacientam no citas valsts tikai tad, ja ir noslēgta oficiāla vienošanās starp organizāciju un valsti. Šajā gadījumā valstij ir jāmaksā par orgānu transplantācijas operāciju (*Kinca, 2018.*). Plaušu transplantācijas operācijas nav iekļautas valsts garantētajā medicīniskās palīdzības minimumā, līdz ar to, šajā situācijā Latvija no saviem budžeta līdzekļiem nevarēja apmaksāt pacientes plaušu transplantācijas operāciju. Eiropas Savienības tiesa spriedumā Nr. C-56/01 “*Caisse primaire d'assurance maladie des Hauts-de-Seine*” ir atzinusi, ka ar Eiropas Savienības tiesību aktiem netiek uzlikts par pienākumu dalībvalstīm paplašināt valsts apmaksājamo veselības aprūpes pakalpojumu klāstu (*Judgment of the European Court, 2003, No C-56/01; Ašneviča-Slokenberga u.c., 2015., 118.lpp.*). Līdz ar to var secināt, ka katra Eiropas Savienības dalībvalsts attiecībā uz valsts apmaksājamo veselības aprūpes pakalpojumu apjoma noteikšanu bauda rīcības brīvību.

Pārrobežu veselības aprūpes tiesiskie aspekti nav skatāmi nošķirti no nacionālajām tiesību normām. Latvijas Republikas Satversmes 111.pants nosaka to, ka valsts aizsargā cilvēku veselību un garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922., 111.pants*). Cilvēktiesību īstenošana ir viena no demokrātiskas valsts pamat pazīmēm – jo nedemokrātiskāka valsts, jo vairāk tiek ierobežotas cilvēka dabiskās tiesības. Cilvēktiesību specifika, kas tās nošķir no citām subjektīvām tiesībām, ir tas, ka tās ir pamatotas

tikai ar cilvēka eksistenci kā tādu un ir absolūti subjektīvas tiesības (*Kēnings, 2010., 11.lpp.*). No minētā apgalvojuma var secināt to – ja valsts garantē saviem pilsoņiem šādas tiesības, kontekstā ar starptautiskajām tiesību normām garantēto medicīniskās palīdzības minimumi pilsoņi ir tiesīgi saņemt ne tikai savā mītnes valstī.

2. Pārrobežu ārstniecības jēdziena vēsturiskā attīstība

Cilvēka eksistence senajos laikos bija iespējama tikai kolektīvā jeb kopienā. Dzīve kopienā visa mūža garumā, kā arī pilnīga atkarība no dabas noteica pirmatnējo cilvēku apkārtējās pasaules redzējumu un attieksmi pret to, viņu mentalitāti. Kopienas priekšgalā atradās virsaitis – ietekmīgākais kopienas vīrietis. Līdzās vīrietim kopienā liela vara bija burvim – dziedniekam jeb šamanim. Etnogrāfu novērojumi Āfrikas, Āzijas, Austrālijas un Amerikas pamatiedzīvotāju ciltīs liecina, ka reizēm šamaņa ietekme kopienā bijusi lielāka nekā virsaitim, pret šamaņiem pārējie kopienas locekļi izjuta bijību. Pirmatnējie cilvēki uzskatīja, ka šamanis spēj sarunāties ar gariem, spēj pieburt vai atburt slimības, ārstēt slimos un pareģot nākotni (*Klišāns, 2009., 25.lpp.*). Ilgstošā laika periodā izolējoties no citām pirmatnējās sabiedrības grupām, šāda kopiena nebija spējīga izdzīvot, jo kopienas locekļi dažu paaudžu laikā savstarpēji būtu kļuvuši par asinsradniekiem. Ar laiku kopiena būtu fiziski degradējusies un gājusi bojā. Pirmatnējās sabiedrības kopienas to saprata un apzinājās, tāpēc viņi meklēja sev vīrus un sievas ārpus savas kopienas – kaimiņos dzīvojošās kopienās (*Klišāns, 2009., 26.lpp.*). Šāda pirmatnējās sabiedrības nostāja liecina par to, ka kopienas rūpējās par savu iedzīvotāju reproduktīvo veselību, jo laulības rezultātā starp radniecīgām personām var dzimt slimi un vārgi pēcnācēji, kas ilgtermiņā novestu kopienu pie iznīcības, gan arī par to, ka pastāvēja personu migrācija no kopienas uz kopienu. Galvenais migrācijas mērķis bija laulību noslēgšana starp dažādu kopienu iedzīvotājiem, tomēr saknē kopienas galvenais mērķis bija veselīgu kopienas pēcnācēju radīšana, kam pamatā bija medicīniska rakstura apsvērumi. Pēc autores domām, šāda veida migrācijā saknē ir saskatāms pārrobežu ārstniecības elements, jo persona šajā gadījumā dodas uz citu kopienu, lai noslēgtu laulību, kuras rezultātā dzimtu dzīvotspējīgi pēcnācēji, kas laulībā starp vienas kopienas iedzīvotājiem nebūtu iespējams.

Viduslaikos iezīmējās noteikti pozitīvi vēstures attīstības virzieni, īpaši apgaismības laikmetā, tomēr viduslaiki bija tiesiski sarežģīts periods arī medicīnā un ārstniecībā, kas norādīja uz nepieciešamību veikt korekcijas arī ārsta un pacienta tiesiskajās attiecībās. Pieauga akadēmiski izglītoto ārstu nozīme jau agrajos un attīstītajos viduslaikos. Ārstniecību viduslaikos veica arī amatnieki – ķirurgi, kuriem, lai arī pirmsākumos trūka akadēmisko zināšanu, tomēr bija liela praktiskā pieredze (*Mazure, 2018*).

Zinātne tika skatīta atrauti no dzīves, jo dzīve tika skatīta kā pārejoša un grēcīga. No minētā apgalvojuma var secināt, ka arī medicīna kā zinātne šajā laika posmā tika vērtēta augstāk par cilvēka dzīvību. Pastāvot sabiedrības dalījumam kārtās, arī tiesību un pienākumu loks atšķīrās. Zinātnieki nevis pētīja pastāvošo, bet gan konstruēja ideālo pasauli. Tāpēc glosatori par savu uzdevumu neizvirzīja viduslaiku pasaulē spēkā esošo tiesību normu studijas, bet gan autoritatīvo ideālo romiešu tiesību studijas. Viņu mērķis bija romiešu tiesības pēc iespējas iekšēji sakārtot un izskaidrot (*Osipova, 2004., 247.lpp.*). Viduslaiku sabiedrība atzina romiešu tiesības, jo bija centieni tās sakārtot un izskaidrot.

Viduslaiku Eiropas pilsētām (vismaz sākotnēji) nebija grieķu pilsētu brīvības, jo tās dibinājās (vai tās dibināja zemes kungs) uz juridiski atkarīgas zemes, un arī ne visi pilsētnieki bija juridiski neatkarīgi. Tās pilsētas, kuras laika gaitā ieguva neatkarību vai vismaz ieguva daļēju brīvību uz privilēģiju pamata, to izcīnīja sūrās un ilgstošās cīņās (*Osipova, 2004., 289.lpp.*). Analizējot pilsētnieku tiesisko statusu viduslaiku sabiedrībā, parādās nevienlīdzība pilsētnieku juridiskajā statusā. Raksturojot pilsēttiesības kā viduslaiku tiesību sistēmu, var teikt, ka tām jebkurā viduslaiku pilsētā bija raksturīgas vairākas iezīmes, un viena no tām bija tā, ka tās bija laicīgas tiesības, jo pilsētas jurisdikcijai nebija pakļauti ticības jautājumi (atšķirībā no

grieķu polisām un Romas). Ticības jautājumus risināja kanoniskās tiesības, un tie bija katoļu baznīcas jurisdikcijā. Pilsētnieki, protams, bija ticīgi kristieši, un tikai ticīgs cilvēks ar labu slavu varēja būt pilntiesīgs liecinieks gan prāvā, gan līgumu slēgšanas laikā. Pilsēttiesības kopā ar karaļa, zemes - paražu, tirdzniecības un lēņu tiesībām piederēja pie laicīgajām tiesībām, jo viduslaiku Eiropā garīgās tiesības bija nošķirtas no laicīgajām (*Osipova, 2004., 308.-309.lpp.*). Tiesību apjoma sadalījums pa kārtām liecina par to, ka arī uz ārstniecības pakalpojumiem pilnā apjomā varēja pretendēt tikai ticīgi kristieši, un tikai ticīgs cilvēks ar labu slavu varēja būt pilntiesīgs tiesību subjekts. Šāds apgalvojums pierāda to, ka šādam pilsētniekam bija visas iespējas saņemt ārstniecību ārpus savas pilsētas robežām, dodoties pie dziedniekiem, kuri praktizē lauku teritorijās, kas saknē ir uzskatāma par pārrobežu ārstniecību, jo pilsētnieks īslaicīgi pamet savu patstāvīgo uzturēšanās vietu, lai saņemtu ārstniecību. Visierobežotākie savā eksistencē bija vergi, kuri netika uzskatīti par cilvēkiem, bet gan par saimnieka īpašumu. Vergi šajā laika posmā nevarēja brīvi pārvietoties, līdz ar to, var secināt, ka tiesības saņemt ārstniecības pakalpojumus ārpus savas dzīves vietas bija ierobežotas.

Sabiedrības dalījums kārtās liecina arī par to, ka tiesības uz ārstniecību, tajā skaitā pārrobežu ārstniecību senajā sabiedrībā bija ierobežots. Pilntiesīgajiem polisū pilsoņiem bija lielākas iespējas saņemt ārstniecību, nekā brīvajiem nepilsoņiem vai vergiem. Tikai turīgie vergturi varēja iegādāties vergu ārstu. Līdz ar to trūcīgiem iedzīvotājiem bija ierobežotas iespējas saņemt ārstniecību. Brīvie grieķu ārsti mēģināja braukt uz Romu un nodarboties ar ārstniecības privātpraksi (tāpat arī brīvlaistie vergi ārsti), bet saskārās ar sekojošām problēmām: 1) romieši samēra noraidoši izturējās pret citām kultūrām; 2) ļoti zems sociālais un tiesiskais statuss iecerotajam Romā (*Mazure, 2014., 10.lpp.*). Neizturējuši ekonomisko spriedzi, arī daudzi zemnieki masveidā pameta savas saimniecības un devās uz Romu (*Klišāns, 2009., 73.lpp.*). Šāda zemnieku migrācija liecina par to, ka labākas dzīves meklējumos zemnieki devās uz dzīvi pilsētā ekonomisko apsvērumu dēļ. Autores ieskatā pieejamāki ārstniecības pakalpojumi motivēja zemniekus doties uz dzīvi pilsētā, lai arī dalījums kārtās neattaisnoja zemnieku cerības uz labāku dzīvi. Grieķu ārstu pārvietošanās uz Romu liecina par to, ka vēsturiski ir notikusi arī ārstniecības personu kustība. Svarīgi saprast to, ka arī ārsts noteiktos gadījumos ir uzskatāms par pacientu, un tas ka šī persona bija ieguvusi brīvību, liecina par to, ka tai bija plašāks tiesību loks, un viņa varēja pārvietoties no pilsētas uz pilsētu.

Viena no senākajām Eiropas universitātēm ir Boloņas universitāte, kura 11.gs. beigās saņēma no Boloņas pilsētas hartu, kas deva iespēju studentu gildei slēgt līgumus ar profesoriem, nomāt telpas, noteikt mācību kursu un apjomu, lekciju ilgumu utt. 1158.gadā universitāte ieguva privilēģijas no imperatora Fridriha I Barbarosas un kļuva par pirmo valsts atzīto universitāti Eiropā. Universitātē bija četras fakultātes - "artistu" (mākslu), juridiskā, medicīnas un teoloģijas (*Zemītis, 2003., 197.lpp.*). Tas, ka Universitātē bija medicīnas fakultāte liecina par to, šajā laika posmā sabiedrībā bija aktualizēts ārstniecības kvalitātes jautājums. Mācību procesa pamatforma bija lekcijas un disputi. Lekciju sistēmu radīja grāmatu trūkums. Lekcijas laikā tika lasīti autoritāšu darbi, piemēram, mediķi lasīja Hipokrāta sacerējumus, kurš izveidoja ārstniecības skolu Senajā Grieķijā (*Zemītis, 2003., 198.lpp.; Roga, 2011.*). Hipokrāta zvērests sevī ietver pamatideju par to, ka ārsts darbojas, lai palīdzētu slimniekam, neatkarīgi no pacienta dzimuma, vecuma, materiālā stāvokļa vai piederības kādai sabiedrības kārtai. Senajā Grieķijā pilntiesīgo iedzīvotāju daļu veidoja polisas pilsoņi, savukārt, diezgan lielu grupu veidoja brīvie nepilsoņi - ienācēji no citas polisas, svešzemnieki, izraidītie, kļaidoņi. Atēnās "imigrantu" vidū bija arī tādi, kuru ģimenes bija apmetušās polisā pirms vairākām paaudzēm, tomēr pēdējiem nebija tiesību pretendēt uz līdzdalību valsts lietās. Savukārt vergus uzskatīja par polisas īpašumu (*Zemītis, 2003., 59.-60.lpp.*). Šāds sabiedrības iedalījums kārtās liecina par to, ka senajā sabiedrībā pastāvēja sabiedrības nevienlīdzība, līdz ar to arī tiesību un pienākumu loks starp polisas pilsoņiem, nepilsoņiem un vergiem bija atšķirīgs.

Par Dieva mieru dēvē katoļu baznīcas izsludinātos Eiropas viduslaiku karu pārtraukumus, galvenokārt 10. - 12.gs. Dieva miera mērķis bija ierobežot karus, kas postīja baznīcas īpašumus, kavēja tirdzniecības attīstību un svētcēlnieku kustību. Dieva miers ir uztveramas ne tikai laika ziņā, bet arī telpas ziņā, jo to attiecināja uz baznīcām, klosteriem un kapsētām, kā patvēruma tiesību baudošām vietām (*Lazdiņš, Osipova, 1998.*). Viens no Dieva mērķiem pierāda to, ka kara rezultātā tika kavēta svētcēlnieku kustība. Autore ieskatā svētcēlnieku kustības pamatā bija vairāki mērķi. Viens no tiem ir reliģiskā piederība un nepieciešamība pēc svētības, cits savukārt norāda uz to, ka kristietības ietekmei paplašinoties, dažādās Eiropas zemēs tika ieviestas arī jaunas, līdz tam nezināmas dziedināšanas metodes un līdzekļi, kas arī veicināja svētcēlnieku kustību (*Ančevska, 2018., 41.lpp.*). Autore ieskatā, svētcēlnieku kustības gadījumā var konstatēt pārrobežu ārstniecības iezīmes. Viens no motīviem, kas veicināja svētcēlnieku kustību no vienas zemes uz citu ir tieši tas, ka dažādās Eiropas zemēs tika ieviestas jaunas un iepriekš nezināmas dziedināšanas metodes un līdzekļi.

Baznīcai viduslaikos par galveno autoritāti bija kļuvuši grieķu filozofa, ideālista Platona darbi, dabaszinātnēs studēja Aristoteļa darbus, ģeogrāfijā - Plīnija sacerējumus, bet tiesību zinātnēs šāda autoritāte bija jau minētajam Justiniāna romiešu civiltiesību krājumam. Sholastikas metode nepieļāva domu, ka antīkos avotus varētu apstrīdēt vai empīriski pārbaudīt. Patiesība, pēc sholastiķu uzskatiem, bija ietverta autoritatīvā darbā, tā bija jāapgūst, darbu studējot, un tai bija jātic, pat ja realitāte izrādījās citāda. Tipiski bija šādi sholastiķu izteicieni: "Ja Aristotelis noteica saviem pacientiem konkrētu ārstēšanas terapiju, kuras rezultātā pacienti tomēr nomira, tad tā bija pacientu vaina, nevis terapijas rezultāts" (*Osipova, 2004., 247.lpp.*). Šāds apgalvojums parāda to, ka pacienti viduslaikos bija neaizsargāti no nekvalitatīvas ārstniecības, neatkarīgi no viņu stāvokļa sabiedrībā.

18. gs. pilsētās darbojās pirmie mācītie ārsti līdzās pirtniekiem un bārdzīņiem, bet laukos vēl joprojām darbojās tautas dziedniecības pārstāvji. Šajā laikā tautas tradīcijā ienāca jaunas metodes un līdzekļi, kas tika pārņemti no klosteru medicīnas un aptieku prakses. 19. gs. paplašinājās mācītu ārstu un aptiekāru darbība, kā rezultātā tautas līdzekļiem pievienojās aptieku piedāvātie ārstniecības preparāti, bet gadsimta otrajā pusē jaunlatviešu kustības ietekmē notika aktīva folkloras materiālu vākšana, tādējādi pievēršot pastiprinātu uzmanību senajiem dziedināšanas līdzekļiem un metodēm (*Ančevska, 2018., 36.lpp.*).

Padomju valsts attiecības ar savu pilsoni izteikti atbilda paternālismam – valsts nodarbināja pilsoni ar darbu, ar subsidētu pārtiku un dzīvojamo platību, bezmaksas medicīnisko aprūpi un izglītību, par ko preņķ prasot bezierunu pakļaušanos un ideoloģisku lojalitāti komunistiskajai partijai (*Ozoliņa, Tisenkopfs, 2005., 65.lpp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Likumdevējs nav skaidrojis pārrobežu ārstniecības jēdzienu, kas ievērojami apgrūtina izpratni par šo jēdzienu un tā saturu. Ārstniecības likumā ir iekļauta vienīgi informatīva atsauce uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 9.marta direktīvu 2011/24/ES par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē. Autore ieskatā, Ārstniecības likumā ir nepieciešams iestrādāt pārrobežu ārstniecības jēdzienu. Autore piedāvā iekļaut Ārstniecības likumā pārrobežu ārstniecības jēdzienu šādā redakcijā:

Ārstniecības likuma 1.pants

12¹) **pārrobežu ārstniecība** – veselības aprūpe, ko sniedz vai kas ir nozīmēta valstī, kas nav piederības valsts, gadījumos, kad veselības aprūpes pakalpojums ietilpst valsts garantētajā medicīniskās palīdzības minimumā un valsts nespēj nodrošināt veselības aprūpes pakalpojumu termiņā, kas ir medicīniski pamatots, kā arī gadījumos, kad persona izvēlas saņemt veselības aprūpes pakalpojumus valstī, kas nav piederības valsts un kuru izdevumus pilnā apmērā apmaksā no citiem avotiem, kas nav piederības valsts finansējums un

gadījumos, kad personai ir nepieciešama neatliekamā medicīniskā palīdzība valstī, kas nav personas piederības valsts.

2. Vēsturiski ir konstatējami pārrobežu ārstniecības elementi – personu kustība no vienas zemes uz citu, kuras pamatā ir medicīniski apsvērumi. Tā kā vēsturiski sabiedrības dzīvē lielu lomu ieņēma baznīca – baznīca, klosteri un baznīcu īpašumi bija arī tās vietas, kur personas no tuvākām un tālākām zemēm varēja saņemt tam laikam atbilstošu medicīnisko palīdzību. Pārrobežu ārstniecības elementi izteiktāk parādījās viduslaikos, savukārt vēsturiski lūzuma punkts notika jaunajos un jaunākajos laikos, kad brīvība iezīmējās kā viena no demokrātisko valstu pamatpazīmēm, kā rezultātā pieauga arī personu mobilitāte.
3. Vēsturiski pārrobežu ārstniecība nav bijusi tiesiski noregulēta. Normatīvā regulējuma parādīšanās jāsaista ar 20.gs. un brīvu preču un pakalpojumu kustību, ko ienesa Līgums par Eiropas Savienības darbību. Ekonomiskā labklājība ir viens no būtiskākajiem iemesliem, kurš veicina pacientu mobilitāti, kā rezultātā ir radusies nepieciešamība arī pēc normatīvā regulējuma pārrobežu ārstniecības gadījumiem. Nākotnes perspektīvā pārrobežu ārstniecība iegūs vēl lielāku vērienu, jo nepārtraukti palielinās personu mobilitāte. Arī medicīnas nozares nepārtraukta un nevienmērīga attīstība dažādos reģionos veicina to, ka pacienti izvēlas saņemt ārstniecības pakalpojumus ar jaunāko tehnoloģiju palīdzību, kas nav pieejamas visās valstīs vienlaicīgi.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ārstniecības likums* (12.06.1997.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=44108>, sk. 12.04.2019.
2. Eiropas Kopienu komisija (15.12.2008.). *Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei par pacientu drošību, ieskaitot veselības aprūpē iegūtu infekciju profilaksi un kontroli*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0836&from=en>, sk.10.04.2019.
3. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 04.04.2019.
4. *Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija* (26.10.2012.). Eiropas Savienības starptautiskais akts. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=LV>, sk. 05.03.2019.
5. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 16.04.2019.
6. *Par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē* (09.03.2011.). Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 2011/24/ES. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0024&from=EN>, sk. 05.03.2019.
7. *Par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu* (29.04.2004.). Eiropas Parlamenta un padomes Regula 883/2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:02004R0883-20140101&from=LV>, sk. 15.03.2019.
8. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums* (18.03.1999.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=23309>, sk. 15.04.2019.
9. *Veselības aprūpes pakalpojumu organizēšanas un samaksas kārtība* (18.08.2018.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 555. <https://likumi.lv/ta/id/301399-veselibas-aprupes-pakalpojumu-organizesanas-un-samaksas-kartiba>, sk. 30.03.2019.
10. Ančevska, I. (2018). *Latviešu dziedināšanas tradīcija: teorētiskie un praktiskie aspekti. Promocijas darbs*. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/38351>, sk. 29.04.2019.
11. Ašņevica-Slokenberga, S. u.c. (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 798 lpp.
12. Bankava, A., Palčeja, E. (21.08.2018.). Pacientu drošība un ārstniecības personu juridiskās atbildības likoči. *Jurista Vārds*, Nr. 34., 12. lpp.
13. Bojārs, J. (2010.). *Starptautiskās privāttiesības I*. Rēzekne: Apgāds Zvaigzne ABC. 424 lpp.
14. Brikmāne, E. (20.11.2013.). *Pārrobežu veselības aprūpe Latvijā un Eiropā*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/259222-parrobezu-veselibas-aprupe-latvija-un-eiropa-2013>, sk. 15.03.2019.
15. Connell, J. (2006.). Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and ... Surgery. *Tourism Management*, 27 (6), pp.1093-1100. Retrieved 16.03.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517705001871>
16. Eiropas Savienības tiesa (2018., sept.). *Tiesa un veselības aprūpe*. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-11/qd-04-18-747-lv-n.pdf>, sk. 16.03.2019.
17. Glinosa, A., Matthias, R.B., Maarsea, H.H. (2010). A typology of cross-border patient mobility. *Health & Place*, 16 (6), pp. 1145-1155. Retrieved 29.04.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1353829210001085>.

18. Horowitz, M.D. (13.11.2007). Medical Tourism: Globalization of the Healthcare. *MedGenMed*, 9(4). Retrieved 29.04.2019 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298/>
19. Judgment of the European Court of 23 October 2003 No C-56/01 “Caisse primaire d'assurance maladie des Hauts-de-Seine”. Retrieved 22.04.2019 from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0056>.
20. Kēnings, M. (2010.). *Cilvēktiesības*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra. 133 lpp.
21. Kinca, A. (21.03.2018.). *Pat saziēdotā nauda Laimai pagaidām nelīdz – nākas atgriezties Latvijā un gaidīt donoru*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/pat-saziēdota-nauda-laimai-pagaidam-nelidz-nakas-atgriezties-latvija-un-gaidit-donoru.a272205/>, sk. 29.04.2019.
22. Klišāns, V. (2009). *Vēsture vidusskolai. I daļa*. Rīga: Zvaigzne ABC. 160 lpp.
23. Kowalska-Bobko, I., Mokrzycka, A., Saganb, A., Włodarczyka, W.C., Zabdyr-Jamróza, M. (2016). Implementation of the Cross-Border Healthcare Directive in Poland: How not to Encourage Patients to Seek Care Abroad? *Health Policy*, 120 (11), pp. 1233-1239 Retrieved 29.04.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016885101630183X>.
24. Lazdiņš, J., Osipova, S. (1998). *Latvijas un Eiropas viduslaiku tiesību vēsturē sastopamie jēdzieni un to skaidrojumi*. <http://www.you-books.com/book/J-Lazdins/Latvijas-un-Eiropas-viduslaiku-tiesibu-vesture-sas>, sk. 29.04.2019.
25. Mazure, L. (2014). *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība*. Rēzekne: Līga Mazure. 350 lpp.
26. Mazure, L. (2018). Pacienta gribas attīstības spirāle. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts*, 231.-246.lpp. <http://journals.rta.lv/index.php/ISS/article/view/3010/2898>, sk. 30.04.2019.
27. Osipova, S. (2004.). *Viduslaiku tiesību spoguļi*. Rīga, Tiesu Namu aģentūra. 408 lpp.
28. Ozoliņa, Ž., Tisenkopfs, T. (2005.). *Latvija eiropēizācijas krustceļos*. LU Akadēmiskais apgāds, 136 lpp.
29. Pennings, G., De Wert, G., Shenfield, F., Cohen, J., Tarlatzis, B., Devroey, P. (2008). ESHRE Task Force on Ethics and Law 15: Cross-Border Reproductive Care. *Human Reproduction*, vol. 23 (10), pp. 2182–2184. Retrieved 22.04.2019 from <https://academic.oup.com/humrep/article/23/10/2182/710873>
30. Roga, B. (19.10.2011.). Hipokrāta zvērestu mēdz piesaukt nevietā. *Cilvēks. Valsts. Likums*. <https://lvportals.lv/norises/238053-hipokrata-zverestu-medz-piesaukt-nevieta-2011>, sk. 20.04.2019.
31. Roķis, K. (14.03.2008.). Kārdinošais medicīnas tūrisms. *Cilvēks. Valsts. Likums*. <https://lvportals.lv/norises/172456-kardinosais-medicinas-turisms-2008>, sk. 05.04.2019.
32. Spuriņš, U. (2018). Medicīnas pakalpojumu eksports kā perspektīva attīstības nozare. <http://www.arstubiedriba.lv/medicinas-pakalpojumu-eksports-ka-perspektiva-attistibas-nozare/>, sk. 22.04.2019.
33. Zemītis, U. (2003). *Ārvalstu valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 319 lpp.

Summary

Patient mobility is growing every year. In cross-border treatment a quadruple legal relationships arises where the patient is on the one hand, on the other hand the patient's home Member State or patient is domiciled, the third party is the country where the patient receives treatment services and medical treatment facility where the patient receives treatment services from a quadrant.

The definition of “cross-border treatment” should be incorporated in to the regulatory framework. According to the author, a separate section dedicated to cross-border treatment needs to be incorporated in to the Medical Treatment Law.

PERSONAS SUBJEKTĪVO TIESĪBU AIZSARDZĪBA ŠĶĪRĒJTIESĀ PROTECTION OF THE SUBJECTIVE RIGHTS OF A PERSON IN THE COURT OF ARBITRATION

Marina Molodcova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, marina.molodcova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *The importance of the work manifests in the study of the right of individuals to the protection of their interests in the court of arbitration, and as a result, new theoretical and practical conclusions are offered. Dispute settlement in the court of arbitration is usually characterised by three positive aspects: comparatively short dispute settlement time, lower costs, and confidentiality. Still, the environment of the Latvian courts of arbitration has earned a negative image, and their quick judgements are not always objective and fair. In Latvia, the number of studies in this field is small; studying issues related to courts of arbitration mostly gained popularity during the period when changes in the laws and regulations or passing a new Arbitration Law was planned. Studies where the practice of other countries in relation to courts of arbitration is explored primarily tend to analyse and study the international institute of the court of arbitration. The normative regulations that governs the operation of courts of arbitration in the latest years has been improved and developed; however, in general it does not form a positive legal practice.*

The research aim is to study the topic, individuals' right to the protection of their interests in the court of arbitration, find problems and shortcomings, as well as offer a solution. The research object is civil judicial remedy for protecting individual's interests, whereas the research subject is the individuals' rights to the protection of their interests in the court of arbitration.

The following scientific research methods have been used in the development of research work: special methods: grammatical method, analytical method, systemic method, historical method, teleological method, comparative method, semantic method; general scientific methods: inductive method and deductive method.

Keywords: *Court of Arbitration, individual, interests, judicial remedy.*

Viens no būtiskākajiem strīdu risināšanas institūtiem ātras un efektīvas civilstrīdu un komercstrīdu izšķiršanas jomā, kurš ātri attīstās arī Latvijā, ir strīdu alternatīva risinājuma institūts (*Kronis, 2007., 8.lpp.*). Šķīrējtiesa tiek uzskatīta par alternatīva risinājuma vienu no veidiem, tādējādi zināmā mērā tiek pielīdzināta valsts tiesai. Personai ir tiesības pašai izvēlēties tiesību aizsardzības līdzekļa veidu, taču, lai to izdarīt, tai ir jāizprot šī līdzekļa būtība, kā arī tiesiskās sekas. Autore uzskata, ka iezīmējamā būtiska problēma- personas tiesību aizsardzības nodrošināšana.

Darba aktualitāte izpaužas personas tiesībās uz interešu aizsardzību šķīrējtiesā pētniecībā, kā rezultātā ir piedāvātas jaunas teorētiskas un praktiski pielietojamas atziņas.

Strīdu izšķiršanu šķīrējtiesā parasti raksturo ar trim pozitīviem aspektiem: salīdzinoši īsu strīdu izšķiršanas laiku, zemākām izmaksām un konfidencialitāti. Neskatoties uz to, Latvijā šķīrējtiesu vide ir guvusi negatīvu tēlu, kā arī to ātri pieņemtie spriedumi ne vienmēr ir objektīvi un taisnīgi.

Latvijā šajā jomā pētījumu skaits ir neliels, pētījumi ir veikti ļoti kvalitatīvi un padziļināti, taču tajos tika pētīta problēma, kas skar starptautisko šķīrējtiesu. Nacionālajā līmenī jautājumu pētīšana saistībā ar šķīrējtiesām tika aktualizēta periodā, kad tika plānots veikt grozījumus likumā, vai pieņemt jaunu šķīrējtiesu likumu. Pētījumi ārzemju valodā, kuros tiek pētīta citu valstu prakse šķīrējtiesu jomā, pārsvarā ir tendēti uz starptautiskās šķīrējtiesas institūta analīzi un izpēti.

Šķīrējtiesu darbību regulējošais normatīvais regulējums pēdējos gados tiek uzlabots un attīstīts, taču tas kopumā neveido pozitīvo juridisko praksi, jo tieši saistībā ar lietu izšķiršanu šķīrējtiesu procesā, ir novēroti būtiskākie personas tiesību uz interešu aizsardzību tiesību sistēmā pārkāpumi.

Pētījuma mērķis ir pētīt tematu, personas tiesības uz interešu aizsardzību šķīrējtiesā, konstatēt problēmas un nepilnības, kā arī piedāvāt risinājumu. Pētījuma objekts ir civiltiesiskie

personas interešu aizsardzības līdzekļi, savukārt pētījuma priekšmets ir personas tiesības uz interešu aizsardzību šķīrējtiesā.

Pētījuma hipotēze - šķīrējtiesu darbības principi atbilstoši nenodrošina personas interešu aizsardzību tiesību sistēmā. Autore pētījuma gaitā pārbaudīs hipotēzi un veiks secinājumu, vai tā apstiprināsies, neapstiprināsies vai apstiprināsies daļēji.

Pētījuma darba izstrādē izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: speciālās metodes: gramatiskā metode, analītiskā metode, sistēmiskā metode, vēsturiskā metode, teleoloģiskā metode, salīdzinošā metode, semantiskā metode; vispārzinātniskās metodes: induktīvā metode un deduktīvā metode.

Šķīrējtiesa ir nevalstiska jurisdikcijas institūcija, kas izskata un izspiež tai pakļautās civillietas, tā var tikt izveidota konkrēta atsevišķa civiltiesiska strīda izskatīšanai vai darboties pastāvīgi (*Joksts, Girgensone, 2011., 123.lpp.*). Jāatzīmē, ka normatīvajā regulējumā nav izsmēloša šķīrējtiesas jēdziena definējuma, kā arī Šķīrējtiesu likumā tas nav minēts (*Šķīrējtiesu likums, 2014.*), jo ir svarīgi, lai definējums būtu pilnīgs, norādot dalībniekus, kas izvēlas iet uz šķīrējtiesu, kā arī tiesiskās sekas, kuras rodas, izmantojot šo tiesību aizsardzības līdzekli.

Ņemot vērā to, ka normatīvajā regulējumā “šķīrējtiesas” jēdziena definējuma nav, kā arī to, ka šķīrējtiesas nav valsts tiesu sastāvdaļa, ir būtiski izprast, vai šī tiesību aizsardzības līdzekļa nosaukums ir atbilstošs. Termins “šķīrējs” nozīmē “dalītājs” (*Skujiņa, 1998.*) savukārt, “tiesa” ir “valsts institūcija, kas valsts vārdā likumā noteiktā kārtībā izskata civillietas, administratīvās lietas un krimināllietas; celtnie, telpas, kur darbojas šāda valsts institūcija” (*Spektors, 2009.-2019.*). Līdz ar to var secināt, ka šī tiesību aizsardzības līdzekļa nosaukumā lietot vārdu “tiesa” nav korekti. To apstiprina arī tas, ka Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2005.gada 17.janvāra spriedumā par „Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam” secinājumu daļā ir norādījusi, ka “Šķīrējtiesas nepieder pie tiesu varas sistēmas, kas ir noteikta Satversmes 6. nodaļā un likumā „Par tiesu varu” (*Par tiesu varu, 1992.; Satversmes tiesas spriedums, 2005., Nr.2004-10-01*). Kā Satversmes tiesa jau lēmusi, Satversmes 92. pantā lietotajam apzīmējumam „tiesa” neatbilst institūcija, kas nav izveidota šajos normatīvajos aktos paredzētajā kārtībā (*Satversmes tiesas spriedums, 2003., Nr. 2002–20–0103*). Tātad šis apzīmējums nav attiecināms uz šķīrējtiesām.

Par “iestādi” šķīrējtiesu arī nevar nosaukt, jo Valsts pārvaldes iekārtas likumā ir norādīts, ka “iestāde ir institūcija, kura darbojas publiskas personas vārdā un kurai ar normatīvo aktu noteikta kompetence valsts pārvaldē, piešķirti finanšu līdzekļi tās darbības īstenošanai un ir savs personāls” (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002., 1.p.*). Savukārt, termins “organizācija” nozīmē “personu, sabiedrisku grupu, valstu apvienību, ko vieno kopēja darbības programma, kopējs mērķis, uzdevums” (*Spektors, 2009.-2019.*). Termins “institūcija” tiek skaidrots kā “pasauls, reģiona vai atsevišķas valsts iestāde vai organizācija, kas veic noteiktus uzdevumus kādā sabiedrības dzīves sfērā (likumdošanā, izpildvaras vai tiesu darbā u. tml.)” (*Spektors, 2009.-2019.*). Autore uzskata, ka šķīrējtiesas kā tiesību aizsardzības līdzekļa nosaukums nav atbilstošs jeb maldīgs, tāpēc piedāvā to saukt par šķīrējīnstitūciju.

Šķīrējtiesa visos laikos tika uzskatīta par metodi, ar kuras palīdzību puses atrisina strīdu saskaņā ar taisnīgumu. Vēsturiski šķīrējtiesas institūts ir nepārtraukti mainījies, kas bija atkarīgs no sabiedrības attīstības un izpratnes par interešu un tiesību realizāciju kopumā. Senajos laikos par šķīrējtiesnešiem visbiežāk bija cienījami, gudri cilvēki, kuri sprieda tiesu pēc sirdsapziņas, savukārt viduslaikos šķīrējtiesnešu funkcijas pildīja pāvests vai citas augstas reliģiskas personas, jo šajā periodā reliģija pakļāva savai ietekmei un kontrolēja visas dzīves sfēras. Būtiski ir tas, ka 19.gadsimta 2.pusē šķīrējtiesas risināja konfliktus starp darba devējiem un darba ņēmējiem, kas mūsdienās Latvijā ir aizliegts. Respektīvi, šķīrējtiesas darbības jomas un

izpratne laika gaitā ir mainījusies, kas ir izskaidrojams ar tā laika sabiedrības vajadzībām un notiekošajiem procesiem.

Analizējot šķīrējtiesas vēsturi Latvijā, jāsecina, ka, neskatoties uz to, ka ir pagājis ilgs laiks, lai pilnveidotu šī institūta darbību, jāatzīst, ka joprojām ir daudz nepilnību un problēmu. Pastāvīgās šķīrējtiesas Latvijā darbojas tikai pēc neatkarības atjaunošanas. Lai gan vēsturiski par šķīrējtiesnesi bija kāds sabiedrībā cienījams cilvēks, kurš pārzin kādu noteiktu jomu, tad mūsdienās šis institūts ir mainījies, jo par šķīrējtiesnesi var kļūt ikviens, kurš atbilst Šķīrējtiesu likumā izvirzītajām prasībām. Svarīgi ir arī tas, ka Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas tika izveidots ļoti liels šķīrējtiesu skaits, kuru likumdevējs ir centies samazināt (*Lapsa, 2015.*), apzinoties, ka kopumā šķīrējtiesu spriedumu kvalitāte ir zema un sabiedrības uzticība šim institūtam samazinājusies. Daudzas šķīrējtiesas tika izveidotas ar mērķi uzlabot noteikta uzņēmuma komercdarbību, ekonomisko situāciju. Visi šie faktori kopumā radīja negatīvas sekas: šaubas par šķīrējtiesas pieņemto spriedumu objektivitāti, daudzi komersanti dibināja šķīrējtiesas savtīgos nolūkos, kā arī šķīrējtiesu skaits turpināja nesamērīgi palielināties.

Mūsdienās lielā mērā personas interešu aizsardzība šķīrējtiesā ir atkarīga no šķīrējtiesnešu godprātības, atbildības un izpratnes par taisnīgumu. Vēsturiski interešu aizsardzībai šķīrējtiesā bija jābūt saskaņā ar taisnīgumu, taču pašreiz viss notiek strikti likuma ietvaros. Šķīrējtiesnešiem ir jāpiemīt iekšējai paškritikai, goda un godīguma garīgai mērauklai, kas veidotu šo šķīrējtiesu pašregulāciju. Jāsaka, ka konstatēšanu vai pārbaudīšanu, lai izvērtētu, vai kandidāts atbilst šādām prasībām, apgrūtina tas, ka praktiski nav iespējams pielietot juridiskās kontentanalīzes metodi – esošu datu apkopojumu analīzi, piemēram, izmantojot tiesas spriedumu datubāzes. Šādi datu apkopojumi šķīrējtiesu nozarē neeksistē augstu vērtētās konfidencialitātes dēļ, jo šķīrējtiesas process ir konfidenciāls, kā arī pastāv advokāta un klienta attiecību konfidencialitātes pienākums, juridisko biroju iekšējo noteikumu noteiktā konfidencialitāte, kas ierobežo iespējas apzināt nozarē notiekošo (*Druvieta, 2011., 75.lpp.*).

Šķīrējtiesas spriedums nav pārsūdzams, un lietas izskatīšana notiek tikai vienā instancē, tā ietaupot laiku un līdzekļus, tomēr, ņemot vērā to, ka civiltiesiskie un komerciālie strīdi kļūst aizvien sarežģītāki, šīs priekšrocības vairs nav absolūtas (*Torgāns, 2014., 20.lpp.*). No vienas puses tas tiešām ir samērā efektīvas tiesas procesa aizstājējs, taču, no otras puses, ja lēmums nav bijis taisnīgs un to nevar apstrīdēt, tad tas rada citu galējību- rodas cits strīds (vēl papildus pastāvošajam strīdam). Lai gan tiek uzskatīts, ka pušu vēršanās šķīrējtiesā ir līdzeklis tiesu pārmērīgās noslogotības novēršanai un samazināšanai (*Kačevska, 2010., 281.lpp.*). Vērtējot situāciju, var apgalvot, ka lietas izskatīšanas ātrumu nevar uzskatīt par vienu no svarīgākajām priekšrocībām, jo būtiskāka, autoresprāt, ir šķīrējtiesas pieņemto spriedumu kvalitāte un taisnīgums. Profesors V.Sinaiskis norāda, ka tiesības ir cilvēka radīta garīga vērtība, ka sirmā senatnē tiesības kā nedalīts labums saplūda ar nenoteikto “mūžīgās, skaistās taisnības” jēdzienu, tās norādīja cilvēkam vietu un ceļu viņa materiālajai un garīgajai attīstībai un cilvēka griba nevar grozīt šo mūžīgo taisnību. Viņai tikai jācenšas saprast šo taisnību un saskaņot to ar savu darbu (*Sinaiskis, 1935., 1.lpp.*). Tas apliecina to, ka sabiedrība interešu un tiesību aizsardzības nodrošināšanu uzskata par taisnīguma izpausmi. Tiesneša darbība tiek uztverta kā strīda izšķiršana, pamatojoties uz taisnīgumu.

Tiesai nav piešķirta kompetence izvērtēt šķīrējtiesas spriedumu, un gadījumā, ja spriedums ir netaisnīgs, tiek pārkāptas personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Arī Satversmes tiesa 2014.gada 28.novembrī pieņemtajā spriedumā lietā Nr. 2014-09-01 piekrita Saeimas un Tieslietu ministrijas norādītajam argumentam, ka piešķirot personai tiesības vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā un apstrīdēt šķīrējtiesas kompetenci, varētu tikt palielināta tiesu slodze. Satversmes tiesa norādīja, ka šāds arguments pats par sevi nevar kalpot par pamatojumu tam, lai personas pamattiesības tiktu atņemtas pēc būtības (*Satversmes tiesas spriedums, 2014., Nr. 2014-09-01*). Respektīvi, likumdevēja mērķis - mazināt vispārējās jurisdikcijas tiesu noslodzi un tādējādi paātrināt citus tiesvedības procesus- nedrīkst apdraudēt tādu personas pamattiesību

aizsardzību, no kurām tā nav labprātīgi attiekušies (*Litvins, 2014., 20.lpp.*). Turklāt Satversmes tiesa atkārtoti vērsa Saeimas uzmanību uz nepieciešamību noteikt šķīrējtiesas sprieduma apstrīdēšanas pamatus un kārtību (*Litvins, 2014., 21.lpp.*). Autore piekrīt tam, ka likumdevējam ir jānosaka precīza “robeža”, kura ļautu personai apstrīdēt šķīrējtiesas spriedumu, kā arī noteiktu vispārējās jurisdikcijas tiesas kompetenci vērtēt šķīrējtiesas sprieduma likumību.

Latvija ir viena no tām retajām valstīm, kur nepastāv iespēja apstrīdēt šķīrējtiesas spriedumu (*Kačevska, 2006.*). Protams, to varētu pamatot ar to, ka šķīrējtiesu lietu apjoms ir milzīgs un valsts tiesas tādējādi tiktu noslogotas vēl vairāk, taču tajā pat laikā nevajadzētu ignorēt starptautiskos standartus un tendences. Citu valstu nacionālajā regulējumā, ņemot par pamatu ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas (*UNCITRAL*) Starptautiskās tirdzniecības šķīrējtiesas parauglikumu (*Model Law on International Commercial Arbitration, 1985*), ko pieņēmusi ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisija 1985. gada 21. jūnijā, vai pat vēl stingrākus noteikumus, ir paredzēts, ka vidēji trīs mēnešu laikā attiecīgajā tiesā ir iespēja iesniegt lūgumu par šķīrējtiesas spriedumu apstrīdēšanu, pie tam uz tiem pašiem pamatiem, kādi paredzēti sprieduma izpildei (*Kačevska, 2006., 7.-8.lpp.*). Šo likumu var uzskatīt par unificētu pasaules dokumentu, ko ļoti daudzas valstis atzīst un ir pārņēmušas un par kura piemērošanu ir izveidojušies prakse. Arī Latvijas gadījumā šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšanas iespējas paredzēšana normatīvajā regulējumā sekmētu lielāku sabiedrības uzticību šim institūtam. Sprieduma pārsūdzēšanai ir jānotiek noteiktu ierobežojumu ietvaros, jo jāņem vērā likumā noteiktās prasības attiecībā uz termiņiem, sūdzības iesniegšanas kārtību, sūdzības saturu un ar pārsūdzību saistītu maksājumu veikšanu.

Autore uzskata, ka ir praktiski neiespējami veikt pilnīgu šķīrējtiesas nozares judikatūras satura analīzi un izvērtēšanu, jo to apgrūtina arī konfidencialitātes princips. Lai gan, autores ieskatā, šķīrējtiesas to nebūtu pārkāpušas, ja visi pieņemtie nolēmumi tiktu anonimizēti un ievietoti vienotā publiskajā datu bāzē. Tas, bez šaubām, nodrošinātu kvalitatīvu judikatūras analizēs iespēju, pamatojoties uz kuru, būs vieglāk noskaidrot, kādas izmaiņas ir nepieciešamas šķīrējtiesu darbību noteicošajā normatīvajā regulējumā. Kopumā jāsecina, ka pastāv problēmas ar šķīrējtiesas spriedumu kvalitāti, neatbilstoši liels šķīrējtiesu skaits, zema šķīrējtiesu reputācija Latvijā, jo sabiedrības vidū ir pārāk liela neuzticība šķīrējtiesām. To var izskaidrot ar nesavlaicīgu normatīvā regulējuma izstrādi šķīrējtiesu izveidei, darbībai un to uzraudzībai.

Secinājumi un priekšlikumi

Sasniedzot darbā noteikto mērķi un izpildot uzdevumus, pētījums ļāva izvirzīt aizstāvēšanai sekojošas tēzes, kas izteiktas secinājumu un priekšlikumu formā:

1. Šķīrējtiesas nav valsts tiesu sastāvdaļa, bet privātā kārtā dibinātas civiltiesisku strīdu vērtētājas un izlēmējas, tāpēc vārda “tiesa” lietošana nosaukumā ir nekorekta, jo šķīrējtiesu darbības principi atšķiras no vispārējās jurisdikcijas tiesām. Ir nepieciešama termina “šķīrējtiesa” maiņa sekojošu būtiskāko apsvērumu dēļ. Pirmkārt, termina “šķīrējtiesa” lietošana maldina personas, jo tas nav valsts nodrošinātais tiesību aizsardzības līdzeklis. Otrkārt, persona, pārprotot šī institūta būtību, var būt neinformēta par tiesiskajām sekām, kuras rodas, izšķirot strīdu šķīrējtiesā. Viens no variantiem ir terminu “šķīrējtiesa” aizvietot ar “šķīrējinstītūcija”. Protams, ir nepieciešams izvērtēt arī citus variantus, taču tas jau ir cita pētījuma vērts. Terminoloģijai ir būtiska nozīme alternatīva strīda risināšanas veida darbības nodrošināšanai.
2. Latvijas šķīrējtiesām ir jānostiprina atbildība, kompetence un sabiedrības uzticība. Vairākas Eiropas valstis ir pievienojušās Starptautiskās komerciālās arbitrāžas parauglikumam *UNCITRAL* noteikumiem, kas tostarp paredz šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšanas iespējas, tāpēc autore piedāvā veikt grozījumus un izteikt *Šķīrējtiesu likuma 51.panta otro un trešo daļu* šādā redakcijā:

(2) "Personas, kuru tiesības ir aizskartas, var iesniegt pieteikumu trīs mēnešu laikā rajona (pilsētas) tiesā par šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšanu Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā."

(3) "Šķīrējtiesas spriedums stājas spēkā pēc tā pārsūdzēšanas termiņa iztecēšanas".

3. Šķīrējtiesas judikatūras analīze ir apgrūtināta, jo, pamatojoties uz konfidencialitātes principu šķīrējtiesā, spriedumi netiek publicēti, kas savukārt ir vērtējams kā šķērslis objektīvi noskaidrot, kādas izmaiņas ir nepieciešamas attiecīgajā normatīvajā regulējumā. Ir nepieciešama vienota anonimizēto šķīrējtiesas nolēmumu datu bāzes izstrāde, kuras izstrādi un pārraudzību nodrošinās Tieslietu ministrija. Autore piedāvā veikt grozījumus *Šķīrējtiesu likumā*, papildinot 23.pantu ar ceturto un piekto daļu šādā redakcijā:
- „(4) *Šķīrējtiesas pieņemtais nolēmums tiek publicēts Šķīrējtiesu nolēmumu datu bāzē.*
(5) *Šķīrējtiesu nolēmumu datu bāzes pārraudzību veic Tieslietu ministrija.*”
4. Šķīrējtiesu darbības principi atbilstoši nenodrošina personas interešu aizsardzību tiesību sistēmā, jo pastāvošajā normatīvajā regulējumā šķīrējtiesnešu kompetence nav atbilstoši noteikta, kā spriedumu kvalitāte joprojām ir zema, kas liecina, ka personām var tikt liegtas pamattiesības. Bez tam netiek sniegts skaidrojums, kādi tiesību aizsardzības līdzekļi ir pieejami strīdā iesaistītajai pusei, kura uzskata, ka spriedums nav taisnīgs un tās subjektīvās tiesības ir aizskartas. Respektīvi, persona nevar nodrošināt savu subjektīvo tiesību aizsardzību šķīrējtiesā pilnā apmērā, jo *Šķīrējtiesu likumā* nav paredzēta šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšanas iespēja, lai tiktu nodrošināta personas aizskarto interešu aizskāruma novēršanas iespēja.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Model Law on International Commercial Arbitration* (1985). United Nations Commission on International Trade Law with amendments as adopted in 2006. Retrieved 11.04.2019 from http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/1985Model_arbitration.html
2. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr.1/2.
3. *Šķīrējtiesu likums* (11.09.2014.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.194 (5254).
4. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669).
5. Druviete, I.(2011). Šķīrējtiesas priekšrocību teorētiskie un praktiskie aspekti nozares speciālistu skatījumā. *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 70.-82.lpp.
6. Joksts, O., Girgensone, B. (2011). *Terminu skaidrojoša vārdnīca civiltiesībās*. Rīga: SIA Drukātava. 232 lpp.
7. Kačevska, I. (2006). Tiesības uz taisnīgu tiesu un šķīrējtiesas institūts. *Likums un Tiesības*, 8.sēj., Nr. 5, 7.-8.lpp. <http://www.kacevska.lv/f/Tiesibas.PDF>, sk. 15.03.2019.
8. Kačevska, I. (2010). *Starptautiskās komerciālās arbitražas tiesības*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 281 lpp. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5066/17728-Inga_Kacevska_2010.pdf?sequence=1, sk. 20.04.2019.
9. Kronis, I. (2007). *Civiltiesisko strīdu alternatīvs risinājums*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 41 lpp.
10. Lapsa, J. (05.01.2015.). *Šķīrējtiesas: jauns likums no 1.janvāra. Vai arī jauna kvalitāte?* <https://lvportals.lv/viedokli/267660-skirejtiesas-jauns-likums-no-1-janvara-vai-ari-jauna-kvalitate-2015>, sk. 22.04.2019.
11. Litvins, G. (09.12.2014.). Šķīrējtiesas kompetenci jāļauj apstrīdēt vispārējās jurisdikcijas tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 20.lpp.
12. *Satversmes tiesas 2003.gada 23.aprīļa spriedums lietā Nr.2002-20-0103*. www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2002-20-0103_Spriedums.pdf, sk. 16.03.2019.
13. *Satversmes tiesas 2005.gada 17.janvāra spriedums lietā Nr.2004-10-01*. http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2004-10-01_Spriedums.pdf, sk. 20.03.2019.
14. *Satversmes tiesas 2014.gada 28.novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01*. <https://likumi.lv/ta/id/270598-par-civilprocesa-likuma-495-panta-pirmas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-92-panta-pirmajam-teikumam>, sk. 02.03.2019.
15. Sinaiskis, V. (1935). *Civiltiesības. Vispārējie civiltiesību pamati*. Rīga: Valters un Rapa. 290 lpp.

16. Skujiņa, V. (red.), (1998). *Šķīrējs*. <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?q=%C5%A1%C4%B7%C4%ABr%C4%93js&s=0&g=2&r=1062104>, sk. 10.03.2019.
17. Spektors, A. (sast.), (2009-2019). *Institūcija*. <https://tezaurs.lv/#/sv/instit%C5%ABcija>, sk. 09.03.2019.
18. Spektors, A. (sast.), (2009-2019). *Organizācija*. <https://tezaurs.lv/#/sv/organiz%C4%81cija>, sk. 09.03.2019.
19. Spektors, A. (sast.), (2009-2019). *Tiesa*. <https://tezaurs.lv/#/sv/tiesa/1>, sk. 10.03.2019.
20. Torgāns, K. (zin. red.), (2014). *Civilprocesa likuma komentāri. III daļa*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 1026 lpp.

Summary

Courts of arbitration are not part of national courts but privately founded assessors and decision makers in civil disputes, and thus the use of the word “court” in the title is incorrect because the principles of the operation of courts of arbitration differ from general jurisdiction courts. One of the ways is to replace the term “court of arbitration” with “institution of arbitration”. Of course, other variants also need to be considered; however, this deserves a separate study. Terminology is important in providing an alternative way of dispute settlement.

The analysis of the case law of the court of arbitration is difficult because on the grounds of the confidentiality principle in the court of arbitration, judgements are not published, which in turn can be seen as an obstacle to objectively finding out what changes are necessary in the normative regulations in question. A unified database of anonymised rulings of the court of arbitration needs to be designed, the design and supervision of which would be ensured by the Ministry of Justice.

The principles of operation of courts of arbitration do not properly ensure the protection of individuals’ interests in the judicial system because current normative regulations, do not properly provide for the competence of arbitrators, and the quality of judgements is still low, which means that individuals may be deprived of their basic rights. Moreover, no explanation is provided on the availability of judicial remedies to the party involved in a dispute which believes that the judgement is unfair and its subjective rights are violated. Namely, an individual is unable to ensure the protection of their subjective rights in court of arbitration in full because the Arbitration Law does not provide for the opportunity of appealing the judgement of a court of arbitration to ensure the opportunity to eliminate the violation of an individual’s violated rights.

BAZNĪCAS LAULĪBAS CIVILTIESISKAIS NODROŠINĀJUMS CIVIL GUARANTEE OF THE CHURCH'S MARRIAGE

Zane Romane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zanenovika4@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *Marriage has existed as a method of regulating relations since the beginning of humanity. In Latvia, marriage can be concluded at a registry office or by the clergy. During the study it was found out that concluding a marriage in church and civil marriage is contradictory. It is possible that a married couple that concluded their marriage in church get divorced in accordance with the civil law, but in accordance with the canon law they are still married.*

Keywords: *civil marriage, civil registry office, marriage in church, religion, state.*

Ievads

Laulība kā attiecību regulēšanas metode pastāv jau kopš pašiem cilvēces pirmsākumiem. Sākotnēji kā grupu laulība, kas pastāvēja starp ģimenes locekļiem, līdz locekļu skaits, kas bija tiesīgs laulāties, sašaurinājās, pakāpeniski kļūstot par vīrieša un sievietes savienību. Viduslaikos, kad Baznīcai bija vislielākā ietekme, laulības noslēgšanas kārtība un šķiršana tika regulēta saskaņā ar Baznīcas likumiem, kas laulību noteica kā nešķiramu sievietes un vīrieša savienību. Līdz ar Franču revolūciju tika ieviestas būtiskas izmaiņas laulību institūtā, kas ieviesa civillaulību kā alternatīvu laulības noslēgšanas veidu ar tiesībām šķirt laulību.

Mūsdienās saskaņā ar spēkā esošajiem tiesību aktiem Latvijā laulību iespējams noslēgt dzimtsarakstu iestādē vai pie garīdznieka (*Kudeikina, 2015., 404.lpp.*). Respektīvi, valsts ir piešķirusi indivīdam rīcības brīvību attiecībā uz laulības noslēgšanu. Sākot no 2013.gada līdz 2015.gadam noslēgto laulību skaits pieaug, kas nozīmē, ka tendence reģistrēt kopdzīvi palielinās. Tomēr vēsture apliecina, ka abu laulību institūtu rašanās laiks bija atšķirīgs, un, izpratne, bija atkarīga no tā laika sabiedrības uzskatiem un valstī dominējošās varas. Līdz ar to, praksē rodas problēmas, attiecībā uz laulības šķiršanu, kas pēc baznīcas uzskatiem nav šķirama, tomēr indivīdi turpina noslēgt jaunas civillaulības, neizšķirot Baznīcas laulību.

Raksta mērķis ir analizēt baznīcas laulību civiltiesisko nodrošinājumu, konstatēt pastāvošas problēmas un piedāvāt tām konkrētu risinājumu. Pētījuma objekts ir Baznīcas laulība, savukārt pētījuma priekšmets ir Katoļu baznīcas laulība. Pētījuma mērķa īstenošanai tika izvirzīti sekojoši uzdevumi: noskaidrot laulību vēsturi un to attīstību līdz mūsdienām; analizēt baznīcas laulības jēdzienu; analizēt baznīcas laulības noslēgšanas procesu; noskaidrot baznīcas laulības anulēšanas pamatus.

Pētījuma hipotēze: Baznīcas laulības principi valsts un baznīcas regulējumā ir atšķirīgi.

Pētījuma veikšanai autore izmantoja tādas speciālās pētījuma metodes kā semantiskā metode, lai noskaidrotu baznīcas laulības jēdzienu; gramatiskā metode, lai analizētu baznīcas laulības jēdzienu; sistēmiskā metode, lai izvērtētu baznīcas laulības vietu Civillikumā; analītiskā metode, lai veiktu baznīcas laulības analīzi, vērtējot ar baznīcas laulības saistīto normatīvo regulējumu, juridiskās prakses atziņas un tiesību zinātnieku viedokļus no domāšanas formu un loģikas likumu viedokļa; vēsturiskā metode, lai izpētītu laulības vēsturi un attīstību līdz mūsdienām; teleoloģiskā metode, lai veiktu baznīcas laulības analīzi, vadoties no tā izveidošanas un realizācijas mērķiem; salīdzinošā metode, veidojot secinājumu par baznīcas laulību, vadoties no dažādu viedokļu, atziņu, normatīvo aktu un juridiskas prakses materiālu salīdzinājuma.

1. Laulības jēdziens un vēsturiskā attīstība

Laulības institūts ir piedzīvojis garu evolūcijas ceļu pastāvīgi mainīgajā vidē. Sākotnēji tā bija grupu laulība. Turpmāk grupu laulības forma izzūd un paliek nestabils saistīts laulātais pāris. Romiešu laikos pastāvēja 3 laulības formas, kuru noslēgšanas process bija atšķirīgs. Pieeja laulību institūtam bija lietišķa, kā arī laulības izpratne starp kristiešiem un pagānu romiešiem dažāda. Pēc kristiešu domām, laulības institūts bija nešķirams, savukārt pēc pagānu domām šķirams. Viduslaikos laulību paražu veidā, nomainīja baznīcas laulība, kurai tika piešķirta sakramenta vērtība. Tā tika definēta kā vīrieša un sievietes savienība, kuras mērķis bija radīt pēcnācējus. Kristīgā baznīca uzsvēra laulības institūta svarīgumu un svētumu, taču neņēma vērā laulāto intereses un neatzina šķiršanu. Izpratne par laulību kā svētu sakramentu juridiski tika grozīta 1789.gadā Lielās franču revolūcijas laikā, ieviešot civilo jeb laicīgo valsts reģistrēto laulību bez sakramenta (*Birziņa, 1989., 49.lpp.*). Mūsdienās pašiem laulātiem atstāta iespēja izvēlēties, kur slēgt laulību.- fakultatīvā sistēma. Līdz ar to, ir pamatoti norādīt, ka attīstoties cilvēktiesību idejām, sabiedrība nonāca pie kompromisa, kas indivīdam ļauj brīvi izvēlēties laulības noslēgšanas formu un vietu.

Pēc Romas katoļu Baznīcas uzskatiem, Baznīcas laulība ir sakraments, kurā Dievs svētī vīrieti un sievieti, dodot viņiem tiesības laulāto kopdzīvei, kā arī žēlastības, kas palīdz veikt laulāto pienākumus. Baznīca sakramentu definē kā Kristus iestādītu svētu kalpošanu (*Luters, 2006.*). Savukārt žēlastība ir viena no Dieva īpašībām - līdzjūtības, labsirdības un piedošanas gars (*Pēdējo dienu svēto Jēzus Kristus Baznīca, 2017.*). Sakramentu un žēlastību laulātajam pārim spēj sniegt Dievs, jo tikai Dievs pēc Baznīcas uzskatiem ir augstākā vara, kam piemīt īpašs spēks. Respektīvi, šīs īpašības raksturo tikai Baznīcas laulību, tās nav attiecināmas uz dzimtsarakstu nodaļā noslēgtu laulību, jo tā tiek reģistrēta ārpus baznīcas likumiem.

Kā norāda jēdziena definējums Baznīcas laulība ir iespējams tikai starp divām bioloģiski atšķirīgu dzimumu personām: vienam jābūt vīrietim, bet otrai – sievietei (*Boļšakovs, 2018.*). Faktiski, laulību var noslēgt divi pretēji dzimumi, kas nākotnē spēs radīt pēcnācējus, jo viens no galvenajiem Baznīcas laulības mērķiem ir dzimtas turpināšana. Arī Civillikums atbalsta laulību starp pretēja dzimuma pārstāvjiem to nosaka Civillikuma 35.panta otrā daļa, kas aizliedz laulību starp viena dzimuma personām (*Civillikums, 1937., 35.p. 2.d.*). Minētā rezultātā var secināt, ka gan Baznīcas laulība, gan civillaulība aizliedz noslēgt laulību viendzimuma pāriem.

No iepriekš minētā var izprast, ka baznīcas laulība ir cieši saistīta ar Kristu. To apstiprina arī Katoliskās baznīcas katehisma 1661 kanons, kas nosaka, ka laulības sakraments nozīmē Kristus un Baznīcas vienotību. Tas dāvā laulātajiem žēlastību mīlēt vienam otru ar mīlestību, ar kādu Kristus mīlēja savu Baznīcu (*Rīgas Augstākais Reliģijas zinātņu institūts, 1992., 1659.*). Tātad Kristus mīlestība pret baznīcu tiek pielīdzināta mīlestībai starp laulātajiem. Kristus vēlējās, lai vīri mīl sievas, tāpat kā Kristus mīlēja Baznīcu (*Bībeles biedrība, 2014.*). Atšķirībā no Baznīcas laulības romiešu tiesības neatzīst valsts iejaukšanos, lai saglabātu laulību, jo uzskata, ka pušu brīva griba šķirties neietekmē valsts un sabiedrības intereses (*Osipova, 2004., 161.lpp.*). Līdz ar to ir pamatoti norādīt, ka valsts neregulē savstarpējo mīlestību laulāto starpā atšķirībā no Baznīcas. Valsts to atstāj pašu cilvēku ziņā, jo tas ir pārāk personiski.

Baznīcas laulība ir Dieva radīts iedibinājums, kurā darbojas Dieva likumi jeb kanoni, piemēram, Kanonisko tiesību kodekss, Svētie raksti, 10 Dieva baušļi u.c., kas ir autonomi no valsts tiesībām. Savukārt civillaulību ir valsts iedibināta laulība, kuru, galvenokārt, regulē tādi normatīvie akti kā Civillikums, Civilprocesa likums un Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums. Abās laulības formās, laulība ir iespējama starp divām bioloģiski atšķirīgu dzimumu personām, kas spēs nākotnē radīt pēcnācējus. Tas nozīmē, ka gan civillaulība, gan baznīcas laulība aizsargā vīrieša un sievietes savienību. Baznīcas laulība ietver sevī tiesības un pienākumus, kuru pārkāpumu gadījumā jāatbild Dieva priekšā par izdarīto grēku jeb brīvas gribas veiktu apzinātu

un morāli ļaunu rīcību, savukārt valsts pārkāpumu gadījumā piemēro likumā paredzētās sankcijas.

Rezumējot jāteic, ka Baznīcas laulība ir no viduslaikiem saglabājusies laulības noslēgšanas forma. Ņemot vērā, ka Baznīcas laulība kā fakultatīva laulības noslēgšanas forma ir ieviesta jau krietnu laiku iepriekš, Baznīcas laulība joprojām nav definēta Civillikumā. Mūsdienās izpratne par laulību valstij un Baznīcai ir atšķirīga. Baznīca vairāk iejaucas laulāto personiskajās attiecībās nekā valsts, tādējādi tiek ierobežota privātās dzīves neaizskaramība.

2. Baznīcas laulības noslēgšana

Attiecībā uz laulības noslēgšanas formu atšķir divas formas: baznīcas laulību un civillaulību. Ar saderināšanos divu dažādu dzimumu personām tiek radītas attiecības, kas parasti beidzas ar laulības noslēgšanu. Tomēr saderināšanos nav ne laulības noslēgšanas priekšnoteikums, ne arī tā elements. Tāpēc laulību var noslēgt, neievērojot saderināšanos procedūru (*Načisčionis, Veikša, 2017., 197.lpp.*). Civillikums neparedz to kā obligātu priekšnoteikumu, lai noslēgtu laulību (*Vēbers, 2000., 10.lpp.*). Arī Baznīcas laulībai tas nav obligāts priekšnoteikums, bet ļoti ieteicams.

Latvijā, jaunais pāris, neatkarīgi no tā, kurā vietā vēlas noslēgt laulību, sākotnēji dodas uz dzimtsarakstu nodaļu un personīgi iesniedz dzimtsarakstu iestādei noteikta parauga abu parakstītu kopīgu iesniegumu. Iesniedzot iesniegumu, tās uzrāda derīgu personu apliecinošu dokumentu. Laulības reģistra ierakstā norāda: laulības noslēgšanas datumu; tās dzimtsarakstu iestādes nosaukumu, kura reģistrē laulību; laulības noslēgšanas vietu; laulāto vārdu, uzvārdu pirms laulības noslēgšanas, uzvārdu pēc laulības noslēgšanas, personas kodu (ja tāds ir piešķirts), ģimenes stāvokli, dzīvesvietu, dzimšanas datumu un vietu, valstisko piederību, tautību; kurā laulībā (pēc skaita) stājas katrs laulātais; dokumentu, kas apliecina iepriekšējās laulības izbeigšanos, ja persona bijusi laulībā; liecinieku vārdu, uzvārdu, personas kodu vai dzimšanas datumu; laulības apliecības numuru (*Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums, 2012., 17.p.*). Laulību noslēdz ne agrāk kā viena mēneša un ne vēlāk kā sešu mēnešu laikā pēc iesnieguma un citu laulības noslēgšanai nepieciešamo dokumentu iesniegšanas dzimtsarakstu nodaļā, ja laulības noslēgšanai nav šā likuma 32., 35., 37. un 38.pantā norādīto šķēršļu (*Civillikums, 1937., 41.p.*).

Latvijā reģistrēt laulību ar juridiskām sekām var ev. luterāņu, Romas katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku, metodistu, baptistu, septītās dienas adventistu vai Mozus ticīgo (jūdaistu) konfesijas (*Civillikums, 1937., 51.p.*).

Visas citas konfesijas, kas nav noteiktas likumā, nav tiesīgas noslēgt laulību. Tomēr, ja praksē rodas šādi gadījumi, tad laulība netiek atzīta par noslēgtu.

Baznīca nosaka tādus šķēršļus kā vecums, kopdzīves impotence, esoša laulība, reliģija, svētības pakāpe, mūžīgās šķīstības svētsolījums, nebrīva griba, laulātā drauga nonāvēšana, radniecība, svainība, publiskā piederība, aprūpes forma (*Katoliskā Baznīca, 1983., 1090.-1094.*). Savukārt, valsts nosaka tādus šķēršļus kā laulības vecuma nesasniegšana, laulība radnieku starpā, laulība starp viendzimuma personām, laulība starp adoptētāju un adoptēto, divlaulība, laulība aizbildnim ar aizbilstamo (*Civillikums, 1937., 32.-38.p.*).

No iepriekš analizētā, tiek secināts, ka Kanonisko tiesības ietver vairāk šķēršļu nekā Civillikums. Respektīvi, slēdzot laulību Baznīca ir noteikts vairāk ierobežojumu nekā dzimtsarakstu nodaļā. Atšķirībā no Baznīcas kanoniem, kas ir nemainīgi jau no viduslaikiem, Civillikumā ietvertie šķēršļi laika gaitā samazinās, to liecina 34.panta, 39.panta izslēgšana no Civillikuma. Šie panti ietvēra tādus šķēršļus kā aizliegta laulība personām, kuras tiesa atzinusi par rīcības nespējīgām gara slimības vai plānprātības dēļ, aizliegums sievietei stāties laulībā, iekams nebija pagājušas 306. dienas no iepriekšējās laulības izbeigšanās (*Civillikums, 1937., 34.-39.p.*).

Kanoniskās tiesības pie šķēršļiem neietver aizliegumu laulāties aizbildnības aprūpes formai, kas piemīt Civillikumam. Savukārt Civillikumam nepiemīt reliģiska rakstura šķēršļi kā reliģija, svētības pakāpe, mūžīgas šķīstības svētīsolījums, laulātā drauga nonāvēšana, kopdzīves impotence un svainība. Katoļu Baznīcas laulības šķēršļi ir noteikti reliģisku aizspriedumu dēļ, savukārt civillaulībai ir noteikti minimāli šķēršļi, bioloģisku, morālu, u.c. apstākļu dēļ.

Rezumējot visu iepriekš minēto, Baznīcas noslēgšanas kārtība un šķēršļi ir atšķirīgi no valsts tiesībām, tādējādi tiek konstatētas pretrunas starp abiem laulību institūtiem, kas rada neviennozīmīgu laulības noslēgšanas procesu. Autore uzskata, ka ņemot vērā, ka cilvēktiesību nozīme pieaug, turpmāk Baznīcā noslēgto laulību skaits varētu palielināties.

3. Baznīcas laulības anulēšana

Jau no viduslaikiem kristieši uzskatīja, ka laulība nav šķirama, jo – ko Dievs ir savienojis, cilvēkiem nebūs šķirt (*Bibles Cripture, 2004.*). To nosaka arī kanoni, kas apgalvo, ka būtiskās laulības īpašības ir vienība un nešķiramība, kas kristīgajā laulība sakramenta dēļ iegūst īpašu stiprumu (*Katoliskā Baznīca, 1983., 1056.*). Līdz ar to ir pamats apgalvot, ka baznīcas uzskats par laulības nešķiramību atšķiras no romiešu civiltiesību klasiskā uzskata par laulības līgumu, kurš ir laužams, tāpat kā jebkurš cits civiltiesisks līgums. Baznīcas uzskats par laulības saišu nesagraujamību pastāv joprojām.

Katoļiem derīga laulība nav šķirama, tomēr ir gadījumi, kad to var atzīt par nederīgu jeb nelikumīgu. Šo funkciju īsteno Baznīcas tiesa. Baznīcas tiesa ir katoļu Baznīcas izveidota iekšēja institūcija, kas nodarbojas ar to lietu izskatīšanu un izmeklēšanu, kas ir Baznīcas kompetencē. Lielākā daļa lietu, ko izskata šīs tiesas, saistās ar laulības neesamību. Latvijas Republikas teritorijā darbojas divas tiesas – Rīgas Metropolijas un Starpdieciņu tiesa, kuras jurisdikcijā ir pakļautas trīs to izveidojušās diecēzes – Liepājas, Jelgavas un Rēzeknes-Aglonas (*Rīgas arhidieciņu portāls, 2014.*). Respektīvi, Latvijā Baznīcas tiesa ir pieprasīta, jo sabiedrība vēlas šķirt laulību ne tikai valsts priekšā, bet arī Dieva priekšā. Šādu gribu var pamatot, pirmkārt, ar to, ka bijušie laulātie jau ir izveidojuši jaunas ģimenes, bet tās Baznīca neatzīst par derīgām. Otrkārt, indivīds var būt ticīgs un grib, lai viņa rīcība ir saskaņā ar Baznīcas likumiem.

Savukārt civillaulība ir šķirama. Laulības šķiršanas gadījumā Civillikuma 69.panta pirmā daļa paredz tos divus tiesību subjektus, kuri var šķirt spēkā esošu laulību, un tie ir Latvijas Republikas tiesa un notārs. Aplūkojot laulības šķiršanas institūtu, būtiski pievērst uzmanību apstāklim, ka laulību šķirt likums atļauj tikai tajā gadījumā, ja tā izirusi. Tātad vienlaicīgi ir jāpastāv diviem apstākļiem- nepastāv laulāto kopdzīve un nav sagaidāms, ka laulātie to atjaunos. Laulāto kopdzīve var nepastāvēt arī gadījumā, ja laulātie dzīvo kopīgā mājoklī, kā to paredz Civillikuma 73.pants. Šobrīd laulības šķiršanas gadījumā nošķirami divi pamati- ja laulātie dzīvo šķirti vairāk par trim gadiem un ja laulātie dzīvo šķirti mazāk nekā trīs gadus. Gadījumos, kad laulātie dzīvo šķirti mazāk nekā trīs gadus, Civillikuma 74.panta pirmā daļa nosaka papildu pamatus, kad tiesa var šķirt laulību. Būtiskākais no tiem, kas tiesu praksē ļaus skaidri balstīties kritērijos lēmuma pieņemšanai- laulības iziršanas iemesls ir laulātā fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība pret laulāto, kas pieprasa laulības šķiršanu, vai pret viņa bērnu vai laulāto kopīgu bērnu. Tomēr, ja papildus šiem pamatiem izšķirami citi prasījumi, jo īpaši mantas sadale, saistībā ar nekustamo īpašumu, laulības šķiršanas process var ieilgt (*Načisčionis, Veikša, 2017., 198.lpp.*).

Katoļu laulību var atzīt par nederīgu, ja ir bijuši šķēršļi, kas bija aplēpti un netika pamanīti pirms laulības noslēgšanas. Jāatzīmē, ka tā nav likumīga jau no paša sākuma nevis no brīža, kad tika atklāti šķēršļi. Laulības nederīgums nozīmē laulības neesamību. Civillikums arī nosaka gadījumus, kad laulība atzīstama par neesošu. Laulības spēkā neesamības pamatā ir laulības formas neievērošana vai arī likumā noteikto prasību laulības noslēgšanai pārkāpšana jeb šo prasību neievērošana un nepildīšana. Laulības formas pārkāpumus nosaka CL 60.pants.

Laulību var atzīt par neesošu tajos gadījumos, kad par iemeslu tam ir likumā atrunātie šķēršļi laulības noslēgšanai (*Načisčionis, Veikša, 2017., 198.lpp.*).

Kanonisko tiesību kodekss nosaka tādas neesamības pamatus kā psihiskās dabas iemeslu dēļ nevar uzņemt laulības būtiskos pienākumus, kļūda par kādas personas īpašību, viltus, kļūdains spriedums par laulātā uzticību, kļūdīšanās attiecībā uz laulības nešķiramību, kļūdains spriedums par laulības sakramentalitāti, laulāto uzticības izslēgšana ar apzinīgu gribas aktu, apzināta bērnu izslēgšana no laulības, laulības izslēgšana ar apzinātu gribas aktu, laulības patstāvības izslēgšana ar apzinātu gribas aktu, nākotnes nosacījums (*Katoliskā Baznīca, 1983., 1099.*). Savukārt, valsts par neesošu atzīst laulību, kura netika noslēgta ar dzimtsarakstu nodaļas amatpersonas vai garīdznieka starpniecību; fiktīvi noslēgta laulība; laulība, kas noslēgta laulātajiem nesasniedzot likumā noteikto vecumu; laulība, kuras noslēgšanas laikā viens no laulātajiem bijis tādā stāvoklī, ka nav varējis saprast savas darbības nozīmi vai to vadīt; laulība, kas aizliegta laulāto radniecības dēļ, laulība, kuras noslēgšanas laikā viens no laulātajiem atradies citā laulībā (*Civillikums, 1937., 59.-64.p.*). Respektīvi, valsts tiesības nosaka atšķirīgus laulības neesamības pamatus nekā kanoniskās tiesības. Kā arī Kanonisko tiesību neesamības pamatu uzskaitījums ir lielāks nekā valsts tiesībās.

Civillaulība izbeidzas četros gadījumos - sakarā ar viena vai abu laulāto nāvi, ar viena laulātā izsludināšanu par mirušu, laulību atzīstot par neesošu un laulību izšķirot. Saskaņā ar pašlaik spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem laulību var izšķirt, ceļot prasību par laulības šķiršanu pēc viena vai abu laulāto pieteikuma, bet šķirt var tikai tādu laulību, kas noslēgta likumā paredzētajā kārtībā. Laulības šķiršanu var lūgt tikai paši laulātie vai viņu speciāli pilnvarotas personas, un laulība ir šķirta no dienas, kad spriedums par laulības šķiršanu ir stājies likumīgā spēkā. Ar laulības šķiršanu izbeidzas laulāto savstarpējās tiesības, pienākumi un laulāto mantisko attiecību režīms. Laulības šķiršanas faktu bijušie laulātie var pierādīt ar tiesas spriedumu lietā par laulības šķiršanu, civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādes izdotu laulības šķiršanas apliecību, izziņu par laulības noslēgšanu, kurā laulības šķiršanas gadījumā ir atzīme, ka laulība ir šķirta (*Rušeniece, 2010., 15.lpp.*).

Rezumējot visu iepriekš minēto, Baznīcas laulības izbeigšanās process ir atšķirīgs no valsts tiesībās noteiktā. Kā arī laulības neesamības pamati ir pretrunīgi, kas Kanoniskajās tiesībās ir noteikti lielākoties indivīda neuzmanības dēļ, savukārt valstij laulības formas neievērošanas vai morālu, bioloģisku apstākļu dēļ.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma rezultātā autore ir nonākusi pie sekojošiem secinājumiem un priekšlikumiem:

1. Civillikumā nav definēta Baznīcas laulība. Tādējādi, lasot Civillikumu, katram indivīdam rodas savs viedoklis par Baznīcas laulību. Kā rezultātā nav vienotas izpratnes par Baznīcas laulību. Kā arī Civillikumā netiek norobežota Baznīcas laulība no civillaulības, kuru noslēgšanas kārtība ir atšķirīga.

Autore piedāvā papildināt Civillikumu ar 40.¹pantu sekojošā redakcijā:

„40.¹ Baznīcas laulība ir likumīgi noslēgta sievietes un vīrieša savienība, pēc 51.pantā noteikto konfesiju noteikumiem, ko veic garīdznieks.”

2. Civillikumā ir noteiktas minimālas prasības, kuras ir nepieciešamas ievērot, lai baznīcā noslēgta laulība radītu tiesiskās sekas. Baznīcas laulības ceremonija tiek atstāta baznīcas ziņā.
3. Baznīcas laulības izbeigšanās process pašlaik nav noteikts valstī. Tādējādi liela sabiedrības daļa noslēdz jaunas civillaulības, neizšķirot Baznīcas laulību. Šāda situācija rada negatīvas sekas, pirmkārt, tas liedz laulātajiem otrreiz noslēgt laulību Baznīcā. Otrkārt, tiek grauta Baznīcas laulības autoritāte. Līdz ar to autore piedāvā valstiski nostiprināt baznīcas laulības šķiršanu Civillikumā.

Autore piedāvā papildināt Civillikumu ar 69.¹pantu sekojošā redakcijā:

“69.¹ Baznīcā noslēgta laulība ir šķirama Baznīcas tiesā, pēc attiecīgās konfesijas noteikumiem”.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (1937. 6.febr.). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41.
2. *Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums* (2012. 29.nov.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 197.
3. Bible Crupture (2004). *The Gospel of St. Matthew*. Retrieved 05.04.2019 from <http://biblescripture.net/Matthew.html>
4. Birziņa, L. (1989). *Lielā Franču buržuāziskā revolūcija*. Rīga: Avots. 198 lpp.
5. Bībeles biedrība (2014). *Vēstule ebrejiem*. <http://www.bibelesbiedriba.lv/latviesu-bibele/ebrejiem/vestuleebrejiem.htm>, sk. 12.04.2018.
6. Boļšakovs, I.M. (2018. 16.febr.). *Katoliskās laulības noslēpums*. <https://www.satori.lv/article/katoliskas-laulibas-noslepums>, sk. 26.02.2018.
7. Kudeikina, I. (2015). Laulības noslēgšanas institucionālās piekritības problēmas. *Politiskās, ekonomiskās, sociālās un tiesiskās sistēmas transformācijas Latvijā un pasaulē*. Rīga: Rīgas Stradiņu universitāte., 404.lpp.
8. Luters, M. (2006). *Mazā katehisma skaidrojums: Kas ir sakraments?* <http://www.janabaznica.lv/luters/maza-katehisma-skaidrojums/4-nodala/kas-ir-sakraments/>, sk. 06.02.2018.
9. Načisčionis, J., Veikša, I. (zin.red.), (2017). *Latvijas Tiesību sistēma*. Kolektīvā monogrāfija. Rīga: SIA “Biznesa augstskola Turība”. 422 lpp.
10. Osipova, S. (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 408 lpp.
11. Pēdējo dienu svēto Jēzus Kristus Baznīca (2017). *Svēto rakstu ceļvedis*. <https://www.lds.org/scriptures/gs/merciful-mercy?lang=lav>, sk. 06.04.2018.
12. Rīgas arhidiecezes portāls (2014). *Baznīcas tiesa*. <http://katolis.lv/baznica-latvija/baznicas-tiesa.html>, sk. 05.04.2018.
13. Rīgas Augstākais Reliģijas zinātņu institūts (1992). *Katoliskās Baznīcas katehisms*. <http://www.rarzi.lv/ejietunmaciet/Katehisms/index.html>, sk. 05.04.2019.
14. Rušeniece, D. (2010. 10.aug.). Pārmaiņas bezstrīdus laulības šķiršanu lietu izskatīšanā. *Jurista Vārds*, Nr.32.
15. Vēbers, J. (2000). *LR Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums. 174 lpp.
16. Katoliskā Baznīca (1983). *Kanonisko tiesību kodekss*.

Summary

The author's aim was to analyze civil protection of church marriages, to identify existing problems and to offer a solution. The hypothesis of this work- church marriage principles differ in state and church regulation – was approved during the work. After studying and analyzing all the literature, normative acts, legal practice materials, several conclusions were drawn out, confirming that the goal of the work was successfully achieved and the hypothesis of the research was confirmed.

1. Church marriage is not defined in the Civil Law. Thus, when reading the Civil Law, each individual has an opinion on the marriage of the Church. As a result, there is no common understanding of Church marriage.

The author proposes to supplement the Civil Law with Article 40.1 in the following wording: "40.1 The marriage of the Church is a legally concluded union of a woman and a man, in accordance with the rules of the confession laid down in Article 51 by a cleric”.

2. The Civil Law lays down minimum requirements which are necessary to comply with in order to create legal consequences for a marriage entered into in a church. The church's marriage ceremony is left to the church.
3. The process of divorcing a marriage in the country is uncertain. Thus, a large part of society concludes new civil marriages without ending the Church's marriage. Such a situation has negative consequences; firstly, it prevents spouses from entering into a second marriage in the Church. Secondly, the authority of the Church's marriage is being undermined. The author therefore proposes to strengthen the divorce of the church in the Civil Law.

The author proposes to supplement the Civil Law with Article 69.1 in the following wording:
„69¹. A marriage concluded in the Church shall be distinguished in the Church Court, on the terms of the respective denomination”.

PERSONU NELIKUMĪGAS PĀRVIETOŠANAS PĀRI VALSTS ROBEŽAI NOZIEGUMU APKAROŠANA *COMBATING CRIMES AGAINST ILLEGAL TRANSFERS OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER*

Andris Salcevičs

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, andey1992@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: **Modris Marcinkevičs** Mg.iur. viesdocents

Abstract. *The refugee crisis has been a problem in Europe in recent years. Solutions are being sought to tackle this crisis. In order to migration control, it is important: breaking up the network of traffickers, protecting the border and disrupting the flow of migrants.*

Criminal liability is provided for the illegal transfer of persons across the State border in the Republic of Latvia. According to the author, the intentional illegal crossing of the State border and the illegal transfer of persons across the State border are closely linked criminal offences, as in most cases a person has been found to have crossed the State border illegally by illegally moving other persons across the State border, and the person becomes responsible not only under the Criminal Law 285.Article, but also in accordance with Article 284 of the Criminal Law.

Criminal liability is proved for the illegal transfer of persons across the State border in the Republic of Latvia.

Keywords: *border, crimes, illegal migration, illegal transfer, State Border Guard.*

Pēdējos gados Eiropā aktuāla problēma ir bēgļu krīze. Tiek meklēti risinājumi šīs krīzes risināšanai. Lai kontrolētu migrāciju, svarīgi būtu: cilvēku kontrabandistu tīkla izjaukšana, robežas sargāšana un migrantu plūsmas pārtraukšana.

Latvijas Republikā personu nelikumīgu pārvietošanu pāri valsts robežai ir paredzēta kriminālatbildība. Pēc autora domām, tīša nelikumīga valsts robežas šķērsošana un personu nelikumīga pārvietošana pāri valsts robežai ir savā starpā cieši saistīti noziedzīgi nodarījumi, jo vairumā gadījumu konstatēts, ka persona, nelikumīgi pārvietojot pāri valsts robežai citas personas, pati nelikumīgi ir šķērsojusi valsts robežu un personai iestājas atbildība ne tikai saskaņā ar Krimināllikuma 285.pantu, bet arī saskaņā ar Krimināllikuma 284.pantu. Par personu nelikumīgu pārvietošanu pāri valsts robežai Latvijas Republikā ir paredzēta kriminālatbildība.

Publikācijas mērķis: raksturot Valsts robežsardzes lomu noziegumu apkarošanā personu nelikumīgas pārvietošanas jomā.

Lai sasniegtu izvirzīto pētījuma mērķi, ir izvirzīti šādi pētījuma uzdevumi:

- 1) raksturot Valsts robežsardzes darbības tiesisko regulējumu noziegumu apkarošanā personu nelikumīgas pārvietošanas jomā;
- 2) analizēt Valsts robežsardzes praksi noziegumu apkarošanā personu nelikumīgas pārvietošanas jomā;
- 3) izpētīt tiesu praksi šajā jomā.

Pētījuma objekts: normatīvais regulējums, kas reglamentē Valsts robežsardzes lomu noziegumu apkarošanā personu nelikumīgas pārvietošanas jomā.

Pētījuma priekšmets: personu nelikumīgas pārvietošanas pāri valsts robežai noziegumu apkarošana

Analizējot Krimināllikuma 285.panta saturu, autors secināja, ka šī likuma izpratnē ļoti retos gadījumos būs piemērojama atbildība tikai pēc kādas no šī panta daļām. Vairumā gadījumu personu nelikumīga pārvietošana pāri valsts robežai būs saistīta ar citu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Izdarot noziedzīgus nodarījumus, kas ir norādīti komentējamajā pantā, tam seko citu Krimināllikumā paredzēto pantu atbildības iestāšanās, piemēram, personu nelikumīgi pārvietojot pāri valsts robežai automātiski notiek arī šo personu nodrošināšana nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, par ka izdarīšanu paredzēta kriminālatbildība saskaņā

ar Krimināllikuma 285.¹pantu, kā arī tie varbūt jebkuri citi saistīti noziedzīgi nodarījumi. Lielākai daļai no Krimināllikuma 285.¹panta dispozīcijā ietvertā noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvo pusi veidojošā pazīme “nodrošināšana ar iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā” ietvertajiem jēdzieniem Latvijas Republikas normatīvajos aktos nav sniegtas legālas definīcijas.

Analizējot tiesu spriedumus un noziedzīgu nodarījumu kvalificēšanas īpatnības, no 2014.gada līdz 2018.gadam, autors konstatēja, ka piemērotais sankciju apjoms nav liels, pat izdarot vairākus noziegumus, tas ir mazāk smagus un smagus noziegumus vienlaikus.

Tiesas spriedumi tiek analizēti, lai pilnībā atspoguļotu komentējamā panta kvalificēšanas būtību un pierādītu, ka, izdarot noziedzīgu nodarījumu, piemērojama soda apmērs nav adekvāts, kā arī noteiktu problemātiku panta kvalificēšanā, izdarot noziedzīgu nodarījumu, tas ir nelikumīga personu pārvietošana pāri valsts robežai. Izpētot vairākus tiesu spriedumus, var secināt, ka Krimināllikuma 285.panta pirmā daļa tiek piemērota ļoti retos gadījumos, jo, parasti, nelikumīgi pārvietojamo personu skaits ir krietni lielāks par vienu, tas ir piecas un vairāk personas, kas atbilst Krimināllikuma 285.panta trešajā daļā paredzētajām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.

Personu nelikumīga pārvietošana pāri valsts robežai vairumā gadījumā notiek vienlaicīgi pārvietotājam, izdarot valsts robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu. Ir arī gadījumi, kad personu nelikumīga pārvietošana pāri valsts robežai notiek, pārvietotājam pašam tieši nešķērsojot valsts robežu. Ņemot vērā, ka ar personu nelikumīgu pārvietošanu pāri valsts robežai nodarbojas pārsvarā starptautiski organizēti grupējumi, noziedzīga nodarījuma izdarīšana tiek organizēta tā, lai, aizturēšanas, tālākā procesā – notiesāšanas gadījumā saņemtu pēc iespējas mazāku sodu. Analizējot tiesu spriedumu aprakstošajā daļā norādīto, darba autors saskata, ka noziedzīga nodarījuma shēma pēdējā laikā ir sekojoša (autors analizē visbiežāk sastopamos gadījumus Valsts robežsardzes Viļakas pārvaldes robežuzraudzības teritorijā – Vjetnamas Sociālistiskās Republikas pilsoņu nelikumīgu pārvietošanu pāri valsts robežai): Vjetnamas Sociālistiskās Republikas pilsoņi legāli (saņemot vīzu) ieceļo Krievijas Federācijā, uzturas Maskavā vai citā lielā pilsētā, tad tiek nogādāti ar transportlīdzekļiem līdz Krievijas Federācijas pierobežai, kur viņus sagaida viens vai vairāki pavadītāji, kuri viņus pavada līdz Krievijas Federācijas – Latvijas Republikas valsts robežai. Valsts robežu Vjetnamas Sociālistiskās Republikas pilsoņi šķērso bez pavadītājiem, bet Latvijas Republikas pusē ir personas, kuras sagaida šos nelegālos imigrantus, pavada jeb pārvieto Latvijas Republikas iekšzemē, pārsvarā pārvietojoties pa krūmainiem, purvainiem, mežainiem apvidiem līdz kaut kur netālu no valsts robežas novietotiem transportlīdzekļiem, kurus izmantojot, notiek nelegālo imigrantu pārvietošana Latvijas Republikas iekšzemē līdz viņu galamērķim, kas Vjetnamas Sociālistiskās Republikas pilsoņiem ir Polija, vai arī līdz vietai, kur nelegālie imigranti tiek pārvietoti citos transportlīdzekļos, ar ko tiek nogādāti līdz Polijai.

Iegūt pierādījumus kvalificējošai pazīmei organizēta grupa ir praktiski neiespējami, ja pirms tam nav veikti operatīvās darbības pasākumi. Bieži vien organizators noziedzīga nodarījuma izdarīšanā pats nepiedalās.

Lai personai varētu piemērot 285.panta trešās daļas kvalificējošo pazīmi - organizēta grupa, tiek veiktas operatīvās darbības atbilstoši Operatīvā darbības likuma 18.pantam, ko īsteno Valsts robežsardzes amatpersonas, ņemot vērā, ka operatīvās darbības process var sākties pirms kriminālprocesa uzsākšanas, tas var noritēt kriminālprocesa laikā un turpināties pēc tā pabeigšanas (*Operatīvās darbības likums, 1993., 18.p.*). Tas ir nepieciešams, lai iegūtu pietiekamu informācijas apjomu, un spētu pierādīt personu vainu. Tas ir, informācija par noziedzīgu nodarījumu un tā norises laiku un vietu, par tajā iesaistītajām personām, par viņu savstarpējo vienošanos, par uzdevumu un pienākumu sadali starp grupas dalībniekiem, par finansēšanu, tiek iegūta jau likumpārkāpēju noziedzīga nodarījuma gatavošanās procesā.

Atbilstoši uzdevumu sadalei ne visi organizētas grupas dalībnieki tieši piedalās nozieguma sastāva objektīvās puses pazīmju realizēšanā. Tātad bez tiešajiem nozieguma izdarītājiem ar nodarījumu var būt saistītas vēl citas personas, kuru loma izpaužas tikai kopīgi realizējamā noziedzīga nodarījuma organizēšanā, vadīšanā un atbalstīšanā (*Liholaja, Krastiņš, 2015., 101.lpp.*).

Lai šīs personas sauktu pie kriminālatbildības un atklātu organizētu grupu, ir nepieciešams pieļaut noziedzīga nodarījuma izdarīšanas faktu, tas ir ļaut tam notikt. Praksē šādos gadījumos tiek izmantotas operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas, arī ziņas, kas fiksētas ar tehnisku līdzekļu palīdzību. Šīs ziņas drīkst izmantot tikai tad, ja tās iespējams pārbaudīt Kriminālprocesa likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā. Ja krimināllietā izmanto ziņas, kas iegūtas operatīvās darbības pasākumu rezultātā, tai pievieno uzziņu par to, kura iestāde, kad un uz kādu laika periodu akceptējusi operatīvās darbības pasākumu veikšanu (*Kriminālprocesa likums, 2005., 127.p.*).

Kvalificējošās pazīmes – organizēta grupa pierādīšanai, praksē visbiežāk kā pierādījums tiek izmantots deklasificēti operatīvo sarunu noklausīšanās materiāli vai operatīvā eksperimenta materiāli.

Autors apskata tiesas spriedumu, kurā pierādīta kvalificējošā pazīme – organizēta grupa. Rēzeknes tiesas 2017.gada 9.februāra spriedumā krimināllietā Nr.XXXXXXXX konstatēts: “nolūkā kopīgi veikt personu nelikumīgu pārvietošanu pāri Krievijas Federācijas Šengenas dalībvalstu (tai skaitā Latvijas Republikas) teritoriju robežām, ne vēlāk kā 2015.gada 18.jūlijā, tika izveidota organizēta grupa, tas ir, personu apvienība, kurā bija Vācijā dzīvojošā persona (*Rēzeknes tiesas spriedums, 2017., Nr. XXXXXXXX*).

Autors nosacīti personas nodēvēs – D, M, K, P, C, N, L. Persona “D” - pret kuru kriminālprocess izdalīts atsevišķā lietvedībā, persona “K”, divas izmeklēšanas laikā nenoskaidrotas personas Krievijas Federācijā (personas, pret kurām kriminālprocess izdalīts atsevišķā lietvedībā), persona K, persona P, persona C, persona N un L, kura veica nelegālo imigrantu pārvietošanu pāri Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas valsts robežai tālākai pārvietošanai no Latvijas Republikas uz citām Šengenas dalībvalstīm.

Kopīga mērķa sasniegšanai starp grupas dalībniekiem tika sadalīti pienākumi un lomas tā, lai atvieglotu šī nozieguma izdarīšanu. Proti, personai K bija jāsameklē personas, kas piedalītos nelegālā cilvēku pārvietošanā pāri Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas robežai, veicot noziedzīgas darbības Krievijas Federācijas un Latvijas Republikas teritorijā, kā arī jānoorganizē Afganistānas Islāma Republikas pilsoņu nogādāšana galamērķa valstī - Vācijā. Pirmstiesas kriminālprocesā nenoskaidrotām divām Krievijas Federācijā esošām personām, kā organizētās grupas sastāva dalībniekiem, bija jānogādā pāri Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas valsts robežai pārvietojamās personas iepriekš noteiktajā vietā - Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas valsts robežas tuvumā, kā arī jānodrošina māju Krievijas Federācijas Pleskavas apgabalā, Nosovas ciema apkaimē, personām, kuras varētu kādu laiku uzturēties tajā un sagaidīt pār Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas valsts robežai pārvietojamās personas. Personai K, kā organizētās grupas sastāva dalībniekam, bija jāsameklē, jānogādā ar transportlīdzekli valsts robežas tuvumā un jākontrolē personas, kas pārvietos nelegālos imigrantus no Krievijas Federācijas pāri Latvijas Republikas robežai pa “zaļo zonu” un novēros apkārtni laikā, kad tiks nelikumīgi pārvietotas pāri Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas robežai personas, jāveic šo personu darbību kontrole, kā arī jāsaņem un jānogādā nelegālos imigrantus iepriekš noteiktajā vietā Latvijas teritorijas iekšienē tālākai nogādāšanai uz Šengenas dalībvalsti (Vāciju).

Personām P un C, kā organizētās grupas sastāva dalībniekiem, bija nelikumīgi jāšķērso Latvijas Republikas - Krievijas Federācijas valsts robežu, Krievijas Federācijas teritorijā nelegālos imigrantus jāsaņaida, jāsaņem, jāpārved pāri Krievijas Federācijas - Latvijas

Republikas valsts robežai ārpus robežkontroles punktam, caur “zaļo joslu”, un jānogādā iepriekš norunātā vietā Latvijas Republikas teritorijā.

Savukārt, N un L, kā organizētās grupas sastāva dalībniekiem, bija jāveic apkārtnes novērošana laikā, kad P un C pārved pāri Krievijas Federācijas - Latvijas Republikas valsts robežai nelegālos imigrantus un nogādā Latvijas Republikas iepriekš norunātā vietā, kā arī jābrīdina par personām (robežsargiem), kas tuvotos. Organizētās grupas dalībnieki vienojās savā starpā sazināties ar mobilā telefona palīdzību pa konkrēti šim nolūkam paredzētiem tālruna numuriem.

Attiecībā uz šīm personām bija operatīvās izstrādes lieta un viena no operatīvajām darbībām, kas veikta lietas ietvaros bija – operatīvā sarunu noklausīšanās (spriedums krimināllietā Nr. XXXXXXXX).

Kā iepriekš norādīts, kriminālprocesos kā pierādījumu var izmantot operatīvo darbību rezultātā, tas ir, operatīvās izstrādes lietās, iegūtās ziņas, bet pastāv arī cits variants: uzsākt kriminālprocesu un tā ietvaros veikt speciālās izmeklēšanas darbības.

Speciālās izmeklēšanas darbības veic, ja kriminālprocesā pierādāmo apstākļu noskaidrošanai ziņas par faktiem nepieciešams iegūt, neinformējot kriminālprocesā iesaistītās personas un tās personas, kuras varētu šīs ziņas sniegt (spriedums krimināllietā Nr. XXXXXXXX). Speciālo izmeklēšanas darbību veikšanas noteikumi izklāstīti Kriminālprocesa likuma 11.nodaļā.

Krimināllietās, kurās pastāv Krimināllikuma 285.panta trešās daļas kvalificējošā pazīme – organizēta grupa, praksē, pārsvarā vienmēr grupas sastāvā ir iesaistītas personas, kuras pirmstiesas izmeklēšanā nav izdevies noskaidrot, kā rezultātā kriminālprocess pret pirmstiesas izmeklēšanā nenoskaidrotām personām tiek izdalīts atsevišķā lietvedībā. Izmeklēšanas laikā, šajos izdalītajos kriminālprocesos, tikai retos gadījumos izdodas noskaidrot kādu no šīm personām. Pārsvarā izdalītie kriminālprocesi pret nenoskaidrotām personām tiek apturēti un kad iestājas kriminālatbildības noilgums, kriminālprocess tiek izbeigts.

Krimināllikumā norādīts, ka par sagatavošanos noziegumam atzīstama līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana vai citāda tīša labvēlīgu apstākļu radīšana tīša nozieguma izdarīšanai, ja turklāt tas nav turpināts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Kriminālatbildība iestājas tikai par sagatavošanos smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem (*Krimināllikums, 1998., 15.p. trešā daļa*).

Komentējamā panta otrā un trešā daļa atzīstama par smagu noziegumu, no tā var secināt, ka personas, kas gatavojas noziedzīgam nodarījumam, kas likuma izpratnē tiek uzskatīts par smagu vai sevišķi smagu, var tikt saukti pie kriminālatbildības pirms tam kā paspēj realizēt savu nodomu. Atbildība par sagatavošanos noziegumam vai nozieguma mēģinājumu iestājas saskaņā ar to pašu Krimināllikuma pantu, kas paredz atbildību par konkrēto nodarījumu (*Krimināllikums, 1998., 15.p. piektā daļa*). Valsts robežsardzes praksē ir bijuši tikai daži gadījumi, kad personu sauc pie kriminālatbildības par mēģinājumu izdarīt noziedzīgu nodarījumu.

Jāpiebilst, ka Latvijas Republikas kaimiņvalstī - Igaunijas Republikā institūcijas, kas ir pilnvarotas izmeklēt noziedzīgus nodarījumus, kas saistīti ar valsts drošību, savā praksē nelikumīgu personu pārvietošanu pāri valsts robežai kvalificē kā cilvēku tirdzniecību (*Пенитенциарный Кодекс Эстонии, 2001, с.256*). Latvijā attiecīgi valsts drošību izprot kā nacionālo drošību, kas ir valsts un sabiedrības īstenotu vienotu, mērķtiecīgu pasākumu rezultātā sasniegts stāvoklis, kurā ir garantēta valsts neatkarība, tās konstitucionālā iekārta un teritoriālā integritāte, sabiedrības brīvas attīstības perspektīva, labklājība un stabilitāte. Svarīga nacionālās drošības prioritāte ir uzticama valsts robežas kontrole un aizsardzība atbilstoši Eiropas Savienības prasībām, īpašu uzmanību pievēršot ārējās valsts robežas kontrolei un aizsardzībai.

Secinājumi un priekšlikumi

Darba autors izvirza priekšlikumu, ka būtu lietderīgi ieviest tādu praksi, tas ir, saukt pie kriminālatbildības personas, kuras gatavojas izdarīt smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tas, savukārt, atbilstu nosacījumam, ka Robežsardzes funkcija ir valsts robežas neaizskaramības nodrošināšana un nelegālās migrācijas novēršana (*Robežsardzes likums, 1997., 2.p.*). Pēc kriminālizmeklētāju viedokļa, praksē nav iespējams savākt tādu pierādījumu apjomu, lai personu varētu saukt pie kriminālatbildības par mēģinājumu vai gatavošanos noziedzīgam nodarījumam.

Autors piedāvā šādus noziedzīgu nodarījumu, kas saistīti ar nelikumīgu valsts robežas šķērsošanu, kvalifikācijas problemātikas risinājumus:

- Krimināllikuma 284.panta pirmās daļas dispozīciju papildināt ar vārdiem “ja persona, kas nelikumīgi šķērso valsts robežu ir drauds valsts drošībai”, noziedzīga nodarījuma kvalificēšana, uzskatot to par atbildību pastiprinošu apstākli. Nav pieļaujama vienlīdzīga personas saukšana pie kriminālatbildības, ja pārvietojamā persona nerada draudus valsts drošībai.
- Krimināllikuma 285.panta pirmās daļas dispozīciju papildināt ar vārdiem “ja tiek nelikumīgi pārvietota persona pāri valsts robežai, kas ir drauds valsts drošībai”;
- Pamatojoties uz Krimināllikuma 15.panta trešo daļu, saukt pie kriminālatbildības personas, kas gatavojas smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 05.04.2019.
2. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 05.04.2019.
3. *Operatīvās darbības likums* (16.12.1993.). LR likums ar groz. līdz 01.08.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57573>, sk. 06.04.2019.
4. *Robežsardzes likums* (27.11.1997.). LR likums ar groz. līdz 28.04.2014. <https://likumi.lv/doc.php?id=46228>, sk. 06.04.2019.
5. *Пенитенциарный Кодекс* (06.06.2001). Кодекс Эстонии. Извлечено 07.04.2019 из <http://ejuz.lv/tpy>
6. Liholaja, V., Krastiņš, U. (2015). *Krimināllikuma komentāri*. Pirmā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 336 lpp.
7. *Rēzeknes tiesas 2017.gada 9.februāra spriedums krimināllietā Nr. XXXXXXXXX*

Summary

In analyzing the content of Article 285 of the Criminal Law, the author concluded that in the meaning of this law, in very rare cases, liability will only apply to any part of this article. In most cases, the illegal transfer of persons across the state border will be linked to the commission of other criminal offenses. By committing the offenses listed in the article to be commented upon, it is followed by the liability of other articles provided for in the Criminal Law, for example, the unlawful transfer of a person across the state border also automatically ensures that these persons illegally reside in the Republic of Latvia, and criminal liability under Article 285.1. They may also be any other related criminal offenses. The majority of the concepts constituting the objective party “provision of the possibility to illegally reside in the Republic of Latvia” contained in the disposition of Article 285.1 of the Criminal Law do not provide legal definitions in the legislation of the Republic of Latvia.

The Court's judgments are analyzed to fully reflect the nature of the article to be commented and to prove that, when committing a criminal offense, the amount of punishment to be applied is inadequate, as well as the classification of a particular problem by committing a criminal offense, it is an illegal transfer of persons across the state border. After examining

several court judgments, it can be concluded that the first part of Section 285 of the Criminal Law is applied in very rare cases, because, usually, the number of illegally resettled persons is much higher than one, that is, five and more persons who comply with Section 285 (3) of the Criminal Law characteristics of the offense.

PIRMPIRKUMA TIESĪBU IZMANTOŠANA PAŠVALDĪBU FUNKCIJU ĪSTENOŠANAI

EXERCISE RIGHT OF PRE-EMPTION FOR THE IMPLEMENTATION OF MUNICIPAL FUNCTIONS

Rolands Siliņš

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, silinsrolands2@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Inguna Tabore Mg.iur. viesdocente**

Abstract. *There are identified problems in regulatory framework, for example, there is a possibility of circumventing the decisions of the municipality to exercise the right of pre-emption. Municipality can't use the right of pre-emption of proportion real estate. Research contain original solutions of regulatory framework improvement.*

Keywords: *municipality, public interests, right of pre-emption.*

Pašvaldību pirmpirkuma tiesībām ir būtiska nozīme konkrētās administratīvās teritorijas attīstībā. Efektīvi izmantojot pirmpirkuma tiesības, pašvaldība realizē tai uzdotās publiskās funkcijas. Vadoties no iepriekšminētā nav pieļaujamas nepilnības normatīvajā regulējumā, kā rezultātā būtu iespējams pirms-šķietami legālā veidā apiet pašvaldību lēmumus par pirmpirkuma tiesību izmantošanu. Secīgi apstiprinās pētāmā temata aktualitāte.

Pētījuma mērķis – analizēt pašvaldību pirmpirkuma tiesību problēmjautājumus un modelēt to pilnveides iespējas.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, noteikti šādi uzdevumi:

- 1) pētīt pašvaldību pirmpirkuma tiesību regulējošo normu kopumu;
- 2) analizēt juridiskajā literatūrā, tiesu nolēmumos, politikas plānošanas dokumentos identificētās problēmas (nepilnības) par pašvaldību pirmpirkuma tiesībām;
- 3) izstrādāt priekšlikumus (grozījumus tiesību aktos) rakstā identificēto problēmu sekmīgai atrisināšanai.

Pētījuma priekšmets: pirmpirkuma tiesību izmantošana pašvaldību funkciju īstenošanai.

Pētījuma objekts: pirmpirkuma tiesības.

Raksta izstrādē pielietotās zinātniskās metodes – semantiskā, gramatiskā, analītiskā, sistēmiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā.

Pirmpirkuma tiesība kā tiesību institūts (proti, strukturēts tiesību normu kopums) pēc vispārīgā principa ir definēts Civillikuma Saistību tiesību daļā no 2060. līdz 2063.pantam (*Civillikums, 1937.*). Normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos arī pašvaldībām ir rīcības brīvība lemt par pirmpirkuma tiesību izmantošanu. Saskaņā ar likuma „Par pašvaldībām” 78.panta pirmajā daļā noteikto, vietējām pašvaldībām ir pirmpirkuma tiesības, ja pašvaldību administratīvajā teritorijā tiek atsavināts nekustamais īpašums un tas nepieciešams, lai pildītu likumā noteiktās pašvaldību funkcijas, ievērojot teritorijas plānojumā atļauto (plānoto) teritorijas izmantošanu, tiesību aktus, attīstības plānošanas dokumentus un citus dokumentus, kas pamato attiecīgā nekustamā īpašuma nepieciešamību pašvaldības funkciju īstenošanai (*Par pašvaldībām, 1994.*). Savukārt, kārtību kādā pašvaldības var realizēt pirmpirkuma tiesību reglamentē Ministru kabineta 2010.gada 28.septembra noteikumi Nr.919 „Noteikumi par vietējo pašvaldību pirmpirkuma tiesību izmantošanas kārtību un termiņiem” (turpmāk – Noteikumi Nr.919) (*Noteikumi par vietējo pašvaldību pirmpirkuma tiesību izmantošanas kārtību un termiņiem, 2010.*).

Tiesību zinātnē atzīts - pēc satura pašvaldību pirmpirkuma tiesības neatšķiras no citiem gadījumiem, kad personām paredzētas likumiskās pirmpirkuma tiesības (kopīpašniekiem, kapitāla daļu turētājiem u.c.). Tomēr jāņem vērā, ka šīs subjektīvās tiesības ir paredzētas: 1) publiskai personai; 2) šo tiesību īstenošanas mērķis saskaņā ar likuma „Par pašvaldībām” 78.

panta pirmo daļu ir nekustamā īpašuma nepieciešamība, lai pildītu likumā noteiktās pašvaldību funkcijas. Tādējādi šīs pašvaldību pirmpirkuma tiesības atšķiras no jebkurām citām likumos paredzētām pirmpirkuma tiesībām, jo to īstenošanas vienīgais pamatojums var būt valsts pārvaldes uzdevuma veikšana (*Danovskis, 2012., 70.lpp.*). Proti, pašvaldībai lēmumu par pirmpirkuma tiesību izmantošanu, kas ir administratīvais akts, jāpamato ar kādu no likuma „Par pašvaldībām” 15.pantā noteiktajām pašvaldības funkcijām. Tādējādi pašvaldībai nav neierobežotas tiesības izmantot pirmpirkuma tiesību, piemēram, tā nevar izlemt pirkt nekustamo īpašumu tikai tāpēc, ka tam ir zema cena, bet tas neatrodas stratēģiski svarīgā vietā.

Arī tiesu spriedumos konstatējama līdzīga nostādne, raksturojot publisko tiesību subjektu lēmumus par pirmpirkuma tiesību izmantošanu, kā piemēram - likumdevējs, pašvaldībām nosakot pirmpirkuma tiesības uz nekustamo īpašumu, ir devis tām tiesības iejaukties privātpersonu privāttiesiskās attiecībās, ierobežojot pārdevēja brīvo gribu pārdot nekustamo īpašumu konkrētai personai. Pirmpirkuma tiesības uz nekustamo īpašumu pašvaldībai likumdevējs ir noteicis ar mērķi nodrošināt konkrētās pašvaldības teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju un pašvaldības teritorijas ekonomiskās attīstības intereses (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2011., Nr. A42543007, SKA – 70/2011*).

Identificējama problēma, lai arī pašvaldību pieņemtie lēmumi tiek pamatoti cita starpā ar kādu no likuma „Par pašvaldībām” 15.pantā noteiktajām funkcijām, tomēr lēmumā ietvertā atsauce uz funkciju ļauj pārāk plašas interpretācijas iespējas, kas nenovērš nesaimnieciski (nepamatoti) pieņemtus lēmumus par pirmpirkuma tiesību izmantošanu, secīgi rodas saprātīgas bažas, ka tiek izšķērdēti pašvaldības budžeta līdzekļi. Akcentējams, ka Valsts kontrole, veicot lietderības revīziju, vērtē cik lietderīgi tiek izlietoti valsts un pašvaldību līdzekļi un apsaimniekota manta. Revīzijas ietvaros revidenti veic pārbaudes par revidējamo vienību darbības ekonomiskumu, efektivitāti un produktivitāti. Šos trīs kritērijus raksturo ieguldījuma – galaprodukta modelis (*Latvijas Republikas Valsts kontrole, 2019.*).

Secīgi atzīstams, ka pašreiz spēkā esošais normatīvais regulējums ir nepilnīgs, tā kā Noteikumi Nr.919 *expressis verbis* nesatur ne tikai prasību par samērīguma un ekonomiskās lietderības apsvērumu izdarīšanu pirms lēmuma, par pirmpirkuma tiesību izmantošanu, pieņemšanas, bet arī skaidru kārtību (tiesisko procedūru algoritmu) kā izvērtēt, vai gadījumā pirmpirkuma ceļā netiks iegādāts nekustamais īpašums par paaugstinātu cenu. Secīgi pastāvošā kārtība – proti, Civillikums, likums „Par pašvaldībām”, Noteikumi Nr.919 neizslēdz iespēju, ka pirmpirkuma rezultātā tiek iegādāts nekustamais īpašums par tādu cenu, kas pārsniedz tirgus vērtību. Savukārt Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma 3.panta trešā daļa uzliek par pienākumu publiskai personai mantu iegūt īpašumā par izdevīgāko cenu, bet 8.pants nosaka, ka publiskai personai un kapitālsabiedrībai aizliegts iegādāties īpašumā vai lietošanā mantu vai arī pasūtīt pakalpojumus vai darbus par acīmredzami paaugstinātu cenu (*Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums, 1995.*).

Identificētās problēmas nozīmību un praktisko aktualitāti apliecina tas, ka jau 2003.gadā Korupcijas apkarošanas un novēršanas birojs vērsa uzmanību tam, ka Latvijā ir nepilnīgs likumisko pirmpirkuma tiesību regulējums, jo ne visām šobrīd noteiktajām pirmpirkuma tiesībām ir pietiekams pamatojums. Pašvaldībām pirmpirkuma tiesības ir gadījumos, ja pašvaldības administratīvajā teritorijā tiek atsavināts nekustamais īpašums un tas nepieciešams, lai pildītu likumā noteiktās pašvaldību funkcijas. Tomēr pašvaldības sev piešķirtās pirmpirkuma tiesības dažkārt izmanto ļaunprātīgi, aizskarot trešo personu intereses (*Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs, 2003., 17.lpp.*).

Risinājums šai skarā būtu veikt grozījumus tiesību aktā, nosakot obligātu prasību pašvaldībai, pirms domes lēmuma par pirmpirkuma tiesību izmantošanu pieņemšanas, nodrošināt sertificēta nekustamā īpašuma vērtētāja novērtējuma esamību. Proti, domes sēdē,

izskatot jautājumu par pirmpirkuma tiesību izmantošanu, deputāti var salīdzināt iesniegtajā pirkuma līgumā un vērtētāja sagatavotajā novērtējumā norādīto nekustamā īpašuma vērtību un skaidri, nepārprotami izdarīt lietderīguma (samērīguma) apsvērumus.

Papildus būtu nosakāms, ja gadījumā iesniegtajā pirkuma līgumā norādītā summa pārsniedz sertificēta vērtētāja sniegto attiecīgā nekustamā īpašuma novērtējumu, tad pašvaldības dome lēmumu par pirmpirkuma tiesību izmantošanu pieņem ar kvalificētu balstu vairākumu. Proti, pēc analogijas kā tas jau ir noteikts likuma „Par pašvaldībām” 19. panta ceturtajā daļā norādītajā situācijā. Secīgi provizorisko tiesību normu varētu definēt šādi - lēmums par pirmpirkuma tiesību izmantošanu ir pieņemts, ja par to nobalso vairāk nekā puse no attiecīgajā pašvaldībā ievēlēto deputātu skaita. Juridiskajā literatūrā atzīts - no demokrātijas viedokļa ir saprotama prasība pēc kvalificētā balsu vairākuma, jo tas nodrošina mazākuma interešu aizsardzību un papildus garantē noteiktu problēmu risinājuma drošumu nestabila un svārstīga vairākuma gadījumā. Kvalificētā vairākuma princips visbiežāk nodrošina esošā lietu stāvokļa saglabāšanu un noteiktu mantisku attiecību nostiprināšanu. Tiesiskā valstī ar to ierobežo un līdzsvaro demokrātiskas varas pilnvaras atbilstošās dzīves un darbības sfērās, garantējot pilsoņu pamattiesības (*Pleps, Pastars, Plakane, 2004., 65.lpp.*).

Pašvaldību lēmumi, izmatot pirmpirkuma tiesības, nereti saistāmi ar nepieciešamību izpildīt normatīvajos aktos noteiktās prasības, lai varētu piedalīties Eiropas Savienības fondu rīkotajos projektu konkursos, secīgi pašvaldība varētu saņemt attiecīgu līdzfinansējumu (investīciju) būvniecības, renovācijas projekta realizēšanai. Proti, finansējums tiek piešķirts tikai tādā gadījumā, ja attiecīgais nekustamais īpašums pieder pašvaldībai, vai arī ir noslēgts nekustamā īpašuma ilgtermiņa nomas līgums. Tiesību zinātnē atzīts, ka pirmpirkuma tiesību mērķtiecīga izmantošana ļautu pašvaldībai iegādāties savā īpašumā atsevišķus zemes gabalus un tādā veidā tieši kontrolēt attiecīgās teritorijas attīstību (*Čepāne, Statkus, 2005., 7. lpp.*). Tai pat laikā vērā ņemama Satversmes tiesas atziņa – „Taču pirmpirkuma tiesību izmantošanas mērķis ir nevis īpašnieku atbrīvošana no nekustamo īpašumu izmantošanas tiesību ierobežojumiem, bet gan pašvaldības aktīvāka iesaistīšanās savas administratīvās teritorijas attīstīšanā, veidojot nopirktajos zemes gabalos ilgstpējīgai attīstībai nepieciešamās infrastruktūras.

Līdz ar to pašvaldību pirmpirkuma tiesības nav atzīstamas par saudzējošāku līdzekli, kas ļautu leģitīmo mērķi sasniegt tikpat efektīvi. Bez tam pirmpirkuma tiesību izmantošana ir publisko tiesību subjekta iejaukšanās civiltiesiskajā aprītē, kuras rezultātā personai ir liegts iegūt īpašumā zemes gabalu, kuru tā vēlas iegādāties. Šādā veidā tiek aizskartas to personu intereses, kuras vēlas iegādāties zemes gabalu” (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2007., Nr. 2006-38-03*).

Šai sakarā identificējama problēma, ka normatīvais regulējums atļauj pašvaldībai izmantot pirmpirkuma tiesību uz visu nekustamo īpašumu kopumā, bet neparedz iespēju izmantot pirmpirkuma tiesību uz īpašuma daļu. Jāņem vērā, valststiesībās pastāv princips, ka publisko tiesību subjekts var rīkoties tikai tā, kā atļauts normatīvajos aktos (*Briede, 2013., 122.lpp.*). Lai īstenotu kādu pašvaldības infrastruktūras attīstības projektu, ne vienmēr būs nepieciešama – lietderīgi izmantojama visa pirmpirkuma ceļā iegūtā nekustamā īpašuma platība. Secīgi būtu lietderīgi nepārprotami noteikt pašvaldībai tiesības izmantot pirmpirkuma tiesības arī uz nekustamā īpašuma daļu. Vadoties no iepriekšminētajā Satversmes tiesas spriedumā ietvertās motivācijas atzīstams, ka šāds risinājums būtu arī saudzējošāks pret trešo personu, kura vēlējas iegādāties konkrēto nekustamo īpašumu. Šādas iniciatīvas realizēšanas gadījumā, cita starpā būtu jāparedz arī kārtība, kādā tiks īstenota un apmaksāta nekustamā īpašuma sadale.

Noskaidrots, ka normatīvais regulējums pieļauj iespēju apiet pašvaldību pirmpirkuma tiesību realizāciju. To spilgti apliecina Ministru kabineta “Pasākumu plānā problēmu novēršanai nekustamo īpašumu darījumu jomā” norādītā problēma (pasākumu plāna 6.2.-6.3.

punkts), proti neefektīva valsts un pašvaldību pirmpirkuma tiesību izmantošana attiecībā uz nekustamo īpašumu iegādi, cita starpā - pašvaldību pirmpirkuma tiesības kā faktors, kas veicina nekustamo īpašumu pārdošanu pa domājamām daļām nolūkā šīs pirmpirkuma tiesības apiet; dāvinājuma līguma slēgšana šajā nolūkā (*Par Pasākumu plānu problēmu novēršanai nekustamo īpašumu darījumu jomā, 2006.*). Arī “Konceptijā par nekustamo īpašumu tiesību nostiprināšanas procedūru vienkāršošanu” tiek vērsta uzmanība, ka pirmpirkuma tiesības parasti apiet, kas ir samērā vienkārši (*Konceptija par nekustamo īpašumu tiesību nostiprināšanas procedūru vienkāršošanu, 2009.*). Piemēram, pārdot īpašumu domājamās daļās. Šī iespēja tiek izmantota ļoti bieži. Tā no 2006.gada janvāra līdz 2007.gada aprīlim 5 dienu laikā atkārtoti pirkuma līgumi uz vienu un to pašu īpašumu sastādīja 25,9% no visiem pirkuma līgumiem, kas liecina, ka ar katru ceturto darījumu tiek apietas pirmpirkuma tiesības. Autors konstatē, ka no pašvaldību puses ir piedāvāti aktuāli risinājumi identificētās problēmas novēršanai, piemēram, Jūrmalas pilsētas dome ierosinājusi – “veikt grozījumus attiecīgos normatīvajos aktos, kas rada ierobežojumus pašvaldībai izmantot pirmpirkuma tiesības uz nekustamo īpašumu, no kura atsavina domājamo daļu un kas ir stratēģiski svarīgi pašvaldības autonomo funkciju nodrošināšanai” (*Jūrmalas pilsētas dome, 2018., 1.lpp.*). Autora ieskatā Jūrmalas pilsētas domes ierosinājums ir vērā ņemams. No salīdzinošo tiesību viedokļa akcentējams, ir sastopami analogiski tiesiskie risinājumi Jūrmalas pilsētas domes ierosinājumam. Piemēram, “šajā ziņā kā pretēju piemēru [Latvijā pastāvošajam normatīvajam regulējumam, *a.p.*] var minēt Francijas regulējumu. Tur pašvaldībām ir pirmpirkuma tiesības (konkrētās teritorijās, nevis attiecībā uz visiem īpašumiem, kā tas šobrīd ir Latvijā) uz nekustamo īpašumu, bet saskaņā ar 2009. gada 25. marta grozījumiem pašvaldībai ir pirmpirkuma tiesības arī tad, kad tiek atsavināta vairāk nekā puse kapitāldaļu nekustamā īpašuma uzņēmumā, kuram pieder pirmpirkuma tiesībām pakļauts nekustamais īpašums (*Švemberga, 2010., 11.lpp.*). Vadoties no iepriekš minētā ir pamats secināt, ka pašvaldību pirmpirkuma tiesību pilnveidē būtiska loma ir politiskajai gribai veikt attiecīgas izmaiņas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pašvaldību pirmpirkuma tiesības raksturojamas kā publisko un privāto tiesību mijiedarbības rezultāts, proti pašvaldības iesaiste privāttiesiskajās attiecības pamatojama ar sabiedrisko interešu realizēšanu.
2. Noskaidrots, ka ir izstrādāti risinājumi pašvaldību pirmpirkuma tiesību apiešanas novēršanai, tomēr politiskās gribas trūkums kavē izstrādāto risinājumu ieviešanu praksē.
3. Pētījuma ietvaros izstrādāti šādi priekšlikumi normatīvā regulējuma pilnveidei:
 - 3.1. izteikt Noteikumu Nr. 919 3.punktu šādā redakcijā:

„3. Ja vietējai pašvaldībai atsavināmais nekustamais īpašums ir nepieciešams, lai pildītu likumā noteiktās pašvaldību funkcijas, ievērojot teritorijas plānojumā atļauto (plānoto) teritorijas izmantošanu, tiesību aktus, attīstības plānošanas dokumentus un citus dokumentus, kas pamato attiecīgā nekustamā īpašuma nepieciešamību pašvaldības funkciju īstenošanai, pašvaldība, ne vēlāk kā 2 darba dienu laikā pēc pirkuma līguma vai tā noraksta saņemšanas, informē par to nekustamā īpašuma īpašnieku, un vienlaicīgi pasūta sertificēta nekustamā īpašuma vērtētāja novērtējumu attiecīgajam nekustamajam īpašumam.

Vietējās pašvaldības dome, ne vēlāk kā 7 darba dienu laikā pēc sertificēta nekustamā īpašuma vērtētāja novērtējuma attiecīgajam nekustamajam īpašumam saņemšanas, pieņem lēmumu par pirmpirkuma tiesību izmantošanu vai atteikumu izmantot pirmpirkuma tiesības. Lēmums par pirmpirkuma tiesību izmantošanu ir pieņemts, ja par to nobalso vairāk nekā puse no attiecīgajā pašvaldībā ievēlēto deputātu skaita.”
 - 3.2. papildināt likuma „Par pašvaldībām” 78.pantu ar piekto daļu šādā redakcijā:

„Vietējām pašvaldībām, ņemot vērā lietderības apsvērumus, ir tiesības ierosināt izmantot pirmpirkuma tiesību uz atsavināmā nekustamā īpašuma daļu. Atsavināmā nekustamā

īpašuma daļas vērtība nosakāma proporcionāli tā platībai. Ja gadījumā atsavināmā nekustamā īpašuma pircējs piekrīt iegādāties atlikušo īpašuma daļu, tad izdevumus par atsavināmā nekustamā īpašuma sadali sedz pircējs un vietējā pašvaldība vienādās daļās.”

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 29.04.2019.
2. *Koncepcija par nekustamo īpašumu tiesību nostiprināšanas procedūru vienkāršošanu* (11.02.2009.). Apstiprināta ar LR Ministru kabineta rīkojumu Nr.98. <https://likumi.lv/doc.php?id=187696>, sk. 29.04.2019.
3. *Noteikumi par vietējo pašvaldību pirmpirkuma tiesību izmantošanas kārtību un termiņiem* (28.09.2010.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.919. <https://likumi.lv/doc.php?id=218839>, sk. 29.04.2019.
4. *Par Pasākumu plānu problēmu novēršanai nekustamo īpašumu darījumu jomā* (13.02.2006.). LR Ministru kabineta rīkojums Nr.80 <https://likumi.lv/ta/id/128226>, sk.29.04.2019.
5. *Par pašvaldībām* (19.05.1994.). LR likums ar groz. līdz 06.11.2015. <https://likumi.lv/doc.php?id=57255>, sk. 29.04.2019.
6. *Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums* (19.07.1995.). LR likums ar groz. līdz 01.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=36190>, sk.29.04.2019.
7. Briede, J. (zin. red.), (2013). *Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 1058 lpp.
8. Čepāne, I., Statkus, S. (25.01.2005.). Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. *Jurista Vārds*, Nr. 3, 7. lpp.
9. Danovskis, E. (2012). *Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā*. Promocijas darbs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 212 lpp.
10. Jūrmalas pilsētas dome (2018). *Par informatīvo ziņojumu „Latvijas zemes apsaimniekošanas politika”*. https://www.lps.lv/uploads/docs_module/LPSatzp_051018_VSS-967_Jurmala.pdf, sk. 29.04.2019.
11. Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs (2003). Publiskais pārskats, 29 lpp. https://www.knab.gov.lv/upload/free/parskati/knab_publickais_parskats_2003.pdf, sk. 29.04.2019.
12. Latvijas Republikas Valsts kontrole (2019). *Lietderības revīzijas*. <http://www.lrvk.gov.lv/reviziju-rezultati/kas-ir-revizija/reviziju-veidi/lietderibas/>, sk. 29.04.2019.
13. Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. (2004). *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 732 lpp.
14. Švemberga, A. (15.06.2010.). Pašvaldību pirmpirkuma tiesības – zemesgrāmatā vai teritorijas plānojumā. *Jurista Vārds*, Nr.94, 7.lpp.
15. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 3.marta spriedums lietā Nr. A42543007, SKA – 70/2011*.
16. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 26. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-38-03*. http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2006-38-03_Spriedums.pdf, sk. 29.04.2019.

Summary

The right of pre-emption is characterized as a restriction on the realization of owner's full power over property. According to a general principle, the right of pre-emption arises on the basis of a law, a contract or a court judgment. In the context of civil law relations, the exercise of the rights of pre-emption is characteristic not only between the private law entities. Regulatory framework (special legal provisions) allows this right to be exercised also by public law entities, among others, state or municipality, in this case the right of pre-emption arises on the basis of the law. That is, determining the right of pre-emption to real estate for municipalities, the legislator has given them the right to intervene in private legal relations of private persons by restricting the seller's free will to sell real estate to a particular person.

Although a municipality, when exercising its right of pre-emption, acts in the field of private rights, it does not in itself mean that the exercise of the right of pre-emption is a matter of private law. In other words, the municipality must make considerations of efficiency and economy before taking a relevant decision. By exercising the right of pre-emption purposefully, the municipality thus controls the development of a relevant administrative territory, that is, by creating the necessary infrastructure for sustainable development of the purchased land.

Problems can be identified in regulatory framework. That is, there is a possibility of circumventing the decisions of the municipality to exercise the right of pre-emption. The main risk arises from this - the municipality is denied the opportunity to use the rights of pre-emption provided for it in order to ensure the implementation of its functions prescribed by laws and regulations.

PAGaidu AIZSARDZĪBA PRET VARDARBĪBU ĢIMENĒ TEMPORARY PROTECTION AGAINST DOMESTIC VIOLENCE

Inese Stepule

Rēzeknes tehnoloģiju akadēmija, e-pasts: esejastep@inbox.lv, tel.26311009

Zinātniskais vadītājs: **Aldis Kaļva** Mg.iur. vieslektors

Abstract. *Due to social and economic changes in society, a person's ability to adapt to changing living conditions has diminished. If a person cannot adapt himself, the people around him, especially family members, suffer from this. These sufferings include such shortcomings as violence, trauma, sexual exploitation of children, etc. The study deals with temporary protection against domestic violence. The topic is relevant, since domestic violence is one of the main public health problems. Every year, a large number of people suffer from domestic violence throughout the world. Unfortunately in Latvia compared to other countries of the European Union, domestic violence is a very big problem. Not only women, but also children, the elderly, as well as men, suffer from domestic violence.*

Keywords: *despot, family, means of protection, suffering, violence.*

Ievads

No cilvēces pirmsākumiem ģimene ir bijusi augstākā vērtība un cilvēka dzīves piepildījums, taču neskatoties uz to, šobrīd ģimene, kā vērtība tiek apdraudēta ik dienu. Ģimenes jēdzienu nav iespējams juridiski precīzi definēt, un likumdevējs to arī nav darījis, jo laika gaitā ģimene, kā cilvēku kopdzīves forma un sabiedrības izpratne par ģimeni pārdzīvojuši būtiskas izmaiņas (Balodis, 2007., 35.lpp.). Augsti laulību šķiršanās rādītāji (Centrālā statistikas pārvalde, 2019.), vardarbība ģimenē (Vjaterē, Vjaterē, 2004., 593.lpp.), kas tiek vērsta pret otru, mazāk aizsargātu, cilvēku, miesas bojājumu nodarīšana, bērnu pamešana novārtā, seksuālā izmantošana – ir tikai daļa no problēmām, ar kurām nākas saskarties valsts līmenī. Latvijā ģimenes tiesības, kā cilvēktiesības, atzītas Satversmes 110.pantā (Latvijas Republikas Satversme, 1922.). Kā norāda Satversmes tiesa, valsts formulē to, kas tiek aizsargāts, taču konkrēti nenorāda, kā šī aizsardzība var tikt īstenota (Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2004., Nr. 2004-02-0106).

2014.gada 31.martā ir stājušies spēkā grozījumi Civilprocesa likumā (Civilprocesa likums, 1998.), kuri paredz, ka vardarbības upuriem ir iespējams saņemt pagaidu aizsardzību pret vardarbību (Birkavs, Vēbers, 2004., 243.lpp.). Šī norma paredz no vardarbības un vajāšanas cietušajām personām iespēju pēc savas iniciatīvas vai ar bāriņtiesas, vai gan arī ar Valsts policijas (Par policiju, 1991.), gan pašvaldības policijas starpniecību civilprocesa ietvaros vērsties tiesā un lūgt tiesu noteikt ierobežojumus vardarbīgajai personai (Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību, 2014.).

Lai izpētītu, vai Civilprocesa likumā veiktie grozījumi ir sasnieguši mērķi, tika apkopoti Tiesu informācijas sistēmā (turpmāk arī - TIS) pieejamie dati (Tiesu informācijas sistēma, 2019.). Dati liecina, ka Rēzeknes tiesā, tai skaitā arī Rēzeknes tiesā Balvos un Rēzeknes tiesā Ludzā (Tieslietu ministrija, 2016.), no 2014.gada 1.aprīļa līdz 2019.gada 10. aprīlim ir reģistrēti 296 pieteikumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Ņemot vērā iepriekš minēto, autore uzskata, ka ir aktuāli pētīt šo jautājumu, jo laikam ejot cilvēki ir sākuši runāt par vardarbību, kas no pirmsākumiem tika uzskatīta tikai par ģimenes iekšējo lietu, kā arī rīkoties, lai to novērst un pasargāt sevi un savus tuviniekus no tās.

Pētījuma mērķis ir pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē tiesiska mehānisma izpēte, problēmu atklāšana, analīze un priekšlikumu izstrāde.

Pētījuma uzdevumi:

1. Veikt pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē jēdziena analīzi.
2. Izpētīt pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē tiesisko pamatu.
3. Veikt pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē tiesiskās kārtības izvērtējumu.

Pētījuma periods no 2018.gada 1.janvāra līdz 2019.gada 1.aprīlim. Pētījuma procesā ir izmantotas šādas pētniecības metodes: gramatiskā, semantiskā, vēsturiskā, analītiskā, sistēmiskā, salīdzinošā, teoloģiskā, statistikas analīzes metode.

1. Pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē jēdziens

Viduslaiku sabiedrībā, kuras pastāvēšana bija nemitīgi apdraudēta un lielā mērā atkarīga no panākumiem kaujas laukā, sieviete netika cienīta. Meitas parasti sagādāja rūpes un izdevumus, jo tās vajadzēja izaudzināt, nodrošināt pūru un izprecināt (*Goldmane, Kļaviņa, Misāne, Straube, 2010., 144. - 145.lpp.*).

Šodien sieviete ir tiesīga ne tikai mantot, liecināt, likumīgi pārtraukt grūtniecību, bet arī būt par augstākstāvošu amatpersonu vīrietim. Šodien sievietei ir gan tiesības, gan pienākumi. Partnera vardarbības izpausmju rezultātā sievietei ir tiesības tiesas ceļā aizsargāt sevi, lūgt aizliegumu tuvojties sev, savam mājoklim, atņemt vīrietim tiesības uz viņa paša bērniem, izlikt vīrieti no mājokļa tikai tāpēc, ka viņa ir sieviete un aizstāv savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā (*Balodis, Endziņš, Jundzis u.c., 2011., 38.-39.lpp.*).

Vardarbība ir cilvēktiesību, īpaši tiesību uz dzīvību, drošību, cieņu, fizisko un garīgu integritāti vispārīgs pārkāpums (*Vispārējā cilvēktiesību konvencija, 1948.*). Vardarbība ģimenē (*domestic violence*) ir viena no nopietnākajām problēmām, kas apdraud ģimeņu stabilitāti un labklājību, tā var izjaukt ģimeni un no paaudzes paaudzē atražot izkropļotu izpratni par attiecībām un ģimeni kopumā (*Vitte, 2017., 204.lpp.*). Bībelē ir uzsvērts, ka vecāku paraugs var spēcīgi ietekmēt bērnu gan pozitīvi, gan negatīvi (*Latvijas Bībeles biedrība, 2019., 22:6*). Pieredze un ģimenes modulis, kuru bērns piedzīvojis bērnībā, lielā mērā atstāj ietekmi uz viņa uzvedību sabiedrībā un uz viņa paša ģimenes modeli. Piedzīvotais bērnībā, protams, nav attaisnojums tēva, vīra, brāļa, dēla brutālajai rīcībai, bet var izskaidrot, kāpēc vīrietim ir izveidojusies agresīva daba. Sievas (sievietes) piekaušana, pēc Dieva teiktā, ir milzīgs grēks. Dieva Rakstos, Bībelē, ir lasāmi šādi vārdi: „Vīriem pienākas savas sievas mīlēt kā savu miesu. Kas mīl savu sievu, tas mīl sevi pašu. Jo neviens nekad vēl nav ienīdis pat savu miesu, bet katrs to kopj un glabā, [..]” (*Latvijas Bībeles biedrība, 2019., 5:28, 29*).

2. Pagaidu aizsardzības pret vardarbību ģimenē tiesiskais pamats

Vardarbība ģimenē ir fizisko, seksuālo, verbālo, emocionālo un ekonomisko aizskārums cikls, kura rezultātā var ciest jebkurš ģimenes loceklis – gan bērni, gan sievietes, gan vīrieši, gan vecvecāki, tomēr visbiežāk cieš sievietes un bērni (tai skaitā bērni, kas redz vardarbību pret savu māti vai kādu citu savu cilvēku). Vardarbības ģimenē noteicošā pazīme – ģimeniska, emocionāla vai tuvības saikne starp upuri un vardarbības veicēju. Vardarbības ģimenē mērķis ir iegūt pār otru cilvēku kontroli vai varu.

Veicot pētījumu autore veica vardarbības ģimenē tiesiskā pamata izpēti, apskatīja tiesu praksi, plašsaziņas un interneta resursus. Nolēmumu analīze tika veikta ar mērķi raksturot vardarbības ģimenē veidus, konstatēt visbiežāk, pieteikumus par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, minētos vardarbības veidus, kādu aizsardzības līdzekļus lūdz piemērot cietušās persona, un kā, apmierinot vai noraidot pieteikumus, savu viedokli motivē tiesa savos nolēmumos.

Fiziskā vardarbība - jebkurš fizisks aizskārums, piemēram, sišana, speršana, plaukas, raušana aiz matiem, žņaugšana, grūstīšana, stingra saķeršana aiz rokas, ieroču izmantošana u.c. (*Labklājības ministrija, 2018.*). Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 11.punktā fiziska vardarbība skaidrota, kā bērna veselībai vai dzīvībai bīstams apzināts spēka pielietojums saskarsmē ar bērnu vai apzināta bērna pakļaušana kaitīgu faktoru iedarbībai (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998.*).

Rēzeknes tiesā 2015.gadā tika iesniegts pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību no kādas pašvaldības bāriņtiesas puses, kas pārstāvēja C.T. intereses pieteikumā pret T.V. par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Pieteikumā bāriņtiesa minēja, ka atbildētājs ir vērsis fizisku, psiholoģisku, ekonomisku vardarbību pret savu nepilngadīgo dēlu, kā arī, lūdza izprasīt no policijas ekspertīzes slēdzienu par miesas bojājumu nodarīšanu nepilngadīgajam. Dotajā gadījumā prasītāja, atbildētājs un bērns dzīvoja vienā mājsaimniecībā, līdz ar ko, bāriņtiesa lūdza uzlikt atbildētājam par pienākumu atstāt mājokli, aizliegt atgriezties un uzturēties tajā. Prasītājas rīcībā pie prasības celšanas tiesā bija Pašvaldības bāriņtiesas sarunu protokoli, Sociālā dienesta atzinumu un pēc tam, pēc tiesas pieprasījuma, tika saņemts un pievienots lietas materiāliem, atzinums par miesas bojājumu nodarīšanu, kas kopumā deva pamatu pieteikumu apmierināt. Dotajā lietā, tiesa atzina, ka nebija pamata apšaubīt pieteikumā minētos faktus par fizisku un emocionālu vardarbību pret pašu prasītāju (fizisku personu) un viņu kopīgo nepilngadīgo bērnu no atbildētāja puses.

Ņemt vērā iepriekš minēto, autore uzskata, ka valstij jābūt spējīgai reaģēt nekavējoties, līdz ko ir saņemta informācija, uz pamattiesību apdraudējumu, negaidot, kad kāds no sabiedrības locekļiem kļūs par cietušo vai tiks iesaistīts noziedzīgā nodarījumā. Uz šo apstākli norādījusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kas 2009.gada 9.jūlija spriedumā lietā *Opuz v. Turkey* ir atzinusi, ka Turcija pārkāpusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2., 3. un 14.pantu, jo tās iestādes nenodrošināja pieteicējas un viņas mātes aizsardzību pret vardarbību no prasītājas vīra puses, kā rezultātā mātes slepkavība netika novērsta. Šī sprieduma 153.punktā teikts, ka tad, kad valsts iestādēm esošā apdraudošā situācija ir zināma, tās nevar atsaukties uz cietušā attieksmi pret to un neveikt atbilstošus pasākumus, kas varētu novērst agresora radīto apdraudējumu personas fiziskajai integritātei.

Latvijā veiktajos pētījumos, aprakstos, publikācijās un normatīvajos aktos līdzās tiek lietoti divi jēdzieni psiholoģiskā vardarbība un emocionālā vardarbība (*Centrs "Marta", 2018.*). Kaut arī sākotnēji šķiet, ka šie vārdi ir sinonīmi, jēdzienu būtība ir atšķirīga.

Psiholoģiskā vardarbība - jebkurš verbāls, emocionāls vai psiholoģisks aizskārums, piemēram, regulāra draudu izteikšana, draudēšana ar fizisku vai seksuālu vardarbību, draudēšana par bērnu atņemšanu, apsūkāšana un noniecināšana, liegšana satikties ar draugiem un radniekiem u.c. (*Labklājības ministrija, 2018.*). Psiholoģiska vardarbība galvenokārt ir mutiska (verbāla) darbošanās pret otru personu: kliegšana, apvainošana, kritizēšana, likšanās justies vainīgam, izsmiešana vai draudēšana (*Ceplis, Liepiņa, Prišpetjeva, Rūpa, Sūniņa, Vilks, 2001, 111.lpp.*).

Balvu rajona tiesas 2017.gada jūlija spriedumā aprakstošā daļā minēts, ka K.V. divu gadu garumā, būdams alkohola ietekmē, regulāri, ne retāk, kā divas reizes nedēļā, pazemoja savas desmit un septiņus gadus vecās meitas, lamādams un apsūkādams necenzētiem vārdiem, piedraudēdams, ka izdzīs no mājām, aplies ar skābi, lai viņas kļūtu par kroplēm, iespicēs zāles, pēc kurām meitenes vairs nepamodīsies, draudēja vecākai meitai, ka izsauks bandītus, kuri par viņu ņirgāsies. Bez tam, K.V. uz durvju roktura mājas pusē, kur dzīvoja sieva un meitenes, uzlika sagrieztu žurku ar tai pieliktu zīmīti „Ar tevi būs tāpat”, kuru atrada vecākā meita. Turpināt savas darbības K.V. ieslēdza jaunāko meitu savā dzīvojamā telpā un nelaida pie mātes vismaz trīs dienas, tai laikā pieņemot ciemiņus un lietojot alkoholu. Apmēram pusotru gadu K.V. regulāri divas līdz trīs reizes mēnesī bez jebkāda iemesla pēra meitenes ar siksnu, sita ar metāla ķēdi pa rokām, grūstīja, draudēja, ka aizvedīs uz mežu vai purvu un noslīcinās, ja viņas par to stāstīs mātei (*Balvu rajona tiesas spriedums, 2017., Nr.11903001516.*). Dotajā lietā tika konstatēta ne tikai psiholoģiska un emocionāla vardarbība, bet arī cietsirdīga apiešanās ar mazgadīgajām.

Pēc autores domām ilgstoša fiziskā un emocionālā vardarbība sagādāja mazgadīgajām cietušajām ilgstošu emocionālo spriedzi, bremsējot normālu, bērnu vecumam atbilstošu pašizpaušmi, bērnu emocionālo attīstību, atstājot sekas abu bērnu psiholoģiskajā stāvoklī.

Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 12.punktā sniegtajai definīcijai emocionāla vardarbība ir bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana. Draudot, lamājoties un pazemojot bērnu, vardarbīgi izturoties pret tuviniekiem bērna klātbūtnē vai citādi kaitējot bērna emocionālajai attīstībai, tiek grauta viņa pašcieņa un apkārtējā pasaule kopumā.

Emocionālā vardarbība – ietver sevī dažādus uzvedības veidus, kas nodara ļaunumu personai vai bērnam, pret kuru tā ir vērsta, iznīcina personas pārliecību par sevi, tādejādi panākot patiešām spēcīgu emocionālu depresiju vai traumu (*Ruduša, 2012., 13.lpp.*). Emocionālās vardarbības jēdziena skaidrojums ir izklāstīts Ilzes Trapenieres, Lauras Ļebedevas un Sandras Sebres veiktajā pētījumā „Laulības, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte”, kur norādīts, ka emocionālā vardarbība ir kādas personas atkārtota, regulāri pausta negatīva attieksme pret citu personu (*Sebre, Ļebedeva, Trapenciene, 2004., 61.lpp.*).

Latvijas mērogā emocionālās vardarbības izpausmes gadījumu var minēt notikušo Aizkraukles bērnudārzā „Zīlītes”. Kur vienas grupiņas personāls – abas audzinātājas un auklīte, tika atstādinātas no savu tiešo pienākumu izpildes, jo pateicoties vairākas dienas veiktajam audioierakstam par notikušo grupā, tika konstatēts, ka abas audzinātājas un auklīte slikti izturējās pret trīsgadīgajiem audzēkņiem. Ierakstā dzirdamas ilgas bērna raudas, gan uzsaucieni aizvērt muti, gan iebiedēšanas vārdi, bērniem netika ļauts aiziet uz tualeti un viņiem nācās gulēt slapjās gultiņās (*Kinca, 2017.*). Neskatoties uz to, ka šis gadījums nav tieši saistīts ar vardarbību ģimenē, pēc autores domām, šāda pieaugušo cilvēku uzvedība, neapšaubāmi, nelabvēlīgi ietekmēja bērnu emocionālo veselību un atstāja ļoti lielu iespaidu uz bērna nākotni, t.i., kā bērns veidos attiecības, risinās konfliktus, komunicēs ar apkārtējiem, veidos savas ģimenes modeli.

Pieņemts, ka lielākie agresijas paudēji ir tieši vīrieši, taču ne reti arī viņi nonāk agresijas upuru lomā. Statistikas dati pierāda, ka no vardarbības gada laikā cietuši 1489 vīrieši, no tiem 85 vardarbību izjutuši savās ģimenēs (*Jauns.lv, 2014.*). Cietušie vīrieši lielākoties nav dzīvesbiedri, bet citi tuvinieki, piemēram, vecāki, kas cieš no pilngadīgiem bērniem. Pēc psiholoģes, kā arī krīžu un konsultāciju centra „Skalbes” priekšsēdētājas M.Ābeltiņas vārdiem, salīdzinājumā ar sievietēm un bērniem, kuri vērsas pēc palīdzības krīžu centrā, vīriešu skaits ir krietni mazāks. Gadījumi, kad vīru fiziski vai emocionāli iespaidojusi paša sieva ir reti, par tiem retāk runā, līdz ar ko, šie gadījumi paliek ģimenes iekšējā lieta. Vīrieši par šādām situācijām runā reti vai nerunā vispār (*Jauns.lv, 2014.*). Bieži vien, sievietes, kas šādi rīkojas, pašas iepriekš cietušas no vīrieša vardarbības un tas ir izmisuma solis.

No tiesu prakses var minēt piemēru, kad Rēzeknes tiesā 2015.gadā tika iesniegts pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, kurā prasītājs lūdza noteikt atbildētājam aizliegumu atrasties mājoklī, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, tuvoties mājoklim tuvāk par 100 metriem, aizliegt satikties ar prasītāju un uzturēt ar to fizisku vai vizuālu saskari, jebkurā veidā sazināties ar prasītāju, aizliegt atbildētājam, izmantojot citu personu starpniecību, organizēt satikšanos vai jebkādā veidā sazināties ar prasītāju. Pieteikumā prasītājs norādīja, ka sniegs tiesā prasību pret A.I., kas ir viņa bijusī sieva, par bērna dzīves vietas noteikšanu pie prasītāja, uzturlīdzekļu piedziņu, bērna uzvārda maiņu. Novērtējot pieteikumā minēto, tiesa uzskatīja, ka pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nav pamatots un noraidāms, jo tajā norādītie apstākļi par psiholoģiskās/emocionālās vardarbības vēršanu pret nepilngadīgo bērnu nedod pamatu pieņemt lēmumu par prasītāja M.A. pagaidu aizsardzību pret vardarbību, jo pret viņu pašu vardarbība netiek vērsta, kā to paredz Civilprocesa likuma 250.⁴⁵ panta pirmā un otrā daļa.

Autore uzskata, ka pie šādiem apstākļiem tika pamatoti pieņemts lēmums par pieteikuma noraidīšanu (nav publicēts), jo prasītājam nav pamata prasīt pagaidu aizsardzību sev. Turklāt prasītāja nodoms nākotnē sniegt prasību par bērna dzīves vietas noteikšanu arī nedod pamatu prasītājam, kā vecākam, prasīt sev pagaidu aizsardzību pret vardarbību, ja pret viņu tā netiek vērsta. Pēc autores domām, šajā gadījumā prasītājam bija jāņem vērā apstākļi, ka pagaidu aizsardzības līdzekļu izmantošana ir pieļaujama tikai atsevišķu kategoriju lietās,

kurās šāds Civilprocesa likumā paredzētais procesuālais aizsardzības līdzeklis ir tieši noteikts. Autore uzskata, ka šajā gadījumā, prasītājs vēlējās panākt sev vēlamu rezultātu (vēlējās ierobežot atbildētāju).

Seksuāla vardarbība - jebkurš seksuāls aizskārums, piemēram, izvarošana, uzspiests vai vardarbīgs dzimumakts, vardarbīga iesaistīšana seksuālās darbībās, seksuāla aizskaršana pret cietušās gribu u.c. (*Labklājības ministrija, 2018.*). Seksuālās vardarbības jēdziens ir daudzveidīgs, attiecas uz daudzām seksuāla rakstura darbībām (dažādos apstākļos un veidos). Vardarbība pret sievieti ir uz dzimumu balstīta vardarbīga rīcība, kā rezultātā rodas vai var rasties fizisks, seksuāls vai garīgs kaitējums vai ciešanas sievietei, ieskaitot arī draudus, piespiedu darbības vai patvaļīgu brīvības atņemšanu, neatkarīgi, vai tā notiek sabiedriskās vai privātās dzīves ietvaros (*Deklarācija par vardarbības pret sievieti izskaušanu, 1993.*).

Pētot tiesu praksi, autore konstatēja, ka tiesas atšķirīgi skaidro fizisko saskari ar cietušā ķermeni, tas ir, vai pieskaršanās cietušā ķermenim caur apakšveļu, apģērbu, palagu vai segu, atzīstama par fizisku saskari vai seksuālo vardarbību. Autore secina, ka seksuāla rakstura vardarbība nav saistīta tikai ar seksuālo vajadzību apmierināšanu, bet arī ar tieksmi pēc varas un kontroles, kā arī dažādām psihiskajām problēmām.

Ekonomiskā vardarbība - jebkura darbība, kas vērsta uz cietušās pakļaušanu, varmākam izmantojot savu pārāko finansiālo situāciju, piemēram, ienākumu slēpšana, cietušās ienākumu atņemšana, cenšanās nepieļaut, lai cietusī persona gūtu ienākumus, naudas došana, ja cietusī persona ir izpildījusi kādas prasības u.c. (*Labklājības ministrija, 2018.*). Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra savā pētījumā norāda, ka par ekonomisko vardarbību var uzskatīt sievietes atturēšanu pieņemt lēmumus par ģimenes finansēm, kā arī sievietes atturēšana no patstāvīgas iepirkšanās vai aizliegums strādāt ārpus mājas (*Heise, Pitanguy, Germain, Washington, 2010, p.72; European Union Agency for Fundamental Right, 2014*). No visiem vardarbības veidiem, ekonomiskā vardarbība nekādus draudus sievietes veselībai un dzīvībai nenodara.

TIS atrodams nolēmums no kura izriet, ka prasītāja iesniedzot tiesā pieteikumu ir norādījusi, ka pret viņu tiek vērsta ekonomiska vardarbība, jo atbildētājs nemaksājot uzturlīdzekļus, tādejādi atstājot viņu bez iztikas līdzekļiem. Pēc prasītājas viedokļa ekonomiskā vardarbība pret pieteicēju un bērnu tiek vērsta, jo atbildētājs bērnam uzturlīdzekļus maksā tikai pēc tiesas pagaidu nolēmuma pieņemšanas (*Rīgas apgabaltiesas civillietu tiesas kolēģijas lēmums, 2016., Nr. CA-1850/16/25*). Dotajā gadījumā pieteikums tika noraidīts ar lēmumu, jo no juridiska viedokļa šādi pušu starpā esošie strīdi tiek risināti vispārējās tiesvedības kārtībā, piemēram, lietās par uzturlīdzekļu piedziņu, nevis iesniedzot tiesā pieteikumu par pagaidu aizsardzības pret vardarbīgu, kā pagaidu civilprocesuālo līdzekli. Šajā gadījumā pieteikumā norādītās ziņas tiesa vērtēja, kā prasītājas subjektīvu apstākļu interpretāciju.

Vajāšana - jebkura atkārtota un sistemātiska personas nefiziska ietekmēšana ar mērķi radīt upurī bailes un trauksmes sajūtu, lai mainītu un panākt sev vēlamu cietušā uzvedību un paturētu kontroli pār cietušo. Vajāšana ir viens no vardarbības veidiem un ir izplatīts vardarbīgās partnerattiecībās – starp laulātajiem vai neregistrētā kopdzīvē dzīvojošām personām, kā arī starp bijušajiem partneriem. *Vardarbīga kontrole* - jebkura darbība, kas ietver aizskaršanu, seksuālu piespiešanu, draudus, pazemošanu, iebiedēšanu vai citas vardarbīgas darbības, kuru mērķis ir kaitēt, sodīt vai iebiedēt (*Centrs "Marta", 2018.*). Pētot tiesu praksi vajāšanas un vardarbīgas kontroles gadījumi iesniegtajos pieteikumos netika minēti. Savukārt no Labklājības ministrijas sniegtiem datiem izriet, ka apmēram 10 % vīriešu ar augstiem ienākumiem uzskata, ka mēģinājumi kontrolēt partneri, neļaut viņai tikt un kontaktēties ar ģimeni un draugiem, atstājot bez naudas vai atņemot mobilo tālruni vai oficiālus dokumentus (autovadītāja apliecību, personas apliecību) nav nepareizi (*Labklājības ministrija, 2018.*).

Apkopojot visu iepriekš minēto, autore secina, ka visu veidu vardarbība pret bērniem, sievietēm, vecāka gājuma cilvēkiem un pat vīriešiem izraisa faktisku vai potenciālu ļaunumu

veselībai, izdzīvošanai un pašcieņas attīstībai. Bērnībā gūtā traumējošā pieredze ilgtermiņā negatīvi ietekmē indivīda veselību. Depresija, izolācijas sajūta, zema pašapziņa, atkarību izraisīto vielu un alkohola lietošana ir visbiežāk sastopamie ilgtermiņa efekti. Bērna ļaunprātīga izmantošana un atstāšana novārtā parasti nav tikai atsevišķs gadījums, visdrīzāk cietušie bērni to ir piedzīvojuši atkārtoti un vienlaikus dažādos veidos.

Pētījuma izstrādes gaitā tika analizēta pagaidu aizsardzība pret vardarbību ģimenē, pētījuma mērīs ir sasniegts un ir izpildīti visi uzdevumi. Veiktā analīze ļauj konstatēt nepilnības, kuru novēršanai nepieciešams meklēt risinājumu. Izpētes prizma ļauj autorei identificēt tiesiskā regulējuma pilnveidošanas ievirzes.

Secinājumi un priekšlikumi

Sabiedrībā ir diezgan augsts tolerances līmenis pret vardarbību, kas notiek privātajā (ģimenes) sfērā. Neskatoties uz to, ka normatīvai regulējums pastāv vairāk nekā 4 gadus, cilvēki, kas redz vai nojauš par vardarbību ģimenē, mēģina neiejaucies, jo uzskata, ka tā ir tikai ģimenes iekšējā lieta. Līdz ar to, *nepieciešams iemācīt cilvēkiem ziņot par vardarbību, izglītēt sabiedrību*, jo sabiedrībai ziņojot tiek iesaistītas kompetentās iestādes, kurām ir dotas visas iespējas novērst vardarbību ģimenē un aizsargāt cietušās personas.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73.pants nosaka (pieprasa), ka jebkurai pieaugušajam par jebkādu vardarbību pret bērnu, tajā pašā dienā, kad tas tika zināms, ir obligāti jāziņo tiesību sargājošām iestādēm. Taču tas ne vienmēr tiek darīts, līdz ar to, *izglītojot sabiedrību par šo likumā noteikto prasību tiks nodrošināta likuma normas ievērošana*. Ar to arī tiks atrisināta problēma par informācijas trūku tieši par palīdzības un rehabilitācijas pakalpojumu klāstu no vardarbības ģimenē cietušajiem. Izmantojot visus iespējamus informācijas izplatīšanas veidus vardarbība tiks atpazīta un atklāta.

Bez tam, jāizslēdz iespēja, kad iesniegtais pieteikums tiesā tiek izmantots, nevis kā reāls instruments problēmas risināšanai, bet gan līdzeklis lai ierobežotu vai liegtu pretējās puses tiesības, kādas ir paredzētas normatīvajos aktos. Bieži vien procesa dalībnieki nevērtē pieteikuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nozīmīgumu un ne reti pieteikums tiek iesniegts ilgstošā pušu strīdā, lai tādā veidā izceltu savu viedokli un pozīciju par izskatāmo strīdu. Līdz ar to, *nepieciešams izveidot kārtību*, kad vardarbības ģimenē konstatēšanas gadījumā tiek īstenots secīgs darbību kopums, kurš palīdz nekavējoties reaģēt uz notiekošo. Dotajā gadījumā jāpopularizē starpiestāžu sadarbība. Piemēram:

- 1) ja cietušais savas gribas vai nezināšanas dēļ pats nevēršas pēc palīdzības, pēc informācijas saņemšanas, ar ģimeni nekavējoties sazinās sociāls dienests;
- 2) cietušais tiek informēts par viņa tiesībām un pienākumiem, ja no vardarbības cieš bērns;
- 3) cietušajam tiek nodrošināts pakalpojumu kopums, kurā ietilpst cietušā sociālā rehabilitācija, juridiskā un psiholoģiskā palīdzība;
- 4) gadījumā, kad tiek konstatēti ievainojumi un simptomi, tie tiek reģistrēti, aprakstot to veidu, lokalizāciju, izmēru, krāsu un vecumu, tiek fiksēti emocionālie un psiholoģiskie simptomi.

Situācijās, kad ģimenē novērojama pārmērīga alkoholisko vai narkotisko vielu lietošana, kuras rezultātā tiek pielietota vardarbība, *valsts līmenī nepieciešams izveidot un piedāvāt rehabilitācijas programmas vardarbības veicējam*. Sākotnēji jāpiesaista ģimenes ārsti, kuri veic sākotnēju situācijas izpēti, veselības stāvokļa pārbaudi un nosaka ārstēšanos. Turpmāk ar ģimenes ārsta nosūtījumu pacients tiek nosūtīts apmeklēt valsts apmaksāto narkologu. Vienlaicīgi jāturpina darbs ar psihologu vai psihiatru, lai vardarbības veicējs apzinātos savu darbību sekas un uzņemtos vainu par nodarīto, nevis noveltu visu vainu uz apkārtējiem apstākļiem vai cietušo. Motivējot pacientu ir jānorāda ieguvumi, kādus pacients gūs atsakoties no alkoholisko vai narkotisko vielu lietošana, saglabājot veselību un ģimeni.

Valsts prioritāte ir veseli un laimīgi bērni, kuri jūtas droši ģimenē. Ja no vardarbības vai vecāku nolaidības cieš bērns, tad tas nekavējoties jāizņem no ģimenes un jāievieto labvēlīgā vidē (viens vai ar otru ģimenes locekli). Bērniem, kuri paši ir cietuši no vardarbības vai ir bijuši liecinieki vardarbībai ģimenē, jāsniedz medicīniska un psiholoģiska palīdzība, jānodrošina sociālā rehabilitācija, drošība (piemēram, iespēja atrasties krīzes centrā kopā ar cietušo pieaugušo), jānodrošina iespēja dzīvot audžu ģimenē, jāieceļ aizbildnis, bet vardarbības veicējam jāpiemēro aizliegums tuvoties.

Latvijas tiesu praksē vēl nav izveidojies priekšstats par ekonomisko vardarbību, Ekonomiskas vardarbības jēdzienu izteikt šādā redakcijā: *Ekonomiska vardarbība – sava finansiālā stāvokļa un varas izmantošana, kas liedz otrai personai patstāvīgi rīkoties ar saviem un uzticētajiem viņai naudas līdzekļiem, kā arī, naudas līdzekļu atņemšana, paturēšana sev vai izsniegšana ar nosacījumu, ja otra persona ir izpildījusi kādu prasību.*

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (22.07.1998.). LR likums ar groz. līdz 03.05.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>, sk.18.03.2019.
2. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 28.02.2019. <https://likumi.lv/ta/id/50500>, sk. 10.03.2019.
3. *Deklarācija par vardarbības pret sievieti izskaušanu* (20.12.1993.). Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās Asamblejas rezolūcija Nr.48. http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/akti/pret_vardarbibu_sievietes.pdf, sk. 15.04.2019.
4. *Eiropas Cilvēktiesību Konvencija* (04.11.1950.). Eiropas Padomes valdību konvencija ar groz., kas izdarīti ar 11. un 14.protokoliem, iekļaujot protokolus Nr.1, 4, 6, 7, 12, 13 un 16. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf, sk. 10.04.2019.
5. *Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību* (31.03.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.161. <https://likumi.lv/doc.php?id=265314>, sk. 11.03.2019.
6. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. 04.10.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 10.03.2019.
7. *Par policiju* (04.06.1991.). LR likums ar groz. līdz 14.03.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=67957>, sk. 11.03.2019.
8. *Vispārējā cilvēktiesību konvencija* (10.12.1948.). Apvienoto Nāciju Organizācija. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>, sk. 12.04.2019.
9. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
10. Balodis, R., Endziņš, A., Jundzis, T. u.c. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 864 lpp.
11. Birkavs, V., Vēbers, J. (1994). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Izdevniecība „AVOTS”. 243 lpp.
12. Centrālā statistikas pārvalde (2019). *Noslēgto un šķirto laulību skaits*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/laulibas>, sk. 10.04.2019.
13. Centrs “Marta” (2018). *Vardarbība ģimenē*. <http://marta.lv/marta-darbiba/vardarbiba>, sk. 9.04.2018.
14. Ceplis, D., Liepiņa, L., Prišpetjeva, J., Rūpa, T., Sūniņa, V., Vilks, A. (2001). *Bērns un kriminalitāte: metodiski informatīvo materiālu krājums*. Rīga: „Izdevniecība RaKa”. 363 lpp.
15. European Union Agency for Fundamental Right (2014) *Violence against women: an EU-wide survey*. Main results. 200 p. <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>, sk. 9.04.2019.
16. Goldmane, S., Kļaviņa, A., Misāne, I., Straube, L. (2010). *Vēsture pamatskolai viduslaiki*. Rīga: Zvaigzne ABC. 160 lpp.
17. Heise, L.L., Pitanguy, J., Germain, A., Washington, D.C. (2010). *Violence Against Women: The Hidden Health Burden*. *World Bank Discussion Papers*, 86 p. Retrieved 10.04.2019. from <http://documents.worldbank.org/curated/en/489381468740165817/pdf/multi0page.pdf>
18. Jauns.lv (29.01.2014.). *Latvijā agresiju pret vīriešiem izrāda pašu sievas. Un viņi klusē...* <https://jauns.lv/raksts/zinas/95511-latvija-agresiju-pret-viriesiem-izrada-pasu-sievas-un-vini-kluse>, sk. 11.04.2018.
19. Kinca, A. (20.03.2017.). *Emocionāla vardarbība bērnudārzā Aizkrauklē atklāj ar slēptiem ierakstiem diktofonā*. <http://www.lsm.lv/raksts/latvija/zinas/emocionalo-vardarbibu-bernu-darza-aizkraukle-atklaj-ar-sleptiem-ierakstiem-diktoфона.a228937>, sk. 10.04.2019.
20. Labklājības ministrija (08.03.2018.). *Kas ir fiziska vardarbība?* Animācijas klips. <https://www.youtube.com/watch?v=UbaU7w4fcDg>, sk. 28.03.2019.

21. Labklājības ministrija (12.03.2018.). *Kas ir psiholoģiska vardarbība?* Animācijas klips. <https://www.youtube.com/watch?v=PFzXpSIDT30>, sk. 28.03.2019.
22. Labklājības ministrija (2018). *Vardarbības ģimenē izplatība Latvijā*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ciesanas-no-vardarbibas-gimene-29-gadu-garuma-natalijas-stasts.a318120/>, sk. 28.03.2019.
23. Labklājības ministrija (28.03.2018.). *Kas ir ekonomiska vardarbība?* Animācijas klips. <https://www.youtube.com/watch?v=OyTvX-II-IY>, sk. 28.03.2019.
24. Labklājības ministrija (28.03.2018.). *Kas ir seksuālā vardarbība?* Animācijas klips. <https://www.youtube.com/watch?v=A8ZWe8-qlXc>, sk. 28.03.2019.
25. Latvijas Bībeles biedrība (2019). *Pāvila vēstule Efeziešiem 5:28, 29*. <http://www.bibelesbiedriba.lv/latviesu-bibele/pavilaefeziesiem/Efezgr5.htm>, sk. 12.04.2019.
26. Latvijas Bībeles biedrība (2019). *Salamana Pamācības 22:6*. <http://www.bibelesbiedriba.lv/latviesu-bibele/salamanapamaciba/salamanapamacibas22>, sk. 12.04.2019.
27. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004.gada 11.oktobra spriedums Nr. 2004-02-0106 "Par Civillikuma 155.panta sestās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110.panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4.pantam". *Latvijas Vēstnesis*, Nr.161.
28. Ruduša, V. (2012). *Emocionālā vardarbība*. Rīga: „Izdevniecība RaKa”. 157 lpp.
29. Sebre, S., Ļebedeva, L., Trapenciēre, I. (2004). *Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte*. Pētījums. Rīga: Centrs pret vardarbību „Dardedze”. <http://www.lm.gov.lv/text/1107>, sk. 20.03.2019.
30. Tieslietu ministrija (2016) *Informatīvs materiāls par tiesu reformu Latgales reģionā*. https://tiesas.lv/Media/Default/Court/Tiesu%20reforma_Latgale_26%200116.pdf, sk. 10.04.2019.
31. Tiesu informācijas sistēma (2019). *TIS statistika*. https://tis.ta.gov.lv/tisreal?FORM=TIS_STaT_O, sk. 28.03.2019.
32. Vitte, Ā. (2017). Ģimenes tiesības. *Latvijas tiesību sistēma*. Kolektīvā monogrāfija. Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība", 193.-206.lpp.
33. Vjaterē, L., Vjaterē, I., (2004). *Bieži lietoti jēdzieni un termini*. Skaidrojošā vārdnīca. Rīga: SIA „Izdevniecība Avots”. 621 lpp.
34. *Balvu rajona tiesas 2017.gada 15.jūlija spriedums krimināllietā Nr.11903001516*.
35. *Rīgas apgabaltiesas civillietu tiesas kolēģijas 2016.gada 12.aprīļa lēmums civillietā Nr. CA-1850/16/25*.

Summary

Upon changes in the legislation, at all levels of society it is recognized that domestic violence is not an internal matter of a family, but a problem of the whole society; hence, the competent authorities have an obligation to react immediately to the ongoing incidents. Amendments to the laws (namely, Civil Procedure Law, Criminal Law, Law on Orphan's Courts, Law on Police, the Regulation of the Cabinet of Ministers No. 161 „Procedures for Preventing Threat of Violence and Providing Temporary Protection against Violence” of 25/03/2014 etc.) provide real instruments for action by a victim and institutions. Currently, the police can detain an abuser or limit his/her actions for a specific period of time; whereas during this time, the victim may begin to take actions and protect him/herself and his/her family members. In cases where a child is the one subjected to violence, the application may be submitted on behalf of the child by one of the parents, guardian, Orphan's Court or public prosecutor. The legislator provided for a procedure of temporary protection against domestic violence which is very convenient in terms of submission to court, in order to make it as accessible as possible to anyone.

Analysing the regulation on Temporary Protection Against Violence, the author concluded that in the society there is a comparatively high level of tolerance towards violence in the private (family) sphere. People who see or perceive domestic violence try not to involve, because they think it's just the internal matter of the family. On the other hand, the subjects of violence remain silent, thereby allowing the abuser to continue his/her actions. Despite the fact that the regulation incorporated in the Civil Procedure Law provides for prevention of domestic violence, often the application submitted to court is used to limit or deprive of rights of the opposing party, which are provided in laws and regulations, instead of using it as a real instrument for solving the problem.

Referring to the abovementioned, it is necessary to continue work on public education, to be able to prevent domestic violence, and in case of domestic violence, to be able to react as quickly as possible and provide the necessary assistance to victims and abuser.

ĀRSTNIECĪBAS RISKĀ FONDA ATLĪDZĪBAS TIESISKAIS RAKSTURS

THE LEGAL NATURE OF COMPENSATION FROM THE MEDICAL TREATMENT RISK FUND

Sanda Stikute

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sandastikute1@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Līga Mazure Dr. iur. asociētā profesore*

Abstract. *Nowadays the number of submitted applications with an aim of getting compensations from the Medical Treatment Risk Fund continues to increase. The foreign practice is indicative of existing detailed guidelines, ensuring preconditions for determination of causal relationship between a mistake made by a physician and the suffered health damage. Furthermore, the things that are considered as the negligence of a medical person and the duty to prove the damage are clearly defined. In its turn, the Latvian laws and regulations provide a superficial regulation of mechanism for compensation granting; however, the current court practice demonstrates reference to lack of knowledge in the medical field, thus leaving decision making for the Health Inspectorate. The Article analyses foreign examples and the relevant case law for decision making concerning issues of compensation granting from the budget of the Medical Treatment Risk Fund.*

Keywords: *Compensation, faulty treatment, Medical Treatment Risk Fund, patient's right.*

Ievads

Cilvēka veselība ir vissvarīgākā vērtība - neierobežojama cilvēka pamattiesība. Šī iemesla dēļ laika gaitā starptautiskās organizācijas ir ieviesušas normatīvos aktus, kas paredz noteikumus dalībvalstīm tādu pasākumu veikšanai, kas nodrošina efektīvu veselības aprūpi un labklājībai atbilstošu dzīves līmeni, tostarp kompensācijas piešķiršanu kļūdainas ārstniecības gadījumā. Temata aktualitāti apliecina apstākļi, ka kopš 2013. gada Latvijā šādas atlīdzības piešķiršanas mehānismu nodrošina Ārstniecības riska fonda darbība. Ņemot vērā to, ka fonds dibināts salīdzinoši nesen, normatīvais regulējums, kas paredz kārtību, kādā tiek pieprasīta kompensācija no fonda līdzekļiem un atbildīgo iestāžu darbība lēmumu izvērtēšanas procesā, ir nepilnīgs, kas attiecīgi secināms no aktuālās tiesu prakses.

Pētījuma ietvaros analizēts Ārstniecības riska fonda atlīdzības tiesiskais raksturs, tostarp normatīvajos aktos reglamentētais atlīdzības piešķiršanas mehānisms, kā arī ārvalstu normatīvajos aktos un Latvijas Republikas tiesu praksē ietvertās atziņas kompensācijas piešķiršanas jautājumā.

Pētījumā izmantotās metodes: semantiskā metode; salīdzinošā metode; juridiskās analīzes metode.

1. Ārstniecības riska fonda darbības mērķis

Pasaules Veselības organizācijas 1946 gada 22. jūlija Konstitūcijā noteikts, ka veselība ir pilnīgas fiziskas, garīgas un sociālās labklājības stāvoklis ne tikai slimību vai traucējumu neesamība. Iespējami augstākā sasniedzamā veselības standarta esamība ir viena no ikviena cilvēka pamatbrīvībām neatkarīgi no rases, reliģijas, politiskās pārliecības, ekonomiskā vai sociālā stāvokļa (*Pasaules Veselības organizācijas Konstitūcija, 1946.*). No minētās definīcijas izriet, ka veselība kā cilvēka galvenā vērtība ir ne tikai neatņemama un neierobežojama cilvēka pamattiesība, bet arī cilvēka labklājības stāvokļa nodrošināšanas pamats. Papildus minētajai Pasaules Veselības organizācijas Konstitūcijai jāuzsver ANO Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 12. panta 1. punkts, kurš paredz, ka šā pakta dalībvalstis atzīst katra cilvēka tiesības sasniegt visaugstāko fiziskās un psihiskās veselības līmeni. Minētā pakta Vispārējā komentārā Nr. 14 detalizēti aprakstīti tiesību uz veselību pamatprincipi, kas ietver četrus aspektus, proti, pieejamība, piekļuve, pieņemamība un kvalitāte

(Gusarova u.c., 2015., 35.lpp.). Bez tam arī 1997. gada 4. aprīļa Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā- Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu (*Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997., 3. p.*), nosaka, ka, ņemot vērā iedzīvotāju veselības vajadzības un pieejamos resursus, puses veic attiecīgus pasākumus, lai savā jurisdikcijā nodrošinātu taisnīgu pieejamību atbilstošas kvalitātes veselības aprūpei. Pamatojoties uz minēto, arī Latvijas Republikas Satversmes 111. pantā noteikts valsts pienākums aizsargāt cilvēku veselību un garantēt ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922., 111. p.*), kas tostarp ietver veselības aprūpes kvalitātes nodrošināšanu. Savukārt Pacientu tiesību likuma 5. panta otrā daļa nosaka, ka pacientam ir tiesības uz laipnu attieksmi, kvalitatīvu un kvalificētu ārstniecību neatkarīgi no viņa slimības rakstura un smaguma (*Pacientu tiesību likums, 2009., 5. p. otrā daļa*). Analizējot kvalitātes pamatprincipa būtību veselības aprūpes nodrošināšanas tvērumā, konstatējams, ka kvalitāte ir atkarīga no šādiem faktoriem: veselības aprūpes iestāžu, preču un pakalpojumu atbilstība modernas zinātnes un medicīnas attīstības prasībām; izglītots un kvalificēts personāls; sabiedrības veselības pasākumi, it īpaši drošs dzēramais ūdens un atbilstoši sanitārie pakalpojumi, lai novērstu slimību izplatību (*Gusarova u.c., 2015., 38.lpp.*). Papildus minētajiem jāuzsver, ka ārstniecības kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no pacienta un veselības aprūpes sniedzēja savstarpējās sadarbības pēc iespējas labvēlīgākā vidē (*Mosadeghrad, 2014*), turklāt neapšaubāmi arī paša pacienta aktīva iesaistīšanās ārstniecības procesā ir būtisks kvalitatīvas ārstniecības pamats. Secināms, ka tiesību uz veselības nodrošināšanu saturs iepriekš aprakstīto starptautisko un nacionālo normatīvo aktu ietvarā kopsakarā ar tiesību uz veselību pamatprincipu raksturojumu liecina par valsts pienākumu veikt nepieciešamos pasākumus kvalitatīvas veselības aprūpes uzturēšanai un nodrošināšanai. Minētā iemesla dēļ Latvijā jau vairākus gadus darbojas Ārstniecības riska fonds un tā darbības mērķi, funkcijas un atbilstība kvalitatīvas veselības nodrošināšanas principam tiks analizēta turpmāk.

Ārstniecības riska fonds tika dibināts 2013. gada 25. oktobrī, lai nodrošinātu pacientiem iespēju īstenot savas pacientu tiesības, kas attiecīgi noteiktas Pacientu tiesību likuma 16. panta pirmajā daļā (*LV portāls, 2018.*). No konkrētās normas satura secināms, ka tās ir tiesības uz atlīdzību par viņa dzīvībai vai veselībai nodarīto kaitējumu, tostarp morālo kaitējumu, kurš radies no konkrētās ārstniecības personas darbības vai bezdarbības, vai ko radījuši apstākļi ārstniecības laikā. Pacientam ir tiesības uz atlīdzību arī par ārstniecības izdevumiem, ja ārstniecība ir bijusi nepieciešama, lai novērstu vai mazinātu ārstniecības personas vai apstākļu ārstniecības laikā nodarītā kaitējuma nelabvēlīgās sekas pacienta dzīvībai un veselībai (*Pacientu tiesību likums, 2009., 16. p. pirmā daļa*). Īsāk definējot Ārstniecības riska fonda darbības mērķi, secināms, ka tas ir līdzeklis kā kompensēt pacientam kaitējumu, kas radies kļūdainas ārstniecības gadījumā. Iepriekš minētā mērķa detalizētākai izpētei jāpievērš uzmanība jēdziena “atlīdzība” skaidrojumam, kas pamatā tiek izmantots gan Ministru kabineta 2013. gada 23. novembra noteikumos Nr. 1268 “Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi” (turpmāk- MK noteikumi Nr. 1268), gan arī Pacientu tiesību likumā. Analizējot jēdzienu “atlīdzība” no semantiskā viedokļa, konstatējams, ka tā ir preču un pakalpojumu vērtība naudas izteiksmē, kuru piegādātājs vai pakalpojumu sniedzējs saņem no pircēja vai citas personas kā samaksu vai kura tam būtu jāsaņem kā samaksa par preču piegādi vai pakalpojumu sniegšanu neatkarīgi no tā, vai samaksa izdarīta pilnīgi vai daļēji (*Bendiks, 1996.*) (konkrēto skaidrojumu var pielīdzināt vārda “gandarījums” definējumam). Ņemot vērā Ārstniecības riska fonda darbības mērķus, uzdevumus un raksturu, Autores ieskatā atbilstošāks jēdziens kaitējumu atlīdzībai būtu “kompensācija” kas no semantiskā viedokļa ir skaidrojams kā atlīdzināšana, atmaksa, atalgošana par tādiem apstākļiem, kas attiecīgi ir saistīti ar to, ka parādnieks nav izpildījis savu pienākumu (*Apinis, 2002.*). Konstatējams, ka minēto jēdzienu nošķiršanai kalpo divas pamatnostādnes, proti, vai tiek veikta samaksa par paveikto darbu, vai konkrēta naudas

summa kādu iemeslu dēļ tiek atmaksāta. Bez tam, būtisks apstāklis ir veiktās samaksas vai atmaksas apjoms- atlīdzības gadījumā tiek veikta samaksa par visu paveikto darbu, savukārt kompensācijas gadījumā tikai par nodarīto kaitējumu (respektīvi, vadoties pēc konkrētiem kritērijiem tiek noteikts tikai izdarītā kaitējuma kompensācijas apmērs). No iepriekš minētā secināms, ka termins “kompensācija” ir atbilstošāks Ārstniecības riska fonda darbību reglamentējošo normatīvo aktu saturam, jo tas, atšķirībā no šobrīd normatīvajos aktos lietotā jēdziena “atlīdzība” skaidrojuma, precīzi atbilst pacienta veselībai nodarītā kaitējuma rezultātā izmaksājāmās naudas summas raksturam.

2. Cēloņsakarības starp pacienta veselībai nodarīto kaitējumu un ārsta kļūdu noskaidrošana kā atlīdzības piešķiršanas priekšnoteikums

Saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 1268 Ārstniecības riska fondu nodrošina Veselības inspekcija un Nacionālais veselības dienests (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 2.punkts*). Pirmais solis atlīdzības pieprasīšanai no Ārstniecības riska fonda ir pieprasījuma iesniegšana Nacionālajā veselības dienestā. Secīgi analizējot atlīdzības pieprasījuma sagatavošanas soļus, jānorāda, ka MK noteikumu Nr. 1268 1. pielikumā ir iekļauta obligātā forma atlīdzības prasījuma iesniegumam, kas attiecīgi satur vispārēju pacienta sagatavotu situācijas aprakstu. Iesniegumam jāpievieno medicīniskie dokumenti, kas ir pacienta rīcībā un ārstniecības izdevumus apliecinoši dokumenti (čeki, kvītis). Saskaņā ar Veselības inspekcijas mājaslapā ietverto informāciju, informācijas iegūšanu, pierādījumu vākšanu un ekspertīzes veikšanu nodrošina valsts pārvaldes iestādes, tādējādi pacients administratīvajā procesā var pārstāvēt sevi pats un nav nepieciešama pārstāvja (advokāta, jurista) pieaicināšana (*LR Veselības ministrijas Veselības inspekcija, 2018.*). Pamatojoties uz minēto, Nacionālā veselības dienesta kompetencē ir vispirms izvērtēt iesniegumā un pievienotajos dokumentos iekļauto informāciju, un nosūtīt dokumentāciju Veselības inspekcijai vai atteikt izskatīt atlīdzības pieprasījuma iesniegumu (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 6. punkts*). Attiecīgi Veselības inspekcijas kompetencē, gadījumā, ja Nacionālās veselības dienests lemj par dokumentācijas nosūtīšanu inspekcijai, ir veikt konkrēto dokumentu ekspertīzi un konstatēt kaitējuma esību vai neesamību (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 7. punkts*). Tomēr atbilstošo pierādījumu ievākšanas jautājumā MK noteikumos Nr. 1268 ir iekļauta tikai vispārīga norāde, kas raksturo Veselības inspekcijas lomu pierādījumu nodrošināšanas procesā attiecībā uz pacienta veselībai nodarīto kaitējumu, proti, saskaņā ar MK noteikumu 8.1. punktu (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 8.1.punkts*), inspekcija ir tiesīga pieprasīt un saņemt no ārstniecības iestādēm pacienta medicīniskos dokumentus, savukārt 8.2. punkts (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 8.2.punkts*) paredz, ka inspekcija ir tiesīga pieaicināt citas ārstniecības personas, tai skaitā ārstniecības personu profesionālo asociāciju pārstāvjus un galvenos speciālistus. No minētā secināms, ka būtībā Veselības inspekcijas atzinums tiek veidots uz konkrētā iesnieguma un tam pievienoto medicīnisko dokumentu bāzes, kas ir bijuši pieejami pacientam. Bez tam normatīvais regulējums paredz tikai vispārīgas norādes par Veselības inspekcijas tiesībām pieprasīt papildus dokumentāciju no ārstniecības iestādēm, savukārt Veselības inspekcijas pienākumi pierādījumu ievākšanas procesā normatīvo aktu ietvaros definēti netiek.

Pieprasījuma iesniegšanas jautājumā pozitīvs ir Dānijas pacientu kompensācijas piešķiršanas mehānisma piemērs, tā kā atbilstošās formas pieteikumu aizpildīšanai ir detalizēti veidotas, paredzot konkrētus jautājumus uz kuriem pacientam ir jāsniedz atbildes, tādējādi pilnvērtīgi aprakstot veselības kaitējumu, kas, iespējams, radies ārstniecības procesa rezultātā, piemēram, veidlapas paredz norādīt iemeslus, kāpēc personai ir sākotnēji veikta ārstniecība, no kādām slimībām ārstējas pacients, kuras slimības ārstniecības procesā radies kaitējums, kad parādījušies simptomi, vai slimība ir ārstēta kādā citā ārstniecības iestādē u.tml. (*Patienterstatningen The Danish Patient Compensation Association, 2019*). Savukārt Zviedrijā

pastāv trīs veidi, kā pacienti var iesniegt pieteikumus par viņuprāt radītiem ārstniecības personu kaitējumiem:

- 1) sūdzība speciāli dibinātai pacientu padomdevēju komitejai, kas atrodas katrā Zviedrijas reģionā un sniedz konsultācijas jautājumos, kas skar pacientu un ārstniecības personu savstarpējās attiecības;
- 2) sūdzības iesniegšana speciāli šādam mērķim izveidotai apdrošināšanas kompānijai, kas atrodas vairākos Zviedrijas reģionos un kurā iemaksas regulāri tiek veiktas no katras ārstniecības iestādes līdzekļiem;
- 3) sūdzības Medicīniskās atbildības padomei par rājienu izteikšanu konkrētajai ārstniecības personai.

Jānorāda, ka Ārstniecības riska fonda mērķa darbībai no iepriekš minētajiem trim gadījumiem visatbilstošākais ir otrais. Galvenais princips pēc kā vadās konkrētā apdrošināšanas iestāde, lemjot par kompensācijas piešķiršanu pacientam, ir, ka *“vienīgi īpaši pieredzējis speciālists varētu izvairīties no konkrētā kaitējuma izdarīšanas”*. Attiecīgajā apdrošināšanas iestādē pienākumus veic administratīvie darbinieki ar izglītību tiesību zinātnēs un medicīnā, papildus tam atzinumu sniedz arī konkrētās specialitātes ārsts (piemēram, ortopēds, ķirurgs, onkologs u.c.). Ja minētās personas nevar sniegt pamatotu atzinumu, tad jautājumi tiek analizēti un lemti kopējās sapulcēs (*Essinger, 2009*). No iepriekš aprakstītā secināms, ka ārvalstīs ir pozitīvi piemēri kārtībai, kādā tiek iesniegti pieprasījumi par radītā kaitējuma atlīdzību atbildīgajās iestādēs. Speciāli dibinātas organizācijas, kas atrodas katrā reģionā, vispirms sniedz juridiski un medicīniski pamatotu viedokli jautājumā, vai konkrētais kaitējums vispār ir atzīstams par ārstniecības personas darbības vai bezdarbības sekām, savukārt iesniedzamās veidlapas, kas jāaizpilda kompensācijas saņemšanai, ir detalizēti veidotas un paredz pilnvērtīgu situācijas aprakstu, kas kalpo par iemeslu salīdzinoši ātram un efektīvam situācijas novērtējumam un kompensācijas saņemšanai no atbildīgo iestāžu puses. Bez tam, konkrēto jautājumu risināšanai paredzētas vairākas iespējas iesniegt sūdzības un pieteikumus par pacienta veselībai izdarīto kaitējumu, turklāt atbildīgo iestāžu rīcība un vadlīnijas lēmumu pieņemšanas gaitā ir detalizēti reglamentētas un zināmas pacientiem.

Turpinot analizēt kārtību, kādā tiek veikta atlīdzības piešķiršana pacientam kļūdainas ārstniecības gadījumā, jānorāda, ka Veselības inspekcija, saņemot atlīdzības pieprasījumu no Nacionālā veselības dienesta, veic medicīnisko dokumentu ekspertīzi, konstatē kaitējuma esību vai neesību un pārbauda MK noteikumu Nr. 1268 12. punktā minētos apstākļus (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013., 7. punkts*). Neskatoties uz iepriekš minētajos MK noteikumos izsmēloši aprakstīto kritēriju konstatēšanas nepieciešamību, kā arī, pamatojoties uz aktuālo tiesu praksi, Autore ieskatā praksē galvenokārt tiek analizēta cēloņsakarība starp kaitējumu un ārstniecības personas veikto darbību vai bezdarbību. Tieši cēloņsakarība ir apstāklis, ko pacientam apliecināt un pierādīt tiesas procesā ir viskomplicētāk, jo ārsti vai atbildīgās ārstniecības iestādes vienmēr lielākoties argumentē radušos kaitējumu tā, ka tas būtu noticis pat tad, ja netiktu pieļauta konkrētā kļūda ārstniecības procesā (*AllLaw.com, 2019*). Cēloņsakarības noteikšanas jautājuma analizēšanai ir jāizceļ vairāki ārvalstu piemēri. Francijā tiesas lielākoties nav prasīgas ārstniecības personas nolaidības pierādīšanai, lai pacients gūtu atbilstošu atlīdzību. Pat primitīvākā kļūda var tikt raksturota kā ārstniecības personas nolaidība. Par ārstniecības personu nolaidību tiek uzskatīta arī veselības aprūpes dienesta darbība, kad pacienta veselības izrakstos ir pieļautas kļūdas, vai arī gadījumi, kad medmāsas nav laicīgi sazinājušās ar atbildīgo ārstu, lai nodotu informāciju par pacienta veselības stāvokli (*G'Sell-Macrez, 2011*). Vācijā turpretī nodarītais kaitējums pacienta veselībai iedalās primārajā un sekundārajā kaitējumā. Primārais veselības kaitējums ir tāds, kas radies ārstniecības personas darbības vai bezdarbības rezultātā, savukārt sekundārais kaitējums rodas no saiknes starp primāro kaitējumu un no tā izrietošajām turpmākajām sekām (*EU-Patienten De, 2017*). Pārsvārā dominē ideja, ka pacientam pašam ir jāpierāda saikne starp veselībai nodarīto

kaitējumu un medicīniskā personāla darbību vai bezdarbību, taču gadījumi, kad pacientam nodarītais kaitējums nav jāpierāda ir stingri noregulēti. Par šādiem gadījumiem atzīstamas situācijas, kad kaitējums radies acīmredzami ļaunprātīgas medicīniskā personāla darbības rezultātā un no medicīniskā viedokļa šāda personāla darbība nav attaisnojama. Bez tam pie minētajiem gadījumiem ir pieskaitāmi arī tie, kuru ietvaros ārstējošais ārsts ļaunprātīgi nav veicis nepieciešamo veselības pārbaudi vai sniedzis kļūdainu atzinumu. Papildus minētajam, pierādīšanas pienākums ir atkarīgs no tādiem apstākļiem, kā piemēram, vai kaitējums radies konkrētās ārstniecības iestādes organizatorisko faktoru dēļ, vai attiecīgās medicīniskās ierīces darbības dēļ, vai šīs ierīces defektus varēja novērst, ievērojot pienācīgu rūpību u.c. (*EU-Patienten De, 2017*). No minētajiem ārvalstu piemēriem secināms, ka cēloņsakarību noteicošie faktori, kas rodas starp ārstniecības personas pieļauto kļūdu un personas veselībai nodarīto kaitējumu, ir detalizēti noteikti, paredzot ne tikai konkrētus apstākļus, kas ir klasificējami kā ārstniecības personas nolaidība kā rezultātā radies kaitējums pacienta veselībai, bet arī konkrēti nosakot pierādīšanas pienākuma gadījumus.

Turpinot iepriekš aprakstīto cēloņsakarības noteikšanas jautājumu, ir vērts aprakstīt piemērus no Latvijas tiesu prakses. Saskaņā ar Administratīvās apgabaltiesas 2019. gada 9. janvāra spriedumu lietā Nr. A420217416, Nacionālais veselības dienests pieņēmis lēmumu ar kuru nolēma atteikt pieteicējai izmaksāt atlīdzību no Ārstniecības riska fonda par viņas vīra dzīvībai un veselībai nodarīto kaitējumu, pamatojoties uz to, ka netika konstatēta cēloņsakarība starp kaitējumu un ārstniecības personas veiktu darbību vai bezdarbību ārstniecības procesā. Pieteicēja neapstrīdēja pneimotoraksa veidošanās iespējamību pleiras dobuma punkcijas veikšanas rezultātā, bet gan to, ka ārstniecības personas neveica darbības, lai šādu komplikāciju konstatētu un atbilstoši veiktu seku novēršanas pasākumus. Pieteicējas ieskatā minētie apstākļi ir viņas vīra nāves cēlonis. Veselības inspekcija atzinumā norādījusi, ka ārsts pēc pamatotām indikācijām veicis pacientam labā pleiras dobuma punkciju, jo tika konstatēts šķidrums labā pleirālā telpā, kas izsauca elpošanas mazspēju. Tika uzsākta savlaicīga ārstēšana, savukārt pneimotoraksa veidošanās pie pleiras dobuma punkcijas ir viena no biežāk sastopamajām komplikācijām, ko nevar saistīt ar ārsta neprofesionālu darbību. Pacienta nāve iestājusies pamatsaslimšanas (aknu cirozes) un smago blakus saslimšanu rezultātā (*Administratīvās apgabaltiesas spriedums, 2019., Nr. A420217416*). Minētā sprieduma ietvaros tiesa norādīja uz tiesu prakses atziņu, ka diagnozes, slimības izpausmes un pacienta veselības stāvokļa novērtēšana ir ārstniecības jomas lietpratēju jeb ārstu, nevis tiesas kompetencē esošs jautājums. Teorētiskam diagnozes izvērtējumam nav nozīmes, ja konkrētās slimības izpausmes nav diagnosticējis ārsts, un komisijas rīcības, izvērtējot pieteicēja funkcionēšanas ierobežojumus, prettieskums nav konstatējams. Iepriekš minētie apstākļi ir pamats pieteikuma par labvēlīga administratīvā akta izdošanu, ar kuru pieteicējai tiktu izmaksāta atlīdzība no Ārstniecības riska fonda, noraidīšanas pamats (*Administratīvās apgabaltiesas spriedums, 2016., Nr. A420328814*).

Autores ieskatā iepriekš norādītā tiesu prakses atziņa tomēr skatāma citā kontekstā un pielietot to spriedumos, kuru ietvaros tiek vērtēta cēloņsakarība starp ārstniecības personas darbību vai bezdarbību un kaitējumu, kas radies ārstniecības procesa rezultātā, nav korekti. Praksē novērots, ka Veselības inspekcija ir visnotaļ brīva savos secinājumos, konstatējot vai nekonstatējot kaitējumu, no tās atzinumiem nevar gūt patiesu un skaidru priekšstatu par iemesliem, kādēļ Veselības inspekcijas eksperti ir izlēmuši par labu kaitējuma esības vai neesības konstatēšanai (*Liepiņš, Vētra, Joksts, 2018., 32. lpp.*). Jautājumā par kaitējuma esību vai neesību tiesu prakse līdz šim ir vienota un ir vienīgi Veselības ministrijas pusē (*Liepiņš, Vētra, Joksts, 2018., 33. lpp.*). Bez tam jāpievērš uzmanība statistikai, kura liecina par to, ka tikai divos gadījumos vairāku gadu garumā tiesa ir lēmusi no Ārstniecības riska fonda izmaksāt lielāku kompensāciju nekā sākotnēji tika noteikts (*Libeka, 2019*). Pamatā, ja lieta ir skatāma Administratīvā procesa ietvaros, tiesai ir jāvērtē vai ir pamats konkrētā administratīvā akta

izdošanai, tostarp ir jāpārbauda, kādi ir bijuši priekšnoteikumi šāda akta izdošanai, lemjot, vai personai ir piešķirama atlīdzība no Ārstniecības riska fonda līdzekļiem. Šādos gadījumos tiesai ir jāskata lieta no dažādām pozīcijām un strīda risināšanas pamatā nedrīkst paļauties tikai uz diagnozes, slimības izpausmes un pacienta veselības stāvokļa novērtēšanu, ko veikušas ārstniecības personas. Tiesas uzdevums ir konkrētos apstākļus vērtēt kopsakarā ar normatīvajiem aktiem (Pacientu tiesību likumu, MK noteikumiem Nr. 1268, kas paredz gan kārtību, kādā tiek pieprasīta atlīdzība no Ārstniecības riska fonda, tostarp, kā tiek noteikta atlīdzības apmērs). Tāpat tiesai ir jāvērtē, vai nav pieļauti būtiski procesuālie pārkāpumi, jāizdara lietderības apsvērumi, jānovērtē, vai iestāde ir ievērojusi tai tiesību normā doto novērtēšanas brīvību tiesiski (proti, vai iestāde ir piemērojusi tiesību normās noteiktos novērtēšanas kritērijus un vai nav pieļautas acīmredzamas novērtējuma kļūdas). Iepriekš minētais nedrīkst tikt vērtēts un skatīts, paļaujoties vien uz ārstniecības personu viedokli un atzinumiem. Jāpiekrīt viedoklim, ka, ja reiz pacients ir vērsies tiesā, tad pašām tiesām ir jānosaka, vai ir nodarīts kaitējums un cik smags tas ir bijis. Tiesai ir iespējams pieprasīt ekspertīzi, nopratināt lieciniekus, ir arī citi veselībai nodarītā kaitējuma pierādīšanas līdzekļi. Kā norāda Zvērināts advokāts Ronalds Rožkalns, tiesu atsaukšanas uz to, ka tām nav speciālu zināšanu medicīniskajos jautājumos, neiztur kritiku (*Libeka, 2019.*). Bez tam, nepārkāpjot savas kompetences robežas, tiesai ir jāskata konkrētā Veselības inspekcijas atzinuma saturs kopsakarā ar tiesību normām un vispārējiem tiesību principiem.

Lai labāk izprastu autores pausto viedokli par iepriekš aprakstīto tiesas prakses atziņu, jāveic Administratīvās apgabaltiesas 2016. gada 4. aprīļa sprieduma lietā Nr. A420328814 analīze. No konkrētā sprieduma secināms, ka persona ir lūgusi Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisiju veikt invaliditātes ekspertīzi, kuras ietvaros komisija nolēma nepiešķirt pieteicējam invaliditātes grupu. Tiesa konkrētā lēmuma ietvaros pārbaudīja, vai ir konstatējami kritēriji otrās invaliditātes grupas noteikšanai, vērtējot konkrēto situāciju kopsakarā ar Invaliditātes likuma normām un Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1209 "Noteikumi par prognozējamas invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību". Lēmumā tiesa pamatojusies uz ārstu ekspertu ekspertīzes slēdzieni un konkrētā sindroma izpausmēm, pamatojoties uz pacienta slimības vēstures dokumentāciju. Šajā spriedumā tiesa norādījusi uz iepriekš minēto, ka diagnozes slimības izpausmes un pieteicēja veselības stāvokļa novērtēšana ir ārstu nevis tiesas kompetencē esošs jautājums, līdz ar to teorētiskam diagnozes izvērtējumam nav nozīmes, ja konkrētas slimības izpausmes nav diagnosticējis ārsts (*Administratīvās apgabaltiesas spriedums, 2016., Nr. A420328814*). Autore konstatē, ka konkrētā atziņa ir neapšaubāmi atbilstoša situācijām, kad tiesai nav jāvērtē apstākļu cēloņsakarība un lēmumu var pamatot, balstoties tikai uz ārstu ekspertu atzinumiem, savukārt lietās par kompensācijas piešķiršanu no Ārstniecības riska fonda līdzekļiem, kā aprakstīts iepriekš, ir jāgūst skaidrs iemesls par to, kādēļ Veselības inspekcijas eksperti ir nolēmuši, ka cēloņsakarība starp ārstniecības personas darbību un kaitējumu pacienta veselībai nav konstatējama. No iepriekš aprakstītajiem tiesu spriedumiem secināms, ka cēloņsakarības noteikšanas procesā specifiski medicīniska rakstura jautājumi mijās ar normatīvajos aktos noteikto, turklāt Administratīvā tiesa nedrīkst pārkāpt savas kompetences robežas, iejaucoties medicīniska rakstura jautājumu risināšanā. Vienlaikus regulāra tiesas atsaukšanās uz medicīnisko zināšanu neesamību kompensācijas piešķiršanas jautājumos liecina par neefektīvu un savam mērķim neatbilstošu Ārstniecības riska fonda darbības nodrošināšanas mehānismu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā Ārstniecības riska fonda darbība kalpo kā instruments starptautisko un nacionālo normatīvo aktu ietvaros paredzētā valsts pienākuma veikt kvalitatīvu veselības aprūpi nodrošināšanai.

2. Aktuālā administratīvo tiesu prakse liecina par tiesas atturēšanos no iejaukšanās medicīniska rakstura jautājumu risināšanā, atsaucoties uz medicīnisku zināšanu neesamību, kas liecina par neefektīvu un savam mērķim neatbilstošu Ārstniecības riska fonda nodrošināšanas mehānismu.
3. Lai kompensācijas piešķiršanas lemšanas process būtu ātrāks un efektīvāks, normatīvajos aktos jāparedz Veselības inspekcijas pienākums ievākt un nodrošināt pierādījumus no ārstniecības iestādēm, kas sniedz pilnvērtīgu informāciju par pacienta veselības stāvokli. Līdz ar to, no MK noteikumiem Nr. 1268 jādzēš 8.1. punkts, kas paredz Veselības inspekcijas tiesības pieprasīt un saņemt no ārstniecības iestādēm pacienta medicīniskos dokumentus, vienlaikus iekļaujot 7¹. punktu un izsakot to šādā redakcijā: “*Veselības inspekcijas pienākums, saņemot no dienesta atlīdzības prasījuma iesniegumu, ir ievākt visus pierādījumus no ārstniecības iestādēm, kas sniedz informāciju par pacienta veselības stāvokli*”.
4. Ārvalstu piemēri par detalizēti izstrādātām vadlīnijām cēloņsakarības noskaidrošanai starp ārsta pieļauto kļūdu un pacienta veselībai nodarīto kaitējumu kalpo par pamatu taisnīgu lēmumu pieņemšanai kompensācijas piešķiršanas jautājumā. Sekojot ārvalstu piemēram, Latvijā būtu nepieciešams ieviest specializētas vadlīnijas MK noteikumu Nr. 1268 pielikuma veidā papildus jau spēkā esošajiem pielikumiem, tādējādi strikti nosakot cēloņsakarības noskaidrošanas kritērijus.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi* (05.11.2013.). MK noteikumi Nr. 1268. <https://likumi.lv/doc.php?id=262102>, sk. 02.04.2019.
2. *Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu* (04.04.1997.). Eiropas Padomes konvencija. <https://likumi.lv/doc.php?id=202995>, sk. 01.01.2019.
3. Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 01.01.2019.
4. Pacientu tiesību likums (17.12.2009.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 02.01.2019.
5. *Pasaules Veselības organizācijas Konstitūcija* (22.07.1946.). Pasaules Veselības organizācija. www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/MK_Noteikumi/Constitution_of_the_World_Health_Organization.doc+&cd=1&hl=lv&ct=clnk&gl=lv, sk. 01.01.2019.
6. Administratīvās apgabaltiesas 2016.gada 4 aprīļa spriedums lietā Nr. A420328814. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/257777.pdf>, sk. 01.04.2019.
7. Administratīvās apgabaltiesas 2019.gada 9.janvāra spriedums lietā Nr. A420217416. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/372558.pdf>, sk. 09.04.2019.
8. AllLaw.com (2019). *Injury Lawsuits Against Hospitals & Doctors: Medical Malpractice Overview*. Retrieved 07.04.2019 from <https://www.allaw.com/articles/nolo/medical-malpractice/injury-lawsuits-against-hospitals-doctors.html>
9. Apinis, M. (2002). *Latviešu- angļu, angļu- latviešu juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kamene. 265 lpp.
10. Bendiks, H. (1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne. 800 lpp.
11. Essinger, K. (20.02.2009). The Swedish Medical Injury Insurance. Report. Retrieved 07.04.2019 from https://www.vn.gov.lv/images/userfiles/phoebe/ministrija_sabiedribas_lidzdaliba_ab75e1a6c38b637dc22573d800293aaa/zviedrijas_traumu_apdrosin.pdf
12. EU-Patienten De (2017). *When has malpractice occurred?* Retrieved 01.04.2019 from https://www.eupatienten.de/en/behandlung_deutschland/nemdlingsfehler.jsp
13. G'Sell-Macrez, F. (2011). Medical Malpractice and Compensation in France Part I: The French Rules of Medical Liability since the Patients' Rights Law of March 4, 2002. *Chicago-Kent Law Review*, 86(3), pp. 1093-1123. Retrieved 04.04.2019 from <https://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3812&context=cklawreview>
14. Gusarova, A. u.c. (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 798 lpp.
15. Libeka, M. (28.03.2019.). Valsts māna pacientu. *Latvijas Avīze*, 62, 5. lpp.
16. Liepiņš, A., Vētra, J., Joksts, O. (2018). Ārstniecības riska fonds: pieredze, problēmas, risinājumi. *Jurista Vārds*, 34, 32. lpp.

17. LR Veselības ministrijas Veselības inspekcija (17.12.2018). *No 2019. gada Ārstniecības riska fonda darbību nodrošinās Veselības inspekcija*. <https://www.vi.gov.lv/sakums/aktuali/this-just-in-2018/no-2019-gada-artniecibas-riska-fonda-darbibu-nodrosinas-veselibas-inspekcija>, sk. 05.04.2019.
18. LV portāls (28.12.2018.). *Par atlīdzību no Ārstniecības riska fonda turpmāk jāvēršas Veselības inspekcijā*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/301095-par-atlidzibu-no-arstniecibas-riska-fonda-turpmak-javersas-veselibas-inspekcija-2018>, sk. 02.04.2019.
19. Mosadeghrad, A.M. (2014). Factors Influencing Healthcare Service Quality. *Health Policy and Management*, 3(2), pp.77-89. Retrieved 02.04.2019 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4122083/>
20. Patienterstatningen The Danish Patient Compensation Association (2019). Before you file your claim. Retrieved 06.04.2019 from <https://pebl.dk/en.aspx>

Summary

The aspects analysed within the Article are indicative of the fact that the regulatory framework providing the procedure for requesting of funding from the Medical Treatment Risk Fund contains several shortcomings. It mainly regulates general provisions for activity of responsible institutions during process of decision making on compensation granting; however, the laws and regulations, for instance, do not contain the duty of the Health Inspectorate to provide sound information from relevant authorities regarding patient's health condition that could make the decision adoption process quicker and more effective. Beyond this, the court practice is indicative of court refraining from solving of medical issues, referring to lack of medical knowledge; this demonstrates ineffective and for the purpose inadequate activity mechanism of the Medical Treatment Risk Fund. However, the foreign cases prove existence of detailed guidelines for determination of causal relationship between a mistake made by a physician and the suffered health damage, which serves as the framework for making of fair decisions and should be included in the regulatory framework of the Republic of Latvia.

DAUDZDZĪVOKĻU DZĪVOJAMĀS MĀJAS TIESISKAIS REGULĒJUMS PIESPIEDU ZEMES NOMAS ATTIECĪBĀS *LEGAL FRAMEWORK FOR APARTMENT HOUSE TO CONTACT LAND RENTAL*

Sintija Stradiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, stradina.sintija@gmail.com, Madona, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Inguna Tabore Mg.iur. viesdocente**

Abstract: *The traditional form of home ownership belongs to both the house and the land on which it is built. The problem of shared property is particularly painful for the inhabitants of privatized apartment houses, which makes it difficult to use the property. It creates insurmountable conflicts between the apartment owners and land owners. It is therefore important to draw the public's attention to finding the optimal solution to end such relationships.*

Keywords: *apartment house, land, rental.*

Ievads

Latvijā pastāvošās piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības ir radušās zemes reformas un valsts un pašvaldību īpašumu privatizācijas gaitā kā izņēmums no vispārēja zemes un ēkas vienotības principa. Nolūkā samērot piespiedu dalītā īpašuma attiecībās iesaistīto personu intereses, valsts ir noteikusi zināmus ierobežojumus piespiedu nomas attiecībām, proti, likumā tiek regulēts piespiedu nomas apmērs, ja līdzēji par to nevar vienoties un atsevišķos gadījumos (privatizētām daudzdzīvokļu mājām) tiek regulēta arī piespiedu nomā nododamās zemes platības noteikšana.

Valsts Zemes Dienesta dati liecina, ka dalītajā īpašumā kopumā atrodas 206 600 būves, kas atrodas uz 68 900 citām personām piederošām zemes vienībām. No tām 3677 ir daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, kurās atrodas 110 970 dzīvokļu (*LR Tieslietu ministrija, 2019.*). Līdz ar to, autore uzsver, ka sabiedrībā joprojām aktuāls jautājums ir par piespiedu nomas tiesisko attiecību būtību un to regulējošo tiesību normu piemērošanu. Šo jautājumu ir aktualizējuši vairāki neatrisināti strīdi dalītā īpašumā iesaistīto personu starpā. Tiesībsargs Juris Jansons ir paudis viedokli: “Iespējams, sarežģītākais izaicinājums tiesību normu piemērotājiem ir tas, ka likumiskā zemes noma pati par sevi ir nepilnība, kura neiekļaujas spēkā esošajos normatīvajos aktos.” Autore pilnībā pievienojas tiesībsarga viedoklim, jo nerisīnot likumiskas zemes nomas izbeigšanu, problēmas tikai pieaug. Valstī nedrīkst pastāvēt sistēma, kurā dzīvokļu īpašnieki maksā, lai zemes īpašnieki varētu pelnīt.

Pētījuma mērķis: apskatīt esošo piespiedu nomas attiecību tiesisko regulējumu daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām, apzināt pastāvošās nepilnības un ieteikt uzlabojumus un iespējamus risinājumus.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt piespiedu nomas tiesisko attiecību regulējumu.
2. Analizēt piespiedu zemes nomas līgumu: tā slēgšanas kārtību un subjektus; funkcionāli nepieciešamā zemesgabala noteikšanu; zemes nomas maksas apmēru.
3. Analizēt piespiedu zemes nomas izbeigšanas iespējas.

Pētījumā pielietotas šādas zinātniskās metodes: analītiskā, vēsturiskā, gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā un semantiskā pētīšanas metode.

Ar pētījumu autore vēlas izpētīt piespiedu zemes nomas tiesisko regulējumu saistībā ar daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām, tā attīstību un iespējamo tiesisko neregulējumu tā izbeigšanai. Piespiedu dalītais īpašums vienmēr ir pastāvējis kā pagaidu stāvoklis līdz tā izbeigšanai.

Piespiedu dalītā īpašuma izbeigšana un vienota nekustamā īpašuma izveidošana jau šobrīd ir teorētiski tiesiski iespējama, tomēr gadījumos, kuros tajā ir iesaistīts liels personu

skaitis, praktiski nerealizējama. Tāpēc nepieciešams rast optimālāko risinājumu, kā izbeigt piespiedu nomas attiecības.

1. Piespiedu zemes nomas tiesisko attiecību regulējums

Civillikuma 968. pants noteic zemes un ēkas vienotības principu, saskaņā ar kuru uz zemes uzcelta un cieši ar to savienota ēka atzīstama pār tās daļu (*Civillikums, 1937., 968.p.*). Piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības, kad ēka ir uzskatāma par patstāvīgu īpašuma objektu, Latvijas tiesību sistēmā pastāv kā izņēmums no vispārējā ēkas un zemes vienotības principa (*Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937.gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību, 1992., 14.pants*). Tādējādi pašlaik Latvijā eksistē duāla īpašuma tiesību sistēma, kur pēc vispārējā principa uz zemes uzcelta ēka ir uzskatāma par zemes daļu, tomēr atsevišķos izņēmuma gadījumos ēka var būt arī patstāvīgs īpašuma objekts.

Piespiedu nomas tiesiskās attiecības pastāv piespiedu dalītā īpašuma gadījumos, kad uz zemes uzcelta ēka ir patstāvīgs īpašuma objekts un pieder citai personai, nevis zemes īpašniekam (*LR Tieslietu ministrija, 2017.*). Šādās situācijās, lai ēkas īpašnieks varētu izmantot savu īpašuma tiesību uz ēku, ir nepieciešams, ka tā lietošanā ir ēkai nepieciešamā zeme. Tādēļ piespiedu dalītā īpašuma gadījumos likums paredz, ka iesaistīto pušu starpā pastāv piespiedu nomas tiesiskās attiecības. Aplūkojot piespiedu nomas tiesiskās attiecības, svarīgi izprast, kāpēc un kā tās veidojušās.

Latvijas Republikai, atgūstot valstisko neatkarību, tās tautsaimniecības interesēs būtiski bija pāriet no komandekonomikas uz tirgus ekonomiku, kuras pamatā būtu privātpašums un privātā iniciatīva. Šī mērķa sasniegšanai tika uzsākta denacionalizācija jeb īpašuma tiesību atjaunošana un valsts un pašvaldību īpašuma masveida privatizācija. Reformas ietvaros veicot namīpašuma denacionalizāciju un atdošanu likumīgajiem īpašniekiem, izveidojās situācija, kurā daudzos gadījumos īpašuma tiesības uz zemi atguva agrākie īpašnieki vai viņu mantinieki, bet uz zemes esošās mājas un būves palika citu personu īpašumā (*Torgāns, 2014., 47.lpp.*). Viens no izplatītākajiem nekustamā īpašuma veidiem Latvijas Republikā ir dzīvokļa īpašums (*Ivanovs, 2018., 181.-194.lpp.*). Dalītā īpašuma problemātika īpaši sāpīga ir privatizēto daudzdzīvokļu māju iedzīvotājiem, un šāda situācija, kad tiek apgrūtinātas īpašuma lietošanas tiesības, rada neatrisināmus konfliktus starp dzīvokļu un zemes īpašniekiem.

Gadījumā, ja ēka pieder kopīpašniekiem, piemēram, daudzdzīvokļu dzīvojamā māja, tikai visi kopā tie var vienoties par nomas līguma noslēgšanu un nomas maksas apmēru, un ja kāds no kopīpašniekiem nepiekrīt, vienošanās nevar tikt noslēgta. Lai atrisinātu šo situāciju likumā tika iekļauts piespiedu pilnvarojums - dzīvojamās mājas kopīpašniekiem ir pienākums pakļauties un atzīt sev par saistošām apsaimniekotāja darbības. Arī gadījumos, ja dzīvokļu īpašnieki nav īpaši pilnvarojusi apsaimniekotāju noslēgt nomas līgumu. Apsaimniekotājam slēdzot zemes nomas līgumu, tas tiek slēgts kopīpašnieka vārdā, un tam jābūt saistošam katram nākamajam dzīvokļa īpašniekam (ēkas kopīpašniekam), kā arī līgumam jābūt saistošam dzīvokļu īpašniekiem neatkarīgi no dzīvojamās mājas pārvaldītāju vai apsaimniekotāju maiņas (*Snipe, Šlitke, 2007., 7.lpp.*). Autore uzsver, ka šādā veidā tiek nodrošinātas zemes īpašnieka intereses un iespēja saņemt atlīdzību par viņa īpašuma izmantošanu, kā arī novērš tādu situāciju rašanos, kurās dzīvokļu īpašnieki varētu aizbildināties ar kādu no augstākminētajiem faktiem un izvairītos maksāt zemes nomas maksu.

Saskaņā ar likumu "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju", katras dzīvojamās mājas sagatavošana privatizācijai ietver funkcionāli nepieciešamā zemesgabala (zeme, uz kuras uzcelta dzīvojamā māja, tās uzturēšanai, apsaimniekošanai un funkcionēšanai nepieciešamie infrastruktūras, labiekārtojuma un komunikāciju elementi) noteikšanu un dzīvojamās mājas ierakstīšanu zemesgrāmatā (*Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju, 1995.*). Autore norāda, ka dzīvojamās mājas funkcionāli nepieciešamais

zemesgabals ir pamats iznomājamās zemes noteikšanai, jo nosaka dzīvojamai mājai, kā nekustamā īpašuma objektam, nepieciešamo zemes platību un konfigurāciju, lai tas pilnvērtīgi pastāvētu. Minētais izriet no tā, ka zemesgabalu, uz kuriem atrodas privatizētās daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, robežas nekādā veidā nav saistītas ar pašu ēku novietojumu. Tāpat nereti novērojamas situācijas, kad viena māja atrodas uz vairākiem zemesgabaliem vai vairākas ēkas atrodas uz viena zemesgabala.

Kā norādīts Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 19. marta spriedumā lieta Nr. SKA-79/2010, funkcionāli nepieciešamā zemesgabala robežas un platība kļūst saistoša gan personām, kas iegūst īpašumā dzīvokli, gan zemes īpašniekam. Gadījumos, kad dzīvokļu īpašnieki un zemesgabala īpašnieki ir dažādas personas, tas atzīstams par nodotu lietošanā privatizētās dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašniekiem, un likums šādos gadījumos paredz piespiedu nomas attiecības (*Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2010., Nr. SKA-79/2010*).

Regulējums par dzīvojamās mājas funkcionāli nepieciešamā zemesgabala noteikšanas metodiku laika gaitā ir ievērojami mainījies. Pēdējie būtiskākie grozījumi ir 2014. gada 19. jūnijā pieņemtais likums “Grozījumi likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”, kas paredz noteiktus kritērijus, atbilstoši kuriem tiek noteikts dzīvojamai mājai funkcionāli nepieciešamais zemesgabals, kā arī paredz, ka piespiedu nomas gadījumā ir nomājams tieši dzīvojamai mājai noteiktais funkcionāli nepieciešamais zemesgabals. Tāpat arī atbilstoši minētajiem grozījumiem no 2015. gada 1. jūlija dzīvokļu īpašniekiem un zemes īpašniekam ir piešķirtas tiesības ierosināt vietējai pašvaldībai pārskatīt dzīvojamai mājai noteikto funkcionāli nepieciešamo zemesgabalu vai arī to noteikt, ja tas vēl nav bijis noteikts. Autore norāda, ka iepriekš funkcionāli nepieciešamais zemesgabals bija tāds, kāds tas bija noteikts dzīvojamās mājas privatizācijas procesā, un dzīvokļu īpašniekiem bija ierobežotas iespējas panākt tā pārskatīšanu, piemēram, platības samazināšanu. Tagad dzīvokļu īpašnieki, pieņemot dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu, var ierosināt funkcionāli nepieciešamā zemesgabala pārskatīšanu.

Apzinot praksē pastāvošās problēmas, autore secina, ka dzīvojamo māju funkcionāli nepieciešamie zemesgabali ne vienmēr atbilst šobrīd tiem noteiktajām prasībām. Pastāv gadījumi, kuros tie ir noteikti nesamērīgi lieli, it īpaši lauku teritorijās, kur nereti nelielai daudzdzīvokļu dzīvojamai mājai kā funkcionāli nepieciešamā zeme ir noteikti pat vairāki hektāri zemes. Tāpat arī pastāv gadījumi, kur noteiktie funkcionāli nepieciešamie zemesgabali ir pārāk mazi, lai nodrošinātu funkcionālu būves pastāvēšanu. Lai gan šobrīd iespējams ierosināt funkcionāli nepieciešamā zemesgabala pārskatīšanu, ne visos gadījumos, kur tas nepieciešams, šāda pārskatīšana ir ierosināta, jo pietrūkst dzīvojamās mājas īpašnieku un zemes īpašnieka iniciatīvas. Bieži pārskatīšana netiek prasīta pat tādos gadījumos, kad piespiedu dalītā īpašuma zemei funkcionāli nepieciešamie zemes gabali pilnībā sakrīt ar zemes īpašniekam piederošā zemesgabala platību un robežām.

Autore secina, ka līdz ar grozījumiem par funkcionāli nepieciešamā zemesgabala pārskatīšanas iespējam, ieteicams grozīt Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. panta otrās daļas 4. punktu, izsakot to šādā redakcijā: „Līguma par dzīvojamās mājas apsaimniekošanai funkcionāli nepieciešamā, dzīvojamai mājai piesaistītā zemesgabala lietošanu ar zemesgabala īpašnieku”. Attiecīgi grozāms arī Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 17⁷. pants, izsakot to šādā redakcijā: „(1) Līgumu par dzīvojamās mājas apsaimniekošanai funkcionāli nepieciešamā, dzīvojamai mājai piesaistītā zemesgabala lietošanu slēdz, ievērojot Civillikuma, citu likumu, kā arī šā likuma 17.² panta, izņemot tā ceturto daļu, noteikumus.

Vērtējot zemes nomas maksu, autore norāda, ka tās maksimālo apmēru reglamentējošais tiesiskais regulējums ir grozīts astoņas reizes un ir pieņemti vairāki Satversmes tiesas spriedumi, ar kuriem noteiktas tiesību normas atzītas par neatbilstošām Satversmei. Piespiedu dalītā īpašuma problēmas izpaužas abu pušu neapmierinātībā. Pat ja līdzsvars iestāties pēc

Satversmes tiesas lēmumiem, tas ir bijis uz neilgu laiku, kamēr situācija atkal samilst. Dzīvokļu īpašniekus neapmierina pienākums maksāt piespiedu zemes nomu, savukārt daudzi zemes īpašnieki ir nemierā ar ienākumiem, ko viņi gūst no piespiedu nomas. Tādēļ ir nepieciešami risinājumi, kā šādās situācijās izbeigt piespiedu dalīto īpašumu.

2. Piespiedu zemes nomas izbeigšana

Mājoklis ir primāra sociāla vajadzība (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 1986.*), tādēļ būtiski ir izveidot tiesisku mehānismu piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanai. Autore atzīst, ka šī ir viena no sociāli grūtākajām problēmām mūsdienās, kurai ir iespējami risinājumi, pieņemot jaunas tiesību normas. To izstrādāšanai ir jābūt pārdomātai, rūpīgai un nesasteigtai, nevis tādai, kāda līdz šim tā bijusi jautājumos, kas skar piespiedu nomas attiecības daudzdzīvokļu mājās. Līdz šim normatīvajos aktos veiktie grozījumi piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību noregulēšanai nerisina piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību problemātiku pēc būtības, proti, neveicina zemes un ēkas vienotības principa īstenošanu. Tāpēc nepieciešams izstrādāt tiesisko regulējumu, kurš radītu iespēju izbeigt piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības, izveidojot vienotu nekustamo īpašumu, kas sastāvētu no zemes un uz tās esošās ēkas.

Diskusijas par to, kā tiesiski izbeigt dalītā īpašuma pastāvēšanu, ilgst vairāk nekā desmit gadus. Tās aizsākās laikā, kad būtiski pieauga zemes kadastrālā vērtība un iedzīvotājiem radās grūtības samaksāt nomas maksu par zemi zem mājas. Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietniece tiesību politikas jautājumos Laila Medina atzinusi, ka: "likumdevējs savulaik ir "iebūvējis" konfliktu, pieļaujot atkāpi no Civillikumā noteiktā zemes un ēkas vienotības principa. Kamēr tas bija finansiāli maznozīmīgi, problēma netika cilāta. Līdz ar finansiālā sloga pieaugumu tā kļuva par sociāli akūtu problēmu" (*Dārziņa, 2019.*). Lai līdzsvarotu zemes un ēku īpašnieku intereses, kā risinājumu likumdevējs izvēlējās piespiedu nomas tiesiskās attiecības. Šis regulējums ir daudzkārt grozīts Saeimā, ir izvērtēts Satversmes tiesā un trīs reizes atzīts par prettiesisku, kas norāda, ka līdzšinējie mēģinājumi saglabāt dalīto īpašumu un mēģināt to risināt ar piespiedu nomas attiecībām, nav veids, kā efektīvi atrast kopsaucēju starp abiem – ēku un zemes – īpašniekiem. Tāpēc nepieciešams meklēt risinājumus, lai dalīto īpašumu būtu pēc iespējas mazāk.

Portālā manabalss.lv vairāk nekā 10 000 Latvijas iedzīvotāji ir parakstījuši iniciatīvu "Zemei zem daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām jābūt tikai šo māju iedzīvotāju īpašumā", kura iesniegta Saeimā. Kolektīvajā iesniegumā Saeimai lūgts novērst mākslīgo situāciju un tiesisku bezjēdzību (pārdot zemi zem dzīvojamām mājām gadījuma personām), kādu nepieļāva ne citas Baltijas valstis, ne Vācija, ne citas Eiropas Savienības valstis. Vairumā gadījumu šie zemes gabali zem dzīvojamām mājām netika piedāvāti izpiršanai – par dzīvokļu privatizācijas procesa norisēm atgādināts iesniegumā (*Tarasova, 2015.*). Tāpat arī iesniegumu parakstījušie uzsver, ka tūkstošiem daudzdzīvokļu māju dzīvokļu īpašnieki kļuvuši par finansiāliem ķīlniekiem, gadiem ilgi jau ir maksājuši lielu nomas naudu tiem zemes īpašniekiem, uz kuru zemes atrodas viņu dzīvojamā māja. Iniciatīvā norādīts: zeme jānodod to iedzīvotāju īpašumā, kuru dzīvokļi atrodas uz šīs zemes.

Saeima 2018.gada 19.aprīlī, pirmajā lasījumā atbalstīja Piespiedu dalīta īpašuma privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likumprojektu. Tieslietu ministrijas izstrādātais likumprojekts ar tādu pašu nosaukumu Saeimā bija iesniegts 2015. gadā un 2016. gadā pieņemts pirmajā lasījumā. Jaunā redakcija ir cits modelis problēmas risinājumam.

Regulējums paredz nodrošināt iespēju izbeigt piespiedu dalīto īpašumu starp daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašnieku un zemes īpašnieku, paredzot iespēju dzīvokļu īpašnieku kopībai uz likuma pamata pastāvošu īpašu izpirkuma tiesību uz zemes īpašniekam piederošo zemi. Paredzēts, ka zemi varēs izpirkt par kadastra vērtību. Saņemot paziņojumu no Valsts Zemes Dienesta par izpērkamo zemi un tās cenu, mājas kopībai būs jāpieņem lēmums

par izpirkšanas procesa uzsākšanu. Dzīvokļu īpašnieki zemi varēs izpirkt par cenu, ko veidos šajā zemē ietilpstošo zemes vienību un to daļu kadastrālo vērtību summa. Katram dzīvokļa īpašniekam izpirkuma cenas daļu noteiks atbilstoši viņa dzīvokļa īpašuma sastāvā ietilpstošās kopīpašuma domājamās daļas apmēram. Plānots, ka zemes izpirkšanas procesu vienota īpašuma izveidei piespiedu dalītā īpašuma gadījumā varēs uzsākt 2021.gadā (*LR Tieslietu ministrija, 2015.*). Autore norāda, ka jaunā likuma projekts atbildīgajā Valsts pārvaldes komisijā un Saeimas sēdē jāskata vēl divos lasījumos.

Vērtējot augstākminēto likumprojektu, autore norāda uz sekojošām problēmām un to iespējamiem risinājumiem. Lai nodrošinātu piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanu, likumā jānoteic kārtība, kādā abas puses vienojas par piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanu. Autore norāda, ka puses, neatkarīgi no tā, kāds būs paredzamais tiesiskais regulējums piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanai, piespiedu dalīto īpašumu var izbeigt savstarpēji vienojoties. Šajā gadījumā, ievērojot privātautonomijas principu, netiek paredzēta valsts iejaukšanās šādas vienošanās slēgšanai. Savukārt, paredzot piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanas iespēju ar likumā noteiktu kārtību, tās būtu jānosaka vismaz divas – atkarībā no tā vai ēka ir sadalīta dzīvokļu īpašumos, vai nav.

Šaubas tiek izteiktas par likumprojektā paredzēto mājas kopības lēmuma pieņemšanai vajadzīgo balsu skaitu – 50+1. Šo vispārējo Civillikuma regulējumu par kopīpašnieku lēmumu pieņemšanu autore iesaka attiecināt tikai uz dzīvokļa īpašumos nesadalītas ēkas īpašniekiem. Taču, autoresprāt, likumprojektā ietvertais mērķis – izbeigt dalīto īpašumu – netiktu sasniegts, ja šādu regulējumu attiecinātu arī uz dzīvokļu īpašumos sadalītu ēku.

Dzīvokļa īpašumos sadalītas ēkas gadījumā pastāv divas atšķirīgas pieejas lēmuma pieņemšanai par zemes izpirkšanu, proti, lēmumu pieņem dzīvokļu īpašnieki kopā vai arī lēmumu pieņem katrs dzīvokļa īpašnieks atsevišķi.

Lēmumu pieņem visi dzīvokļu īpašnieki kopā. Šis risinājums paredz dzīvokļa īpašuma īpašniekus maksimāli pielīdzināt ēku, kas nav sadalītas dzīvokļa īpašumos, kopīpašniekiem, attiecīgi kārtība varētu būt identiska augstāk aprakstītajai. Dzīvokļu īpašniekiem būtu tiesības ar balsu vairākumu lemt par zemes zem daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas izpirkšanu un dzīvokļu īpašuma kopīpašuma daļas sastāva papildināšanu ar attiecīgām kopīpašuma domājamām daļām no zemes (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2012.*). Taču, autoresprāt, tas nozīmētu, ka tiem, kas šādam lēmumam nepiekrīt, nevēlas zemi izpirkt, tas būs jādara piespiedu kārtā. Savukārt šim argumentam pretī ir cits – ja mazākums neko nevēlas darīt, lai risinātu dalītā īpašuma problēmu, tas nozīmē, ka tieši mazākums liek šķēršļus tiem dzīvokļu īpašniekiem, kuri vēlas sakārtot tiesiskās attiecības, izbeigt dalītā īpašuma situāciju. Tāpat problēmas rada fakts, ka visiem dzīvokļu īpašumiem jābūt reģistrētiem zemesgrāmatā. Līdz ar to, autore secina, ka šādā piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanas gadījumā pastāv būtisks risks, ka daudzdzīvokļu dzīvojamo māju īpašnieki nespēs vienoties ne par zemes izpirkšanu, ne daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas atsavināšanu zemes īpašniekam, kā rezultātā pēc termiņa notecējuma saglabāsies zemes nomas attiecības, un netiks izbeigta dalītā īpašuma pastāvēšana īsā laika periodā.

Lēmumu pieņem katrs dzīvokļa īpašnieks atsevišķi. Šis risinājums paredz attiecībā uz dzīvokļa īpašuma īpašniekiem noteikt, ka lēmums par zemes domājamās daļas izpirkšanu tiek pieņemts tieši tādā pat kārtībā, kādā tika pieņemts lēmums par dzīvokļa privatizāciju – individuāli. Dzīvokļa īpašnieks būtu tiesīgs iegādāties tikai tādu zemes domājamās daļas apmēru, kas atbilst viņa dzīvokļa īpašuma esošās ēkas kopīpašuma domājamās daļas apmēram. Iegādātā zemes domājamā daļa līdz ar to tiktu iekļauta attiecīgā dzīvokļa īpašuma sastāvā (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2012.*). Autoresprāt, šādā gadījumā ir lielāka varbūtība, ka regulējums sasniegs tam izvirzīto mērķi - nodrošināt, ka katra dzīvokļa īpašuma sastāvā ir identiska domājamā daļa gan no ēkas koplietojumā esošās daļas, gan no zemes zem ēkas. Līdz ar to, autore piedāvā risinājumu, ka izpirkuma tiesībai jābūt

individuālai tiesībai, ko var izmantot katrs dzīvokļa īpašuma īpašnieks atsevišķi, nav nepieciešams dzīvokļu īpašnieku kopības lēmums. Savukārt, lai izvairītos no situācijas, kad zemes domājamo daļu izpirkušie dzīvokļu īpašnieki nonāktu kopīpašuma attiecībās ar zemes īpašnieku un būtu tiesīgi pieprasīt zemes piespiedu nomas maksu no dzīvokļu īpašniekiem, kas nav izpirkuši atbilstošas domājamās daļas no zemes, paredzamajā regulējumā šādas attiecības jāparedz kā izņēmums no kopīpašuma attiecībām, paredzot, ka neizpirktās zemes domājamās daļas ir iespējams pārdot, ja vien pie katra atsavināšanas gadījuma tiek nodrošinātas pirmpirkuma tiesības dzīvokļa īpašumam, kurš nav izpircis tam piekrītošās zemes domājamās daļas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Dzīvojamo māju funkcionāli nepieciešamie zemesgabali ne vienmēr atbilst šobrīd tiem noteiktajām prasībām. Pastāv gadījumi, kuros tie ir noteikti nesamērīgi lieli vai ir pārāk mazi. Lai gan šobrīd iespējams ierosināt funkcionāli nepieciešamā zemesgabala pārskatīšanu, ne visos gadījumos, kur tas nepieciešams, šāda pārskatīšana ir ierosināta, jo pietrūkst dzīvojamās mājas īpašnieku un zemes īpašnieka iniciatīvas. Līdz ar grozījumiem par funkcionāli nepieciešamā zemesgabala pārskatīšanas iespējam, ieteicams grozīt Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. panta otrās daļas 4. punktu, izsakot to šādā redakcijā: „Līguma par dzīvojamās mājas apsaimniekošanai funkcionāli nepieciešamā, dzīvojamai mājai piesaistītā zemesgabala lietošanu ar zemesgabala īpašnieku”. Attiecīgi grozāms arī Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 17⁷. pants, izsakot to šādā redakcijā: „(1) Līgumu par dzīvojamās mājas apsaimniekošanai funkcionāli nepieciešamā, dzīvojamai mājai piesaistītā zemesgabala lietošanu slēdz, ievērojot Civillikuma, citu likumu, kā arī šā likuma 17.² panta, izņemot tā ceturto daļu, noteikumus.
2. Paredzot piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanas iespēju ar likumā noteiktu kārtību, tās būtu jānosaka vismaz divas – atkarībā no tā vai ēka ir sadalīta dzīvokļu īpašumos, vai nav. Šaubas tiek izteiktas par likumprojektā paredzēto mājas kopības lēmuma pieņemšanai vajadzīgo balsu skaitu – 50+1. Šo vispārējo Civillikuma regulējumu par kopīpašnieku lēmumu pieņemšanu autore iesaka attiecināt tikai uz dzīvokļa īpašumos nesadalītas ēkas īpašniekiem.
3. Izpirkuma tiesībai, kas attiecas uz dzīvokļu īpašumos sadalītu ēku, jābūt individuālai tiesībai, ko var izmantot katrs dzīvokļa īpašuma īpašnieks atsevišķi, nav nepieciešams dzīvokļu īpašnieku kopības lēmums. Savukārt, lai izvairītos no situācijas, kad zemes domājamo daļu izpirkušie dzīvokļu īpašnieki nonāktu kopīpašuma attiecībās ar zemes īpašnieku un būtu tiesīgi pieprasīt zemes piespiedu nomas maksu no dzīvokļu īpašniekiem, kas nav izpirkuši atbilstošas domājamās daļas no zemes, paredzamajā regulējumā šādas attiecības jāparedz kā izņēmums no kopīpašuma attiecībām, paredzot, ka neizpirktās zemes domājamās daļas ir iespējams pārdot, ja vien pie katra atsavināšanas gadījuma tiek nodrošinātas pirmpirkuma tiesības dzīvokļa īpašumam, kurš nav izpircis tam piekrītošās zemes domājamās daļas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 19.03.2019.
2. *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937.gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību* (07.07.1992.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=75530>, sk. 20.03.2019.
3. *Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju* (21.06.1995.). LR likums ar groz. līdz 27.06.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=35770>, sk. 10.03.2019.
4. *Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 19. marta spriedums lietā Nr. SKA-79/2010.* <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 10.03.2019.

5. Dārziņa, L. (12.03.2019.). *Diskusijā par dalītā īpašuma izbeigšanu jauni argumenti un priekšlikumi*. <https://lvportals.lv/norises/302630-diskusija-par-dalita-ipasuma-izbeigšanu-jauni-argumenti-un-priekslukumi-2019>, sk. 01.04.2019.
6. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986.gada 21.februāra sprieduma lietā James and Others v. the United Kingdom*. https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_12768/liste-des-57-arrets-de-1954-a-2000, sk. 11.03.2019.
7. Ivanovs, I. (2018). Dzīvojamo māju pārvaldīšanas organizēšana. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti*. Rīga: Juridiskā koledža, 181.-194.lpp.
8. Latvijas Republikas Ministru kabinets (2012). *Informatīvais ziņojums „Par tiesiskā regulējuma izstrādes gaitu, kas paredz atteikšanos no dalītā īpašuma”*. <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40249113>, sk. 01.04.2019.
9. LR Tieslietu ministrija (02.03.2017.). *Piespiedu nomas tiesisko attiecību aktuālie jautājumi*. <https://www.tm.gov.lv/lv/cits/piespiedu-nomas-tiesisko-attiecibu-aktualie-jautajumi>, sk. 30.03.2019.
10. LR Tieslietu ministrija (21.03.2019.). *Aicina izteikt viedokli par TM priekšlikumiem reformēt piespiedu nomas regulējumu*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/302843-aicina-izteikt-viedokli-par-tm-priekslukumiem-reformet-piespiedu-nomas-regulejumu-2019>, sk. 01.04.2019.
11. LR Tieslietu ministrija (29.09.2015.). *Likumprojekts "Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likums"*. <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40363286>, sk. 07.04.2019.
12. Snipe, A., Šlitke, N. (11.12.2007.). Atbildētājs prasībā par zemes nomas līguma noslēgšanu. *Jurista Vārds*, Nr.50(503), 7.lpp.
13. Tarasova, M. (24.12.2015.). *Zemei zem daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām jābūt tikai šo māju iedzīvotāju īpašumā*. <https://manabalss.lv/zemei-jabut-maju-iedzivotaju-ipasuma/show>, sk. 24.03.2019.
14. Torgāns, K. (2014). *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 590 lpp.

Summary

Forced shared property has always existed as a temporary state until its termination. Its existence requires limiting the rights of the persons involved in the property by establishing mutual rights and obligations in order to ensure that the facilities contained therein exist as independent immovable property objects. These rights and obligations create disagreements between land and building owners, forcing the courts to interact with each other. Likewise, this institute requires legislators to constantly balance the content of these rights and obligations in order to protect the rights of individuals to property. At the same time, it is not possible to achieve a full resolution that fully matches the interests of the parties, along with the regulation of forced shared property. Completion of forced shared property and creation of a single real estate is already theoretically legally possible, but in cases where it involves a large number of persons, it is practically unrealistic. There is therefore a need for solutions to put an end to coercive shared property in such situations.

MEDICĪNISKA RAKSTURA PIESPIEDU LĪDZEKĻU IZPRATNE KRIMINĀLTIESĪBĀS UNDERSTANDING OF MEDICAL COERCIVE MEASURES IN CRIMINAL LAW

Rudīte Timofejeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kreimene75@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Aija Jermacāne Mg.iur.docente*

Abstract. *Medical coercive measures. The topic, which is actual in Latvia, has not been studied widely, because there are enough cases in the daily world where a person is not criminally prosecuted due to mental disorder or mental backwardness, i.e. not punished for committing a criminal offence, but is treated under appropriate conditions. The fundamental principles of psychiatric assistance in the application of coercive measures of a medical nature are legality, humanity, respect for the rights of man and citizen. Describe and investigate the nature, purpose, legal framework and existing forms of application of coercive measures of a medical nature in the sense of criminal law from a theoretical point of view.*

Keywords: *countability (limited), incountability, medical coercion.*

Ievads

Cilvēktiesību aizsardzība ir valsts galvenais pamatuzdevums, neatkarīgi no tā vai attiecīgā persona ir slima vai vesela. Personas, kas sirgst ar psihiskiem traucējumiem vai garīgo atpalcību, jau vēsturiski ir veidojušas tiesību teorijā patstāvīgu speciālo subjektu grupu. Tāpēc arī likumdevējs atsevišķi regulē un aizsargā šo slimo personu iespējas un tiesības, kā arī attiecības ar sabiedrību.

Juridiskajās publikācijās šī tēma netiek bieži apskatīta, tomēr problēma ar garīgi slimo personu piedalīšanos tiesvedībā, ir un pastāv. Sabiedrībai jāsaprot, ka noziedzīgi nodarījumi, ko izdara garīgi slimas personas, nav tādi paši kā pieskaitāmas personas izdarīti noziedzīgi nodarījumi. Tas ir tikai loģiski, ka cietusī persona vai tās pārstāvis vēlas, lai noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona tiktu sodīta, lai tiktu ievērots taisnīguma princips, taču no cietušās puse netiek ņemti vērā tie cēloņi, motīvi un mērķi, kas bija par pamatu noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Protams, šī sajūta un vēlme sodīt personu, kas ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tikai normāla. Tajā pašā laikā jāvērs uzmanība uz to, ka diez vai cietusī puse aizdomāties par morāli, par to, ka garīgi slima persona pati ir jāaizsargā, jāsniedz speciāla medicīniska aprūpe un, ka arī šīm personām ir tiesības.

Mūsdienu krimināltiesības ir izprotamas ne vien kā katras nacionālās valsts individuāla pozīcija attiecībā pret noziegumu un sodu, bet arī kā starptautiskā līmenī panākta un deklarēta dalībvalstu vienota attieksme pret krimināli sodāmām darbībām. Jāņem vērā, ka ikkatrs likums un tiesību norma, kā atzīmē Edgars Melķis, ir pieņemta konkrētos vēsturiskos apstākļos, kuros meklējama normas pieņemšanas nepieciešamība (*Melķis, 2000.*).

Krimināltiesības ir patstāvīga tiesību nozare, kas nosaka, kādi nodarījumi saskaņā ar spēkā esošiem likumiem ir atzīstami par noziedzīgiem, reglamentē kriminālatbildības pamatu, piemērojamo sodu, kā arī atbrīvošanu no kriminālatbildības un soda.

Krimināllikumā (*Krimināllikums, 1998., 68.-70.p.*), kas tika pieņemts 1998.gada 17.jūnijā un ir spēkā kopš 1999.gada 1.aprīļa VIII nodaļā reglamentētie medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi pēc tiesiskās dabas ir pieskaitāmi citiem krimināltiesībās paredzētajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem, jo to realizāciju nodrošina valsts piespiedu kārtā ar attiecīgu institūciju palīdzību (*Krastiņš, 2007.*). Var uzskatīt, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi ir īpašs krimināltiesisks piespiedu ietekmēšanas veids, kā procesuāli vērsties pret noziedzīgu nodarījumu izdarījušām personām ar psihiskiem traucējumiem vai garīgajām slimībām.

Raksta mērķis ir sniegt jēdziena “medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi” skaidrojumu. Izvērstāk raksturot personas psihiskā stāvokļa veidus, tas ir, nepieskaitāmība un ierobežota

pieskaitāmība, jo tie ir svarīgāki faktori, lai persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, netiktu saukta pie kriminālatbildības, bet gan tai būtu piemērojams kāds no Krimināllikuma 68.pantā nosauktajiem medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem. Viennozīmīgi tiktu pieņemts tāds lēmums, kā rezultātā mazinātos noziedzīgu nodarījumu recidīvs, kurus izdara psihiski slimas personas, skaits.

Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, to piemērošana

Kriminālā rakstura piespiedu līdzekļu (turpmāk – MRPL) piemērošanas brīdis ir pasludināts Krimināllikumā 1.pantā - taisnīguma princips, kas nosaka Krimināllikuma piemērošanu uz stingri noteiktas individuālas pieejas pamata. Krimināllikuma 46.pants nosaka, ka krimināltiesiskiem līdzekļiem jāatbilst izdarītā noziedzīgā nodarījuma sabiedriskās bīstamības raksturam un pakāpei, nozieguma izdarīšanas apstākļiem un vainīgā personībai.

MRPL ir līdzekļi, kurus piemēro tiesa personām, kas izdarījušas Krimināllikumā ietvertus noziedzīgus nodarījumus, taču ir ar psihiskiem traucējumiem un ir tikušas atzītas par nepieskaitāmām vai ierobežoti pieskaitāmām. Šie līdzekļi tiek piemēroti ar mērķi ārstēt personu un pasargāt sabiedrību no šādu psihiski nelīdzsvarotu personu bīstamiem nodarījumiem (*Judins, 1999., 92.lpp.*).

MRPL pielietošanas mērķi var būt medicīniskie un juridiskie. Medicīniska rakstura mērķi ir izārstēt personas, pret kurām tiek attiecināti šie līdzekļi vai arī viņu psihiskā stāvokļa uzlabošana. Ārstēšana tiek veikta pēc tādiem pašiem principiem kā personai atrodoties brīvībā. Medicīniskais kritērijs ir noteikts ar šo līdzekļu saturu, piespiedu ārstēšanas, un tieši izārstēšanas uzdevumiem tām personām, kuras jūt vajadzību pēc tās, vai arī ir nepieciešama šo personu psihiskā stāvokļa uzlabošana, kā arī šis kritērijs ir noteikts ar to, ka secinājumus par psihiskā traucējuma diagnozi, narkomānijas vai alkoholisma esamību, rekomendācijas psihiska traucējuma ārstēšanai, noteikšanai un tās veikšanai, profilaksei un nepieciešamiem sociāli rehabilitējošiem pasākumiem sniedz ārsti psihiatri.

MRPL pielietošanas procesā personai var izmainīties psihiskais stāvoklis kā uz labo, tā arī uz sliktu pusi. Tas var novest pie piespiedu mēra veida izmainīšanas. Personas stāvokļa maiņas gadījumā, kas dod iemeslu pieņemt, ka viņa ārstēšanu var pārtraukt vai šāda veida ārstēšanai jāmaina, tas var notikt neatkarīgi no iepriekšējās pārbaudes. Tas var notikt pēc ārstējošā ārsta iniciatīvas vai arī pēc pašas personas, pēc viņa likumīgā pārstāvja vai arī tuva radnieka prasības.

Pie juridiska aspekta attiecās MRPL piemērošanas pamati, mērķi, veidi, noteikšanas, izpildīšanas, pagarināšanas, grozīšanas un pārtraukšanas kārtība, kas tiek reglamentēti ar Krimināllikumu un kriminālprocesuālo likumdošanu. Specifika saistīta ar to, ka personas, kas pakļautas šiem mēriem daudzos gadījumos neuzskata sevi par slimām un cenšas izvairīties no ārstēšanas.

Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu veidi

Nepieskaitāmība. Par noziedzīga nodarījuma subjektu krimināltiesībās var būt vienīgi fiziska un pieskaitāma persona, jo tikai tāda persona spēj saprast savu darbību un to vadīt, un līdz ar to atbildēt par savu rīcību. Saskaņā ar Krimināllikuma 13.panta pirmo daļu- pie kriminālatbildības nav saucama persona, kura nodarījuma izdarīšanas laikā atradies nepieskaitāmības stāvoklī, tas ir, psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav varējusi saprast savu darbību vai to vadīt (*Krimināllikums, 1998., 13.p.*). No iepriekš minētā izriet, ka personu var atzīt par nepieskaitāmu, ja konstatē vienu no minētajiem apstākļiem. Vienlaicīga abu apstākļu konstatācija nav obligāta, lai personu atzītu par nepieskaitāmu. Personas nespēja saprast savu rīcību nozīmē nespēt saprast savas darbības vai bezdarbības faktiskos apstākļus un to kaitīgumu ar likumu aizsargātām interesēm, kā arī cēloņsakarības starp nodarījumu un tā

izraisītajām sekām. Nespēja vadīt savu darbību izpaužas apstākļi, kad persona nespēj atteikties no savas darbības vai bezdarbības, kas apdraud ar likumu aizsargātas intereses, pat apzinoties to kaitīgumu (piromānija, kleptomānija un citus) (*Krastiņš, Liholaja un Niedra, 2007.*). Nepieskaitāmību var noteikt pēc diviem kritērijiem – juridiskā un medicīniskā (*Krastiņš, 1995., 53.lpp.*).

Juridisko kritēriju raksturo divas pazīmes. Viena no pazīmēm ir intelektuālā. Tas nozīmē, ka persona nebija spējīga apzināties savas darbības. Otra pazīme ir griba. Šī pazīme izpaužas kā personas nespēja vadīt savas darbības, pat apzinoties tās sekas. Juridiskā kritērija intelektuālā pazīme liek domāt par apziņas traucējumiem, kuru dēļ attiecīgā persona nav spējusi saprast savas darbības faktisko pusi vai to nozīmi, vai arī izsakoties vienkāršāk – persona nav spējusi apzināties šo darbību bīstamo raksturu. Juridiskā kritērija otra pazīme ir gribas moments – šī pazīme izpaužas kā personas nespēja vadīt rīcību. Cilvēka darbība ir saistīta ar apziņu. Tāpēc ir iespējams sastapties ar tādiem gadījumiem, kad personai garīgās darbības slimīgu traucējumu dēļ saglabājas viena no psihiskās darbības funkcijām – tā ir apziņa, bet ir traucēta cita – gribas darbības funkcija. Krimināllikums min divus gadījumus – persona nav bijusi spējīga apzināties savas darbības vai persona bijusi spējīga apzināties savas darbības, bet nav varējusi tās ierobežot, vadīt (piemēram, kleptomāns nespēj atteikties no zādzības izdarīšanas) (*Krastiņš, 1995., 53.lpp.*).

Personu par nepieskaitāmu var atzīt tikai ar nepieskaitāmības otro kritēriju – medicīnisko (bioloģisko), ar ko jāsaprot personas psihiskās darbības slimīgu traucējumu dažādās formas. Nepieskaitāmības medicīniskā kritērija pazīme ir gara slimība, gara darbības pārejoši traucējumi, plānprātība un citāds slimīgs stāvoklis. Gara slimība tiek atzīta par hronisku, ja tā ir ilgstoša, grūti ārstējama un ar tendenci progresēt. Pie šādām slimībām tiek pieskaitītas: šizofrēnija, epilepsija, progresējoša paralīze, smadzeņu sifiliss un citas. Gara darbības pārejoši traucējumi ir psihiska slimība, kas attiecīgi pēc īsāka vai ilgāka laika beidzas ar izārstēšanos, piemēram, patoloģiskais dzērums, patoloģiskais efekts, reaktīvs stāvoklis (slimīgs stāvoklis, kas radies smagas garīgas traumas rezultātā). Plānprātība ir iedzimta vai agrā bērnībā iegūta slimība, un tā izpaužas pavājinātā psihiskā darbībā, kas rada negatīvas pārmaiņas visā cilvēka personībā. Plānprātība var rasties arī psihiskas slimības progresēšanas rezultātā. Ar plānprātību slimojošiem ir pazeminātas izziņas un spriešanas spējas, kā arī viņi nav spējīgi pareizi novērtēt savu rīcību. Pēc domāšanas spēju traucējuma dziļuma plānprātībai ir trīs pakāpes: Idiotija, pati smagākā garīgās atpalcības pakāpe; Imbecilitāte; Debilitāte (*Krastiņš, 1995., 53.lpp.*).

Juridiskais kritērijs tikai kopā ar medicīnisko kritēriju ļauj dot atbildi uz jautājumu par personas pieskaitāmību vai nepieskaitāmību. Juridiskais kritērijs raksturo pakāpi, kādā psihiskā slimība ietekmē personas spēju apzināties savu darbību vai to vadīt. Taču jākonstatē arī krimināllikumā minētais slimīgais stāvoklis, jo ne vienmēr psihiskās darbības traucējumam ir slimības raksturs. Piemēram, stiprs psihisks uzbudinājums (fizioloģiskais efekts) arī ietekmē personas uzvedību, bet tas nav slimīgs psihisks traucējums, tāpēc tas neizslēdz pieskaitāmību. Jautājumu par to, vai persona noziedzīgu nodarījumu izdarījusi pieskaitāmības, vai nepieskaitāmības, stāvoklī galīgi izlemj tiesa uz tāda tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinuma pamata, kurā norādīta personas psihiskās darbības traucējumu smaguma pakāpe un raksturs (*Krastiņš, 1995., 53.lpp.*).

Ierobežota pieskaitāmība. Saskaņā ar Krimināllikuma 14.panta pirmo daļu – persona ir atradusies ierobežotās pieskaitāmības stāvoklī, ja viņa noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu vai garīgās atpalcība dēļ nav bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt. Tāad ierobežotas pieskaitāmības medicīniskais un psiholoģiskais kritērijs ir līdzīgi kā nepieskaitāmībai. Atšķirība pastāv apstākļi, kādā pakāpē persona ir sapratusi savu darbību un ir bijusi spējīga to vadīt. Katrā konkrētā gadījumā par personas pieskaitāmību vai nepieskaitāmību, kā arī par personas ierobežotas pieskaitāmības stāvokli, galīgi izlemj tiesa uz

tiesu psihiatriskās ekspertīzes pamata, kurā norādīta personas psihiskās darbības traucējuma smaguma pakāpe un raksturs (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2001., 138.-140.lpp.*).

Ja ir pamats uzskatīt, ka noziedzīgu nodarījumu persona ir izdarījusi ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, bieži vien bez tiesu psihiatriskās ekspertīzes vajadzības gadījumā jānosaka arī tiesu psiholoģiskā ekspertīze, tiesu medicīniskā vai kompleksā ekspertīze. Personas nespēja saprast savu darbību vai to vadīt tiek saistīta ar viņas psihiskas darbības traucējumiem vai garīgo atpalcību. Šie personas garīguma defekti ir jāsaista vai nu ar nespēju saprast savu darbību, vai arī nespēju to kontrolēt un vadīt. Ikvienā šo divu grupu apstākļu kombinācijā rodas pamats personas atzīšanai par nepieskaitāmu vai arī par daļēji pieskaitāmu. Personai, kura atzīta par ierobežoti pieskaitāmu, atbild par savu rīcību, bet atkarībā no nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tiesa viņai var mīkstināt piespriežamo sodu vai tādu personu atbrīvot no soda. Personai, kura atzīta par ierobežoti pieskaitāmu, tiesa piemēro Krimināllikuma Vispārīgās daļas VIII nodaļā paredzētos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2008., 141.-144.lpp.*).

Ambulatora ārstēšana medicīnas iestādē. Personas, kurām tiek nozīmēta ambulatora ārstēšana medicīnas iestādē, parasti tiek atzītas par ierobežoti pieskaitāmām (*Zukule, 2011.*). Tas nozīmē, ka šīs personas regulāri apmeklē ārstu, taču nav ievietotas stacionārā. Līdz ar to, persona, kurai ir noteikts šī veida medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, var netikt nošķirta no sabiedrības un personai nav resocializācijas process. Taču, izmantojot ambulatoru ārstēšanu medicīnas iestādē, pastāv risks, ka persona var izdarīt vēl kādu noziedzīgu nodarījumu. Kā arī pastāv risks, ka personas, kurām ir noteikta šī veida ārstēšana, var izvairīties no tās, ņemot vērā to, ka medicīnas iestādē nav jāizturas pastāvīgi (*Andrijauska, 2013.*). Nosakot personai šādu ārstēšanas līdzekli, tiesai ir jāreķinās ar to, ka netiks ierobežota personas brīvība, līdz ar to, ir jāvērtē kādu noziegumu persona ir pastrādājusi un vai pastāv risks sabiedrībai. Šo piespiedu līdzekļu var noteikt tad, ja personu pēc sava psihiskā stāvokļa nav nepieciešams ievietot psihiatriskajā slimnīcā. Pielietojot šo līdzekli, tiesai jābūt pilnīgi pārliecinātai, ka persona nav bīstama sabiedrībai pēc izdarītā noziedzīgā nodarījuma rakstura, tā arī pēc psihiskā traucējuma rakstura.

Ārstēšana vispārēja tipa psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā). Persona, kurai ir noteikta ārstēšana vispārēja tipa psihiatriskajā slimnīcā vai nodaļā, saņem tādu pašu aprūpi kā jebkurš pacients. Līdz ar to top skaidrs, ka šādas personas nav uzskatāmas par bīstamām sev vai citiem. Taču, tas nenozīmē, ka šīs personas var uzskatīt par tādām, kam ir pilna sapratne par savām darbībām. Tā kā medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus nosaka tiesa, tad arī šajā procesā ir jāvērtē vai persona, par kuru tiek lemts, pēc ārstēšanas kursa iziešanas varēs atgriezties sabiedrībā to neapdraudot turpmāk.

Ārstēšana specializētā psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā) ar apsardzi. Personām, kuras ir bīstamas sev vai citiem, var tikt nozīmēta ārstēšana ar apsardzi. Šādos gadījumos personas atrodas ārstniecības iestādē, taču viņas uzrauga apsardze, jo pastāv risks, ka šādas personas var būt bīstamas ne tikai sev, bet arī sabiedrībai. Šāda veida ārstēšana var tikt nozīmēta personām, kuras ir pastrādājušas smagus noziedzīgus nodarījumus, par kuriem ir paredzēts liels soda mērs.

Krimināllikums nosaka iespēju personu nodot tuvinieku vai citu personu, kas veic slimnieku kopšanu, gādībā (*Krimināllikums, 1998., 68.p.*). Šādā gadījumā persona palīdzību saņem Ārstniecības likumā noteiktajā kārtībā (*Judins, 2011., 34.-38.lpp.*).

Piespiedu ārstēšanu un ārstniecības iestādes tipu nosaka tiesa atkarībā no tā, ar kādu psihisku slimību attiecīgā persona ir saslimusi un kāds ir šīs personas nodarījuma raksturs. Nosakot ārstēšanu psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā), tās tipu izraugās ārstniecības iestāde (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2007., 234.lpp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Likumdevējam vajadzētu noteikt maksimālo termiņu, kāds būtu piemērojams lietās par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu, sasaistot to ar maksimālo termiņu, kāds ir paredzēts Krimināllikumā par konkrētu noziedzīgu nodarījumu, vai arī sasaistot to ar noilguma iestāšanās termiņu.

Sasaistot medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa ilgumu ar noziedzīga nodarījuma, par kuru personai ir piemērots medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, ilgumu, ja medicīnas iestāde uzskata, ka personai ir jāsniedz psihiatriskā palīdzība, tā būtu jāturpina atbilstoši Ārstniecības likuma XI nodaļas kārtībai piespiedu kārtā bez pacienta piekrišanas, vienlaikus pārtraucot tās piemērošanu kā medicīniska rakstura piespiedu līdzekli Krimināllikuma izpratnē.

Attiecībā uz gadījumiem, kad persona, kam noteikts medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, nav sasniedzama, Kriminālprocesa likumā nav paredzēts izpildes mehānisms, lai nodrošinātu personas piespiedu atvešanu un meklēšanu. Piespiedu atvešanu var noteikt tikai lietas izskatīšanas procesā, bet ne medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu izpildes stadijā. Savukārt personas izsludināšanu meklēšanā var noteikt tikai tad, kad persona izvairās no soda, bet ne no medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem. Šādos gadījumos tiesnesis, kura kontrolē ir lēmuma izpilde, pieņem lēmumu par personas, kurai piemērots medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, meklēšanu.

Tāpat jāvērs uzmanība uz to, ka, ja personai ar tiesas lēmumu ir noteikta ambulatoriskā ārstēšanās medicīnas iestādē, nedz Krimināllikums, nedz Kriminālprocesa likums neparedz tiesisko regulējumu, ka personai, kurai piemērota ambulatoriskā ārstēšanās medicīnas iestādē, būtu pienākums tiesas noteiktā termiņā (piem., 30 dienu laikā) paziņot tiesai, pie kura psihiatra šī persona ir uzsākusi ārstēšanos. Problēma ir tajā, ka šīs kategorijas lietas ir grūti pārskatīt, jo tiesai nav zināms vai persona vispār ir uzsākusi ārstēšanos un pie kura specialista.

Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu lietas jāizskata četru nedēļu laikā, tas ir Krimināllikumā un Kriminālprocesa likumā noteiktais termiņš. Svarīgi, ka šīs kategorijas lietas nav iespējams izskatīt bez eksperta atzinuma un eksperta klātbūtnes. Tomēr jāatzīst, ka nav tiesiska regulējuma situācijām, kad speciālists atsaka piedalīties tiesas sēdē savas noslogotības dēļ. Rezultātā tiek pārkāpti šo kategoriju lietu izskatīšanas saprātīgi termiņi.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 30.06.2019. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 27.04.2019.
2. Andrijauska, A. (2013). *Krimināllikuma 8. nodaļa*. <https://prezi.com/kbh4wsohclmd/kriminallikuma-8-nodala>, sk.02.01.2019.
2. Judins, A. (1999). *Krimināltiesību terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa. 204 lpp.
3. Judins, A. (2011). Aktualitātes medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanā. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*, Nr.3, 34.-38.lpp.
4. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2001). *Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa*. Rīga: Tiesu nama aģentūra. 427 lpp.
5. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2007). *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs*. Rīga: AFS. 431 lpp.
6. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2008). *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Rīga: Tiesu nama aģentūra. 504 lpp.
7. Krastiņš, U. (13.03.2007.). Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, Nr. 11(464).
8. Krastiņš, U. (1995). *Mācība par nozieguma sastāvu*. Rīga: Zvaigzne ABC. 147 lpp.
9. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2007). *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa*. Rīga: Firma "AFS". 503 lpp.
10. Meļķis, E. (2000). *Tiesību normu iztulkošana*. Rīga: Latvijas Universitāte. 73 lpp.
11. Zukule, V. (2011). Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana kriminālprocesā, to izvēles tiesiskie, ekonomiskie un sociālie aspekti. *Daugavpils Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Zukule.pdf, sk. 14.10.2018.

Summary

As long as society exists, it will include people with psychological disabilities. In society as a whole, there is relatively little focus on the matter of mentally ill individuals.

The public must assume that the mentally ill also have rights, because not only the healthy, but also the mentally ill are committing criminal offences. The difference is that the mentally ill are not held criminally. Every year the courts take decisions on the forced treatment of persons with mental illnesses who have committed criminal offences. These persons are either sent to a specialised hospital or are subject to outpatient treatment. In principle, the task of the whole the public is to create an effective mechanism for these mentally ill people to adapt to society, so that they do commit as little as possible to dangerous offences, so that they do not endanger themselves or their surroundings.

In the period 2015-2020, the process of de-institutionalisation of patients is being carried out in Latvia, resulting in approximately 700 inhabitants moving from social care centres to the so-called half-way home. Some of them suffer from psychological diseases, including diagnosis, which, without the regular use of the medicinal products concerned, may lead to a person's inadequate behaviour or aggression, which in turn may endanger public safety. On the one hand, every person sick or healthy has the right to live in a society with freedom of choice. However, in the process of deinstitutionalisation, can the public feel safer, are individuals with mental health problems not thrown into them in an alien, unaccustomed environment? And whether this will not be the reason for an increase in the number of offences committed by individuals with mental disabilities or mental backwardness.

The article explores in detail the interpretation of the concept of coercive measures of a medical nature and the forms of a person's mental condition.

IZMEKLĒŠANAS TIESNEŠA KOMPETENCES ROBEŽAS PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ *LIMITS OF COMPETENCE OF AN INVESTIGATING JUDGE IN THE PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS*

Zane Truksāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zane.truksane@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Ilona Bulgakova** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *The Institute of Investigation Judge exists in a number of European countries; the Institute of Investigation Judge was introduced in Latvia in 2005. Historically, the investigating judge was created to investigate, but today the institute has survived transformation and, at present, its main function is to monitor respect for human rights in pre-trial criminal proceedings. The relevance of the study is determined by the lack of studies on the performance of an investigating judge. The objective of the study is to explore the role of investigating magistrate in pre-trial criminal proceedings identify gaps and offer concrete solutions. The research tasks include investigating the historical development of the investigating judge, analysing the extent of the powers of the investigating judge in pre-trial criminal proceedings, investigating appeals against decisions taken by the investigating judge. In the view of the author, the main deficiencies found in the activities of the investigating judge in pre-trial criminal proceedings shall be confronted with the cooperation of the investigating judge and the person directing the proceedings, observance of procedural time periods and appeal of decisions of the investigating judges.*

Keywords: *investigation judge, investigate, pre-trial criminal proceedings.*

Ievads

Izmeklēšanas tiesneša institūts pastāv vairākās valstīs, Latvijā tas ir uzskatāms par salīdzinošu jaunu veidojumu, līdz ar to, tas ir maz pētīts. Pētījumu trūkums izmeklēšanas tiesneša darbības jautājumos norāda uz tēmas aktualitāti. Latvijas Republikas Satversmes 8 nodaļā ir noteiktas cilvēka pamattiesības, Satversmes 94.pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Pēc būtības sākotnēji izmeklēšanas tiesneša institūts tika radīts, lai izmeklēšanas tiesnesis patstāvīgi veiktu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu.

Attīstoties cilvēktiesībām, ir transformējies arī sākotnējais izmeklēšanas tiesneša darbības uzdevums, šobrīd izmeklēšanas tiesnesis kontrolē, lai pirmstiesas kriminālprocesā tiktu ievērotas cilvēktiesības.

Pētniecības darba mērķis ir izpētīt izmeklēšanas tiesneša pilnvaras procesuālo darbību veikšanā pirmstiesas kriminālprocesā, lai konstatētu pastāvošās nepilnības un problēmas, un varētu piedāvāt konkrētus risinājumus.

Darba uzdevumos ietilpst aplūkot izmeklēšanas tiesneša vēsturisko attīstību, analizēt izmeklēšanas tiesneša jēdzienu, noskaidrot izmeklēšanas tiesneša pilnvaras pirmstiesas kriminālprocesā un analizēt izmeklēšanas tiesneša lēmumu pārsūdzības regulējumu.

Lai veiktu pētījumu tika izmantotas šādas pētnieciskās metodes - vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teoloģiskā metode.

Izmeklēšanas tiesneša jēdziens un vēsturiskā attīstība

Kriminālprocesa likuma 40. pants nosaka, ka izmeklēšanas tiesnesis ir tiesnesis, kuram rajona (pilsētas) tiesas priekšsēdētājs uz noteiktu laiku likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā uzdevis kontrolēt cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesos (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Līdz ar to apstiprinās apgalvojums, ka izmeklēšanas tiesnesis ir cilvēktiesību sargs, lai cilvēktiesības tiktu ievērotas pirmstiesas kriminālprocesā. Kriminālprocesa likuma 12. panta

trešā daļa nosaka, ka piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu drošības līdzekli, pārkāpt publiski nepieejamas vietas neaizskaramību, korespondences un sakaru līdzekļu noslēpumu drīkst vienīgi ar izmeklēšanas tiesneša vai tiesas piekrišanu (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Autores ieskatā, cilvēktiesību ievērošana pirmstiesas kriminālprocesā šobrīd ir viens no aktuālākajiem jautājumiem, par to liecina sūdzību skaits, kas ir iesniegts Eiropas Cilvēktiesību tiesā, galvenokārt tās ir par cilvēktiesību neievērošanu pirmstiesas kriminālprocesā. Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 116.pantu personas tiesības (..) var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību (..) (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Likuma „Par tiesu varu” 32. panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka izmeklēšanas tiesnesis līdztekus izmeklēšanas tiesneša pienākumu pildīšanai neskata krimināllietas (*Par tiesu varu, 1992.*). Ņemot vērā procesuālo funkciju nodalīšanas principu, izmeklēšanas tiesnesim nav atļauts aizstāt procesa virzītāju un uzraugošo prokuroru pirmstiesas kriminālprocesā, bet dot norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu (*Kūtris, 2010.*). No minētā izriet, ka izmeklēšanas tiesnesim ir uzlikta striktas darbības robežas, kas aizliedz sniegt norādījumus kriminālprocesā, izmeklēšanas tiesnesis, ievērojot informāciju, kas ir pieejama, lemj par procesa virzītāja ierosinājumiem.

Izmeklēšanas tiesneša institūta pirmsākumi ir meklējami Francijā. „1801. gadā Francijā aizsākās Kriminālkodeksa izstrādes posms, kur tika iekļauta norāde uz to, ka „katram Kriminālkodeksam jābūt humānam” (*Zemītis, 2003.*). Ar 1810. gadā spēkā stājās Francijas Kriminālprocesa kodekss, kur noziedzīgu nodarījumu pirmstiesas izmeklēšana tika deleģēta jaunradītam tiesību subjektam - izmeklēšanas tiesnesim. Francijas likumdevējs jaunizveidotajam kriminālprocesuālo tiesību subjektam piešķīra izmeklēšanas funkcijas: noskaidrot noziedzīga nodarījuma izdarītāju, kā arī, pratīnot lieciniekus un apsūdzēto, iegūt pierādījumus (..) lemt par kratīšanas veikšanu, par pierādījumu izņemšanu, par personas apcietināšanu, lai nodrošinātu izmeklēšanu un lai nodrošinātu personas ierašanos izmeklēšanas iestādē. Turklāt izmeklēšanas tiesnesis varēja apcietinājumu piemērot arī lieciniekiem (*Dundure, 2012.*).

Izmeklēšanas tiesnesis Francijā tika apveltīts ar tiesībām patstāvīgi veikt izmeklēšanu. Laika gaitā Francijā izmeklēšanas tiesneša institūts nav zaudējis savas sākotnējās funkcijas. Sekojot Kriminālprocesa vēsturiskajai attīstībai Latvijā, ir secināms, ka „normas par izmeklēšanas tiesneša institūtu tika iekļautas 1939. gada Kriminālprocesa likuma izdevumā otrajā nodaļā ar nosaukumu "Iepriekšēja izmeklēšana” (*Dundure, 2012.*).

2005.gada 1.oktobrī izmeklēšanas tiesneša institūts faktiski tika atjaunots citā kvalitātē. Kriminālprocesa likums noteica, ka viena no amatpersonām, kam konkrētajā kriminālprocesā ir piešķirtas noteiktas pilnvaras, ir izmeklēšanas tiesnesis. Kriminālprocesa likumā tika uzskaitītas izmeklēšanas tiesneša pilnvaras, tiesības un pienākumi. Arī līdz 2005.gadam Latvijā jau pastāvēja līdzīgs veidojums izmeklēšanas tiesnesim, taču tas nebija atsevišķi izdalīts institūts un tā pienākumu un tiesības krasi atšķīrās no tām, kas tam ir šobrīd. Izmeklēšanas tiesneša institūts Latvijā bija aizsākums ir saistāms ar 1939. gada Kriminālprocesa likumu, lai gan vēl nebija izdalīta atsevišķa nodaļa, kas veltīta izmeklēšanas tiesneša funkcijām un nebija sniegta skaidra izmeklēšanas tiesneša definīcija, taču likumā bija uzskaitīti izmeklēšanas tiesneša pienākumi, kas bija salīdzinoši apjomīgi. Pirmskara Latvijā izmeklēšanas tiesneša un virsprokurora kompetence būtiski atšķiras no mūsdienā

Kriminālprocesa likumā ietvertā regulējumā, mūsdienās izmeklēšanas tiesnesis pats neveic izmeklēšanu, bet kontrolē cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesos (*Kušners, 2012.*). Saskaņā ar 1939. gada Kriminālprocesa likuma redakciju izmeklēšanas tiesnesis bija piesaistīts konkrētās Apgabaltiesas teritorijai. Viņa pienākums ir ar policijas līdzdalību izdarīt noziegumu iepriekšēju izmeklēšanu, pārbaudīt no policijas ievāktas ziņas par noziegumiem un savākt visas pārējās lietā nepieciešamās ziņas. Savukārt prokuratūrai piekrīt ierosināt kriminālvajāšanu,

uzraudzīt policijas darbību, uzraudzīt izmeklēšanas tiesnešu darbību iepriekšējā izmeklēšanā un tiesā uzturēt sūdzību pret apvainotiem piemērošanu (*Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 1935.*).

Sākotnēji izmeklēšanas tiesnesis pilnībā bija pakļauts prokurora uzraudzībai, taču, salīdzinot pilnvaru apjomu, ir konstatējams, ka šobrīd izmeklēšanas tiesneša kompetences apmērs ir būtiski samazināts, tā darbība ir pilnībā virzīta, lai sasniegtu izmeklēšanas tiesneša definīcijā norādīto, lai tiktu ievērota cilvēktiesības pirmstiesas kriminālprocesā. Apgalvojumu, ka šobrīd izmeklēšanas tiesneša funkciju apmērs Latvijā ir samazinājies, apstiprina tas fakts, saskaņā ar 1939. gada Kriminālprocesa likumu redakciju izmeklēšanas tiesnesis, veicot izmeklēšanu, varēja noprotināt lietas dalībnieku, tai skaitā lieciniekus, veikt notikuma vietas apskati un kratīšanu, piemēram, pēc apsūdzētā noprotināšanas bija jāpieņem lēmums par drošības līdzekļa (*Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 1935.*).

Principā, izmeklēšanas tiesnesis veica visas funkcijas izmeklēšanas gaitā, jo piedalījās pirmstiesas izmeklēšanas procesā. Šobrīd izmeklēšanas tiesneša funkcijas ir uzskaitītas Kriminālprocesa likuma 41.pantā, kur ir noteikti pienākumi, kas ir veicami kriminālvajāšanā un izmeklēšanas stadijā (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Vēsturiskās attīstības rezultātā izmeklēšanas tiesneša tiesību institūts piedzīvojis būtiskas izmaiņas. Izmeklēšanas tiesnesis atsevišķās valstīs (piemēram, Francijā) līdz pat mūsdienām saglabājis savas sākotnējās funkcijas un pilnvaras – veikt patstāvīgu izmeklēšanu kriminālprocesā. Tomēr vairumā valstu izmeklēšanas tiesnesis (piemēram, Vācijā, Šveicē, Itālijā u. c.) tika izslēgts no šo valstu tiesību sistēmas, nododot izmeklēšanas funkcijas prokuratūrai, vienlaikus aizstājot izmeklēšanas tiesnesi ar speciāli pirmstiesas izmeklēšanai radītu jaunu tiesneša paveidu, kura uzdevums ir kontrolēt personas pamatbrīvību ievērošanu kriminālprocesā, bet kuram nav pilnvaru izmeklēt patstāvīgā procesa virzītāja noziedzīgos nodarījumus (*Dundure, 2012.*). Ja apskata Francijas piemēru, tad tur šobrīd izmeklēšanas tiesneša institūts ir attīstījies „šobrīd izmeklēšanas institūta darbības apjoms ir būtiski samazināts, proti, ir ieviests „brīvības un apcietinājuma tiesnesis, kur hierarhiski atrodas daudz augstāk par izmeklēšanas tiesnesi, šis tiesnesis ir tiesīgs lemt par aresta piemērošanu, kratīšanas atļaušanu, mantu konfiskāciju utt. (*Ilić, 2005.*).

Citās valstīs izmeklēšanas tiesneša pilnvaras pilda, piemēram, prokurors, jo viņa pienākumos ietilpst uzraudzīt pirmstiesas kriminālprocesu, līdz ar to rūpēties par to, lai tiktu ievērotas arī cilvēktiesības. Autore uzskata, ka arī turpmāk izmeklēšanas tiesneša institūts var piedzīvot būtiskas izmaiņas, proti, var tikt paplašināts tā darba apjoms vai gluži otrādi, izmeklēšanas tiesnesis var tikt likvidēts, jo cilvēktiesības kā likums ir jāievēro jebkurai personai, kura piedalās un veic pirmstiesas izmeklēšanas procesu. Autore ieskatā Latvijā izmeklēšanas tiesneša institūts tuvākajā laikā nepiedzīvos būtiskas izmaiņas, kā arī netiks pārņemta citu valstu, piemēram, Francijas, prakse jo Latvijas tiesību sistēma vēl ir pilnveides procesā, arī valsts ekonomiskā situācija un iedzīvotāju skaita samazinājums neatļauj izvirzīt argumentu, ka izmeklēšanas tiesneša institūts tiks paplašināts.

Izmeklēšanas tiesneša pilnvaras pirmstiesas izmeklēšanā

Izmeklēšanas darbības ir procesuālās darbības, kas paredzētas Kriminālprocesa likumā pirmstiesas procesā, un kuras ir tiesīga izdarīt kriminālprocesa veikšanai pilnvarota amatpersona savu pilnvaru ietvaros, kas ir vērstas uz ziņu iegūšanu vai iegūto ziņu pārbaudi konkrētajā kriminālprocesā (*Meikališa, 2012.*).

Izmeklēšana ir pamats kriminālprocesa mērķa sasniegšanai, jo tas ir vienīgais veids kā noskaidrot lietas apstākļus. Lielākoties visas izmeklēšanas darbības ir saistītas ar cilvēka tiesību aizskārumu, jo tās var liegt cilvēkam brīvību, vai ierobežot tiesības uz privāto dzīvi. Pirmstiesas procesā, kad tiek iegūti pierādījumi, lai apstiprinātu, kādas personas vainu noziedzīgo nodarījumu izdarīšanā, cilvēktiesības var tikt aizskartas.

Personas tiesības uz brīvību ir pārpozitīvas - starptautiskie tiesību avoti un nacionālie normatīvie akti nepiešķir brīvības tiesības, bet vien atspoguļo *lex naturalis*, materializē objektīvi pastāvošās tiesību normas. Personas tiesības uz brīvību ir deklarētas ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 3. pantā, ANO Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 9. pantā, Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 5. pantā, Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 6. pantā, Latvijas Republikas Satversmes 94. pantā un citos normatīvajos aktos. Tomēr nedz Latvijas, nedz citu valstu normatīvie akti, nedz starptautiskās tiesības neatzīst personas tiesības uz brīvību par absolūtām. Tiek paredzēti gadījumi, kad personas tiesības uz brīvību var ierobežot vai atņemt (*Judins, 2011.*). Tieši tāpēc ir izveidots izmeklēšanas tiesneša institūts, lai nodrošinātu tiesas kontroli par cilvēktiesību ierobežojumu pamatotību pirmstiesas procesā.

Kriminālprocesa likuma 12. panta pirmā daļa nosaka, ka “kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē” šī paša panta otrā daļa nosaka, ka “cilvēktiesības var ierobežot tikai tajos gadījumos, kad to prasa sabiedrības drošības apsvērumi, un tikai šajā likumā noteiktajā kārtībā atbilstoši noziedzīgā nodarījuma raksturam un bīstamībai” (*Bulgakova, 2008.*).

Izmeklēšanas tiesnesis, pieņemot nolēmumus, vadās no tā, lai netiktu izdarīts būtisks cilvēktiesību pārkāpums, tāpēc procesa virzītājiem, kuri vēršas pie izmeklēšanas tiesneša, ir jāiesniedz pietiekoši daudz pierādījumu, lai izmeklēšanas tiesnesis, pieņemot lēmumu, būtu iepazinies ar visiem materiāliem, jo” izmeklēšanas tiesnesis pirmstiesas kriminālprocesā pieņem nolēmumus, kas attiecas uz: 1) brīvības atņemšanu un ar to saistītiem piespiedu līdzekļiem un to kontroli; 2) sūdzību izskatīšanu par drošības līdzekļiem, kas nav saistīti ar brīvības atņemšanu; 3) izmeklēšanas darbību procesuālo formu, pieņemot lēmumus par to veikšanu (..), kā arī lemjot par tā saucamo neatliekamo izmeklēšanas darbību veikšanas likumību un pamatotību (..); 4) procesuālās sankcijas – piespiedu naudas – piemērošanu; 5) citiem gadījumiem, piemēram, sūdzībām par noslēpumu pārkāpšanu (*Meikališa, 2012.*).

Piemēram, pieņemot lēmumus par procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu, kas ir saistīti ar brīvības atņemšanu, izmeklēšanas tiesnesim lēmumā jānorāda konkrēti, uz lietas materiāliem balstīti apsvērumi. Hipotētiskas atziņas, ka aizdomās turētais var traucēt kriminālprocesa norisi, izvairīties no tā vai turpināt noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu, ja nav konstatēti fakti, kas šos pieņēmumus apstiprina, nav atzīstamas par pietiekamu piemērošanas pamatojumu (..) izmeklēšanas tiesnesis, izskatot ierosinājumu, nevar droši zināt, kāda būs personas uzvedība gadījumā, ja nepiemērotu procesuālo piespiedu līdzekļus, kas ir saistīti ar brīvības atņemšanu. Likums neprasa izmeklēšanas tiesnesim pareģot aizdomās turētā nākotnes uzvedību, bet uzliek pienākumu to prognozēt, ievērojot viņa rīcībā esošo aizdomās turēto raksturojošo informāciju, ziņas par izdarīto noziedzīgo nodarījumu un citiem uz lietu attiecināmiem faktiem (*Meikališa, 2012.*).

Izmeklēšanas tiesnesim, pieņemot lēmumus, ir stingri jāvadās ne tikai no nacionālajām tiesību normām, bet arī starptautiskajām. Katru reizi, kad tiek pieņemti lēmumi par procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu izmeklēšanas tiesnesim, iepazīstoties ar visiem ierosinājuma iesniedzēja iesniegtajiem krimināllietas materiāliem, būtu jāvērtē, vai netiks pārkāptas cilvēktiesības, vai procesa virzītājs ir izsmēlis visus citus iespējamus līdzekļus, kas viņam ļauti pilnvērtīgi veikt izmeklēšanu.

Izmeklēšanas tiesnesis ne tikai lemj par piespiedu līdzekļu piemērošanu, bet arī lemj par dažādu izmeklēšanas darbību atļaušanu, speciālo izmeklēšanas darbību atļaušanu, izskata sūdzības un veic citus pienākumus. Kā tiek norādīts normatīvajā regulējumā, šādas darbības izmeklēšanas tiesnesis var atļaut rezolūcijas formā, uzrakstot to uz procesa virzītāja ierosinājuma, vai sastādot pilnu nolēmumu likumā noteiktajos gadījumos (par informācijas izprasīšanu no kredītiestādēm, par līķa izrakšanu no apbedījuma, personas piespiedu

aplūkošanu, kratīšanu, parauga izņemšanu, piespiedu cietušā vai liecinieka tiesu psihiatrisko izpēti) (*Kūtris, 2010.*).

Gadījumos, kad izmeklēšanas tiesnesis neatļauj veikt procesa virzītāja ierosinājumā norādītās darbības izmeklēšanas tiesnesim, ir jāsaprot pilns nolēmums. Autores ieskatā, fakts, ka izmeklēšanas tiesnesis var atļaut veikt izmeklēšanas darbības, uzrakstot to rezolūcijas formā, ir svarīgs no procesuālās ekonomijas viedokļa, kā arī lai tiktu ievēroti saprātīgie termiņi, taču no aizstāvības puses, tad šāda atļauja rezolūcijas formā liekas nepietiekama. Proti, nav pārlicējas, ka izmeklēšanas tiesnesis ir pilnā apjomā iepazinies ar visiem iesniegtajiem krimināllietas materiāliem, pirms ir pieņēmis atļauju rezolūcijas formā. Šī iemesla dēļ normatīvajā regulējumā varētu iekļaut konkrētas norādes, kas izmeklēšanas tiesnesim ir jāievēro, pieņemot rezolūciju, lai lietas dalībniekiem būtu skaidrs izmeklēšanas tiesneša motīvs, kad viņš ir atļāvis veikt konkrēto izmeklēšanas darbību. Arī pieņemot šādus lēmumus, izmeklēšanas tiesnesim primāri jāvadās no tā, vai procesa virzītājs ir izvēlējis piemērotāko izmeklēšanas darbību, vai ar citām izmeklēšanas darbībām nevar sasniegt izmeklēšanas mērķi, vai ir bijušas darbības, kas apliecina, ka procesa virzītājs ir jau veicis konkrētas darbības, lai paātrinātu izmeklēšanu, bet tās nebija veiksmīgas.

Izmeklēšanas tiesneša kompetencē ietilpst arī apstiprināt izmeklēšanā veiktās neatliekamās darbības, kuras ir veiktas ar prokurora piekrišanu. Šādos apstākļos procesa virzītājam nākamajā dienā ir jāvēršas pie izmeklēšanas tiesneša, lai saņemtu atļauju, ka ar prokurora piekrišanu veiktās izmeklēšanas darbības bija veiktas pamatoti un tiesiski. Šādu atļauju izmeklēšanas tiesnesis uzraksta rezolūcijas formā, bet ja nepiekrīt, tad sagatavo pilnu motivētu lēmumu, uzskaita apstākļus, kuru dēļ izmeklēšanas darbību uzskata par nepamatotu. Šādu informāciju, kura iegūta no izmeklēšanas tiesneša neapstiprināta prokurora atļaujas nevar tikt izmantota pa pierādījumu.

Normatīvais regulējums ir noteicis arī citas izmeklēšanas tiesnesim uzliktās pilnvaras, taču likums nav uzskaitījis pilnīgi visus gadījumus. Kriminālprocesa likuma 41.panta piektā daļa nosaka, ka izmeklēšanas tiesnesim var būt arī citas šajā likumā īpaši noteiktas tiesības un pienākumi (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Autores ieskatā šāds regulējums ir pārāk plašs un nekonkrēts, tāpēc šādā situācijā likumdevējs ir it kā no vienas puses paredzējis situāciju, ka izmeklēšanas tiesnesim var likt izskatīt citus jautājumus, kas ir saistīti ar kriminālprocesu, bet nav sniedzis konkrētu uzskaitījumu, jo tad rodas jautājums, vai tas ir tiešām izmeklēšanas tiesneša pienākums.

Vēl 10 gadus senā vēsturē izmeklēšanas tiesnesis savus nolēmumus varēja pamatot ar vieniem un tiem pašiem argumentiem, piemēram, lemjot par drošības līdzekļa – apcietinājums, pagarināšanu. Šobrīd šāda situācija nav pieļaujama, tāpēc būtiski ir, lai, atkārtoti izvērtējot procesa virzītāja ierosinājumus par procesuālo sankciju pagarināšanu, tas tiktu veikts uz jauniem apstākļiem. Autores ieskatā, tas mazina iespējas, ka var tikt pārkāptas cilvēktiesības. Izmeklēšanas tiesnesis nav procesa virzītājs, bet persona, kurai uzdots kontrolēt cilvēktiesību ievērošanu (*Judins, 2008.*).

Būtiska problēma ir novērota faktā, ka procesa virzītāji un uzraugošie prokurori nepiedalās tiesas sēdē. Latvijas Republikas Valsts kontroles 2017.gada veiktajā revīzijā aptaujā 86 % aptaujāto prokuroru atzina, ka reti vai nekad nav izmantojuši Kriminālprocesā paredzētās uzraugošā prokurora tiesības piedalīties sēdē, kurā izmeklēšanas tiesnesis lemj par atļaujas došanu piespiedu līdzekļu piemērošanai un speciālo izmeklēšanas darbību veikšanai. Starptautiski atzītā labākā prakse liecina, ka lielāka uzraugošo prokuroru iesaistīšanās jau sākotnējā izmeklēšanas posmā nodrošina ātrāku un efektīvāku nepieciešamo pierādījumu iegūšanu un kriminālprocesa pirmstiesas izmeklēšanas stadijas pabeigšanu (*Latvijas Republikas Valsts kontrole, 2017.*).

Izmeklēšanas tiesnesim jābūt sevišķi kompetentam, lai pareizi spētu izvērtēt un panākt līdzsvaru starp cilvēktiesību aizsardzību un nepieciešamību sabiedrības interesēs ierobežot

attiecīgas personas intereses. Izmeklēšanas tiesnesis nevar likuma normas piemērot šauri un formāli.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Darba autore, izpētot izmeklēšanas tiesneša institūta rašanās vēsturiskos aspektus, ir secinājusi, ka citās valstīs, salīdzinot ar Latviju, izmeklēšanas tiesnesim ir lielāks kompetences apjoms. Autores ieskatā arī Latvijā nākotnē ir sagaidāms, ka tiks paplašinātas izmeklēšanas funkcijas, kad izmeklēšanas tiesnesis daļēji uzraudzīs pirmstiesas izmeklēšanas procesu un varēs sniegt norādes procesa virzītājiem par izmeklēšanas darbībām, uzraugot, lai netiktu pārkāptas cilvēktiesības.
2. Pieņemot nolēmumus, izmeklēšanas tiesnesis vadās pēc nacionālajiem un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem.
3. Analizējot izmeklēšanas tiesneša tiesības un pienākumus darba autore secināja, ka no Kriminālprocesa likuma nepieciešams izslēgt 41.panta piekto daļu, ka “izmeklēšanas tiesnesim var būt arī citas šajā likumā īpaši noteiktas tiesības un pienākumi”. Autores ieskatā izmeklēšanas tiesneša pienākumu un tiesību apjomā pirmstiesas procesā ir jābūt strikti noteiktam, šādam institūtam nav pieļaujama nenoteiktība.
4. No Valsts kontroles pieejamajiem veiktajiem pētījumiem ir redzams, ka uzraugošie prokurori neapmeklē tiesas sēdes, kad izmeklēšanas tiesnesis lemj jautājumu par atļaujas došanu piespiedu līdzekļu piemērošanai un speciālo izmeklēšanas darbību veikšanai. Autores ieskatā tā nav laba juridiskā kultūra, tāpēc autore uzskata, ka normatīvajā regulējumā vajadzētu iekļaut norādi, ka uzraugošā prokurora klātbūtne tiesas sēdē ir obligāta.
5. Izmeklēšanas tiesnesis, realizējot savas darba pilnvaras, ir tiesīgs dod atļaujas procesa virzītājam rezolūcijas formā. Darba autore uzskata, ka normatīvajā regulējumā nepieciešami papildinājumi, nosakot, ka, atļaujot veikt darbību rezolūcijas formā, izmeklēšanas tiesnesim ir jāmin svarīgākie argumenti, kāpēc tiek atļauts veikt konkrēto izmeklēšanas darbību.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.74. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 28.04.2019.
2. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.43. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 28.04.2019.
3. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr.1/2. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 28.04.2019.
4. Bulgakova, I. (20.05.2008.). Izmeklēšanas kontrole pirmstiesas procesā. *Jurista Vārds*, Nr.19 <http://www.juristavards.lv/?menu=doc&id=175350>, sk. 26.04.2019.
5. Dundure, L. (24.04.2012.). Izmeklēšanas tiesnesis Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr.17/18. <https://juristavards.lv/doc/246810-izmeklesanas-tiesnesis-latvija/>, sk. 26.04.2019.
6. Ilić, G.P. (2005). Položaj i uloga policije u prethodnom krivičnom postupku u francuskom krivičnom procesnom pravu. *Policija i prethodni krivični postupak*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
7. Judins, A. (2008). *Ar brīvības atņemšanu nesaistītie drošības līdzekļi*. Rīga: SIA “Nordik”. 120 lpp. http://providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Judins_Brivibas%20atnems.pdf, sk. 28.04.2019.
8. Judins, A. (2011). *Apcietinājums Latvijas Kriminālprocesā*. http://providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf, sk. 28.04.2019.
9. Kušners, P. (2012). Kara tiesas un kara prokuratūra pirmskara Latvijā un tagad – kopīgais un atšķirīgais. *Inovāciju Juridiskais nodrošinājums, Latvijas Universitātes 70.konferences raktu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 243.-254.lpp.
10. Kūtris, G. (2010). *Rokasgrāmata kriminālprocesā tiesnešiem*. Rīga. Tiesu namu aģentūra. 209 lpp.
11. Latvijas Republikas Tieslietu ministrija (1935). *Tieslietu ministra instrukcija izmeklēšanas tiesnešiem*. Rīga: Valsts tipogrāfija.

12. Latvijas Republikas Valsts kontrole (2017). *Vai pirmstiesas izmeklēšana Valsts policijā ir efektīva?* Revīzijas ziņojums. http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2016/2.4.1-6_2016/rz_vp_20.09.2017_bez-ip.pdf, sk. 28.04.2019.
13. Meikališa, Ā. (2012). Nolēmumu likumības un pamatotības kontrole pirmstiesas procesā. *Inovāciju Juridiskais nodrošinājums, Latvijas Universitātes 70.konferences raktu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 419.-429.lpp.
14. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. (2007). *Kriminālprocess shēmās. A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 379 lpp.
15. Zemītis, G. (2003). *Ārvalstu valsts un tiesību vēsture*. Rīga. Biznesa augstskola Turība. 300 lpp.

Summary

The author of the work, examining the historical aspects of the formation of an investigating judge institute, has concluded how in other countries the investigating judge has a higher level of competence compared to Latvia. At the author's discretion in Latvia in the future, it is also expected that the investigative functions will be extended, when the investigating judge will partially monitor the pre-trial investigation process and will be able to provide guidance to procedural movers on investigative activities, monitoring that human rights are not violated.

When taking decisions, the investigating judge shall be guided by national and international laws and regulations.

In analysing the rights and duties of the investigating judge, the author of the work concluded that it was necessary from Section 41, Paragraph five of the Criminal Procedure Law, which states that “the investigating judge may also have other rights and duties specifically specified in this Law”. In the opinion of the author, pre-trial investigations of the duties and rights of the investigating judge should be strictly defined, such an institute should not have any uncertainty.

It is apparent from studies available from State control that supervising prosecutors do not attend court hearings when the investigating judge decides on the issue of permitting the application of coercive measures and the performance of special investigative activities. It is not a good legal culture in the author's opinion, and therefore the author considers that the regulatory framework should include an indication that the public prosecutor's presence is mandatory.

The investigating judge, in exercising his or her working powers, is entitled to give permissions to the person directing the proceedings in the form of a resolution. The author of the work considers that the regulatory framework needs to be supplemented by requiring that, when authorised in the form of a resolution, the investigating judge should mention the main arguments why the actual investigative action is allowed.

KRIMINĀLATBILDĪBA PAR VALSTS ROBEŽAS NELIKUMĪGU ŠĶĒRSOŠANU *CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR THE ILLEGAL CROSSING THE STATE BORDER*

Aivis Trukšāns

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aivis130@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Aija Jermacāne Mg.iur. docente*

Abstract. *The author of the publication, selected the topic “Criminal responsibility for the illegal crossing the State border” for his publication. The subject of the publication is important, because in the search for better quality of life, a large number of immigrants try to enter the European Union illegally. The purpose of the publication is to explore and clarify what forms of criminal liability exist when crossing the national border illegally and what is the problem of criminalization in the process. The following tasks were highlighted for drawing up the publication: to study clarification of the concept of the State border in connection with criminal responsibility for illegally crossed State border; to carry out an analysis of procedural issues in pre-trial criminal proceedings and judicial proceedings. Conduct a penal policy analysis, determination of the problems of application of penalties.*

Keywords: *border, crossing, state.*

Ievads

Pēdējo gadu laikā liels imigrantu skaits cenšas nelikumīgi iebraukt Eiropas Savienībā cerot iegūt labāku dzīves kvalitāti. Latvija šajā gadījumā tiek izmantota, kā tranzītvalsts, kā rezultātā šķērsojot Latvijas valsts robežu, nelikumīgie imigranti var nokļūt jebkurā Šengenas zonas valstī, dodoties darba un labākas dzīves apstākļu meklējumos. Pārsvārā valstis, uz kurām imigranti izvēlas doties ir Vācija vai Polija, jo šajās valstīs pastāvošie likumi ir vislabvēlīgākie imigrantiem.

Pētniecības darba mērķis ir izpētīt un noskaidrot, kādi kriminālatbildības veidi pastāv nelikumīgi šķērsojot valsts robežu un kāda ir kriminālatbildības piemērošanas problemātika šajā procesā.

Pētniecības darba sastādīšanai tika izvirzīti sekojoši uzdevumi: pētīt valsts robežas jēdziena skaidrojumu saistībā ar kriminālatbildību par valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu; veikt procesuālo jautājumu analīzi pirmstiesas kriminālprocesā un tiesvedībā. Veikt sodu politikas analīzi, sodu piemērošanas problēmjautājumu noteikšanai.

Pētnieciskais darbs tika sastādīts viena mēneša laikā. Pētniecības darba izstrādes procesā autors pielietoja sekojošas pētnieciskā darba izstrādes metodes: salīdzinošā metode, vēsturiskā metode, analītiskā metode, sistēmiskā metode, gramatiskā metode, semantiskā metode, teleoloģiskā metode.

Valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas jēdziens

Kā izprast robežas jēdzienu? Robeža var būt tik daudz dažādas lietas. Vienkāršākais veids, kā izprast robežas jēdzienu, ir domāt par to kā līniju, kas daļa divas dažādas teritorijas. Bet robežai nebūtu jāsadala divas nacionālas valstis. Minot robežas jēdzienu, var runāt arī par provinču robežām starp dažādiem pilsētas rajoniem. Robežoties var arī daudz mazākos mērogos, piemēram, robežas starp mājas iekšpusi un ārpusi (sienas, durvis, logi), starp segumu un ielu (apmalēm), vai starp ķermeņa iekšpusi un ādu (*Schimanski, 2016*).

Normatīvajos aktos nav noteikts jēdziens “Valsts robežas nelikumīga šķērsošana”. Valsts robežsardzes amatpersonu kompetenci un rīcību Valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas gadījumu konstatēšanā nosaka Valsts robežsardzes iekšējie normatīvie akti un Eiropas Savienības normatīvie akti.

Krimināllikuma 284. pants paredz atbildību par valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu, kas atzīstams par mazāk smagu noziegumu. Nodarījuma objekts ir pārvaldības kārtība, nodrošinot Latvijas Republikas valsts robežas režīma ievērošanu. No objektīvās puses valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu raksturo aktīvas darbības, proti, valsts robežas šķērsošana – visu veidu satiksme un pārvietošanās pāri valsts robežai. Kriminālatbildība iestājas, ja minētās darbības ir nelikumīgas – tās izdarītas bez attiecīgu institūciju atļaujas un neatļautā vietā (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2009.*).

Līdz 2013.gada 31.martam kriminālatbildība pēc Krimināllikuma 284.panta bija paredzēta par valsts robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu, ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā, par pirmo nelikumīgas robežšķērsošanas reizi paredzot administratīvo atbildību (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 194.1 panta otrā daļa (2003.gada 11.decembra likuma redakcijā) (*Krimināllikums, 284.p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*).

Krimināllikuma 284.pantā ir noteikta kriminālatbildība par Valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu. Šim pantam ir divas daļas. Pirmajā daļā ir noteikta kriminālatbildība par valsts ārējās robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu, bet otrajā daļā par valsts ārējās robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu, ja to izdarījusi personu grupa vai izmantojot transportlīdzekli, vai neievērojot noteikto ieceļošanas aizliegumu Latvijas Republikā. Krimināllikuma 284.pantā ir arī pirmajā prim daļā, ir noteikta kriminālatbildība par valsts robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu, ja to izdarījusi persona, kurai ir noteikts izceļošanas aizliegums no Latvijas Republikas. Par panta pirmajā daļā paredzētā pārkāpuma izdarīšanu soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. Panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums atzīstams par mazāk smagu noziegumu un panta sankcijā paredzētie soda veidi ir brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

Kā noteikts Krimināllikuma 7.panta pirmajā daļā, noziedzīgi nodarījumi iedalāmi kriminālpārkāpumos un noziegumos. Noziegumi iedalāmi šādi: mazāk smagi noziegumi, smagi noziegumi un sevišķi smagi noziegumi.

Mazāk smaga nozieguma kategorijā iekļauti noziegumi atkarībā no vainas formas un no attiecīgā panta vai panta daļas sankcijā paredzētā brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas. Attiecīgi mazāk smags noziegums ir tīši (ar nodomu) izdarīts noziegums, par kuru Krimināllikumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par trim gadiem (ieskaitot). Mazāk smags noziegums ir arī nodarījums, kas izdarīts aiz neuzmanības un par kuru Krimināllikumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par astoņiem gadiem (*Krastiņš, Liholaja, 2015.*). Šajā gadījumā tas pats ir attiecināms uz Krimināllikuma 284.panta pirmajā prim daļā noteikto sodu.

Krimināltiesību normas izveidotas no divām sastāvdaļām - dispozīcijas un sankcijas, kas ietvertas Krimināllikuma sevišķajā daļā.

Par dispozīciju sauc to normas (panta) daļu, kas satur tajā paredzētā noziedzīgā nodarījuma jēdzienu un sastāva pazīmes, savukārt sankcija nosaka soda veidu un mēru par šo noziedzīgo nodarījumu. Dispozīcijai izšķir četrus veidus – vienkārša, aprakstoša, norādes (atsauces) un blanketa dispozīcija. Var arī izdalīt tādu dispozīcijas paveidu kā jauktā jeb kombinēta dispozīcija, kura satur blanketas un vēl kādas dispozīcijas pazīmes (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2008.*).

Pēc autora domām, Krimināllikuma 284.pantā saskatāma jaukta dispozīcija. Tas secināms pēc tādām pazīmēm, ka šī panta pirmā daļa ir vērsta uz noziedzīgā nodarījuma tīšu izdarīšanu, kur ir norādīta subjektīvā puse, bet otrajā daļā dispozīcija ir uzskatāma par aprakstošu, jo tajā ir aprakstītas pamatzīmes.

Atbilstoši Tiesu informācijas sistēmā (TIS) pieejamajai statistikai pēc Krimināllikuma 284.panta 2013. gadā notiesātas 5 personas, 2014. gadā - 5 personas, 2015. gadā – 88 personas, 2016. gadā - 124 personas, 2017.gadā - 62 personas, 2018.gadā - 46 personas, bet 2016.gadā

(laika periodā līdz 30.04.2019) - 2 personas. Tādējādi secināms, ka nelikumīga robežas šķērsošanas tendence samazinās. Nelikumīgai robežas šķērsošanai ir sezonāls raksturs, jo pamatā šis noziedzīgais nodarījums tiek izdarīts siltajā gadalaikā. Tas ir tādēļ, ka nelikumīga personu pārvietošanās pāri valsts robežai pārsvarā tiek veikta personu grupā ar gariem pārgājieniem un mērojot tālu ceļu personām nakts ir jāpavada zem klajas debess.

Kriminālatbildības piemērošanas problēmas valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas gadījumos

Lai varētu runāt par kriminālatbildības piemērošanas problēmām valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas gadījumos, ir jāizprot Krimināllikuma 284.pantā minētā noziedzīgā nodarījuma sastāvs.

Noziedzīga nodarījuma sastāvu veido ar visu likumā paredzēto objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums, kas ir nepieciešams un pietiekams, lai kaitīgu darbību vai bezdarbību atzītu par noteikta veida noziedzīgu nodarījumu (*Krastiņš, Liholaja, 2015.*).

Šajā gadījumā uzmanība jāpievērš noziedzīga nodarījuma subjektam, kas ir fiziska un pieskaitāma persona, kura līdz nozieguma izdarīšanai ir sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu, izņemot subjektu, nevar atzīt tādu trešās valsts valstspiederīgo vai bezvalstnieku, kurš ierodas Latvijā ar mērķi prasīt bēgļa vai alternatīvu statusu.

Šāds alternatīvs statuss ir patvēruma meklētājiem. Patvēruma likuma 1.panta 9.punktā noteikts, ka patvēruma meklētājs ir trešās valsts valstspiederīgais vai bezvalstnieks, kas šajā likumā noteiktajā kārtībā ir izteicis vēlmi iegūt bēgļa vai alternatīvo statusu robežšķērsošanas vietā pirms ieceļošanas Latvijas Republikā vai jau atrodoties Latvijas Republikas teritorijā, līdz brīdim, kad noslēdzies administratīvais process par viņa iesniegumu par bēgļa vai alternatīvā statusa piešķiršanu.

Tieši šī statusa (patvēruma meklētāja statusa) “priekšrocību”, trešās valsts valstspiederīgie vai bezvalstnieki pielieto valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas gadījumos. Praksē ir bijuši vairāki gadījumi, kad trešās valsts valstspiederīgos vai bezvalstniekus aiztur nelikumīgi šķērsojot robežu un šajos gadījumos, bez pamatota iemesla tiek prasīts patvērums Latvijā. Šādos gadījumos, trešās valsts valstspiederīgie vai bezvalstnieki, pārzinot Eiropas Savienības politisko situāciju patvēruma jomā, atsevišķos gadījumos var izvairīties no Krimināllikuma 284.pantā noteiktā soda, iegūstot patvēruma meklētāja statusu.

No pastāvošās tiesu prakses ņemot vērā cilvēka pamattiesības, un Eiropas Savienības nostāju, tiesa diezgan bieži atbrīvo patvēruma meklētājus, nogādā un izmitina patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā “Mucenieki”, kur personas atrodas līdz nolēmuma pieņemšanas brīdim. Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrs “Mucenieki” nav slēgtā tipa iestāde, kur arī rodas problēma. Bieži vien patvēruma meklētāji izbēg no šī centra vēl pirms tā, kā ir stājies spēkā galīgais nolēmums un ir izskatīta patvēruma meklētāja lieta. Šādos gadījumos, attiecīgajiem patvēruma meklētājiem nav iespējams izsniegt nolēmumu, kā arī nolēmumā noteikto nevar izpildīt, jo patvēruma meklētājs ir patvaļīgi atstājis patvēruma meklētāju izmitināšanas centru.

Patvēruma likuma 6.panta ceturtajā daļā noteikts - ja persona vēlmi iegūt bēgļa vai alternatīvo statusu ir izteikusi Pārvaldei, Valsts policijai vai Ieslodzījuma vietu pārvaldei, tās nekavējoties, ne vēlāk kā triju darbdienu laikā, sazinās ar Valsts robežsardzi, lai patvēruma meklētājs varētu iesniegt iesniegumu (*Patvēruma likums, 2015.*). Tādējādi secināms, ka nelegālie robežas šķērsotāji jau atrodoties ieslodzījuma vietā, var iegūt iespēju tikt izmitinātiem patvēruma meklētāju un izmitināšanas centrā, tādējādi iegūstot iespēju atstāt centru un Eiropas Savienības teritorijā uzturēties nelegāli.

Arī “LV portāla” rakstā par Nelikumīgu valsts robežas šķērsošanu ir teikts, ka, lai arī veiktie robežas drošības stiprināšanas pasākumi ir samazinājuši nelegālās imigrācijas plūsmu caur Latviju, personu pārvadātāji meklē jaunas un sarežģītākas metodes personu nelikumīgai

pārvietošanai, piemēram, mēģina iesaistīt Valsts robežsardzes amatpersonas, **ļauņprātīgi izmanto patvēruma iespēju**, bezvīzu režīmu u. c. (*Balode, Dambe, 2018.*).

Pēc autora domām šāda iespēja būtu jāliedz, lai nerastos situācijas, kad persona, atrodoties ieslodzījuma vietā, var rast iespēju nonākt patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā un pēc tam to patvaļīgi pamest un turpināt Eiropas Savienībā uzturēties nelegāli.

Pievēršoties noziedzīgā nodarījuma subjektīvajai pusei, jāmin, ka nelikumīgu valsts robežas šķērsošanu var izdarīt tikai ar tiešu nodomu. Kā tiešs nodoms jāizprot to, ka persona apzinās, ka izdara darbības, kas izpaužas nelikumīgā valsts robežas šķērsošanā, un vēlas tā darīt. Valsts robežas šķērsošana nav atzīstama par nelikumīgu, ja tā notikusi maldināšanas dēļ vai piespiedu kārtā (nepārvaramas varas apstākļos), kā arī pastāvot galējai nepieciešamībai (neatliekamās medicīniskās palīdzības sniegšanas gadījumos, izglābtu cilvēku nogādāšanai utt.) (*Krastiņš, Liholaja, 2015.*).

Izvērtējot tiesu praksi krimināllietās, secināms, ka pārsvarā personas tīši šķērso valsts robežu ar mērķi nokļūt kādā no Eiropas Savienības valstīm lai tur iegūtu darbu vai pieprasītu patvērumu, Latviju šajā gadījumā izmantojot kā tranzītvalsti.

Pastāv arī atšķirīga prakse piemērojot Krimināllikuma 284.pantu, saucot personu pie kriminālatbildības. Prakse ir atšķirīga, jo ir dažādi procesa virzītāju (šajā gadījumā prokuroru) viedokļi. Pārsvarā viedokļi dalās divos variantos. Pirmajā variantā kriminālprocess ir uzsākts un notiek kriminālvajāšana. Savukārt otrajā variantā kriminālprocess ir uzsākts, bet kriminālvajāšana nenotiek līdz brīdim, kad persona zaudē patvēruma meklētāja statusu. Tādējādi lēmums par kriminālvajāšanu tiek ietekmēts ar tādiem apstākļiem, kādā veidā un kad attiecīga persona iesniedza iesniegumu par bēgļa vai alternatīvo statusu piešķiršanu Latvijas Republikā. Atšķirība uz jautājumu (kad?), ir tāda, vai tas tika izdarīts uzreiz pie ieceļošanas, vai brīdi, kad persona aizturēta par nelikumīgu uzturēšanos valstī, vai par viltotu dokumentu izmantošanu ieceļošanai. Tādējādi šāda veida gadījumos personas visbiežāk izsaka vēlēšanos pēc patvēruma procedūras ierosināšanas ar mērķi kavēt izraidīšanas procedūru.

Turpmākajā situācijas attīstības gaitā atkārtojas iepriekš minētais, kad patvēruma meklētāji tiek ievietoti patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā, un nesagaidot galīgo nolēmumu, aizbēg no centra.

Krimināllikuma 284.pants un noteikto papildsodu piemērošana

Krimināllikuma 284.panta sankcija bez brīvības atņemšanas paredz arī piespiedu darbu un naudas sodu, tomēr piespiedu darbs un naudas sods ārvalstniekiem praktiski nav piemērots. (*Krimināllikums, 284.p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*). Šie soda veidi galvenokārt netiek piemēroti, jo, piemēram, piespiedu darbu šādos gadījumos reāli izpildīt nav iespējams. Tiesu prakses pamatā pilngadīgajiem ārzemniekiem piemēro tikai brīvības atņemšanas sodu un papildsodu izraidīšana no Latvijas Republikas. Naudas sods netiek piemērots pamatā tāpēc, ka apsūdzētajiem nav naudas līdzekļu, lai to samaksātu.

Krimināllikuma 43.pantā noteikts papildsods “izraidīšana” un “ieceļošanas aizliegums”. Tomēr to piemērošanas regulējums neatbilst efektīvai izraidīšanas politikai un prevencijai, kāda tā paredzēta Atgriešanas direktīvā.

Pastāv noteiktas situācijas, kādēļ netiek piemērots papildsods “izraidīšana” un “ieceļošanas aizliegums”:

- saskaņā ar Krimināllikuma 43.panta otrajā daļā noteikto izraidīšanu no Latvijas Republikas var piemērot tikai kopā ar brīvības atņemšanu vai naudas sodu, nosakot ieceļošanas aizliegumu uz laiku no trīs līdz desmit gadiem. Taču pamatojoties uz Krimināllikuma 43.panta pirmo daļu papildsods piespiedu izraidīšana nav obligāts, tādējādi izpētot Tiesu informācijas sistēmā (TIS) pieejamos datus šis soda veids reti tiek piemērots tiesu praksē;

- ieceļošanas aizlieguma noteikšana iespējama vienīgi kopā ar papildsodu - piespiedu izraidīšanu no Latvijas Republikas; turklāt to var noteikt uz laiku no 3-10 gadiem, kas neatbilst Atgriešanas direktīvas 11.panta 2.punktā rekomendētajam termiņam (*Krimināllikums, 284.p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*).

Atgriešanas direktīvas 11.panta 2.punktā noteikts, ka ieceļošanas aizlieguma ilgumu nosaka, pienācīgi ņemot vērā katra konkrēta gadījuma visus attiecīgos apstākļus, un tas principā nepārsniedz 5 gadus. Tomēr tas var pārsniegt piecus gadus, ja trešās valsts valstspiederīgais rada nopietnus draudus sabiedriskajai kārtībai, sabiedrības drošībai vai valsts drošībai (*Par kopīgiem standartiem un procedūrām dalībvalstīs attiecībā uz to trešo valstu valstspiederīgo atgriešanu, kas dalībvalstī uzturas nelikumīgi, 2008.*).

Skatoties tiesu praksē, sodu noteikšana ārvalstniekiem par nelikumīgu robežšķērsošanu raksturīga ar to, ka galvenais faktors brīvības atņemšanas soda termiņa izvēlē bijusi nevis Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā noteikto soda mērķu sasniegšana, bet gan faktiskais aizturēšanas un apcietinājuma laiks, maksimāli pietuvinot to laika periodam līdz sprieduma pasludināšanai. Piemērotie sodi nav bijuši atkarīgi ne no konstatēto noziedzīgā nodarījuma kvalificējošo apstākļu (grupa), ne atbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu esamības. Attiecībā uz ārvalstniekiem praktiski ir neiespējama arī apsūdzētā personību raksturojošu fakti konstatēšana, īpaši vienkāršotā procesa ietvaros (*Krimināllikums, 284.p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*).

Latvijas Sodū izpildes kodekss neparedz papildsoda - piespiedu izraidīšanas no Latvijas Republikas – izpildes atlikšanu; ja persona izraidīta Imigrācijas likumā noteiktajā kārtībā (*Latvijas Sodū izpildes kodekss, 1970.*), tad vairs nepastāv sprieduma pārskatīšanas iespējas apelācijas un kasācijas instances tiesā, jo krimināllieta jāizbeidz, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 377.panta 7.punktu (*Krimināllikums, 284.p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*). Izraidīšanas kārtība no Latvijas Republikas ir noteikta Latvijas sodū izpildes kodeksa 146. un 147.pantā. Tāpat arī Imigrācijas likuma 50³.pantā ir norādīts, ka Valsts robežsardze organizē un veic ārzemnieku piespiedu izraidīšanu (*Imigrācijas likums, 2002.*). Attiecībā uz ārzemnieku izraidīšanas kārtību attiecināmi arī Ministru kabineta 2011.gada 21.jūnija noteikumi Nr. 454 "Noteikumi par ārzemnieka piespiedu izraidīšanu, izceļošanas dokumentu un tā izsniegšanu" (*Noteikumi par ārzemnieka piespiedu izraidīšanu, izceļošanas dokumentu un tā izsniegšanu, 2011.*).

Pamatojoties uz iepriekš minēto, pēc autora domām ir nepieciešams apsvērt Krimināllikuma 43.pantā noteiktā papildsoda "ieceļošanas aizliegums" termiņa (no trīs līdz desmit gadiem) samazināšanu, lai tas atbilstu atgriešanas direktīvā noteiktajam ieceļošanas aizlieguma termiņam. Jo uz šo brīdi Krimināllikuma 43.panta otrās daļas esošā redakcija nav piemērojama, ņemot vērā Atgriešanas direktīvas 11.panta 2.punktā noteikto.

Runājot par papildsoda izceļošanas aizliegums piemērošanu, jāmin arī tas, ka Krimināllikumā nav noteikts vai ieceļošanas aizliegums piemērojams tikai attiecībā uz Latvijas Republiku vai uz visām Šengenas zonas valstīm. Lai rastu atbildi uz šo jautājumu ir, jāpievērš uzmanība Imigrācijas likuma 63.panta piektajai daļai. Šajā likuma pantā noteikts - ja ārzemniekam par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu piespriests papildsods - izraidīšana no Latvijas Republikas, Valsts robežsardzes amatpersona viņu iekļauj sarakstā, nosakot tiesas spriedumā norādīto ieceļošanas aizliegumu (*Imigrācijas likums, 2002.*). Tādējādi secināms, ka minētais papildsods ir attiecināms uz Latvijas Republiku.

Analizējot iepriekš minēto, jāsecina, ka papildsodu attiecinot tikai uz Latvijas Republiku rodas problēma ārzemniekam ieceļojot Šengenas robežas teritorijā caur citu Šengenas valsti (ne Latviju), veicot ārējo robežkontroli sistēmā netiks uzrādīts ieceļošanas aizliegums. Tādējādi personai ir brīva iespēja nokļūt Latvijā, jo personai nokļūstot Šengenas zonas, darbības teritorijā nebūs nepieciešams iziet iekšējo robežkontroli. Tādējādi ir apgrūtināti veikt šī papildsoda izpildes kontroli.

Pēc autora domām šāda veida problēmas novēršana ir atkarīga no izbaukšanas rīkojumos vai lēmumos norādītā, attiecīgi vai šāda veida dokumentos tiek noteikts ieceļošanas aizliegums arī attiecībā uz Œengenas teritorijā esošajām valstīm. Norādi uz to, ka ieceļošanas aizliegums attiecināms arī uz Œengenas teritorijas valstīm, ir nepieciešams norādīt normatīvajos aktos. Rodoties šāda veida situācijām būtībā personām būtu piemērojams Krimināllikuma 312.pantā noteiktais, kurā ir paredzēta atbildība par izvairīšanos no soda izciešanas. Šajā situācijā tā būtu izvairīšanās no ieceļošanas aizlieguma. Lai šo soda veidu piemērotu atliek vienīgi konstatēt personas uzturēšanos Latvijas Republikā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijas normatīvais regulējums neparedz valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas jēdziena skaidrojumu. Vienīgā norāde uz to, kur meklējams valsts robežas nelikumīgas šķērsošanas jēdziena skaidrojums ir Valsts robežsardzes iekšējie normatīvie akti un Eiropas Savienības normatīvie akti. Rakstot darbu autors nonāca pie jēdziena skaidrojuma pētot zinātnisko literatūru, kur Krastiņa U., Liholajas V., Niedres A. grāmatā - "Krimināltiesības. Sevišķā daļa." ir minēts Krimināllikuma 284.panta jēdziens. Pēc autora domām, šis jēdziens būtu jāiekļauj Krimināllikumā.
2. Līdz 2013.gada 31.martam kriminālatbildība pēc Krimināllikuma 284.panta bija paredzēta par valsts robežas tīšu nelikumīgu šķērsošanu, ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā, par pirmo nelikumīgas robežšķērsošanas reizi paredzot administratīvo atbildību (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 194.¹ panta otrā daļa). Uz šo brīdi pastāvošā Krimināllikuma 284.panta redakcija salīdzinājumā ar iepriekšējo, ir grozīta uz stingrāku. Pēc autora domām būtu jāturpina noteikt stingrākus sodus, protams ņemot vērā Eiropas Savienībā pastāvošās normas, nelikumīgas valsts robežas pārkāpumu gadījumos, tādējādi veicinot šādu gadījumu skaitu samazināšanos. Nepieciešams uzlabot arī šī procesa izskatīšanas laikā esošos procesuālos jautājumus, kā piemēram, pieņemot lēmumu par aizturētā ārzemnieka nogādāšanu Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā, ievieojot personas slēgta tipa iestādē lai novērstu tādas situācijas, kad līdz personas lietas izskatīšanas brīdim persona patvaļīgi atstāj patvēruma meklētāju izmitināšanas centru un turpina nelegāli uzturēties Eiropas Savienībā.
3. Analizējot darbā minēto, autors uzskata, ka ir nepieciešams samazināt Krimināllikuma 43.pantā noteiktā papildsoda "ieceļošanas aizliegums" piemērošanas termiņus. Uz šo brīdi Krimināllikuma 43.pantā esošā papildsoda "ieceļošanas aizliegums" piemērošanas termiņš neatbilst Atgriešanas direktīvā noteiktajam termiņam. Tādējādi ir pamats šādu grozījumu veikšanai, kā rezultātā Krimināllikumā noteiktais atbilstu Eiropas Savienības normatīvajos aktos noteiktajam un, lai šo papildsodu būtu iespējams pielietot atbilstoši Eiropas Savienībā noteiktajam normatīvajam regulējumam.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Imigrācijas likums* (31.10.2002.). LR likums ar groz. līdz 31.12.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=68522>, sk. 02.05.2019.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 31.12.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 05.04.2019.
3. *Latvijas Soduzpildes kodekss* (23.12.1970.). LR likums ar groz. līdz 21.12.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=90218>, sk. 02.05.2019.
4. *Noteikumi par ārzemnieka piespiedu izraidīšanu, izceļošanas dokumentu un tā izsniegšanu* (21.06.2011.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.454 ar groz. līdz 20.05.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=232351>, sk. 03.05.2019.
5. *Par kopīgiem standartiem un procedūrām dalībvalstīs attiecībā uz to trešo valstu valstspiederīgo atgriešanu, kas dalībvalstī uzturas nelikumīgi* (16.12.2008.). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/115/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/Lv/TXT/?uri=CELEX:32008L0115>, sk. 30.04.2019.

6. *Patvēruma likums* (17.12.2015.). LR likums ar groz. līdz 01.06.2017. <https://likumi.lv/ta/id/278986-patveruma-likums>, sk. 29.03.2019.
7. Balode, I., Dambe, A. (11.04.2018.). *Nelikumīga valsts robežas šķērsošana*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/294723-nelikumiga-valsts-robezas-skersosana-2018?fbclid=IwAR27wkAtgvlAfT1IBMfJi3p34fZg45gazO0okZuTfuY5Yy7-lehkoECpJsU>, sk. 02.05.2019.
8. Krastiņš, U., Liholaja, V. (2015). *Krimināllikuma komentāri, pirmā daļa (I-VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu nama aģentūra. 320 lpp.
9. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2008). *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra. 504 lpp.
10. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra. 866 lpp.
11. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2016). *Tiesu prakse krimināllietās par valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu (Krimināllikuma 284.pants) un ES Tiesas judikatūra imigrācijas ierobežošanas jomā*. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas>, sk. 29.03.2019.
12. Schimanski, J. (2006). Crossing and Reading: Notes Towards a Theory and a Method. *Nordlit*,10(1), pp. 41-63.
13. Schimanski, J. (2016). *What is a border figure?* Retrieved 28.03.2019 from <https://bordercult.hypotheses.org/tag/concepts>

Summary

While looking at the concept of a non-legislative crossing of the State border, the author concluded that the Latvian regulatory framework does not provide for an explanation of this concept. The only reference to where the passage of illegal crossing of the State border is sought is the internal regulatory enactments of the State Border Guard and European Union legislation. In writing, the author came to terms of the concept of studying the scientific literature, where Krastina U., Liholaya V., Reed A. - Criminal law. Special part. 'The concept of Article 284 of the Criminal Law is mentioned. In the author's view, this concept should be incorporated into the Criminal Law.

As previously mentioned by the author, until 31 March 2013, criminal liability under Article 284 of the Criminal Law was intended for the intentional illegal crossing of the State border, if it was recommitted within a year, with administrative responsibility for the first illegal crossing (Section 194.1, second paragraph of the Latvian Code of Administrative Violations). The wording of Article 284 of the existing Criminal Law has been revised to a stricter level compared to the proposed text. In the author's view, stricter penalties should continue to be imposed, taking into account, of course, existing rules in the European Union, in cases of illegal State border infringements, thereby reducing the number of such cases. It is also necessary to improve the procedural issues at the time of the examination of this process, such as taking a decision regarding the transfer of a detained third-country national to the accommodation centre for asylum seekers, in order to prevent such situations where, until the hearing of a person's case, the person is fleeing the asylum accommodation centre.

In the analysis of the work, the author considers that it is necessary to consider the time limits for the application of the additional sentence referred to in Article 43 of the Criminal Law. When looking at the regulatory framework of the European Union, it is concluded that the period of application of the “prohibition of entry” supplementary sentence in Article 43 of the Criminal Law does not correspond to the time limit set out in the Return Directive. Therefore, there is a basis for such amendments, which would result in the compliance of the Criminal Law with the regulatory framework of the European Union and in making it possible to make full use of this additional sentence.

PACIENTA IEPRIEKŠ IZTEIKTĀS GRIBAS JĒDZIENS *CONCEPT OF PATIENT'S ADVANCE EXPRESSED WILL*

Dagnija Volodjko

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, volodjko2@inbox.lv, Rēzekne, Latvija,
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr.iur. asociētā profesore

Abstract. *The patient may be found in a situation where he can no longer make decisions because of an accident or illness. It is considered that the decision on treatment admit in the best interests of the patient, but without certain written instructions it is almost impossible. The patient's advance expressed will is the way in which any person can express the exact wishes of treatment for particular situations at a time when patient can't made the decision. There is a need to respect to the principle of self-determination, where the patient has the right to know all the information about his state of health and he can determine in what situations he agrees or prohibits certain medical examinations, treatments or interventions. In Latvia, the idea of the patient's advance expressed will has been not many research and not implemented, so the work gives an insight into the concept and content of the patient's advance expressed will.*

Keywords: *advance expressed will, patient, treatment.*

Pacients var nonākt situācijā, kad vairs nevar pieņemt lēmumus nelaiemes gadījuma vai slimības dēļ. Dzīvības apdraudējuma gadījumā, kad nav iespējama kavēšanās, ārstēšanu var veikt bez personas piekrišanas. Tomēr, ja ir nepieciešama piekrišana un pacients ir rīcībnespējīgs, lēmumu pieņem tuvinieki vai ārstniecības personas. Iespējamās situācijas, kad tuvinieku nav vai arī viņi nav iepazīstināti ar īsto pacienta gribu. Tiek uzskatīts, ka lēmumu par ārstniecību pieņem par labu pacienta interesēm, bet bez konkrētiem rakstiskiem norādījumiem tas ir gandrīz neiespējami. Pacienta iepriekš izteiktā griba ir veids kā jebkura persona var izteikt precīzas ārstēšanās vēlmes konkrētām situācijām, brīdī, kad pati pieņem lēmumu vairs nevar. Ir būtiski ievērot pašnoteikšanās principu, kur pacientam ir tiesības zināt visu informāciju par viņa veselības stāvokli un viņš var noteikt kādās situācijās viņš piekrīt, aizliedz vai atsauc noteiktus medicīniskos izmeklējumus, ārstēšanu vai iejaukšanos.

Pielietotās metodes: semantiskā metode, lai izpētītu pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdzienu un saturu; gramatiskā metode, lai pareizi pielietotu morfoloģijas un sintakses likumu pētnieciskajā darbā; sistēmiskā metode, lai veiktu pacienta iepriekš izteiktās gribas analīzi literatūrā, normatīvajā regulējumā un juridiskās prakses materiālos; analītiskā metode, lai apkopotu informāciju par pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdzienu un veiktu secinājumus; salīdzinošā metode, lai salīdzinātu pacienta iepriekš izteikto gribu dažādās valstīs; teleoloģiskā metode, lai noskaidrotu kāpēc radusies pacienta iepriekš izteiktā griba un kāda nozīme tai ārstniecībā un civiltiesībās.

Pētījuma mērķis ir analizēt pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdzienu, konstatēt pastāvošās problēmas un piedāvāt konkrētus to risinājumus. Pētījuma uzdevumi ir pētīt pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdzienu.

Ārstniecībā konstatējami pacienta gribas izteikuma dalījumi. Pēc pacienta gribas izteikuma izcelšanās rakstura gribas izteikumi iedalāmi:

- 1) sākotnējos, kad pacients pirmo reizi izsaka gribu, piemēram, piekrišana ārstniecībai vai atteikšanos no ārstniecības;
- 2) atvasinātos, kad pacients atceļ vai groza iepriekš pieņemto lēmumu, piemēram, atsakās no ārstniecības (*Mazure, 2014., 223.lpp.*).

Balstoties uz pacienta gribas konstatāciju, pacienta gribas izteikumu var iedalīt divos veidos:

- 1) griba, kas izteikta tieši, dalās vēl sīkāk: pacienta griba konkrētam brīdim; pacienta iepriekš izteikta griba;

2) griba, kas izriet no tiesiska pieņēmuma jeb prezumējamā griba (*Mazure, 2013., 28.lpp.*), piemēram, audu un orgānu transplantācija no miruša cilvēka.

Tātad gribas izteikumu ārstniecībā var izteikt pirmreizēji un atvasināti. Gribu var izteikt tieši vai netieši jeb griba ir prezumējama. Un savukārt tieši izteikta griba var būt šinī brīdī izteikta vai iepriekš izteikta.

Pacientam ir tiesības izteikt gribu iepriekš. Lai šo gribu izteiktu, personai jābūt rīcībspējīgai. Gribas izteikuma brīdī personai nav jābūt par pacientu (*German Civil Code, 1896*). Tas nozīmē, ka nav nepieciešams, lai būtu kādas veselības problēmas. Tātad jebkura persona var izmantot tiesības izteikt gribu iepriekš ārstniecībā. Literatūrā nav definēts pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdziens. Tāpēc jākonstatē pazīmes iepriekš izteiktai gribai:

- 1) griba izteikta tieši no pacienta;
- 2) griba izteikta iepriekš;
- 3) ir konstatējama;
- 4) nav prezumējama;
- 5) neatkarīgi no pacienta klātbūtnes, bet pacients pats nespēj izteikt gribu;
- 6) izbeidzas noteiktos gadījumos (*Mazure, 2014., 239.lpp.*).

Tiek piedāvāts šāds definējums – pacienta iepriekš izteiktā griba ir pacienta griba par ārstniecību, kas izteikta iepriekš, stājas spēkā tās noslēgšanas brīdī, bet tiesisko nozīmi iegūst brīdī, kad rodas nepieciešamība pēc ārstniecības un pacients pats nespēj izteikt gribu. Latvijā likums nosaka, ka izteikt gribu iepriekš var saistībā ar aizliegumu uz ķermeņa, audu un orgānu izmantošanu pēc personas nāves. Šādu ierakstu var veikt Iedzīvotāju reģistrā. Otrs veids kā paust iepriekš izteiktu gribu ir mirušās personas tuvākiem piederīgiem, rakstveidā informējot ārstniecības iestādi par personas dzīves laikā izteikto gribu (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992.*). Tomēr šāds veids pilnībā nevar atspoguļot patieso personas gribu, tā kā pastāv subjektivitātes ietekme uz tuviniekiem. Pacienta laulātais, tuvākais radnieks vai pacienta pilnvarotā persona, pieņemot lēmumu par ārstniecību vai atteikšanos no tās, ievēro pacienta iepriekš izteikto gribu attiecībā uz ārstniecību. Ja pacienta tuvākie radnieki, kuriem ir vienādas tiesības pieņemt lēmumu pacienta vietā, nevar vienoties par piekrišanu ārstniecībai, tad lēmumu par ārstniecību, kura vislabvēlīgāk ietekmētu pacienta veselības stāvokli, pieņem ārsts konsilijā (*Pacientu tiesību likums, 2009.*).

Salīdzinoši jauns veids kā pacients var izteikt gribu ir nākotnes pilnvarojums. Ar nākotnes pilnvarojumu pilnvarotājs uzdod pilnvarniekam pārzināt viņa lietas gadījumā, ja pilnvarotājs veselības traucējumu vai arī citu iemeslu, vai apstākļu dēļ nespēs saprast savas darbības nozīmi un nespēs vadīt savu darbību (*Latvijas Republikas Civillikums, 1937.*). Situācijās, kas saistītas ar lēmumiem par veselības aprūpi, var izraisīt arī konfliktus ģimenes locekļu vidū, vainas izjūtu, ja nezina, ko persona patiešām būtu gribējusi (*Goebel, Crave, 2005, p.7*). Tādejādi pacients var laicīgi pilnvarot personu rīkoties viņa vietā. Taču likums neskaidro kādas lietas pilnvarnieks var veikt, vai tās ir saistītas tikai ar darījumiem, vai iekļauj arī ārstniecības jautājumus.

Amerikā pastāv iepriekšējās gribas direktīvas, ar kurām persona pieņem lēmumus par veselības aprūpi gadījumā, ja nākotnē viņš nespēs pieņemt šos lēmumus. Tie ir juridiski dokumenti, kas dod norādījumus pacienta ģimenes locekļiem, veselības aprūpes sniedzējiem un citiem par aprūpes veidu, kuru pacients vēlētos saņemt, ja vairs nevarēs paziņot par savām vēlmēm, jo ir īslaicīgas vai pastāvīgas traumas vai slimība (*Medicare Interactive, 2018*). Ir divi galvenie iepriekšējās gribas direktīvu veidi - „Dzīves griba” un „Ilgtspējīga pilnvara veselības aprūpei”. Ir arī kombinētie dokumenti, kas apvieno dzīves gribas elementus ar ilgtspējīgas pilnvaras elementus (*The Patients Rights Council, 2019*). Šie dokumenti apvieno pacienta gribu, kas nozīmē - atvēršošāns un neregulējuma plāns; iepriekšēji norādījumi par personas aprūpi, kad pati persona vairs nespēs pieņemt lēmumus; dzīvības uzturēšanas pilnvara (*LZA Terminoloģijas komisija, 2019.*).

Dzīves gribas jēdziens Latvijas tiesību sistēmā vēl nepastāv, bet ieteicams un definējams kā bioloģiskais testaments. Tas ir vienpusējs pēdējās gribas rīkojums, ko kāds dod savas nāves gadījumam par atsevišķām personiskām tiesībām. Šajās tiesībās ietilpst ķermenis, dzīvība, veselība, cieņa un citas tiesības. Var izteikt gan to, ko vēlas, lai tiktu darīts pēc testatora nāves un ko nevēlētos (*Sabatino, 2015, p.8*).

Ilgspējīgs pilnvarojums veselības aprūpei ir dokuments, kurā pacients ieceļ kādu personu, lai pieņemtu lēmumus par veselības aprūpi, ja pacients īslaicīgi vai pastāvīgi nespēs pieņemt šādus lēmumus (*The Patients Rights Council, 2019*). Šāds dokuments ir līdzīgs nākotnes pilnvarojumam, tikai atšķirība ir tajā, ka nākotnes pilnvarojuma definējums ir vispārīgs, nenosakot konkrētas jomas un tiesības, kurās var veikt pilnvarojumus, savukārt ilgspējīgs pilnvarojums veselības aprūpei konkrēti liecina par ārstniecību. Atšķirība starp bioloģisko testamentu un nākotnes pilnvarojumu ir tāda, ka pirmajā gadījumā rīkojums stājas spēkā pēc pacienta nāves, savukārt otrajā gadījumā pilnvarojums darbojas ar brīdi, kad pacients pats nav spējīgs pieņemt lēmumus.

Analizējot visu informāciju tika nonākts pie pacienta iepriekš izteiktās gribas pamatveidiem, kas var dalīties sīkāk: 1) par ārstniecību (metodes, paņēmieni, ārkārtas ārstniecība); 2) par ķermeni (transplantācija); 3) par informāciju (personīga, par pacienta veselības stāvokļa paziņošanu tuviniekiem); 4) par garīgām un emocionālām vajadzībām (religiskā piederība).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pētot literatūru, normatīvos aktus un juridiskās prakses materiālus, tika konstatēts, ka nav definēts pacienta gribas jēdziens. Likumos ir paredzēta pacienta gribas ievērošana, bet šī jēdziena iztulkošana un izpratne var atšķirties, tāpēc nepieciešams papildināt Pacientu tiesību likumu ar pacienta gribas skaidrojumu.

Papildināt Pacientu tiesību likuma 1.pantu ar piekto daļu šādā redakcijā:

(5) Pacienta griba – mutisks vai rakstisks izteikums, ar kuru pacients piekrīt vai nepiekrīt ārstniecībai, vai atsauc to, un nosaka norādījumus attiecībā uz ārstniecības pakalpojumu saņemšanu.

2. Ārstniecībā nav skaidrots pacienta iepriekš izteiktās gribas jēdziens. Attīstoties medicīnai, mainās pacienta gribas izteikšanas veidi. Lai veidotos pareiza izpratne par pacienta iepriekš izteiktās gribas ideju, nepieciešams papildināt Pacientu tiesību likumu ar pacienta iepriekš izteiktās gribas skaidrojumu.

Papildināt Pacientu tiesību likuma 1.pantu ar sesto daļu šādā redakcijā:

(6) Pacienta iepriekš izteiktā griba - pacienta griba par ārstniecību, kas izteikta iepriekš, stājas spēkā tās noslēgšanas brīdī, bet tiesisko nozīmi iegūst brīdī, kad rodas nepieciešamība pēc ārstniecības un pacients pats nespēj izteikt gribu.

Papildināt Pacientu tiesību likumu ar 6.¹panta pirmo daļu šādā redakcijā:

6.¹pants. Pacienta iepriekš izteikta griba

Jebkurai rīcībspējīgai personai ir tiesības izteikt gribu iepriekš.

3. Latvijā pacienta iepriekš izteiktās gribas ideja nav ieviesta, līdz ar to nav pilnīgas izpratnes par šīs idejas saturisko būtību. Veidu iedalījums nepieciešams, lai veidotos izpratne par pacienta iepriekš izteiktās gribas saturu. Analizējot visu informāciju tika nonākts pie pacienta iepriekš izteiktās gribas pamatveidiem.

Papildināt Pacientu tiesību likumu ar 6¹.panta otro daļu šādā redakcijā:

(2) Pacients iepriekš izsaka gribu par:

1.1.ārstniecību;

1.2.ķermeni;

1.3.informāciju;

1.4.garīgām un emocionālām vajadzībām.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *German Civil Code* (18.08.1896). German Federal Law, last amended of 01.10.2013. Retrieved 12.03.2019 from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p6458
2. *Latvijas Republikas Civillikums* (28.01.1937.). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 24.03.2019.
3. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.205. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 24.03.2019.
4. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992.). Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, Nr. 1/2. <https://likumi.lv/doc.php?id=62843>, sk. 24.03.2019.
5. Goebel, K., Crave, M. (2005). Advance Directives for Health Care: Wisconsin Living Will and Poer of Attorney for Health Care. *UW Extension*, vol. 3604. Retrieved 29.05.2019 from <http://learningstore.uwex.edu/Assets/pdfs/B3604.pdf>,
6. LZA Terminoloģijas komisija (2019). *Living Will*. <http://termini.lza.lv/term.php?term=living%20will&list=living%20will&lang=EN>, sk. 24.03.2019.
7. Mazure, L. (08.10.2013.). Pacienta iepriekš izteiktā griba un tās tiesiskās sekas. *Jurista Vārds*, Nr.41(792), 28.-32.lpp.
8. Mazure, L. (2014). *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība*. Rēzekne: Līga Mazure. 350 lpp.
9. Medicare Interactive (2018). *Overview of living wills, health care proxies, advance directives, and powers of attorney*. Retrieved 24.03.2019 from <https://www.medicareinteractive.org/get-answers/planning-for-medicare-and-securing-quality-care/preparing-for-future-health-care-needs/overview-of-living-wills-health-care-proxies-advance-directives-and-powers-of-attorney>
10. Sabatino, C.P. (2015). Top Ten Myths and Facts About Health Care Advance Directives. *Bifocal*, vol. 37 (1), pp. 6-9. Retrieved 24.03.2019 from <https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/bifocal/BIFOCALSept-Oct2015.authcheckdam.pdf>
11. The Patients Rights Council (2019). Advance Directives: Definitions. Retrieved 24.03.2019 from <http://www.patientsrightscouncil.org/site/advance-directives-definitions/>

Summary

The aim of the article is to analyse the concept of the patient's advance expressed will, to identify existing problems and to offer concrete solutions. The objectives of the article are to research the idea of the patient's previously expressed will. The most important element in treatment is the patient's free and informed will. A patient expressing the will in the past, also provides self-determination when can't make decisions. In Latvia, the patient's advance expressed will is not implemented. In Latvia, the future power of attorney does not determine the rights that pass to the trustee. There is a need for a new way for the patient to express his will for treatment in advance.

It has been found that the concept of patient's will is not defined in literature. The author is proposed the following definition: The patient's will is an oral or written statement by which the patient agrees or disagrees with the treatment, and sets out instructions for receiving treatment services.

Also, the concept of the patient's advance expressed will is not defined. The patient's advance expressed will - the patient's will for the treatment, expressed in the past, will come into power at the moment of its conclusion, but the legal significance is gain at the time when there is need for a treatment and the patient is unable to express his will.

THE CONCEPT AND MEANING OF THE QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENCES

ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU KVALIFIKĀCIJAS JĒDZIENS UN NOZĪME

Boris Zykin

Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Pskov State University,
chernosliv60@mail.ru, Pskov, Russia

Abstract. *In this article, the author focuses attention on problematic problems of qualification of administrative crimes. The author also pays attention to the requirement of improvement of methods of qualification of administrative crimes. Article is relevant as the choice of a measure of punishment depends on qualification of administrative crime. The correct qualification does possible release from administrative responsibility, depends on it. Thus, the mistake in qualification of crime can entail the wrong decision on case of administrative crime. Such error noticed by superior court involves change or cancellation of the resolution. The novelty of a subject is explained with the aspect chosen by the author.*

Keywords: *administrative liability, administrative offence, qualification of administrative offence, structure of administrative offence.*

Introduction

Mental logical activity of a law enforcement official (a person who qualifies administrative offence on the way to the solution of an ultimate goal) goes through several stages, the complex of which is called the process of qualification. The qualification process provides a summary of different procedural documents (the order of a police officer, or a judge) which establish the detected compliance of the characteristics of the offence with strictly defined norm, or norms of the Special part of the Russian Federation Code of Administrative Offences. This article is devoted to the analysis of problematic issues of process of qualification of administrative offences.

Main body

The basis of qualification of administrative offences (administrative torts) includes a complex of questions, the answers to which are designed to provide a lawyer – a law enforcement official - with initial knowledge and methodology of application of administrative law to each case of commission of socially harmful and administratively punishable act – the administrative offence - by a guilty person.

The basis of administrative liability is the commission of an act containing all features of the administrative offence provided by the Russian Federation Code of Administrative Offences (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001*), or by the law of a subject of the Russian Federation on administrative offences. It is necessary to establish and precisely specify what administrative and legal prohibition is broken and what structure of administrative offence contains this violation, to bring the guilty person to administrative liability and to define the measure of just punishment. Such objectives are achieved by means of qualification of administrative offences.

“To qualify” administratively punishable offence means to decide under which of the existing rules of administrative law the act on which the case of an administrative offence is initiated and proceedings are conducted; to give it a legal assessment from positions of the Russian Federation Code of Administrative Offences or the law of a subject of the Russian Federation on administrative offenses; to specify most precisely in the relevant procedural document (the protocol on administrative offence, the resolution on the case of administrative

offence, etc.), where exactly, in what article, a part of an article, paragraph and subparagraph, if those in this article are available, this provision is enshrined (*Tikhomirova, 2018, p.36*).

The consequences of incorrect qualification of the act of the case are determined differently at different stages of the proceedings. The plenum of the Supreme Court of Arbitration of the Russian Federation indicated it in the Resolution of 02.06.2004 No.10 "On some issues arising in judicial practice in cases on administrative offences" (Subparagraphs 8 - 9) (*The resolution of the Plenum of the Supreme Court of Arbitration of the Russian Federation, 2004, No. 10*).

If the statement of an administrative body for administrative prosecution or the protocol on administrative offence contain the wrong qualification of committed offence, the court has the right to make a decision on administrative prosecution according to appropriate qualification. At the same time, the offence event specified in the protocol and the evidence should be sufficient for definition of other qualification of illegal act.

Thus, it is possible to draw a preliminary conclusion that the qualification of an administrative offence should be understood as the definition of its legal nature, i.e. its assessment in terms of the law correlated to the Russian Federation Code of Administrative Offences, or the law of a subject of the Russian Federation on administrative offences and the judgment of certain facts of objective reality.

Qualification of an administrative tort by the official of the executive authority, by other subject of an administrative jurisdiction or by the court in which production the case is and by the official who according to the law possesses supervising or control functions over the proceedings in this case of an administrative offence is called legal, or official. It has legal value, the movement and the fate of a case of administrative offence depends on it in many respects.

The qualification of the act, which the parties who protect and defend their legitimate interests in administrative proceedings express, has also the official character. An important role has the legal qualification of administrative offences, which is given by the Supreme judicial authority of the country - the Supreme Court of the Russian Federation, in decisions on the administrative cases, considered in a cassation and supervisory procedure with publication of the position in the official publication - the Bulletin of the Supreme Court of the Russian Federation. Without being a source of case law, which does not exist in Russia, and without having the nature of obligation of lower courts, such publications are of great importance for the correct and uniform application of the legislation on administrative offences in the most difficult cases (*The Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation, 2018, No. 28; The Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation, 2017, No. 46*).

Qualification of administrative offences which is offered in scientific and educational literature by experts in the field of administrative law - both scientists - theorists, and practicians, is called doctrinal. It has no legal significance in a particular case.

Written conclusions of legal experts, who are sometimes submitted by the parties to the court in support of their position on the qualification of an administrative offence in the most complex cases (when, in particular, in connection with the blanket disposition of the legal norm, some knowledge in the field of not only administrative law, but also, for example, financial, business or environmental law is required) have no legal value and do not generate any legal relations. Such conclusions are the result of confidential consultation of one lawyer with another; it is incorrect to refer to it in the proceedings on an administrative offence, since legal expertise in the proceedings on an administrative offence is impossible.

Conclusions and suggestions

Thus, it is possible to draw a conclusion that the qualification of an administrative offence should be understood as the definition of its legal nature, i.e. its assessment in terms of the law correlated to the Russian Federation Code of Administrative Offences, or the law of a subject of the Russian Federation on administrative offences and the judgment of certain facts of objective reality. Qualification of an administrative offence in a particular case is essential for the solution of this case. The choice of a measure of punishment concerning the prosecuted person and the possibility of release from administrative responsibility depends on it. Thus, the error in qualification of the act leads to the wrong judgment on the case of administrative offence. Such error noticed by superior court leads to a change or cancellation of the judgment.

The full responsibility for the legal qualification of an administrative tort, as well as for the other issues on the case of an administrative offence, is solely borne by the one who has the case in production at the moment.

Bibliography

1. *The Russian Federation Code of Administrative Offences* (30.12.2001). Federal Law No. 195-FL, in an edition of March 6, 2019. Retrieved March 18, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>
2. The resolution of the Plenum of the Supreme Court of Arbitration of the Russian Federation of 02.06.2004 No. 10 (ed. by 21.12.2017) "On some issues arising in judicial practice during the consideration of cases about administrative offences". *Vestnik VAS RF*, 8.2004.
3. The Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation of June 2, 2018 No. 28 "On some issues arising in the courts when considering administrative cases and cases of administrative offences related to the application of legislation on public events". *Rossiyskaya gazeta*, 145.2018.
4. The Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation of November 28, 2017 No. 46 "On some issues arising during the consideration of cases by judges on bringing to administrative liability under article 19.29 of the Russian Federation Code of Administrative Offences". *Rossiyskaya gazeta*, 277.2017.
5. Tikhomirova, L.A. (2018). *Features of the implementation of certain provisions of the Russian Federation Code of Administrative Offences and some problems of law enforcement*. Moscow: Consultant Plus. 36 p.

Kopsavilkums

Raksts veltīts administratīvo pārkāpumu kvalifikācijai. Rakstā autors pievēršas administratīvo pārkāpumu kvalifikācijas problemātiskajiem jautājumiem un vērš uzmanību uz nepieciešamību pilnveidot administratīvo pārkāpumu kvalifikācijas metodes.

Autors secina, ka administratīvā pārkāpuma kvalifikācija jāsaprot kā tā juridiskā rakstura definīcija, t.i. tā vērtējums no likuma viedokļa, pielīdzināms Krievijas Federācijas Administratīvo pārkāpumu kodeksam vai likuma subjektam Par Krievijas Federācijas administratīvajiem pārkāpumiem, spriedumam par noteiktiem objektīvās realitātes faktiem.

Darbā ir pamatots, ka administratīvā pārkāpuma kvalifikācijai konkrētā gadījumā ir izšķiroša nozīme lietas izšķiršanā pēc būtības. No tās ir atkarīgs izvēlētais soda mērs attiecībā uz personu, kas saukta pie atbildības, vai iespējas atbrīvot no administratīvās atbildības. Tādējādi kļūda kvalificējot aktu, nozīmē kļūdaina lēmuma pieņemšanu administratīvā pārkāpuma gadījumā. Šāda kļūda, ko atklājusi augstāka tiesa, nozīmē lēmuma mainīšanu vai atcelšanu.

FEATURES OF QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN WHICH STRUCTURES THERE ARE INSTRUCTIONS FOR TERMS OF COMMISSION OF ILLEGAL ACT

ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU KVALIFIKĀCIJAS IEZĪMES STRUKTŪRĀS, KURĀS IR NORĀDĪJUMI PAR NELIKUMĪGA AKTA KOMISIJAS NOTEIKUMIEM

Elena Zykina

Candidate of Law Sciences, Associate Professor of Pskov State University,
chernosliv60@mail.ru, Pskov, Russia

Abstract. *In the article, the author focuses on the problematic issues of determining the end of administrative offenses, in which the circumstances of time (deadlines) play a role for proper qualification. The author draws attention to the need to improve the composition of administrative offenses, containing an indication of a certain period. The topic of the article is relevant, as there are discussions about the structure of elements of administrative offenses depending on the time of expiration of the term specified in the law, as well as establishing the end of administrative offenses that contain an indication of a certain period. The novelty of the article lies in the analysis of controversial issues of determining the moment of termination of an administrative offense, in which the circumstances of time play a role for proper qualification.*

Keywords: *administrative liability, administrative offence, structure of administrative offence, temporary terms of commission of illegal act.*

Introduction

The establishment of time frames for an illegal act in administrative and tort law is directly related to the stages of commission, the prescription of administrative prosecution, etc. In the theory of law, there are discussions about the construction of administrative offences depending on the end of the act, as well as the establishment of the end of the act in administrative offences, which contain an indication of a certain period. The article is devoted to the analysis of controversial issues of determining the end point in the compositions of administrative offences in which the circumstances of the time play a role for the correct qualification.

Main body

In the theory of administrative law, much attention is paid to the construction of administrative offences, its elements and features. The structure of administrative offence (administrative tort) is one of the basic categories of administrative and tort law. In scientific literature, there are two grounds for administrative liability – the law as a regulatory basis, and the offence as the actual basis. Within the meaning of the Russian Federation Code of Administrative Offences (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001*) the basis of administrative liability is the commission of an administrative offence, i.e. an act containing all the evidence of the offence provided for by the Russian Federation Code of Administrative Offences. However, the legislation does not contain the concept of the administrative offence and its features.

The legislator uses optional features, such as timing, when designing only individual formulations in addition to the main features, to highlight the specific properties of a particular tort. The absence of an optional feature does not exclude liability for the act, if there are basic features. However, their presence obliges the law enforcement officer to consider it, i.e. to include it in the subject of the proof.

In the Russian Federation Code of Administrative Offences time circumstances, acting as a mandatory feature of the offence, are present in a number of norms: Articles 5.1., 5.3., 5.5.,

5.13., 5.15., 5.17., 5.21., 5.25., 5.28., 5.29., 5.36., 5.50., 5.56., 5.63., 5.63.1., 5.64., 5.67., 6.32., 7.23.2., 7.29., 7.29.3., 7.30., 7.31.1., 7.32., 7.32.1., 7.32.3., 7.32.4., 7.32.5., 7.34., 8.8., 8.26., 8.37., 8.41., 9.5., 9.5.2., 9.15., 15.5., 15.25. of the Russian Federation Code of Administrative Offences and many others.

In these structures of offences, the administrative and tort law solves the following problems:

- 1) establishes guarantees of observance of certain rules established by the norms of various branches of law, encouraging their compliance by indicating to the administrative offences of the Russian Federation Code of Administrative Offences for a specified period, acting as the border of an illegal conduct (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001, art. 8.37*);
- 2) limits legal relationship to time frames, beyond which the damage to the public relations, protected by Law, is caused (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001, art. 8.41*);
- 3) attaches special legal importance to certain time stages (periods), increasing (reducing) the degree of social harmfulness of acts (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001, art. 20.5*);
- 4) establishes the duration of the phenomena as one of criteria of an assessment of the caused harm (duration of loss of health) (*The Russian Federation Code of Administrative Offences, 2001, art. 11.5*).

The fact, that a complex research of these features in the administrative and tort law was not carried out, leads to contradictions in the establishment of their role and importance. In particular, such issues are the establishment of the end of administrative offence in those structures where there is an indication of the circumstances of time. The solution to this issue in theory and in practice causes difficulties. This happens due to the diversity and complexity of normative legal acts regulating the relevant relations in which certain time frames are established.

For example, one of qualification cases in the presence of circumstances of time represents the structure provided for by Article 5.50. of the Russian Federation Code of Administrative Offences on “Violation of the rules of transfer of funds contributed to the electoral Fund, the referendum Fund”. First, in the disposition of this article it is directly indicated on the non-return of donations (or of their part) listed in the electoral Fund, the referendum Fund with violation of the requirements of the legislation on elections and referendums, to the donor within the period established by the legislation on elections and referendums, and on the non-transfer of the donations from anonymous donors within the period specified in the appropriate budgets.

Secondly, the relatively small amount of legal norms regulating these legal relations also contributes to the establishment of a time period of legal significance. According to the Federal Law of the Russian Federation of 22.02.2014 No. 20-FL "On elections of deputies of the State Duma of Federal Assembly of the Russian Federation" (*On elections of deputies of the State Duma of Federal Assembly of the Russian Federation, 2014*), a political party, its regional office, or a candidate has the right to return to the donor any donation in an election fund, except for the donation brought by the anonymous donor. If a voluntary donation to the electoral Fund is made by a citizen or a legal entity that does not have the right to make such a donation, or the donation is made in violation of the requirements, or the donation is made in an amount exceeding the maximum amount of such donation, the political party, its regional office, or a candidate must return it to the donor in full or that part of it, which exceeds the established maximum of donation amount (less postage costs), no later than 10 days from the date of receipt of the donation to the relevant special electoral account, indicating the reason for the return.

Thus, the offence is considered ended from the moment of the expiry of the prescribed period of the return to the donor of donations (or of their part) listed in electoral Fund, referendum Fund in violation of the requirements of the legislation on elections and referendums in established by the legislation on elections and referenda period, the non-transfer of the donations from anonymous donors within the period specified in the appropriate budgets.

Let's consider another example. Part 2 of Article 15.25 of the Russian Federation Code of Administrative Offences establishes administrative liability for the submission by a resident to the tax authority in violation of the deadline and (or) not in the prescribed form of notification of opening (closing) of an account (or deposit) or changing of account details (or deposit details) in a bank located outside the territory of the Russian Federation. In this case, the terms are established in Part 2 of Article 12 of the Federal Law of the Russian Federation of 10.12.2003 No. 173-FL "On currency regulation and currency control" (*On currency regulation and currency control, 2003*), according to which residents according to their registration are obliged to notify tax authorities on opening (closing) of accounts (deposits) and on change of details of accounts (deposits) specified in the first part of the present article no later than one month from the date of respectively opening (closing) or change of details of such accounts (deposits) in the banks located outside the territory of the Russian Federation in the form approved by Federal executive authority, authorized for control and supervision in the field of taxes and fees.

In our opinion, increase of liability of participants of currency legal relations will be promoted by the indication in disposition of the article of the Russian Federation Code of Administrative Offences on such circumstances of time in this structure as the term established by the currency legislation. This instruction focuses attention to the need of timely execution of duty.

Thus, it is necessary to recognize the considered offence ended from the moment of the expiration of one month from the date of opening (closing) or change of details of such accounts (deposits) in the banks located outside the territory of the Russian Federation.

The task of determining the end of illegal acts in the tax sphere seems to be more difficult, despite the fact that the procedure for paying taxes is regulated by the Tax code of the Russian Federation (*Tax Code of the Russian Federation: part two, 2000*), which establishes strict periods in which the relevant tax should be paid.

Article 15.5. of the Russian Federation Code of Administrative Offences provide administrative liability for violation of terms of submission of the tax declaration (calculation of insurance premiums). The main point of view in the Law is the recognition of tax evasion as completed on the basis of the deadline for payment of taxes and fees established by tax legislation. At the same time, there are other approaches.

The existence of disagreements is explained by the possibility established in the tax legislation to include changes in the Declaration even after the deadline for submission of the Declaration and after the deadline for payment of tax. Thus, if the amended tax return is submitted to the tax authority after the deadline for filing the tax return and after the deadline for payment of tax, the taxpayer is exempted from liability in the following cases:

- 1) submissions of the specified tax declaration until the moment when the taxpayer learned about the discovery by the tax authority of non-reflection or incompleteness of the reflection of information in the tax return, as well as errors leading to an understatement of the amount of tax payable, or the appointment of an on-site tax audit for this tax period, provided that prior to submission of the specified tax declaration he paid the missing amount of tax and the corresponding penalties;
- 2) submissions of the specified tax declaration after an on-site tax audit for the relevant tax period, by results of which non-reflection or incompleteness of reflection of data in the tax declaration and also the errors leading to understating to the subject payment of the

amount of tax (Part 4 of Article 81 of the Tax Code of the Russian Federation) were not found.

From our point of view, based on the fact that in accordance with the provisions of tax legislation, the deadline for submission of the Tax Declaration and the deadline for payment of the tax (fee) may not coincide, the actual non-payment of taxes (fees) within the period established by tax legislation should be considered as the end of the administrative offence provided for by Article 15.5. of the Russian Federation Code of Administrative Offences.

Besides, if the taxpayer for the purpose of tax evasion has not submitted a tax return (or has included deliberately false information), but before the expiration of the tax payment period has paid the amounts in full form, then his actions do not constitute a crime.

Conclusions and suggestions

The general conclusion when considering the issue of the moment of the end of illegal act with specified terms is the expiration of the deadline established by the legislation governing the specific sphere of legal relations. In our opinion, increase of liability of participants of currency legal relations will be promoted by the indication in disposition of the article of the Russian Federation Code of Administrative Offences on such circumstances of time in this structure as the term established by the currency legislation. This instruction focuses attention to the need of timely execution of duty. From our point of view, based on the fact that in accordance with the provisions of tax legislation, the deadline for submission of the Tax Declaration and the deadline for payment of the tax (fee) may not coincide, the actual non-payment of taxes (fees) within the period established by tax legislation should be considered as the end of the administrative offence provided for by Article 15.5. of the Russian Federation Code of Administrative Offences. Besides, if the taxpayer for the purpose of tax evasion has not submitted a tax return (or has included deliberately false information), but before the expiration of the tax payment period has paid the amounts in full form, then his actions do not constitute a crime.

Bibliography

1. *On currency regulation and currency control* (10.12.2003). Federal Law No. 173-FL, in the edition of December 25, 2018. Retrieved February 24, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>
2. *On elections of deputies of the State Duma of Federal Assembly of the Russian Federation* (22.02.2014). Federal Law No. 20-FL, in the edition of December 27, 2018. Retrieved February 24, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>
3. *Tax Code of the Russian Federation: part one* (31.07.1998). Federal Law No. 146-FL, in the edition of December 27, 2018. Retrieved February 24, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>
4. *Tax Code of the Russian Federation: part two* (05.08.2000). Federal Law No. 117-FL, in the edition of December 25, 2018. Retrieved February 24, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>
5. *The Russian Federation Code of Administrative Offences* (30.12.2001). Federal Law No. 195-FL, in an edition of March 6, 2019. Retrieved March 18, 2019 from <http://pravo.gov.ru/>

Kopsavilkums

Rakstā autore pievēršas problemātiskiem jautājumiem par administratīvo pārkāpumu beigu momenta noteikšanu, kuros laika momenta noteikšana ietekmē pareizas kvalifikācijas piemērošanu. Autore vērs uzmanību uz nepieciešamību uzlabot administratīvo pārkāpumu sastāvu, kuri satur norādi uz noteiktu laika periodu.

Autores veiktā analīze parāda, ka likumdevējs, papildus galvenajām iezīmēm, izmanto izvēles iespējas, piemēram, termiņus, veidojot tikai atsevišķas kompozīcijas, lai izceltu konkrētā delikta īpašās īpašības. Izvēles pazīmes neesamība neizslēdz atbildību par savu rīcību,

ja ir pamata pazīmes. Tomēr to esamība liek likuma izpildītājiem to ņemt vērā, tas ir, iekļaut to pierādījumu priekšmetā.

Netika veikts visaptverošs šo pazīmju pētījums administratīvajā pārkāpumu likumā, kas rada pretrunas, nosakot to lomu un nozīmi. Jo īpaši šādi jautājumi ir administratīvā pārkāpuma izbeigšanas brīža noteikšana tajās kompozīcijās, kur ir norāde uz attiecīgiem laika periodiem. Šī jautājuma risinājums teorētiski un praksē rada grūtības. Tas ir saistīts ar normatīvo tiesību aktu daudzveidību un sarežģītību, kas regulē attiecīgas attiecības, kurās ir noteikti tie vai citi laika periodi.

Lai novērstu šo problēmu, rakstā tiek pamatota tēze, ka, apsverot jautājumu par prettiesiskas darbības izbeigšanas brīdi, kurā ietverti termiņi, ir pamatota termiņa izbeigšanās, kas noteikta tiesību aktos, kuri regulē konkrēto tiesisko attiecību jomu.

SIGNIFICANCE AND PECULIARITIES OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

LIETUVAS RESPUBLIKAS KONSTITUCIJAS NOŽĪMĪGUMS UN RAKSTURĪGĀS ĪPAŠĪBAS

Aleksandr Žemčugov

Utena University of Applied Sciences, sannciokk@gmail.com, Utena, Lithuania

Scientific supervisor: Daiva Petrėnaitė Mg. Associate Professor

Abstract. *The meaning of the Constitution is significant in our society life given it is the supreme law of the country, regulating the most important relations between the Human Being, the Society and the State. This can be define as an agreement of the society, coordinating different interests. Therefore, in the article, the significance of the Constitution of the Republic of Lithuania as well as its peculiarities are analysed. The peculiarities of the Constitution revealed through its mandatory nature for all the entities of the legal relationship, through its stability, the supreme legal power, consistency, consolidation of the fundamental values, etc.*

Keywords: *the Constitution of the Republic of Lithuania, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the states.*

Introduction

The Constitution of the Republic of Lithuania is the supreme law of the country and the main legislative act. The Constitution came into force after 1992 with consent of 56.7 percent of the Lithuanian citizens, entered into the electoral rolls. The Constitution creates a stable State framework and has special adoption, modification and cancellation procedures. All the provisions of the Constitution shall be interpreted, considering the principle of the primacy of the Constitution, as any legislation act may not object the Constitution as well as nobody may breach it, and the Constitutional order must be protected. It governs the relationship between the powers and identifies its organization and form; therefore, it is obligatory for all the participants of the legal relationship. The significance of the Constitution is evident by the fact that the officers of the Republic of Lithuania, while declaring the oath, are holding the hand on it. Therefore, the author of the article is seeking to reveal the concept of the Constitution, the significance of the Constitution of the Republic of Lithuania in the Society life and most important features and peculiarities of the Constitution in the article.

In the article has been used the following research methods: analysis of the legislation acts, the comparative, descriptive, generalization (aggregation) methods.

Research objective is to describe the significance and peculiarities of the Constitution of the Republic of Lithuania.

Research period from 2018 to 2019 (I don't understand it, sorry)

1. Concept of the Constitution

The Constitution is a coherent and directly applicable act. Everyone may defend his rights by invoking the Constitution (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*). The Constitution is an act of legal rules, which being in force are obligatory for all State institutions, officials, natural and legal persons, given each person can defend his/her rights on the basis of the Constitution. In the scientific literature, the Lithuanian term *konstitucija* is derived from Latin words: *constitutio* (English: order; system; arrangement), *constituo* (English: to identify; to set up; to establish; to define; to consolidate) (*Birmontienė et al., 2012, p.23*). The nature of this Latin title gives a hint of the original meaning of the word. The term *constitution* itself has already been known in the ancient Roman times. However, the concept of the constitution, as a power restricting superior law, is consolidated only in the era of constitutionalism, which beginning is marked by the 17th century constitutional ideas, the constitutional movement and

the first written constitution. The first written constitution, in force until now, is the constitution of the United States of America, which was adopted in 1787. The first constitutions in Europe were issued after 4 years by the Polish and Lithuanian state as well as in France. The first written constitutions expressed their aspirations for the democratic forces of the era, consolidated the ideas of the sovereignty of the nation, the division and balance of the powers, and the protection of the citizens' rights. The democratic constitutions currently in force are based on the unquestionable principle that a civil nation is the sole sovereign in the state and the constitution is the supreme legislative act. In the preamble of the 1992 Constitution of the Republic of Lithuania, it is declared that its source is the Nation. In other provisions of the Constitution, it is stated that the Nation is creating the Lithuanian state, and sovereignty belongs to the Nation (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*). Nobody can constrain or restrict the sovereignty of the Nation, assume entire Nation sovereign powers.

In the law science, the term *constitution* is used in a dual significance: the constitution in the formal meaning (a legal constitution) and the constitution in the substantive meaning (a factual, tangible constitution). A formal constitution is usually defined as a basic and fundamental legislative act of the state law having the supreme legal power, since the Constitution establishes the foundations of the organization and the functioning of the State power, defines the relationship between a person and a state. This act is adopted and modified by a special procedure. The Constitution in the substantive meaning is perceived as a real State government organization, the actual status of a person in a State, in other words, social relationship, formed actually, may not coincide with the formal constitution. The Constitution reflects a certain contract of the Society, i.e. a democratically assumed agreement and a commitment of all citizens of the Republic of Lithuania to comply with the regulations, specified therein. The Constitution, as an act of superior legal power and a contract of society, is based on universal values: sovereignty belonging to the Nation, democracy, recognition and respect of human rights and freedoms, respect for the law and the rule of law, the restriction of authority powers, the duty of the authorities to serve people and the responsibility for the society, citizenship, justice, the pursuit of an open, equitable, and coherent civil society and the rule of law, etc. In the Constitution, the fundamentals of the Human Being and the State relations, the formation and functioning of the public authorities, the nation's economy, local self-government, other most important public and state life relations are specified. Having adopted the Constitution, the civil people constructed a solid foundation of the common life of themselves as a State community. Since the Constitution is the supreme law, it defines the guidelines for the entire legal system as the entire legal system is established on the basis of the Constitution.

One of the most important duties of a democratic State, based on law and justice, is to respect, protect and safeguard the values, including human rights and freedoms, which are based on the Constitution itself, adopted by the Nation; which real consolidation, defense and protection is the *raison d'être* of the State itself; otherwise, the State could not be regarded as a great common society virtueu (*Konstitucinio Teismo, 22.07.1994, Nr.18/94; Konstitucinio Teismo, 25.05.2004, 24/04; Konstitucinio Teismo, 19.08.2006, 23/04*).

Examining the formal doctrine of the Constitutional Court, it is noticeable that it reflects all the most important aspects of the concept of the Constitution. Their entirety reveals the essence of the Constitution:

- 1) the Nation is the only source of the Constitution;
- 2) a referendum is a democratic method of the adoption of the Constitution by voting of the entire Nation;
- 3) the Constitution is the supreme law (any other legislation act is equivalent to it by the legal power);

- 4) the Constitution is the Society contract, the regulatory framework of the State community common life;
- 5) the Constitution is the commitment of the Civil Nation to live according to the framework regulations, enshrined in the Constitution, and to obey to them;
- 6) the Constitution is a long-term commitment, binding the present and the future generations;
- 7) the obligation to follow the Constitution and to obey it is not an end in itself given it will guarantee the legitimacy of the authority, the legitimacy of its decisions, human rights and freedoms, and harmony in the Society;
- 8) the Constitution is based on the universal unquestionable values;
- 9) the Constitution specifies the framework of the most significant relations of the Society and the State life;
- 10) the Constitution consolidates the State as a common great virtue of the entire Society;
- 11) the Constitution is the nucleus of the legal system (it directs the entire legal system, the legal framework is being developed on its basis);
- 12) one of the most important duties of a democratic state is to respect, defend and safeguard values, on which the Constitution is based.

2. Significance of the Constitution of the Republic of Lithuania

Given the Constitution is an integral and directly applicable acts (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*), and there is no law or other act in force, contrary to the Constitution (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*) it has a relatively important significance in every citizen's of the Republic of Lithuania, in every resident's of Lithuania or another person's, who has arrived in Lithuania, personal life. The supreme principle and significance of the Constitution is the fact that it is not the Government's act but the Nation's act. The Constitution is a social agreement, harmonizing the interests of various elements of the Society, of various social backgrounds and groups. In order to ensure public peace, there is a demand to set clear legal boundaries for the social political public processes. The Constitution does not mean harmony in general, but cohesion, following certain regulations, identified by the Constitution. In a democratic society, decisions are taken in accordance with a majority principle, however, seeking not to infringe the rights of the minority by the above decisions. The Constitution is also a legislation act, safeguarding from arbitrariness of the majority, ensuring the security of all Society members. The Constitution recognizes the inalienable human rights to life, liberty, property, etc. This is of greatly significance for the Society, which shall respect the above mentioned rights equally. The Constitution consolidates the State as the common good of the Society, as a procedure of coexistence.

In the Constitution of the Republic of Lithuania there are fourteen chapters, the first of which do regulate the relationship between the people and the State, interrelations ("The Human Being and the State", "Society and the State", "The National Economy and Labor"), rights and freedoms. The above regulations are extremely necessary, willing to become honest and civilized citizens as well as protecting human rights, specifying the boundaries of the private and public life, aliens' stay in Lithuania, protecting rights of the national minorities.

This Constitution came into force after the referendum, held in 1992, with the consent of 56.7 percent of the Lithuanian citizens, entered into the electoral rolls. The Constitution, adopted by the referendum is the act of the supreme legal power, by means of which the Lithuanian Nation has established own normative foundation of common life as a State community and a civil Nation and has consolidated the state as a common good for society as a whole. The principle of integrity of the Constitution assumes the fact that at the junction of the values, protected by the Constitution, solutions shall be found, ensuring that none of these values will be denied or restricted in an unjustified way (*Konstitucinio Teismo, 16.03.1999*,

Nr.7/98). The Constitution has a key role to play in a democratic rule of law; therefore, the first objective of all legal entities is to follow the constitutional rules and principles. Judicial protection is established to ensure constitutional rights. Paragraph 2 of Article 6 of the Constitution of the Republic of Lithuania stipulates that everyone shall defend the rights with reference to the Constitution. This provision implies that any legal entity, entitled to the constitutional rights, defending them, shall directly refer to the Constitution, given the defense of the above rights shall not be restricted by any additional legal regulation (*Birmontienė et al., 2012, p.255*).

The fact that the Constitution is essential also means that officials of the Republic of Lithuania, before taking up their duties, take an oath, placing their hand on the Constitution.

3. Peculiarities of the Constitution

The most significant legal peculiarities of the Republic of Lithuania are as follows:

- 1) the Constitution as the normative framework of the State community's common life and the most important source of national law;
- 2) primacy of the Constitution;
- 3) the Constitution - gap-free law;
- 4) stability of the Constitution;
- 5) integrity and direct application of the Constitution.

The Constitution legitimizes the basic provisions of legal regulation and forms the basis for legislation (*Konstitucinio Teismo, 29.05.1997, Nr.3/97*). The Constitution for the legal system of Lithuania serves as a nucleus, in which the aims and subject matters of the most important legal regulation areas are specified; all the above areas are influenced by the effects of the Constitution. Another important peculiarity of the Constitution is its primacy, the supreme legal power of the constitutional rules. The primacy of the Constitution of the Republic of Lithuania determines a special place in the legal system. It has a significant impact on all areas of legal regulation, on legal regulation methods and the application of law. The fundamental requirement of a democratic rule of law is the principle of the Constitution primacy, which is enshrined in Paragraph 1 of Article 7 of the Constitution, which stipulates that “any law or other act that contradicts the Constitution shall be invalid” (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*). This principle is also enshrined in Paragraph 2 of Article 5 of the Constitution, which stipulates that “the scope of power shall be limited by the Constitution” (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*) and Article 6 provides that “the Constitution is an integral and directly applicable act” and that “every human being shall defend his/her rights with the reference to the Constitution” (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*). All provisions of the Constitution should be interpreted, referring to the principle of the primacy of the Constitution. According to the Lithuanian Constitutional Court, “the rules and principles of the Constitution cannot be interpreted in accordance with acts, adopted by the legislator and other legislative entities, as this would deny the primacy of the Constitution in the legal system” (*Konstitucinio Teismo, 12.07.2001, Nr. 13/2000-14/2000-20/2000-21/2000-22/2000-25/2000-31/2000-35/2000-39/2000-8/01-31/01; Konstitucinio Teismo, 01.07.2004, Nr.04/04; Konstitucinio Teismo, 10.02.2005, Nr.04/04*).

The Constitutional Court resolutions, dated 24 December 2002, 29 October 2003, 5 March 2004, 20 March 2007, and the judgment of 20 November 2009 reveal that the principle of primacy of the Constitution means the following:

- 1) the Constitution takes an exceptional, i.e. the highest position in the hierarchy of the legislation;
- 2) no legislative act shall object the Constitution;
- 3) nobody is allowed to breach the Constitution;
- 4) the Constitutional order must be protected;

- 5) the Constitution itself establishes a mechanism, empowering the identification, whether the legislation acts (parts thereof) are in conformity with the Constitution;
- 6) the principle of the primacy of the Constitution, enshrined in the Constitution, is inseparably linked with the constitutional principle of the rule of law, under which the entire Lithuanian legal system and the Constitution itself are based on;
- 7) a breach of the primacy principle of the Constitution would mean violation of the constitutional principle of the rule of law.

The principle of the primacy of the Constitution, enshrined in the Constitution, is inseparably linked with the constitutional principle of the rule of law as a universal constitutional principle, on which the whole Lithuanian legal system and the Constitution itself are based on. The principle of the primacy of the Constitution implies the duty of the legislator, other legislative entities to carry out a review of legislative acts, issued before the entry into force of the Constitution in accordance with the rules and principles of the Constitution, to ensure the review of legislative acts considering the same relationship (*Birmontienė et al., 2012, p.251*).

One of the most important features of the Constitution is its stability, which is very valuable. The Constitution must not be altered if it is not legally required. This is certified by more complex and more difficult procedure for making amendments of the Constitution compared with constitutional and ordinary laws. "The stability of the Constitution is one of the preconditions to ensure the implementation of the state continuity, respect for the constitutional order and the law, in the Constitution declared nation's aspirations, by which the Constitution itself is grounded" (*Birmontienė et al., 2012, p.252*).

One of the conditions that ensures the stability of the Constitution is the stability of its text. The nature of the Constitution and the idea of the constitutionality presuppose that no gaps might occur and there are no gaps, neither internal contradictions in the Constitution (*Birmontienė et al., 2012, p.252*). The meaning of the Constitution as the most stable legislative act would also be ignored if the intervention in its legislation act was executed every time when any legally regulated public relations (e.g., when technological potential of some certain kind activity is being developed in the way that could and could not be predicted at a time, when the text of the Constitution was still under the establishment process) had been modified. Undoubtedly, the stability of the Constitution does not deny the dynamism of the legal regulation. It is optimal when the stability of the Constitution is combined with the dynamism of Constitutional Law.

Among the constitutional regulation features, the integrity and direct applicability of the Constitution are present. In this article it has already been mentioned that, "The Constitution shall be an integral and directly applicable act. Everyone may defend his rights by invoking the Constitution" (*The Constitution of the Republic of Lithuania, 1992*). The integrity of the Constitution is an essential feature of the constitutional regulation. The Constitutional Court has ruled several times that:

- 1) all provisions of the Constitution are interrelated and compose one coherent framework;
- 2) there is a balance among the values, enshrined in the Constitution;
- 3) none of the provisions of the Constitution can be interpreted in a way to distort or deny the content of any other provision of the Constitution, as this would distort the essence of the entire constitutional legal regulation, the balance of the constitutional values would be violated (*Konstitucinio Teismo, 15.04.2004, Nr. 17/04*).

First of all, the integrity of the Constitution means that constitutional provisions are interrelated not only formally, according to the layout order of the rules of the Constitution, but also according to their contents. Both the preamble of the Constitution and its sections together with the articles constitute a meaningful whole of the Constitution. In particular, the significance of the Constitution, as a coherent and directly applicable act, meaning is evident

when the constitutional provisions on human rights and freedoms are evaluated. In its acts, the Constitutional Court has stated that it is namely given the Constitution is an integral and directly applicable act, consisting various provisions - both constitutional rules and constitutional principles, among which there can be no and there is no opposition and which form a harmonious system, because the constitutional principles are derived from a whole of the constitutional legal regulation, expressing the spirit of the Constitution; from the significance of Constitution as an act, consolidating and protecting a system of values of the most important state community - civil Nation, as well as influencing the entire legal system; as well as the fact that the letter of the Constitution cannot be interpreted or applied in such a way as to deny the spirit of the Constitution; the Constitution cannot be interpreted only literally, using only the linguistic (verbal) method; interpreting the Constitution, it is necessary to apply various methods of interpretation of the law: systemic, general principles of law, logical, teleological, intentions of the legislator, precedents, historical comparative, etc.; only to realize its purpose as a Society contract and an act of the highest legal power, to ensure that there will be no deviation from the meaning of the Constitution, that the spirit of the Constitution will not be denied and that the values by which the Nation grounds own adopted Constitution will be enshrined in life; its own constitution; the interpretation of all the provisions of the Constitution in the context of the constitutional principle of the rule of law is a prerequisite for the comprehensive interpretation of the Constitution (Constitutional Court resolutions of 25 May 2004, 13 December, 2004), (*Konstitucinio Teismo*, 24.09.2009, Nr. 16/2009).

The principle of integrity of the Constitution implies also that under the lever of the values, protected by the Constitution, judgements, ensuring that none of these values will be denied or restricted unreasonably, must be found (*Konstitucinio Teismo*, 16.03.1999, Nr. 7/98).

The principle of direct application of the Constitution implies that the Constitution of the Republic of Lithuania is not a political declaration, but an act of rules of law, the rules of which are valid and binding:

- 1) for all the state institutions;
- 2) for officials;
- 3) for natural and legal persons.

Under constitutional provisions, it is possible to protect own rights that constitutional requirements must be respected in all cases. Otherwise, the Constitution would not be able to fulfil its own role as the supreme State law, as the most important source of national law. The direct application of the Constitution is a feature of modern constitutional democracy, its recognition as a fundamental source of law regarding its normality.

The Constitutional Court, interpreting the principle of integrity and direct application of the Constitution, stated that: "The legislator's discretion to legislate, including those regulating the procedure for the application of the provisions of the Constitution, restricts Constitution; the legislator must respect the rules and principles of the Constitution. Thus, under the Constitution, the legislator does not have the right to establish any legal regulation, restricting or denying the possibility of direct application of the Constitution" (*Konstitucinio Teismo*, 24.12.2002, Nr.49/2000).

The direct application of the Constitution is one of the methods of influence of the Constitution by consolidating specific legal relations, by safeguarding constitutional rights and freedoms. It should also be noted that the direct application of the Constitution does not deny the legal regulation of the majority of social relations by laws and other legislative acts.

The Constitution, as an act of superior legal power and a society contract, is based on the following universal, unquestionable values:

- 1) dependence of the sovereignty to the Nation;
- 2) democracy;
- 3) recognition of human rights and freedoms as well as their respect;

- 4) respect for law and the rule of law, restriction of the authority powers;
- 5) duty of governmental institutions;
- 6) to serve for people and the responsibility for the Society;
- 7) citizenship;
- 8) justice;
- 9) by aspiration of the open, just and cohesive civil Society and the rule of law.

Conclusions

1. The Constitution is understood as a legislative act, possessing the supreme power, establishing the most important regulations of life in the State. In a democratic rule of law, the Constitution plays an essential role; therefore, the first objective of all legal entities is to comply with the constitutional rules and principles.
2. The significance of the Constitution of the Republic of Lithuania may be disclosed through its importance as a major public agreement, where the interests of the different groups are coordinated. The Constitution regulates the fundamental interrelations between the Human Being, the Society and the State.
3. The peculiarities of the Constitution are revealed through its binding nature to all entities of the legal relations, through its stability, the supreme legal power, integrity, the consolidation of fundamental values, etc.

Bibliography

1. *The Constitution of the Republic of Lithuania* (11.30.1992). The Law of the Republic of Lithuania Valstybės žinios, Nr. 33-1014. Retrieved 25.04.2019 from <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>
2. Birmontienė, T. et al. (2012). *Lietuvos Konstitucinė Teisė*. Vilnius: MRU.
3. Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas, byla Nr. 18/94 Dėl Referendumo įstatymo pataisų. *Valstybės žinios*, Nr. 57-1120.
4. Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas, byla Nr. 3/97 Dėl Seimo nutarimo Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo klausimais. *Valstybės žinios*, Nr. 49-1173.
5. Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas, byla Nr. 7/98 Dėl Muziejų įstatymo. *Valstybės žinios*, Nr. 26-740.
6. Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas, byla Nr. 13/2000-14/2000-20/2000-21/2000-22/2000-25/2000-31/2000-35/2000-39/2000-8/01-31/01 Dėl teisėjų algų mažinimo. *Valstybės žinios*, Nr. 62-2276, rectification - 2001-10-10, Nr. 86.
7. Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas, byla Nr. 49/2000. Dėl savivaldos atstovaujamojų ir vykdomųjų institucijų kompetencijos. *Valstybės žinios*, Nr. 19-828.
8. Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 15 d. nutarimas, byla Nr. 17/04 Dėl Respublikos Prezidento dekreto siūlyti pradėti apkaltą. *Valstybės žinios*, Nr. 56-1948.
9. Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, byla Nr. 24/04 Dėl Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo. *Valstybės žinios*, Nr. 85-3094.
10. Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas, byla Nr. 04/04 Dėl Seimo narių kūrybinės veiklos. *Valstybės žinios*, Nr. 105-3894.
11. Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 10 d. nutarimas, Nr. 04/04 Dėl Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimo nuostatų, susijusių su Seimo veiklos nepertraukiamumu, Seimo nario pareigų nesuderinamumu su kitomis pareigomis bei darbu, išaiškinimo. *Valstybės žinios*, Nr. 21-664.
12. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas, Nr. 23/04 Dėl žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo. *Valstybės žinios*, Nr. 90-3529, rectification – 2006, Nr. 137.
13. Konstitucinio Teismo nutarimas 2009 m. rugsejo 24 d. nutarimas, Nr. 16/2009 Dėl teisės aktų, susijusių su kariuomenės pertvarka, konstitucingumo. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888.

Kopsavilkums

Konstitūcija ir galvenais valsts juridiskais dokumentis. Tātad šī raksta mērķis ir aprakstīt Lietuvas Republikas konstitūcijas nozīmi un īpatnības. Konstitūcijas jēgai ir liela nozīme mūsu

sabiedrības dzīvē, ņemot vērā, ka tas ir valsts augstākais likums, kas regulē vissvarīgākās attiecības starp cilvēku, sabiedrību un valsti. To var definēt kā sabiedrības vienošanos, kas koordinē dažādas intereses. Tāpēc rakstā tiek analizēta Lietuvas Republikas konstitūcijas nozīme, kā arī tās īpatnības. Konstitūcijas īpatnības, kas izriet no tās obligātās būtības visiem tiesisko attiecību subjektiem, caur tās stabilitāti, augstāko juridisko varu, konsekvenci, pamatvērtību konsolidāciju utt.

**LIETIŠĶĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA.
KOMUNIKĀCIJAS ZINĀTNE
*APPLIED HISTORY. ARCHIVAL
SCIENCE. COMMUNICATION SCIENCE***

**ZEMESSARDZES 3.LATGALES BRIGĀDES DOKUMENTU
PĀRVALDĪBU REGLAMENTĒJOŠIE NORMATĪVIE AKTI
NO 1991.GADA LĪDZ 2018.GADAM
MANAGEMENT OF DOCUMENTS OF NATIONAL GUARD OF 3RD
LATGALIAN BRIGADE'S FROM 1991 TO 2018**

Inga Belinska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, agni-ja@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Aleksandrs Ivanovs Dr.hist. viesprofesors*

Abstract. *The management of National Guard of 3rd Latgalian Brigade's documents and archives has been operational since 1992 in compliance with the applicable laws and regulations governing the organization's work on documents. The clerk is responsible for document circulation, but the manager is responsible for securing document management processes. Documents are being prepared in accordance with certain requirements that have been set and approved by the organization's internal regulations. The work on the document must observe the specific requirements of the military organization (both the drafting of documents and the use of terminology). The circulation of documents takes place in order to fulfil the objectives pursued.*

Keywords: *archive management, document management, documents and archives systems, military, National Guard, organizations.*

Zemessardzes 3.Latgales brigādes (turpmāk – ZS 3.LBde) vēsture sākas ar dibināšanas datumu - 1992.gada 1.jūlijs. ZS 3.LBde ir tradīciju (karogs, devīze, ēka) pārmantotāja no 9.Rēzeknes kājnieku pulka (09.08.1991.-1940.)

Kopš dibināšanas laika, Zemessardzes 3.LBde ir skaitliski un teritoriāli lielākā brigāde, kas ietilpst Nacionālo bruņoto spēku struktūrā un pilda teritoriālās aizsardzības pamatuzdevumus un ir regulāro spēku rezerve, kas dot iespēju LR pilsoņiem brīvprātīgi kalpot savai valstij, rūpējoties par tās drošību un aizsardzību. Mērķis ir iesaistīt LR pilsoņus valsts teritorijas un sabiedrības aizsardzībā. Piedalās valsts aizsardzības sistēmas uzdevumu plānošanā un izpildē saskaņā ar valsts aizsardzības plānu.1991.gada 23.augustā kā viens no pirmajiem atjaunotās Latvijas Republikas likumiem tika pieņemts likums “Par Latvijas Republikas Zemessardzi”, kas noteica, ka Latvijas Republikas Zemessardze (turpmāk - ZS) ir brīvprātīgs militarizēts sabiedrības paš aizsardzības formējums (pašlaik brīvprātīgo skaits ir vairāk nekā 8 000).

Raksta mērķis ir iepazīties ar Zemessardzes 3.Latgales brigādes dokumentiem no 1992.gada līdz mūsdienām izmantot tos pētnieciskā nolūkā.

Pētījuma uzdevumi: iepazīt saistošos normatīvos aktus Latvijas likumdošanā dokumentu un arhīva pārvaldībā laika periodā no 1991.gada līdz 2018.gadam, apzināt cik vēsturiski nozīmīgi ir Zemessardzes 3.Latgales brigādes dokumenti kā vēsturisku faktu apliecinātāji, apzināt nepilnības un sniegt ieteikumus dokumentu un arhīva pārvaldības sistēmā.

Pētījuma metodes: analīzes, vispārīnāšanas, vēsturiskā, pētnieciskā metode.

Ne noliedzami, dokuments ir informācija. Zemessardzes darbības dokumentēšana sākas līdz ar tās dibināšanu, bet uz to brīdi nav izstrādāta normatīvo aktu bāze, kas regulētu dokumentu izstrādāšanu, dokumentu saņemšanu un dokumentu saglabāšanu jeb uzkrāšanu. Lai nodrošinātu ZS dokumentu un arhīva darbību bija nepieciešams izveidot mehānismu, kas veiks darbības un kas tās darbības kontrolēs jeb uzraudzīs. Zemessardze ir vienmēr bijusi Aizsardzības ministrijas (turpmāk – AM) pakļautībā un Nacionālo bruņoto spēku sastāvā (turpmāk – NBS), savukārt ZS 3.LBde ir tieši pakļauta Latvijas Republikas Zemessardzes štābam. Ņemot vērā to, ka gan valsts, gan organizācija bija jaunas, tāpēc saskārās ar lielām grūtībām dokumentu sagatavošanā, veidošanā, noformēšanā un saglabāšanā. Grūtības radīja tas, ka radot dokumentus nebija vienota parauga, jo pēc Padomju savienības dokumentu izstādes principiem jaunizveidotās valsts organizācijas nevēlējās strādāt.

Autore iepazīnās ar Zemessardzes 3.brigādes fondu, Zemessardzes 3.brigādes fondam numurs vēl nav piešķirts, jo dokumenti vēl nav nodoti Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA).

Zemessardzes 3.brigāde ir vairākas reizes piedzīvojusi reorganizāciju: 2004.gads, 2010. gads, 2016.gads, 2018.gads (1. tabula).

1.tabula

ZS 3.LBde nosaukumu maiņas atspoguļošana hronoloģiskā secībā (1992.-2018.)

Nr.p.k.	Nosaukums	Datums	Piezīmes
1.	Latvijas Republikas Zemessardzes Latgales novada 3. brigāde	01.10.1992.	
2.	2.Zemessardzes novads	01.12.2003.	Ar 01.01. 2010. tiek noņemts juridiskais statuss
3.	Zemessardzes 3. brigāde	01.10.2016.	
4.	Zemessardzes 3. Latgales brigāde	03.01.2018.	

Vienības dokumenti reorganizācijas gadījumos tiek nodoti Aizsardzības ministrijas Centrālajā arhīvā (turpmāk – AM CA). Pamatojoties uz Aizsardzības ministrijas 05.07.2011. noteikumiem Nr.33-NOT “Noteikumi par Nacionālo bruņoto spēku regulāro spēku un Zemessardzes vienību arhīva pārvaldību”, kur teikts “Ja vienību likvidē vai reorganizē, dokumentus ar arhīvisko vērtību – pastāvīgi un ilgstoši glabājamus dokumentus, kas radušies Vienības darbības laikā, ar nodošanas un pieņemšanas aktu nodod glabāšanā Arhīvā saskaņā ar Noteikumu pielikumā noteikto paraugu.” Savukārt, AM CA uzrauga un glabā dokumentus savā arhīvā, pēc aplēsēm, tie glabāsies aptuveni 30 gadus un tuvākajā laikā netiks nodoti LNA. Aizsardzības ministrija nosaka prasības kādām jābūt uzturot vienībās arhīvu un kārtojot dokumentus atbilstoši prasībām. 301. reglamenta punkts nosaka, ka vienībām ir pienākums ne retāk kā reizi trijos gados vai arī mainoties institūcijas funkcijām un struktūrai iesniegt apstiprināšanai Lietu nomenklatūru (*Aizsardzības ministrija, 26.06.2003.*). ZS 3.LBde ievēro noteiktās AM prasības un pamatojoties uz AM 10.05.2001.pavēli Nr.186 “Par personas lietu nodošanu arhīvā” nodot ZS 3.LBde no profesionālā militārā dienesta atvaļināto karavīru personas lietas sakārtošanai un glabāšanai AM CA (*Aizsardzības ministrija, 10.05.2001.*).

No 1992. Zemessardzes 3.brigādes dokumenti atspoguļo ZS 3.brigādes pamatdarbību, finanses, personālsastāvu, sēžu komisiju darbību, Lietvedības, Finanšu, Personālsastāva, Izlūkošanas, Operatīvās, Apgādes un Sakaru daļas darbību.

Par Latvijas Republikas Zemessardzes 3.brigādes štāba dokumentiem, pamatojoties uz ZS 3.brigādes nolikumu un Lietu nomenklatūru un ievērojot 01.05.1991. likumu “Par Arhīviem” no 1992. līdz 2003.gadam tika sastādīts Pastāvīgi glabājamo lietu apraksts Nr.1, Personālsastāva lietu apraksts Nr.2, Ilgtermiņa glabājamo lietu apraksts Nr.3 un Pastāvīgi glabājamo lietu apraksts Nr.4 (tehniskie dokumenti).

Procesu raksturojums, kas notiek ar dokumentu pārvaldību ZS 3.LBde no 1993.gada tiek skaidrots ar grozījumiem, kas tiek izdarīti 04.11.1993. likumā “Par arhīviem”. Tajā ir noteikts informatīvi vērtīgo dokumentu statuss valstī, lietvedības pamatnormas, organizāciju vadītāju atbildība par dokumentu stāvokli, kā arī citas normas (*Bahanovskis, 1997., 13.lpp.*).

ZS 3.LBde 2004.gadā ir izstrādāta “Lietvedības pagaidu instrukcija”, kuras mērķis ir noteikt vienotas prasības dokumentu izstrādāšanai, aprītei saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem un spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (*2. Zemessardzes novada komandieris, 24.03.2004., 39.lpp.*).

Autore izanalizēja dokumentu aprīti ZS 3.LBde, ko nosaka 02.01.2004. “Datu sistēmas informācijas aprītes instrukcija”, kuras mērķis ir noteikt ZS 3.LBde štābā un pakļautajās apakšvienībās, veidojot vienotu dokumentu saņemšanu, reģistrēšanu, nosūtīšanu, izplatīšanu un

kontroli (2. *Zemessardzes novada komandieris, 02.01.2004., 12.lpp.*). Instrukcija nosaka pienākumu sadali ZS 3.LBde štābā. Vislielākā slodze un atbildība tiek uzlikta lietvedības sektoram jeb lietvedim, jo ZS 3.LBde pēc štatu sarakstiem tas ir viens cilvēks, uz kā pleciem gulstas atbildība par: dokumentu saņemšanu, to reģistrēšanu, nodošanu vīzēšanai, rezolūcijas uzlikšanai, dokumentu korigēšanu pirms dokumenta parakstīšanas, saskaņojumu vai apstiprinājumu atzīmju izdarīšanu, nosūtīšanu un kontroli. Kā konstatēja autore, ZS 3.LBde liela nozīme tiek pievērsta tieši dokumentu pārvaldības sistēmas kontrolei. Kontroles pasākumi notiek divas reizes gadā, kas tiek veikti saskaņā ar NBS pavēli Nr. 156 aizpildot pārbaudes veidlapu. Pārbaudi veic vai augstākstāvošais štābs vai struktūrvienības (daļas) priekšnieks, par pārbaudes rezultātiem tiek ziņots vienības komandierim, un ja, tiek konstatēti pārkāpumi, tie samērīgā termiņā, bet pēc iespējas īsākā – jānovērš.

Autore noskaidroja, ka ZS 3.LBde dokumentu process nav aprakstīts vienā dokumentā – to reglamentē virkne ārējo un iekšējo normatīvo aktu. Dokumentu pārvaldību dara specifisku tas fakts, ka ZS 3.LBde ir militāra organizācija, kur tiek ievēroti arī NATO izvirzītie standarti, tas atspoguļojas tieši dokumentu noformēšanas specifiskā. Katrā militārajā vienībā ir Operatīvo dokumentu sadaļa, kuru ir jānoformē atbilstoši Aizsardzības ministrijas 19.08.2005. instrukcijai Nr.1-INSTR “Instrukcija par Nacionālo bruņoto spēku sagatavošanu dalībai starptautiskajās operācijās, dalības un pēcooperācijas periodā veicamajiem uzdevumiem” (*Aizsardzības ministrija, 2005.*). Sagatavojot Operatīvās pavēles tiek piemēroti NATO 17.10.2000. standarti (*NATO, 2000*). Pildot šos noteikumus veidojas atbilstoši šiem noteikumiem sastādītie dokumenti.

Autore iepazīnās un izpētīja, dokumentus, kas reglamentē un atspoguļo NBS darbību, kas savukārt, no sava skatu punkta prasa dokumentu izstrādāšanas un dokumentu aprites nosacījumu ievērošanu, uzliekot ierobežojumus dokumentu aizsardzībai. NBS struktūrā īpaši liela nozīme tiek pievērsta tieši dokumentu aizsardzībai. NBS struktūrā darbojas pieņemtais nosacījums “need to know” jeb “vajadzība zināt”.

Kopš 2017.gada ZS 3.LBde strādā ar Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmu “NAMEJS” (turpmāk – EDPS “NAMEJS”). ZS 3.LBde dokumenti tiek reģistrēti, apstrādāti, gatavoti, saskaņoti, parakstīti, nosūtīti un meklēti caur EDPS “NAMEJS”.

Profesionālo zināšanu un pieredzes trūkums tieši var ietekmēt izdoto dokumentu kvalitāti, paviršu dokumentu izstrādāšanu un noformēšanu. Ir virkne prasību, kas jāievēro, lai dokuments būtu korekts, šinī kontekstā ar juridisku spēku. Kā atzīmē I.Kalve, jāpievērš uzmanība tam faktam, ka likumā definējot dokumentu, nav lietots vārds “papīrs (*Kalve, 2013., 36.lpp.*). Autore piekrīt I.Kalves apgalvojumam, ka patlaban neviens normatīvais akts visu priekšā nepasaka (*Kalve, 2013., 36.lpp.*). Normatīvo aktu nezināšana, to nelietošana un neievērošana, pirmkārt, noved pie haosa organizācijas darbā, jo ir jābūt fundamentam uz kā stabiliem pamatiem būvēt savu “māju”, jeb iekšējo normatīvo aktu bāzi, kas spētu tālāk vadīt un paskaidrot darbības, lai pilnveidotu organizācijas darbību un sasniegtu izvirzītos mērķus.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijas Republikas 3.Latgales brigādes darbība ir dokumentēta sākot no tās dibināšanas dienas. Pamatojoties uz godprātīgu darbinieku veikumu dokumenti ir saglabāti, sakarā ar reorganizācijām veiksmīgi nodoti glabāšanai Aizsardzības ministrijas centrālajā arhīvā. Dokumentu un arhīva pārvaldība ZS 3.LBde ir stingri uzraudzīta un kontrolēta. AM CA glabājas dokumenti, kurus var izmantot kā vēsturiskās liecības apliecinājošus faktus, kā arī aizsardzības resora bijušo darbinieku personu lietas. Strādājot ar dokumentiem militārajā jomā ir jāpārzina normatīvie akti, kas reglamentē militāro dokumentu specifiku. Lai ZS 3.LBde veiksmīgi noritētu darbs dokumentu un arhīva pārvaldībā pastiprināti jāseko līdzī normatīvo aktu bāzei. Strādājot dokumentu pārvaldības jomā, saskaras ar jauniem izaicinājumiem, jo mūsdienās ienāk jaunas tehnoloģijas, kuras jāapgūst. AM nav izņēmums, sakarā ar EDPS

“NAMEJS” ieviešanu, tiek progresīvi ietaupīti gan laika, gan enerģijas resursi ilgtermiņa periodā. Protams, viss nevar tikt sistematizēts un pārvaldīts bez speciālista, tādēļ, lai process noritētu veiksmīgi, tomēr nemainīga vērtība ir un paliek cilvēks.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Aizsardzības ministrija (19.08.2005.). *Instrukcija par Nacionālo bruņoto spēku sagatavošanu dalībai starptautiskajās operācijās, dalības un pēcoperācijas periodā veicamajiem uzdevumiem*, Nr.1-INSTR. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/115273-instrukcija-par-nacionalo-brunoto-speku-sagatavosanu-dalibai-starptautiskajas-operacijas-dalibas-un-pecoperacijas-perioda-veica>, sk. 09.04.2019.
2. Bahanovskis, V. (1997). *Praktiskā lietvedība*. Rīga: Kamene. 258 lpp.
3. Kalve, I. (2013). *Dokumentu pārvaldība no A līdz Z*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 316 lpp.
4. NATO (17.10.2000). *NATO - STANAG 2014*. Retrieved 09.04.2019 from <https://standards.globalspec.com/std/80851/STANAG%202014>
5. 2. Zemessardzes novada komandieris (02.01.2004.). *Zemessardzes 3.Latgales brigādes Datu sistēmas informācijas aprites instrukcija*. Rēzekne: ZS 3.LBde.
6. 2. Zemessardzes novada komandieris (24.03.2004.). *Par lietvedības pagaidu instrukciju*, pavēle Nr.46.
7. Aizsardzības ministrija (10.05.2001). *Par personas lietu nodošanu arhīvā*, pavēli Nr.186.
8. Aizsardzības ministrija (26.06.2003). *Par reglamenta AMR 25-51 apstiprināšanu*, pavēle Nr.216.

Summary

The activities of the 3rd Latgalian Brigade of the Republic of Latvia have been documented since its foundation. Based on the decent work of employees, the documents have been carefully preserved and successfully transferred to the Central Archives of the Ministry of Defense for reorganization. Documents and archive management of the National Guard of 3rd Latgalian Brigade is closely monitored and strictly controlled. Defense Ministry Central Archives has documents that can be used as historical evidence supporting the facts, as well the defense department cases of the former employees. When working with documents in the military field, you need to know the laws and regulations governing the specifics of military documents.

In order to successfully work in the National Guard of 3rd Latgalian Brigade in the management of documents and archives, it is necessary to follow the regulatory act basis. Working in the field of document management, we are faced with new challenges, because nowadays entering the new technologies that must be learned. The Ministry of Defense is not exception, due to the introduction of the electronic document management system "NAMEJS", so time and energy resources are saved progressively in the long term. Of course, everything cannot be systematized and managed without a qualified specialist, so to make all processes successful -constant value is and remains - human.

ATTĒLA UN TEKSTA NARATĪVS LATGALIEŠU PRIVĀTAJĀ KORESPONDENCĒ (1927) *IMAGE AND TEXT NARRATIVE LATGALIAN PRIVATE CORRESPONDENCE (1927)*

Inese Brīvere

Mg paed., Mg.hist., lektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, inese.brivere@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *Author Inese Brīvere characterizes the personal correspondence of Latgalian in the context of the historical circumstances of the era. Are analysed by 1 letter, written in 1927. Compared the language of writing as social practices, studied the choice of words, the stylistic features of text at the level of discourse, to analyse the content and form letter. Photos Viewing lets understand how culture generally perceived life.*

Keywords: *letter, letts of Latgalian, narrative, writing.*

Ievads

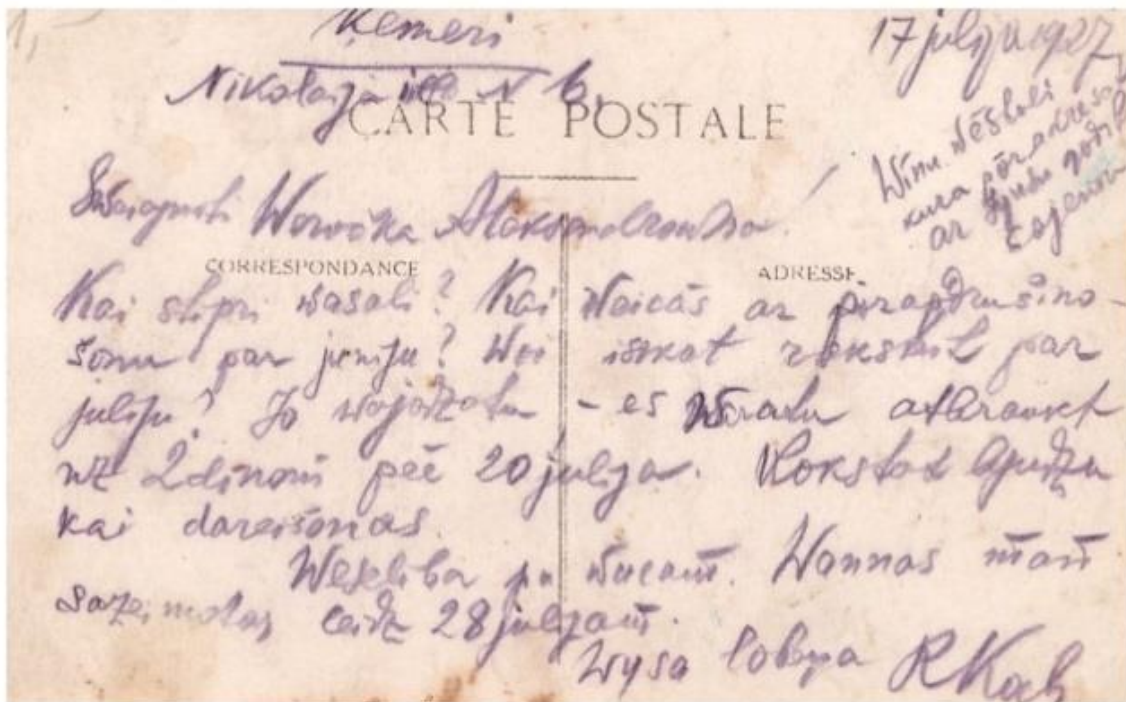
Pētot drukas aizlieguma laika privāto korespondenci, kas datēta īsi pirms vai pēc Pirmā pasaules kara, dotais raksts ir turpinājums pētījumam par latgaliešu ortogrāfijas transformāciju.

Interesējoties par latgaliešu kultūru 20.gadsimta sākumā, šim laika posmam raksturīgās tendences ir skaidras, taču, saskaroties ar neoficiāliem avotiem, proti, latgaliešu privātās sarakstes liecībām, daži jautājumi tomēr paliek. Minētā perioda privātā korespondence ir krasi atšķirīga gan pēc rakstu valodas formas, gan arī pēc satura. Uz latīņu alfabēta balstītā rakstība latgaliešu privātajās vēstulēs ilgu laiku ir ļoti individuāla. Pētījuma uzmanības centrā ir Latgales reģiona vēsturiskās situācijas (jeb apstākļu) ietekmē radusies specifiskā teksta un personas mijiedarbība (*Кабанова, 2004, c. 112*). Privātā sarakste liecina, ka vairumā vēstuļu rakstiskā formā tiek īstenota sarunvaloda, kur kā reālā saskarsmes procesā (atšķirībā no citiem tekstiem) vērojama nepilno teikumu funkcija, radīts kontakts ar adresātu un izveidotas noteiktas starppersonu attiecības, balstoties uz mutiskās saskarsmes jeb runas valodas kodu.

Šī vēstule interpretējama no dažādiem aspektiem, ar mērķi piekļūt teksta nozīmei, izprast tajā ieslēgto dziļāko jēgu, jo, teksts ir balstīts uz sistēmām, kodiem un tradīcijām, ko radījuši priekšgājēji (*Lowell, 2001, p. 6*).

Vēstules attēla un teksta naratīvs

Jautājums par ierēdniecības rakstu valodu ir saprotams, – oficiālā dokumentācija tika kārtota krieviski (pirms tam – poliski), vēlāk– latviski. Tomēr tieši privātā sarakste var liecināt par latgaliešu ortogrāfijas izplatību ārpus latgaliešu inteliģences aprindām. Tā par pētījuma avotu izraudzīta (raksta autores privātā arhīva) atklātne ar tekstu un vēstuli (2014.gada 3.oktobrī nopirkta Rēzeknes tirgū pie grāmatu tirgoņa), ko latgaliete „R. Kaļ...” ir sūtījusi savai paziņai 1927.gada 17.jūlijā. Sūtījuma adresāts nav zināms, jo aploksne nav saglabājusies. Vēstule pierakstīta uz melnbaltas foto atklātnes „Ķemeru peldu iestāde” otrās puses, kur iespiests arī „CARTE POSTALE”, „CORRESPONDANCE”, „ADRESSE”.

1.attēls. R. Kaļ... vēstule (reverss) (Brīvere, 2014., 4.lpp.)

Pētījuma konsekvences labad šī vēstule ar **diskursa un retrospektīvās analīzes metodi** tiks analizēta pēc principa: 1)averss (fr. *avers* no lat. *adversus* – ar seju uz priekšu)/priekšpuse –atklātnes attēla puse, 2)reverss (lat. *reversus* - atpakaļ) /aizmugure – uzrakstītais vēstījums minēto notikumu/objektu secībā. Vēstules saturs ir:

„Kēmeri
Nikolaja iela N 6.
1927

17 jūlija

Wīnu vēstuli
kura pāradresata
ar Jyusu godību sajemu

Sweicynoti Weročka Aleksandrowna!

Kai stipri wasali? Kai weicās ar pōrapdrušinošonu par juniju? Woi isokot rakstiet par juliju? Jo wajadzatu – es waratu atbraukt uz 2 dīnom pēc 20 julija. Rokstot lyudzu kai dareišonas.

Weselība pa wacam. Wannas man saziemotas leidz 28 julijam.

Wysa lobeņa R.Kaļ...” (Brīvere, 2014., 4.lpp.)

Var pieņemt, ka adresāts (*Weročka Aleksandrowna*) savulaik saņēma atklātņi ar uz tās redzamajiem Kēmeriem („Nikolaja iela N 6”). Mūsdienās tīmeklī ir pieejamas „Kēmeru peldu iestādes” melnbaltas fotogrāfijas, uz kurām aplūkojama vai nu galvenā ieeja jaunajā vannu mājā, vai nu piebūves stūris (vannu iestāde, kas būvēta 19. gadsimta beigās), vai vecie lielle dūņu reģenerācijas dīķi, vai arī 1929.gadā uzbūvētais 42 m augstais ūdens tornis ar skatu laukumu. Foto oriģināli glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (Letonikas un Baltijas centrā, Baltijas Centrālās bibliotēkas kolekcijā vai arī Mākslas un mūzikas centrā Mākslas lasītavā). Uzņēmumu autors ir Krišjānis Vīburs, izdevēji – Rīga: Fotobrom, Rīga: M. Buclers vai arī izd. Marka Em. B. R. (*Kēmeru nacionālā parka fonds*, 2009.). Kēmeru peldu iestādes ēka tikusi fotografēta dažādos rakursos, taču dotajā rakstā aplūkojamais attēls tīmeklī nav pieejams vai arī tā nav šajos arhīvos.

2.attēls. R. Kaļ... vēstule (averss) (Brīvere, 2014., 4.lpp.)

Fotogrāfijas, ģimenes nostāsti, paveiktais, laikabiedru atmiņas paliek, noslēdzoties cilvēka dzīvei. Šai gadījumā fotogrāfija jāsaprot kā dzīves artefakts. Personības autobiogrāfiskajai atmiņai ir daudzšķautņņu struktūra, tā iekļauj pagātnes spilgtu epizožu līmeni, iekšējās loģikas nostiprinātu dzīves gaitas posmu līmeni, kas pieejams kā svarīgas atmiņas par būtisku notikumu, pagātnes kā *veseluma* pārdzīvojuma līmenis, kas ir unikāls katra cilvēka liktenī. Fotogrāfijas aplūkošana ļauj izprast, kā kultūrā kopumā uztverta dzīve; foto kalpo kā atmiņas regulēšanas līdzeklis, caur to sabiedrība apmierina vajadzību pēc cilvēka eksistences svarīgāko mirkļu pasvītrotāšanas. Vēl 19.gs.otrajā pusē eiropiešu kultūrā izveidojas fotogrāfijas hronoloģiski pirmā specifiskā funkcija – tā kļūst par *personiskās identitātes* atspoguļotāju (Hyrkova, 2008, c.29-37). Rezultātā cilvēks kļūst par fotografēšanas galveno objektu, un jebkurš nofotografētais objekts – publisks. Kultūra sāk atpazīt savus nozīmīgākos pārstāvjus, ievērojamākās vietas. Caur foto tiražēšanu sabiedrība konsolidējas, ievērotais un ar foto palīdzību izceltais objekts ienāk katrā mājā, atstājot savu vizuālo zīmi; institūcijas psiholoģiski tuvinās ierindas pilsonim, cilvēks sāk just savu piederību iedomātajai sabiedrībai. Sabiedrībā tapušais žanrs pāriet individuālās lietošanas laukā. Ģimenes albumos, īpaši laukos, krājas foto kā svarīga ģimenes kopienas liecība.

Zināms, ka fotogrāfijas aversā aplūkojamais objekts – Ķemeru kūrorts izveidojas 1838. gadā. Krievijas impērijā tas ir iecienīts, un 1912. gadā atklāta tiešā dzelzceļa satiksme Ķemeru – Maskava. Kūrorts stipri cietis Pirmā pasaules kara laikā, bet atplaukst Latvijas brīvvalsts posmā (Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2009.). 1924. gadā te darbu uzsāk divas peldmājas, bet 1925. gadā – 1. klases dūņu un sērūdēns vannu māja, uzlabojas infrastruktūra. 1929. gadā Ķemeros uzbūvē ūdenstorni ar skatu laukumu, arhitekts F. Skujiņš (*Ķemeru nacionālā parka fonds, 2009.*). Ķemeru peldu iestādē ir iespēja apmeklēt arī sērūdēns, ogļskābes gāzes un dūņu vannu nodaļu, pagalmā atradās sērāvots, kuru izmanto vannu peldēm (Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2009.). Spriežot pēc vēstules, tieši šajā posmā te ierodas arī „R.Kaļ...”.

Vēstules autore pirms pamata vēstījuma uzsākšanas steidz atzīmēt, ka: „Wīnu vēstuli kura pōradresata ar Jyusu godību sajemu”, ļaujot secināt, ka sarakste nav sākusies tikko un ir bijusi abpusēja. Epistolārajiem tekstiem piemīt īpaša komunikatīvā struktūra, un dotais vēstījuma iestarpinājums vēstules augšējā stūrī uz to norāda. Sākotnēji izpaužot plānoto,

svarīgāko, „R.Kaļ...” realizē vēstules struktūras plašās iespējas un vēlāk piemetina, viņsprāt, būtisku informāciju, kam iepriekšējā lineārajā struktūrā vairs nav vietas. Ziņas pragmatisko nozīmi veido vārdu secība: teikuma absolūto beigu pozīcija ir spēcīga, svarīga pozīcija piemīt arī šai minētajai izcelšanai. Teikums „Wīnu vēstuli kura pōradresata ar Jyusu godību sajemu” saskarsmes rakstiskās izteiksmes dēļ nesakrīt ar pārējā vēstījuma izteikumu robežām un neiekļaujas teikuma parastajā shēmā.

Turpmāko uzmanību vēstulē piesaista datējums augšējā labajā stūrī. Teikuma „Ķemeri Nikolaja N 6 17 jūlija 1927” struktūra nerada informatīvo nepilnību. Kaut arī tā nav izvērsta informācija, tā var tikt uztverta no konteksta vai pārzinot situāciju. Minētā datuma – „17 jūlija 1927” konteksts tieši norāda uz laiku, bet „Ķemeri Nikolaja 6” – uz telpu un vēsta par norisēm, kas vēstules tekstā nefigurē, jo adresātam vai autorei kā to lieciniecei ir pašsaprotamas.

Textā norādītais 1927.gads ir notikumiem bagāts laiks valstī. Politiskās domstarpības pēc Pirmā pasaules kara vēl nav norimušas, Latvija attīstās kopsolī ar pārējo Eiropu. Ir norisējuši Dziesmu svētki, ieviestas divdesmito gadu jaunākās tehnoloģijas: 1926.gada martā Rīgā sāk darboties pirmā automātiskā telefonu centrāle ar vācu firmas "*Mix und Genest*" ražoto iekārtu, top radioaparātu ražotne a/s "Ābrama Leibovica foto radio centrāle", Francijā kuģu būvētavā "Ateliers et Chantier de la Loire" pabeigtas zemūdenes „Ronis” un „Spīdola” (*Zaļuma, 1998., 12.-14.lpp.*). Savukārt 1927.gada 14.martā valsts atvadās no sava pirmā prezidenta Jāņa Čakstes. Šī gada 8. aprīlī Zemnieku savienības un sociāldemokrātu izvirzītie prezidenta kandidāti nespēj savākt nepieciešamo 51 balsi, un Saeima ar 73 balsīm, 23 deputātiem balsojot *pret* un vienam *atturoties*, par Latvijas Valsts prezidentu ievēl Gustavu Zemgalu (*Zaļuma, 1998., 12.-14.lpp.*).

1927. gads ir rosīgs laiks Šoseju un zemes ceļu departamentā ar rajona ceļu inženieru posteņiem Rīgā, Jelgavā, Cēsīs, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Smiltēnē, Ventspilī, Valmierā, Madonā, Bauskā, Kuldīgā, Balvos (*Latvijas Valsts ceļi, b.d.*). Tas uzsāka darbu pie nolaisto ceļu sakārtošanas un lielāku centru tuvumā nostiprinātu ceļu (šoseju, bruģu), kas izturētu intensīvo kustību, izveidošanas Latgalē savukārt tieši 1926. gada otrajā pusē. 1927. gada sākumā Daugavpilī tika atklāta Latvijas sporta biedrības Daugavpils nodaļa (*Latgales dati, 1994–2019*); bankrotē Meikula Dorznika-Čača dibinātais šifera ražošanas uzņēmums (*Latgales dati, 1994.-2019.*). Ludzā 1927.gada jūlijā Latgales kultūras veicināšanas biedrība ierosina tautas nama (*Latgales dati, 1994.-2019.*), kurā vēlāk tiks ierīkoti bibliotēka, kinoteātris, modes veikali, notāra kabineti, dzīvokļi, zāle, būvniecību. Šai pat gadā jaunā ēkā, ko atklāja ministrs Rainis (*Ludzas pilsētas ģimnāzija, 2015.*), toreiz ierodoties arī vizītē Rēzeknē, darbu uzsāks Ludzas ģimnāzija. Preiļos 1927. gada februārī izveidota Preiļu pilsētas dzimtsarakstu nodaļa (*Preiļu novads, 2018.*). Balvos 1927.gada 22.janvārī miesta domes sēdē oficiāli doti nosaukumi 28 ielām (*Beyond the school, 2005*). Savukārt Rēzeknē 1927.gadā Latgales lauksaimnieku biedrība, Rēzeknes lauksaimnieku biedrība, Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās savienības Rēzeknes nodaļa pilskalnā organizē Latgales lauksaimniecības izstādi, to finansējot Latgales apriņķa pašvaldībām. Izstādīta tika arī lauksaimnieciska rakstura literatūra, bet kinoteātrī izrādīta filma "Latgales dzīvās gleznās" (*Latgales dati, 1994.-2019.Sestā Latgales lauksaimniecības izstāde, 1994–2019*). Vēstules autore raksta tieši šo aktualitāšu periodā, ir to iespaidā, kaut arī sūtījuma rindīnās minētos notikumus nenosauc.

Vēstule turpinās ar uzrunu: „Sweicynoti Weročka Aleksandrowna! Kai stipri wasali?”, tālāk tekstā lietojot arī uzrunu „Jyusu godība”. Modelis „Weročka Aleksandrowna” atspoguļo tiešu krievu tradīciju, jo ne viņas personvārds, ne tēvavārds nav latgaliskais izcelsmes, turklāt tēva vārda norādīšana līdzās personas vārdam Latgales latviešiem nav ierasta. Reģiona personvārdi tieši norāda uz vēstures un valodas attīstību. Savukārt deminutīvs „Weročka” (krievu valodas oriģinālā) apliecina tuvu saskarsmi starp rakstītājam. Kaut arī vēstules tekstā realizējas sarunvaloda, kam pamatā piemīt runas forma, rakstu versijā tai rodas tās īpatnības, ko sniedz rakstu valoda, pamatā tomēr saglabājot tendenci brīvi veidot runas vienības, šablonus,

gatavas formulas. Konatīvo funkciju šajās divās uzrunās īsteno kontaktu veidojoša un kontaktu uzturošā vienības („Sweicynoti Weročka Aleksandrowna! un „Jyusu godiba”), kas izriet no etiķetes formulām, komunicēšanas organizācijas līmeņa un vērojamas jebkurā vēstulē kā oficiālu/neoficiālu attiecību raksturotājielums. Vēstulē tās struktūra un valoda ir atkarīgas no individuālā izteiksmes veida un tuvības ar adresātu pakāpes, kas šajā gadījumā izskatās gana neitrālas pat, ja „R.Kaļ...” un „Weročka Aleksandrowna!” ir vienas ģimenes locekles. Teksta valoda liecina par manāmu distanci starp rakstītājam un viņu attiecībās jūtamas etiķetes klišejas nodibinātā kontakta līmenī.

Aplūkojamo vēstuli var saukt par lietišķu (kas pausts arī pašā tekstā „Rokstot lyudzu kai dareišonas”), jo saturā būtībā ir vēstījums par pārapdrošināšanu, vēlreiz apliecinot divdesmito gadu beigās ienākušo nekustamā īpašuma lomu. Apdrošināšanas ideja saistāma ar viduslaiku beigām, kad top arī pārapdrošināšana. Sākumā – jūrniecības risku kontekstā. Līdz ar tirgus attīstību Itālijā, Flandrijā un Hanzas pilsētās arvien nozīmīgāka kļūst pārapdrošināšana. Drīzumā Eiropā rodas nepieciešamība arī pēc uguns risku pārapdrošināšanas. 19.gs sākumā pārapdrošināšana jau ir ekonomisko attiecību sistēma, kurā īstenota otrreizēja riska sadale – diversifikācija, kuras procesā apdrošinātājs daļu no klienta uzņemtā riska nodod specializētiem apdrošinātājiem uz savstarpēji noslēgta līguma pamata. Mūsdienās pārapdrošināšana nozīmē cedēto risku pieņemšanu no apdrošināšanas komersanta, pārapdrošināšanas komersanta vai privātā pensiju fonda (*Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums, 2015.*). Pārapdrošināšana garantē apdrošināšanas sabiedrību stabilu darbošanos, finanšu operāciju noturīgumu, ļauj samazināt zaudējumu lielumu atsevišķiem riskiem vai viena atgadījuma rezultātā radušos zaudējumu summu, sadalot zaudējumus starp apdrošināšanas un pārapdrošināšanas sabiedrību. Zināms, ka kopš 1921. gada obligātai apdrošināšanai pret uguni ir pakļauts valsts īpašums un kopš 1925. gada sākts obligāti apdrošināt ar pilnu vērtību arī pašvaldību ēkas. Likums par ugunsdrošības fonda nodibināšanu stājas spēkā 1925.gada 1. aprīlī, visām apdrošināšanas sabiedrībām tajā jāieskaita konkrētas naudas summas. 1929.gadā Latvija iestājas respektablā starptautiskajā ugunsgrēku novēršanas un dzēšanas tehniskajā komitejā (CTIF, dibināta 1901.gadā, Parīzē) (*Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests, 2010.*). Savukārt „R.Kaļ...” rindās „Kai weicās ar pōrapdrušinošonu par juniju? Woi isokot rokstiet par juliju?” vienlaicīgi jūtams gan uztraukums, gan rūpes, neziņa un šaubas, bet vienlaicīgi tās norāda arī uz turību – sarakstē iesaistītajām personām ir ko apdrošināt.

Tekstā paralēli ir runa par atpūtu dziedniecības iestādē („Wannas man saziemotas leidz 28 julijam”) un darījumu. Otrajā teikumā vārds „isokot” diemžēl nav viennozīmīgi uztverams, jo var nozīmēt gan „iesākāt”, gan „iesakāt”. Tas ir valodai atbilstošu grafisko zīmju nepilnības uzskatāms piemērs. Drukas aizlieguma periodā mēģinājumi ieviest kirilicu tāpēc arī izgāžas, taču jau 20.gadsimtā daudzie centieni pilnveidot latgaliešu latinizēto rakstību ideālu risinājumu nesniedz. „R.Kaļ...” vēstules rindas abos gadījumos norāda uz vilcināšanos pārapdrošināšanas procesā (*ieteicams vai arī vēl nav iesākts*).

Uzmanību piesaista vēstules paraksts: „R.Kaļ...”. Cilvēka uzvārds un vārds individualizē personu, bet diemžēl nav iespējams viennozīmīgi apgalvot, kāds tieši uzvārds varētu būt rakstītājam, līdz ar to šobrīd nevar gūt par viņu arī precīzākas ziņas, kaut gan no konteksta izriet rakstītājas brieduma gadi un aktīva dzīves pozīcija. Balstoties uz paraksta labi salasāmajiem pirmajiem burtiem un tā apjomu, var pieņemt, ka šis uzvārds bijis „Kaļva”, kas Latgalē diezgan plaši izplatīts. Personvārdu pētnieks Klāvs Siliņš norādījis, ka uzvārdus Latgalē deva 1866. gadā. Laimute Balode un Ojārs Bušs piebilst, ka dažos Latgales novados uzvārdi bijuši sastopami arī agrāk. Plašs uzvārdu saraksts atrodams 1712. gada revīzijas materiālos, piemēram, *Ceplit, Czudoran, Kawlacz, Muzynik, Paunin, Pural, Sarń, Syłł, Skangal, Skudra, Zogota*, bet 1738. gada inventāra sarakstā starp citiem redzams arī *Kalw, Kleper, Kuprys, Łayzan, Platpir, Pural, Putran, Rancan, Sylajon, Strod, Zeltin.* (*Stafecka, 2013., 60.-61.lpp.*).

L. Latkovskis savulaik, analizēdams latgaliešu uzvārdus, tos dalījis grupās, piemēram, klausu laiku: Kučers, Rejnīks, amatnieki: Bryuvers, Kaļvs (*Latkovskis, 1968., 223.lpp.*).

Savukārt pētot Krievijas impērijas pirmās tautas skaitīšanas arhīva materiālus „Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, на основании ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ 5 Июня 1895 года. ПЕРЕПИСНОЙ ЛИСТЪ ФОРМА А – губерния или область – Витебская”, Viļānu pagastā minēts arī Kaļvu ciems, kur 1895.gadā patstāvīgi dzīvo Osnas, Astaševu, Burkas, Kūkoju, Čudaru, Jurčinu, Divkoteņu, 2 Līpiņu, 3 Ruduļu, 2 Lozdu, 2 Ragavju, 3 Zamaru, 6 Platu, 2 Kasparānu ģimenes (*LNA LVVA, 2706.f., 2.a., 183.l., 191.-248.lp.*). Kaļvu nosaukums liecina, ka reiz tur dzīvojušais vecais saimnieks un viņa pēcnācēji pratuši kalēja amatu.

Atvadas vēstulē veido ikdienišķa frāze: „Wysa lobeņa R.Kaļ...”, kas būtībā ir ne vien ļoti vienkārša, bet pauž arī autores personīgo izteiksmes manieri, nojaušamo vecumu un sociālo stāvokli. Vārdu izvēli šais atvadās nosaka persona, kurai ziņa sūtīta, to raksturo uztveres vieglums, nepiespiestība. Deminutīva forma laukos ir gana ierasta runas forma, vairāk raksturīga tieši sievietēm un konkrētājā gadījumā drīzāk pasvīturo emocijas, noņem iespējamo saspringumu pēc iepriekš rakstītajām lietišķajām rindām. Dotā frāze apliecina arī tuvības pakāpi starp rakstītājam, draudzīgumu, pieejamību, jo svešiem tāda netiek adresēta.

Rokraksts savukārt norāda uz autores briedumu un ierastu rakstīšanu. Burtu izmērs apliecina domas plašumu, pašpaļāvību, plašas intereses, sabiedriskumu, slīpums – emocionalitāti.

Sekojošā latgaliešu ortogrāfijas veidošanās tendencēm, vērojamas pētāmā teksta latgaliešu rakstu valodas dažas īpatnības, piemēram, dažu burtu izvēle. „R.Kaļ...” ir rakstījusi latgaliski visai pārliecinoši, veikli, tekstā *v* burta vietā vērojams vienīgi *w*: „Wīnu, wēstuli, Sweicynoti, Weročka, Aleksandrowna, wasali, weicās, Woi, wadjadzat, waratu, Weselība, pa wacam, Wannas, Wysa lobeņa”, kas ir dotā avota spilgtā īpatnība.

Vēl 1857.g. un 1863.g. Viļņā (un 1906.g. Tilzītē) iznāk „PILNS ELEMENTIERS DIEL ZIEMNIKU PUISZKINU” ar alfabētā iekļautiem poļu, lietuviešu, kā arī latīņu burtiem *Q, W, Y, X*. Garumzīmju nav, un līdzskanis *v* atveidots pēc poļu rakstības parauga ar *w*, piemēram, *swietits lai top tows words (Cibuļs, 2009., 27.lpp.)*. „R.Kaļ...” vēstulē līdzskanis *w* var tikt uzskatīts par iepriekš minētās poļu ortogrāfijas ietekmes liecību.

Teksta otra iezīme ir garumzīmes. 1902.gadā Rīgā izdotajā „Jauns Elementars ar eisu kateķizmu del katoļu barnim” minēts, ka patskaņu garumu apzīmē ar ‘, ` , ^, tomēr lietots tikai jumtiņš ^ lokatīva galotnē. 1903.g. ābecē „Pilns Elementers deļ zemniku puišķinu” norādīts, kā apzīmējams patskaņu garums (ar ‘, ` , ^), ābecē lietojot tikai jumtiņu lokatīva galotnē (*Cibuļs, 2009., 20.lpp.*).

Savukārt „R.Kaļ...” patskaņu garumu apzīmē ar svītriņu virs burta gan saknē, gan piedēklī, gan piedēklī (kaut arī nekonsekventi). 1908.gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vadītājs Kārlis Mīlenbahs (1853 – 1916) norādījumos par latviešu ortogrāfiju min, ka garie patskaņi jāapzīmē ar gulošu svītriņu, turpmāk rakstāms *v* (vairs nerakstot *w*). Līdzskanis *v* (vispār neiekļaujot *w*) parādās arī Fr.Trasuna 1921.g. gramatikā. Pirmā pasaules kara dēļ šīs novitātes praksē nostiprinās tieši divdesmitajos gados.

20. gadsimta 20. gadu beigu privātā sarakste (arī konkrētā vēstule) atspoguļo Pētera Stroda (1892 – 1960) ieteikto latgaliešu ortogrāfijas kopšanas pamatprincipu – *lai pareizraksteiba bbyutu vīgli pīsavynojama un pareizi saskaņōta obeju izlūkšņu īsamōceīsonai* (latviešu un latgaliešu) – kas pamatots viņa darbā „Latwīšu wolūdas gramatika latgalīšim” (*Strods, 1922., 3.lpp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Pirmo ābeču autori centās uztvert un grafiski precīzi attēlot latgaliešu valodai piemītošās izrunas un intonācijas nianšes, kuru apzīmējums ne katreiz ir veiksmīgs (arī šodien), taču 20.

gadsimta sākumā atbrīvoties no poļu ortogrāfijas iespaida nav viegli, poļu burti latgaliešiem ir ierasti. „R.Kaļ...” varējusi apgūt rakstītprasmi tieši no kādas no minētajām ābecēm, jo pētāmā vēstule sūtīta 1927.gadā, bet jauni latgaliešu rakstības problēmas risinājumi nāks tikai 1929. gadā 19. jūnijā, Izglītības ministrijas ieceltajai komisijai izstrādājot ortogrāfijas noteikumus un ar rīkojumu nr. 2997 tos ieviešot skolās.

„R.Kaļ...” izpratne par latgaliešu valodas ortogrāfiju balstās uz iepriekšējā – 19.gs. ieviesto W burta pierakstu pēc vecās poļu gramatikas un uz 1908.g. ieteikto garumzīmes apzīmējumu ar svītriņu virs patskaņa – pēc jaunajiem norādījumiem. Tas liecina par ne vien viena indivīda (šai gadījumā “R.Kaļ...”), bet, iespējams, arī lielākas sabiedrības daļas nekoncekvento latgaliešu ortogrāfijas pārvaldīšanu diezgan ilgā laika periodā, jo vēstule tapusi 1927.g. Teikumiem piemīt nevis gramatiskā, bet loģiskā jēga kā sūtījuma formalizētai struktūrai, teksts nav atkarīgs no izklāsta secības. Vēstījumu var uztvert kā ideogrāfisku kodu, pat zīmi.

Vēstulē minētie notikumi (pārprošošana un ārstēšanās Ķemeru dziednieciskajā iestādē) ir būtiski tamdēļ, ka attiecas uz citiem, – nedaudz agrākiem un vēlākiem notikumiem; tekstā konstatējams dziļš vēsturiskās domāšanas līmenis, vēsture un stāstījums intertekstuāli atspoguļojas viens otrā, ir tekstu radoša divu kategoriju – referentās (ziņojošās) un komunikatīvās – konfigurācija (*Зенкин, 2003*).

Adresāta faktora svarīgums līdzās citiem faktoriem nosaka vēstules komunikatīvo būtību. Izteiksmes lakonisms neaprobežojas ar šauru kontaktēšanos un veido privātās vēstules diskursa struktūru, ietekmējot valodas līdzekļu izvēli. Izteiksmes lakonisms realizēts vēstulē caur starppersonu attiecību modalitātes pragmatisko daļu, kurai nav svarīgs realizācijas līdzekļu raksturs. Izteiksme realizēta gramatikas, leksikas un pragmatiskajā līmenī kopumā. Lakoniskums piemīt tieši neoficiāla rakstura (ģimenes, intīmajām, draudzības) vēstulēm, kas bieži ir informatīvas un iespaido diskursa struktūru un valodas līdzekļu izvēli. Korespondences būtību (atšķirībā no mutiskas saskarsmes) pasvītro rakstu forma, laika un telpas distancēšanās.

Spilgta neoficiālo vēstuļu formula ir draugs–draugs vai biedrs–biedrs (tuvi). Šai ziņā sarunas izpausmes līmenis ir atkarīgs no vēstules uzrakstīšanas apstākļiem – jo vairāk laika ir apdomāties, jo mazāk ir sarunvalodas konstrukciju. Sarunvalodas izvēles kods vēstulē nav saistīts ar valodas formu (rakstisko/mutisko), sociālo lomu, jo to nosaka tādi iemesli kā nesagatavotība, nepiespietība, tiešums, kas tad arī veidos kontaktu draugs–draugs vai biedrs–biedrs (tuvi), kur lakoniskums uztur nodomu būt atklātam. Vēstule īsteno arī informatīvo, emocionālo, reglamentējošo un citas izteiksmes, kas dažādā mērā ietekmē lingvistisko resursu izvēli, vēstules struktūru. Epistolārā komunikācija ir starppersoniska, tāpēc vēstules ir nozīmīgs avots kultūrvēsturiskajos pētījumos.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Apdrošināšanas un pārprošošanas likums* (18.06.2015.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/274969>, sk. 03.04.2019.
2. Beyond the school (2005). Partizānu iela. Retrieved 03.04.2019 from <http://krajnazaskolou.cz/application/Pages/UnitView.aspx?unitId=7991&rt=%2fapplication%2fPages%2fProjectView.aspx%3fprojectId%3d879>
3. Cibuļs, J. (2009) Ieskats latgaliešu ābecēs lietotajā rakstībā. *Latgalistikys kongresu materiāli I VIA Latgalica*. Rēzekne: SIA „Drukātava”, 17.-30. lpp.
4. Cibuļs, J. (2009). *Latgaliešu ābece*. Rīga: Zinātne. 169 lpp.
5. Ķemeru nacionālā parka fonds (2009). *Ķemeru kūrorta vēsture*. <http://www.kemerunacionalaisparks.lv/?r=135>, sk. 03.04.2019.
6. Latgales dati (1994-2019). *Februāris*. <http://latgalesdati.du.lv/2>, sk. 03.04.2019.
7. Latgales dati (1994-2019). *Ielikts pamatakmens tautas nama ēkai Ludzā*. <http://latgalesdati.du.lv/notikums/2439>, sk. 03.04.2019.
8. Latgales dati (1994-2019). *Meikuls (vēlāk Nikolajs) Dorzinīks – Čačs*. <http://latgalesdati.du.lv/persona/1049>, sk. 03.04.2019.

9. Latgales dati (1994–2019). *Sestā Latgales lauksainiecības izstāde*. <http://latgalesdati.du.lv/notikums/5513>, sk. 03.04.2019.
10. Latkovskis, L. (1968). *Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas I*. Minchene: Latgaļu izdevnīceiba. 375 lpp.
11. Latvijas Nacionālā bibliotēka (2009). *Ķemeri. Peldu iestāde*. <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object>, sk. 03.04.2019.
12. Latvijas Valsts ceļi (b.d.). *Ceļu nozares vēsture*. <http://lvceļi.lv/muzejs-un-ekskursijas/celu-nozares-vesture/>, sk. 03.04.2019.
13. Lowell, E. (2001). *Intertextuality and the Reading of Roman Poetry*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press. 224 p.
14. Ludzas pilsētas ģimnāzija (2015). *Ieskats Ludzas pilsētas ģimnāzijas vēsturē*. <https://www.ludzasgimnazija.lv/index.php/skola/skolas-vesture>, sk. 03.04.2019.
15. Preiļu novads (2018). *Dzimtsarakstu nodaļa*. <http://www.preili.lv/page/498>, sk. 03.04.2019.
16. Stafecka, A. (2013). Uzvārdi Latgalē: ieskats arhīvu materiālos. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi: akadēmiķa Jāņa Endzelīna 140. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 60.-62.lpp.
17. Strods, P. (1922). Latvīšu wolūdas gramatika latgalīšim. *Latgolas Škola*.
18. Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests (13.05.2010.). *No Latvijas ugunsdzēsības vēstures*. <http://www.vugd.gov.lv/lat/aktualitates/zinas/2166>, sk. 03.04.2019.
19. Zaļuma, K. (1998). *Latvijas prezidenti*. Bibliogrāfiskais rādītājs. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 12.-14.lpp.
20. Зенкин, С. (2003). Критика нарративного разума. Заметки о теории 4. *НЛО*, 1. Извлечено 18.04.2019 из <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/59/zen.html>
21. Кабанова, Т. (2004). *Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории общения: На материале рукописных и опубликованных текстов XX в.* [Диссертация]. Челябинск, 210 с.
22. Нуркова, В. (2008). Фотография как артефакт жизни. *Современные стратегии культурологических исследований*, Институт европейских культур, с. 29-37.
23. Вītvere, I. (2014). *Personīgais arhīvs*, albums Nr.1, 4. lpp.
24. LNA LVVA CMDRL, Rīga 2006-07-17.№1. „Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, на основании ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ 5Юня 1895 года. ПЕРЕПЕСНОЙ ЛИСТЪ ФОРМА А 2706. ф., 2.а. Rēzeknes apriņķī uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Viļānu pagasts. 183.l., 191.-248.lp.

Summary

This article is a continuation of the study on the Latgalian orthography transformation. Unofficial sources - Latgalian private correspondence is different. The Latin alphabet in Latgalian private letters has long been very individual. The focus of the research is on the specific text and interaction of the person due to the historical situation of Latgale region. A postcard with text and letter was selected as the source of the study. To Latgalian "R. Kaļ ... " has been sent to his acquaintance on July 17, 1927. The recipient of the shipment is not known because the envelope has not been retained. The letter is written on a black and white photo postcard "Ķemeri swimming pool". The letter with the discourse and retrospective analysis method was analysed according to the principle: obverse, reverse. In this case, the photograph should be understood as an artifact of life. The text in 1927 in Latvia is a time full of events. The language of the text shows the distance between the writers. Their clichés are labeled clichés. There are some peculiarities of the Latgalian written language of the text being studied, for example, the choice of some letters, the sign of the characters. The events mentioned in the letter (reinsurance and treatment at the Ķemeri Healing Institution) are important. They relate to others - a little earlier and later. Viewing a photo allows you to understand how life is perceived in culture as a whole. There is a deep level of historical thinking in the text. The essence of correspondence (as opposed to oral communication) is underlined by the form of the article, the distance between time and space.

VARAKĻĀNU VESELĪBAS APRŪPES MATERIĀLI LNA FONDOS (1945-1991): DOKUMNETU ARHĪVISKĀ VĒRTĪBA VARAKLANI HEALTH CARE RESOURCES IN LNA FUNDS (1945- 1991): ARCHIVAL VALUE OF DOCUMENTS

Arturs Ikaunieks

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ikaunieks3@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Katrīna Abricka Mg. arch. vieslektore*

Abstract. *Aim of the research: to analyse the value of these documents in archival material, to promote the use of these documents. The study identified documents on Varaklani city health care between 1945 and 1991. Until now, the topic was almost unexplored. The work was complicated by the fact that Varaklani had been in different territorial formations, the documents were in several archives, and some of the documents had not been preserved at the beginning of the research.*

Keywords: *hospital, illness, pharmacy, Soviet time, Varaklani.*

Ievads

Pirms pētījuma uzsākšanas tika veikta izpēte par to, kas jau ir pētīts par Varakļānu veselības aprūpi. Līdz šim gandrīz nekāda informācija nav publicēta. Izpētīts ir diezgan maz. Ar Varakļānu veselības aprūpes pētīšanu pārsvarā ir nodarbojušies tikai vietējie novadpētnieki. Novadpētnieki ir ieguvuši būtisku informāciju par veselības aprūpes pirmsākumiem Varakļānos un nedaudz snieguši ieskatu par svarīgākajiem notikumiem Varakļānu veselības aprūpē. Tomēr padziļināta Varakļānu veselības aprūpes izpēte nebija veikta. Nebija pētīti arhīvu dokumenti, to saglabāšanās pakāpe.

Hronoloģiskais ietvars no 1945. gada līdz 1991. gadam tika izvēlēts, jo šajā laika posmā vairākas reizes mainījās valsts iekārta. Tikko bija beidzies vācu okupācijas laiks un sākās otrā padomju okupācija. Padomju vara veica dažādas reformas. Arī pirmajos Latvijas neatkarības gados tika veiktas reformas, kuras būtiski izmainīja veselības aprūpi visā valstī. Lielākās pārmaiņas saistāmas ar to, ka pēc neatkarības atgūšanas tika ieviesta maksas veselības aprūpe. Labi var salīdzināt, kāda bija veselības aprūpe Padomju Latvijā, vācu okupācijas laikā un kā tā mainījās, kad Latvija atguva neatkarību.

Tika izvirzīti šādi uzdevumi: apzināt dokumentus par veselības aprūpi Varakļānos, kuri glabājas Latvijas Nacionālajā arhīvā; izvērtēt dokumentu saglabāšanās pakāpi; izvērtēt šo dokumentu arhīvisko vērtību; pētīt padomju laika veselības aprūpes dokumentācijas specifiku un konstatēt būtiskākās pārmaiņas veselības aprūpes dokumentācijā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas.

Pētījuma metodes: izmantota klasiskā arhīva avotu ārējās kritikas metode.

Pamatteksts

Latvijas Nacionālajā arhīvā ir uzkrāti veselības aprūpes iestāžu dokumenti, kurus izmanto sniedzot izziņas, apkalpojot lasītājus. Nereti slimnīcas darbiniekiem, kuri jau dodas pensijā ir nepieciešams pierādīt darba stāžu par padomju laiku. It sevišķi, ja darbinieks ir strādājis vairākās veselības aprūpes iestādēs. Latvijas Nacionālā arhīva Rēzeknes zonālā valsts arhīva (turpmāk - LNA RZVA) un Latvijas Nacionālā arhīva Cēsu zonālā valsts arhīva (turpmāk - LNA CZVA) fondos ir uzkrāti vērtīgi dokumenti par Varakļānu slimnīcu un aptieku.

LNA RZVA glabāšanā ir 356. fonds "Veselības aizsardzības nodaļa. Varakļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja", par laika posmu no 1949. gada līdz 1956. gadam, kurš sastāv no 23 pastāvīgi glabājamām un 60 personālsastāva lietām. Dokumentos rodama būtiska, līdz šim gandrīz nepētīta informācija par Varakļānu slimnīcas darbiniekiem, izplatītākajām slimībām.

Informāciju no šiem saglabātajiem dokumentiem var izmantot, lai uzlabotu vietējo iedzīvotāju zināšanas par veselības aprūpes attīstību Varakļānu pilsētā. Piemēram, saglabātajās darbinieku personas lietās ir būtiska informācija par viņu dzimšanas vietām (*LNA RZVA 356. f., 3. apr., 41. l., 2.lp.*) dzīves vietām Varakļānos un tuvējā apkārtnē. Izdevās iegūt informāciju par bijušo darbinieku izglītību. Būtisku informāciju autors atrada arī atskaitēs par ārstnieciski-profilaktisko darbu slimnīcā. Tajās bija rodam informācija par to, kādas slimības bija izplatītas Varakļānos un apkārtnē (*LNA RZVA 356. f., 1. apr., 19. l., 14.lp.*). Tā kā šis nav autora pirmais pētījums par veselības aprūpi Varakļānos, bija iespējams salīdzināt, kādas slimības bija izplatītas dažādos laika posmos Varakļānu pilsētā un tuvējā apkārtnē.

Varakļānu veselības aprūpes dokumentiem, kuri glabājas LNA RZVA un LNA CZVA (Madonas dokumentu glabātava) pēc to izvērtēšanas ir piešķirta 3. kategorija. LNA RZVA šiem dokumentiem kategoriju pazemināja, bija 2. kategorija. Otro kategoriju parasti piešķir ministriju padotībā esošo iestāžu, republikas pilsētu pašvaldību iestāžu un tiesībsargājošo iestāžu fondiem. (*Latvijas valsts arhīvu ģenerāldirekcija, 2006., 3.lpp.*). Bet 2006. gadā LNA RZVA notika kategorijas pārskatīšana, kategoriju pazemināja uz 3. kategoriju. Arī autors uzskata, ka šiem dokumentiem atbilstošāka ir tieši 3. kategorija, jo tie ir vietējas nozīmes dokumenti. Bet LNA CZVA jau no fonda izveides sākuma Varakļānu veselības aprūpes dokumentiem bija 3. kategorija.

Ievērojamu daļu dokumentu pētījumam autors apzināja arī LNA CZVA (Madonas dokumentu glabātavā). Kā jau iepriekš minēts, Varakļāni ir bijuši vairākos teritoriālos veidojumos, tāpēc mūsdienās dokumenti glabājas vairākos arhīvos. LNA CZVA glabāšanā ir 1058. fonds „Slimnīca Nr. 2 Varakļānos”. Fondā esošie dokumenti ir par laika posmu no 1973. gada līdz 1992. gadam Fondu veido 29 pastāvīgi glabājamās un 6 personālsastāva lietas. Lietas ir sistematizētas pēc hronoloģiskā principa un to fiziskais stāvoklis ir apmierinošs. Šajos dokumentos ir vēl vairāk būtiskas informācijas Varakļānu veselības aprūpes pētīšanai. Autors skatīja slimnīcas štatu sarakstu (*LNA CZVA, 1058. f., 1. apr., 6. l., 2.lp.*), kurā ir būtiska informācija par darbinieku ieņemamajiem amatiem. Tika pētītas arī statistiskās atskaites par ārstniecisko un profilaktisko darbību ar pielikumiem (*LNA CZVA, 1058. f., 1. apr., 2. l., 19.lp.*). Tajās varēja gūt ieskatu, kas tika darīts, lai ierobežotu slimību izplatību. Varēja vērot kā laika gaitā mainījās dokumentācija, piemēram, atskaites vairs nebija tika apjomīgas, tika mainītas tabulu iedaļas. Visbūtiskāko informāciju autoram izdevās gūt tieši no apjoma ziņā mazākajām lietām. Tā bija sarakste ar valsts institūcijām par iestādes pamatdarbību (*LNA CAZVA 1058. f., 1. apr., 28. l., 5.lp.*). Izdevās iegūt informāciju par to, kādas izmaiņas skāra slimnīcas pacientus pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, kādas izmaiņas notika veselības aprūpes dokumentācijā.

Autors secināja, ka slimnīcā dokumentu uzraudzība bija visai formāla. To apliecina 2005. gadā veiktā dokumentu sakārtošana un aprakstīšana. Tika konstatēts, ka nav saglabātas pavēles vispārēja satura jautājumos par laiku no 1986. gada līdz 1993. gadam, par personālsastāvu laikā no 1987. gada līdz 1993. gadam (*LNA CAZVA 1058. f., vēsturiskā izziņa, 3.lp.*). Netika saglabāti mirušo reģistrācijas žurnāli par laika posmu no 1973. gada līdz 2001. gadam. Arī slimnieku uzņemšanas un hospitalizācijas atteikumu reģistrācijas žurnāli par laika posmu no 1951. gada līdz 1971. gadam netika saglabāti (*LNA CAZVA 1058. f., vēsturiskā izziņa, 3.lp.*). Autors uzskata, ka tie ir paši būtiskākie dokumenti, kuri netika saglabāti vai veidoti. Autoru pārsteidza arī tas, ka lietvedībā netika veidoti pat akti par objektu nodošanu ekspluatācijā, darba līgumu reģistrācijas žurnāli, koplīgumi. Nav saglabāti dokumenti par slimnīcas pakļautības maiņu un nosaukumu maiņu. Liels pluss priekš informācijas meklētājiem, ka LNA datubāzē „Centrālais fondu reģistrs” var skatīt šī fonda agrākās pakļautības un agrākos slimnīcas nosaukumus.

Turklāt, dokumenti ir bijuši diezgan slikti uzglabāti. Gandrīz katrai arhīva lietai ir dažādi mitruma bojājumi (izplūduši tinte, rūsas bojājumi) un ultravioletā starojuma bojājumi. Mikroklīmatam nav pievērsta liela uzmanība. Visa dokumentācija kopumā ir veidota uz sliktas

kvalitātes papīra. Nav iespējams noteikt, kad uzlabojās Varakļānu slimnīcas dokumentu papīra kvalitāte. Gan 1950-tajos, gan 1960-tajos un 1970-tajos pat vienā lietā papīra kvalitāte ir ļoti dažāda. Lietas sākumā var būt ļoti labs papīrs, taču lietas pēdējās lapaspuses veidotas uz ievērojami sliktākas kvalitātes papīra vai otrādi. Saglabātās personas lietas ir nepilnīgas. Nereti nav norādīta darbinieka izglītība, dzimšanas vieta. Lielākajai daļai personas lietām nav saglabātas pavēles par pieņemšanu darbā, nosūtījumi darbā no citas padomju republikas uz Latvijas PSR. Neraugoties uz šiem trūkumiem, autors uzskata, ka dokumentiem tomēr ir liela arhīviskā vērtība. Tie ir noderīgi izziņu veidošanai, pētniekiem Varakļānu iedzīvotāju vēstures zināšanu uzlabošanai.

Lai arī Varakļānu slimnīcas dokumentu saglabātības pakāpe kopumā ir diezgan sliktā, autoram tomēr izdevās noskaidrot līdz šim neizpētītu, būtisku informāciju par veselības aprūpes pārmaiņām Varakļānu pilsētā un tuvējā apkārtnē. Izdevās noskaidrot, kādas bija medicīnas darbinieku algas un, kā tās laika gaitā mainījās, kādi veselības aprūpes iestāžu darba uzlabošanas pasākumi tika veikti. No saglabātās slimnīcas dokumentācijas izdevās noskaidrot, kādas slimības bija izplatītas Varakļānu pilsētā un tuvējā apkārtnē. Bija vērojama slimību mainība. Vienas pakāpeniski izzuda, bet to vietā parādījās citas. Pēc Otrā pasaules kara aktuālas bija venēriskās slimības (sifiliss, gonoreja). Par šo slimību apkarošanu bieži tika runāts profilaktiskajās atskaitēs. Tāpat varēja konstatēt to, ka higiēnas līmenis pat 1950-tajos un 1960-tajos gados bija diezgan zems. Uzmanība tika pievērsta cīņai ar dizentēriju. Visi ārstētie dizentērijas slimnieki bija uzskaitē, lēma par nepieciešamību izglītot iedzīvotājus higiēnas prasību ievērošanā (*LNA RZVA 356. f., 1. apr., 1. l., 24.lp.*). Dizentērija Varakļānos nebija jauna slimība. Iepriekšējā pētījumā tika noskaidrots, ka cilvēki ar dizentēriju Varakļānu apkārtnē slimoja jau 20. gadsimta sākumā. Tāpat pastiprināta uzmanība tika pievērsta cīņai ar tuberkulozi, kura Varakļānos bija sastopama jau 20. gadsimta sākumā. Bija plānots pārbaudīt 2640 cilvēkus, tika pārbaudīti 2100 cilvēki (*LNA RZVA 356. f., 1. apr., 1. l., 30.lp.*). Īpašu uzmanību pievērsa pārtikas rūpniecības darbiniekiem, kopmītnēm, skolām un viesnīcām.

Sākotnēji šķita, ka Varakļānu slimnīcā ir strādājuši tikai darbinieki no tuvējās apkārtnes. Taču pētot arhīva lietas noskaidrojās, ka tā nebija. Varakļānu slimnīcā ir strādājuši darbinieki ne tikai no Latvijas teritorijas, bet pat no citām padomju republikām. Slimnīcā ir strādājuši darbinieki no Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas teritorijas. Ir strādājuši dažādu tautību cilvēki: latvieši, krievi, ebreji, baltkrievi, ukraiņi.

Secinājumi un priekšlikumi

No LNA RZVA (356. fonds) un LNA CZVA (1058. fonds) saglabātajiem Varakļānu veselības aprūpes dokumentiem (štatu saraksti; statistiskās atskaites par ārstniecisko un profilaktisko darbību ar pielikumiem; pavēles par personālsastāvu; sarakste ar valsts institūcijām par iestādes pamatdarbību) izdevās noskaidrot, ka Varakļānu slimnīcas darbinieku kolektīvs ir bijis daudznacionāls. Slimnīcas darbinieki tikuši mērojuši pat vairākus tūkstošus kilometru, lai sāktu darbu Varakļānos. Visa dokumentācija kopumā ir veidota uz sliktas kvalitātes papīra. Nav iespējams noteikt, kad uzlabojās Varakļānu slimnīcas dokumentu papīra kvalitāte. Gan 1950-tajos, gan 1960-tajos un 1970-tajos pat vienā lietā papīra kvalitāte ir ļoti dažāda. Lieta sākumā var būt ļoti labs papīrs, taču lietas pēdējās lapaspuses veidotas uz ievērojami sliktākas kvalitātes papīra vai otrādi. Saglabātās personas lietas ir nepilnīgas. Nereti nav norādīta darbinieka izglītība, dzimšanas vieta. Lielākajā daļā personas lietu nav saglabātas pavēles par pieņemšanu darbā, nosūtījumi darbā no citas padomju republikas uz Latvijas PSR. Lai arī dokumentu veidošanā, uzglabāšanā ir trūkumi, šie dokumenti tomēr ir arhīviski vērtīgi un nozīmīgi vietējās vēstures pētīšanā. Pētījumu var turpināt. Var pētīt dokumentāciju no 1991. gada līdz 2009. gadam.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Latvijas valsts arhīvu ģenerāldirekcija (2006). *Norādījumi par kategoriju piešķiršanu arhīva fondiem*.
2. LNA CAZVA 1058. f. (Slimnīca Nr. 2 Varakļānos), 1. apr., 28. l. (Sarakste ar valsts institūcijām par iestādes pamatdarbību 1992. gadā), 12 lp.
3. LNA CZVA, 1058. f. (Slimnīca Nr. 2 Varakļānos), 1. apr., 2. l. (1973. gada statistiskās atskaites par ārstniecisko un profilaktisko darbību ar pielikumiem), 95 lp.
4. LNA CZVA, 1058. f. (Slimnīca Nr. 2 Varakļānos), 1. apr., 6. l. (Štatu saraksts 1976. gads), 93 lp.
5. LNA CZVA, 1058. vēsturiskā izziņa, 5 lp.
6. LNA RZVA 356. f. (Veselības Aizsardzības nodaļa. Varakļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja), 1. apr., 1. l. (Sanitāri Epidemioloģiskās stacijas plāni par 1953. gadu), 29 lp.
7. LNA RZVA, 356. f. (Veselības Aizsardzības nodaļa. Varakļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja), 3. apr., 41 l. (Erna Helde), 8 lp.
8. LNA RZVA, 356. f. (Veselības Aizsardzības nodaļa. Varakļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja), 1. apr., 19. l. (Sanitāri Epidemioloģiskās stacijas plāni), 57 lp.

Summary

In this research the author summarized and analysed the different sources of information. Chronological framework of the study is from 1945 to 1991. The author chose this framework in order to show the quality of the health care during the Soviet era and what changed when Latvia regained independence. The most important information author got from unpublished sources which are stored in the National Archives of Latvian Cesis and Rezekne zonal State Archive.

A lot of important information the author got from the hospital orders about recruitment, statistical reports about medical authority work in different years, the lists with the national authorities of the institution's core business. The author was surprised how detailed was all the documents. Researching Varaklani pharmacy and Zonal hospital documentation, the author observed how over the time changed the document paper quality, document tables. Initially, reports about medical authority work wrote with a typewriter, but when Latvia regained independence, reports wrote with a computer.

MEDIJPRATĪBA LATGALES KONTEKSTĀ *MEDIA LITERACY IN THE CONTEXT OF LATGALE*

Inga Kalva-Miņina

Mg. philol., Mg. paed., Mg.sc.soc., vieslektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija,
inga.kalva@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *In this paper, the author focuses on the current issue of media literacy in the context of Latgale and evaluates the contribution of journalists and librarians to public information and education. Various programmes to support media and the European Media Literacy Week, established in 2019, are the two main driving forces that encourage professionals in Latvia (including Latgale) to focus on this not-so-simple topic.*

Keywords: *European Media Literacy Week, media, Latgale, media literacy.*

Ievads

Pēdējo gadu laikā īpaša uzmanība tiek veltīta digitālajai pratībai, tomēr ar katru gadu aktuālāks kļūst jautājums nevis par formu vai formātu, bet saturu, proti, kritiskai satura izvērtēšanai un atlasei. 2015. gadā Latvijā tika dibināta Kultūras ministrijas Mediju politikas nodaļa, jo pirms tam nebija nevienas atbildīgās institūcijas, kas nodarbotos ar medijpratības jautājumu analīzi, plānošanu, veicināšanu. Mediju politikas pamatnostādnes un to īstenošanas plāns ir pirmie politikas plānošanas dokumenti Latvijā, kuros ir iekļauti pasākumi medijpratības veicināšanai un attīstībai.

2018. gadā šī raksta autore Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā (turpmāk - RTA) aizstāvēja maģistra darbu „Mediju loma izglītībā: no mediju pedagoģijas līdz medijpratībai”, padziļināti aplūkojot šo mūsdienās tik aktuālo medijpratības jautājumu no vairākiem aspektiem, kā būtiskāko izraugoties tieši izglītības jomu. Maģistra darbā tika aplūkota mediju pedagoģija un medijpratība, aktuālākie pētījumi par medijpratību Latvijā un jaunais izglītības saturs medijpratības attīstīšanai, kā arī medijpratības attīstīšanai izmantojamie resursi, savukārt praktiskajā pētījuma daļā medijpratība tika aplūkota Latgales kontekstā, pievēršoties: projektā „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai” iesaistīto Latgales skolotāju aptaujas datiem un to analīzei, medijpratības tēmas atspoguļojumam Latgales laikrakstos („Vaduguns”, „Rēzeknes Vēstis”, „Vietējā Latgales Avīze”), radio raidījuma „Latgolys stunde” par medijpratību „Medijpratība pierobežas jauniešu skatījumā” producēšanai.

Šī pētījuma mērķis ir turpināt jau iesākto darbu par medijpratības tēmas atspoguļojumu Latgales kontekstā, kas nedaudz tika ieskicēts maģistra darbā „Mediju loma izglītībā: no mediju pedagoģijas līdz medijpratībai”. No 2017. gada aprīļa līdz 2019. gada aprīlim (ieskaitot) veicot Latgales mediju vides kontentanalīzi (kontentanalīze jeb satura analīze – starpdisciplināra metode mediju (drukātu un elektronisku) satura pētīšanai) (Oļehnovičs, 2011.), ir iespējams noskaidrot, cik nozīmīga šī tēma šķiet Latgales medijiem, kā medijpratība tiek atainota Latgales kontekstā.

Medijpratības atspoguļojums Latgales medijos

Kultūras ministrijas mājaslapā sadaļā „Mediju politika” ir atrodamā definīcija, ka „medijpratība ir zināšanu un prasmju kopums, kas nepieciešams darbam ar informācijas avotiem – informācijas atrašanai un analīzei, informācijas sniedzēju funkciju izpratnei, informācijas satura kritiskam izvērtējumam, objektīvas informācijas atšķiršanai no tendenciozas, dažādos avotos pieejamo ziņu salīdzinājumam, lai veidotu savu pamatotu viedokli. Mediju pratība ietver arī prasmi praktiski lietot medijus” (LR Kultūras ministrija, 2018.).

„Prese nosaka un ietekmē sabiedrības un indivīdu priekšstatus. No preses atkarīgs, kā tiks nosauktas un identificētas parādības, notikumi, lietas. Prese ir līdzeklis, kas ietekmē mūsu

priekšstatus par realitāti, tātad – veido mūsu realitāti, pat ja tā neatbilst patiesībai. No preses rīcības ir atkarīga indivīdu, sociālo grupu un visbeidzot sabiedrības uzvedība” (*Tabūne, 2005.*). Masu medijiem piemīt spēks informācijas izplatīšanā un viedokļa paušanā. Lai izprastu, cik un kādas aktivitātes notiek saistībā ar konkrēto medijpratības tēmu, mediju kontentanalīze palīdz noskaidrot, cik svarīgi medijiem ir izglītēt savu lasītāju, zinot, ka „lokālajā vidē īpaša nozīme ir vietējiem laikrakstiem, kas, no vienas puses, piedalās kolektīvās kultūridentitātes veidošanā un tās kartēšanā un, no otras puses, vienlaikus ir tās sastāvdaļa” (*Zelče, 2006.*).

Lai noskaidrotu, vai Latgales medijiem ir svarīgi izglītēt savu auditoriju medijpratības jomā, no 2017. gada aprīļa līdz 2018. gada aprīlim (ieskaitot) tika veikta reģionālo mediju – „Vaduguns” (Ziemeļlatgales laikraksts, aptver četrus novadus – Baltinavas, Balvu, Rugāju un Viļakas), „Rēzeknes Vēstis” (aptver Rēzeknes un Viļānu novadus) un „Vietējā Latgales Avīze” (aptver visu Latgali, kā arī nedaudz Madonu un Jēkabpili) – satura par medijpratību analīze.

Laikrakstā „Vaduguns” pētāmajā laika periodā bija atrodamas divas būtiskas publikācijas, kas lasītājus mudināja aizdomāties par medijpratību un kritisko domāšanu, un viens neliels raksts, kas saistīts ar digitālo pratību; laikrakstā „Rēzeknes Vēstis” – četras būtiskas publikācijas par medijpratības tēmu (publikācijās akcents likts uz medijpratību jauniešu vidū, tādēļ raksti publicēti laikraksta jaunatnes lapā „Pakavs”), laikrakstā „Vietējā Latgales Avīze” – atrodamas vairākas būtiskas publikācijas par medijpratības tēmu.

Apkopojot izpētītās publikācijas, tika secināts, ka reģionālie laikraksti maz pievēršas medijpratības tēmas atspoguļošanai. Lielākoties šīs publikācijas izpaužas kā: 1) pētījumu par medijpratību rezultātu atspoguļošana („Rēzeknes Vēstis” un „Vietējā Latgales Avīze”); 2) laikrakstam iesūtīto rakstu par Latgales reģiona pārstāvju dalību projektos/ konkursos, kuros minētas arī ar medijpratību saistītas aktivitātes, publicēšana (popularizējot skolu un veiksmīgākos skolēnus, kuri ieguvuši godalgotas vietas).

Visvairāk īso rakstu par Latgales pārstāvju iesaistīšanos šāda veida aktivitātēs ir izlasāmi laikrakstā „Vietējā Latgales Avīze”, bet tas ir likumsakarīgi, jo laikraksts piedāvā informāciju par visiem Latgales novadiem, līdz ar to lasītājiem tiek piedāvāta visaptverošāka informācija. Kā būtiskākie raksti, kas ir žurnālistu veidoti un informē sabiedrību par medijpratību un kritiskās domāšanas nozīmi mūsdienās, ir minami: raksts par lektora Mārtiņa Dauguļa vadītajiem kritiskās domāšanas treniņiem Viļakas, Balvu, Alūksnes un Gulbenes novadu jauniešiem un jaunatnes darbiniekiem („Vaduguns”, 2018. gada 24. aprīlis) un intervija ar Kultūras ministrijas Mediju politikas nodaļas ekspertu Klintu Ločmeli („Vietējā Latgales Avīze”, 2018. gada 3. maijs).

Arī Baltinavas vidusskolas direktora Imanta Slišāna raksts par viņa vadītās skolas dalību projektā „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai”, precīzāk, par skolas komandas dalību ievadseminārā Siguldā, ir izzinošs un vērtīgs („Vaduguns”, 2018. gada 10. aprīlis). Te jāuzsver savāda likumsakarība, proti, lai arī projektā par medijpratību ir iesaistītas astoņu Latgales skolu skolotāju komandas, laikrakstā „Vietējā Latgales Avīze”, kas, kā jau tika minēts, aptver visu Latgales reģionu, pētāmajā laika periodā nav parādījušies neviens raksts par to – ne skolotāju iesūtīts, ne pārpublicēts no skolas mājaslapām, kur raksti par dalību projektā tiek publicēti.

Savukārt laikraksta „Rēzeknes Vēstis” nozīmīgākais ieguldījums medijpratības tēmas atspoguļošanā ir publicētie trīs materiāli, kuros atainoti pētījumi par jauniešu medijpratību, viņu paradumiem sociālajos tīklos, izglītības iniciatīvas „Samsung Skola nākotnei” noslēguma pasākums. Veicot Latgales mediju kontentanalīzi, nākas secināt, ka medijpratības tēma nav no populārākajām, kas tiek atspoguļotas medijos. Tomēr parādās tendence, ka par to tiek runāts un rakstīts arvien vairāk.

Savukārt pievēršoties medijpratībai Latgales kontekstā laika periodā no 2018. gada aprīļa līdz 2019. gada aprīlim (ieskaitot), jāsecina, ka situācija gada laikā ir mainījusies, proti, medijos un sabiedrībā medijpratības tēma tikusi vairāk aktualizēta, tostarp arī Latgales līmenī,

pateicoties diviem aspektiem – mediju atbalsta programmām un Medijpratības nedēļai, kas pirmo reizi ieviesta 2019. gadā.

Mediju atbalsta programmas

Mediji tika aicināti iesniegt savus projektu pieteikumus 2018. gada maijā izsludinātajā Valsts reģionālās attīstības aģentūras (turpmāk - VRAA) reģionālo un vietējo mediju atbalsta programmā, kas tika realizēta divās apakšprogrammās projektu konkursu kārtībā: „Atbalsts reģionālajiem un vietējiem komerciālajiem masu informācijas līdzekļiem (medijiem) Latvijā” un „Atbalsts sabiedriski nozīmīgas žurnālistikas radīšanai medijos Latgales plānošanas reģionā”. Viena no konkursa kategorijām bija „projekti, kas nodrošina mediju spēju reaģēt uz safabricēto/ manipulatīvo ziņu fenomenu, dekonstruējot melus, jo īpaši saistībā ar valsts drošības apdraudējumu un ārējo ietekmi uz valsts sabiedriski politiskajiem procesiem (jo īpaši, Saeimas vēlēšanām), un palielinot sabiedrības spējas un zināšanas kritiski vērtēt mediju saturu (medijpratība)” (*Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2018.*).

No 38 apstiprinātajiem projektiem 10 projekti ir veltīti medijpratībai un kritiskajai domāšanai. „Prieks, ka desmit mediji realizēs projektus sarežģītākajā konkursa kategorijā – melu dekonstrukcija un medijpratība. Mediju pašu spēja strādāt ar medijpratības un dezinformācijas jautājumiem ir būtisks piensums Latvijas informatīvās vides stiprināšanā,” tā saka konkursa komisijas locekle, Kultūras ministrijas Mediju politikas nodaļas vadītāja Aiga Grišāne. Viņa arī uzsver, ka mediju iniciatīva strādāt ar medijpratības un dezinformācijas jautājumiem ir ļoti svarīga sabiedrības informēšanā un audzināšanā, jo „Kultūras ministrijas veiktajā medijpratības pētījumā arī iedzīvotāji norādīja, ka par medijpratības jautājumiem labprāt vairāk uzzinātu no pašiem medijiem” (*LV portāls, 2018.*). Te jāuzsver, ka arī ārzemēs žurnālisti ir apzinājušies savu lomu sabiedrības medijpratības veicināšanā, piemēram, čehu žurnālisti uzskata, ka mediju pedagogija un medijpratība kļūst arvien nozīmīgāka viltus ziņu (*fake news*) laikmetā. „Aptaujājot čehu žurnālistus no desmit dažādām redakcijām, visi piekrita, ka ziņu organizācijām vajadzētu iesaistīties auditorijas izglītošanā, piemēram, par to, kā pārliecināties par informācijas avotu ticamību” (*Štastna, 2018.*).

Kā nozīmīgu mediju produktu, kas sniedz ieguldījumu Latgales informatīvajā telpā un ir sagatavots, pateicoties Valsts reģionālās attīstības aģentūras finansiālajam atbalstam no valsts budžeta līdzekļiem, var minēt radiožurnālu „Notikumu krustpunktā”. Tas no 2018. gada 17. augusta līdz gada beigām katru nedēļu skanēja radiostacijas „Divu krastu radio” ēterā (raidījumu arhīvs ir pieejams portālos www.rezekneszinas.lv un www.daugavpilszinas.lv), piedāvājot materiālu par sabiedrībā būtiskiem jautājumiem un mediju saturu, tādā veidā veicinot gan kritisko domāšanu, gan iedzīvotāju spēju reaģēt uz nepatiesu un manipulatīvu informāciju.

Jāuzsver, ka 2019. gada martā noslēdzās Sabiedrības integrācijas fonda izsludinātais Mediju atbalsta fonda konkurss „Atbalsts medijiem sabiedriski nozīmīga satura veidošanai un nacionālās kultūrtelpas stiprināšanai latviešu valodā”, kurā saņemti 92 projektu iesniegumi (par 4,5 % lielāks pieteikumu skaits nekā 2018. gadā), no tiem kategorijā „Melu dekonstrukcija un medijpratība” – sabiedrības noturības pret dezinformāciju stiprināšana, dekonstruējot melus, jo īpaši saistībā ar valsts drošību un ārējo ietekmi uz valsts sabiedriski politiskajiem procesiem (tostarp, Eiropas Parlamenta vēlēšanām), un/ vai palielinot sabiedrības spējas un zināšanas kritiski vērtēt saturu (medijpratība) – saņemti 17 projektu iesniegumi, bet kategorijā „Mediju kritika” – mediju un plašākas sabiedrības spēju diskutēt un analizēt mediju saturu, uztveres, kvalitātes un atbildīguma, kā arī pārvaldības un mediju nozares attīstības un tendenču jautājumus nodrošināšana – četri projektu iesniegumi (*Sabiedrības integrācijas fonds, 2019.*). Tā kā projektu vērtēšanu plānots pabeigt un rezultātus apstiprināt līdz maija sākumam, tad aprīļa pēdējās nedēļās vēl nebija izziņoti to mediju vārdi, kas saņems finansējumu (līdz ar to,

iesniedzot šo rakstu recenzēšanai, vēl nebija zināms, vai šajās kategorijās savus projektus ir pieteikuši Latgales mediji).

Medijpratības nedēļa

2019. gadā no 18. līdz 22. martam Latvijā un visā Eiropā pirmo reizi tika rīkota Eiropas Medijpratības nedēļa (European Media Literacy Week), lai uzlabotu sabiedrības, jo īpaši bērnu un jauniešu, medijpratības prasmes. Tas ir apliecinājums tam, ka medijpratībai mūsdienu informācijas pārbagātībā ir būtiska loma katras valsts iedzīvotāju dzīvē. Rīgā šajā laikā notika dažādas aktivitātes („Medijpratības ABC pašiem mazākajiem”, radošā nodarbība skolēniem „Zeme ir plakana!”, interaktīvs uzvedums 3. – 5. klases skolēnu medijpratības stiprināšanai, Kultūras ministrijas medijpratības ekspertes Klintas Ločmeles lekciju „Kas jauns medijpratībā?” u.c.) (*LR Kultūras ministrija, 2019.*). Latgalē piedāvāto aktivitāšu klāsts medijpratības jomā vairāk koncentrējās divās Latgales lielākajās pilsētās – Daugavpilī un Rēzeknē, kur medijpratības aktivitātes notika, pateicoties bibliotekāriem. Rēzeknes Centrālās bibliotēkas (RCB) speciālisti vadīja izglītojošus pasākumus dažādu vecumposmu auditorijām: RCB notika lekcija „Mediji jālieto prātīgi”, Latvijas Neredzīgo bibliotēkas Rēzeknes filiālē – lekcija un diskusija „Vai var ticēt visam, kas rakstīts”, Rēzeknes 2. bibliotēkā – medijpratības zināšanu pārneses pasākums „Medijpratības nozīme mūsdienu informācijas vidē” (mērķauditorija – jaunieši vecumā no 16 līdz 25 gadiem), Rēzeknes Bērnu bibliotēkai sadarbībā ar Rēzeknes Valsts poļu ģimnāziju tika rīkotas vairākas izzinošas nodarbības 5. – 7. klašu skolēniem „Vai Tu zini, ko Tu dari internetā” (*Rēzeknes Centrālā bibliotēka, 2019.*). Turklāt jāuzsver, ka medijpratības lekcijas vadīja trīs Rēzeknes publisko bibliotēku darbinieki – medijpratības meistari, kuri 2018. gada nogalē piedalījās konkursā un ieguva iespēju mācīties medijpratības meistarību mācībās.

Daugavpilī Latgales Centrālajā bibliotēkā (turpmāk - LCB) tika piedāvātas divas medijpratību un informācijpratību veicinošas bibliotekārās stundas 8.–12. klašu skolēniem un studentiem – „Domāju, tā tad esmu!”, kurā jaunieši pārbaudīja savas iemaņas kritiskā informācijas vērtēšanā, un „Drukāto mediju vide”. LCB filiālēs skolēniem bija iespēja ar dažādu daiļliteratūras darbu varoņu palīdzību mācīties kritiski izvērtēt informāciju, uzklaut vairāku pušu argumentāciju, veidojot savu viedokli (*Konoņecka, 2019.*).

Par Rēzeknē Eiropas Medijpratības nedēļā rīkotajiem pasākumiem gan pieaugušajiem, gan bērniem tika sagatavoti arī ziņu sižeti Latgales reģionālajā televīzijā (turpmāk - LRT) un Latvijas Radio Latgales studijā, pievēršot sabiedrības uzmanību šīs nedēļas nozīmīgumam. Vērtīgi materiāli par medijpratības tēmu ir arī LRT sagatavotais sižets „Baltinavas vidusskolā māca medijpratību” (2018. gada 30. sept.), „Dautkom” sižeti „Medijpratības diena Līvānos” (2018. gada 3. sept.) un „Ārzemju studenti pēta mediju vidi un to valodas Latgalē” (2018. gada 11. dec.). Turklāt pirmie divi sižeti atspoguļo Latgales skolotāju dalību projektā „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai”.

Kā būtisks pienesums medijpratības izpētē ir raksta autores maģistra darbs „Mediju loma izglītībā: no mediju pedagogijas līdz medijpratībai” (studiju programma „Reģionālie mediji un komunikācija”, 2018) un Laines Riekstiņas studiju darbs „Medijpratība 21. gs.: jaunais izglītības saturs un tā realizēšanas iespējas” (RTA studiju programma „Skolotājs”, studiju modulis: „Latviešu valodas kā dzimtās valodas un kā svešvalodas skolotājs”, 2019).

Secinājumi un priekšlikumi

Ar katru gadu arvien vairāk medijpratības tēma tiek aktualizēta valsts līmenī, tai skaitā arī Latgales reģionā. Nozīmīgs solis ir Eiropas Medijpratības nedēļas ieviešana. Tā kā Latgalē pirmā Eiropas Medijpratības nedēļa aizritēja, pateicoties bibliotekāru iniciatīvai, kuras laikā tika rīkoti izzinoši semināri un lekcijas, nākamajā gadā medijpratības tēmu varētu aktualizēt

radošu konkursu un citu interesantu aktivitāšu formā, tādā veidā vairāk piesaistot jauno paaudzi. Pozitīvi vērtējams ir fakts, ka, lai arī Medijpratības nedēļa ir noslēgusies, RCB, Rēzeknes 2. bibliotēkā un Rēzeknes Bērnu bibliotēkā ikviens, kuram ir vēlme padziļināt savas zināšanas medijpratības jomā, var pieteikties nodarbībām par šo tēmu.

Lai arī pievērsšanās mediju kritikas žanram un medijpratības tēmas atspoguļošanai prasa arī lielāku pašu žurnālistu sagatavotību, izpēti šajos jautājumos, pētījuma autore cer, ka, pateicoties mediju atbalsta programmām, mediju pārstāvji izrādīs arvien lielāku iniciatīvu, iesniedzot tādus projektus, kas saistīti ar sabiedrības izglītošanu medijpratības jomā.

Medijpratības tēmas izpēte rosina īstenot jaunus pētījumus un realizēt dažādas iniciatīvas, lai Latgales reģionā veicinātu medijpratības apguvi dažādos līmeņos. Veiktie pētījumi un to laikā gūtās atziņas rosina arvien jaunas idejas jauniem pētījumiem un darbiem.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Konopecka, J. (13.03.2019.). *Daugavpils bibliotēkas iesaistās Eiropas Medijpratības nedēļā*. <https://www.daugavpils.lv/pilseta/iedzivotajiem/kultura/kulturas-zinas/daugavpils-bibliotekas-iesaistas-eiropas-medijpratibas-nedela>, sk. 25.03.2019.
2. LR Kultūras ministrija (18.03.2019.). *Pirmajā Medijpratības nedēļā Latvijā notiek 9 dažādas norises*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/302752-pirmaja-medijpratibas-nedela-latvija-notiek-9-dazadas-norises-2019>, sk. 25.03.2019.
3. LR Kultūras ministrija (2018). *Atbildes uz biežāk uzdotajiem jautājumiem*. <https://www.km.gov.lv/lv/mediju-politika/atbildes-uz-biezak-uzdotajiem-jautajumiem>, sk. 14.05.2018.
4. LV portāls (21.08.2018.). *Jauns radiožurnāls medijpratības un kritiskās domāšanas veicināšanai*. <https://lvportals.lv/norises/297994-jauns-radiozurnals-medijpratibas-un-kritiskas-domasanas-veicinasanai-2018>, sk. 29.09.2018.
5. Oļehnovičs, D. (2011). *Pētījumu organizēšana un pētījumu metodes*. www.llf.partneribas.lv/resource/1306138975_01_Olehnovics.pps, sk. 19.05.2018.
6. Rēzeknes Centrālā bibliotēka (01.04.2019.). *Medijpratības nedēļas aktivitātes bibliotēkās*. <http://www.rezeknesbiblioteka.lv/index.php/centrala-biblioteka/pasakumi/2204-medijpratibas-nedelas-aktivitates-bibliotekas>, sk. 10.04.2019.
7. Sabiedrības integrācijas fonds (2019). *Saņemto projektu iesniegumu skaits mediju programmā par 4,5 % lielāks nekā pērn*. http://www.sif.gov.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=10595%3ASaņemto-projektu-iesniegumu-skaits-mediju-programma-par-4%2C5-lielaks-neka-pern&catid=14%3AJaunumi&Itemid=186&lang=lv, sk. 18.04.2019.
8. Štastna, L. (15.01.2018.). *Čehijā žurnālisti un skolas sadarbojas, lai veicinātu medijpratību*. <https://lv.ejo-online.eu/5164/etika-un-kvalitate/cehija-zurnalisti-un-skolas-sadarbojas-lai-veicinat-medijpratibu>, sk. 20.03.2018.
9. Tabūne, I. (2005). Laikrakstu „Diena” un „Neatkarīgā Rīta Avīze” veidotais sociālais priekšstats par latgaliešiem (2003. gada 1. jūlijs – 31. decembris). *Domino 2. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas studentu zinātniskie raksti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 38.-48. lpp.
10. Valsts reģionālās attīstības aģentūra (2018). *Reģionālo un vietējo mediju atbalsta programma*. http://www.vraa.gov.lv/lv/mediju_programma/, sk. 14.05.2018.
11. Zelče, V. (2006). Lokālā prese – kopienas informācijas vides veidotāja. Grām: *Informācijas vide Latvijā: 21. gadsimta sākums*. Rīga: Zinātne, 144.-167.lpp.

Summary

In recent years, special attention has been paid to digital literacy, however, the issue of content, namely critical content evaluation and selection, and not form or format is becoming more pressing with every passing year. The aim of this study is to continue the work on media literacy in the context of Latgale, which has already been outlined in the author's Master's Thesis “The Role of Media in Education: From Media Pedagogy to Media Literacy” (2018). From April 2017 to April 2019, focusing on media literacy reflection in Latgale context, it is concluded that in the period from April 2018 to April 2019, the media literacy has become

more updated in the media and society, including at Latgale level, thanks to two aspects – media support programmes and the Media Literacy Week, first introduced in 2019.

Since the first European Media Literacy Week in Latgale with various educational seminars and lectures was implemented thanks to the initiative of librarians, next year the theme of media literacy could be presented in the form of creative competitions and other interesting activities, thus attracting the younger generation more.

**PROJEKTS „ATBALSTS LATVIJAS JAUNIEŠU MEDIJPRATĪBAI”
LATGALES SKOLOTĀJU VĒRTĒJUMĀ. 1. DAĻA
LATGALE TEACHERS ASSESSMENT FOR THE PROJECT „SUPPORT
FOR MEDIA LITERACY AMONG YOUNG PEOPLE IN LATVIA”. PART 1**

Inga Kaļva-Miņina

Mg. philol., Mg. paed., Mg.sc.soc., vieslektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija,
inga.kalva@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *To promote the development of an educated, democratic society and foster civic participation and professional competitiveness in today's changing world, The Education Development Centre (EDC) offers a wide range of educational activities for different target audiences. One of the EDC's current projects in the field of media literacy is “Supporting Youth Media Literacy” which had been implemented from October 2017 till February 2019.*

To ascertain the readiness of the teachers of Latgale schools involved in this project to implement media literacy at schools, a survey of these teachers was conducted. The paper presents the first part of the study- opinions/ first impressions of the teachers of Latgale schools involved in the project about participation in this project.

Keywords: *Latgale, media, media literacy, teachers.*

Laikā, kad cilvēku domāšanu var viegli ietekmēt ar viltus ziņām, kad Latvijas iedzīvotājiem lielākoties ir grūti atšķirt, kura informācija ir patiesība un kura – viltus ziņas, ir būtiski veicināt medijpratību sabiedrībā, pievērsties jau skolas vecuma bērnu izglītošanai. 2017. gadā Kultūras ministrija veica pētījumu par Latvijas iedzīvotāju medijpratību, tāpat šajā gadā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes UNESCO Medijpratības katedra veica Kultūras ministrijas iniciētu un finansētu pētījumu par 9 līdz 16 gadus vecu bērnu un pusaudžu medijpratību Latvijā. Lai arī šobrīd valstī tiek veikti dažādi soļi, lai medijpratību ieviestu skolās, nav pētīts, cik tam ir gatavi skolēni un skolotāji un vai ir pietiekami izglītības resursi, kas būtu atbalsts plānotajiem pasākumiem.

Lai veicinātu izglītotas, demokrātiskas sabiedrības attīstību un sekmētu pilsonisko līdzdalību un profesionālo konkurētspēju mūsdienu mainīgajā pasaulē, Izglītības attīstības centrs (turpmāk - IAC) piedāvā daudzveidīgus izglītojošus pasākumus dažādām mērķauditorijām. Kā viens no IAC aktuālajiem projektiem medijpratības jomā ir „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai”, kas tika realizēts no 2017. gada oktobra līdz 2019. gada februārim. Projektu finansiāli atbalstīja ASV vēstniecība. Tā mērķis bija stiprināt demokrātiskās vērtības Latvijas sabiedrībā, sekmējot jauniešu medijpratību, projekta uzdevumi – izstrādāt jauniešu medijpratības programmu un mācību materiālus, aprobēt tos un integrēt Latvijas vispārīzglītojošo skolu mācību saturā, pilnveidot pedagogu profesionālo kompetenci medijpratībā (*Izglītības attīstības centrs, 2017.-2018.*).

No 16 projektā apstiprinātajām Latvijas skolām astoņas bija no Latgales reģiona: Līvānu 1. vidusskola, Varakļānu vidusskola, Riebiņu vidusskola, Daugavpils 12. vidusskola, Daugavpils 9. vidusskola, Daugavpils Vienības pamatskola, Rugāju Novada vidusskola un Baltnavas vidusskola. Tika izstrādāta aptaujas anketa, lai noskaidrotu, cik gatavi medijpratības ieviešanai skolā ir Latgales skolu skolotāji, kuri iesaistījušies šajā projektā.

Rakstā ir publicēta pētījuma pirmā daļa – projektā iesaistīto Latgales skolu skolotāju viedokļi/ pirmie iespaidi par dalību šajā projektā. Laika posmā no 2018. gada aprīļa līdz maijam pētījuma autore veica 30 Latgales skolotāju, kuri iesaistījušies projektā „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai”, anketēšanu. Kopumā tika iegūtas 20 anketas, ko aizpildīja skolotāji (18 sievietes un divi vīrieši) no astoņām Latgales skolām. Anketā tika iekļauti deviņi atvērtie jautājumi ar apakšjautājumiem, lai precīzāk noskaidrotu aptaujāto skolotāju viedokli. Pētījuma autore jautājumus formulēja tā, lai pedagogi, sniedzot atbildes, paustu savu viedokli par medijpratību, aplūkojot šo tēmu gan skolas, gan mediju kontekstā, gan ņemot vērā savu personīgo pieredzi.

Uz aptaujas anketas jautājumu *Kādēļ Jūsu skola ir iesaistījusi projektā „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai”?* respondentu atbildes dalījās divās grupās – mazliet vairāk kā trešdaļa skolotāju kā galveno iemeslu minēja kritiskās domāšanas attīstīšanu kā skolēniem, tā arī viņiem pašiem. Atbildēs tika uzsvērts, ka skolotāji kā vienu no galvenajiem ieguvumiem no šī projekta redz iespēju skolēnus izglītēt par to, kā atšķirt patiesību no viltus ziņām. Savukārt otrā lielākā atbilžu grupa, aptuveni 30% no visiem respondentiem, kā primāro motivāciju uzsvēra tieši skolotāju mācības medijpratības jomā, kā arī ar medijpratības priekšmetu saistīto mācību materiālu iegūšanu. 25% aptaujāto skolotāju kā iemeslu, kādēļ viņu skolas ir iesaistījušās šajā projektā, minēja paša temata aktualitāti. Aptaujas dalībnieki arī nevairījās atzīt, ka viņu pašreizējo zināšanu un kompetenču medijpratības jomā nepietiek, lai veiksmīgi to varētu mācīt skolēniem. Skolotāji, atbildot uz jautājumu, neslēpa savas bažas par skolēnu spēju pretoties mūsdienu medijiem, kuri var manipulēt ar sabiedrisko domu.

Apskatot atbildes uz jautājumu *Kāda ir bijusi Jūsu kā skolotāja/-s līdzšinējā pieredze medijpratības jomā?*, tās var sagrupēt trīs lielās grupās. 40% no respondentiem atbildēja, ka viņiem nav bijusi nekāda iepriekšējā pieredze medijpratības jomā vai arī viņu pieredze ir saistīta ar ikdienas ziņu vērtēšanu pašiem. 30% respondentu atbildēja, ka viņiem nav bijusi nekāda tieša pieredze ar medijpratību, taču viņi ar tās sastāvā ietilpstošām prasmēm, piemēram, kritisko domāšanu, ir saskārušies, kā arī ir runājuši par ar medijpratību saistītiem jautājumiem skolēniem droša interneta kontekstā. Savukārt vēl 30% respondentu medijpratības tēmu bija iepazinuši dažādos skolēniem rīkotajos konkursos, t.i., šo tēmu daļēji apguva pašmācības ceļā. Tā kā par medijpratību kā mūsdienu cilvēkam vitāli nepieciešamu prasmju kopumu sabiedrībā sāka runāt salīdzinoši nesen, arī skolotāji vēl nav ievākuši pietiekami daudz informācijas par šo tēmu, un viņu informētības līmenis faktiski ir tāds pats kā skolēniem.

Pētījumi rāda, ka mūsdienās ne tikai bērni un jaunieši, bet arī pieaugušie nespēj atšķirt īstās ziņas no viltus ziņām – lielākā daļa pieaugušo nespēj kritiski izvērtēt informāciju un pārsvarā piekriņ tam ziņām, kas saskan ar viņu pārliecību (*Hobbs, 2017*). Pētījuma autore vēlējās noskaidrot, kāda ir bijusi skolotāju pieredze saistībā ar viltus ziņām – *Vai ikdienas gaitās esat saskāries/-usies ar viltus ziņām?* 95% no aptaujātajiem skolotājiem ar viltus ziņām bija saskārušies, un tikai viena skolotāja atzina, ka viltus ziņas viņa nav sastapusi. Kā galvenais avots, kurā skolotāji ir sastapušies ar viltus ziņām, tika minēts internets, precīzāk, populārākie sociālie tīkli. Savukārt viltus ziņu veidi gan bija dažādi, sākot no viltus konkursiem un izlozēm, līdz ziņojumiem par kāda slavena cilvēka nāvi.

Atbildot uz jautājumu *Cik liela loma, Jūsuprāt, izglītības saturā būtu jāatvēl medijpratībai? Kuros mācību priekšmetos būtu jāēgpilni integrēt medijpratības tēmu?* bija daļa skolotāju, kas šo jautājumu uztvēra šaurākā izpratnē un medijpratību redzēja tikai kā atsevišķu priekšmetu (informātikas, latviešu valodas u.c.) sastāvdaļu, 70% respondentu bija vienprātis – medijpratībai būtu jābūt teju ikviena priekšmeta, kurā tas ir jāēgpilni, saturā.

45% no aptaujas dalībniekiem, atbildot uz jautājumu *Ko jaunu/ būtisku esat jau iemācījies/-usies projekta laikā? Par kuriem tematiem/ jautājumiem vēlētos vēl uzzināt/ runāt/ diskutēt?*, atzina, ka viņiem teju viss, kas saistīts ar medijpratību, bija jaunums (turklāt tas saistās gan ar vispārīgu informāciju, gan medijpratības mācīšanu skolās). Savukārt otrā lielākajā atbilžu grupā kā galvenie ieguvumi no līdz šim notikušajām mācībām minēti konkrēti aspekti – gan kritiskās domāšanas pilnveide, gan iepazīšanās ar informācijas izvērtēšanas kritērijiem u.c.

Runājot par jautājuma otro daļu, t.i., par to, kā šo tematu varētu attīstīt tālāk un par ko būtu jārunā, skolotāju atbildes bija sadrumstalotas, taču vairākās anketās tika minēta iespēja runāt par medijpratības mācību praktisko ieviešanu skolā, kā arī citu valstu pieredzi šajā jautājumā. Pēc šīm atbildēm pētījuma autore secināja, ka kopumā skolotāju zināšanas ne tikai par medijpratību, bet mediju un žurnālistu darbu, mediju vidi u.c. tēmām līdz iesaistei projektā ir bijušas nepilnīgas vai nepietiekamas. Tāpat pēc atbildēm var secināt, ka skolotājiem ir

jautājumi par to, kā medijpratību labāk ieviest ikdienas mācību procesā, kā arī ir radušies daudzi citi jautājumi, ko arī var attiecināt uz šo pašu tēmu, ieskaitot to, kā medijpratība tiek mācīta citās valstīs.

Uz jautājumu *Ar kurām metodēm/ darba formām/ uzdevumiem, Jūsaprāt, skolēnu vidū var veiksmīgāk veicināt medijpratības izpratni?* skolotāji ir piedāvājuši dažādas metodes, visbiežāk minot: diskusiju metodi (debates), grupu vai individuālo darbu, praktiskas nodarbības, to skaitā – projektu darbus, vizuālus materiālus un prezentācijas. Retāk minēta ir rotaļu metode, lomu spēles (kad skolēns iejūtas eksperta lomā), moderno tehnoloģiju iesaiste, dažādi konkursi un viktorīnas, analītiski uzdevumi, kuros jāpielieto kritiskās domāšanas spējas. Skolotāji uzsver, ka būtiska ir pašu skolēnu pieredzes aktualizēšana, kā arī tikšanās ar mediju jomas speciālistiem, dažādas meistarklases. Tiek piedāvāts izveidot medijpratību attīstošas spēles, pašiem skolēniem veikt anketēšanu, apzinot un apkopojot vienaudžu un vietējās sabiedrības cilvēku viedokļus. Ir skolotāji, kuri mācību stundās izmanto modernās tehnoloģijas. Tāpat pedagogi atzīst, ka skolēniem patīk modernās darba formas, piemēram, „veidot zibakciju un atspoguļot to internetvidē, jauniešu vidū moderni ir blogi, bet problēma ir tā, ka viņi nereti savos blogos raksta tikai par modi”.

Puse aptaujāto skolotāju, atbildot uz jautājumu *Vai reģionālie mediji, Jūsaprāt, sniedz objektīvu informāciju? Kuru reģionālo mediju sniegtajai informācijai Jūs uzticaties?* saka, ka tic reģionālo mediju sniegtajai informācijai, kā uzticamākos nosaucot gan Latgales Reģionālo televīziju, gan Latvijas Radio Latgales studiju, gan laikrakstus „Vaduguns”, „Latgales Laiks”, „Vietējā Latgales Avīze”, portālu www.lakuga.lv, informatīvos pašvaldības izdevumus „Baltinavas Novada Vēstis”, „Kurmenīte”. Vairāk kā trešdaļa respondentu uz jautājumu nav snieguši ne pozitīvu, ne noraidošu atbildi – no tiem divi respondenti atklāj, ka vispār nelasa un neklausās reģionālos medijus, savukārt pārējie respondenti teic, ka daļēji tic reģionālajiem medijiem, jo tie diemžēl atspoguļo notikumus un neveic pētniecisko žurnālistiku, kā arī „ir finansiāli atkarīgi no pašvaldībām”. Savukārt trīs respondenti netic reģionālajiem medijiem, jo „tie pieder konkrētiem politiķiem” un „reģionālie mediji parasti sniedz informāciju no viena viedokļa, kas neatbilst žurnālista principiem, tāpēc nevienai informācijai neuzticos, bet lasu informāciju no dažādiem avotiem un tad salīdzinu un izdaru secinājumus”. Kā iemesls, kādēļ respondents netic reģionālajiem medijiem, ir arī fakts, ka neeksistē pētnieciskā žurnālistika.

Uz jautājumu *Vai, Jūsaprāt, mediji šai tēmai pievērš pietiekami daudz uzmanības?* respondentu viedoklis dalās. 50% respondentu atbild apstiprinoši, uzsverot, ka pēdējā laikā arvien vairāk parādās informācija par šo tēmu. Otra puse respondentu uzskata, ka mediji pievērš pārāk maz uzmanības medijpratības tēmas atspoguļojumam, pamatojot to, ka medijiem galvenie ir reitingi, jo medijiem nav izdevīgs izglītots lasītājs.

Kā norāda Ziemeļvalstu pētnieki, medijpratību nevar iemācīt, tikai sēžot skolas solā, medijpratības apguvei ir jābūt kopīgam skolas un ģimenes darbam. Kā viens no galvenajiem aspektiem, kādēļ skolās nereti medijpratības apmācības ir atstātas novārtā vai ir zemā līmenī, ir pašu skolotāju zināšanu trūkums un zemais medijpratības līmenis, kas arī ir vēl viens arguments par labu tam, lai vecāki aktīvāk iesaistītos šī jautājuma risināšanā. Pētnieki uzver, ka Baltijas valstīs, pretēji Skandināvijā ierastajam, vecāku iesaiste apmācībās ir daudz zemākā līmenī (*Sigurjónsdóttir, 2017*).

Secinājumi un priekšlikumi

Veicot aptauju, tika secināts, ka medijpratības tēma skolās šobrīd ir aktuāla. Aptaujas dalībnieki arī nevairījās atzīt, ka viņu pašreizējo zināšanu un kompetenču medijpratības jomā nepietiek, lai veiksmīgi to varētu mācīt skolēniem. Skolotāji uzsvēra, ka būtiska ir pašu skolēnu pieredzes aktualizēšana, kā arī tikšanās ar mediju jomas speciālistiem, dažādas meistarklases.

Arī medijpratība ir starpdisciplināra kompetence, kurai jābūt cauri katram mācību priekšmetam, bet tas, protams, prasa atbilstošu skolotāju sagatavotību. Jaunais vispārējās

izglītības standarts mudina pievērsties mūsdienu izglītības modelim, kurā 21. gadsimta cilvēkam vajadzīgas prasmes tiek apgūtas pakāpeniski, neatraujot tās no konteksta, no aktuāliem sabiedrībā notiekošiem procesiem un problēmām. Arī Latgales skolotāji izprot to, ka medijpratība nav tikai kāda viena mācību priekšmeta „problēma”, līdz ar to tā ir jāmāca kompleksi.

Būtu jādomā par to, lai mediju profesionāļi biežāk dotos uz reģionu skolām, daloties savā pieredzē, vai, kā tika minēts jau iepriekš, palīdzētu radīt mediju produktus. Ēnu dienu pasākumos varētu vairāk aktualizēt žurnālista profesiju, lai skolēni vēlētos iepazīt šo darbu, tāpat dažādi konkursi, kuros var gan iegūt informāciju, gan paši radoši darboties un iegūt vērtīgas balvas, bērnus un jauniešus ļoti uzrunā.

2019. gada februārī projekts „Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai” ir noslēdzies, tādēļ šobrīd raksta autore strādā pie pētījuma otrās daļas, proti, atkal tiek veikta skolotāju aptauja, lai salīdzinātu viņu zināšanas un prasmes pirms un pēc dalības projektā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Hobbs, R. (2017). Teaching and Learning Post-Truth World. *Educational Leadership*, vol. 75 (3), pp. 26-31. Retrieved March 20, 2018 from http://www.ascd.org/publications/educational_leadership/nov17/vol75/num03/Teaching_and_Learning_in_a_Post-Truth_World.aspx
2. Izglītības attīstības centrs (2017. okt. – 2018. febr.). *Atbalsts Latvijas jauniešu medijpratībai*. <http://www.iac.edu.lv/projekti/aktualie-projekti/atbalsts-latvijas-jauniesu-medijpratibai/>, sk. 15.04.2018.
3. Sigurjónsdóttir, H. (2017). Media and Information Literacy for Children and Parents. *Citizens in a Mediated World. A Nordic-Baltic Perspective on Media and Information Literacy*. Nordicom, p. 71 – 72.

Summary

From April to May 2018, the author of the study carried out a survey of 30 teachers involved in the project “Supporting Youth Media Literacy”. In total, 20 questionnaires (filled by 18 women and two men) from eight schools in Latgale were received. The questionnaire included nine open-ended questions with sub-questions to clarify the views of the teachers. The author of the study formulated the questions in such a way that teachers, when giving answers, could express their opinion on media literacy both in the context of the school and media and taking into account their personal experience. The survey concludes that the subject of media literacy in schools is topical. The participants of the survey also recognized that their current knowledge and competence in media literacy was insufficient to be successfully taught to students. Teachers emphasized the importance of discussing and sharing students` own experience as well as meeting with media professionals and participation in different workshops.

DAUGAVPILS MUZIKĀLI DRAMATISKĀ TEĀTRA FONDA DOKUMENTU KOPUMS KĀ VĒSTURES LIECĪBAS *DAUGAVPILS MUSIC DRAMATIC THEATER FOUNDATION TOTALITY OF DOCUMENTS AS HISTORY TESTIMONIES*

Svetlana Kašerina

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, gedzjun@gmail.com, Rēzeknē, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Aleksandrs Ivanovs Dr.hist. viesprofesors*

Abstract. *A modern man has many opportunities to go into his own nation, country, cultural history, explore and study historical evidence in different areas. The theater in Latvia, in turn, is a serious cultural heritage that every inhabitant of Latvia can be proud of. The author will look at the Daugavpils Musical Drama Theater Foundation. The documents of the Daugavpils Musical Drama Theater provide evidence of a significant stage in Latvian history, which is of interest to the modern society.*

Keywords: *Daugavpils theater, foundation, history, theater.*

Daugavpils teātra vēsture sniedzas XIX gadsimta piecdesmitajos gados, kad 1856. gadā Dinaburgā (tagadējā Daugavpilī) tiek nodibināts Krievu dramatiskais teātris – pirmais krievu teātris Latvijā. Teātri nodibināja un uzturēja Daugavpils cietokšņa galvenais inženieris N. Hagelstroms - aizrautīgs teātra cienītājs.

Teātra repertuārā ir lugas latviešu, latgaliešu un krievu valodā (*Latvia Travel, 2019.*). Latvijas mērogā Daugavpils teātris nav liels, tomēr nozīmīgs. Autore ir iepazinusies ar Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālajā valsts arhīvā pieejamiem dokumentiem, un darbs tapis pamatojoties uz šajos dokumentos atrodamo informāciju.

Raksta mērķis ir izpētīt ar Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda dokumentus, izmantot tos pētnieciskā nolūkā.

Pētījuma uzdevumi: sniegt Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra vēstures apskatu, noteikt dokumentu arhīvisko vērtību un vēsturisko vērtību.

Pētījumā ir izmantotas vēsturiskā, pētnieciskā, samplinga metodes.

Pastāv daudz iemeslu kāpēc cilvēkiem vēsture šķiet interesanta un svarīga. Vēlme izprast vēsturi, saprast tās būtību kopš seniem laikiem cilvēkiem ir svarīgi. Vēsturiskās zināšanas sabiedrībai kopumā un arī katram cilvēkam atsevišķi nozīmē kognitīvo interešu apmierināšanu, iespēju analizēt pagātnes notikumus, salīdzināt faktus un prognozēt notikumu turpmāko attīstību. Vēstures izziņāšana maina arī cilvēku pasaules redzējumu. Pateicoties vēsturiskām zināšanām sabiedrībā veidojas izpratne ne tikai par pasauli kopumā, bet veidojas arī sapratne par personību. Tāpēc var teikt, ka veidojot cilvēku sapratni par sabiedrību, tās attīstības likumus, vēsturiskās zināšanas ir savas pašapziņas un identifikācijas nepieciešams elements. Mūsdienu cilvēkam ir daudz iespēju iedziļināties savas tautas, valsts, kultūras vēsturē, izziņāt un pētīt vēstures liecības dažādas jomās. Savukārt teātris Latvijā ir nopietns kultūras mantojums, ar kuru var lepoties ikviens Latvijas iedzīvotājs. Autore savā darbā izpētīs Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fondu. Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda dokumenti sniedz liecības par nozīmīgo Latvijas vēstures posmu, par kuru mūsdienu sabiedrībai ir interese.

Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Daugavpils Zonālajā Valsts arhīvā (turpmāk – DZVA) glabājas Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra dokumenti no 1944. gada līdz 2001. gadam. Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonds sastāv no pastāvīgi glabājamiem dokumentiem un ilgtermiņa glabājamiem dokumentiem. Fondā ir 750 lietas, no tām 285 pastāvīgi glabājamās lietas un 465 ilgstoši (personālsastāva) glabājamās lietas.

Kopumā visās lietās ietvertā dokumentācija ir noformēta attiecīgi glabāšanas prasībām. Katram dokumentam ir savs arhīva lietas nosaukums, tālāk seko informācija par dokumenta tapšanas periodu un veidu. Visas lietas iešūtas mapēs. Katram fondam arhīvā ir izveidota arī fonda lieta. Fonda lieta ir konkrēta fonda rašanos raksturojošu dokumentu kopums. Fonda lietas sākumā ir izvietota vēsturiskā izziņa, bet pēc tam seko arī pārējie dokumenti hronoloģiskā secībā. Fonda lieta sniedz diezgan daudz precīzas informācijas par pētāmā fonda īpatnībām, vēsturi un sastāvu.

Vēsturiskā izziņa ir pirmais dokuments fonda lietā, kurš sniedz daudz vērtīgas, koncentrētas, apkopotas informācijas par fonda un fondaža vēsturi. Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda lietā vēsturiskā izziņa ir izveidota 1972. gadā. Vēsturiskās izziņas sastādītājs – Latvijas PSR Centrālā valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva Daugavpils filiāles jaunākā zinātniskā līdzstrādniece E. Filipecka. Izziņas lapu skaits – trīs, izziņas valoda – krievu, rakstīti mašīnrakstā. Izziņā ir apkopoti svarīgākie dati par teātra darbību: spilgtie notikumi, izmaiņas vadībā, nosaukumos, atrašanās vietā no 1944. gada līdz 1969. gadam. 2002. gadā ir izveidots vēsturiskās izziņas tulkojums un turpinājums. Šo izziņu veidoja teātra konsultante A. Znotiņa.

Izmantojot informāciju, kas ir apkopota vēsturiskā izziņā un izziņas turpinājumos, kā arī pētot Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda lietas un dokumentus, izveidojas ieskats Daugavpils teātra vēsturē no padomju laikiem līdz mūsdienām.

Pirmajos pēckara gados situācija Daugavpilī bija sarežģīta. Tā bija viena no visvairāk izpostītajām Latvijas pilsētām. Daugavpilī bija sagrauti tilti pāri Daugavai, uzspridzināta elektrostacija un pilsētas ūdensvads. Sākās intensīvi drupu novākšanas un ēku atjaunošanas darbi. Pēckara laikos Daugavpilī izvērās lielu rūpnīcu celtniecība. Ar rūpnīcu būvi uzbūvēja dzīvojamās mājas un daudzi strādnieku atbrauca dzīvot uz Daugavpili no Krievijas un Baltkrievijas. No Z. Jakuba publicētajiem datiem izriet, ka 1944. gadā Daugavpilī dzīvoja 14832 cilvēki, 1946. gadā – 22587 (neskaitot garnizona karavīrus), bet 1956. gadā – 58500 iedzīvotāju: vairāk nekā pirms kara. Turpmākajos gados to skaits turpināja augt (*Якыб, 2002*). Migrācijas rezultātā krievu īpatsvars pilsētā trīskāršojās, līdz ar to latviešu īpatsvars Daugavpilī samazinājās vairāk nekā divas reizes. Tā notika lielas izmaiņas Daugavpils iedzīvotāju sastāvā. Krievu tautības teātra mākslas mīļotāji jau gandrīz pirmajos pēckara dienās sāka domāt par izrādēm un organizēt trupu. Pēc Otrā pasaules kara 1944. gadā darbu atsāka tikai Krievu drāmas teātris, jo lielākā daļa latviešu aktieru bija emigrācijā. LNA DZVA fondā Nr.122 glabājas Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra pase, kas apliecina teātra darbības sākumu 1944. gadā. Teātra pasē arī uzrādīts kopējais darbinieku skaits – 92 cilvēki. No kuriem mākslinieciskie vadītāji – 4, aktieri - 36, mākslinieciski un tehniskais personāls – 30 un 22 cilvēki strādāja administrācijā (*LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 8.l., 1.lp.*).

1944. gadā bijušie krievu dramatisko kolektīvu dalībnieki jau sāka meklēt telpas. Dzelzceļnieku kluba telpas, kurās Latvijas brīvvalsts laikā izrādes bija spēlējuši krievu dramatisko pulciņu dalībnieki, nebija lietojamas, tās bija kļuvušas par dzelzceļa stacijas telpām. Arī Vienības nams tūlīt pēc kara nebija lietojams. 1944. gada novembrī jaundibinātā krievu teātra trupa savu pirmo izrādi – A. Ostrovska „Bez vainas vainīgie” spēlēja kinoteātra „Eden” telpās (*LNA DZVA, 122.f., 2.lp.*).

Ar laiku trupa nostabilizējās. 1945. gada 19. janvārī Daugavpils Krievu drāmas teātris sāka izrādes kādreizējā Vienības namā. Tas bija daļēji atjaunots, telpas bija aukstas. Kostīmu noliktavas nebija, iestudējumu tērpi glabājās pie režisora mājās. Taču aktieriem bija entuziasms un degsmes darboties teātrī. 1945. gadā tika iestudētas 84 izrādes (*LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 4.l., 7.lp.*).

Pēckara laiki bija grūti. Vienības nams, kurā pēc kara darbu uzsāka Daugavpils Krievu drāmas teātris, kara laikā bija pamatīgi cietis. Nepietika telpu mēģinājumiem, aktieru ģērbtuvēm, kostīmu un dekorāciju noliktavām. Teātra darbinieki dzīvoja nabadzībā. Teātra

vadība mainījās bieži. LNA DZVA saglabājusies teātra direktora izmisuma pilna vēstule Latvijas PSR Ministru Padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšniekam F. Rokpelnim. Tajā teikts, ka teātra finansiālie apstākļi ir ļoti slikti. Teātra direktors V. Vronskis lūdz palīdzību iedalīt līdzekļus teātrim un apsver varbūtību par pilnīgu teātra darbības pārtraukšanu: „Daugavpils Valsts krievu teātris eksistē gandrīz gadu. Sākot savu darbību bez jebkāda teātra īpašuma: kostīmiem, parūkām, rekvizītiem, dekorācijām un butaforiju, par nepilnu gadu, teātris ir iestudējis septiņas lugas. Ir skaidrs, ka noformēšanas iespējas trūkums pazemināja līdz minimumam to mākslas vērtību. Izrādes bija sagatavotas mājas veidā. Kostīmi vai nu daļēji bija nopirkti par spekulatīvam cenām tirgū, vai aizdoti no iedzīvotājiem. Tagad Daugavpils Krievu Valsts Teātrim ir problēma – eksistēt vai pārtraukt darbu. Lai radītu apstākļus eksistēt un augt teātrim ir vajadzīga steidzama palīdzība.” (Autores tulkojums S. Kašerina no krievu val.) (*LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 3.l., 1.lp.*). Teātra direktors rakstīja vairākus lūgumus Latvijas PSR Ministru Padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšniekam un neliela summa teātrim tika piešķirta un savu darbību tas nepārtrauca.

1947./1948. gada sezonā Daugavpils Valsts krievu drāmas teātris tika atzīts par labāko perifērijas teātri republikā. Teātris kļuva atpazīstams Rīgā un Latvijā. Sākot ar 1950. gadu galvaspilsētas skatītājiem Daugavpils drāmas teātris piedāvāja vairākas iestudējumus (*LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 32.l., 47.lp.*).

Ar laiku mainījās ne tikai teātra aktieru sastāvs, repertuārs, vadība, bet bieži arī teātra nosaukumi. LNA DZVA fonda Nr.122 vēsturiskajā izziņā ir minēts, ka Daugavpils Valsts muzikāli dramatiskais teātris, kurā ietilpa latviešu, krievu trupas, orķestris, vokālisti, baletdejojāji, sāka veidoties 1958. gadā (dažos avotos 1959.gadā) (*LNA DZVA, 122.f., 2.lp.*). Teātra mākslinieciskais vadītājs bija O. Dunkers. Teātra repertuārā bija gan lugas, gan operas, gan operetes. Par teātra direktoru tika S. Broks, tajā laikā jau pazīstams Latgales kultūras darbinieks. Tagad viņa vārdā ir nosaukta Daugavpils mūzikas vidusskola. Viena no iespaidīgākajām palīdzības formām bija Kultūras ministrijas lēmums uz Daugavpils teātri sūtīt Valsts konservatorijas piektā kursa vokālistus un dramatisko aktieru fakultātes pēdējā kursa studentus, kuriem pēc Konservatorijas beigšanas būtu jāstrādā Daugavpils Valsts muzikāli dramatiskajā teātrī. Ar šo lēmumu var iepazīties LNA Daugavpils valsts zonālajā arhīvā (*LNA DZVA, 122.f., 1. apr., 85.l., 10.lp.*).

Sākums bija labs, bet vēlāk parādījās problēmas, finansiāli jautājumi. Nolūkā maksimāli ietaupīt valsts līdzekļus, mazināt zaudējumus un sakārtot teātra māksliniecisko sastāvu kultūras ministrs izdod pavēles. LNA DZVA ir saglabājusies viena no tāda veida ministra pavēlēm:

„I. Ar 1962. gada 1. augustu samazināt Daugavpils Valsts muzikāli dramatiskā teātra personālu par 32 vienībām un apstiprināt jaunu štatu sarakstu;

II. teātra direktoram Ozerovam noteikt:

- a) nodrošināt iestudējumus ar augstu idejiski māksliniecisko līmeni;
- b) nodrošināt ieņēmumu plāna izpildi, maksimāli noslogojot teātra māksliniecisko personālu un ekonomējot valsts līdzekļus;
- c) uzlabot skatītāju organizēšanas darbu” (*LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 105.l., 2.lp.*).

1961. gadā teātra latviešu trupu pārcēla uz Valmieru (iespējams skatītāju trūkuma dēļ). Operas un operetes vairs neizrādīja. Bet 1962. gadā Muzikāli dramatisko teātri slēdz, jo vadība uzskata to par nerentablu (*LNA DZVA, 122.f., 2.lp.*).

20. gadsimta 80. un 90. gadu mijā sākās PSRS sabrukums. Un jau 1991. gadā 6. septembrī Latvijas neatkarību atzina PSRS (*Barkovska, Šteimans, 2005., 116.lpp.*). Latvija atkal kļuva par neatkarīgu demokrātisku republiku, kurā tika atjaunota ekonomiskā iekārta ar privātīpašuma tiesībām un tirgus attiecībām. 90. gadu beigās Daugavpils teātra atjaunošana tika uzskatīta par Latgales latviskošanas iespēju. 1988. gada 30. jūnijā tika pieņemts Ministru Padomes lēmums atjaunot Daugavpils muzikāli dramatisko teātri (*LNA DZVA, 122.f., 5.apr.,*

1.1., 1.-6.lp.). Grūts jautājums bija arī pats Daugavpils teātra nams. Bija nepieciešams remonts. Neskatoties uz grūtībām teātris sāka darboties un rādīt skatītājiem savas pirmās izrādes.

90. gadu sākumā par Daugavpils teātra lielajiem panākumiem jau sāka runāt un rakstīt. Daugavpils teātris iekaroja un sajūsmināja Rīgu. 1992. gads Daugavpils teātra jauno aktieru dzīvē bijis no viscerīgākajiem un optimistiskākajiem – notika diplomdarba izrāžu skate un pirmā aktieru kursa izlaidums (*LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 34.l. 1.lp.*).

Par Daugavpils teātra krievu trupas dibināšanas gadu uzskatāms 1991. gads (*LNA DZVA, 122.f., 2.lp.*). Krievu trupā iekļāvās pieredzes bagāti aktieri no dažādiem bijušās Padomju Savienības un Latvijas teātriem. Teātra krievu trupas sastāvā jau no paša sākuma ieraugāmi arī daugavpilieši – V. Dupaks un V. Hramņikova. Interessants fakts par to laiku teātra dzīvē – Daugavpils teātra aktieru kursu ir beidzis V. Akimovs (*LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 24.l. 1.lp.*). Aktieris tagad ir pazīstams un iemīļots, kā vairāku populāru krievu seriālu varonis, īpaši, kā kriminālists seriālā „Izmeklēšanas noslēpumi.”

1996. gadā režisors V. Maculēvičs kļuva par Daugavpils teātra māksliniecisko vadītāju un vienlaicīgi arī par direktoru, strādāja ar krievu trupas aktieriem (*LNA DZVA, 122.f., 2.lp.*). Tajā laikā teātra latviešu trupā bija palikusi viena aktrise (*LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 62.l. 24.lp.*). Vislielākā problēma jaunajam teātra vadītājam bija latviešu trupas aktieru kursa organizēšana. Nepārtrauktu, regulāru darbību teātrī nodrošināja krievu trupas iestudējumi. Valentīna Maculēviča darbs Daugavpils teātrī sākumā bija cerību pilns. Bet vēlāk nevarēdams tikt galā ar daudzajiem pienākumiem, teātra direktors 2000.gadā atteicās no darba Daugavpils teātrī.

No 2001. gada Daugavpils teātri vadīja I.Laizāne. 2010. gada direktori nomainīja M. Brodovs, bet viņš nostrādāja pavisam maz. Daugavpils teātrim bija sarežģīti laiki, sakrājās parādi par nodokļiem un komunālajiem pakalpojumiem – teātrim draudēja maksātnespēja. 2011. gadā uzrakstot atlūgumu toreizējs direktors atvadījās ar Daugavpils teātri. Teātra mākslinieciskā vadītāja pienākumus apņēmis pildīt O. Šapošnikovs, kurš kopš 2011. gada februāra strādāja teātrī, kā režisors. Ar Kultūras ministrijas, Daugavpils pilsētas domes un teātra jaunās vadības lielām pūlēm tika izstrādāts teātra glābšanas plāns. Daugavpils teātra maksātnespēja pamazām bija novērsta. Teātra vadība sāka pielietot mūsdienīgus instrumentus, lai popularizēt teātri Daugavpilī – mārketingu un arī rakstīt projektus lai dabūtu papildus finansējumu. O. Šapošnikova vadībā teātra attīstības koncepcija ir mainījusies un teātris sāka strauji un nepārtraukti attīstīties un augt. Daugavpils teātrī vērojama mākslinieciska augšupeja un Latvijas teātru kopainā Daugavpils teātris ieņēma populāru, mākslinieciski nozīmīgu vietu.

Secinājumi

Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fondā ietilpstošie dokumenti atspoguļo gan teātra darbību, gan attīstību, gan arī izmaiņas sabiedrībā un politisko situāciju. Rūpīgi izpētot fonda dokumentus var saprast, ka šā fonda dokumenti kļūst par sava laika notikumu atspulgu. Protams primāra nozīme ir glabājamo dokumentu administratīvajai vērtībai un pierādījuma vērtībai, kas ir pamats dokumentu ilgstošai un pastāvīgai glabāšanai arhīvos, bet šis darbs parāda un pierāda, ka teātra fonda dokumentiem ir arī vēsturiskā vērtība. Balstoties uz fonda dokumentiem, var izprast un uzrakstīt arī Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra vēstures lappuses.

Apkopojot šo rakstu, var secināt, ka Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra fonda dokumentiem ir administratīvā un pierādījuma vērtība, vēsturiska un arhīviska nozīme, tie sniedz liecības par nozīmīgo Latvijas vēstures posmu, par kuru mūsdienai ir interese. Teātra arhīva fondā var atrast datus par teātra darbību, spilgtiem notikumiem, par izmaiņām vadībā, nosaukumos, atrašanās vietā. Dokumentu stāvoklis ir apmierinošs. Svarīgi, lai tiktu saglabāti valsts glabāšanā nenodotie teātra dokumenti (pēc 2001.gada līdz mūsdienām) ar arhīvisko vērtību.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Barkovska, G., Šteimans, J., (2005) *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība. 116 lpp.
2. Latvia Travel (2019). *Daugavpils teātris*. <https://www.latvia.travel/lv/apskates-vieta/daugavpils-teatris>, sk.20.04.2019.
3. Якуб, З. (2002). *Город Даугавпилс. Хронологический обзор 1275-2001*. Даугавпилс: А.К.А. 75 с.
4. LNA DZVA 122.f. 1.apr., 105.l. (*Kultūras ministra pavēle*), 1.lp.
5. LNA DZVA 122.f., 5.apr., 1.l. (*Lēmums par profesionālā muzikāli dramatiskā teātra darbību atjaunošanu Daugavpilī*), 1.-6.lp.
6. LNA DZVA, 122.f. (Daugavpils muzikāli dramatiskais teātris), 1.apr., 3.l. (*Daugavpils muzikāli dramatiskā teātra direktora vēstule Latvijas PSR Ministru Padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšniekam Fricim Rokpelnim*), 1.lp.
7. LNA DZVA, 122.f. (*Vēsturiskā izziņa*), 2.lp.
8. LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 32.l. (*Mēneša atskaites par teātra darbu*), 47.lp.
9. LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 4.l. (*Dramatiskā teātra repertuāru plāni*), 7.lp.
10. LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 8.l. (*Teātra pase*), 1.lp.
11. LNA DZVA, 122.f., 1.apr., 85.l. (*Kultūras ministrijas lēmumi*), 10.lp.
12. LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 24.l. (*Štatu saraksti 1991. gadam*), 1.lp.
13. LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 34.l. (*Mākslinieciskās padomes sēžu protokoli*), 1.lp.
14. LNA DZVA, 122.f., 5.apr., 62.l. (*Štatu saraksti 1996.gadam*), 24.lp.

Summary

The National Archives of Latvia's Daugavpils Zona State Archives store Daugavpils musical dramatic theater documents from 1944 to 2001. Using information gathered in historical cognition and cognitive follow-up, as well as studying the files and documents of the Daugavpils Musical Drama Theater, an insight into the history of Daugavpils theater from the Soviet times to the present day is emerging. The documents included in the Foundation reflect the activities of both the musical dramatic theater of Daugavpils and their development, as well as changes in society and power, political and social situation. By thoroughly examining the fund's documents, it can be understood that the documents of this fund become a reflection of their time events. Of course, the administrative value of the documents to be stored and the value of the evidence, which is the basis for the long-term and permanent storage of documents in the archives, is of primary importance, but it shows and demonstrates the historical value of the theater fund's documents. Based on the fund's documents, you can also understand and write Daugavpils's musical dramatic theater history pages, as they provide evidence of a significant period in Latvian history that is of interest to today's society. You can find information about theater performance, bright events, changes in management, titles, and location in the Theater Archive Foundation. Document status is satisfactory. It is important that documents that have not been deposited in public storage (after 2001 to the present day) are preserved with archival value.

KOMUNIKĀCIJAS PROCESU ANALĪZE: RĒZEKNES PILSĒTAS DOMES GADĪJUMA IZPĒTE *ANALYSIS OF COMMUNICATION PROCESSES: CASE STUDY OF REZEKNE CITY COUNCIL*

Kārlis Pozņakovs

Mg. sc. soc., zinātniskais asistents, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija,
karlis.poznakovs@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The topic of the publication is “Analysis of Communication Processes: Case Study of Rezekne City Council”. The paper examines the effectiveness of the external communication of Rezekne Municipality, by researching the press releases sent to mass media in January and February 2019.*

The aim of the paper is to find out what influences the messages that Rezekne City Council sends to the audience. The theoretical part summarizes and analyses the theory of Shannon-Weaver communication model, while the empirical part summarizes information on press releases sent by Rēzekne City Council Public Relations Department between January and March 2019.

Keywords: *communication models, external communication, municipality, public relations.*

Ievads

Mūsdienās lielākā daļa valsts un pašvaldības iestāžu algo sabiedrisko attiecību speciālistus, kuri atbild par iestādes vai struktūrvienības iekšējo un ārējo komunikāciju. Nozares speciālisti sagatavo iestādes ziņojumu ar mērķi informēt sabiedrību, par platformu izmantojot savus komunikācijas kanālus (sociālie tīkli, mājas lapas, pašvaldības laikraksti u.c.) vai arī ar masu mediju starpniecību. Pašvaldība ir ieinteresēta sasniegt pēc iespējas lielāku auditoriju, taču izplatot informāciju ar masu mediju starpniecību, pastāv risks, ka mediji saņemto informāciju var papildināt vai pārveidot, tādējādi sākotnējais ziņojums tiek mainīts, līdz ar ko komunikācija ar sabiedrību nav izdevusies kā sākotnēji iecerēts.

Darba mērķis ir noskaidrot, kas un kādā veidā ietekmē Rēzeknes pilsētas domes ziņojumu nonākšanu līdz auditorijai.

Darbā tiks pētīta un analizēta Rēzeknes pilsētas domes ārējā komunikācija, kad ziņojums tiek izplatīts ar preses relīzes starpniecību laika periodā no 2019. gada 1. janvāra līdz 1. martam. Lai mērķi sasniegtu, tiks izmantots ASV komunikācijas pētnieku Kloda Elvūda Šenona (*Claude Elwood Shannon*) un Vorena Vīvera (*Warren Weaver*) komunikācijas modelis, kurš tika izstrādāts 1949. gadā. Pētnieku izstrādātā *Komunikācijas matemātiskā teorija (Mathematical Theory of Communication)*, kurā komunikācija aprakstīta kā ziņojuma pārraide, tiek uzskatīta par ļoti nozīmīgu faktoru Komunikācijas zinātnes pētniecības attīstībā (*Fiske, 1990, p.6*).

Lai mērķi realizētu, tiek uzstādīti vairāki uzdevumi:

- iepazīties ar teorētisko literatūru par Šenona-Vīvera komunikācijas modeli;
- izpētīt un izanalizēt Rēzeknes pilsētas domes izsūtīto preses relīžu nonākšanu līdz auditorijai laika posmā no 2019. gada 1. janvāra līdz 2019. gada 1.martam;
- vadoties pēc teorijas un analīzes gaitā gūtajiem secinājumiem, izvērtēt Rēzeknes pilsētas domes ārējās komunikācijas efektivitāti;
- novērtējot Rēzeknes pilsētas domes ārējās komunikācijas efektivitāti, izstrādāt secinājumus un priekšlikumus.

Lai noskaidrotu, kā ziņojums tiek nogādāts līdz auditorijai, tiks apskatīti lielākie Rēzeknes pilsētas mediji, kā arī tiks veikts monitorings, kādos nacionālajos medijos parādās konkrētais ziņojums un vai tas tiek mainīts.

Rēzeknes pašvaldības ārējā komunikācija

Rēzeknes pilsētas domes Sabiedrisko attiecību nodaļa ir atbildīga par pašvaldības iekšējās un ārējās komunikācijas norisi. Lai veidotu efektīvu iekšējo komunikāciju, ikdienā nepieciešams regulāri komunicēt ar domes struktūrvienībām un kapitālsabiedrībām, nodrošinot ātru informācijas apmaiņu. Iekšējā komunikācija lielākoties notiek ar e-pastu un domes iekšējā portāla starpniecību, kā arī nepieciešamības gadījumos telefoniski vai klātienē vai arī organizējot sanāksmes un darba grupas.

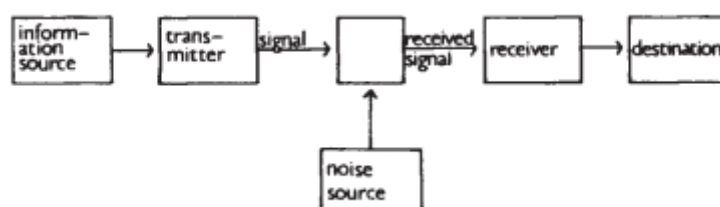
Galvenais sabiedrisko attiecību ārējās komunikācijas mērķis ir nacionālo un reģionālo mediju, kā arī vietējo iedzīvotāju un pilsētas viesu informēšana par Rēzeknes pilsētā un pilsētas domē notiekošajām aktualitātēm. Pašvaldības interesēs ir nodrošināt, lai būtu pēc iespējas vairāk ziņojumu saņēmēju, tāpēc tiek izmantotas vairākas platformas, sadarbojoties ar Latgales reģionālo televīziju, vairākām radiostacijām, drukātajiem un elektroniskajiem medijiem, veidojot mediju preses konferences, kā arī sūtot relīzes, kuras tiek izvietotas arī Rēzeknes pilsētas domei piederošās platformās: mājas lapā www.rezekne.lv, kā arī pašvaldības informatīvajā laikrakstā “Rēzeknes Vēstnesis”. Pielietojot Šenona-Vīvera komunikācijas modeli, tiks pētīts, kādos medijos Rēzeknes pašvaldības preses relīzes tiek publicētas, kā arī, vai iecerētais ziņojums ir sasniedzis auditoriju bez traucējumiem jeb *trokšņa*.

Šenona un Vīvera komunikācijas modelis

Šenona un Vīvera komunikācijas modelis tika izstrādāts Otrā pasaules kara laikā, un tā mērķis bija noteikt, kuri komunikācijas kanāli ziņojumu visefektīvāk nogādā līdz saņēmējam. Tajā laikā galvenie komunikācijas kanāli bija telefons un radio. Viņu izstrādātā teorija ļauj noskaidrot, kā nosūtīt pēc iespējas lielāku informācijas apjomu ar noteikta kanāla starpniecību un kāda ir kanāla kapacitāte. Lai ar modeļa izstrādē tika pielietota matemātiskā pieeja, autori uzskata, ka ar to var izmantot visas cilvēciskās komunikācijas pētījumos (*Pierce, 1980, p.6*).

Izstrādātā teorija tiek prezentēta lineārā modelī, kurā tiek iezīmētas problēmas trijos līmeņos:

1. A līmenis – tehniskās problēmas. Ņemot vērā, ka konkrētajā pētījumā izmantotais ziņojuma pārraides veids ir e-pasts, tehniskās problēmas nav tik bieži sastopamas un ziņojums parasti ir skaidrs, bet atsevišķos gadījumos tehnisku iemeslu dēļ tas var aizkavēties vai nenonākt līdz saņēmējam.
2. B līmenis – semantiskās problēmas. Konkrētajā pētījumā nav valodas barjeras, jo relīzes ir rakstītas latviešu valodā un saņēmēju valodas zināšanas atbilst reližu sarežģītībai, taču var rasties problēmas interpretācijā, tāpēc viens no galvenajiem pētījumiem – precīza ziņojuma definēšana.
3. C līmenis – efektivitātes problēmas. Šajā pētījumā šo problēmu rašanās iespējas ir vislielākās, kad saņēmējs ir kritisks pret ziņojumu, tādējādi ietekmējot iecerētās komunikācijas efektivitāti (*Shannon, 1948, p.12*).

1.attēls. Šenona un Vīvera komunikācijas modelis

Kā var redzēt 1. attēlā, Šenona un Vīvera komunikācijas modelis raksturo komunikāciju kā vienkāršu lineāru procesu. Komunikācijas procesa sākuma punkts ir informācijas avots, kas

šajā pētījumā ir Rēzeknes pilsētas dome – lēmuma pieņēmējs, kurš ir atbildīgs par to, kurš ziņojums tiek sūtīts, kāds ir tās saturs. Izvēlētais ziņojums tiek raidīts ar noteikta kanāla starpniecību, kas šajā gadījumā ir e-pasts, izmantojot interneta starpniecību. Ziņojuma raidīšanai komunikācijas modelī seko trokšnis. Sākotnēji ar to lielākoties tika saprasti tehniskie sarežģījumi (A līmeņa problēmas), kas rodas nododot signālu ar telefona vai radioviļņu starpniecību, taču šajā gadījumā šis jēdziens ir plašāks, jo iekļauj sevī arī saņēmēja interpretāciju. Daudz mazāka trokšņa iespējamība ir gadījumos, kad saņēmējs iepazīstas ar informāciju kādā no informācijas avotam piederošajām platformām. Kā jau iepriekš minēts, preses relīzes tiek sūtītas medijiem, kuri ziņojumu pa saviem kanāliem izplata tālāk. Mediji ziņojumu mēdz saīsināt, papildināt vai arī pamainīt tā formu, tādā veidā radot trokšni, kas var izmainīt oriģinālo ziņojumu, tādējādi radot iespējamību, ka radīsies B un C līmeņa problēma un galīgais saņēmējs jeb mērķis (*destination*) to sapratīs citādākā veidā nekā sākotnēji ziņojuma avots bija iecerējis (*Fiske, 1990, p. 7-8*).

Pētījums

Rēzeknes pilsētas domes oficiālās preses relīzes, kuras gatavo Sabiedrisko attiecību nodaļa, tiek izsūtītas noteiktiem adresātiem – vietējiem un nacionālajiem medijiem. Adresātu skaits ir atkarīgs no ziņojuma svarīguma. Ja tā saturs attiecas tikai uz Rēzeknes pilsētā un apkaimē dzīvojošajiem, tad adresāti ir lielākoties Rēzeknes un Latgales reģiona mediji – laikraksti “Rēzeknes Vēstis” un “Rēzeknes Panorāma”, vietējā mēroga ziņu portāls “pilseta24.lv”, Latgales radio, Latgales reģionālā televīzija, ziņu aģentūras Latgales reģiona korespondents, kā arī Latvijas radio Latgales multimediju studija. Ziņojums tiek izvietots arī mājas lapā www.rezekne.lv, kā arī pašvaldības laikrakstā “Rēzeknes Vēstnesis”. Lielāko Rēzeknes drukāto laikrakstu “Rēzeknes Vēstis” un “Rēzeknes Panorāma” viena numura tirāža ir attiecīgi aptuveni 7000 un 5000 eksemplāri, bet pašvaldības laikraksta “Rēzeknes Vēstnesis” tirāža ir 12000 eksemplāri. Svarīgi atzīmēt, ka “Rēzeknes panorāma” un “Rēzeknes Vēstnesis” iznāk vienu reizi nedēļā, savukārt “Rēzeknes Vēstis” – trīs, kas nozīmē, ka kopējā nedēļas tirāža reģionālajam laikrakstam sasniedz aptuveni 21000 eksemplārus. “Rēzeknes Vēstnesis” un “Rēzeknes Vēstis” iznāk gan krievu, gan latviešu valodās, savukārt “Rēzeknes Panorāma” iznāk tikai krievu valodā, kā rezultātā var rasties B līmeņa jeb semantiskās problēmas, taču izvēlētajā laika periodā šādas kļūdas netika konstatētas. Pašvaldības mājas lapu izvēlētajā laika posmā dienā vidēji apmeklēja aptuveni 520 unikālo lietotāju. Ziņu aģentūra LETA, kā arī Latvijas Radio Latgales multimediju studija pēc saviem ieskatiem izvērtē ziņojuma svarīgumu un nepieciešamību to raidīt nacionālā mērogā. Savukārt, ja komunikators – Rēzeknes pilsētas dome – uzskata, ka ziņojuma saturs ir nozīmīgs ne tikai reģionālā līmenī, preses relīze tiek sūtīta arī uz nacionālo interneta portālu (Delfi, Apollo u.c.) vai drukāto mediju (Diena, NRA u.c.) redakcijām. Parasti šie ziņojumi ir saistīti ar kultūras, tūrisma, ekonomikas vai sporta aktualitātēm.

Izvēlētajā laika periodā (01.01.2019. – 01.03.2019.) Rēzeknes pilsētas domes sabiedrisko attiecību nodaļa izsūtīja 21 oficiālo preses relīzi, kas tiek saglabātas reģistrā. Jāpiebilst, ka pētījumā netiek ņemta vērā informācija, kas tika izsūtīta kā paziņojums e-pastā (piemēram, uzaicinājums uz preses konferenci, domes sēžu grafiki u.c.). No izsūtītajā relīzēm astoņas bija Rēzeknes nedēļas notikumu kalendārs, kas tiek izsūtīts katru pirmdienu. Šis ziņojums tiek sūtīts lielākoties reģionālajiem medijiem. Pilnā apjomā tas tiek publicēts pašvaldības mājas lapā www.rezekne.lv sadaļā “Afiša”, tādējādi nonāk līdz saņēmējam tieši tādā formātā, kā to izsūtīja informācijas avots. Sadaļai “Afiša” vidēji dienā ir apmēram 500 unikālie apmeklētāji, kuri Rēzeknes pilsētas domes ziņojumu saņem bez traucējumiem. Aktuālo notikumu kalendārā apkopota informācija par nedēļas laikā gaidāmajiem aktuālākajiem notikumiem domē, deputātu pieņemšanām, kultūras aktualitātēm, nozīmīgākajiem sporta notikumiem. Visas reizes vietējie laikraksti “Rēzeknes Vēstis” un “Rēzeknes Panorāma” savā

saturā iekļāva pēc viņu ieskatiem svarīgākos notikumus, apvienojot ar citām apkāmes aktualitātēm. Tādā veidā daļa no iecerētā ziņojuma nonāk līdz mērķim (iedzīvotājiem), taču daļa no informācijas tiek izslēgta, jo medijam nešķīta svarīgi, tāpēc var uzskatīt, ka tā ir C līmeņa problēma, jo medijs ir izturējies kritiski pret sniegto informāciju un tā nav sasniegusi potenciālo saņēmēju skaitu. Trīs reizes e-pastā tika saņemta automātiskā atbilde, ka adresāts nav saņēmis ziņojumu, kas attiecas pie A līmeņa jeb tehniskajām problēmām, taču tās tika novērstas, sazinoties ar mediju un atkārtoti pārsūtot ziņojumu. “Rēzeknes Vēstis” Rēzeknes aktualitāšu kalendāru parasti publicē otrdienās, kad avīzes tirāža ir aptuveni 7000, taču nav iespējams ievākt datus par reālo ziņojuma saņēmēju skaitu. Ņemot vērā, ka kalendārs tiek izplatīts pirmdienās, bet laikraksti “Rēzeknes Panorāma” un “Rēzeknes Vēstnesis” iznāk attiecīgi piektdienās un sestdienās, ziņojums zaudē savu aktualitāti. Lai arī daļēji tiek atspoguļoti kalendārā minētie notikumi, sākotnējais ziņojums nav laicīgi nogādāts līdz saņēmējam. Šāda veida problēmu varētu pieskaitīt pie tehniskajām problēmām jeb A līmeņa.

Notikumu kalendāri tiek sūtīti arī ziņu aģentūrai LETA, kā arī Latvijas Radio Latgales multimediju studijai, kas līdzīgi kā laikraksts “Rēzeknes Vēstis” saturā publicē pēc viņu ieskatiem svarīgāko informāciju aktualitāšu apskatos, vai arī veidojot atsevišķus sižetus vai publikācijas, taču viņu raidītie ziņojumi sasniedz arī nacionālu līmeni un tiek raidīti visā Latvijā, tāpēc tiek sasniegts daudz lielāks ziņojuma saņēmēju skaits. Latvijas Radio Latgales multimediju studijas vadītāja Renāte Lazdiņa informēja, ka sākotnēji viņi izvēlās aktualitātes, kuras atspoguļot, bet pēc tam, vadoties pēc aktualitāšu tēmas, virza uz kādu no Latvijas Radio kanāliem, kuru sasniegto ziņojumu saņēmēju skaits mēdz pārsniegt 300 tūkstošus mēnesī.

Izvēlētajā laika posmā neviena preses relīze netika bez ziņu aģentūru starpniecības izsūtīta nacionālajiem medijiem, jo sākotnēji bija paredzētas lielākoties Rēzeknes iedzīvotājiem, taču vairākas ziņas to saturu sasniedza. Ziņu “Mūžībā devies Sporta pārvaldes vadītājs Nikolajs Krilovs”, nemainot tās saturu, pārpublicēja medijs “kasjauns.lv”, savukārt ziņu aģentūra LETA, lai publikācija atbilstu viņu standartam, preses relīzi saīsināja.

Nacionālā mērogā tika publicēta informācija par Rēzeknes pilsētas budžeta apstiprināšanu, kas notika 31. janvārī. Lai arī par to tika izsūtīta preses relīze, lielākā daļa mediju veidoja savus materiālus, balstoties uz pieejamo publisko informāciju un domes sēdes lēmumu, kā arī pieņemšanas dienā notikušajām diskusijām. Nacionālā mērogā ziņu par budžetu publicēja portāls “LSM.lv”, kā arī sagatavotais sižets izskanēja Latvijas Radio. To, ka medijs preses relīzes informāciju papildināja ar viedokļiem un papildus informāciju, var uzskatīt par C līmeņa jeb efektivitātes problēmu, jo sākotnējais ziņojums tika mainīts dēļ tā, ka medijs ir bijis kritisks pret ziņojumu, līdz ar ko arī saņēmējs to var izvērtēt citādāk nekā ziņojuma sūtītājs ir iecerējis, tā mazinot komunikācijas efektivitāti.

Visvairāk publicētas tika divas preses relīzes, kas skar pilsētas uzkopšanas tēmu. Publikācijas ”Pašvaldība aicina sniegt informāciju par slikti iztīrītiem trotuāriem” un “Arī turpmāk Rēzeknes ielas uzturēs “Clean R” tika publicētas ne vien visos vietējos medijos, bet arī vairākās nacionāla mēroga platformās. 21. janvārī, reaģējot uz iedzīvotāju atsauksmēm sociālajos tīklos par sliktu trotuāru uzkopšanas kvalitāti, pašvaldība izsūtīja preses relīzi, kurā iedzīvotājus aicina iesūtīt attēlus ar slikti uzkoptām ietvēm, taču Latvijas Radio un LETA žurnālisti vērsās pašvaldībā, papildus noskaidrojot to, ka pašvaldība sodījusi uzņēmumu Clean R par nekvalitatīvi izpildītu darbu. Arī šajā gadījumā *troksni* radīja C līmeņa jeb efektivitātes problēma un iecerētais ziņojums tika mainīts kritisku apsvērumu dēļ, taču tika sasniegts liels lasītāju skaits, jo LETA publikāciju pārpublicēja arī medijs “Delfi.lv”, “NRA.lv”, “Skaties.lv”, “Kasjauns.lv”, “TVNET.lv”, līdz ar ko komunikāciju var uzskatīt par efektīvu, jo galvenais ziņojums, ka problēma tiek risināta, netika izslēgts vai mainīts. Ņemot vērā publikāciju daudzumu un medijus, kuros ziņojums publicēts, izvēlētajā laika periodā šis ir bijis visefektīvākās komunikācijas paraugs. Arī ziņu par to, ka Clean R arī turpmāk uzkops Rēzeknes

trotuārus publicēja vairāki nacionāla mēroga mediji: “LSM.lv”, “LTV.lv” (arī sižets ziņās), LETA (*Rēzeknes pilsētas dome, 2019.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot pētījuma gaitā ievāktu informāciju, var secināt, ka lai arī Šenona un Vīvera komunikācijas modelis tika radīts, kad modernākie ziņojuma nosūtīšanas kanāli bija telefons un radioviļņi, tas efektīvi raksturo arī mūsdienu komunikācijas procesu un, kā paši autori uzskatīja, visu cilvēka komunikāciju kopumā.

Lai arī precīzu Rēzeknes pilsētas domes izsūtīto ziņojumu saņēmēju skaitu nav iespējams izmērīt, izdevās noskaidrot, ka ziņojumi sasniedz saņēmējus arī ārpus Latgales reģiona, pateicoties tam, ka ziņotājs – Rēzeknes pilsētas domes Sabiedrisko attiecību nodaļa – izmanto dažāda veida kanālus – drukātos medijus, ziņu portālus, radio, televīziju, kā arī savas platformas – pašvaldības laikrakstu un mājas lapu.

Visretāk sastopamās problēmas izvēlētajā laika periodā bija B līmeņa jeb semantiskās, jo nebija novērota situācija, kad ziņojuma saņēmējs valodas barjeras vai kultūras uzskatu dēļ interpretētu ziņojumu citādāk nekā to bija domājis ziņotājs vai arī ziņojumu nesaprastu.

Biežāk bija sastopamas A līmeņa jeb tehniskās problēmas, kuras gan ir iespējams novērst. Izsūtot e-pastu, pastāv iespēja, ka interneta savienojuma traucējumu vai arī pārāk liela apjoma dēļ e-pasts var nenosūtīties, taču šīs problēmas tiek novērstas, ja kanāls jeb noteiktais medijs par to paziņo. Pie tehniskajām problēmām uzskatāmas arī drukāto mediju nenonākšana līdz saņēmējam – visbiežāk tas ir pasta kļūdas dēļ. Šo problēmu var novērst uzklusot sūdzības, ja tādas tiek sniegtas, un nodrošinot atkārtotu piegādi.

Izpētītajā periodā visbiežāk sastopamie ir gadījumi, kad komunikācijas procesu traucēja C līmeņa jeb efektivitātes kļūdas, kad ziņojums nav atstājis ziņotāja iecerēto ietekmi uz saņēmēju. Pirmkārt, C kļūda vērojama, kad savu ieskatu dēļ kāds no izvēlētajiem kanāliem maina ziņojuma saturu vai arī nolemj to neizplatīt, tādējādi samazinot potenciālo saņēmēju skaitu vai arī ziņojumu nosūtot citā formā.

Kā noskaidrojās pētījumā, vislielāko auditoriju ziņojumi sasniedz gadījumos, kad tos pārpublicē ziņu aģentūras, palielinot iespēju, ka ziņojums sasniegs auditoriju arī nacionālā mērogā.

Lai arī Šenona un Vīvera komunikācijas modelis tika izstrādāts tālajā 1949. gadā, tas diezgan precīzi raksturo arī komunikāciju, kāda ir aktuāla mūsdienās. Pētījums pamatoja to, ka komunikācijas process pats par sevi nav mainījies, taču mainījušies ir kanāli, ziņojuma piegādes ātrums, kā arī trokšņi jeb traucējumi, kas neļauj ziņojumam nokļūt līdz saņēmējam formā, kādu bija iecerējis sūtītājs.

Analizējot iegūtos datus, tika izstrādāti vairāki priekšlikumi, kas var uzlabot pašvaldību un arī citu iestāžu ārējo komunikāciju:

- 1) iestādei piederošajās platformās ziņojums netiek mainīts, līdz ar ko vislielākā iespēja ziņojumu bez traucējumiem nogādāt līdz saņēmējam ir izmantojot šos kanālus;
- 2) jāveic darbības/kampaņas, lai iestādei piederošās platformas ikdienā izmantotu pēc iespējas lielāks iedzīvotāju skaits;
- 3) lai ziņojums sasniegtu pēc iespējas lielāku auditoriju, tas jāsusūta ziņu aģentūrām, kā arī labprātīgi jāsadarbojas ar nacionāla mēroga medijiem;
- 4) informācija jāpasniedz tādā veidā, lai to var pasniegt vairākās formās: televīzija, radio, drukātā prese u.c.;
- 5) pat ja sākotnējais ziņojums tiek modificēts, tā parādīšanās nacionāla mēroga medijos ievērojami palielina adresātu skaitu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Fiske, J. (1990). *Introduction to Communication Studies*. London, New York: Routledge. 203 p.
2. Pierce, J.R. (1980). *An Introduction to Information Theory: Symbols, Signals & Noise*. Courier Dover Publications. 305 p.
3. Shannon, C.E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal*, vol. 27, pp. 379–423, 623–656. Retrieved 10.04.2019 from <http://math.harvard.edu/~ctm/home/text/others/shannon/entropy/entropy.pdf>
4. Rēzeknes pilsētas dome (2019). *Informācija masu medijiem pilsētas domes darbības jautājumos*. Latvijas Republikas Rēzeknes pilsētas domes Sabiedrisko attiecību nodaļas Lieta 3.2.5.

Summary

Summarizing the data obtained during the study, it can be concluded that the research can be carried out in an extended way by looking at the trends of regions and areas. External communication with the audience is important both in the work of state and municipal institutions and private entrepreneurs as well, who are interested in delivering its message to the audience so that its essence is not changed.

The research carried out within the framework of the work is topical and has the potential to be developed further, expanding the field of research as a comparative analysis, where the results would mark a trend in a region or a particular area.

As the results of the Rēzekne City Council's case study showed, message tends to spread in a way and form not originally planned by the author, so communication is ineffective.

ARHĪVU REORGANIZĀCIJA LATVIJAS PSR 1961. GADĀ LATVIAN SSR ARCHIVE REORGANIZATION IN 1961

Marta Reča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, martare4a@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Vladislavs Malahovskis Dr. hist. asociētais profesors*

Abstract. *This paper reveals on the Latvian SSR archiving reorganization in 1961, when control of the Archiving Administration passed from the Interior Ministry to the Council of Ministers. The paper analyses processes and outcomes of reorganization as well as essential issues in archiving from 1961 up to 1964.*

Keywords: *archival administration, archival science, Latvian SSR, reorganization.*

Atskatoties uz valsts arhīvu vēsturi Latvijā, ir jākonstatē, ka kopš 1919. g. pusi no sava pastāvēšanas laika dokumentu pārvaldības nozare ir attīstījusies Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk - LPSR) periodā. Neskatoties uz šī laikposma nozīmīgumu, pētījumi par arhīvniecības attīstības tendencēm Latvijā 20. gs. 20. – 90. g. ir visai trūcīgi. Visaptverošas arhīvu sistēmas izmaiņas Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (turpmāk - PSRS) notika 1960. gadā (Savienību republikās šis process norisinājās 1960. – 1962. g. laikā), kad Galvenā arhīvu pārvalde (*Главное архивное управление*) tika nodota no Iekšlietu ministrijas pārziņas Ministru Padomes pakļautībā (*Алексеева, Афанасьева, Бурова, 2005, c.32*). Pētījuma hronoloģiskās robežas ir no 1961. g. līdz 1964. g., kad LPSR norisinājās vēl viena arhīvu reorganizācija, izveidojoties Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva (turpmāk - CVORA) filiālēm. Tā kā raksts ir veltīts vēsturisku notikumu un aspektu izpētei, tā tapšanā un pagātnes liecību interpretācijā tika izmantota historisma pieeja, kas nodrošina vēstures kā konkrētas procesa redzējumu (*Арзамаскин, 2011, c.2*). Neatņemama pētniecības sastāvdaļa bija arī salīdzināšana, kuras procesā atklājās faktu un parādību būtības izskaidrošanas iespējas (*Бочаров, 2006, c.48*). Raksta mērķis ir noskaidrot LPSR arhīvu sistēmas 1961. g. reorganizācijas norisi un sekas. Raksta uzdevumi: atklāt Padomju Savienības komunistiskās partijas (turpmāk - PSKP) kontroli pār arhīvu sistēmu un arhīvu dokumentu izpēti; izpētīt 1960. g. PSRS Ministru padomes izdotā lēmuma ietekmi uz arhīvu sistēmu LPSR.

Pēc 1960.g. PSRS arhīvi nonāca spēcīga un sazarota partijas – birokrātiskā aparāta kontrolē. PSRS Ministru Padome sev pakļauto Galveno arhīvu pārvaldi centās pārvērst par vienīgi dokumentu pārvaldības funkciju izpildošo iestādi (arhīvu darbiniekus – zinātniekus ar plašu vēsturnieku redzesloku pārvērst šauru loku – dokumentu pārvaldības organizācijas – speciālistos), savukārt PSKP Centrālā komiteja (turpmāk - CK) skatīja arhīvus kā savas aģitācijas un propagandas izplatīšanas līdzekļus. Partiju līderiem arhīvu koncepcija kā objektīvās patiesības avota, kā cilvēku garīgās kultūras fenomena neeksistēja un nevarēja eksistēt. Arhīvi pastāvēja tikai kā ierocis vai kā politiskās cīņas kavējošais faktors (*Хорхордина, 1994, c.320*). 1961. g. izdotais lēmums „Par PSRS Ministru Padomes Galvenās arhīvu pārvaldes nolikumu un PSRS valsts centrālo arhīvu tīklu” paredzēja, ka Galvenā arhīvu pārvalde turpmāk pārziņās Valsts arhīva fonda dokumentus, kā arī PSRS centrālos valsts arhīvos uzglabātos materiālus. Lēmums arī noteica, ka Valsts arhīva fonda dokumentus, kas atradās Savienības un autonomo republiku centrālajos valsts arhīvos, kā arī novadu, apgabalu, nacionālo apvidu un pilsētu arhīvos, Galvenā arhīvu pārvalde pārraudzīs ar Savienības republiku arhīvu pārvaldības iestāžu palīdzību (*Об утверждении Положения о Главном архивном управлении при Совете Министров СССР и сети центральных государственных архивов СССР, 1961*). 1962. g. Galvenā arhīvu pārvalde izdeva „Pamatnoteikumus valsts arhīvu darbībai”, kuru publikācija anulēja 1938. – 1958. g. izdoto 35 normatīvo aktu darbību (*Кузина, 2011, c.57*). Pārvaldes izdotie noteikumi aptvēra dokumentu uzkrāšanu, izvērtēšanu, fondēšanu, uzskaiti, esības pārbaudes, dokumentu izmantošanu u. c.

jomas. Izdotajos noteikumos tika atzīmēts, ka iepriekš arhīvi savā darbībā realizēja „fonda kontinuitāti” saglabāšanas praksi, t.i., arhīvu darbinieki centās uzskaitīt un organizēt kontroli pār visu iestāžu, organizāciju un uzņēmumu dokumentārajiem materiāliem, neņemot vērā dokumentācijas vērtību. Turpmāk arhīvistiem tika piedāvāts nepievērsties mazo saimnieciski – sadzīvisko pakalpojumu iestāžu dokumentācijas kontrolei, lai netiktu novājināta vadošo un centrālo iestāžu dokumentācijas uzraudzība, kurai ir politiska, zinātniska un tautsaimnieciska vērtība. Savukārt „mazo” iestāžu (veļas mazgātavu, namu pārvalžu, invalīdu arteļu, aptieku, frizētavu u. c.) dokumentācijas kontroli un pieņemšanu veiks tās pašas sistēmas augstākstāvošās organizācijas. Ar mērķi racionalizēt valsts arhīvu komplektēšanas organizāciju tika paredzēta iespēja veidot tur, kur rodas nepieciešamība pilsētas, rajonu un starprajonu valsts arhīvus ar pastāvīgu dokumentu sastāvu. Jauns virziens tiek ieviests arī dokumentu fondēšanā: „No saglabātiem atsevišķiem nepilnīgiem materiāliem, kuri neraksturo sava fondaža darbību – arhīva fondi turpmāk netiek veidoti. Šādi materiāli, ja tiem ir zinātniska vai praktiska vērtība, tiek iekļauti apvienotajos arhīva fondos vai arhīvu kolekcijās.” Izmaiņas tika ieviestas arī zinātniski tehniskās apstrādes jomā, jo saskaņā ar izdotiem noteikumiem, arhīvos, kuros glabājās gan pirms revolūcijas, gan pēcrevolūcijas dokumenti, fondu izvērtēšanas un sakārtošanas darbus būtu jāsāk no pēdējiem, virzoties uz pagātni jeb vēsturiskajiem dokumentiem (nevis otrādi, kā tas bija pieņemts „buržuāziskajā” arhīvniecībā) (*Смоктунувич, 1962, c.3–6*). 20. gs. 60. g. daļa pētnieku saista ar pieejamības liberalizāciju arhīva dokumentiem (*Алексеева, Афанасьева, Бурова, 2005, c.32*), taču citi savukārt uzsver, ka pētniecība arhīvos nonāk vēl stingrākos kontroles rāmjos un pieejamības noteikumi atstāj aizvien mazāku brīvību zinātniskai izpaušmei – pētniekiem tika ļauts izmantot tikai tos dokumentus, kas bija tieši saistīti ar tēmu, kura bija norādīta pētnieka iesniegumā, lai saņemtu pieeju arhīvam (*Мальшева, 2002, c.148–149*). Lasītavas anketā joprojām kopā ar personas datiem bija jānorāda arī nacionalitāte un piederība partijai. Uz katru pētnieku visa viņa darbības laikā konkrētajā arhīvā tika ieviesta personīgā lieta, kurā atradās sekojoši dokumenti:

- 1) izraksts no ieinteresētās iestādes (respektīvi, iestādes, pēc kuras pieprasījuma pētnieks strādā) vai privāts iesniegums (atsevišķos gadījumos pieejamību arhīvu dokumentiem var iegūt arī nestrādājošie pētnieki pēc personīgas iniciatīvas);
- 2) anketa;
- 3) lapa, kurā atzīmēja kopiju un izrakstu izsniegšanu no arhīvu materiāliem (*Смоктунувич, 1962, c.109*).

Šī perioda arhīva dokumentu pētniecība norisinājās tikai ideoloģijas nostiprināšanas mērķiem un tautsaimniecības vajadzībām, dokumentu vērtība tika noteikta pēc līdzīgiem kritērijiem.

Arī LPSR Iekšlietu ministrijas Arhīvu pārvalde pēc 1961. g. lēmuma Nr. 832 tika reorganizēta par LPSR Ministru Padomes Arhīvu pārvaldi (no 1980. g. – Galvenā arhīvu pārvalde) (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 122.l., 21.lp.*). Saskaņā ar lēmumu Arhīvu pārvaldei tika pakļauti Centrālais Valsts vēstures arhīvs (bijušais Centrālais Valsts arhīvs), CVORA, Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Ventpils, Jelgavas, Jūrmalas un Rēzeknes valsts arhīvi. Jāatzīmē, ka Latvija bija ne tikai pēdējā PSRS teritorija, kurā tika izveidots Oktobra revolūcijas arhīvs – tajā kavējās arī arhīvu sistēmas pārvaldības reorganizācija. Periodā no 1960. g. līdz 1961. g. desmit Savienības republikās, tajā skaitā Lietuvas un Igaunijas PSR arhīvu pārvaldes – nodaļas tika reorganizētas Ministru Padomes Arhīvu pārvaldēs (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 121.l., 3.lp.*). Par LPSR arhīvu reorganizācijas aizkavēšanos liecina arī nosūtītais uz Latviju Gruzijas PSR Arhīvu pārvaldes štatu saraksts, kas visdrīzāk tika ņemts par pamatu pārvaldes štata sarakstu sastādīšanai LPSR (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr. 122.l., 6.lp.*). LPSR Arhīvu pārvalde sastāvēja no sekojošām struktūrvienībām:

- 1) zinātniski – informacionālā, publicistiskā un organizatoriski metodiskā nodaļa;
- 2) komplektēšanas, ekspertīzes un uzskaites nodaļa;

3) resoru arhīvu un dokumentu pārvaldības nodaļa (*LNA LVA, 1163.f., 4.lp.*).

Pārvaldē tika nodibināta arī Zinātniskā padome (izskatīja arhīva darba teorijas, arhīvu dokumentu publikācijas, kā arī iestāžu tekošās dokumentu pārvaldības organizācijas jautājumus), ekspertīzes un pārbaudes komisijas (izskatīja dokumentu izvērtēšanas jautājumus par LPSR fonda dokumentāro materiālu zinātnisko un praktisko vērtību un jautājumus par valsts un resoru arhīvu komplektēšanu ar tiem) un kolēģija, kas izskatīja arhīvu iestāžu darba vadīšanas galvenos praktiskos jautājumus (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 122.l., 28.–29.lp.*).

20. gs. 60. g. LPSR arhīvu darbībā iezīmējās ar salīdzinoši lielu nekārtību. Haoss bija pašsaprotams, jo, pirmkārt, necik daudz laika nebija pagājis kopš Padomju Savienības okupācijas ieviestām izmaiņām arhīvu sistēmā un Otrā pasaules kara beigām, evakuācijas un reevakuācijas notikumiem. Otrkārt, arhīvu darbību spēcīgi ietekmēja 20. gs. 50. – 60. g. notiekošās administratīvi teritoriālās izmaiņas. Pēc Latvijas okupācijas un tās arhīvos glabāto dokumentu pasludināšanas par valsts īpašumu, ar LPSR Tautas Komisāru Padomes 1940. g. 28. oktobra lēmumu visos apriņķos (izņemot Rīgas) ar 1. novembri nodibināja apriņķu valsts arhīvus, attiecīgo apriņķu iestāžu dokumentāro materiālu koncentrēšanai, sakārtošanai un glabāšanai. Uz 1941. g. jūniju LPSR pastāvēja un darbojās Iekšlietu Tautas Komisariāta Arhīvu daļa, Centrālais Valsts arhīvs, Republikāniskais valsts arhīvs, Rīgas pilsētas valsts arhīvs un 18 apriņķa valsts arhīvi. Pēc vācu okupācijas 1944. – 1945. g. iepriekšminētie arhīvi atsāk savu darbību, taču jau 1945. g. aizsākas teritoriju administratīvās izmaiņas (tika nodibināti Alūksnes, Gulbenes, Krāslavas, Limbažu, Ogres, Viļānu apriņķi), un jau 1949. g. beigās pastāvēja un darbojās 24 apriņķu valsts arhīvi. Turpmāk ar apriņķu likvidēšanu un rajonu izveidošanos LPSR teritorijā, 1950. g. 1. janvārī tiek nodibināti 58 rajonu valsts arhīvi, taču to skaits pakāpeniski samazinājās, sakarā ar atsevišķu rajonu likvidēšanu vai apvienošanu (likvidētā rajona valsts arhīva dokumentāros materiālus pārņēma tā rajona valsts arhīvs, kura teritorijai pievienoja likvidētā rajona teritoriju). Piemēram, 1955. g. likvidēja Grīvas rajonu un šī rajona dokumentus pārņēma Ilūkstes rajona valsts arhīvs, 1956. g. likvidēja Apses, Dundagas un Varakļānu rajonus utt. Četrpadsmit gadu laikā rajonu arhīvu skaits samazinājās vairāk nekā uz pusi un 1964. g. Arhīvu pārvaldes tiešā pārziņā atradās trīs centrālie, septiņi pilsētu un 21 rajonu valsts arhīvi (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 520.l., 5.–7.lp.*). Lieki pieminēt, ka šādas arhīvu tīkla izmaiņas, biežā dokumentu pārvietošana nesekmēja ne dokumentu pienācīgu uzskaiti un fondēšanu, ne arī saglabāšanu. Bieži vien rajonu arhīviem no pilsētu un rajonu deputātu padomju Izpildkomiteju puses tika pievērsta niecīga uzmanība (vāja kontrole pār arhīvu darbu, naudas līdzekļu, transporta un pienācīgi aprīkotu telpu trūkums), savukārt rajonu arhīvi, risinot savas problēmas, nepiedalījās iestāžu dokumentāro materiālu zinātniski tehniskā apstrādē un nesniedza palīdzību dokumentu pārvaldības organizēšanas jautājumos (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 445.l., 10.lp.*). LPSR Arhīvu pārvaldes vadītāja A. Kadiķa vēstulē Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam tika minēts par kritisku situāciju iestāžu un organizāciju arhīvu nodaļu darbā. Vēstulē norādīts, ka lielākā daļa iestāžu uz 1963. g. nebija sakārtojušas un sagatavojušas nodošanai valsts glabāšanā savu arhīvu materiālus (daļai iestāžu trūka dokumentu pārvaldības organizācijas, citām neizdevās saviem spēkiem sakārtot lielo dokumentu kvantumu vēl no pēckara perioda gadiem) (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 447.l., 4.–9.lp.*). Stāvoklis bija dramatisks, jo pareizu dokumentu pārvaldības principu noteikšana netika uzskatīta par svarīgu valsts arhīvu komplektēšanas nosacījumu. Lietu nomenklatūru sastādīšanā netika ievēroti paši vienkāršākie principi, vienā lietā varēja apvienot dokumentus ar dažādiem glabāšanas termiņiem, uzskaites materiāls neatspoguļoja patieso fondu un lietu sastāvu. Līdz ar to, pēc lietu nodošanas valsts glabāšanā, tām bija nepieciešams veikt atkārtotu zinātniski tehnisko apstrādi, kas prasīja tobrīd trūkstošos materiālos un cilvēkresursu, kā arī pats par sevi bija salīdzinoši ilgs process (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 510.l., 2.–4.lp.*). Kā viena no problēmām tika minēta kvalificēta darbaspēka trūkums rajonu arhīvos, to vadītāji bija gadījuma rakstura darbinieki bez specializētās un bieži vien arī vidējās izglītības (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 520.l.,*

5.–7.lp.). Treškārt, liela politiski – ideoloģiska kampaņa, kas tiešā veidā skāra arī arhīvus, aizsākās pēc 1957. g. dekrēta “Par valsts un sabiedrisko darbinieku vārdu piešķiršanu novadiem, apgabaliem, rajoniem, kā arī citām apdzīvotām vietām, uzņēmumiem, kolhoziem, iestādēm un organizācijām”. Sakarā ar iepriekšminēto lēmumu valsts arhīviem bija noteikts atbilstoši pilsētu un citu apdzīvoto vietu, administratīvi – teritoriālo vienību, organizāciju, kolhozu u. c. ieviest izmaiņas arhīva uzskaites dokumentos (uzskaites sarakstos, fondu sarakstos, fondu lapās, fondu lietās, iestāžu sarakstos, pasēs utt.) un uzziņu – zinātniskajā aparātā. Atšķirībā no mūsdienu prakses, toreiz fondu nosaukumu precizēšana notika visiem uz to brīdi arhīvos esošo iestāžu fondiem, neatkarīgi no tā vai arhīvā glabājās šo iestāžu dokumenti par periodu pēc pārdēvēšanas vai nē (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 510.l., 27.–28.lp.*).

Neskatoties uz saviem partejiski – birokrātiskiem priekšnosacījumiem, vērstiem uz arhīvu materiālu izmantošanu aģitācijas un propagandas nolūkiem (vai arī tieši šo aspektu dēļ), turpmākie pastāvēšanas gadi bija zīmīgi ar Arhīvu pārvaldes mēģinājumiem organizēt un uzlabot esošo dokumentu pārvaldības sistēmu valstī. 1962. g. LPSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 479 “Par arhīvu materiālu glabāšanas režīma noregulēšanu un to labāku izmantošanu” (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 445.l., 10.lp.*), 1962. g. – lēmumu Nr. 679 „Par arhīva lietas uzlabošanu Latvijas PSR” (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 446.l., 1.lp.*). Abi likumdošanas akti teorētiskā līmenī iezīmēja Arhīvu pārvaldei, Tautas saimniecības padomei, pilsētu un rajonu darbaļaužu deputātu padomju Izpildkomitejām veicamos uzdevumus – štatu sarakstu izstrādi, atbildīgo personu noteikšanu par arhīvu darbu (organizācijās), dokumentāro materiālu izvērtēšanas un aprakstīšanas pabeigšanu, arhīvu materiālu izmantošanas uzlabošanu tautsaimniecības mērķiem, stingrāku arhīvu materiālu kontroli pilsētu un rajonu valsts arhīvos. Lēmumos tika atrunāta arī lielāka materiāla nodrošinājuma piešķiešana arhīviem un pasākumu veikšana to darbinieku kvalifikācijas uzlabošanai. 1962. g. tika izstrādāts pilsētu un rajonu valsts arhīvu darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanas semināru plāns, kuros bija paredzēts aplūkot eksistējošo problemātiku un ieviest skaidrību un organizētību tekošās dokumentu pārvaldības jautājumos, izskatot arī fondēšanas principus, zinātniski tehniskās apstrādes un ekspertu komisijas pienākumus u. c. jautājumus. Mācības bija paredzētas arī jauniem arhīvu darbiniekiem (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 1130.l., 14.–15.lp.*). Kā nepieciešamība tika atzīmēta pastāvošās arhīva sistēmas reorganizācija centralizācijas nolūkiem, CVORA ēkas būvēšana un kinofotofono arhīva izveidošana. Kopā ar lēmumiem tika izdotas praktiska rakstura instrukcijas jeb paraugnomenklatūras, lai atvieglotu arhīva darbiniekiem vajadzīgā dokumentārā mantojuma atlasīšanu. Šādas paraugnomenklatūras tika izdotas, piemēram, sovhoziem un vidusskolām, sistematizējot dokumentāros materiālus struktūrvienību ietvaros vai tematiski (piemēram, Agrotehnika, Meliorācija, Lopkopība un putnkopība u. c.), norādot lietu nosaukumus un glabāšanas termiņus (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 510.l., 7.–13.lp.*).

Taču novērtēt jaunpieņemto likumdošanas aktu patieso praktisko sniegumu sākotnējā periodā ir salīdzinoši grūti. Centrālo valsts arhīvu darbība šo norādījumu izpildē uzrādīja daudz labākus rezultātus nekā rajonu valsts arhīvi, kuri šādām pārmaiņām vienkārši nebija gatavi. Netika praksē veiksmīgi īstenoti arī dažādi uz rajonu valsts arhīviem tendētie Arhīvu pārvaldes norādījumi, tajā skaitā norādījums Nr. 625 „Ziņu sniegšana par Padomju perioda personālsastāva dokumentu esamību”, Nr. 498 „Par buržuāzijas perioda materiālu sagatavošanu nodošanai CVVA” u. c. Tas bija atzīmēts arī 1962. g. ziņojumā par arhīvu darbības stāvokli, kurā tika minēts, ka Arhīvu pārvaldes pieprasījumi rajonu dokumentu pārvaldības iestādēs netiek kvalitatīvi un laicīgi izpildīti (dažos gadījumos šādi pieprasījumi no rajonu valsts arhīvu darbiniekiem tika ignorēti) un šāds disciplīnas trūkums jau bija iegājis paradumā. Piemēram, 1961. g. maija bijušajā Dagdas rajona valsts arhīva pārbaudes aktā tika norādīts, ka šī arhīva dokumentārie materiāli, izņemot pagastu Izpildkomitejas dokumentus, ir nešifrēti un līdz 1961. g. 31. decembrim tika noteikts sakārtot šo dokumentu uzskaiti, t. i., ieviest fondu sarakstu, dokumentu kustības uzskaites kartotēku, pieņemšanas grāmatu, fonda lietas, izlabot uzskaites

sarakstu nepareizo numerāciju, veikt glabājamo vienību šifrēšanu utt. Nevieni no noteiktajiem norādījumiem netika izpildīti ne līdz noteiktam termiņam, ne arī līdz arhīva likvidācijai 1962. g. maijā un visi šī rajona dokumenti haotiskā stāvoklī nonāca Krāslavas rajona valsts arhīvā (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 1130.l., 4.–11.lp.*). Arhīvu pārvalde vairākkārt bija sastādījusi un izsūtījusi rajonu arhīviem metodiskus norādījumus un vispārējus pārskatus par izziņu sastādīšanu un izsniegšanas kārtību padomju iestādēm un PSRS pilsoņiem, jo arī šajā jomā trūka zināmas organizētības – izziņās uzrādītie dati bieži vien izrādījās neprecīzi, dažreiz izziņas tika sastādītas izmantojot dokumentus bez juridiskā spēka (neparakstītas pavēlēs, iesniegumus bez rezolūcijām u. c.), pieprasījumi netika pildīti regulāri, nerunājot jau par to korektu noformēšanu (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 1130.l., 46.–48.lp.*). Iepriekš minēto problemātiku apliecina arī valsts arhīvu 1963. g. pases. Arhīva glabātavu aizņemtības līmenis svārstījās no 90 līdz 100 procentiem, pilsētu arhīvu darbinieku skaits nepārsniedza trīs cilvēkus (dažos gadījumos arhīvā strādāja tikai viens cilvēks, piemēram Rēzeknes pilsētas valsts arhīvā) un vairākumā arhīvu atradās salīdzinoši liels neapstrādāto glabājamo vienību kvantums – Jelgavas pilsētas arhīvā no 72 910 glabājamām vienībām nebija sakārtotas aptuveni 4000 glabājamo vienību, Jūrmalā no 6805 – 1500 glabājamo vienību, Ventspilī no 88 167 – aptuveni 15 000 glabājamo vienību (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 547.l., 22.,26.,48.lp.*). Taču neskatoties uz pārvaldei iesniegtām atskaitēm un arhīvu pasēm, gandrīz pusei no visiem apstrādātajiem dokumentāriem materiāliem bija nepieciešama zinātniski tehniskās apstrādes uzlabošana (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 1130.l., 4.–11.lp.*). Tika apspriests arī jautājums par līdzekļu izmantošanas optimizāciju iestāžu, organizāciju un uzņēmumu dokumentu apstrādei. Pēc izraksta no Arhīvu pārvaldes 1962. g. partijas sapulces protokola seko, ka LPSR uz to brīdi pastāvēja aptuveni 8 tūkstoši iestāžu (no tiem vairāk nekā 2 tūkstoši – Rīgā), taču tika 36 no tām kā štata vienībā pastāvēja darbinieks, kurš nodarbojās ar šo iestāžu dokumentu uzskaiti un apstrādāšanu. Lielākā daļa šo iestāžu reorganizācijas vai likvidācijas gadījumos savas dokumentācijas apstrādi veica ar nolīgtu darbiniekiem starpniecību (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 457a l., 11.–13.lp.*). Šādu darbinieku nolīgšana toreiz bija bieži sastopama prakse. Protams, tas bija saistīts ar speciālu štata vienību un apmācītu dokumentu pārvaldības speciālistu trūkumu, taču vēl viena saasināta problēma bija nepietiekamais valsts arhīvu arhīvistu atalgojums – uz laiku iestādēs dokumentu sakārtošanai nolīgtie strādnieki nopelnīja daudz vairāk par valsts arhīvu darbiniekiem (iespējams, ka pēdējie varētu arī izmantot radušos situāciju saviem privātajiem mērķiem) (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 457a l., 11.–13.lp.*).

Neskatoties uz materiālā rakstura problēmām, Arhīvu pārvaldes tā laika uzdevumos ietilpa arī publicistikas organizēšana. Uz 1963. g. A. Kadiķa apstiprinātajā zinātniski pētnieciskajā darbu plānā ietilpa dokumentu publikācijas par LPSR vēsturi (sociālistisko revolūciju, Latvijas Padomju teātra un kino vēsturi, Otrā pasaules kara dokumentu publikācijas par „vācu – fašistisko okupantu zvērībām Latvijā”) un pirms revolūcijas perioda vēsturi (piemēram, ekonomiskie un politiskie sociālistiskās revolūcijas priekšnosacījumi, strādnieku cīņa pret buržuāzijas diktatūru 1920. – 1929. g. u.c.). Pēdējā plāna sadaļā tika ietverti arī zinātniskās – uzziņu un metodiskās literatūras publikācijas uzdevumi par Latvijas PSR arhīvos uzglabātajiem dokumentiem, metodiku klasifikatoru un nomenklatūru sastādīšanu iestādēs, organizācijās u. c. uzņēmumos (*LNA LVA, 1163.f., 1.apr., 759.l., 1a–10.lp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Kopumā 1961. g. arhīvniecībā un arhīvu pārvaldē Latvijā ir lūzuma un pārmaiņu periods – mainās arhīvu sistēmas struktūra un rodas jauni arhīvu darbu reglamentējošie nolikumi. Neskatoties uz to, ka daudzi pieņemtie norādījumi un noteikumi sākumā neieviesās un neīstenojās praksē, tomēr vispusīgi un padziļināti tika aplūkoti un konstatēti arhīvu sistēmas būtiskākie trūkumi un konstatēta uzlabojumu nepieciešamība, ar ko tad arī LPSR Arhīvu pārvalde centās nodarboties. Izdotie lēmumi, teorētiskie un praktiskie norādījumi, sastādītie

arhīvu darbu apskati, aktualizētie problēmjaudājumi un zinātniski metodiska rakstura publikācijas būtībā lika pamatus un veidoja priekšnoteikumus arhīvu turpmākai attīstībai, kas drīz vien deva savus panākumus 1964. g. arhīvu sistēmas reorganizācijas norisē un jaunas dokumentu pārvaldības iestāžu struktūras izveidē, kas nezaudē savu aktualitāti arī mūsdienās.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Об утверждении Положения о Главном архивном управлении при Совете Министров СССР и сети центральных государственных архивов СССР* (28.07.1961). Постановление Совмина СССР. Извлечено 29.03.2019 из <http://lawru.info/dok/1961/07/28/n1192199.htm>
2. Алексеева, Е.В., Афанасьева, Л.П., Бурова, Е.М. (2005). *Архивоведение*. Москва: Издательский центр „Академия”. 272 с.
3. Арзамаскин, Ю.Н. (2011). Принцип историзма в научном исследовании. *Вестник Военного университета*, 3, с. 2. Извлечено 27.03.2019 из <https://cyberleninka.ru/article/v/printsip-istorizma-v-nauchnom-issledovanii>
4. Бочаров, А.В. (2006). *Основные научные методы в историческом исследовании: учебное пособие*. Томск: Томский государственный университет. 48 с. Извлечено 28.03.2019 из http://klio.tsu.ru/Bocharov_Textbook.pdf
5. Кузина, И.Л. (2011). *Архивное право: учебное пособие*. Комсомольск-на-Амуре: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования „Комсомольский-на-Амуре государственный технический университет”. 136 с.
6. Малышева, С.Ю. (2002). *Основы архивоведения: учебное пособие*. Казань: Татарское Республиканское издательство „Хэтер”. 169 с. Извлечено 19.03.2019 из <http://window.edu.ru/resource/714/66714/files/144.pdf>
7. Смоктунович, Л.Л. (ред.), (1962). *Основные правила работы государственных архивов*. Москва: типография им. Воровского, 191 с.
8. Хорхордина, Т.И. (1994). *История и архивы*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет. 360 с.
9. LNA LVA, 1163. f. (Latvijas Republikas Ministru Padomes Galvenā arhīvu pārvalde)

Summary

Latvian archive history has experienced most of the impact throughout existence of the Latvian SSR and yet this period was researched insufficiently. Goal of the scientific paper is to research one of the most crucial moments in history of the Latvian archives: reorganization during Council of Ministers overtaking control of the Archiving Administration in 1961.

In the USSR the reorganization occurred in 1960. Despite change of control archives remained under subordination of divergent yet powerful bureaucratic apparatus, which ceased any attempts on performing archives' functions.

Reorganization went rather chaotically for the first few years of the Latvian SSR. First of all, not a lot of time has passed since the USSR occupation, Second World War, document evacuation and re-evacuation. Secondly, administrative changes in 1950 and constant shifting of district and municipal archive structure had negative influence on reorganization events. Thirdly, in 1957 happened a large-scale redesignation campaign (districts, streets, institution, etc.) which implied corresponded changes in State Archives working processes.

Keeping in mind mentioned flaws the Latvian SSR Archive Administration did enormous job on figuring and resolving issues, organizing records management, forming instructions and manuals for central archives and various branches. Despite ideologically-propagandist prerequisite Archive Administration managed to form a viable, stable and still relevant system administration of archives.

ELEKTRONISKIE DOKUMENTI PAŠVALDĪBĀ UN DARBS PIE TO SAGLABĀŠANAS

ELECTRONIC DOCUMENTS IN THE MUNICIPALITY AND WORK ON THEIR PRESERVATION

Inga Treikale

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ingatreikale@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: Aleksandrs Ivanovs Dr.hist. viesprofesors

Abstract. *With the rapid development of modern technologies, more and more new information systems are entering the institutions and electronic documents are being created. Electronic documents have equivalent legal power to paper documents, formed in information systems, in e-mail, in e-address. Like paper documents, electronic documents must be sorted, described, stored in order to ensure their use, in accordance with the rules for the management of documents and archives. The inclusion of electronic documents with archival value in the reference system and the transfer to permanent national storage is important in the presentation of the institution's activities.*

Keywords: *archival, electronic documents, information systems, municipality, storage.*

Strauji attīstoties mūsdienīgām tehnoloģijām, institūcijās ienāk arvien vairāk jaunas informācijas sistēmas, elektroniskie dokumenti, video, skaņas un foto dokumenti. Šo dokumentu atlase pastāvīgā glabāšanā ir nozīmīga institūcijas darbības, kā arī sociālās vēstures kopumā pilnvērtīgai un vispusīgai atspoguļošanai (*Latvijas Nacionālais arhīvs, 2015., 5.lpp.*). Rakstā autore pētīs elektronisko dokumentu veidošanos Ludzas novada pašvaldībā (turpmāk – pašvaldība) un to saglabāšanu.

Valsts pārvaldē un pašvaldībās vairums procesu ir elektronizēti informācijas sistēmās. Latvijas Nacionālais arhīvs (turpmāk – LNA) jau ir izvērtējis, ka informācijas sistēmas satur datus ar arhīvisko vērtību. Pāreja no papīra dokumentu uzglabāšanas procesa uz prioritāti – elektronisko dokumentu pieņemšanu un uzglabāšanu - ir izaicinoša tehnoloģiskā ziņā (*LR Valsts kontrole, 2015., 7.lpp.*).

Raksta mērķis ir analizēt elektronisko dokumentu saglabāšanas kārtību pašvaldībā, meklēt nepilnības un problēmas, piedāvāt konkrētus risinājumus.

Rakstā autore izvirza šādus uzdevumus: pētīt normatīvos aktus par elektronisko dokumentu radīšanu un saglabāšanu; analizēt pašvaldības dokumentu un arhīva pārvaldības problēmas un pilnveidošanas iespējas darbā ar elektroniskiem dokumentiem un informācijas sistēmām; izvērtēt pašvaldību gatavību Vienotās valsts arhīvu informācija sistēmas (turpmāk – VVAIS) izmantošanā.

Darbā izmantotas juridiskā, salīdzinošā un statistiskā metode.

Elektroniskais dokuments ir dokumenta elektroniskā forma ar papīra dokumentam līdzvērtīgu juridisku spēku. Lai elektroniskajam dokumentam būtu juridisks spēks, tas jāparaksta ar drošu elektronisko parakstu (vai elektronisko parakstu, ja puses par e-dokumenta parakstīšanu ar elektronisko parakstu ir vienojušās rakstveidā); tam jāpievieno laika zīmogs (Elektronisko dokumentu likumā noteiktajos gadījumos); tam ir jābūt noformētam atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajām dokumentu noformēšanas prasībām (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2019.*).

Elektronisko dokumentu likums nosaka elektroniskā dokumenta un elektroniskā paraksta tiesisko statusu (*Elektronisko dokumentu likums, 2002.*). Ministru kabineta noteikumi Nr.473 Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām nosaka, ka elektroniskais dokuments ir parakstīts ar drošu elektronisko parakstu un tam ir laika zīmogs, elektroniskā dokumenta parakstīšanas laiks ir laika zīmoga pievienošanas datums un laiks. Un

šo noteikumu 4.nodaļas 26.pantā noteikts, ka elektronisko dokumentu glabāšanas kārtību iestāde nosaka pirms attiecīgās informācijas sistēmas izveidošanas (*Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība.., 2005.*).

Pašvaldībā no 2018.gada ieviesta elektronisko dokumentu vadības sistēma (turpmāk – EDVS), kas primāri nodrošina pašvaldības dokumentu reģistrāciju, datu un datņu uzglabāšanu, dokumentu saņemšanu un nosūtīšanu (integrācija ar e-pastu, dokumentu integrācijas vidi (DIV), e-parakstu, e-adresi), uzdevumu izpildes kontroli, pārskatu veidošanu, meklēšanas funkcionalitāti. EDVS ir integrēts ar citām vienotās pašvaldības sistēmas lietojumprogrammām (*Švēde, 2016.*).

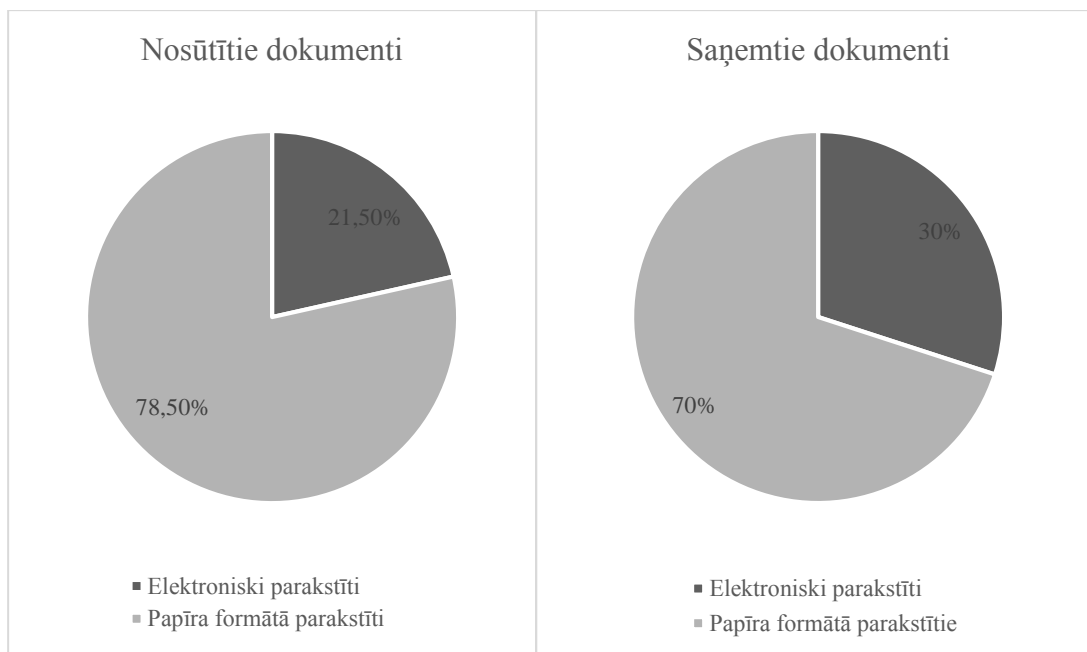
Līdz ar elektroniskā paraksta ieviešanu, vairāk veidojas arī hibrīdlietas. Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumos sniegta definīcija, ka hibrīdlietas ir lietas, kas satur dokumentus dažādos informācijas nesējos, piemēram, elektroniskos dokumentus un papīra formā veidotus dokumentus (*Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi, 2012.*). Pārsvārā hibrīdlietas veido sarakstes dokumenti, jo ar katru gadu vairāk tiek lietoti elektroniski parakstīti dokumenti, nosūtot tos gan uz institūciju e-pastiem, gan uz e-adresi.

Joprojām plaši tiek izmantots visu iecienītais papīra formāts. Izzanalizējot triju gadu pašvaldības lietu nomenklatūras, 1.attēlā atspoguļots veidojošos dokumentu iedalījums, atkarībā no datu nesēja visiem dokumentiem un dokumentiem ar arhīvisku vērtību.

1.attēls. Dokumentu iedalījums atkarībā no datu nesēja Ludzas novada pašvaldībā 2017. - 2019.gadā (autores izstrāde)

2.attēlā par nosūtītiem un saņemtiem dokumentiem pašvaldībā par 2019.gada pirmajiem trīs mēnešiem, parādīts cik daudz procentuāli tiek lietots elektroniskais paraksts. Pašvaldība nosūtot dokumentus (gan fiziskām, gan juridiskām personām) elektronisko parakstu izmanto tikai 21.5% no visiem nosūtītajiem dokumentiem. No visiem saņemtajiem dokumentiem (gan no fiziskām, gan no juridiskām personām) 30% ir parakstīti ar elektronisko parakstu. Daudz sarakstes dokumentu pašvaldībā ir ar fiziskajām personām, ko paraksta un izsniedz adresātam papīra formātā. Tāpēc secināms, ka elektronisko parakstu pašvaldība izmanto pietiekoši plaši.

2.attēls. Ludzas novada pašvaldības elektroniski parakstīto un papīra formātā parakstīto saņemto un nosūtīto dokumentu 2019.gadā attēlojums (autores izstrāde)

Ar 2018.gada 1.martu stājās spēkā Oficiālās elektroniskās adreses likums (*Oficiālās elektroniskās adreses likums, 2016.*). Tā mērķis ir nodrošināt drošu, efektīvu un kvalitatīvu elektronisko saziņu un elektronisko dokumentu apriti starp valsts iestādēm un privātpersonām. Elektroniskā adrese (turpmāk – e-adrese) risinās vairākus būtiskus jautājumus, piemēram, daudziem iedzīvotājiem nav fizisku pastkastīšu, un cilvēkiem bieži vien atšķiras deklarētā un reālā dzīvesvieta, kā arī to, ka liels skaits Latvijas valstspiederīgo atrodas ārvalstīs. Savukārt valsts iestādēm (arī pašvaldībām) e-adrese kļūs par vienotu saziņas platformu un atvieglos ikdienu. No šī gada ikvienam iedzīvotājam un uzņēmumam ir iespēja portālā Latvija.lv izveidot savu elektronisko adresi, darot valstij zināmu, ka turpmāk viņš ar valsts pārvaldes iestādēm vēlas sazināties tikai elektroniski. Iedzīvotājiem e-adrese būs brīvprātīga, bet no 2020.gada 1.janvāra e-adreses lietošana uzņēmējiem būs obligāta. Pašvaldībām tā ir obligāta no 2018.gada 15.oktobra (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2019.*).

E-adreses risinājumu var pielīdzināt drošam internetbankas risinājumam – slēgtā vidē, vienotajā pakalpojumu portālā Latvija.lv, ikvienam e-adreses lietotājam būs pieejams personificēts konts, kas nodrošina ziņojumu sūtīšanu, saņemšanu un glabāšanu. Saņemot ziņu uz e-adresi, nevis uz e-pastu, tiks nodrošināta datu uzglabāšanas drošība un aizsardzība. Oficiālo e-adresu informācijas sistēmas pārzinis nodrošina saņemtās un nosūtītās elektroniskās saziņas, elektronisko dokumentu un to metadatu glabāšanu un pieejamību oficiālās elektroniskās adreses kontā. Ministru kabinets nosaka uz oficiālo elektronisko adresi nosūtītās elektroniskās saziņas, elektronisko dokumentu un metadatu glabāšanas apjomu un termiņu, kā arī oficiālo elektronisko adresu informācijas sistēmas pārziņa rīcību, ja tiek pārsniegts elektronisko dokumentu un to metadatu glabāšanas apjoms un beidzas to glabāšanas termiņš. (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2019.*) Dokumentu glabāšanas termiņš e-adresē ir 5 gadi. Pašvaldībā e-adrese ir integrēta ar EDVS, kur tiek uzglabāti saņemtie dokumenti uz e-adresi un nosūtītie dokumenti no e-adreses, saskaņā ar lietu nomenklatūrā noteiktiem glabāšanas termiņiem. E-adrese ietaupīs darbinieku laiku un ļaus valsts un pašvaldības iestādēm samazināt dokumentu drukas un pasta izdevumus. E-adrese aizstāj ierakstītu vēstuli. Saskaņā ar Paziņošanas likumu 9.panta 1¹daļu dokuments, kas nosūtīts uz oficiālo elektronisko adresi, uzskatāms par paziņotu otrajā darba dienā pēc tā nosūtīšanas (*Paziņošanas likums, 2010.*).

Apstrādājot sarakstes dokumentus pastāvīgai glabāšanai, veidosies hibrīdlietas. Papīra dokumenti tiks iekļauti pastāvīgi glabājamo lietu sarakstā, bet elektroniskie dokumenti tiks iekļauti elektronisko dokumentu uzskaites sarakstā, sastādot dokumentu līmeņa uzskaites sarakstu. Kad EDVS tiks izveidots arhīva modulis, tad pastāvīgi glabājamo elektronisko sarakstes dokumentu arhivēšana tiks veikta elektroniski. Problēma ir tā, ka joprojām izstrādājot informācijas sistēmas, arhivēšanas moduļa izstrādi atstāj uz vēlāku.

Sakarā ar administratīvi teritoriālo reformu, atkal tiks likvidētas un reorganizētas pašvaldības, pagastu pārvaldes un pašvaldības iestādes. Tāpat kā papīra dokumentus, arī elektroniskos dokumentus ir jāsakārto, jāapraksta, jāglabā, lai nodrošinātu to izmantošanu, atbilstoši Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumiem. Svarīgi, lai tiktu saglabāti arhīviski vērtīgie dokumenti. Ar papīra dokumentiem problēmām nevajadzētu būt, jo tie tiek apstrādāti jau sen, un atbildīgie darbinieki šo darbu veic regulāri, un to prot. Toties elektroniskie dokumenti tiek veidoti pietiekami nesen, un atbildīgajiem darbiniekiem trūkst pieredzes šo dokumentu apstrādē un saglabāšanā. Darba autore uzskata, ka par arhīvu atbildīgajiem darbiniekiem jāapmeklē kvalifikācijas celšanas kursi par elektronisko dokumentu saglabāšanu, aprakstīšanu un nodošanas kārtību valsts glabāšanā.

Pašlaik LNA slēdz līgumus ar institūcijām par VVAIS izmantošanu. 2019.gadā pastāvīgi un ilgstoši glabājamo papīra, elektronisko, foto un audio dokumentu uzziņu sistēma tiks ievadīta VVAIS. Pašvaldībā ir apstrādāti foto dokumenti par 2015.gadu, kas saskaņā ar Arhīvu likumu 6.panta 2.daļu 2021.gadā jānodod Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā, un tie būs jānodod izmantojot VVAIS. Iestāžu darbiniekiem nav pietiekamas pieredzes darbam ar VVAIS, tāpēc LNA speciālistiem jārod iespēja veikt praktiskās apmācības iestāžu darbiniekiem ar šo informācijas sistēmu.

Secinājumi

Apkopojot šo pētījumu, autore secina, ka darbā ar elektroniskiem dokumentiem joprojām ir daudz neskaidrību. Problēma ir darbinieku pieredzes trūkums darbā par elektronisko dokumentu saglabāšanu. Izmantojot e-adresi, kas nodrošinās drošu, efektīvu un kvalitatīvu elektronisko saziņu un elektronisko dokumentu apriti starp valsts iestādēm un privātpersonām, elektronisko dokumentu apjoms palielināsies. Institūcijas rada un saglabā dokumentus informācijas sistēmās, kurās joprojām nav izstrādāts arhīva modulis, kas saglabās un aprakstīs pastāvīgi un ilgstoši glabājamus dokumentus. Zināšanu un prakses trūkums ir arī par VVAIS darbu.

Lai nodrošinātu kvalitatīvu elektronisko dokumentu saglabāšanu jāpilnveido dokumentu un arhīvu pārvaldības normatīvā bāze. Atbildīgajiem darbiniekiem jāapmeklē kvalifikācijas celšanas kursi par elektronisko dokumentu atlasī un nodošanu valsts glabāšanā un darbam ar VVAIS, lai papildinātu arhīva personāla specifiskās zināšanas, pieredzi un prasmes. Izveidojot informācijas sistēmas tajās jānodrošina arhīva modulis, lai veiktu dokumentu saglabāšanu, uzskaiti un pieejamību.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi* (06.11.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 748. <http://likumi.lv/doc.php?id=252615>, sk. 03.04.2019.
2. *Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām* (28.06.2005.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.473 ar groz. līdz 01.06.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=111613>, sk. 05.04.2019.
3. *Elektronisko dokumentu likums* (31.10.2002.). LR likums ar groz. līdz 30.06.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=68521>, sk. 05.04.2019.
4. *Oficiālās elektroniskās adreses likums* (16.06.2016.). LR likums ar groz. līdz 01.09.2018. <https://likumi.lv/ta/id/283229-oficialas-elektroniskas-adreses-likums>, sk. 04.04.2019.

5. *Paziņošanas likums* (16.06.2010.). LR likums ar groz. līdz 01.09.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=212499>, sk. 04.04.2019.
6. Latvijas Nacionālais arhīvs (2015). *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014-2020.gadam "Radošā Latvija". Arhīvu nozares attīstības stratēģija. Dokumentu un arhīvu pārvaldība. Nacionālais dokumentārais mantojums.* https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Strategija_arhivi_final.pdf, sk. 05.04.2019.
7. LR Valsts kontrole (2015). *Vai arhīvā tiek nodrošināta elektronisko dokumentu glabāšana?* http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2015/2.4.1-5_2015/10.06.2015-zinojums_publicesanai_final.pdf, sk. 28.04.2019.
8. Švēde, A. (13.09.2016.). *Vienotās Pašvaldību sistēmas lietojumprogramma LIETVARIS.* https://www.zzdats.lv/wp-content/uploads/2016/07/10.-Jaunums_Vienotas_pasvaldibu_sistemas_saime_lietvedibas_sistema_LIETVARIS.pdf, sk. 05.04.2019.
9. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2019). *Elektroniskie dokumenti.* http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/e_parv/Epakalp/?doc=12694, sk. 05.04.2019.
10. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (02.01.2019.). *Par oficiālās elektroniskās adreses komunikāciju.* Visām ministrijām un pašvaldībām adresēta vēstule Nr.19-21/19.

Summary

In the work on the creation and preservation of electronic documents, author examined what electronic documents are, how and where they are formed, how the archival valuable electronic documents will be sorted and transferred to the state storage. Municipal documents and archive management problems and improvement opportunities in working with electronic documents and information systems have been studied. The aim of the thesis is to analyse the procedures of creation and preservation of electronic documents in the municipality, to look for gaps and problems, to offer concrete solutions.

In the municipality, from 2018 the registration of documents takes place in the electronic document management system (hereinafter - EDMS), where documents and files are stored. The electronically signed documents are sent both to the municipal e-mail and to the e-address integrated with the EDMS. Send a document to an individual who does not have an e-mail address can only be in paper format. When processing archival valuable documents for permanent or long-term storage, hybrid files will be created if there are both paper documents and electronic documents in one case.

The municipality creates and stores documents in information systems that still do not have an archive module that will store and describe the documents that are permanently and permanently stored. There is also a lack of knowledge about the work of the Unified State Archives Information System, so training on this information system should be organized.

DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ ES STRUKTŪRFONDU PROJEKTOS

DOCUMENT MANAGEMENT PROBLEMS IN EU STRUCTURAL FUNDS PROJECTS IN LATVIA

Iлга Vasiļjeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilga_s@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: **Aleksandrs Ivanovs**, Dr.hist., vieslektors

Abstract. *The role of the EU Structural Funds in the national economy of Latvia is significant, yet document management problems in the projects funded by the EU Structural Funds have been little researched. In the period 2007-2019, a gradual transition to electronic project document management occurred in Latvia. The present research performed a comparative analysis of tender documents submitted for ERDF calls for project proposals for the programming periods of 2007–2013 and 2014–2020. The research found that the range of tender documents for ERDF calls for project proposals to be submitted by organisations is strictly regulated in a particular period, yet there are general instructions on how to prepare documents in accordance with the relevant legal framework of the Republic of Latvia. Organisations have to create document management systems to enhance the preparation and management of ERDF project proposal documents.*

Keywords: *European Regional Development Fund (ERDF), Latvia, management of documents, EU.*

ES struktūrfondu projektu ietekme uz valsts sociāli ekonomisko attīstību ir nozīmīga - 2007.–2013. gada plānošanas periodā no ES finanšu resursiem tika saņemti 4530,45 miljoni eiro, bet 2014.–2020. gadā, saskaņā ar ES Padomes lēmumu, Latvija būs pieejami 4418,2 milj. eiro, jeb 3000 eiro uz katru valsts iedzīvotāju (*LR Finanšu ministrija, 2019.*), tomēr joma, kas ietekmē šo projektu kvalitāti– dokumentu pārvaldības aspekti, ir maz pētīta.

Pētījuma ierobežojumi: pētījumā ir analizēti Eiropas Reģionālās attīstības fonda (turpmāk - ERAF) – viena no Eiropas Savienības (turpmāk - ES) struktūrfondu projektos Latvijā projektu sagatavošanas aspekti dokumentu pārvaldības jomā. Pētījums veikts pamatojoties uz diviem ERAF projektu konkursiem, kas atbilst vienam mērķim – izveidot vai uzlabot infrastruktūru pakalpojumu sniegšanai personām ar invaliditāti: 1) 2007.–2013. gada plānošanas perioda projektu atlase 3.1.4.1.3. "Infrastrukturā pilnveidošana sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanai personām ar redzes un dzirdes traucējumiem" (*Centrālā finanšu un līgumu aģentūra, 2019.*); 2) 2014.–2020. gada plānošanas perioda projektu atlase 4.2.1.2. "Veicināt energoefektivitātes paaugstināšanu valsts ēkās – 2.kārta" (*Centrālā finanšu un līgumu aģentūra, 2019.*).

Izmantotās pētījuma metodes: 1) aprakstošā metode jeb monogrāfiskā metode – pētījuma problemātikas analīzei; 2) salīdzinošā jeb komparatīvā metode– iesniedzamo dokumentu ERAF projektos salīdzināšanai.

Raksta mērķis ir noteikt galvenās dokumentu pārvaldības problēmas ES struktūrfondu projektu sagatavošanas posmā ERAF projektos.

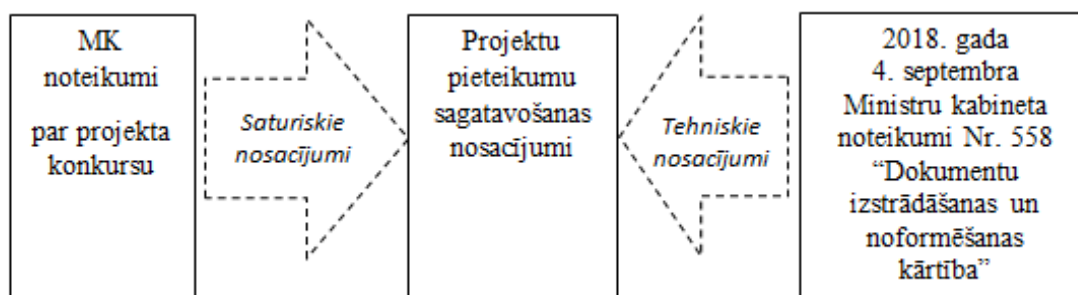
Pētījuma uzdevumi: 1) izanalizēt prasības sagatavojamo dokumentu klāstam ERAF projektos; 2) izanalizēt projektu dokumentu iesniegšanas prasības ERAF projektos; 3) izstrādāt ieteikumus dokumentu pārvaldības kvalitātes uzlabošanai dokumentu sagatavošanas posmā ERAF projektos.

Kvalitatīva dokumentu pārvaldība ES struktūrfondu projektos ietekmē kopējo projekta kvalitāti – projekta pieteikuma un tā pielikumu kvalitatīva sagatavošana ir priekšnoteikums projekta apstiprināšanai. Taču, lai nodrošinātu projektu dokumentācijas kvalitāti, organizācijām, jo īpaši privātajām, ir jāaskaras ar normatīvo dokumentu daudzveidību (*Stanka, 2018.*), tāpēc *liela nozīme ir darbinieku redzējumam par organizācijas specifikai atbilstošu dokumentu pārvaldību.*

Pieteikšanās ES struktūrfondi ir komplicēts process, jo pieteikumu sagatavotajam ir jāzina projektu vadības principi un arī:

- 1) ar projekta saturu un nosacījumiem saistītā normatīvā bāze;
- 2) jāiesniedz dokumentāli pierādījumi par projekta ieviešanas iespējamību– nodomu protokoli par sadarbību projektā, pakalpojumu sniedzēju pieejamības izpētes materiāli, potenciālo darbinieku CV un izglītības dokumentu kopijas u.c.

Organizācijai, kas pretendē uz finanšu atbalstu struktūrfondu projektos ir jāizpilda duālie nosacījumi – jāatlasa projektu konkursi, kuros organizācija var piedalīties, lai īstenotu savus stratēģiskos mērķus un jāizpilda formālie ierobežojumi finanšu atbalstam (1.attēls).

1.attēls. ES struktūrfondu projekta pieteikuma sagatavošanas nosacījumu dualitāte (autores izveidots)

Veiktā pētījuma rezultātā autore secina, ka lai paplašinātu ES struktūrfondu projektu pieteicēju loku, Latvijā 2007.–2019. gadā ir notikusi pakāpeniska pāreja no zemākā informācijas pieejamības līmeņa, kad atbildīgo institūciju interneta mājas lapās bija pieejami projekta pieteikuma sagatavošanai nepieciešamie noteikumi un projekta pieteikuma veidlapas, uz situāciju, kad e-vidē Kohēzijas politikas fondu vadības informācijas sistēmā (turpmāk - KPVIS) tiek veikta visu projekta dokumentu aprīte. KPVIS administrē Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (turpmāk - CFLA) – finanšu ministra pakļautībā esoša tiešās pārvaldes iestāde. Šo pāreju noteica vairāki stratēģiskie dokumenti Latvijā (*Par koncepciju "Valsts informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pārvaldības organizatoriskais modelis", 2013.; Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020. gadam, 2013.*).

Veicot pētījumu par ERAF projektos iesniedzamiem dokumentiem 2007.–2013. gada un 2014.–2020. gada plānošanas periodā, jāsecina, ka problēmu veido tas, ka projektu konkursos mainās gan pieteikuma veidlapas sadaļas, gan pievienojamie dokumenti (1.tabula) un normatīvā bāze, uz kura pamata šie dokumenti tiek sagatavoti.

1.tabula

Iesniedzamo dokumentu salīdzinošā analīze ERAF projektos 2007.–2013. gada un 2014.–2020. gada plānošanas periodā

Iesniedzamie dokumenti	A		B		Dokumentu pārvaldības dokuments
	F	Normatīvais regulējums	F	Normatīvais regulējums	
1	2	3	4	5	6
Projekta pieteikums, t.sk. pielikumi: projekta īstenošanas laika grafiks; projekta finansēšanas plāns; projekta budžeta kopsavilkums; apliecinājums par dubultā finansējuma neesamību.	+	MK 21.10.2008. Nr.859	+	MK 04.01.2018. Nr.13	Projekta pieteikums; izdruka par projekta pieteikuma reģistrāciju vai vēstule par projekta pieteikuma saņemšanu
Pielikumi projekta iesniegumam					
Apliecinājums ¹	n/a		-		Apliecinājuma vēstule
Apliecinājums ²	n/a		-		Apliecinājuma vēstule

1.tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6
Īpašuma, valdījuma vai lietojuma tiesības apliecinošs dokuments	-		-		Dokumentu kopijas
Ēkas energosertifikācijas dokumenti	n/a		+	MK 09.07.2013. Nr.383	Iepirkumu dokumentācija; līgumi; akti; rēķini; tehniskie dokumenti
Pilnvara parakstīt projekta dokumentus	-		-		Pilnvara
Izmaksas pamatojošie dokumenti	n/a		-	PIL	Iepirkumu dokumentācija; līgumi; akti; rēķini
Tehniskā dokumentācija (būves tehniskās apsekošanas atzinums; būvprojekts vai ēkas fasādes apliecinājuma karte vai būvniecības ieceres iesniegums)	n/a		-	MK 03.05.2017. Nr.239; MK 30.06.2015. Nr.337	Iepirkumu dokumentācija; līgumi; akti; rēķini; tehniskie dokumenti
Būvniecības izmaksu tāme	n/a		-	MK 03.05.2017. Nr.239	Iepirkumu dokumentācija; līgumi; akti; rēķini; tehniskie dokumenti
Apliecinājums ³	n/a		-		Apliecinājuma vēstule
Apliecinājums ⁴	n/a		-		Apliecinājuma vēstule
Tulkojumi ⁵	n/a		-		Tulkojuma dokumenti
De minimis atbalsta uzskaites veidlapa	n/a		+	MK 02.12.2014 Nr.741	Projekta pieteicēja aizpildīta De minimis veidlapa
Sadarbību apliecinājošie dokumenti	-		-		Līgums vai nodomu protokols
Informācija par potenciālajiem finanšu avotiem	-		-		Informatīva vēstule

Apzīmējumi: A – 2007.–2013. gada plānošanas perioda projektu atlase 3.1.4.1.3. "Infrastrukturā pilnveidošana sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanai personām ar redzes un dzirdes traucējumiem"; B - 2014.-2020. gada plānošanas perioda projektu atlase 4.2.1.2. "Veicināt energoefektivitātes paaugstināšanu valsts ēkās - 2.kārta"; F –dokumenta forma; n/a – dokuments nav jāiesniedz; Apliecinājums¹ – apliecinājums par papildinošu saimniecisko darbību veikšanu pamatlīdzekļu un ilgtermiņa ieguldījumu nolietojuma periodā; Apliecinājums² - apliecinājums no ministrijas vai attiecīgās kapitālsabiedrības kapitāla daļu turētāja par atļauju īstenot projektu; PIL- Publisko iepirkumu likums (2016); Tehniskā dokumentācija- būvprojekts vai ēkas fasādes apliecinājuma karte vai būvniecības ieceres iesniegums; būves tehniskās apsekošanas atzinums; 09.07.2013. MK Nr.383- Ministru kabineta 2013. gada 9. jūlija noteikumi Nr.383 "Noteikumi par ēku energosertifikāciju"; 02.09.2014. MK Nr.529 - Ministru kabineta 2014.gada 2.septembra noteikumi Nr.529 "Ēku būvnoteikumi"; 30.06.2015. MK Nr.337- Ministru kabineta 2015. gada 30. jūnija noteikumi Nr.337 "Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN 405-15 "Būvju tehniskā apsekošana"; 03.05.2017. MK Nr.239 – Ministru kabineta 2017. gada 3. maija noteikumi Nr.239 "Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN 501-17 "Būvzmaksu noteikšanas kārtība"; 02.12.2014 MK Nr.741 – Ministru kabineta 2014. gada 2. decembra noteikumi Nr.741 "De minimis atbalsta uzskaites un piešķiršanas kārtība komercsabiedrībām, kuras sniedz pakalpojumus ar vispārēju tautsaimniecisku nozīmi, un uzskaites veidlapu paraugi"; Apliecinājums³ – apliecinājums no atbilstošās ministrijas vai finansējuma saņēmēja, ka finansējuma saņēmējs vismaz piecus gadus pēc noslēguma maksājuma veikšanas nodrošinās līdzekļu projekta rezultātu uzturēšanai un uzturēs sasniegtos rezultātus, kā arī visā projekta dzīves ciklā nodrošinās, ka ēkā vai inženierbūvē, par kuru iesniegts projekta iesniegums, tiek īstenoti valsts deleģētie pārvaldes uzdevumi vai tiek sniegti sabiedriskie pakalpojumi ar vispārēju tautsaimniecisku nozīmi vai ēkai vai inženierbūvei ir nacionālās sporta bāzes statuss; Apliecinājums⁴ – apliecinājums, ka papildinošu saimniecisku darbību veikšana pamatlīdzekļu un ilgtermiņa ieguldījumu nolietojuma periodā tiks veikta pieļaujamajā ierobežotā apmērā; Tulkojumi⁵ – dokumentu, kuri nav izstrādāti valsts valodā, tulkojumi.

Pētījums veikts pamatojoties uz diviem ERAF projektu konkursiem, kas atbilst vienam mērķim – izveidot vai uzlabot infrastruktūru pakalpojumu sniegšanai personām ar invaliditāti.

Var secināt, ka projekta pieteikuma sagatavošanas process 2014.–2020. gada plānošanas periodā ERAF projektu konkursos ir kļuvis komplicētāks, kas viennozīmīgi norāda uz dokumentu izstrādes un aprites sistēmas paplašināšanos organizācijās.

No veiktā pētījuma autore secina, ka ERAF projekta konkursa atlases nolikumos nav precīzas atsauces uz dokumentu izstrādāšanas normatīviem aktiem – pastāv tikai vispārēja norāde par dokumentu sagatavošanu atbilstoši LR normatīvo aktu prasībām. Tas nozīmē, ka projekta pieteicējam jāzina, ka, sagatavojot dokumentus, ir jāievēro vispārējais regulējums

dokumentu pārvaldībā: *Valsts valodas likums* (1999.); *Elektronisko dokumentu likums* (2002.); Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumi Nr.291 “*Kārtība, kādā apliecināmi dokumentu tulkojumi valsts valodā*”; Ministru kabineta 2005.gada 28.jūnija noteikumi Nr.473. “*Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām*”; Ministru kabineta 2018. gada 4. septembra noteikumi Nr.558 “*Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība*”; Ministru kabineta 2012.gada 6.novembra noteikumi Nr.748 “*Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi*”.

Nepastāv arī noteiktas prasības dokumentu izveidei atbilstoši speciālajam regulējumam – paraugformas iepirkuma nolikumam, iepirkuma līgumam, iepirkuma komisijas protokola paraugs u.c., kā arī netiek dotas pakalpojumu izpildes dokumentu (akts, rēķins u.c.) paraugformas.

Pēc autores domām tas liecina, ka vispārīgās dokumentu noformējuma prasības nav noteicošās projekta apstiprināšanā – dominējošais uzsvars tiek likts uz iesniedzamo dokumentu esamību un to atbilstību speciālam normatīvam regulējumam.

Iesniedzamo dokumentu klāsts līdz ar laiku pieaug, bet normatīvās bāzes mainība ir objektīva realitāte. Viena no apjomīgākajām pielikumu grupām projekta iesniegumos ir iepirkuma dokumenti. Var secināt, ka iepirkuma procesa normatīvais regulējums dinamiski attīstās –Latvijas Republikas Saeima 2016. gada 15. decembrī pieņēma jaunu likumu “*Publisko iepirkumu likums*” (*Publisko iepirkumu likums, 2016.*). Likums noteica pakāpenisku pāreju uz iepirkumu elektronisku administrēšanu Elektronisko iepirkumu sistēmā (turpmāk - EIS), kā arī noteica, ka nevienam komisijas loceklim nedrīkst pastāvēt aizliegums piedalīties iepirkumu komisijas darbā – tas nozīmē, ka papildus iestādes vadītāja rīkojumam par iepirkumu komisijas izveidi, ir jāiegūst apstiprinājums (izdruka) Iepirkumu uzraudzības biroja Publikāciju vadības sistēmā par nosacījuma izpildi.

Ja organizācijai projekta pieteikumam jāpievieno *De minimis* atbalsta uzskaites veidlapa, tad to sagatavo pamatojoties uz Ministru kabineta 2014. gada 2. decembra noteikumiem Nr.741 “*De minimis atbalsta uzskaites un piešķiršanas kārtība komercsabiedrībām, kuras sniedz pakalpojumus ar vispārēju tautsaimniecisku nozīmi, un uzskaites veidlapu paraugi*”. Pareizas informācijas – iepriekšējos gados saņemtā ES struktūrfondu vai valsts finanšu atbalsta apjoma –norādīšana šajā veidlapā ir ļoti svarīga, jo, pamatojoties uz to, projekta pieteikums var tikt noraidīts. Tāpēc projekta pieteicējam ir jāveic regulāra un rūpīga piešķirtā finansējuma uzskaitē, un jābūt pieejamiem dokumentiem par iepriekšējā periodā noslēgtiem līgumiem, sadarbības iestādes apliecinājumiem par projektos piešķirtā finansējuma izlietojumu u.c. dokumentiem.

Iesniedzot projekta pieteikumu KPVIS sistēmā, visus projekta iesnieguma dokumentus organizācijas atbildīgajai personai jāparaksta ar drošu elektronisko parakstu. Ja dokumentus paraksta cita persona, projekta iesniegumam jāpievieno pilnvara – dokuments, ar kuru pilnvarotā persona var pierādīt tiesības rīkoties citas personas vārdā. Pilnvarā ir jābūt precīzi norādītām pilnvarotās personas tiesībām iesniegt projekta iesniegumu organizācijas vārdā. Savukārt projekta pieteikuma pielikuma dokumentus ir jāskenē un jāapliecina ar projekta iesniedzēja drošu elektronisko parakstu. Tas veicina elektronisko pakalpojumu pielietojamības paplašināšanu.

ERAF projektos projektu pieteikumam jāpievieno arī dokumenti, kuru sagatavotājs nav projekta pieteicējs. Ja šādi dokumenti jau sākotnēji organizācijai iesniegti ar drošu elektronisku parakstu, piemēram, tehniskie dokumenti – vienkāršotā apliecinājuma karte, būvprojekts, ēku apsekojuma dokumenti u.c., pievienojot tos sistēmai tiek nodrošināta nepieciešamā dokumentu ticamība. Taču ja ārējie dokumentu izveidotāji dokumentus iesniedza papīra formātā, arī

organizācijai tos jāiesniedz papīra formātā, nodrošinot, ka dokumenti ir cauršūti un sagatavotāja apliecināti.

Pētījums apliecina, ka organizācijā nevar pastāvēt stabilie modeļi dokumentu pārvaldībā projektu ietvaros, un darbinieku pieredze nevar būt “stacionāra” – iegūtā pieredze ir atbilstoša tikai konkrētā periodā (Mezirow, 1996), bet jaunajos apstākļos darbiniekiem jābūt motivācijai un prasmei elastīgi mācīties (Su, 2007). Var piekrist, ka elektronisko dokumentu izveide un aprīte, neskatoties uz sākotnējo investīciju apjomu informācijas tehnoloģijās un personālā, galarezultātā ilgtermiņā veicina organizācijas izmaksu samazināšanos (Briedis, Lauriņš, 2008.) un personāla profesionālās kapacitātes pieaugumu. Problēmu var veidot tas, ka vairāku speciālistu vienlaicīga iesaiste ERAF projekta pieteikuma sagatavošanā, gadījumos, kad to darbības netiek koordinētas, vai situācijā, kad iesniedzamos pielikuma dokumentus izveido pakalpojumu sniedzēji (arhitekts, būvinženieris u.c.), pastāv tehnisku un saturisku kļūdu risks, kā arī iespējamās nobīdes dokumentu sagatavošanas termiņos. Tāpēc pastāv iespējamība, ka projektu pieteicējs lielāku vērību pievērsīs tieši speciālo normu pielietojumam, kas viennozīmīgi noteiktas konkrētā projektu konkursā.

Lai sekmētu dokumentu pārvaldības kvalitātes uzlabošanu dokumentu sagatavošanas posmā ERAF projektos, būtu ieteicams:

- 1) ar rīkojumu noteikt atbildīgo personu par projekta pieteikuma sagatavošanu kopumā;
- 2) projekta pieteikuma dokumentus, tajā skaitā pieteikuma pielikumus, uzkrāt papīra formātā, kas dotu iespēju organizācijas darbiniekiem analizēt dokumentus kompleksi;
- 3) projekta sagatavošanas procesā iesaistīt personas, kas pārvalda dokumentu pārvaldības vispārīgos noteikumus.

Ņemot vērā iepriekš minēto analīzi, autore piekrīt pētniekiem (Gabrielaitis, Bausys, 2005; Gabrielaitis, Bausys, 2006; Björk, 2002; Kalve, Platā, Robežniece, 2012.), ka projektos, kuru sagatavošana ir laikietilpīga un komplicēta pielietojamo normatīvo aktu regulējumā vai dokumentu sagatavošanā ir iesaistīts liels personāla skaits, ieteicams veidot projektu dokumentācijas sagatavošanas kartes (shēmas) un dokumentu vadības sistēmas, kas būtu rīcības koordinācijas sistēmas elements.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijā ES struktūrfondu projektu vadībā laikā no 2007. gada līdz 2019. gadam ir notikusi pakāpeniska pāreja uz projekta dokumentu apriti e-vidē, taču vienota pieeja dažāda veida – elektronisko un papīra formāta dokumentu uzkrāšanai un aprītei organizācijās nepastāv. Dokumentu klāsts, ko organizācijām Latvijā jāiesniedz ERAF projektu konkursos ir stingri reglamentēts un noteikts atbilstošajos LR Ministru kabineta noteikumos. Tomēr dažādos projektu konkursos, kā arī līdzīgos konkursos dažādos laika periodos iesniedzamo dokumentu klāsts mainās.

Projekta konkursa atlases nolikumos pastāv vispārēja norāde par dokumentu sagatavošanu atbilstoši LR normatīvo aktu prasībām. Tā rezultātā, gadījumos, kad speciālais normatīvais regulējums nenosaka kādam ir jābūt dokumentam, projektu pieteicējiem ir iespēja brīvi rīkoties gan ar dokumentu apjomu, gan formu. Līdz ar to var secināt, ka projekta pieteikumu vērtējumā dominējošais uzsvars tiek likts uz iesniedzamo dokumentu esamību un to atbilstību speciālam normatīvam regulējumam.

ES struktūrfondu 2014.–2020. gada plānošanas periodā projektu pieteikšana notiek elektroniski KPVIS sistēmā. Projektu pieteicējiem ir jābūt gataviem veidot, saņemt un uzkrāt elektroniskos dokumentus, jābūt iespējai izmantot drošu elektronisko parakstu kā dokumenta patiesuma apliecinājumu. Paralēli elektronisko dokumentu aprītei 2014.–2020. gada plānošanas periodā pastāv iespēja apjomīgus dokumentus vai tādas, kurus ir izveidojusi citi sagatavotāji, iesniegt papīra formātā.

Autore uzskata, ka attīstot elektronisko dokumentu apriti valstī, būtu ieteicams un nepieciešams ar būvniecību saistītos tehniskos dokumentus un iepirkuma dokumentus PIL regulējuma ietvaros, pievienot no atbilstošām publiskām datubāzēm.

Lai veicinātu iesniedzamo dokumentu kvalitāti un efektīvu cilvēkresursu izmantošanu, ir ieteicams veidot ERAF projektu pieteikumam pievienojamo dokumentu sagatavošanas kartes un dokumentu vadības sistēmas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *De minimis atbalsta uzskaites un piešķiršanas kārtība komercsabiedrībām, kuras sniedz pakalpojumus ar vispārēju tautsaimniecisku nozīmi, un uzskaites veidlapu paraugi* (02.12.2014.). Ministru kabineta noteikumi Nr.741. <https://likumi.lv/ta/id/271006-ide-minimisi-atbalsta-uzskaites-un-pieskirsanas-kartiba-komercsabiedribam-kuras-sniedz-pakalpojumu-ar-vispareju-tautsaimniecisku>, sk. 20.12.2018.
2. *Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība* (04.09.2018.). Ministru kabineta noteikumi Nr.558. <https://likumi.lv/ta/id/301436-dokumentu-izstradasanas-un-noformesanas-kartiba>, sk. 03.09.2018.
3. *Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi* (06.11.2012.). Ministru kabineta noteikumi Nr.748. <https://likumi.lv/doc.php?id=252615>, sk. 08.11.2018.
4. *Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām* (28.06.2005.). Ministru kabineta noteikumi Nr.473. <https://likumi.lv/doc.php?id=111613>, sk. 09.11.2018.
5. *Elektronisko dokumentu likums* (31.10.2002.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=68521>, sk. 09.10.2018.
6. *Ēku būvnoteikumi* (02.09.2014). Ministru kabineta 2014.gada 2.septembra noteikumi Nr.529. <https://likumi.lv/doc.php?id=269164>, sk. 16.03.2019.
7. *Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020. gadam* (14.10.2013.). Ministru kabineta rīkojums Nr. 486. file:///C:/Users/aija/Downloads/IS_pamatnostadnes_2013.pdf, sk. 04.09.2018.
8. *Kārtība, kādā apliecināmi dokumentu tulkojumi valsts valodā* (22.08.2000.). Ministru kabineta noteikumi Nr.291. <https://likumi.lv/doc.php?id=10127>, sk. 05.08.2018.
9. *Noteikumi par ēku energosertifikāciju* (09.07.2013.). Ministru kabineta noteikumi Nr.383. <https://likumi.lv/doc.php?id=258322>, sk. 20.03.2019.
10. *Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN 405-15 "Būvju tehniskā apsekošana* (30.06.2015.). Ministru kabineta noteikumi Nr.337. <https://likumi.lv/ta/id/275010-noteikumi-par-latvijas-buvnormativu-lbn-405-15-buvju-tehniska-apsekosana->, sk. 25.03.2019.
11. *Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN 501-17 "Būvizmaksu noteikšanas kārtība"* (03.05.2017.). Ministru kabineta noteikumi Nr.239. <https://likumi.lv/ta/id/291029-noteikumi-par-latvijas-buvnormativu-lbn-501-17-buvizmaksu-noteikšanas-kartiba>, sk. 30.03.2019.
12. *Par koncepciju "Valsts informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pārvaldības organizatoriskais modelis"* (19.02.2013.). Ministru kabineta rīkojums Nr.57. <https://likumi.lv/doc.php?id=254909>, sk. 30.01.2019.
13. *Publisko iepirkumu likums* (15.12.2016.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=287760>, sk. 21.02.2019.
14. *Valsts valodas likums* (09.12.1999.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=14740>, sk. 23.11.2018.
15. Björk, B.C. (2002). The Impact of Electronic Document Management on Construction Information Management. *Proceedings of International Council for Research and Innovation in Building and Construction*. CIB w78 conference. Retrieved 18.02.2019 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.517&rep=rep1&type=pdf>
16. Briedis, P., Lauriņš, E. (2008). E-pārvaldes attīstība Latvijā. *Latvijas Universitātes raksti. Vadības zinātne*, 721. sēj., 201.–216. lpp. https://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/721_201-384.pdf, sk. 02.04.2019.
17. Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (2015). *Projektu īstenošana. Nodarbinātība un sociālā iekļaušana. 3.1.4.1.3. "Infrastruktūras pilnveidošana sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanai personām ar redzes un dzirdes traucējumiem"*. <https://www.cfla.gov.lv/lv/es-fondi-2007-2013/projektu-istenosana>, sk. 15.12.2018.
18. Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (2019). *4.2.1.2. Veicināt energoefektivitātes paaugstināšanu valsts ēkās - 2. kārtā. 4.2.1.2. Veicināt energoefektivitātes paaugstināšanu valsts ēkās - 2.kārtā*, sk. 18.01.2019.
19. Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (2019). *Izsludinātās atlases. https://www.cfla.gov.lv/lv/es-fondi-2014-2020/izsludinatas-atlases/4-2-1-2-k-2*, sk. 18.01.2019.
20. Gabriellaitis, L., Bausys, R. (2005). A Case Study of Project Document Management in Building Design. *ICT in Construction and Facilities Management*, pp.25-33. Retrieved 02.02.2019 from <http://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB6774.pdf>

21. Kalve, I., Platā, K., Robežniece, I. (2012). *Dokumentu un biroja pārvaldības rokasgrāmata*. Rīga: SIA Izdevniecība «Dienas Bizness».
22. LR Finanšu ministrija (2019). *Latvijai pieejamie ES fondi*. <https://www.esfondi.lv/latvijai-pieejamie-ES-fondi>, sk. 21.12.2018.
23. Mezirow, J. (1996). Contemporary Paradigms of Learning. *Adult Education Quarterly*, 46 (3), pp.158-172. Retrieved 21.12.2018 from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/074171369604600303>
24. Stanka, I. (2018). Privāto organizāciju dokumentu un arhīvu pārvaldības problēmas. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts. Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*, 300.-304.lpp. <http://journals.ru.lv/index.php/ISS/article/view/3001/2907>, sk. 11.11.2018.
25. Su, Y.H. (2007). The learning society as itself: lifelong learning, individualization of learning, and beyond education. *Studies in Continuing Education*, Vol. 29, No. 2, pp.195-206. Retrieved 21.12.2018 from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01580370701403514>

Summary

In the period 2007–2019, a gradual transition to electronic management of project proposal documents for the EU Structural Funds occurred in Latvia, yet there is no single approach to storing and managing electronic and paper format documents in organisations. In Latvia, the range of tender documents for ERDF calls for project proposals to be submitted by organisations is strictly regulated and prescribed by relevant regulations of the Cabinet of the Republic of Latvia. However, the range of tender documents for various calls for project proposals changed over various periods.

Statutes for selection of project proposals contain general instructions on how to prepare documents in accordance with the relevant legal framework of the Republic of Latvia. Consequently, in situations where a specific legal framework does not prescribe what documents must be submitted and how to format them, project proposal submitters are free to choose the number and format of the documents to be submitted. Accordingly, one can conclude that in evaluating project proposals, a focus is placed on the fact that the documents have been submitted and the compliance of the documents with the specific legal framework.

In the programming period 2014–2020, project proposals for the EU Structural Funds could be submitted electronically in the CPFIS system. Project proposal submitters have to be ready to draw up, receive and store electronic documents and have an opportunity to have a secure system of electronic signatures as the confirmation of document genuineness. In the programming period 2014-2020, there is an opportunity to submit voluminous documents or those produced by others in paper format along with electronic ones.

The author believes that for the purpose of developing electronic document management in the country, it would be advised and necessary to have an opportunity to retrieve construction-related technical documents and procurement documents from relevant public databases in accordance with the Public Procurement Law.

To contribute to the quality of documents and the use efficiency of human resources, it is advised to create document preparation schemes for tender documents, which have to be submitted for ERDF calls for project proposals, and document management systems.

TIESU DARBĪBAS UN DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS NORMATĪVAIS REGULĒJUMS LATVIJĀ

THE ACTIVITIES OF THE COURT OF JUSTICE AND DOCUMENT MANAGEMENT IN LATVIA

Iļona Vasiļonoka

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Iļona07@mail.ru, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Aleksandrs Ivanovs** Dr. hist. viesprofesors

Abstract. *The Court is a publicly important institution. Ensuring the maintenance, preservation and quality of data management of its documents is a priority for the courts, as documentation of court orders is one of the most important conditions for the proper organization of court proceedings in accordance with the procedural norms of the legislation in force. One of the prerequisites for efficient document management in an institution is document management based on the requirements of quality management and regulatory enactments. This can be ensured by consistent compliance with regulatory requirements of the quality management system*

Keywords: *document management, normative, regulation.*

1991.gada 21.augustā Latvijas Republika kļuva par neatkarīgu valsti. Pēc neatkarības atgūšanas tika nomainīta PSRS likumdošana, un pieņemti Latvijas Republikas (turpmāk – LR) likumi, noteikumi u.c. normatīvie akti. Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) visi normatīvie akti tiek izstrādāti, ņemot vērā ES tiesisko regulējumu. 2004.gadā sākas plašs un apjomīgs normatīvo aktu izstrādes process. Tika sakārtota valsts pārvaldes iekārta, uzsākta un turpinās dokumentu un arhīvu pārvaldības procesa sakārtošana. Sakarā ar jauno normatīvo aktu pieņemšanu un tehnoloģiju attīstību, ir mainītas un pilnveidotas prasības dokumentu pārvaldības jomā. Ir noteikts institūcijas pienākums dokumentēt savu darbu, izstrādājot, saņemot un saglabājot dokumentus. Lai nodrošinātu institūcijas dokumentu un arhīva pārvaldības organizāciju, iekšējo uzraudzību un kontroli, institūcijai jānosaka dokumentu pārvaldības, uzkrāšanas un arhīva pārvaldības kārtība, atbildības un pienākumi.

Pētījuma mērķis: analizēt tiesu darbības un dokumentu pārvaldības normatīvo regulējumu Latvijā, konstatēt pastāvošas problēmas un piedāvāt risinājumu.

Pētījuma uzdevumi: izpētīt tiesu darbību reglamentējošos normatīvos aktus, analizēt dokumentu pārvaldības normatīvo regulējumu tiesās, vērtēt normatīvo un metodisko nodrošinājumu par dokumentu pārvaldību.

Darbā tika pielietota dokumentu juridiskā analīze.

Tiesu darbību Latvijā regulē iekšējie un ārējie normatīvie akti, nozīmīgākie no tiem ir:

- Latvijas Republikas Satversme (1922);
 - likums “Par tiesu varu” (1992);
 - Civillikums (1937);
 - Civilprocesa likums (1998);
 - Krimināllikums (1998);
 - Kriminālprocesa likums (2005);
 - Satversmes tiesas likums (1996) u.c.
- Savukārt tiesu darbību regulējošie iekšējie normatīvi ir:
- Tiesu administrācijas 2008.gada 26.jūnija iekšējie noteikumi Nr.1-3/40 “Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu apmeklētāju apkalpošanas standarts”;
 - Tieslietu ministrijas 2017.gada 19.jūnija iekšējie noteikumi Nr. 1-2/19 “Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības organizēšanas noteikumi”;
 - Tiesu administrācijas 2014.gada 22.oktobra iekšējie noteikumi Nr. 1-3/13 “Apgabaltiesas, rajona (pilsētas) tiesas un rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļas lietu un dokumentu nomenklatūras veidošanas kārtība”.

Tiesu darbības normatīvais pamats ir 1992.gada 15.decembrī pieņemtais likums “Par tiesu varu”, kas stājās spēkā 1993.gada 1.janvārī. Saskaņā ar likumu “Par tiesu varu” tiesu vara Latvijas Republikā pieder rajonu (pilsētu) tiesām, apgabaltiesām, Augstākajai tiesai un Satversmes tiesai (*Par tiesu varu, 1992.*). Tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padoti (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Tiesu lietu izskatīšanas principus un kārtību nosaka Satversme, civilprocesuālie, kriminālprocesuālie un administratīvi procesuālie likumi, kā arī likums “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” (*Par tiesu varu, 1992.*).

Rajonu (pilsētu) tiesu zemesgrāmatu nodaļu darbību regulē likums “Par tiesu varu” un citi likumi, kas nosaka nekustamo īpašumu ierakstīšanu un ar tiem saistīto tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatās. Satversmes tiesas darbību regulē Satversmes tiesas likums (*Par tiesu varu, 1992.*).

No 2011.gada stājas spēkā Arhīvu likums, kas nosaka dokumentu pārvaldību institūcijās. Ar Arhīva likuma spēkā stāšanās datumu sāka lietot jēdzienu “dokumentu pārvaldība” (*Arhīvu likums, 2010.*), kas nosaka, ka dokumentu pārvaldība - vadības joma, kas nodrošina publisku dokumentu radīšanu, saņemšanu, reģistrēšanu, klasifikāciju, sistematizāciju, izvērtēšanu, kontroli, glabāšanu un pieejamību līdz nodošanai glabāšanā institūcijas arhīvā, kā arī to dokumentu iznīcināšanu, kuriem nav arhīviskās vērtības. Dokumentu pārvaldību reglamentē uz Arhīvu likuma pamata izdotie Ministru kabineta noteikumi Nr. 748, kuri nosaka publisko dokumentu un arhīvu pārvaldības kārtību institūcijās, kritērijus dokumentu glabāšanas termiņa noteikšanai, dokumentu arhīviskās vērtības noteikšanas kārtību, tehniskās prasības dokumentu saglabāšanai institūciju arhīvos (*Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi, 2012.*).

No minēta secināms, ka dokumentu pārvaldība ir līdzeklis institūcijas pārvaldīšanai, kas nodrošina juridiskus pierādījumus, pamatu lēmumu pieņemšanai, kā arī analīzes veikšanai un citiem mērķiem, bet pagaidām trūkst literatūras un metodisku materiālu, kas palīdzētu praksē organizēt pareizu un vienotu dokumentu pārvaldību institūcijās.

Tiesu dokumentu pārvaldību Latvijā nosaka Tieslietu ministrijas 2017.gada 19.jūnija iekšējie noteikumi Nr. 1-2/19 “Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības organizēšanas noteikumi”. Saskaņā ar Tieslietu ministrijas 2017.gada 19.jūnija iekšējiem noteikumiem Nr. 1-2/19 “Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības organizēšanas noteikumi” tiek īstenota dokumentu pārvaldība Rajona (pilsētu) tiesās (*Tieslietu ministrija, 2017.*).

Tieslietu ministrijas 2017.gada 19.jūnija iekšējie noteikumi Nr. 1-2/19 “Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības organizēšanas noteikumi” ir tiesu darbību regulējošais iekšējais normatīvs, kas stingri definē un reglamentē lietvedības procesus rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības procesus. Līdz ar to visās Latvijas tiesās lietvedības organizācija tiek īstenota pēc vienota principa. Tas ļauj nodrošināt efektīvu dokumentu pārvaldību Latvijas tiesās, jo tā balstās uz normatīvo aktu prasībām un vienotu pieeju un principiem.

Dokumentu pārvaldība tiesās iet līdz tehnoloģiju attīstībai un notiek elektroniski informācijas sistēmā. Tiesu informācijas sistēmā tiek veikta tiesu dokumentu pārvaldība.

Izmantojot informācijas sistēmas, nepieciešama tiesvedības lietu secīga papildināšana un nodošana Tiesu informatīvajā sistēmā sākot ar lietas ierosināšanas brīdi un beidzot ar lietu nodošanu tiesu arhīvam apstrādei vai iznīcināšanai. Tiesām jāizveido tādu dokumentu un arhīvu pārvaldības sistēmu, ar kādu būtu vieglāk un efektīvāk strādāt.

Taču tanī pat laikā pastāvošo normatīvo bāzi varētu papildināt ar Ministru kabineta noteikumiem, likumiem, iekšējiem noteikumiem, instrukcijām, lai par lietvedības organizāciju tiesās atbildīgās personas gūtu skaidrāku un precīzāku priekšstatu un norādījumus, kā veikt attiecīgās tiesas dokumentu pārvaldību.

Cits nozīmīgs Latvijas tiesu dokumentu pārvaldības iekšējais normatīvais akts ir Tiesu administrācijas 2014.gada 22.oktobra iekšējie noteikumi Nr. 1-3/13 “Apgabaltiesas, rajona (pilsētas) tiesas un rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļas lietu un dokumentu nomenklatūras veidošanas kārtība”, kas nosaka individuālās lietu un dokumentu nomenklatūras veidošanas kārtību apgabaltiesā, rajona (pilsētas) tiesā un rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļā (*Tiesu administrācija, 2014.*). Šie noteikumi nosaka tiesu lietu nomenklatūras veidošanas kārtību, kā arī tiesu dokumentu un lietu glabāšanas termiņus. Tādējādi nodrošinot vienotu un konsekventu tiesu nomenklatūras veidošanu visās Latvijas tiesās.

Lai atvieglotu arhīvu pārvaldību tiesās, vajadzētu papildināt tiesu informācijas sistēmu ar moduli, kurā varētu ievadīt tiesu lietu nomenklatūru. Par dokumentu un arhīvu pārvaldību atbildīgie darbinieki varētu skatīt, izmantot lietu nomenklatūru, un papildināt to ar jaunām lietām, izslēgt vairs neveidojošās lietas. Beidzoties dokumentu pārvaldības periodam ievadīt informāciju par gada laikā veidošos lietu skaitu. Izmantojot lietotni, pamatojoties uz lietu nomenklatūrā esošo informāciju, varētu veidot pastāvīgi un ilgstoši glabājamo lietu uzzīņu sistēmu un īslaicīgi glabājamo dokumentu iznīcināšanas aktu, trūkstošo informāciju ievadot manuāli.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijā tiesu darbību regulē dažādi normatīvie akti – likumi un Ministru kabineta noteikumi. Tiesu dokumentu pārvaldību regulē iekšējie normatīvie akti – Tieslietu ministrijas un Tiesu administrācijas iekšējie noteikumi. Savukārt tiesu dokumentu pārvaldību regulē iekšējie normatīvie akti – Tieslietu ministrijas un Tiesu administrācijas iekšējie noteikumi nodrošina skaidru, konsekventu un vienotu pieeju tiesu dokumentu pārvaldībā.

Latvijā efektīvu dokumentu pārvaldību tiesās nodrošina, tas, ka tā balstās uz stingrām normatīvo aktu prasībām. Lai par dokumentu pārvaldības organizāciju tiesās atbildīgās personas gūtu skaidrāku un precīzāku priekšstatu un norādījumus, kā veikt attiecīgās tiesas dokumentu pārvaldību, pastāvošo normatīvo bāzi varētu papildināt ar Ministru kabineta noteikumiem, likumiem, iekšējiem noteikumiem, instrukcijām, vadlīnijām.

Autore uzskata, ka izmantojot informācijas sistēmas, nepieciešama tiesvedības lietu secīga papildināšana un nodošana Tiesu informatīvajā sistēmā sākot ar lietas ierosināšanas brīdi un beidzot ar lietu nodošanu tiesu arhīvam apstrādei vai iznīcināšanai. Tiesām jāizveido tādu dokumentu un arhīvu pārvaldības sistēmu, ar kādu būtu vieglāk un efektīvāk strādāt.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Arhīvu likums* (11.02.2010.). LR likums ar groz. līdz 06.12.2017. <https://likumi.lv/ta/id/205971-arhivu-likums>, sk. 14.04.2019.
2. *Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi* (06.11.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 748. <https://likumi.lv/doc.php?id=252615>, sk.11.04.2019.
3. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 14.04.2019.
4. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 28.11.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 10.04.2019.
5. Tieslietu ministrija (19.06.2017.). *Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu lietvedības organizēšanas noteikumi*. Iekšējie noteikumi Nr. 1-2/19. https://www.ta.gov.lv/UserFiles/1507115664_Tiesu%20lietved%C4%ABas%20organiz%C4%93%C5%A1anas%20noteikumi%202017.pdf, sk. 14.04.2019.
6. Tiesu administrācija (22.10.2014.). *Apgabaltiesas, rajona (pilsētas) tiesas un rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļas lietu un dokumentu nomenklatūras veidošanas kārtība*. Iekšējie noteikumi Nr. 1-3/13. <https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/ieksejie%20noteikumi.pdf>, sk. 14.04.2019.
7. Tiesu administrācija (26.06.2008.). *Rajona (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu apmeklētāju apkalpošanas standarts*. Iekšējie noteikumi Nr.1-3/40. <https://tiesas.lv/normative-akti-2>, sk. 11.04.2019.

Summary

In Latvia, judicial activity is regulated by a number of different laws and regulations - laws and regulations of the Cabinet of Ministers. In Latvia, the administration of judicial documents is regulated by internal regulations - the internal rules of the Ministry of Justice and the Court Administration.

The management of judicial documents is governed by internal legislation - the internal rules of the Ministry of Justice and the Court Administration provide a clear, consistent and uniform approach to the administration of judicial documents. Effective document management in Latvia is ensured by the fact that it is based on strict regulatory requirements.

The author believes that using information systems requires sequential replenishment and transfer of litigation cases from the moment of initiation of the case to the referral of cases to the archives for processing or destruction. Courts should establish a system for managing documents and archives that will make it easier and more efficient to work.